



**ARCHIWUM**

WARSZAWSKIEJ

SZKOŁY

HISTORII IDEI

STUDIA

WIESŁAW CHUDOBA

**LESZEK  
KOŁAKOWSKI  
KRONIKA  
ŻYCIA I DZIEŁA**



**LESZEK  
KOŁAKOWSKI  
KRONIKA  
ŻYCIA I DZIEŁA**

Seria „Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei. Studia” jest wyrazem uznania dla polskich uczonych, którzy w niesprzyjających warunkach uprawiali humanistykę na najwyższym światowym poziomie. Właściwie nie zostawili po sobie uczniów, nie uważali się też za twórców szkoły. Historia PRL brutalnie wkroczyła w historię nauki, rok 1968 stał się jej niechlubną cezurą.

Mimo to, ze względu na szeroki zakres zainteresowań, metodologiczną otwartość, a także wagę podejmowanej tematyki, przedstawiciele warszawskiej szkoły historii idei mogą patronować rozwojowi dyscypliny, którą przed laty z takim powodzeniem tworzyli. Już od dawna publikują bowiem w Polsce swe prace filozofowie, socjologowie czy historycy określający się jako historycy idei, choć sama historia idei jest nadal tą dziedziną humanistyki, która z racji swej interdyscyplinarności nie ma ustalonego miejsca w świecie akademickim.

*Andrzej Waśkiewicz*  
Redaktor serii

WIESŁAW CHUDOBA

**LESZEK  
KOŁAKOWSKI  
KRONIKA  
ŻYCIA I DZIEŁA**

Wydawnictwo IFIS PAN  
Warszawa 2014

Seria: Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei. Studia

Recenzja: *prof. dr hab. Marcin Król*

Projekt okładki: *Andrzej Lubniewski*

Redakcja naukowa: *Henryk Citko*

Redakcja i korekty: *Elżbieta Morawska i Elżbieta Olender-Dmowska*

Indeks nazwisk: *Elżbieta Olender-Dmowska*

Copyright © by Author & Wydawnictwo IFiS PAN, 2014

ISBN 978-83-7683-076-6

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2012–2016



NARODOWY PROGRAM  
ROZWOJU HUMANISTYKI

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana, przechowywana jako źródło danych i przekazywana w jakiegokolwiek formie zapisu bez pisemnej zgody posiadacza praw.

Wydanie pierwsze

Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN

00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. (22) 65 72 861

e-mail: [publish@ifispan.waw.pl](mailto:publish@ifispan.waw.pl)

## Spis treści

Przedmowa .....	7
Dzieciństwo w Radomiu, 1927–1933 .....	11
Lata szkolne w Radomiu, 1933–1936 .....	15
Lata szkolne w Łodzi, 1936–1939 .....	19
Okres wojny, 1939–1945 .....	23
Okres studencki w Łodzi, 1945–1950 .....	37
Na uniwersytecie i w szkołach partyjnych, 1950–1955 .....	79
Okres odwilży i rewizjonizmu, 1956–1968 .....	119
Montreal i Berkeley, 1969–1970 .....	241
All Souls College w Oksfordzie, 1970–1981 .....	255
Między Oksfordem a Chicago, 1981–1994 .....	337
Na emeryturze, 1995–2009 .....	401
Bibliografia .....	453
Indeks nazwisk .....	497







Leszek Kołakowski przed Katedrą Opieki  
Najświętszej Marii Panny w Radomiu,  
2 maja 2005. Fot. Elżbieta Chudoba



## Przedmowa

Do napisania tej książki zachęcił mnie Andrzej Gniazdowski z Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, który potem życzliwie wspierał mnie i pomagał w toku pisania. Książka ta jest kontynuacją moich wcześniejszych zainteresowań myślą i życiem Leszka Kołakowskiego, których owocem była moja praca doktorska. Ale w tym wszystkim jest coś więcej. Propozycja napisania kroniki życia i dzieła Leszka Kołakowskiego była nadzwyczajną okazją, zwieńczeniem pewnego niezwyklej ciągu wydarzeń, który miał swój początek w dość banalnym wydarzeniu. Otóż, po wyborach do Sejmu i Senatu w 1989 roku, idąc w Radomiu chodnikiem, podniosłem z kałuży małą ulotkę z podziękowaniem Jana Józefa Lipskiego za wybranie go do Senatu RP. Na ulotce był jego adres i zaproszenie do kontaktów. Wiedziałem oczywiście już od czasów studiów, że Lipski i Kołakowski są przyjaciółmi. Napisałem więc do senatora Lipskiego, informując go, że odnalazłem groby rodziny Kołakowskich na cmentarzu przy ulicy Limanowskiego w Radomiu i zasypałem go pytaniami na temat filozofa. Szybko otrzymałem list z odpowiedzią na niektóre pytania i oksfordzki adres Kołakowskiego z sugestią, abym sam do niego napisał, gdyż on z pewnością odpowie wyczerpująco na wszystkie moje pytania. Długo się nie wahałem i napisałem pierwszy list do Oksfordu. Od niego zaczęło się moje głębsze zainteresowanie filozofem z Radomia i moja prawie dwudziestoletnia znajomość z Leszkiem Kołakowskim, spotkania z nim na trzech płaszczyznach: epistolarnej, osobistej i filozoficznej.

Leszek Kołakowski – znakomity polski historyk filozofii i filozof, komentator i publicysta polityczny, eseista i pisarz – to postać

wyjatkowa, fascynująca i wielowymiarowa. Niezwykła, unikatowa biografia filozofa obejmuje doświadczenia Drugiej Rzeczypospolitej, niemieckiego faszyzmu i sowieckiego komunizmu, czyli doświadczenia dwóch totalitaryzmów XX wieku. Biografie bywają wartością kultury i stanowią przesłanie dla następnych pokoleń. Tak właśnie jest w przypadku Kołakowskiego i wpisanych w jego biografię spotkań i walki z totalitaryzmami oraz różnymi formami dogmatyzmu. W jego biografii znaleźć można również inne niezwykle ciekawe wątki, idee i sprawy. W Warszawie odwiedzali go filozofowie i socjologowie, pisarze i poeci, artyści, aktorzy, ludzie nauki, politycy i zagraniczni goście. Tu następowała wymiana myśli i intelektualnych pomysłów, tu komentowano wydarzenia polityczne, rodziły się pomysły nowych opozycyjnych działań, tu wreszcie bawiono się w ponurych czasach PRL-u.

Kronika ta jest autorskim wyborem najbardziej znaczących i najciekawszych wydarzeń z ponadosiemdziesięcioletniego życia Leszka Kołakowskiego. Obok wydarzeń znaczących zawiera także wydarzenia mniej ważne, ale również ciekawe, rzucające pewne światło na jego życie, filozofowanie i epokę. Kiedy zjawiał się w Polsce, spotykał się z wieloma przyjaciółmi, jeśli kogoś wymieniam, jak Julię Hartwig czy Jacka Bocheńskiego, to dlatego, że potrafię to udokumentować. Materiał ujęty jest chronologicznie i uzupełniony w wielu miejscach cytatami z różnych źródeł archiwalnych, wspomnień, korespondencji i opracowań. Czytelnik od razu zauważy, że okres po 1968 roku jest słabiej udokumentowany, trudniejszy bowiem o dostęp do materiałów archiwalnych, które pozostają w zagranicznych archiwach i ośrodkach naukowych, a listy Kołakowskiego są rozproszone po całym świecie. Inną tego przyczyną jest odmienny charakter życia w Polsce i na Zachodzie. Życie Leszka Kołakowskiego od czasów studenckich do 1968 roku było niezwykle intensywne w sferze naukowej, politycznej i towarzyskiej. Życie emigracyjne zaś, choć obejmujące około czterdziestu lat, jest już w aspekcie towarzyskim o wiele mniej bogate. Kontynuowanie dawnych przyjaźni było utrudnione, a nowe znajomości są już oparte na innych zasadach. Życie w pozostałych sferach, choć również bogate, ma jednak inne cechy i zabarwienie.

W kronice starałem się pokazać przenikanie się trzech sfer jego intelektualnej i społecznej aktywności: filozofii, polityki i literatury

oraz rozwijające się w tle wątki religijne i metafizyczne. Można też czytać tę kronikę jako historię spotkań Kołakowskiego z wyjątkowymi ludźmi – z Kotarbińskim, Schaffem, Kronńskim, Goldmannem, Klibanskym, Miłoszem, Janem Pawłem II itd.

Ideowa ewolucja Kołakowskiego miała swoje zwroty i załamania, okresy zarówno niezwyklej intensywności filozoficznej, jak i zaangażowania politycznego (po obu stronach ideowej barykady), miała *akme*, ale też punkty nieciągłości, momenty trudne i chwile radosne. To wszystko powoduje, że aspektów jego biografii jest wiele, nadto można je rozważać z różnych perspektyw teoretycznych i odmiennych punktów widzenia. Czytając tę książkę, należy patrzeć na postać Kołakowskiego przez pryzmat myśli Hegła: *Das Wahre ist das Ganze* – prawda jest całością. Mam nadzieję, że przyczyni się ona do większego zainteresowania myślą Leszka Kołakowskiego, do powstania ciekawych prac, zainspiruje dalsze badania nad jego twórczością i otworzy nowe perspektywy interpretacyjne.

Autorowi nie udało się dotrzeć do wszystkich materiałów i źródeł archiwalnych. Jest problem z ustaleniem pełnego wykazu wykładów i seminariów Leszka Kołakowskiego na Uniwersytecie Warszawskim, równie trudne jest ustalenie nazwisk wszystkich wypromowanych doktorantów i magistrantów oraz szczegóły jego licznych wykładów na świecie. Archiwum Leszka Kołakowskiego w Bibliotece Narodowej jest ciągle w opracowaniu i udostępnione jedynie częściowo. Niniejsza książka odzwierciedla zatem aktualny stan badań i wiedzy o życiu i twórczości Kołakowskiego, nie pretendując do kompletności. Jak każde ludzkie dzieło może zawierać błędy, niedopowiedzenia i luki, co nie zwalnia autora z odpowiedzialności – winny one stać się impulsem do dalszych biograficznych poszukiwań.

Na koniec podziękowania. Przede wszystkim chciałbym bardzo serdecznie podziękować Tamarze Kołakowskiej za jej ogromną pomoc w czasie mojej pracy, za bezcenne uwagi biograficzne o mężu, za odpowiedzi na dziesiątki moich pytań, za różnego rodzaju sugestie co do kształtu i treści kroniki. Dzięki jej nieustającej życzliwości uniknąłem bardzo wielu błędów. Równie serdeczne podziękowania składam Andrzejowi Gniazdowskiemu. Paniom Grażynie Herczyńskiej, Barbarze Toruńczyk, Natalii Woroszyłskiej, Elżbiecie

Dziedzickiej i Barbarze Pinno bardzo dziękuję za udostępnienie listów Kołakowskiego i zgodę na publikację fragmentów. Wyrażam głęboką wdzięczność za pomoc Magdalenie Bocheńskiej-Chojeckiej, Henrykowi Citko i Malinie Gamczyk-Kłuźniak z Działu Rękopisów Biblioteki Narodowej oraz Józefowi Zającowi z biblioteki Uniwersytetu Harvarda w Cambridge (USA) za przekazanie mi wielu materiałów i adresów bibliograficznych dotyczących Leszka Kołakowskiego.

Jestem również niezwykle zobowiązany Krzysztofowi Michalskiemu – nieżyjącemu już jednemu z założycieli i dyrektorowi Instytutu Nauk o Człowieku w Wiedniu oraz kierownikowi Katedry im. Erazma z Rotterdamu UW – za informacje o papieskich sesjach w Castel Gandolfo, a także Jerzemu Szackiemu, który wyjaśnił mi kilka ważnych spraw dotyczących biografii filozofa, i Zbigniewowi Janowskiemu – za informacje do książki. Dziękuję Małgosi Jamrozik za korektę maszynopisu i mojej żonie Urszuli za cierpliwość oraz wszystkim, którzy podczas szukania materiałów i pisania służyli mi pomocą.

Radom, 17 maja 2014

Co nie jest biografią, nie jest w ogóle

Stanisław Brzozowski

Kulturalna rola filozofii polega nie na dostarczaniu prawdy, ale na pielęgnowaniu ducha prawdy

Leszek Kołakowski

## Dzieciństwo w Radomiu, 1927–1933

### 23 października 1927

w Radomiu rodzi się Leszek Kołakowski. Jest jedynym dzieckiem Jerzego i Lucyny Kołakowskich\*. Wolą rodziców, obojga przekonanych lewicowych i wolnomyślicielskich, było, aby nie został ochrzczony (1). Wpisano go więc w Urzędzie Stanu Cywilnego w Radomiu do specjalnej księgi urodzeń bezwyznaniowców (zwykle były dwie księgi: urodzeń chrześcijańskich oraz urodzeń niechrześcijańskich), w której były trzy nazwiska: Mirosław Kluźniak, Leszek Kołakowski, Alina Radomska (2).

(1) L.K., *Czas ciekawy, czas niespokojny*, cz. 1, Kraków 2007, s. 22. (2) Informacje od Marii Dominiak, córki Wiktora Pietrusiewicza, komisarycznego prezydenta Radomia, otrzymane przez autora w czasie rozmowy w Radomiu, 7 marca 1994 r., a także podczas późniejszych rozmów telefonicznych.

---

\* Jerzy Julian Kołakowski i Lucyna Eugenia Pietrusiewicz wzięli ślub 2 lipca 1925 r. w katedrze radomskiej, w parafii Opieki Najświętszej Panny Marii w Radomiu. Świadcami byli Mieczysław Eugeniusz Kluźniak i Jan Pietrusiewicz, obaj z Warszawy (Księga ślubów parafii pw. Opieki Najświętszej Panny Marii w Radomiu, s. 113).

Jerzy Juliusz Kołakowski, syn Pawła i Anieli z Siedleckich, urodził się 23 stycznia 1894 roku w Petersburgu. Jego dziadek – Adam – był zesłańcem po powstaniu styczniowym, a ojciec – Paweł – urodził się już w Rosji. O jego życiu wiadomo niewiele. Wrócił do Polski, studiował na Uniwersytecie Warszawskim, zetknął się z ruchem spółdzielczym (gdzie poznał Jana Wolskiego) oraz z ideami Edwarda Abramowskiego. Leszek Kołakowski tak pisze o ojcu: „O Abramowskim trochę mi mówił, ale nie wiem, czy był jakoś szczególnie związany z kołami jego następców. Z Wolskim był zaprzyjaźniony, dzięki ojcu poznałem Wolskiego w czasie okupacji” (1). W Warszawie w 1925 roku mieszkał w Alei 3 Maja pod numerem 9.

Spotkanie z Janem Wolskim\*, działaczem ruchu spółdzielczego, wolnomularzem i anarchistą, zaowocowało działalnością prelegencją dla spółdzielni „Społem” i publicystyką z zakresu teorii spółdzielczości i kooperacji pracy. Swoje artykuły i książki Jerzy Kołakowski publikował pod pseudonimem Jerzy Karon\*\*. Jan Józef Lipski zalicza Jerzego Kołakowskiego do pokolenia „niepokornych” (3). Pokolenie to stanowiła grupa działaczy społecznych zaangażowanych w społeczną przebudowę Polski przełomu XIX i XX wieku. Jego działalność związana ze spółdzielczością i przedwojennym obozem lewicy dobrze wpisuje się w nurt ideowy pokolenia „niepokornych”, o którym pisał Bohdan Cywiński (4).

(1) List L. K. do autora z 16 lipca 2003 r., Archiwum W. Chudoby. (2) Na podstawie książki ślubów parafii Opieki Najświętszej Panny Marii w Radomiu, rocznik 1925, s. 113. (3) J. J. Lipski, *Spotkania*, [w:] *Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Londyn 1987, s. 344. (4) B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Warszawa 1971.

---

\* Jan Wolski (1888–1975) – początkowo anarchista, „abramowszczyk”, zwolennik kooperatywności i działacz ruchu spółdzielczego („Społem”), od 1956 r. związany z Klubem Krzywego Koła, wolnomularz (łoża „Kopernik”).

\*\* Pod tym pseudonimem opublikował książki i broszury: *Budowa społeczna Polski* (1925), *O kooperatyżację pracy nauczycielstwa szkół średnich* (1928), *Działalność kulturalno-oświatowa na terenie m. Radomia: monografia społeczna* (1930), *Z zagadnień kultury robotniczej* (1930), *Rola wychowawcy w samorządzie młodzieży* (1933). Więcej na jego temat w moim artykule *Wprowadzenie do spółdzielczych koncepcji Jerzego Kołakowskiego (Jerzego Karona)*, [w:] *Kołakowscy w Radomiu. Ojciec i syn*, Radom 2007.



Lucyna Eugenia Pietrusiewicz\*, córka Konstantego i Emilii z Kosińskich, urodziła się 7 stycznia 1901 roku w Kuźnicy Drzewickiej niedaleko Radomia. Jej ojciec od 1904 był nauczycielem szkoły powszechnej w Klwowie, a po przeprowadzce w 1911 roku do Radomia – kierownikiem szkoły powszechnej przy ulicy Piaski 26. W tym samym roku Lucyna Pietrusiewicz rozpoczęła naukę w Szkole Handlowej w Radomiu, w której w 1919 roku zdała maturę. Rok pracowała w „buchalterii jednego z biur radomskich” (1). Od 1920 roku studiowała polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim, dorabiając przez pięć lat. Mieszkała w „kooperatywie akademickiej” (2). Z powodu choroby nie obroniła pracy magisterskiej planowanej na jesień 1925. Jerzy Kołakowski i Lucyna Pietrusiewicz poznali się w czasie studiów na Uniwersytecie Warszawskim. W Radomiu mieszkali najpierw przy ulicy Piłsudskiego 2, na parterze w dużym mieszkaniu siostry Lucyny Janiny Pietrusiewicz (3), a następnie w oficynie przy ulicy Piaski 26 (obecnie ulica Niedziałkowskiego 26) w mieszkaniu przy szkole powszechnej.

(1) Życiorys Lucyny Pietrusiewicz, w: „Do Jego magnificencji Rektora Uniwersytetu Warszawskiego”, Materiały osobiste i dokumenty Lucyny Eugenii Pietrusiewicz, Archiwum L.K. w BN. (2) „Kwestionariusz”, Do Rady Wydziału, Materiały osobiste i dokumenty Lucyny Eugenii Pietrusiewicz, Archiwum L.K. w BN. (3) Informacja przekazana autorowi przez Marię Dominiak, córkę Wiktora i Mieczysławy Pietrusiewicz, w czasie wizyty w Radomiu 7 marca 1994 r.; J. Skrabek, *Fragmety wspomnień*, „Moja Garbatka” 2007/2008, nr 1–2, s. 225.

---

\* Rodzina Pietrusiewiczów zapisała się chlubnie w historii Radomia. Lucyna Kołakowska miała trzech braci: Wiktora Pietrusiewicza (1892–1976), Wacława Pietrusiewicza (zginął w wojnie 1920 r.) i Stefana Pietrusiewicza (1909–1990) – ministra budownictwa w rządach Bieruta i Cyrankiewicza oraz dwie siostry: Janinę Pierusiewicz (1898–1978) – lekarzkę, pracownicę przedwojennego ZUS i Helenę Kluźniak, matkę Mirosława i Marysi. Wuj, Wiktor Pietrusiewicz, legionista, walczył z bolszewikami w 1920 r., był członkiem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) i kierownikiem Tymczasowego Zarządu Miasta (komisarycznym prezydentem Radomia) w latach 1930–1934. Podczas drugiej wojny światowej działał w Radzie Głównej Opiekuńczej, więzień obozu koncentracyjnego Auschwitz. Jego żona, Mieczysława Pietrusiewicz (1891–1974), nauczycielka, była w czasie wojny zaangażowana w tajne nauczanie.

**11 grudnia 1930**

Lucyna Kołakowska umiera na raka nerki w Szpitalu Tworzkowskim pod Warszawą. Pochowana jest na cmentarzu rzymskokatolickim w Radomiu przy ulicy Limanowskiego w rodzinnym grobie, w którym pochowani są Konstanty i Emilia Pietrusiewiczowie.

Wypis z aktu śmierci Lucyny Eugenii Kołakowskiej, parafia w Żbikowie, 12 grudnia 1930 r., Materiały biograficzne Lucyny Eugenii Pietrusiewicz, Archiwum L.K. w BN; zob. także L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 20.

# Lata szkolne w Radomiu, 1933–1936

## Lata 1933/1934–1935/1936

Przez trzy lata Leszek Kołakowski chodzi do sześcioklasowej Prywatnej Szkoły Powszechnej im. M. Konopnickiej w Radomiu mieszczącej się przy ulicy Lubelskiej 41 (obecnie ul. Żeromskiego). Podczas wojny Niemcy zniszczyli dokumentację szkoły i nie można dotrzeć do ksiąg ze spisami uczniów. Dzięki relacji wielu osób i z wypowiedzi samego Leszka Kołakowskiego w czasie jego pobytów w Radomiu dowiadujemy się o kilku szczegółach z tego okresu. Wychowawczynią klasy, do której chodził, była Eugenia Osuchówna (1902–1996). W jego liście do Anny Łapienieckiej, dyrektor II Liceum Ogólnokształcącego im. M. Konopnickiej w Radomiu (z 6 października 2006 r.) czytamy:

Szanowna Pani,

Bardzo dziękuję za miły i przyjacielski list. Pamiętam, oczywiście, dobrze szkołę, do której chodziłem przez pierwsze trzy lata nauki. Posłano mnie tam, nim jeszcze ukończyłem sześć lat, w 1933 roku. Jeśli dobrze pamiętam, opiekunką naszej klasy była panna Osuchówna. Przypominam sobie również pana Sołtyka\*, miłego, małego, łysego nauczyciela, który czasem na przerwie przygrywał nam na harmonii. Jego brat, jak mi mówiono, był senatorem i raz jeden pokazano mi go na ulicy. Nie wiedziałem, rzecz jasna, co to senator, ale miałem wrażenie, że jest to

---

\* Feliks Sołtyk, nauczyciel, brat senatora Stefana Sołtyka (1890–1945).

jakiś tytuł budzący grozę. Pamiętam wielu moich kolegów i koleżanek, a kilkoro z nich widziałem nawet wkrótce po wojnie m.in. Jurka Jan-kowskiego, Jurka Krzywickiego, Ewę Bąkowską. Pamiętam też innych: Jurka Czerwińskiego, Piotrusia Bogusławskiego, Pajączkowskiego, braci Willand itd. Nie wiem, co się z nimi dzieje ani kto z nich żyje. Pierwszego dnia tak się bałem tej szkoły, że prosiłem ojca, żeby stał na korytarzu, abym mógł go w każdej chwili zobaczyć. Potem już było łatwo i moje ogólne wrażenie ze szkoły jest nadzwyczaj miłe. Nikt w to dziś nie uwierzy, a jednak jest to prawda, że kiedyś naprawiłem zamek przy drzwiach w szkole i to był wielki sukces. Obok historycznych sukcesów były również historyczne porażki. Pewnego razu, pisząc dyktando, napisałem słowo poźółkły przez „rz” i „u”. Tak się swego błędu zawstydzilem, że go do dziś pamiętam. Nie pamiętam jednak, bym ponosił w szkole jakieś kary za złe zachowanie i pewnie w ogóle było to rzadkie, choć zdarzało się, że uczeń za niedobre sprawowanie zostawał po lekcjach w klasie. Miałem też kolegę, który nazywał się Manius Ciemięgo\* i który zmarł. Jego mama potem stawiała przed szkołą, gdy dzieci wychodziły z lekcji, jak gdyby rozpaczliwie licząc na to, że jej synek też się tam pojawi. Dlaczego o tym wspominam? Tylko dlatego, że przypuszczam, że nikt już, nikt na świecie nie wie, że istniał taki chłopczyk Manius Ciemięgo, syn lekarza i że zmarł w dzieciństwie.

*Bene Merenti Civitas Radomiensis. Leszkowi Kotakowskiemu w 80 rocznicę urodzin*, red. W. Chudoba, Radom 2007, s. 11; *Zakłady naukowe im. Konopnickiej w Radomiu*, „Tygodnik Radomski”, maj 1934, nr 18 oraz świadectwo szkolne Andrzeja Pinno, kolegi z tej samej klasy.

## Maj 1935

Jeden dzień z historii przedwojennej Polski utkwił młodemu Kołakowskiemu w pamięci. Był to 13 maja – dzień po śmierci marszałka Józefa Piłsudskiego. Wtedy to wuj Wiktor Pietrusiewicz – „jeden z najlepszych ludzi jakich znałem. Niesłychanie uczynny, życzliwy, dobry, sprawny, odpowiedzialny, dzielny we wszystkich tarapatkach” – przyszedł wcześniej rano do jego mieszkania i powiedział: „Komentant nie żyje!”.

L.K., *Wśród znajomych*, Kraków 2004, s. 8.

\* Poprawne nazwisko: Cimiengo. Tak widnieje na grobie na cmentarzu przy ulicy Limanowskiego w Radomiu.

Innym jego kolegą był Andrzej Pinno (1927–2006), profesor architektury, pracujący i mieszkający po wojnie w USA. Oto fragment listu Barbary Pinno:

Zgodnie z tym co mi wiadomo Andrzej Pinno chodził z Leszkiem Kołakowskim do II i III klasy szkoły powszechnej im. Marii Konopnickiej w Radomiu [...]. Opowiadania mojego męża wiążą się z nauczaniem religii we wspomnianej szkole. Otóż w jego klasie było tylko dwóch uczniów i jedna uczennica innych wyznań czy przekonań niż katolickie, wobec czego w czasie lekcji religii nie organizowano dla nich żadnych innych zajęć. Tak więc przez katolickiego katechetę tych troje było po prostu z lekcji zwalnianych. Był to Leszek Kołakowski jako bezwyznaniowy, Andrzej Pinno jako ewangelik wyznania augsburskiego oraz jedna dziewczynka jako przedstawicielka wyznania mojżeszowego – jak się wówczas oficjalnie mówiło i pisało. Imienia i nazwiska tej koleżanki nie zapamiętałam, ale może w jakichś rejestrach szkolnych się zachowało? Cała ta trójka miała oczywiście ogromną frajdę z tego zwolnienia, wólczyła się po szkolnych korytarzach i wymyślała różne psoty.

List Barbary Pinno do autora z 20 czerwca 2012 r., Archiwum W. Chudoby.

W wywiadzie dla „Rzeczpospolitej” Kołakowski, wspominając szkołę w Radomiu, mówi: „Do historycznych osiągnięć zaliczam fakt, że pewnego razu naprawiłem w szkole zamek w drzwiach. Kto mnie zna dzisiaj, nie uwierzy, że to prawda. A jednak to prawda” (1). Bierze też udział w wycieczce do klasztoru na Jasnej Górze i kupuje krzyżyk dla babci Emilii (2). W klasie trzeciej szkoły powszechnej ma następujące przedmioty: język polski, rachunki z geometrią, przyroda żywa, rysunki, roboty ręczne, śpiew, ćwiczenia cielesne, pisanie (3).

(1) E.S., *Honorowy obywatel Radomia*, „Rzeczpospolita” 1994, nr 55. (2) O wizycie na Jasnej Górze wspomina w związku z konferencją „Sacrum i profanum” w Lublinie: L.K., *Czy już w po-chrześcijańskim świecie żyjemy?*, „Tygodnik Powszechny” 2000, nr 40. (3) Na podstawie świadectwa kolegi z tej samej (trzeciej) klasy Andrzeja Pinno.

W czasie uroczystości nadania tytułu Honorowego Obywatela Miasta Radomia (7 marca 1994 r.) Leszek Kołakowski wygłasza mowę, która zawiera wspomnienie z dzieciństwa: „Pamiętam, że w parku Kościuszki była kiedyś loteria fantowa, na której ja wygrałem gipsowe popiersie Napoleona. Potem jednak dowiedziałem się, że ten Napoleon to był zły człowiek, który okropnie wojny wszczywał

i mnóstwo krwi przelał. Wtedy to popiersie potłukłem. Taki byłem zasadniczy” (1). Radom zapisał się w pamięci małego Kołakowskiego jako miasto robotnicze, w którym dochodziło do ulicznych demonstracji i protestów (2).

(1) L.K., *Wśród znajomych*, s. 11. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 28–29.

# Lata szkolne w Łodzi, 1936–1939

## Lato 1936

Dziewięcioletni Leszek Kołakowski przeprowadza się wraz z ojcem i babcią Emilią z Radomia do Łodzi, do mieszkania ciotki Janiny Pietrusiewicz przy ulicy Bednarskiej. Ciocia Janina – nazywana „Janią” – była dla niego, po ojcu, najbliższą osobą w rodzinie. W Łodzi mieszka już od pewnego czasu Helena Kluźniak z rodziną.

## Rok szkolny 1936/1937

Naukę w zakresie szkoły powszechnej Kołakowski pobiera w kilku łódzkich szkołach. Na początku w bliżej nieokreślonej, z której zostaje wyrzucony po kilku dniach, gdyż ośmielił się powiedzieć nauczycielce, że jest bezwyznaniowcem. Do końca roku szkolnego chodził do szkoły powszechnej przy prywatnym Żeńskim Gimnazjum Adeli Skrzypkowskiej przy ulicy Żwirki w Łodzi. Z tego okresu zapamiętał nazwiska dwóch swoich bliskich żydowskich kolegów: Jurka Jedwabia i Jurka Lebensona.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 30.

## Lata szkolne 1937/1938 i 1938/1939

Przez dwa lata uczęszcza do szkoły powszechnej przy prywatnym Męskim Gimnazjum Towarzystwa „Oświaty” im. ks. Ignacego

Skorupki przy ulicy Żeromskiego 10 w Łodzi. Z ulicy Bednarskiej na Chojnach, gdzie mieszka, dojeżdża do szkoły tramwajem. Jego nauczycielami są: pan Idzikowski – matematyka i historia, pani Halina Evert-Kappesowa, pan Stefan Wegner (malarz kubista) – nauczyciel rysunków; miał też lekcje języka angielskiego. Jak się potem dowiedział, z tej szkoły także chciano go wyrzucić, lecz do tego nie doszło.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 33.

Jednym z zainteresowań młodego Kołakowskiego było aktorstwo. W pewnym szkolnym przedstawieniu wcielił się w postać prezydenta Ignacego Mościckiego. Interesował się wydarzeniami na świecie, z których szczególnie utkwiła mu w pamięci wojna domowa w Hiszpanii. Po latach w polemice z historykiem Edwardem P. Thompsonem napisał, że pamięta patos hiszpańskiej wojny domowej.

L.K., *Moje słuszne poglądy...*, s. 398.

## Czerwiec 1939

Leszek Kołakowski kończy szóstą klasę i zdaje egzamin do jednego z łódzkich gimnazjów.

## Lipiec–sierpień 1939

Ostatnie wakacje przed wybuchem wojny Leszek Kołakowski spędza razem z Mirosławem Kluźniakiem<sup>\*</sup> u Wandy i Marii Pietrusiewicz, rodziny w Szydłowcu pod Radomiem. Wcześniej Kołakowski wyjeżdżał na wakacje z Janiną Pietrusiewicz na letnisko w Świerżach Górnych pod Kozienicami, gdzie złamał rękę (1), a gdy mieszkał w Łodzi, spędzał wakacje w Spale.

(1) J. Skrabek, *Fragmentsy wspomnień*, s. 225.

---

<sup>\*</sup> Mirosław Kluźniak (1927–1998) – brat cioteczny Leszka Kołakowskiego, dziennikarz i tłumacz, studiował w Łodzi, a potem w Warszawie, dziennikarz „Sztandaru Młodych”, korespondent PAP w Indiach w latach sześćdziesiątych XX wieku, w ostatnim okresie życia zastępca redaktora naczelnego tygodnika „Forum”.



Jak inne dzieci czyta (a w wieku pięciu lat już czytał) popularne bajki: *Czarodziejską podróż krasnoludków dookoła świata* Coksa Palmera, *O krasnoludkach i sierotce Marysi* Marii Konopnickiej i *Koziołka matolka* Kornela Makuszyńskiego oraz wiersze Brzechwy i Tuwima. Kiedy wybuchła wojna, pisze: „Już nie czytałem żadnych książek dla młodzieży. Zrobiłem się stary”.

*Leszek Kołakowski – filozof*, „Ex Libris” 1991, nr 4 (Dodatek „Czasu Krakowskiego” i „Życia Warszawy”).



## Okres wojny, 1939–1945

### Wrzesień 1939

Po wybuchu wojny Leszek Kołakowski i Mirosław Kluźniak, nie mogąc wrócić z Szydłowca do Łodzi, zatrzymują się w Radomiu u Pietrusiewiczów. 4 września wraz z babcią Emilią i rodziną Pietrusiewiczów (oraz majątkiem Ubezpieczalni Społecznej, której dyrektorem był Wiktor Pietrusiewicz) uciekają samochodem z Radomia przez Kurów, Markuszew, Lublin w okolice Hrubieszowa. Z Warszawy dołącza do nich Jerzy Kołakowski. Docierają do wsi Mircze niedaleko Bugu i tu napotykać niemieckie wojska. Mieszkają u chłopskiej rodziny Deców. Żołnierze niemieccy aresztują mężczyzn i osadzają w więzieniu w Hrubieszowie; oficerowie rekwirują samochody i przy okazji rabują uciekinierów, babci Emilii kradną zegarek. Na szczęście Niemcy po przegranej bitwie pod Uściługiem (14–15 września) wycofują się i mężczyźni zostają uwolnieni. Po 17 września pojawiają się żołnierze Armii Czerwonej, którzy przeszli Bug i pozostali na tym terenie przez tydzień. W tym czasie rozmawia z nimi po rosyjsku Jerzy Kołakowski.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 39–40.

## Październik/listopad 1939

Leszek Kołakowski z bliskimi wraca do Radomia. Wszyscy zatrzymują się na kilka dni u Pietrusiewiczów. Tu przyjeżdża po Kołakowskiego ciocia Janina i zabiera go do Łodzi, gdzie mieszkają przez następne miesiące. Chodzi nawet do Gimnazjum im. ks. Skorupki, ale krótko, ponieważ wszystkie szkoły w Łodzi zostają zamknięte.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 39–41.

## Luty 1940

Jak wiele rodzin, Kołakowscy zostają wypędzeni ze swojego mieszkania, kilka dni spędzają w opustoszałej fabryce, oczekując na transport. Tu zostają ograbieni, a następnie wywiezieni do miejscowości Końskie, niedaleko Skarżyska-Kamiennej. Udało im się wywieźć z domu między innymi rzadki tomik wierszy Emila Zegadłowicza *Imagines*. Młody Kołakowski czytał w czasie tej przymusowej podróży Żeromskiego. W Końskich przebywają krótko u krewnych, skąd zabiera ich (siedem osób: Jerzego, Leszka, ciocię Janinę, babcię Emilię, ciocię Helenę z Mirkiem i Marysią) w ramach działalności filantropijnej, dziedziczka majątku Skórnice, pani Zofia Kotarska.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 42–45.

## Marzec 1940 – wrzesień 1942

W Skórnicach mieszkają najpierw u chłopca, a potem w domku na terenie przyległym do dworku Stefana i Zofii Kotarskich. Jeszcze w 1940 roku Jerzy Kołakowski wyjeżdża do pracy w centrali „Społem” w Warszawie. Janina Pietrusiewicz leczy chłopskie rodziny. Dobrze wyposażona biblioteka w dworku pozwala Kołakowskiemu na samodzielną naukę. Uczy się głównie języków: łaciny, niemieckiego i francuskiego, we francuskim pomaga mu Tadeusz Szczaniecki – krewny dziedziczki z Poznańskiego – po wojnie ojciec Paweł, benedyktyn w Tyńcu. Uczy się również esperanto i czyta w tym języku *Dzieje Chrystusa* Giovanniego Papiniego (1).

Dużo czyta, między innymi Prusa, Żeromskiego, Sienkiewicza, wiersze Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego oraz sztuki Maeterlincka i Moliera w oryginale, jak również niekompletną encyklopedię powszechną (hasła na A, D i E). W wieku trzynastu lat Kołakowski studiuje zbiór antypapieskich wierszy Marii Konopnickiej *Urbs Avinionensis* i z przypisów dowiadyuje się o modernizmie katolickim oraz o antymodernistycznej encyklice *Pascendi Dominici Gregis* i posłaniu papieża Piusa X *Lamentabili Sane Exitu* (2). Próbuje też swoich sił w tłumaczeniach, przekładając z francuskiego dwa dramaty Maeterlincka. W tym czasie podejmuje także pierwsze próby poetyckie, pisze sonety dla Ireny Cichockiej (po mężu Ramlau), krewnej dziewczynki, wysiedlonej z Poznańskiego (3).

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 14 i 43-45. (2) L.K. *Kościół w krainie wolności*, Kraków 2011, s. 84. (3) List Ireny Ramlau do L.K. z grudnia 1986 r., Archiwum L.K. w BN.

## Sierpień 1942

Wiktor Pietrusiewicz dzięki temu, że pracował w tym czasie w firmie przewozowej, przeprowadza całą rodzinę Kołakowskiego (sześć osób) ze Skórnicy do Garbatki pod Radomiem.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 53.

## Wrzesień-grudzień 1942

Pierwszy pobyt Kołakowskiego w Garbatce. Janina Piertusiewicz dostaje pracę jako lekarka w tutejszej służbie zdrowia. 12 lipca 1942 roku, po pacyfikacji Garbatki, Niemcy aresztowali i wysłali do Auschwitz setki ludzi, w tym miejscowych lekarzy. Leszek Kołakowski pracuje tu jako robotnik (1) – nakaz pracy obejmował mężczyzn od czternastego roku życia – przy produkcji zabawek w zakładach drzewnych Holtzbetrieb Garbatka. Pod koniec grudnia wyjeżdża do ojca do Warszawy. W liście do autora pisze: „Jesienią 1942 roku przenieśliśmy się do Garbatki (moja ciocia, dr Janina Pietrusiewicz, była lekarzem i pracowała tam w miejscowej służbie zdrowia). W Garbatce przez kilka tygodni pracowałem w fabryce zabawek (byłem marnym robotnikiem)” (2).

(1) Podanie o pracę na UW z 3 kwietnia 1950 r.,teczka osobowa L. Kołakowskiego, sygn. 4987, Archiwum UW. (2) List L.K. do autora z dnia 15 grudnia 1994 r., Archiwum W. Chudoby.

## 1943

Kołakowski przez cały rok przebywa z ojcem w Warszawie, posługuje się fałszywą kennkartą. Ma kontakty z członkami Polskiej Partii Robotniczej oraz pozostaje pod jej ideowym wpływem. W rozmowie ze Zbigniewem Mentzlem mówił, że „w czasie wojny, jako piętnastolatek chciałem wstąpić do PPR i do Gwardii Ludowej, tylko wtedy mnie nie przyjęli”. Była to wojenna – najsilniejsza chyba – inicjacja w komunizm.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 78.

### Styczeń–marzec

W pierwszych miesiącach roku Leszek Kołakowski mieszka przy ulicy Ludwika na Woli u Janiny Grabowskiej, znajomej ojca. Był to lokal zakonspirowany, w którym przechowywano zbiegów z getta. Przychodziła tu nieraz mieszkająca w pobliżu Irena Sendlerowa. W 2005 roku Leszek Kołakowski, odwiedzając Sendlerową w domu Bonifratrów w Warszawie, dowiedział się od niej, że i on, i ukrywający się w tym mieszkaniu Żydzi ledwie uniknęli aresztowania przez gestapo. Stąd po pewnym czasie przenosi się z ojcem na Żoliborz, do mieszkania cici Heleny Kluźniak, na ulicę Gdańską 2.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 53–54 oraz *Irena Sendler nie żyje. Wspomnienie profesora Leszka Kołakowskiego*, „Dziennik”, 13 marca 2008, nr 111.

### Kwiecień

Do okresu pobytu młodego Kołakowskiego na Żoliborzu odnosi się jego wspomnienie, które współgra z wierszem Czesława Miłosza o Giordanie Bruno *Campo di Fiori*, zawierającym opis karuzeli na placu Krasiańskich. Kołakowski mówi: „w czasie powstania w getcie

jeździłem codziennie do Śródmieścia (mieszkałem wtedy na Żoliborzu); pamiętam dobrze, że stała tam karuzela, bardzo blisko muru getta, które wtedy płonęło. Słychać było wybuchy, wiatr unosił strzępy papieru czy też ubrań, płonące niekiedy, ludzie na tej karuzeli bawili się nimi – czasami udawało im się złapać kawałek – w nastroju beztroski. Przypominam sobie, że takie rzeczy robiły na mnie wrażenie”.

*Wywiad z Leszkiem Kołakowskim (fragmenty). Rozmawiał Wojciech Karpiński. „Zeszyty Literackie” 1983 nr 2, s. 55.*

## 17 maja

W mieszkaniu przy Gdańskiej Leszek Kołakowski jest świadkiem aresztowania ojca, który trafia na Pawiak (1). Leszek w momencie aresztowania ojca chce iść z nim na gestapo, ale szczęśliwie domownicy go powstrzymują (2). Aresztowanie było częścią dużej akcji skierowanej przeciw konspiracji warszawskiej, co jest opisane w książce Bartoszewskiego (3).

- (1) List L.K. do autora z 1 października 2005 r., Archiwum W. Chudoby. (2) Relacja ustna Marii Dominiak, córki Wiktora Pietrusiewicza, przekazana autorowi 7 marca 1994 r., kiedy to L.K. przyjechał do Radomia przyjąć Honorowe Obywatelstwo Miasta. (3) W. Bartoszewski, *1859 dni Warszawy*, Kraków 2008.

## 29 maja

Więziony na Pawiaku Jerzy Kołakowski zostaje zamordowany przez Niemców podczas egzekucji w ruinach getta. Po śmierci ojca Leszek przez następne lata pozostaje pod opieką rodzin Kluźniaków z Warszawy i Pietrusiewiczów (Wiktora i Mieczysławy) z Radomia, w szczególności zaś ciotki Janiny Pietrusiewicz oraz babci Emilii Pietrusiewicz.

W czasie ponadrocznego pobytu w Warszawie Kołakowski spotyka się z Janem Wolskim, który „był bliskim przyjacielem mego ojca i stąd zdarzało mi się widzieć go i rozmawiać z nim w czasie okupacji. Nie mogę, niestety, przypomnieć sobie treści tych rozmów, pamiętam tylko ogólnie, że był to człowiek, który kojarzył wielką

dobroć z żelaznym charakterem. Był wybitnym masonem; pamiętam też, że po wojnie był ogromnie rozgoryczony tym, że Kołodziejski\*, jeden z najwyższej postawionych w Polsce masonów, poszedł na pełną współpracę z władzą komunistyczną” (1).

(1) List L.K. do autora z 4 stycznia 1999 r., Archiwum W. Chudoby.

1944

### Początek roku

Przez kilka ostatnich miesięcy pobytu w Warszawie Kołakowski mieszka na ulicy Francuskiej na Saskiej Kępie w domu filozofa i tłumacza Kazimierza Bleszyńskiego i jego żony Wandy. Wanda miała dwóch synów z pierwszego małżeństwa: Wacława Gajewskiego (później profesora Uniwersytetu Warszawskiego) oraz Stanisława Gajewskiego (dyplomata w czasach PRL).

W tym okresie uczy się samodzielnie, czyta książki znanego filologa klasycznego i religioznawcy profesora Tadeusza Zielińskiego, między innymi *Religia Cesarstwa Rzymskiego* oraz *Hellenizm a judaizm*. Tej ostatniej pracy zarzucił potem antysemityzm (1). Wśród ówczesnych lektur Kołakowskiego pojawia się też *Manifest komunistyczny*, który przeczytał w bibliotece Instytutu Spółdzielczego przy ulicy Wareckiej i z którego niewiele wtedy zrozumiał.

Chodzi na tajne komplety, gdzie zdaje między innymi egzamin z literatury polskiej, w czasie którego dokonuje porównania *Ludzi bezdomnych* Stefana Żeromskiego i *Wroga ludu* Henrika Ibsena, za co dostaje pochwałę od młodopolskiego poety Leona Rygiera, pierwszego męża Zofii Nałkowskiej. Matematyki uczy go tu profesor Stanisław Kłuzniak – nestor polskich geodetów. Część przedmiotów wymaganych do małej matury Kołakowski zdaje w Gimnazjum im. Mikołaja Reja w Warszawie, a część w Gimnazjum im. Chałubiń-

---

\* Henryk Kołodziejski (1884–1953) – działacz społeczny, wolnomularz, w latach 1931–1939 członek Rady Naukowej Instytutu Spraw Spółdzielczości, Spółdzielczego Instytutu Naukowego i władz Związku Spółdzielni RP „Społem”.



skiego w Radomiu, gdzie pracowała Mieczysława Pietrusiewicz\* (nie było świadectw, zapisywano tylko wyniki egzaminów).

W rozmowie ze Zbigniewem Mentzlem o małej maturze powiedział: „kilka lat temu ktoś mi przesłał jakiś wyciąg z akt, gdzie znalazłem swoje nazwisko” (2).

(1) L.K., *Światopogląd i życie codzienne*, Warszawa 1957, s. 165: „Jest oczywiście prawdą, że niekiedy antysemityzm szuka pomocy quasi-teoretycznej i że jego oddziaływanie staje się wyczuwalne również w pracach niektórych, niekiedy wybitnych uczonych (przykładem *Hellenizm a judaizm* Tadeusza Zielińskiego)”. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 57–58 (osoba, o której mowa, to autor niniejszej książki).

Już po śmierci ojca i zdaniu części egzaminów maturalnych Leszek Kołakowski otrzymuje od Mariana Rapackiego, przyjaciela ojca, prywatne stypendium na dalszą naukę.

## Maj–grudzień

W maju Leszek Kołakowski wraca do Garbatki. Mieszka tu z bliskimi w trzech miejscach: u rodziny Świtków – obok kościoła, w aptece państwa Skrzyńskich oraz w leśniczówce u Mąkowskich. Janusz S. Mąkowski, lekarz, z bratem Tadeuszem Mąkowskim, leśniczym, trafili w lipcu 1942 roku do Auschwitz. W warunkach wojennych Kołakowski uczy się samodzielnie na poziomie gimnazjum i liceum, przede wszystkim języków: francuskiego, niemieckiego i łaciny. Dzięki stypendium chodzi na prywatne lekcje i konwersacje językowe. Bardzo wiele czasu poświęca na łacinę, która była wtedy jego pasją. Najprawdopodobniej już w czerwcu zdaje, podobnie jak Mirek Kluźniak, wszystkie egzaminy gimnazjalne, oczywiście bez żadnego świadectwa końcowego.

Osobą, która wywarła na niego wówczas ideowy i moralny wpływ, był pisarz katolicki Tadeusz Kordyasz (1906–1956), który mieszkał wówczas w Garbatce. Jego żona Irena Kordyasz (potem Irena Kordyasz-Bojanowska) poznała wtedy Kołakowskiego:

---

\* W czasie wojny należała do Tajnej Komisji Porozumiewawczej Dyrektorów Szkół Radomskich (M. Pietrusiewicz, *Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej w latach 1939–1945 w średnich szkołach ogólnokształcących w Radomiu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 3).

„Oczywiście, dobrze pamiętam młodego Leszka Kołakowskiego. Przychodził do nas często i dyskutowali z moim mężem do późnych godzin o filozofii, sztuce, literaturze, poezji. Mąż mój ś.p. Tadeusz Kordyasz był doktorem filozofii, który ukończył Angelicum w Rzymie. Wydaje mi się, że uczył Leszka łaciny i chyba francuskiego. Oni byli sobą nawzajem zafascynowani. Leszek patrzył na Tadeusza z uwielbieniem, a Tadeusz autentycznie go kochał i był dla niego pełen podziwu, Leszek miał b. dobrą pamięć, znał całe Pismo Święte na pamięć, po to, aby go zwalczać. Był materialistą i synem ateusza. Tadeusz zaś płomiennym i b. gorącym katolikiem. Ta różnica poglądów nie przeszkadzała im w darzeniu siebie nawzajem dużą przyjaźnią [...]. Pamiętam to dobrze jak Leszek zadał Tadeuszowi takie pytanie: «czy to prawda, panie doktorze, że chrzest gładzi wszystkie grzechy?». Tadeusz odpowiedział mu twierdząco, a Leszek nie ukrywał swojego zadowolenia” (1). Dyskusje te silnie kształtowały jego moralne widzenie świata, które stało się potem częścią jego światopoglądu. Po dziecięcium latach w eseju *Katolicyzm i humanizm* pisze: „mamy wszakże do czynienia z doktryną, która zakłada, że niezbędnym warunkiem zbawienia jest akt liturgiczny – chrzest, dokonujący się na ogół bez żadnego udziału i odpowiedzialności człowieka, a mający decydować o jego wiecznym zbawieniu, co więcej, mający moc zmazania w jednej chwili dziesiątków lat zbrukanego nieprawościami życia” (2).

Spotkania Kołakowskiego z Kordyaszem były znakomitą okazją do dyskusji i rozmów na tematy religijne. Ci, którzy ich wtedy znali, mówili, że młody Kołakowski polemizował z doktorem Kordyaszem – po łacinie – na temat dogmatu niepokalanego poczęcia Najświętszej Marii Panny. W swoich niepublikowanych wspomnieniach Kordyasz-Bojanowska pisze, czym kończyły się te dyskusje, „które przeciągały się długo, a po jednej z takich dyskusji zaczęli razem śpiewać na głosy «Znasz-li ten kraj, gdzie cytryna dojrzewa?». Mieli wtedy takie poważne i natchnione miny, że szybko musiałam wyjść z pokoju, aby nie parsknąć śmiechem” (3). Co ciekawe, Kołakowski uczył się też w Garbatce gry na pianinie, a szczytowym jego osiągnięciem było bezbłędne wykonanie pieśni Chopina *Życzenie*, ze słowami „Gdybym ja była słończkiem na niebie”.

(1) List Ireny Kordyasz-Bojanowskiej do autora z 29 maja 1998 r., Archiwum W. Chudoby. (2) L.K., *Światopogląd i życie codzienne*, s. 157. (3) I. Kordyasz-Bojanowska, *Tak było*, s. 23, egzemplarz w posiadaniu autorki.

W nauce matematyki, fizyki i chemii pomaga mu (oraz ciotecznemu bratu Mirkowi) Stanisław Ziemecki (właśc. Landau) – późniejszy profesor fizyki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – który ukrywa się w Garbatce z żoną i synem\* dzięki pomocy Janiny Pietrusiewicz.

### Przełom 1944/1945

Leszek Kołakowski wpisuje do pamiętnika Barbary Mąkowskiej swój wiersz *Resurrectio* z dedykacją „Mojej Najmilszej Basieńce”.

„Moja Garbatka” 2007/2008, nr 1–2, s. 177.

## 1945

### Styczeń

Podczas styczniowej ofensywy wojsk radzieckich, kiedy Kołakowski mieszka u Świteków w Garbatce, w ich drewniany domek uderza pocisk artyleryjski. Domownicy przeżyli i to bez najmniejszych obrażeń, musieli jednak przenieść się do innego domu, najprawdopodobniej do leśniczówki Mąkowskich.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 68.

### Marzec–kwiecień

Wiosną Kołakowski jedzie do Warszawy, aby nawiązać kontakt ze Związkiem Walki Młodych (ZWM) oraz zobaczyć zniszczenia wo-

---

\* Stanisław Ziemecki, syn – również fizyk; L.K. spotyka go już po wojnie w Filadelfii, po swoim wykładzie na uniwersytecie, w październiku 1971 r. (L.K., *Czas ciekawy...*, cz. I, s. 60).

jenne. W śródmieściu na fragmencie muru przeczytał zdanie z plakatu: „Powstanie nasze jest częścią strategicznego planu aliantów i jako takie musi się udać”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 67.

## Kwiecień

Ponieważ jedyny ujawniony miejscowy PPR-owiec, nauczyciel, został wcześniej zabity (1) na założycielskie zebranie ZWM w Garbatce przyjeżdża agent ZWM z Warszawy. Kołakowski bierze aktywny udział w założeniu tego koła. W zyciorysie z 1950 roku pisze: „należałem w kwietniu 1945 r. krótki czas do ZWM w Garbatce” (2). W świetlicy Zakładów Drzewnych, w których pracował w 1943 roku, wygłasza swoje pierwsze przemówienie popierające socjalizm i nową, ludową władzę. Jak twierdzi jednak jeden ze starszych mieszkańców Garbatki, to właśnie Kołakowski zakładał to koło i dlatego „miał być sprzątnięty, ale szedł z Witkiem [Popielewiczem, kolegą], który rozpoznał tych, co przyszli i chcieli go zastrzelić, a wtedy oni musieliby zabić już dwóch ludzi” (3). Ci, „co przyszli”, dziś zwani „żołnierzami wyklętymi”, tak go tylko postraszyli (pistoletami rzecz jasna), że musiał zniknąć na jakiś czas. Już w maju koło ZWM w Garbatce przestaje istnieć. W innym bowiem zyciorysie Kołakowski pisze o pobycie w Garbatce: „Po wyzwoleniu pracowałem czas jakiś na tamtym terenie, usiłując zorganizować miejscowe koło ZWM, które jednak zostało rozbite przez dywersję NSZ-towską” (4).

Leszek Kołakowski o tym fakcie nigdy nie pisał ani nie mówił. Po raz pierwszy informacja o próbie zamachu na jego życie wyszła na jaw w rozmowie wspomnianego już Witolda Popielewicza z redaktorką „Mojej Garbatki” Elżbietą Dziedzicką w 2005 roku, kiedy był w Garbatce z okazji przyznania Kołakowskiemu tytułu Honorowego Obywatela Garbatki.

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 70. (2) AAN ANS 35/31, k. 17–18. (3) Z rozmowy telefonicznej z mieszkańcem Garbatki Marianem Baranem 30 sierpnia 2012 r. (4) *Zyciorys Leszka Kołakowskiego z maja-czerwca 1948 r.*, [w:] R. Sitek, *Warszawska Szkoła Historii Idei*, Warszawa 2000, s. 20–21, przypis 13.

## 9 maja

„Dziewiątego maja 1945 roku ciągle jeszcze mieszkałem w Garbatce. Pamiętam, jak żołnierze strzelali na wiwat. Bardzo byłem przejęty. Moment był poruszający – a więc skończyła się ta wojna straszna!”, „mówiłem wszystkim, że ja wojnę przeżyję. Przestrzegano mnie: nie gadaj tak, bo to jakbyś Pana Boga kusił. A ja powtarzałem bezczelnie: przeżyję! Miałem absolutnie silne poczucie, że nie zostanę zabity. Choć zginąć przecież było naprawdę łatwo”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 68, 62.

## 3 czerwca

Leszek Kołakowski otrzymuje tak zwaną małą maturę na podstawie protokołu egzaminu końcowego (1). W skład komisji egzaminacyjnej wchodzi między innymi Mieczysława Pietrusiewicz. Kołakowski otrzymuje zaświadczenie, że w ramach tajnego nauczania w czasie okupacji niemieckiej ukończył gimnazjum z następującymi ocenami: religia [bez oceny], język polski – *dobry*, język łaciński – *dobry*, język francuski – *dobry*, historia – *dostateczny*, biologia – *dostateczny*, fizyka – *dobry*, chemia – *bardzo dobry*, matematyka – *dobry*, geografia – *dostateczny*. Jak wynika z dokumentacji, świadectwo odebrał jego cioteczny brat Mirosław Kluźniak. Dokumentacja tajnego nauczania znajduje się w Liceum im. T. Chałubińskiego w Radomiu (2).

(1) Zespół Tajne nauczanie, sygn. 40, k. 217, AP w Kielcach. (2) M. Gawlik, *Liceum Ogólnokształcące im. dra Tytusa Chałubińskiego w Radomiu. Zarys historii 1905–1995. Wspomnienia absolwentów*, Warszawa 1995.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski zdaje w Radomiu eksternistycznie egzaminy przewidziane programem pierwszej klasy liceum humanistycznego. W jego życiorysie bez daty, zapewne z końca roku akademickiego 1945/1946, czytamy:

Urodziłem się w Radomiu, dn. 23.X.1927. Do szkoły powszechnej uczęszczałem początkowo w Radomiu, potem w Łodzi, gdzie w 1939 r. zdałem egzamin do gimnazjum. W czasie okupacji, wysiedlony z Łodzi, mieszkałem do 1942 r. na wsi, w pow. koneckim, gdzie samodzielnie uczyłem się w zakresie pierwszych klas gimnazjalnych. W r. 1942 pracowałem jako robotnik w fabryce drzewnej w Garbatce, pow. Koziennice. W r. 1943 mieszkałem w Warszawie, gdzie, również samodzielnie, przerabiałem dalsze klasy gimnazjum. W Warszawie zdałem małą maturę jako ekstern w 1943 r. Po wyzwoleniu zdałem w Radomiu egzamin z I-ej licealnej liceum humanistycznego.

Materiały studenckie L.K., Wydział Humanistyczny UŁ, nr albumu 284/H, Archiwum UŁ.

## Czerwiec–lipiec

Leszek Kołakowski zdaje eksternistycznie egzaminy z drugiej klasy liceum humanistycznego, najprawdopodobniej w łódzkim Państwowym Gimnazjum i Liceum im. M. Kopernika. „W Łodzi poszedłem do jakiegoś gimnazjum i zdawałem ze wszystkich przedmiotów po kolei”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 73.

## 25 lipca

Leszek Kołakowski zapisuje się do Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” w Łodzi.

Dokumenty osobiste, Archiwum L.K. w BN.

## Lipiec–wrzesień

Podczas wakacji Kołakowski przygotowuje się do matury; w Garbatce chodzi po Puszczy Koziennickiej, powtarzając łacińskie oraz greckie słówka i sentencje.

Prywatna rozmowa autora z Marią Dominiak, cioteczną siostrą L.K., 7 marca 1994 r.

## Druga połowa września

W I Państwowym Liceum i Gimnazjum im. M. Kopernika w Łodzi Leszek Kołakowski eksternistycznie zdaje maturę. Na świadectwie maturalnym z dnia 22 września czytamy, że otrzymał następujące oceny roczne w klasie drugiej liceum i na egzaminie: „religia (-); język polski – dobry; język łaciński – dobry; język francuski – dobry; historia – dostateczny; zagadnienia życia współczesnego – dobry; geografia i geologia (-); biologia – dostateczny; fizyka i astronomia – dostateczny; chemia – dostateczny; matematyka – dostateczny; propedeutyka filozofii – dostateczny” (1). Z języka polskiego pisał wypracowanie *O postarwie poetów romantycznych wobec tragedii niewoli*, z francuskiego zaś o *Kwiatach zła* Baudelaire’a (2). Zapytany na maturze o naukę religii odpowiada, że gotów jest uczyć się nawet religii, „ale wyłącznie buddyjskiej” (3). Po latach podkreśla, że przed wojną z powodu religii nigdy by nie zdał matury, dla bezwyznaniowca było to niemożliwe. Ponadto, że wygrał swoją wojnę z Hitlerem – „na przekór okupacji [...], na przekór nieistnieniu szkół nie tylko zostałem przy życiu, ale przerobiłem cały program szkoły średniej, tak że mogłem w 1945 r. zdać maturę” (4).

(1) Materiały studenckie L.K., Wydział Humanistyczny UŁ, nr albumu 284/H, Archiwum UŁ. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 73. (3) W. Woroszyński, *Nasza łódzka młodość*, [w:] *Tranzytem przez Łódź*, Łódź 1964, s. 131–32. (4) L.K., *Jeszcze raz o sprawach najgorszych*, [w:] *Wśród znajomych...*, s. 16.

Miesiące od czerwca do września są niezwykle trudne dla Kołakowskiego nie tylko ze względu na bezpieczeństwo w Garbatce. Aby móc podjąć studia, musiał wykazać się niezwykłą wolą i determinacją i w niespełna cztery miesiące skończyć eksternistycznie liceum\* i zdać maturę. Także w tej sytuacji wielką pomoc okazuje mu Mieczysława Pietrusiewicz, nauczycielka w Liceum im. T. Chałubińskiego w Radomiu.

W dniu kiedy zdaje maturę – najprawdopodobniej jest to 22 września – idzie po raz pierwszy do teatru na sztukę Gabrieli Za-

\* Tuż po wojnie nauka odbywała się według przedwojennego prawa oświatowego, nauka w liceum trwała tylko dwa lata i kończyła się egzaminem maturalnym.

polskiej (najprawdopodobniej była to *Panna Maliczewska*) w Teatrze Powszechnym w Łodzi.

Horyzont intelektualny licealisty Leszka Kołakowskiego i przyszłego studenta wyznaczały jego liczne lektury. W zakresie literatury pięknej są to dzieła Conrada, Żeromskiego, Maeterlincka, Prousta oraz *Ferdynurka* Gombrowicza i *Faust* Goethego czytany w oryginale; poezja Norwida, Wyspiańskiego, Słowackiego (*Król Duch*), poezja romantyczna i neoromantyczna polska i francuska, Mallarmé i Baudelaire (którego bardzo lubił); po łacinie poezja Owidiusza, po niemiecku wiersze Heinego.

Z filozofii – niektóre dialogi Platona w tłumaczeniu Władysława Witwickiego, podręczniki psychologii i psychiatrii, *Ekonomia polityczna* Charles'a Gide'a, *Wielcy myśliciele i ich poglądy na życie: zagadnienie życia ludzkości w rozwoju dziejowym od Platona do naszych czasów* Rudolfa Euckena (Biblioteka Laureatów Nobla, t. 1–2), *Podręcznik* Epikteta (czytany po niemiecku), książki socjologiczne Bolesława Limanowskiego i Stanisława Bystronia, prace religioznawcze Tadeusza Zielińskiego. Z ogromnym zainteresowaniem czyta też literaturę religijną Indii, w tym *Upaniszady* i *Dhammapada* (*Ścieżka prawdy*). W czasie wojny studiuje Nowy Testament i na nim próbuje uczyć się greki.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 57–58; W. Karpiński, L.K., *Rozmowa pamiętna*, [w:] *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, „Zeszyty Literackie” 2012, nr 1 (numer specjalny), s. 213–214.



# Okres studencki w Łodzi, 1945–1950

1945

29 września

Leszek Kołakowski składa podanie o przyjęcie na studia na Wydziale Humanistycznym nowo utworzonego Uniwersytetu Łódzkiego.

Materiały studenckie Leszka Kołakowskiego, nr albumu 284/H, Archiwum UŁ.

Październik (pierwsza połowa)

Leszek Kołakowski spotyka Wiktora Woroszyńskiego\*, który tak jak on zdał niedawno maturę i był młodym poetą (wzorującym się wtedy na Majakowskim) oraz członkiem PPR. Od pierwszego spotkania łączy ich głęboka przyjaźń i wspólne zainteresowania. Pod pseudonimem Krzysztof Leszczyński publikuje w studenckim dwutygodniku „Życie” wiersz *Jutrznia się rodzi...* powstały jeszcze w 1943 roku. Tym samym trafia do kręgu osób związanych z (nieformalną) redakcją. „Życie” było gazetką studentów członków ZWM w Łodzi,

---

\* Wiktor Woroszyński (1927–1996) – studiował medycynę oraz polonistykę na UŁ, poeta, pisarz, tłumacz m.in. Brodskiego, Majakowskiego, Sołżenicyna, studia doktoranckie w Moskwie (1952–1955), redaktor naczelny „Nowej Kultury” (1957–1958), współpracownik KSS „KOR”, internowany w stanie wojennym, autor m.in.: *Dziennika Węgierskiego 1956*, *Kto zabił Puszkina* (1983).

afiliowaną przy PPR, odbijaną na powielaczu i kolportowaną przez redakcję i sympatyków.

Protokół z zebrania komórki PPR na UŁ w dniu 16 października 1945 r., AP w Łodzi, 1185/48, k. 14.

## 24 października

Leszek Kołakowski, który w końcowym okresie wojny mieszkał w Garbatce, otrzymuje z Zarządu Gminy w Policznej, w powiecie kozienickim zaświadczenie, że „nie jest notowany na obszarze gminy jako Niemiec ani jako folksdojcz i nie występował wrogo wobec państwowości i ludności polskiej”. Zaświadczenie było mu potrzebne przy ubieganiu się o pracę w służbie państwowej, gdyby nie przyjęto go na uniwersytet. Choć bywał już okresowo w Łodzi, dopiero w październiku przenosi się tu na stałe. Mieszka u Janiny Pietrusiewicz przy ulicy Bednarskiej 26 m. 11.

Dokumenty osobiste L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 27–29 października

W tym czasie mają miejsce trzy wydarzenia ważne dla Leszka Kołakowskiego. Przede wszystkim jest to otwarcie świetlicy Akademickiego Związku Walki Młodych „Życie” w Łodzi przy ulicy Roosevelta 17. 28 października odbywa się uroczysta inauguracja roku akademickiego 1945/1946 na Uniwersytecie Łódzkim; przemówienie wygłasza rektor prof. dr Tadeusz Kotarbiński\*. 29 października ma miejsce immatrykulacja na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu.

---

\* Tadeusz Kotarbiński (1886–1981) – filozof, logik, prakseolog, twórca etyki niezależnej, uczeń Kazimierza Twardowskiego, profesor Uniwersytetu Warszawskiego i rektor Uniwersytetu Łódzkiego, przedstawiciel szkoły lwowsko-warszawskiej, autor m.in. *Elementów teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk* (1929), *Traktatu o dobrej robocie* (1955).

## Trymestr jesienny, Uniwersytet Łódzki

### Wpisy zajęć w indeksie (1):

- Prof. Jan Oko<sup>\*</sup>, Horatius Flaccus (po łacinie) [skreślone], 4 godz.;
- Prof. Jan Oko, Proseminarium łacińskie [skreślone], 2 godz.;
- Prof. dr Janina Kamińska<sup>\*\*</sup>, Logika, 3 godz.; zo;
- Prof. dr J. Kamińska, Proseminarium filozoficzne; 2 godz.; zo, zal. cpsp;
- Prof. M. Ossowska<sup>\*\*\*</sup>, Oceny i normy, 3 godz.; zo;
- Prof. M. Ossowska, Hedonizm psychologiczny, 2 godz.; zo;
- Prof. T. Kotarbiński, Prakseologia, 1 godz., zo;
- Prof. Jerzy Konorski, Odruchy warunkowe [skreślone], 2 godz.;
- Prof. Benedykt Bornstein, Logika dialektyczna, 2 godz.; zo;
- Prof. Sergiusz Hessen, Historia filozofii greckiej (skreślone), 4 godz.

Leszek Kołakowski rozpoczyna studia i jak można wnosić z wpisów w indeksie studiuje początkowo równocześnie filologię klasyczną i filozofię. Po dwóch trymestrach rezygnuje jednak z filologii klasycznej i za namową Bornsteina wybiera sekcję filozofii. Jako kierunek poboczny wybiera socjologię. „Myślałem, żeby studiować filologię klasyczną, i chciałem się zapisać na te studia, ale w końcu zrezygnowałem, bo za bardzo byłem już zajęty sprawami politycznymi; głupio postąpiłem, trzeba było nad greką siedzieć” (2). Filozofię studiuje 12 osób, wśród nich Ija Lazari-Pawłowska<sup>\*\*\*\*</sup>, Marian Przełęcki<sup>\*\*\*\*\*</sup>,

<sup>\*</sup> Powinno być dr Jan Oko – filolog klasyczny, zmarł w 1947 roku.

<sup>\*\*</sup> Janina Kamińska (1902–1997) – znana także jako Dina Szejnberg-Kamińska, a po mężu Janina Kotarbińska (od 1947), filozof, logik, metodolog nauk, związana ze szkołą lwowsko-warszawską, profesor UŁ i UW, autorka m.in. *Ewolucja Koła Wiedeńskiego* (1947), *Spór o granice stosowalności metod logicznych* (1964).

<sup>\*\*\*</sup> Maria Ossowska (1896–1974) – etyk, socjolog moralności, uczennica Tadeusza Kotarbińskiego, związana ze szkołą lwowsko-warszawską, profesor UŁ i UW, autorka m.in. *Moralność mieszczańska* (1956), *Normy moralne* (1970).

<sup>\*\*\*\*</sup> Ija Lazari-Pawłowska (1922–1994) – studiowała filozofię na UŁ, etyk i filozof, zajmowała się metaetyką i współczesną myślą etyczną (Gandhi, Schweitzer, Nehru), uczennica Marii Ossowskiej, profesor w założonej przez siebie katedrze etyki UŁ, reprezentowała nurt szkoły lwowsko-warszawskiej, autorka *Etyki Gandhiego* (1965) oraz antologii tekstów *Metaetyka* (1975).

<sup>\*\*\*\*\*</sup> Marian Przełęcki (1923–2013) – studiował filozofię na UŁ, uczeń Tadeusza i Janiny Kotarbińskich, logik i metodolog nauki, profesor UW, przedstawiciel szkoły lwowsko-warszawskiej, autor *Logiki teorii empirycznych*.

Klemens Szaniawski\*, Halina Maślińska, Jan Gregorowicz. Kołakowski jeszcze w 1945 roku poznaje Jana Strzeleckiego\*\* na seminarium Marii Ossowskiej z etyki.

(1) Materiały studenckie Leszka Kołakowskiego, nr albumu 284/H, Archiwum UŁ; zo – zaliczenie obecności na wykładach, zal. cosp – zaliczenie ćwiczeń, proseminarium, seminarium i pracowni (prac seminaryjnych). (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 77.

## Listopad

Leszek Kołakowski wstępuje do Akademickiego Związku Walki Młodych „Życie” w Łodzi. Podczas zebrań tej lewicowej organizacji studenckiej poznaje Ryszarda Herczyńskiego\*\*\*, studenta matematyki UŁ. Przewodniczącym Zarządu Terenowego AZWM „Życie” w Łodzi był Tadeusz Dryzek – student Politechniki Łódzkiej. „Życiowcy” jako przybudówka PPR stanowili awangardę nadciągającej socjalistycznej rewolucji w Polsce. Kuratorem AZWM „Życie” na UŁ była profesor Natalia Gąsiorowska-Grabowska.

Do AZWM „Życie” w Łodzi należało wielu znanych potem ludzi nauki, literatury i polityki: Andrzej Braun, Tadeusz Drewnowski, Maria Janion, Maria Żmigrodzka, Samuel Sandler, Jakub Litwin, Jan Jarosławski, Halina Maślińska, Antoni Rajkiewicz, Kazimierz Kąkol, Józef Kępa, Stanisław Trepczyński (późniejszy minister spraw zagranicznych i jedyny dotychczas Polak, który przewodni-

\* Klemens Szaniawski (1925–1990) – studiował na UW i UŁ (magisterium w 1947), żołnierz AK, początkowo zajmował się teorią moralności, a potem zastosowaniami matematyki i logiki, profesor UW, redaktor naczelny „Studia Logika” (1970–1974), uczestnik Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość”, internowany w stanie wojennym, autor *Metod statystycznych w socjologii* (1968).

\*\* Jan Strzelecki (1918–1988) – socjolog, uczeń S. Ossowskiego, pracownik IFiS PAN. Działacz społeczny przed wojną związany z ruchem socjalistycznym, od 1948 członek PZPR usunięty z partii w roku 1979. Współpracownik KOR i wykładowca Towarzystwa Kursów Naukowych, doradca władz NSZZ „Solidarność”.

\*\*\* Ryszard Herczyński (1926–2009) – studiował matematykę na UŁ, doktorat na Uniwersytecie Moskiewskim, zajmował się hydrodynamiką, pracował w Instytucie Podstawowych Problemów Techniki PAN. Internowany i więziony w stanie wojennym. W latach 1992–1995 zastępca dyrektora Instytutu Kultury Polskiej w Londynie. Interesował się polityką naukową, autor książki *Spełnana nauka. Opozycja intelektualna w Polsce* (2008).

czył sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ), Jan Guranowski, Ryszard Fenigsen, Henryk Flug (potem przewodniczący Międzynarodowego Komitetu Oświęcimskiego), Wiktor Woroszyński, Adam Leśniewski (Adam Zysman). Młodych literatów wywodzących się z AZWM „Życie” nazwano potem, za Julianem Przybosiem, „pryszczatymi” (1). Ze środowiska „życiowców” wywodzą się późniejsi rewizjoniści, których nazywano też „wściekłymi”. Łódzcy „życiowcy” stanowili zwartą grupę, utrzymywali ze sobą kontakty, po studiach spotykali się dwukrotnie na zjazdach koleżeńskich.

(1) A. Lisiecka, *Pokolenie pryszczatych*, Warszawa 1965. Określenie „pryszczaci”, w opinii Jacka Bocheńskiego, jest epitetem i żyje na zasadzie plotki. Ów epitet wziął się stąd, że – jak mówi Andrzej Braun („pryszczaty”) w rozmowie z Jackiem Trznadlem – na jakimś spotkaniu literatów, w 1946 r., schodzącemu z mównicy Wiktorowi Woroszyńskiemu wypadł pistolet. Na to zirytowany Julian Przyboś miał rzec „Co tu robią jacyś pryszczaci?” (J. Trznadel, *Hańba domowa*, Lublin 1993, s. 328). W związku z tym Bocheński pisze: „Przyboś rzucił go w 1946 r. publicznie i podejrzewam, że od tego okrzyku zaczęła się plotka literacka” (J. Bocheński, *Moje przygody z Wiktorem, jak je pamiętam*, „Gazeta Wyborcza” 30 listopada–1 grudnia 1996).

## 1 listopada

Ukazuje się drugi numer dwutygodnika „Życie” z wierszem *Młodość* podpisanym inicjałem L. Jest to najprawdopodobniej wiersz autorstwa Leszka Kołakowskiego.

Oryginalny numer „Życia” podarował autorowi Ryszard Klimczak, kolega L.K. z AZWM „Życie” w Łodzi. Archiwum W. Chudoby.

## 6 listopada

Leszek Kołakowski zostaje przyjęty na Uniwersytet Łódzki, znalazł się dopiero na szóstym liście studentów Wydziału Humanistycznego na rok 1945/1946, pozycja 38.

Biuro rektoratu. Dział Nauczania 184. Listy studentów przyjętych na Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Łódzkiego w roku akademickim 1945/1946 – VI lista, Archiwum UŁ.

## 11 listopada

Leszek Kołakowski odbiera studencki dowód osobisty. Tego samego dnia jest pogrzeb działacza Polskiego Stronnictwa Ludowego Bolesława Ściborka (zamordowanego prawdopodobnie przez bezpiekę); pogrzebowi towarzyszy antyrządowa demonstracja studencka.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 89.

## 30 listopada

W kolejnym numerze studenckiego pisma „Życie” ukazuje się podpisany imieniem i nazwiskiem satyryczny felieton Kołakowskiego *Z naszych stołówek*.

W listopadzie 1945 r. wyszły drukiem dwa wydania „Życia” z numerem 2. W Bibliotece UŁ są trzy numery „Życia” z lat 1945–1946, ale brakuje numeru z 1 listopada 1945.

## Listopad

Leszek Kołakowski angażuje się w pracę społeczną i działalność w Bratniej Pomocy Studentów UŁ (popularnym Bratniaku). Komitet Organizacyjny Bratniej Pomocy został wyłoniony z Komisji Porozumiewawczej Organizacji Ideowo-Wychowawczych, do której weszli przedstawiciele AZWM „Życie”, Wici, OM TUR i ZMD.

„Jednodniówka Bratniej Pomocy Studentów UŁ.”, Łódź, 1 maja 1946.

## 19 grudnia

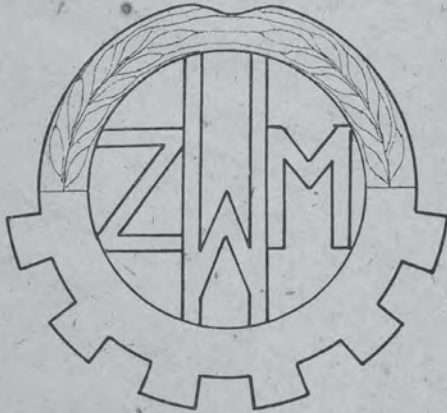
Leszek Kołakowski wraz z grupą zetwumowców bierze udział w pogrzebie Marii Tyrankiewicz, studentki UŁ zgwałconej i zamordowanej przez żołnierzy radzieckich. Pogrzeb przerodził się w polityczną demonstrację i zamieszki. Władze uniwersytetu ogłosiły następnego dnia ferie.

A. Leśniewski, *Łódzka organizacja Akademickiego Związku Walki Młodych „Życie” w latach 1945–1948*, Łódź 1963, s. 67.

Cena 1 zł.

# ŻYCIE

DWUTYGODNIK  
AKADEMICKIEGO ZWIĄZKU WALKI MŁODYCH  
W Ł O D Z I



ŁÓDŹ, (XVI 1945r NR 2)

ROK I

## Trymestr zimowy, Uniwersytet Łódzki

## Wpisy zajęć w indeksie:

- Prof. Jan Oko, Horatius Flaccus (po łacinie) [skreślone], 4godz.;
- Prof. Jan Oko, Proseminarium łacińskie [skreślone], 2 godz.;
- Prof. dr Janina Kamińska, Logika, 3 godz.; zo;
- Prof. dr J. Kamińska, Proseminarium filozoficzne; 2 godz.; zo, zal. cpsp;
- Prof. M. Ossowska, O pojęciu moralności, 3 godz.; zo;
- Prof. M. Ossowska, Teorie natury ludzkiej, 2 godz.; zo;
- Prof. M. Ossowska, Seminarium etyczne, 2 godz.; zo, zal. cpsp
- Prof. T. Kotarbiński, Prakseologia, 1 godz.; zo;
- Prof. Jerzy Konorski, Odruchy warunkowe [skreślone], 2 godz.;
- Prof. Benedykt Bornstein, Metafizyka a świat realny, 2 godz.; zo;
- Prof. Sergiusz Hessen, Historia filozofii greckiej [skreślone], 4 godz.;
- Dr Jerzy Kreczmar, Zagadnienie prawdy w naukach humanistycznych, 2 godz.; zo.

## Luty

W felietonie Wiktora Woroszyńskiego *Jak powstaje nasze pismo, czyli cierpienia redaktorów (felieton tragiczny)*, zamieszczonym w pierwszym numerze „Życia”, czytamy: „Ten felieton ma trzech bohaterów. Trzech redaktorów «Życia». Jeden uważa się za głównego redaktora. Prawdopodobnie dlatego, że jest najwyższy i studiuje socjologię. Dwaj pozostali – ten z filologii klasycznej i ten, który przez omyłkę znalazł się na medycynie – uśmiechają się pobłaźliwie, ilekroć słyszą to określenie «główny redaktor»”. W dalszej części ważny jest fragment:

We wtorek, o godzinie pół do trzeciej nad ranem, w mieszkaniu głównego redaktora rozlega się przeraźliwy dźwięk dzwonka. Redaktor wyskakuje z łóżka, łapie polano i ostrożnie zbliża się do drzwi.

– Kto tam? – pyta drżącym głosem.

– To ja – odpowiada filolog klasyczny – mam pomysł. Damy do numeru Owidiusza i Horacego. Przełożyłem coś z tuzin wierszy. Chyba wystarczy, nie?



Przez cały wtorek główny redaktor tłucze łbem o ścianę oraz błaga znowu Zosię, Genię i Ryska, żeby coś napisali.

Dziś nie jest już tajemnicą, iż socjolog to Jakub Litwin, filolog klasyczny – Leszek Kołakowski, a medyk – Wiktor Woroszyński. Potwierdził to Ryszard Klimczak (w tekście Rysiek), on również był w nieformalnej redakcji tego dwutygodnika.

„Życie”, 20 lutego 1946, nr 1.

## 27 lutego

Leszek Kołakowski zostaje przyjęty do PPR (1). Jednym z dwóch wprowadzających jest Wiktor Woroszyński, wtedy student wydziału medycznego UŁ. „Procedura wymagała, by kandydat stawił się na zebraniu, wygłosił swój życiorys i odpowiadał na pytania; każdy mógł maglować, o co chciał. Sprawdzano, czy to nie jest wróg przypadkiem. Wszystko bardzo serio” (2). Kołakowski wstąpił do partii zanim poznał Adama Schaffa\* i przez pewien czas był jedynym partyjnym na filozofii. Jego znajomość literatury marksistowskiej nie była wtedy duża – „Coś tam czytałem, jakieś teksty Marksa, Kautsky’ego, może Stalina” (3). Do tego należy dodać *Manifest komunistyczny* i *Kapitał* (wspomniał o nim w czasie wizyty w Garbatce w 2005 r.). Zebrania akademickiej komórki PPR odbywały się w gabinecie Ignacego Logi-Sowińskiego pierwszego sekretarza Komitetu Miejskiego PPR w Łodzi.

(1) Materiały studenckie L.K., nr albumu 284/H, Karta ewidencyjna słuchacza szkoły wyższej na rok szkolny 1949/1950 (Ministerstwa Oświaty) wypełniona 24 października 1949 r. w Łodzi, Archiwum UŁ; nie zachował się protokół z tego zebrania koła PPR na UŁ. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 78, 83–84. (3) *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 215.

---

\* Adam Schaff (1913–2006) – przedwojenny komunista, okres wojny spędził w ZSRR, filozof marksistowski, zajmował się ideologią i epistemologią, kierował szkołą PPR w Łodzi, zakładał i kierował IKKN, potem INS, a także WSNS przy KC PZPR. Profesor UW i dyrektor IFiS PAN (1956–1968), członek Klubu Rzymskiego, autor m.in.: *Wstęp do teorii marksizmu* (1948), *Marksizm a jednostka ludzka* (1965).

## Marzec–wrzesień

Leszek Kołakowski kieruje działem Informacji i Prasy w Bratniej Pomocy Studentów UŁ.

Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10.

### 6 marca

Kołakowski organizuje odczyt Jana Kotta dla „życiowców” w stołówce studentów UŁ „Gęsie Pióro”. W tym czasie poznaje także Kazimierza Brandysa\* i Stefana Żółkiewskiego\*\*.

AP w Łodzi, sygn. 1311/3, k. 5; L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 84.

### Przed 1 maja

W kole naukowym filozofów Kołakowski przedstawia referat *O t.z. postępowaniu zgodnym z rozumem*, w którym nawiązuje do *Podręcznika Epikteta* przeczytanego w czasie wojny. Opiekunem koła jest profesor Tadeusz Kotarbiński

„Jednodniówka Bratniej Pomocy Studentów UŁ.”, Łódź, 1 maja 1946; Referaty na zebraniach koła naukowego filozofów i na uniwersyteckich seminariach na podstawie kwestionariusza z 1950 r. – AAN ANS, 5/63, k. 55

## Trymestr wiosenny, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

– Prof. dr Janina Kamińska, Logika, 3 godz.; zo;

\* Kazimierz Brandys (1916–2000) – prozaik, eseista, scenarzysta. Autor m.in. powieści o Warszawie *Miasto niepokonane* (1946), scenariusza zatrzymanego przez cenzurę filmu *Matka Królów* (1982, 1987), autobiograficznych *Miesiące* (1080, 1982–1987). Od 1977 publikował w drugim obiegu i współredagował pismo „Zapiski”; od 1981 mieszkał na Zachodzie.

\*\* Stefan Żółkiewski (1911–1991) – teoretyk i historyk literatury, krytyk literacki, profesor UW i członek PAN, współtwórca Instytutu Badań Literackich PAN, poseł na Sejm i minister szkolnictwa wyższego. Współtwórca kilku czasopism, m.in. „Kuznicy” i „Polityki”. Usunięty z PZPR w 1968 roku za poparcie protestujących studentów.

- Prof. dr J. Kamińska, Proseminarium filozoficzne; 2 godz.; zo, zal. cpsp;
- Prof. M. Ossowska, O pojęciu moralności, 3 godz.; zo;
- Prof. M. Ossowska, Egoizm i altruizm, 2 godz.; zo;
- Prof. M. Ossowska, Seminarium etyczne, 2 godz.; zo, zal. cpsp;
- Prof. T. Kotarbiński, Główne myśli filozoficznego poglądu na świat, 1 godz., zo;
- Prof. Benedykt Bornstein, Metafizyka a świat realny, 1 godz.; zo;
- Prof. Benedykt Bornstein, Seminarium metafizyczne, 1 godz.; zo, zal. cpsp
- Dr Jerzy Kreczmar, Zagadnienie prawdy w naukach humanistycznych (1), 2 godz.; zo.

Prace seminaryjne: *Teoria wartości R[aymonda] Polin* (u profesor Marii Ossowskiej). Kołakowski chodzi także, ale niesystematycznie, na wykłady profesora Wiktora Wąsika z filozofii polskiego renesansu i wykłady profesora Mieczysława Wallisa z estetyki (2).

(1) Jednostronicowa notatka z wykładu Kreczmara pt. *Metodologia humanistyki* (z 26 czerwca 1946 r.) znajduje się w Archiwum LK w BN.

## Czerwiec

Kołakowski zostaje członkiem egzekutywy komitetu akademickiego PPR (potem PZPR) w Łodzi; pozostanie nim do lutego 1948 r. (1).

12 czerwca płaci w kwsturze UŁ za indeks i pomoc zdrowotną (100 + 150 = 250 zł). 14 czerwca odbiera i podpisuje swój indeks, a następnie zbiera wpisy zaliczeń i egzaminów (2).

(1) Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10. (2) Materiały studenckie Leszka Kołakowskiego, nr albumu 284/H, Archiwum UŁ.

## 27 czerwca

Leszek Kołakowski wraz z delegacją AZWM „Życie” i Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej (ZNMS) biorą udział w pogrzebie studenta UŁ Feliksa Najmana, członka Bundu zastrzelonego we własnym mieszkaniu.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 89; A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 86.

**10 lipca**

Leszek Kołakowski zdaje egzamin na koniec pierwszego roku studiów z *Logiki i metodologii ogólnej z zasadniczymi pojęciami logiki matematycznej. Główne zagadnienia teorii poznania* (tzn. z *Elementów* Tadeusza Kotarbińskiego) u profesor Janiny Kamińskiej, ocena – *bardzo dobry*.

Na egzemplarzu *Podstaw nauki o moralności* (1946) profesor Ossowska zapisała mu dedykację „w postaci ostrzegawczego życzenia, aby podstawy moralności (nie zaś podstawy nauki o moralności) autorki i właściciela książki nie znalazły się w kolizji”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 85.

**22 lipca**

Leszek Kołakowski razem z łódzką organizacją AZWM „Życie” bierze udział w krajowym zlocie ZWM w Warszawie. Hasło zlotu: Nauka–Walka–Praca.

**25 lipca**

Na zebraniu koła akademickiego PPR przy UŁ dotyczącym sprawy zlotu ZWM w Warszawie, w drugim głosowaniu do rozszerzonej egzekutywy weszli Leszek Kołakowski i Ryszard Herczyński.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 41–43.

**Koniec lipca–sierpień**

Leszek Kołakowski wyjeżdża na wędrowny obóz studencki AZWM „Życie” do Świnoujścia i na Pomorze Zachodnie. Grupa bierze udział w spotkaniu postępowej młodzieży w Międzyzdrojach. Leśniewski podaje, że obóz prowadził Zdzisław Kowalewski; drugi obóz „życiowców” do Zakopanego prowadził Ryszard Herczyński (1). Lista uczestników obozu z dnia 25 lipca: Anna Galińska, Irena Wojdysławska, Janina Witczak (później żona Woroszyłskiego), Adam Brysz, Marceli Gawartin, Anna Gawartin, Jan Sawicki, An-

drzej Pawłowski, Alfred Lenczewski, Krystyna Munk, Marcin Ołomucki, Włodzimierz Zajdengart i Leszek Kołakowski – własnoręcznie dopisany na końcu listy (2).

(1) A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 45. (2) AP w Łodzi, sygn. 1311/10, k. 19.

## Trymestr jesienny, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

- Prof. dr Henryk Mehlberg, Przestrzeń i czas [skreślone czerwoną kredką];
- Prof. Janina Kamińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. dr Janina Kamińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. M. Ossowska, Seminarium etyki, 2 godz.; zal.;
- Prof. M. Ossowska, Rola motywacji etycznej, 2 godz.; zal.;
- Prof. M. Ossowska, Analiza moralności mieszczańskiej, 1 godz.; zal.;
- Prof. Stanisław Michalski, Literatura i filozofie Indii, 2 godz.; zal.;
- Prof. Albert Dryjski, Psychologia, 2 godz.; zal.;
- Prof. Stanisław Mazur, Rachunek różniczkowy i całkowity, 4 godz. [skreślone];
- Prof. Józef Chałasiński, Socjologia ogólna, 1 godz.; zal.

Profesor Stanisław Mazur był lwowskim uczniem sławnego polskiego matematyka Stefana Banacha, kontynuującym jego badania nad analizą funkcjonalną. „Usiłowałem przez czas jakiś nawet chodzić na wykłady Stanisława Mazura z analizy, ale rychło okazało się, że nie jestem do tego przygotowany albo po prostu za tępy” (1). Profesor Michalski – tłumacz *Upaniszad* oraz *Dhammapady* (Ścieżka prawdy) – „był to wielki znawca filozofii i religii orientalnych, starszy już uczony; przez jakiś czas byłem jedynym słuchaczem” (2).

(1) *Honoris causa. Księga pamiątkowa dla uczczenia aktu nadania profesorowi Leszkowi Kołakowskiemu honorowego doktoratu Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź 1994, s. 17.

(2) Tamże.

## Wrzesień

Od września 1946 roku do stycznia 1948 Leszek Kołakowski pełnił funkcję kierownika działu kulturalno-propagandowego w Zarządzie Terenowym AZWM „Życie” w Łodzi

Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10.

## 6 października

Zebranie egzekutywy akademickiego koła PPR. Obecni: Adam Schaff, Czesław Maśliński, Leszek Kołakowski, Ryszard Herczyński, Tadeusz Dryzek, Tadeusz Markowski – protokołuje Kołakowski. Dryzek składa wniosek o opracowanie kartoteki dla członków partii, w której będzie się zapisywać dane osobowe i dane dotyczące aktywności w pracy partyjnej, Herczyński zaś – wniosek o przeprowadzenie ankiety na temat studiów, zamierzeń na przyszłość i warunków materialnych; jej opracowanie powierzono Kołakowskiemu.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 74–75.

## 9 października

Zebranie akademickiego koła PPR przy UŁ. Leszek Kołakowski wygłasza referat *Wewnętrzne zadania partii*, kładąc nacisk na zdrowe umasowienie, dyscyplinę wewnątrzpartyjną oraz aktywną pracę każdego członka. W dyskusji po referacie głos zabierają m.in.: Paweł Korzec, Renata Szwarz, Jakub Litwin, Czesław Maśliński, Jan Jarosławski\*, Bohdan Baranowski, Henryk Flug, Jerzy Rutkowski (1). Spierano się o to, czy PPR jest partią narodową czy leninowską, wielu optowało za drugim wariantem. Stanowisko Kołakowskiego w tej kwestii było jasno określone: „od początku mojego wstąpienia do partii – prawie od początku – miałem kłopoty. Nie żebym uchodził za politycznie niepewnego. Przeciwnie, raczej mnie krytykowano pod względem politycznym jako tak zwanego sekciarza, to znaczy kogoś, kto bardzo nie lubi – zresztą nie byłem w tym odosobniony, dzieliłem to z wieloma moimi kolegami – tej fałszywej patriotycznej frazeologii, którą PPR się wówczas posługiwało; kto by wolał, żeby partyjna ideologia była wypowiedzana otwarcie, jawnie, jako ideologia komunistyczna, a nie półpatriotyczna, narodowa, zakłamana” (2). Jednocześnie od 1946 roku Kołakowski jest – jak mówi w rozmowie

\* Jan Jarosławski (ur. 1925) – studia na UŁ, socjolog marksistowski, po wydarzeniach marca 1968 r. emigruje z Polski, od 1971 r. do przejścia na emeryturę pracuje na Uniwersytecie w Bremie; autor *Theorie der sozialistischen Revolution. Von Marx bis Lenin* (1973).

z Wojciechem Karpińskim (3) – razem z Jarosławskim i Herczyńskim oskarżany i krytykowany za różne swoje rewizjonistyczne dewiacje, w tym za wyśmiewanie się z referatów Żdanowa.

(1) AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 48–50. (2)–(3) *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 215–216.

## Listopad

Na spotkaniu koła naukowego filozofów Kołakowski wygłasza referat *Egzystencjalizm*. W czasie wakacji Wiktor Woroszyński wyjeżdża ze studencką delegacją do Danii i Kołakowski prosi go, aby w kopenhaskich antykwariatach kupił mu książki Carnapa i Poppera (1). Zamiast neopozytywistów Woroszyński przywozi mu książkę Jeana Paula Sartre'a *Egzystencjalizm jest humanizmem*. Referat powstał na podstawie lektury tej książeczki, ale także prac innych autorów. Na stronie tytułowej rękopisu referatu jest odręczna adnotacja: „Fragmenty tego ogłosił W. Jedlicki we «Wsi» pod swoim nazwiskiem” (2). Witold Jedlicki rzeczywiście pisał o egzystencjalizmie (3).

Referat ten był wygłoszony nie tylko na kole filozofów, ale także na zebraniu sekcji AZWM „Życie” Wydziału Humanistycznego UŁ. Świadczy o tym protokół z jej pierwszego zebrania z 6 marca 1947 roku. W planie pracy sekcji umieszczono trzy referaty w kolejności: a) kol. Drewnowski T.\* – ref. „*Miasto niepokonane* Kazimierza Brandysa”, b) kol. Litwin J. – ref. „Dwie koncepcje wolności”, c) kol. Kołakowski L. – ref. „Egzystencjalizm” (4).

(1) W. Woroszyński, *Nasza łódzka młodość*. (2) Referaty studenckie, Archiwum L.K. w BN. (3) Są dwa teksty Witolda Jedlickiego: *Krytyka egzystencjalizmu*, „Wies” 1948, nr 5, oraz *Bezdroża egzystencjalizmu*, „Wies” 1948, nr 16 – jednak bez żadnej informacji, że wykorzystał on fragmenty referatu Kołakowskiego. (4) AP w Łodzi, 1311/1, k. 23.

---

\* Tadeusz Drewnowski (ur. 1926) – literaturoznawca, dziennikarz, krytyk literacki, znawca twórczości Tadeusza Borowskiego i Marii Dąbrowskiej; kierował działem kultury w tygodniku „Polityka”, wystąpił z PZPR w 1983 r. na znak protestu po wprowadzeniu stanu wojennego.

## 6 listopada

Zebranie akademickiej egzekutywy PPR przy UŁ w gabinecie Ignacego Logi-Sowińskiego, w Komitecie Miejskim PPR w Łodzi, o godzinie 20.00. Obecni: Leszek Kołakowski, Czesław Maśliński, Tadeusz Dryzek, Tadeusz Markowski, Halina Wiśniewska oraz Jan Jarosławski, który wygłasza referat *Syjonizm w świetle marksizmu*. Zaproszeni są m.in. Adam Schaff, Kazimierz Mijal – prezydent Łodzi, Mieczysław Moczar – szef UB w Łodzi.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 52–54.

## 14 listopada

Leszek Kołakowski wchodzi w skład „egzekutywy inteligencji” PPR, ciała organizującego pracę wśród inteligencji w Łodzi. Jej członkami byli także m.in. Kazimierz Mijal, Adam Schaff, Leon Schiller – reżyser, Joanna Chojnacka – aktorka, Michał Ekler – dyrektor Filmu Polskiego, Zofia Herbstowa – koło lekarzy PPR.

J. Nosko, *Rewolucja i inteligencja*, Łódź 1985, s. 49.

## 21 listopada

W związku z działalnością w sekcji informacji i prasy Bratniej Pomocy Kołakowski wysyła do redakcji łódzkich dzienników prośbę o zamieszczenie notatki w dniach 22 i 23 listopada o treści:

**UWAGA AKADEMICY!**

Akademicki Związek Walki Młodych „Życie” zawiadamia, że w sobotę, dnia 23 bm. o godz 18.30 w świetlicy „Życia” przy ul. Piotrkowskiej 48 II p. prof. dr Stanisław Ossowski wygłosi odczyt pt.

**DZIEDZICTWO KULTUROWE**

Wstęp wolny. Zapraszamy wszystkie koleżanki i kolegów.

Kier. Sekcji Kult. – Oświatowej

Leszek Kołakowski

AP w Łodzi, sygn. 1311/10, k. 123.



## Grudzień

Od grudnia 1946 roku do stycznia 1948 Leszek Kołakowski pełni funkcję wiceprzewodniczącego Zarządu Terenowego AZWM „Życie” w Łodzi.

Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10.

### 4 grudnia

Kołakowski bierze udział w szóstym zebraniu koła PPR. Stanisław Trepczyński wygłasza referat *O ordynacji wyborczej*. Do partii przyjęto Leona Schaffa, brata Adama.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 57.

### 19 grudnia

Leszek Kołakowski poznaje Władysława Bienkowskiego, wiceministra oświaty, który na zaproszenie klubu „Pokolenie” miał odczyt *Za czy przeciw?* w Teatrze Polskim w Łodzi.

AP w Łodzi, sygn. 1311/10, k. 164; L.K., *Czas ciekawy...*, s. 84.

### 31 grudnia

Leszek Kołakowski organizuje w lokalu AZWM „Życie” zabawę sylwestrową dla aktywistów i członków AZWM „Życie” i ZNMS w Łodzi (1). Do swojego programu streszczającego się w trzech krótkich słowach: nauka, walka i praca „życiowcy” dołączali zabawę. Śpiewano piosenki, słowa jednej z nich podaje Ryszard Klimczak w swojej powieści z kluczem poświęconej łódzkim „życiowcom”:

Aż strach pomyśleć, co się tam dzieje  
W tym podłym „Życiu”, o rety!  
Wszyscy członkowie Żydzi, jewreje,  
Względnie kacapy, sowiety  
Co wieczór czarna msza się odprawia  
Pod obserwacją bezpieki,  
Święci się w „Życiu” triumf bezprawia.  
Kto wszedł tam przepadł na wieki... (2)

(1) AP w Łodzi, sygn. 1311/10, k. 170–172. (2) R. Klimczak, *Niepokój elektrostazy*, Łódź 1987, s. 72.

## Jesień 1946

W łódzkim AZWM „Życie” działa komisja ideologiczna w składzie: Jan Jarosławski, Leszek Kołakowski, Ryszard Herczyński i Leon Schaff (1). W pracach komisji biorą także udział Jakub Litwin, Teofan Domżał, Zbigniew Schabowski, Aleksander Kochański (2). Komisja opracowuje *Tezy ZT AZWM „Życie” w Łodzi na Ogólnopolską Konferencję Studencką w Warszawie 15–16 listopada 1946 r.*; *Projekt tez ideologicznych na III Krajowy Zjazd AZWM „Życie” (9–11 maja 1947)* oraz inne teksty ideologiczne (3). Łódzcy „życiowcy” uważali, iż PPR nie powinna używać narodowej frazeologii i mówić wprost, że jest partią komunistyczną. W czasie towarzyskich spotkań – co przypomniał w swoich wspomnieniach Tadeusz Drewnowski (4) – śpiewano piosenkę Brunona Jasińskiego z refrenem „o polską Republikę Rad”. Dlatego zaczęto mówić o nieformalnej grupie łódzkich „dzierżyńszczaków”. Pisarz Andrzej Braun mówi w wywiadzie: „Miał na mnie wpływ także Leszek Kołakowski, Ryszard Herczyński, mój «życiowcy» krąg [...] Oni ulegli modzie udawania «komsomolców», to się szerzyło. Na prywatnych spotkaniach zaczynały się ruskie piosenki, głosili, że jesteśmy formacją «dzierżyńszczaków», było to strasznie głupie” (5).

- (1) R. Herczyński, *Spętana nauka. Opozycja intelektualna w Polsce 1945–1970*, Warszawa 2008, s. 533. (2) Informacja przekazana autorowi przez Antoniego Rajkiewicza w czasie spotkania 24 lutego 2005 r. (3) A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 190–192, 195–198. (4) T. Drewnowski, *Tyle bałasu – o nic?*, Warszawa 1983, s. 78. (5) *Były we mnie jakby dwie osobowości – rozmowa z A. Braunem*, [w:] J. Trznadel, *Hańba domowa*, Lublin 1993, s. 241.

## 1947

## Trymestr zimowy, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

– Prof. K. Ajdukiewicz\*, Logika matematyczna, 2 godz.; zal.;

\* Kazimierz Ajdukiewicz (1890–1963) – logik, filozof, uczeń Twardowskiego, słuchał wykładów Husserla i Hilberta w Getyndze, profesor uniwersytetów w Po-

- Prof. dr Janina Kamińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. M. Ossowska, Seminarium etyczne, 2 godz.; zal.;
- Prof. M. Ossowska, Analiza moralności mieszczańskiej, 1 godz.; zal.;
- Prof. M. Ossowska, Rola motywacji etycznej, 1 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Socjologia ogólna, 1 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Socjologia wychowania, 1 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Proseminarium socjologii, 1 godz.; zal.;
- Prof. Stanisław Michalski, Literatura i filozofie Indii, 2 godz. [skreślone].

Prace seminaryjne: *Powstawanie nowej kultury. Refleksje nad Czarnowskim* (u prof. Józefa Chałasińskiego). Kołakowski wspomina: „Na seminariach Chałasińskiego dochodziło do różnych starć politycznych, bo tematy tych zajęć nieraz o politykę się ocierały”.

*Honoris causa...*, s. 16.

## Początek roku

Przez kilka miesięcy Kołakowski jest etatowym pracownikiem Komitetu Akademickiego PPR w Łodzi (1). Najprawdopodobniej wtedy do ochrony osobistej otrzymuje pistolet, najpierw czeską zbrojówkę, a potem parabellum (2).

(1) Ankieta dla aktywu partyjnego z 11 czerwca 1949 r., AAN ANS 35/31. (2) O posiadaniu pistolety Kołakowski mówi w rozmowie z Ryszardem Herczyńskim w filmie *Profesor. Rzecz o Leszku Kołakowskim*, a także wspomina ten fakt w rozmowie z Ronem Grossmanem, *Lectures on life in hallowed halls and Wrigley Field*, „The Chicago Tribune”, 6 maja 1986.

## 19 stycznia

Podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego Kołakowski nie głosował, gdyż nie miał 21 lat. Przed wyborami łódzcy „życiowcy” byli kierowani do komitetów dzielnicowych PPR i wyjeżdżali w teren ze specjalnymi grupami agitacyjnymi. Niektórzy, wśród nich Kołakowski, jeździli do miasteczek i wsi województwa łódzkiego wygłaszać

---

znaniu i Warszawie, rozwijał radykalny konwencjonalizm, przedstawiciel szkoły lwowsko-warszawskiej, autor m.in.: *Zagadnienia i kierunki filozofii* (1949), *Język i poznanie*, t. 1–2.

odczyty propagandowe. „Bywałem z takimi odczytami w różnych miastach, toczyły się dyskusje, czasami ostre, ale nie działo się tam nic specjalnie drastycznego”. „Życiowcy” mieli specjalne „paszporty” pracy partyjnej, do których wpisywano ich aktywność.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 86.

### 23 stycznia

Na zebraniu egzekutywy akademickiego koła PPR przy UŁ (Tadeusz Dryzek, Czesław Maśliński, Jan Jarosławski, Leszek Kołakowski) poproszono profesora Adama Schaffa, aby ocenił zwycięstwa Bloku Demokratycznego w wyborach. Mówiono o sprawach dyscypliny partyjnej oraz postanowiono na kolejnym zebraniu rozdać do wypełnienia kwestionariusze do kartoteki aktywności partyjnej.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 61.

### 23 lutego

Odbyło się walne zebranie wyborcze Zarządu Terenowego AZWM „Życie” w Łodzi (1). Zaproszono na nie profesor Natalię Gąsiorowską-Grabowską i nowego prezydenta Łodzi. Zgodnie z porządkiem zebrania Czesław Maśliński miał wygłosić referat polityczny, a Leszek Kołakowski referat ideologiczny. Jednak w protokole z walnego zebrania nie ma informacji o tym, że wygłoszono referat ideologiczny (2). Kołakowski zostaje wybrany do Zarządu Terenowego AZWM „Życie” w Łodzi, otrzymał 136 głosów; jest to drugi co do wielkości wynik.

(1) *Uwaga – Życiowcy!*, „Głos Robotniczy” 1947, nr 43 (informacja o porządku zebrania była wcześniej trzykrotnie anonsowana w prasie). (2) Protokół Komisji skrutacyjnej, AP w Łodzi, sygn. 1311/ 1, k. 19–21.

### 5 marca

Walne zebranie akademickiego koła PPR. Kołakowski zostaje ponownie wybrany do egzekutywy oraz zostaje delegatem na konferen-

cję dzielnicową. W wolnych wnioskach odczytuje nazwiska towarzyszy typowanych do pracy w Bratniej Pomocy i komitetach domów akademickich.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 63.

## 17 marca

Leszek Kołakowski wygłosił referat na seminarium z metodologii u profesor Janiny Kamińskiej na temat *Charakterystyka nauk empirycznych* (wg K. Popper, *Logik und Forschung*, Wien 1935).

Referaty studenckie L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 29 marca

Zaplanowano dyskusję między członkami AZWM „Życie” i ZNMS, w lokalu „Życia” w Łodzi, połączoną z prelekcją zaproszonego z Warszawy redaktora Jana Strzeleckiego pod tytułem „Socjalizm humanistyczny” (1). Ponieważ Strzelecki nie przyjechał, odbyła się dyskusja na temat zagadnień etycznych w ruchu robotniczym (2). Główny referat ma Leszek Kołakowski, odnosi się w nim także do idei „socjalizmu humanistycznego”, ale bezpośredniej polemiki ze Strzeleckim nie podejmuje. Wiktor Woroszyński, który przysłuchiwał się tej dyskusji, zanotował: „Czołowym oratorem naszej strony był Leszek Kołakowski – pełen swady, ironiczny i literacki [...] zapamiętałem z nich tylko gryzącą apostrofę końcową przeciw «czyścioszkom i pięknoduchom» – oraz własne uszczęśliwienie z tak druzgocącego dla przeciwnika ujęcia kwestii: tak, oni są czyścioszkami i pięknoduchami, a my – wiernymi żołnierzami rewolucji, którzy nie dają się zbić z tropu frazesami o humanizmie” (3). Referat Kołakowskiego to wspomniany już wcześniej (niewygłoszony 23 lutego) *Referat ideologiczny*. Na jednej ze stron referatu jest jego odręczna adnotacja: „Projektowany referat ideologiczny «Życia». Wygłoszony przez

---

\* Jan Strzelecki pojawił się w Łodzi dopiero 25 października 1947 r. na zebraniu aktywności obu organizacji poświęconym bliskiej współpracy AZWM „Życie” i ZNMS (A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 163).

R. H.[erczyńskiego] w Warszawie w ZWM, przez L.K. w Łodzi na zebraniu dyskusyjnym «Życia» (4).

(1) „Głos Robotniczy”, 29 marca 1947. (2) Sprawozdanie Sekcji Kulturalno-Oświatowej AZWM „Życie” z marca 1947 r. podpisane przez Wiktora Woroszyńskiego, AP w Łodzi, sygn. 1311/ 11, k. 25. (3) W. Woroszyński, *Nasza łódzka młodzież*, s. 146–147. (4) Referaty studenckie, Archiwum L.K. w BN.

## Trymestr wiosenny, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

- Prof. K. Ajdukiewicz, Elementy logiki matematycznej, 2 godz.; zal;
- Prof. M. Ossowska, Seminarium etyczne, 2 godz.; zal;
- Prof. H. Mehlberg, Neopozytywizm, konwencjonalizm, operacjonizm, 2 godz.; zal;
- Prof. H. Mehlberg, Seminarium metodologiczne, 2 godz.; zal;
- Prof. Józef Chałasiński, Socjologia ogólna, 1 godz.; zal;
- Prof. Józef Chałasiński, Socjologia wychowania, 1 godz.; zal;
- Prof. Józef Chałasiński, Proseminarium socjologii, 1 godz.; zal;
- Prof. dr Janina Kamińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.

Prace seminaryjne: *Filozofia Poincarégo* (u profesora Henryka Mehlberga); *Charakter nauk wg Poincarégo* (także u Mehlberga). Na wykłady i seminaria Mehlberga chodzi z Herczyńskim, a po wykładach odbywają z nim długie rozmowy. W czasie jednej z nich Kołakowski zmiażdżył teorię Poincarégo. „Mehlberg zaś łagodnie tłumaczył: panie Leszku, może ten Poincaré nie jest aż taki głupi”.

*Honoris causa...*, s. 17

## Kwiecień

Leszek Kołakowski bierze udział w seminarium marksistowskim prowadzonym przez profesora Adama Schaffa dla członków AZWM „Życie” i ZNMS w Łodzi. Z organizacyjnego sprawozdania za kwiecień wynika, że studenci wygłosili trzy referaty: 1. *Rewizjonizm w marksizmie*; 2. *Stosunek dialektyki do teorii ewolucji*; 3. *Zagadnienie świadomości w rozwoju społecznym* (1). Ostatni referat jest autorstwa Kołakowskiego. Zachowane egzemplarze referatu mają tytuł nieco inny – *Rola świadomości w rozwoju dziejowym*. Na od-

wrocie ostatniej strony egzemplarza – znajdującego się w Archiwum Leszka Kołakowskiego (2) widnieją słowa: „Referat na seminarium marksistowskie prof. Schaffa w »Życiu« 1947 (?). Koreferat Duracz A[nn]a]. Straszliwa rewolucja: Jarosławski, Schaff, [...]”. Już wówczas Kołakowski i Schaff prowadzili ze sobą spory i polemiki. Są dwa egzemplarze referatu, rękopis i maszynopis. Referat zostanie potem przedstawiony na kole filozofów.

(1) Sprawozdanie Sekcji Informacji i Prasy dla ZT AZWM „Życie” za kwiecień 1947 r., AP w Łodzi, 1311/4. (2) Referaty studenckie, Archiwum L.K. w BN.

## Kwiecień–wrzesień

Leszek Kołakowski pełni funkcję prezesa Bratniej Pomocy Studentów UŁ (1). Ustępuje z funkcji z powodów zdrowotnych:

Do

Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Łódzkiego  
Prof. Dr Tadeusza Kotarbińskiego

w miejscu

Wobec stale pogarszającego się stanu mego zdrowia, oraz – wskazanym przez lekarzy konieczności leczenia uzdrowiskowego, nie czuję się w możności pełnienia w dalszym ciągu obowiązków Prezesa Bratniej Pomocy Studentów UŁ. Dlatego proszę o zwolnienie mnie z zajmowanego stanowiska. Jednocześnie, wobec tego, że wprowadzenie na stanowisko prezesa człowieka, nieobeznanego dostatecznie z pracą w okresie najbardziej wyťažonej roboty organizacyjnej byłoby niewskazane, podobnie jak wprowadzenie zamętu, nieuchronnie związanego z obiorem nowego prezesa, zwracam się z prośbą o zatwierdzenie w charakterze p.o. prezesa – kol. Rajkiewicza Antoniego, b. prezesa B.P. Kol. Rajkiewicz, jako najlepiej zorientowany w obowiązkach prezesa, pełniłby tę funkcję do czasu ustalenia nowej kandydatury, co powinno nastąpić po kilku tygodniach, po okresie podstawowych prac organizacyjnych. Zarząd B.P., po przedstawieniu przeze mnie powyższej sprawy na zebraniu, jednomyślnie uznał kandydaturę kol. Rajkiewicza za najodpowiedniejszą.

Proszę uprzejmie o rozpatrzenie mojej prośby.

Prezes Bratniej Pomocy  
/ – / Leszek Kołakowski

Łódź, dn. 5. IX. 1947 r.

Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10; kopia odpisu pisma udostępniona autorowi przez Antoniego Rajkiewicza.

**21 kwietnia**

Leszek Kołakowski jako przedstawiciel Bratniej Pomocy uczestniczy w zebraniu organizacyjnym akademickiego komitetu obchodów dni 1 i 3 maja.

AP w Łodzi, sygnatura 1311/1, k. 26.

**3 maja**

Podczas akademii z okazji uchwalenia Konstytucji 3 maja w auli uniwersytetu po słowie wstępnym rektora UŁ prof. Tadeusza Kotarbińskiego, głos zabrał także Leszek Kołakowski jako przedstawiciel młodzieży i prezes Bratniej Pomocy.

Sprawozdanie z działalności Komitetu Obchodu 1 i 3 Maja, AP w Łodzi, sygnatura 1311/3, k. 33; A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 193–195.

**9–11 maja**

Kołakowski jako delegat ZT AZWM „Życie” w Łodzi wyjeżdża do Warszawy na III Krajowy Zjazd AZWM „Życie” i razem z Tadeuszem Dryzkiem, Ryszardem Herczyńskim i Janem Jarosławskim zostaje wybrany do Zarządu Głównego (1). 23 czerwca 1948 roku ze względu na stan zdrowia wycofuje się z pracy organizacyjnej i z obowiązków członka Zarządu Głównego AZWM „Życie” (2).

(1) A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 129. (2) Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10; AP w Łodzi, sygn. 1311/14, k. 99.

**14 maja**

Zebranie akademickiego koła PPR. Zagajenie wygłosił Kołakowski, a w dyskusji poruszał sprawy zjazdu AZWM „Życie”. Z jego rekomendacji do partii przyjęto Tadeusza Drewnowskiego.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 65.



## 21 czerwca

Leszek Kołakowski zdaje egzamin z historii filozofii starożytnej i średniowiecznej u prof. Marii Ossowskiej, ocena – bardzo dobry.

## Trymestr jesienny, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

- Prof. Józef Chałasiński, Socjologia systematyczna, 2 godz.; zal.;
- Prof. Janina Kamińska-Kotarbińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Seminarium socjologii, 2 godz.; zal.;
- Prof. Jan Szczepański, Wybrane zagadnienia socjologii, 2 godz.; zal.;
- Prof. dr M. Ossowska, Etyka angielskiego oświecenia, 1 godz.; zal.;
- Prof. dr M. Ossowska, Seminarium etyczne, 2 godz.; zal.;
- Prof. T. Kotarbiński, Seminarium prakseologii, 1 godz.; zal.;
- Prof. Natalia Gąsiorowska, Nauka o Polsce i świecie współczesnym, 2 godz. zal.

Prace seminaryjne: *Teoria organizacji Adamackiego* (u profesora Tadeusza Kotarbińskiego).

## Październik

Leszek Kołakowski jako gość reprezentujący AZWM „Życie” wygłasza przemówienie na zjeździe zjednoczeniowym (1) żydowskich komunistycznych organizacji młodzieżowych Borochow Jugend (partii Poalej Syjon-Lewica) i Dror (należącej do He-Chaluc) w Łodzi (2).

(1) W związku ze zjednoczeniem się 19 października partii Poalej Syjon-Lewica i Poalej Syjon-Prawica: [http://www.jhi.pl/uploads/archive\\_record/file/145/Organizacje\\_Syjonistyczne\\_333.pdf](http://www.jhi.pl/uploads/archive_record/file/145/Organizacje_Syjonistyczne_333.pdf) [dostęp 13.12.2013]. (2) S. Redlich, *Na rozdrożu*, Łódź 2012, s. 81.

## 1 listopada

Leszek Kołakowski rozpoczyna pracę jako młodszy asystent w Katedrze Historii Filozofii u profesora Tadeusza Kotarbińskiego. Podstawą zatrudnienia na okres 1 listopada 1947 do 31 sierpnia 1948 roku

była zaakceptowana przez dziekana Stanisława Zajączkowskiego decyzja Rady Wydziału Humanistycznego z 25 listopada 1947 roku o zatrudnieniu (z datą wsteczną) Kołakowskiego jako młodszego asystenta w tej katedrze.

Początkowo jednak, jak wynika z pisma rektora UŁ do kierownika Sekretariatu UŁ z 28 października 1947 roku, miał on pracować od 1 listopada jako pracownik kontraktowy na stanowisku młodszego asystenta w Katedrze Nauk o Moralności u profesor Marii Ossowskiej. Pismo to jednak anulowano i asystentem w tej katedrze został Klemens Szaniawski.

Teczka personalna L.K. nr 1230, Biuro Rektoratu, Archiwum UŁ; *Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1947–1948*, UŁ, Łódź 1947, s. 9.

## 24 listopada

Odbywa się posiedzenie Komisji Młodzieżowej Senatu Akademickiego UŁ. Na mocy wniosku z posiedzenia Komisji 10 listopada 1947 roku rozszerzono jej skład o delegatów organizacji ideowo-wychowawczych. Kołakowski bierze udział w jej pracach jako delegat AZWM „Życie”. W swoim wystąpieniu porusza „sprawę egzaminów na Wydziale Prawno-Ekonomicznym, które mają się odbyć jednocześnie ze wszystkich przedmiotów w ciągu jednego dnia. Zwrócił uwagę na trudności, jakie powstaną w związku z wprowadzeniem tego systemu. Zapytał, czy nie jest rzeczą możliwą, by Komisja zwróciła się do Rady Wydziału Prawno-Ekonomicznego z prośbą o rewizję tego postanowienia”. Skład Komisji: prof. Natalia Gąsiorowska-Grabowska (przewodnicząca), prof. Józef Chałasiński, prof. Leszek Pawłowski, prof. Wacław Szubert, prof. Zygmunt Szymanowski, Leszek Kołakowski (AZWM „Życie”), Eugenia Łysio-wa (Wici), Henryk Migąła (ZMD), Marian Pytlakowski (ZNMS), Antoni Rajkiewicz (Bratnia Pomoc).

„Trzy lata pracy”, jednodniówka Bratniej Pomocy St. UŁ, 30 kwietnia–1 maja 1948; Sprawozdanie Komisji Młodzieżowej Senatu Akademickiego UŁ, Protokoły z posiedzeń, k. 9–11, Biuro Rektoratu, Archiwum UŁ.

## Listopad

Leszek Kołakowski obejmuje funkcję wiceprezesa Komitetu Koordynacyjnego Polskich Organizacji Społecznych (KK POS) w Łodzi. Będzie ją pełnił do kwietnia 1948 r.

Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10.

## 5 grudnia

Na zebraniu sekcji humanistycznej AZWM „Życie” Kołakowski wygłasza referat *O pewnych koncepcjach katolicyzmu*. Rozszerzona wersja tego referatu będzie potem drukowana jako *Recydywa obłędu albo o pewnych katolickich koncepcjach społecznych* („Po Prostu” 1948, nr 3). Po referacie jest dyskusja z autorem, w której głos zabierają: Paweł Korzec, Tadeusz Drewnowski, Jakub Litwin i Witold Jedlicki.

AP w Łodzi, sygn. 1311/1, k. 82; A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 148.

# 1948

## Trymestr zimowy, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

- Prof. Natalia Gąsiorowska, Nauka o Polsce i świecie współczesnym, 2 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Kurs socjologii systematycznej, 2 godz.; zal.;
- Prof. dr T. Kotarbiński, Seminarium prakseologii, 1 godz.; zal.;
- Prof. dr Janian Kotarbińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. Jan Szczepański, Wybrane zagadnienia socjologii, 1 godz.; zal.;
- Prof. dr M. Ossowska, Etyka angielskiego Oświecenia, 1 godz.; zal.;
- Prof. dr M. Ossowska, Seminarium etyczne, 2 godz.; zal.;
- Prof. Adam Szaff, Seminarium współczesnych doktryn politycznych, 2 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Seminarium socjologiczne, 2 godz.; zal.

Prace seminaryjne: *Wychowanie burżuazyjne a proletariackie* (u profesora Józefa Chałasińskiego); *Główne pojęcia socjologii Webera* (u profesora Jana Szczepańskiego);

10 stycznia

Zebranie kuratorów i przewodniczących kół naukowych UŁ. Kołakowski został zaproszony jako przedstawiciel AZWM „Życie”. W swojej wypowiedzi zwracał uwagę na marazm kół naukowych, które mają głównie charakter samopomocowy. Postulował, aby koła naukowe czuwały nad postępami naukowymi członków (zaznaczył, iż w AZWM „Życie” przeprowadza się kontrolę indeksów). Koła naukowe winne zająć się organizowaniem samopomocy poprzez biblioteki, repetytoria itd. Na liście obecności wpisani byli m.in.: rektor profesor Tadeusz Kotarbiński, profesor Natalia Gąsiorowska-Grabowska, profesor Helena Radlińska, Antoni Rajkiewicz, Klemens Szaniawski – prezes koła naukowego filozofów. Protokołowała Maria Janion z koła polonistów UŁ.

*Protokół z zebrania Kuratorów i Przewodniczących kół naukowych UŁ w dniu 10.01.1948, Biuro Rektoratu, BR 006/sygn. 1892, Archiwum UŁ.*

Styczeń

Leszek Kołakowski i kilku innych studentów w związku z działalnością w Bratniej Pomocy dostaje czteromiesięczne stypendium Ministerstwa Oświaty.

ZT AZWM „Życie” 1311/ 14, k. 101, AP w Łodzi.

Luty

Na zebraniu koła naukowego filozofów Leszek Kołakowski wygłasza referat *Etyka katolicka a etyka marksistowska*.

Sprawozdanie Koła AZWM „Życie” na Wydziale Humanistycznym UŁ z dnia 24 lutego 1948 r., AP w Łodzi, sygn. 1311/4, k. 10–11.

Trymestr wiosenny, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

– Prof. dr M. Ossowska, Etyka angielskiego Oświecenia, 1 godz.; zal.;

- Prof. dr M. Ossowska, Seminarium etyki, 2 godz.; zal.;
- Prof. Natalia Gąsiorowska, Nauka o Polsce i świecie współczesnym, 2 godz.; zal.;
- Prof. Adam Schaff, Seminarium współczesnych doktryn politycznych, 2 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Kurs socjologii systematycznej, 2 godz.; zal.;
- Prof. dr J. Kotarbińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. dr T. Kotarbiński, Seminarium prakseologii, 1 godz.; zal.;
- Prof. Eugeniusz Geblewicz, Ćwiczenia z psychologii, 2 godz.; zal.

Prace seminaryjne: *Metodologia Hostoleta* (u profesora Tadeusza Kotarbińskiego); *Pojęcie winy i kary u Dantego* (u profesor Marii Ossowskiej); *Ideowe oblicze wojny rosyjskiej* (u profesor Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej); *Dzieje walki ideologii marksizmu* (u profesora Adama Szaffa).

## Kwiecień–czerwiec

Kołąkowski trzykrotnie wygłasza referat *O partii leninowskiej* na akademickich zebraniach partyjnych, w tym 13 maja na zebraniu sekcji lekarskiej PPR na Wydziale Medycznym UŁ (1).

Jako delegat AZWM „Życie” zostaje przewodniczącym Komitetu Środowiskowego Federacji Polskich Organizacji Społecznych (FPOS) w Łodzi, jednak już 20 czerwca ze względu na zły stan zdrowia składa rezygnację (2).

(1) A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 119. (2) AP w Łodzi, sygn. 1311/14, k. 98; Ankieta personalna z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 10.

## 18 maja

Leszek Kołąkowski zostaje zaangażowany w charakterze młodszego asystenta na okres od 1 września 1948 do 31 sierpnia 1949 roku w Katedrze Historii Filozofii na Wydziale Humanistycznym. Umowę o pracę podpisuje rektor UŁ profesor Tadeusz Kotarbiński.

Teczka personalna L.K. nr 1230, Biuro Rektoratu, Archiwum UŁ.

29 maja

Leszek Kołakowski zostaje prezesem koła naukowego filozofów na UŁ, prezesurę przejmuje po Klemensie Szaniawskim. W ideowej walce, jaka toczyła się na uniwersytecie, „życiowcy” chcieli opanować koła naukowe.

A. Leśniewski, *Łódzka organizacja...*, s. 151.

Czerwiec

Kołakowski czyni starania o przeniesienie go na stałego asystenta katedry Szkoły Partyjnej przy KC PZPR w Warszawie – „za młody i za mało przygotowany politycznie” (z opinii Magdaleny Tremblińskiej z KC PZPR, z 17 czerwca 1948).

R. Sitek, *Warszawska szkoła historii idei*, s. 225.

Lato

Leszek Kołakowski poznaje swoją przyszłą żonę Tamarę Dynenson\*, studentkę Akademii Medycznej w Łodzi, później lekarza psychiatrę.

17–18 lipca

Leszek Kołakowski z delegacją AZWM „Życie” z Łodzi bierze udział w zjeździe zjednoczeniowym polskich postępowych organizacji młodzieżowych we Wrocławiu, na którym powstaje Związek Akademicki Młodzieży Polskiej (ZAMP).

---

\* Tamara Kołakowska, lekarz psychiatra, urodzona w Łodzi, absolwentka tamtejszej Akademii Medycznej (1951); po wyjeździe z mężem z Polski pracowała na Uniwersytecie Oksfordzkim (1970–1987), także na uniwersytetach w Chicago i Yale. Autorka ok. 60 publikacji z psychiatrii, psychofarmakologii i psychoendokrynologii.

## Sierpień

Centralna akcja szkoleniowa ZHP nad Świdrem pod Otwockiem, której celem jest zapoznanie kadry instruktorskiej z podstawami marksizmu. Wykłady prowadzą: Jerzy Tepicht, Leszek Kołakowski, Włodzimierz Brus\*. Główną lekturą są *Zadania związków młodzieży Lenina*.

„Przeciek” – miesięcznik harcerzy Hufca ZHP Otwock, [http://www.przeciek.pl/?modul=niusy&jak=pod&dzien=2012\\_08\\_15&cid=100](http://www.przeciek.pl/?modul=niusy&jak=pod&dzien=2012_08_15&cid=100) [dostęp 22.02.2002].

## Trymestr jesienny, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

- Licencjat Michel Austin, Lektorat języka francuskiego, 2 godz.; zal.;
- Prof. dr M. Ossowska, Seminarium etyczne, 1 godz.; zal.;
- Prof. dr M. Ossowska, Wzory osobowe starożytności, 1 godz.; zal.;
- Prof. dr J. Kotarbińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Seminarium socjologiczne, 2 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Społeczeństwo pierwotne, 1 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Kurs socjologii systematycznej, 1 godz.; zal.;
- Prof. N. Gąsiorowska-Grabowska, Konwersatorium z materializmu historycznego, 2 godz.; zal.

Egzamin z psychologii, ocena – bardzo dobry.

Egzamin z socjologii (prof. J. Chałasiński), ocena – dobry.

## 19 listopada

Na odprawie sekretarzy kół PPR na UŁ podano, że Leszek Kołakowski dyżuruje w trymestrze jesiennym we wtorki i czwartki, w godzinach 13.00–14.00.

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 116–117.

---

\* Włodzimierz Brus (1921–2007) – ekonomista i działacz ideologiczny i polityczny, kierował katedrą ekonomii w INS przy KC PZRP, wykładał na SGPiS i UW. Usunięty z PZPR wyemigrował w 1968; na Zachodzie wykładał m.in. na Oksfordzie.

## Listopad

Leszek Kołakowski bierze udział w pogrzebie (zmarłego 11 listopada) profesora Benedykta Bornsteina na Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie, przemówienie nad grobem wygłosił profesor Tadeusz Kotarbiński.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 94.

## 6 grudnia

Zebranie koła PPR na Wydziale Humanistycznym UŁ. W punkcie trzecim porządku, po odczytaniu projektu statutu partii przez Adama Leśniewskiego, głos zabiera Leszek Kołakowski: „Statut jest krokiem naprzód w kierunku bolszewizacji naszej Partii. Pewne sformułowania należałoby zastrzyć. Roczny staż dla polecających nowego członka powinien być 2-letni” (1). Po latach, odnosząc się we wspomnieniach do 1948 roku, w rozmowie ze Stefanem Staszewskim i Pawłem Hertzem, Kołakowski miał powiedzieć: „Myśmy w zasadzie nienawidzili tej nacjonalistycznej frazeologii gomułkowskiej. Tej, co głosiła – demokracja, naród, Maria Konopnicka, Kościuszko. To wszystko bzdury. My jesteśmy komunistami i chcemy komunizmu. To, że się wyrzuciło Gomułkę, było dla nas bardzo przyjemne” (2).

(1) AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 144–150. (2) Notatka SB z rozmowy 10 lipca 1963 r., IPN 0204/503 t. 3, k. 194.

## 11 grudnia

Odprawa sekretarzy akademickiej organizacji PPR poświęcona sprawom zjazdu zjednoczeniowego PPR i PPS. W punkcie trzecim porządku – sprawy szkoleniowe – Kołakowski informuje o kursie historii WKP(b) organizowanym dla czterdziestu osób (25 z PPR i 15 z PPS).

AP w Łodzi, sygn. 1185/48, k. 115.



14 grudnia

W związku ze „zwinięciem” Katedry Historii Filozofii dziekan Wydziału Humanistycznego, profesor Michał Serejski w piśmie do rektora UŁ prosi „o zatwierdzenie Uchwały Rady Wydziału z dnia 2 grudnia br. o przesunięcie etatu młodszego asystenta przy Katedrze Historii Filozofii do Katedry Logiki, Metodologii i Teorii poznania z jednoczesnym zatrudnieniem na tym etacie ob. Leszka Kołakowskiego w charakterze mł. asystenta w wymiarze 30 godz. tygodniowo, do końca roku akademickiego 1948/49” (1). Dopiero od grudnia Kołakowski rozpoczyna pracę jako młodszy asystent u profesor Janiny Kotarbińskiej w Katedrze Logiki, Metodologii i Teorii Poznania. Jego kolegą w katedrze jest wtedy Marian Przełęcki.

(1) Teczka personalna L.K. nr 1230, Biuro Rektoratu, Archiwum UŁ; *Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1948–1949*, Łódź 1948, s. 8.

1949

1 stycznia

Leszek Kołakowski rozpoczyna drugą pracę w Warszawie. „Tow. Kołakowski został przeniesiony przez nas z Łodzi, gdzie był asystentem filozofii na Uniwersytecie Łódzkim. Od dnia 1 stycznia 1949 r. pracuje u nas w charakterze młodszego asystenta Katedry Materializmu Dialektycznego i Historycznego jako pracownik nietatowy” (1). Jest to praca w Wydziale Wydawniczym Wyższej Szkoły Partyjnej przy KC PZPR w Warszawie (2), w wydziale tym poznaje Romana Zimanda\*. W okresie pracy w wydawnictwie tłumaczy kilka książek. Pierwsza to praca francuskiego marksisty Henri Lefebvre’a *Marks a idea wolności* (Warszawa 1949). Książka Lefebvre’a zawiera wypisy z pism młodego Marksa, w tym z jego *Rękopisów*

---

\* Roman Zimand (1926–1992) – krytyk literacki, historyk literatury, redaktor „Trybuny Ludu” i „Po Prostu”, pracownik IBL PAN. Członek PZPR do 1958 r., potem należał do Polskiego Porozumienia Niepodległościowego, publikował w partyjskiej „Kulturze” pod pseudonimem Leopolda.

*ekonomiczno-filozoficznych z 1844 roku* (3). Są one pierwszym spotkaniem Kołakowskiego z filozoficzną problematyką młodego Marksa. Następnie tłumaczy z niemieckiej pracę Karola Marksa *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa. Wstęp* (4). Ryszard Herczyński robi z Kołakowskim korektę: „W trzy noce! Byliśmy dumni, że to my. A potem przyszło zadufanie. Zaczęliśmy uważać, że mamy dobrą wiedzę, że jesteśmy wtajemniczeni w sektę, w wiarę” (5). Ponadto z francuskiego tłumaczy dwie książki propagandowe: Dominique Desanti, *Tito i jego agenci* oraz wspólnie z Marcinem Czerwińskim Jean Fréville, *Spotkania z Thorezem*. Obie książki ukazały się drukiem w 1950 roku.

(1) Pismo Zofii Cybulskiej z-cy dyrektora Szkoły Partyjnej przy KC PZPR do Działu Personalnego KC PZPR z 9 czerwca 1949 r., AAN ANS 35/31, k. 22. (2) *Życiorys* L.K., z dnia 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 20–21. (3) Są tam dwa fragmenty: *Alienacja ekonomiczna i moralna* oraz *W jaki sposób człowiek staje się ludzki z Marx-Engels Gesamtausgabe*, t. I/III, s. 118–119. (4) Opublikowane w: K. Marks, F. Engels, *Wybrane pisma filozoficzne 1844–1846*, Warszawa 1949. (5) L. Ostalowska, *Mord w oranżerii. Opowieść o Leszku Kołakowskim*, „Gazeta Wyborcza”, 20 lipca 2009 (dodatek „Duży Format”).

## Trymestr zimowy, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

- Prof. Józef Chałasiński, Społeczeństwo pierwotne, 1 godz.; zal;
- Prof. Józef Chałasiński, Kurs socjologii systematycznej, 1 godz.; zal;
- Prof. Józef Chałasiński, Seminarium socjologiczne, 2 godz.; zal;
- Prof. dr J. Kotarbińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal;
- Prof. dr J. Kotarbińska, Kurs logiki z ćwiczeniami, 4 godz.; zal;
- Prof. dr T. Kotarbiński, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.

## 19 stycznia

Leszek Kołakowski wygłasza referat *Rola świadomości w rozwoju dziejowym* oraz bierze udział w dyskusji na studenckim zebraniu ZAMP-owców, członków koła naukowego filozofów i koła naukowego historyków UŁ.

*W jednym szeregu z całą Partią. Na marginesie obrad akademików PZPR...*, „Głos Robotniczy” 1949, nr 22.

## 24 stycznia

Leszek Kołakowski składa pismo do Michała Serejskiego, dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Łódzkiego, z prośbą o zwolnienie go z dniem 1 marca 1949 roku z zajmowanego stanowiska młodszego asystenta w Katedrze Logiki, Metodologii i Teorii Poznania.

Teczka personalna L.K. nr 1230, Biuro Rektoratu, Archiwum UEŁ.

## Marzec

Leszek Kołakowski przeprowadza się z Łodzi do Warszawy, mieszka w bursie akademickiej przy placu Narutowicza 5 pok. 212.

Ankieta z 11 czerwca 1949 r., AAN ANS 35/31.

## Początek marca

Leszek Kołakowski przebywa na leczeniu w Krynicy (1). Przyczyną jego problemów zdrowotnych jest „chroniczna choroba stawów” (2).

(1) Kartka pocztowa L.K. do Romana Zimanda z 6 marca 1949 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN. (2) Kwestionariusz – AAN ANS, 5/63, k. 55.

## Trymestr wiosenny, Uniwersytet Łódzki

Wpisy zajęć w indeksie:

- Prof. dr J. Kotarbińska, Seminarium filozoficzne, 2 godz.; zal.;
- Prof. dr J. Kotarbińska, Kurs logiki z ćwiczeniami, 4 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Społeczeństwo pierwotne, 1 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Systematyczny kurs socjologii, 1 godz.; zal.;
- Prof. Józef Chałasiński, Seminarium socjologiczne, 2 godz.; zal.

**1 czerwca**

Kołąkowski nadal pracuje w charakterze młodszego asystenta w Wyższej Szkole Partyjnej przy KC PZPR w Warszawie, ale już na trzy czwarte etatu instruktorskiego.

AAN ANS 35/31, k. 22.

**Lipiec**

Leszek Kołąkowski przebywa na leczeniu w Cieplicach.

List Jana Jarosławskiego do L.K. z 20 kwietnia 1949 r., Archiwum L.K. w BN.

**Sierpień**

Leszek Kołąkowski zostaje kierownikiem działu filozoficznego partyjnego pisma „Nowe Drogi”. Redakcja mieściła się w Alei Róż w Warszawie. Redaktorem naczelnym był Franciszek Fiedler, jego zastępcą Józef Gutt-Górski, za dział ekonomiczny odpowiadał Włodzimierz Brus, za dział historii Żanna Kormanowa (1). Kołąkowski pracuje tu do września 1950 roku, w tym czasie poznaje Tadeusza Krońskiego\*, do którego zwraca się z prośbą o zaopiniowanie do druku pewnego czeskiego artykułu (2).

(1) Ż. Kormanowa, *Ludzie i życie*, Warszawa 1982, s. 301. (2) L.K., *Tadeusz Kroński (W pierwszą rocznicę śmierci)*, „Twórczość” 1959, nr 6.

**Rok akademicki 1949/1950, Uniwersytet Warszawski**

Leszek Kołąkowski zostaje zatrudniony w charakterze kontraktowego młodszego asystenta od 1 października 1949 roku do 31 sierpnia 1950 roku na Uniwersytecie Warszawskim, w Seminarium Filozoficznym III. Na swoim podaniu o pracę do rektora UW z 4 listopada

---

\* Tadeusz J. Kroński (1907–1958) – studiował na UW u prof. Władysława Tatar-kiewicza, historyk filozofii, zajmował się estetyką oraz filozofią niemiecką, zwłaszcza heglizmem, w czasie powstania warszawskiego wywieziony do obozu w Niemczech, po wojnie we Francji, do Polski wrócił w 1949 r., związał się z IKKN/INS, Miłosz nazywał go „Tygrysem”, autor wydanych pośmiertnie *Rozważań wokół Hegla* (1960).

umieszcza odręczną adnotację: „Min. Ośw. przyznało etat imienny pi-smem z dn. 10 X 1949, IV O. II 983/49 do Rektora UW” (1). Skład trzeciego seminarium: kierownik – profesor Adam Schaff, starszy asystent – dr Emil Adler, młodszy asystenci – Leszek Kołakowski oraz Zygmunt Poniatowski. Początkowo mieszka przy ulicy Górskiej 4a (2).

Na osobiste zaproszenie kierownika seminarium profesora Władysława Tatarkiewicza uczestniczy w pracach Seminarium Filozoficznego I UW (kierownikiem Seminarium Filozoficznego II UW jest profesor Tadeusz Kotarbiński).

(1) Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271. (2) *Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1949/1950*, Warszawa 1950.

## 24 października

Kołakowski przyjeżdża do Łodzi, załatwia na UŁ sprawy związane z magisterium i wypełnia kartę ewidencyjną słuchacza szkoły wyższej oraz zwraca w Urzędzie Bezpieczeństwa parabellum.

Materiały studenckie L.K., nr albumu 284/H, Archiwum UŁ.

## 19 listopada

Ślub Leszka Kołakowskiego i Tamary Dynenson w Łodzi.

Ankieta personalna L.K. z 18 marca 1950 r., AAN ANS 35/31, k. 20–21.

## 9 grudnia

Leszek Kołakowski pisze z Łodzi do Romana Zimanda:

Obecnie mogę powiedzieć ze znaczną dozą prawdopodobieństwa, że wrócę do W-wy niebawem po świętach – przynajmniej tak długo mniej więcej ma trwać zalecana przez 5 (pięciu) lekarzy kuracja. Na prochy św. Idziego! Toż to arcyzabawna historia! Jestem prześwietlany promieniami Roentgena. [...] chodzę b. mało i moje stawy są dalekie od zadowalającego stanu. Z domu prawie nie wychodzę, i jeżdżę prawie wyłącznie taksówkami.

List L.K. do Romana Zimanda z 9 grudnia 1949 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN.

1950

**Styczeń**

5 stycznia Rada Główna Szkolnictwa Wyższego powołuje komisję do opracowania zagadnień reorganizacji ośrodków naukowych. Skład komisji: Tadeusz Jaczewski – przewodniczący, Bronisław Minc, Leszek Kołakowski i Ryszard Wroczyński.

P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953: geneza systemu*, t. 2, Wrocław 1992, s. 595.

Leszek Kołakowski od 23 stycznia mieszka w Warszawie przy ulicy Belwederskiej 17.

**12 lutego**

Leszek Kołakowski jako student UŁ zdaje egzamin z historii filozofii nowożytnej u profesora Tadeusza Kotarbińskiego, ocena w indeksie – bardzo dobry. W trakcie egzaminu rozmawiają o złożoności filozofii Spinozy. Na pytanie Kotarbińskiego, czy zaglądał do Spinozy, Kołakowski odpowiada: „Tak zaglądałem, ale niewiele ponadto i mało o nim wiem». «To zupełnie jak ja» – powiedział Kotarbiński”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 137.

**25 lutego**

Po otrzymaniu wszystkich zaliczeń i zdaniu wszystkich egzaminów Kołakowski dostaje absolutorium na UŁ.

Zaświadczenie o uzyskaniu absolutorium, Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

**10 i 20 marca**

Leszek Kołakowski uczestniczy w zebraniach poświęconych omówieniu programu powstającego Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych (IKKN) przy KC PZPR. W zebraniach biorą udział: Adam

Schaff, Żanna Kormanowa, Emil Adler, Nina Assorodobraj\*, Czesław Nowiński, Juliusz Starzyński, Józef Gutt-Górski, Stanisław Ehrlich, Witold Rodziński, Jakub Litwin i Jadwiga Siekierska.

AAN ANS 5/6, k. 1–3, 4.

## 27 marca

Przed rozpoczęciem seminarium profesora Tatarkiewicza Leszek Kołakowski wraz z grupą partyjnych studentów podpisuje „List grupy uczestników seminarium filozoficznego profesora Władysława Tatarkiewicza Do Kierownika Seminarium Filozoficznego I U.W. Profesora doktora Władysława Tatarkiewicza” w sprawie walki ideologicznej toczonej na seminarium między stanowiskiem etyki marksistowskiej, a stanowiskiem obiektywizmu aksjologicznego. W grupie protestujących byli także Bronisław Baczko\*\*, Henryk Holland\*\*\*, Norbert Krasnosielski, Irena Rybczyńska, Arnold Słucki, Anna Śladkowska (później Hochfeldowa) i Henryk Jarosz. Kołakowski podpisał ów list mimo, iż nie było go na zajęciach seminaryjnych 20 marca, kiedy doszło do kłótni między przedstawicielami obu ideowych stron oraz odczytał go w obecności kierownika i studentów.

*List grupy uczestników seminarium filozoficznego profesora Władysława Tatarkiewicza, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1995, nr 2.*

\* Nina Assorodobraj-Kula (1908–1999) – socjolog i historyk myśli społecznej, uczennica Stefana Czarnowskiego, profesor w Instytucie Socjologii UW. Od wojny w PPR, potem PZPR, po usunięciu Kołakowskiego z partii występowała w jego obronie, sama została wyrzucona z PZPR w roku 1968.

\*\* Bronisław Baczko (ur. 1924) – major Ludowego Wojska Polskiego, studia filozoficzne na UW, historyk filozofii. Razem z Kołakowskim, Walickim i Szackim należy do głównych przedstawicieli warszawskiej szkoły historii idei. W 1968 r. zostaje zwolniony z pracy w IF UW, najpierw wyjeżdża do Francji, a potem do Szwajcarii, gdzie zostaje profesorem Uniwersytetu w Genewie. Autor prac *Rousseau: samotność i wspólnota* (1964), *Jak wyjść z Terroru: Termidor a Rewolucja* (2005).

\*\*\* Henryk Holland (1920–1961) – socjolog, dziennikarz, publicysta, przed wojną zaangażowany w ruch komunistyczny, w czasie wojny w Związku Patriotów Polskich, potem PPR i PZPR. Uczestnik obrony Warszawy 1939, kościuszkowiec odznaczony Krzyżem Walecznych. Po wojnie dziennikarz zaangażowany w działalność ideologiczną i propagandową. W 1956 r. wystąpił po stronie Gomułki; potem krytykował konserwatywną linię partii, za co został usunięty z jej szeregów. W 1961 r., nękanym przez bezpiekę i straszony procesem o szpiegostwo, najprawdopodobniej popełnił samobójstwo.

## 7 maja–początek sierpnia

Kołakowski z grupą partyjnych naukowców<sup>1</sup> zostaje wysłany przez KC PZPR na trzymiesięczne marksistowskie szkolenie ideologiczne do ZSRR. Przebywają głównie w Moskwie. Kilka dni po przyjeździe Kołakowski pisze do Zimanda: „Zaczęliśmy już dziś zajęcia naukowe – w bardzo intensywnym tempie zresztą. W wolnym czasie łązimy, gdzie można. Byłem wczoraj w teatrze, a w niedzielę wybieram się do MChAT-a” (1). Schaff zaś w swoim sprawozdaniu ze szkolenia pryncypialnie pisze: „Jeśli chodzi o wypowiedzi naszej grupy w sprawie korzyści odniesionych z pobytu, wszyscy są pełni zachwytu, podkreślając przede wszystkim wewnętrzną bolszewizację, uporządkowanie materiału, korzyści płynące z zapoznania się z życiem ZSRR” (2).

W lipcu są w Leningradzie na czterodniowej wycieczce, gdzie m.in. przysłuchują się kuriozalnym dyskusjom grona językoznawców<sup>2</sup>, po tym, jak Stalin zabrał głos na temat teoretycznych problemów językoznawstwa i teorii Marra („Prawda”, 29 czerwca). Zwiedzają też Ermitaż. Przewodnik, wicedyrektor muzeum, mówi im: „Mamy, towarzysze, w naszych piwnicach mnóstwo obrazów zdegenerowanych i zepsutych malarzy burżuazyjnych. Wiecie, te wszystkie Matisy, Cézanny, Braque’i i tak dalej. Nigdy ich nie wystawiliśmy w muzeum, ale pewnego dnia pokażemy je może ludziom, by mogli sami zobaczyć, jak nisko stoczyła się sztuka burżuazyjna. Towarzysz Stalin uczy nas przecież, że nie należy upiększać historii” (3). Po latach Kołakowski tak opisuje poziom szkolenia: „Nie byliśmy wprawdzie bardzo mądrzy, ale jednak poziom tego był tak żaloszny,

<sup>1</sup> W grupie tej byli: Tadeusz Kroński, Stanisław Ehrlich, Halina Maślińska, Nina Assorodobraj, Jan Jarosławski, Emil Adler, Jakub Litwin, a przez pewien okres Adam Schaff, Juliusz Starzyński, Tadeusz Szczurkiewicz i Tadeusz Tomaszewski.

<sup>2</sup> Dały one potem Kołakowskiemu asumpt do rozróżnienia marksizmu intelektualnego i instytucjonalnego, pisze o tym na samym początku swojego artykułu *Aktualne i nieaktualne pojecie marksizmu*: „W kilka dni potem, kiedy Największy Językoznawca świata opublikował w dzienniku »Prawda« swoje dzieło, w którym obnażył fałszywość teorii Marra, miałem okazję w pewnym mieście przysłuchiwać się obradom grona językoznawców nad tym właśnie zdarzeniem” („Nowa Kultura” 1957, nr 4). Więcej na ten temat w: J. Stalin, *Językoznawstwo*, Puls 2000 (Posłowie: L.K., *Stalin o językoznawstwie*).



że to dość duże wrażenie na nas zrobiło. Widać było, że zniszczenia kulturalne są tam olbrzymie. Ale, jak powiadam, próbowaliśmy to sobie jeszcze na różne sposoby usprawiedliwiać koniecznościami dziejowymi” (4). Pod koniec zaś życia mówi: „To było dość porażające doświadczenie, bo od razu rzucało się w oczy, że jest to gromada nieuków. Oni nie znali żadnego obcego języka, [...], nie wiedzieli w ogóle nic o filozofii poza tym, co wyczytali u Lenina i Stalina, a czasami także Marksa czy raczej Engelsa” (5).

(1) Karta pocztowa L.K. do Romana Zimanda z 11 maja 1950 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN. (2) AAN Archiwum KC PZPR, 237/V-48, k. 15-16. (3) L.K., *Totalitaryzm i zalety kłamstwa*, „Aneks” 1984, nr 36. (4) Nieopublikowany wywiad Barbary Toruńczyk z L.K. z 21 kwietnia 1981 r., Archiwum L.K. w BN. (5) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 106-107.

## 10-31 sierpnia

Kołąkowscy przebywają na urlopie wypoczynkowym w Wiśle.

Teczka osobowa L. Kołąkowskiego, Archiwum UW, sygn. 1271.

## Rok akademicki 1950/1951, Uniwersytet Warszawski

Leszek Kołąkowski otrzymuje nakaz pracy po skończeniu studiów i ponownie zostaje zatrudnionym na okres od 1 października 1950 r. do 31 sierpnia 1951 r. w charakterze kontraktowego młodszego asystenta Seminarium Materializmu Dialektycznego i Historycznego na UW\*, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28 (1).

Na wniosek dyrektora IKKN Adama Schaffa i w porozumieniu z rektorem UW prof. Jerzym Wasilkowskim aspiranci Jakub Litwin, Jan Jarosławski, Zygmunt Poniatowski, Leszek Kołąkowski i Irena Wojnar mieli tak rozłożony przydział pracy asystenckiej, iż 10 godzin pracowali na UW, a 20 godzin w IKKN (2).

(1) Teczka osobowa Leszka Kołąkowskiego, Archiwum UW, sygn. 1271. (2) B. Bińko, *Skąd przychodzili, dokąd zmierzali aspiranci pierwszego rocznika Instytutu Kształ-*

\* Skład seminarium: kierownik – profesor Adam Schaff, asystenci – Jan Jarosławski, Jakub Litwin, zastępcy asystentów – Leszek Kołąkowski, Alina Osiańczak, Zygmunt Poniatowski, Michał Radgowski i Roman Zimand (*Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1950/1951*, Warszawa 1951).

*cenia Kadr Naukowych przy KC PZPR, [w:] Komunizm. Ideologia, system, ludzie,*  
red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 184.

## **Październik**

Decyzją KC PZPR Leszek Kołakowski zostaje zakwalifikowany na słuchacza IKKN przy KC PZPR i po rozwiązaniu dotychczasowego stosunku służbowego oddelegowany 10 października z Wyższej Szkoły Partyjnej przy KC w Warszawie do IKKN przy KC PZPR w Warszawie. Rozpoczyna tu podyplomowe studia (aspiranturę) kończące się obroną pracy kandydackiej.

Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

# Na uniwersytecie i w szkołach partyjnych, 1950–1955

1950

**16 października**, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Inauguracja zajęć w IKKN przy KC PZPR. Leszek Kołakowski rozpoczyna trzyletnią aspiranturę, jego kierownikiem naukowym jest na początku Tadeusz Kroński. Pierwszym rektorem tej partyjnej uczelni jest Zygmunt Modzelewski.

B. Bińko, *Instytut Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR – narzędzie ofensywy ideologicznej w nauce i szkolnictwie wyższym*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 2.

**19 października**

Tadeusz Kroński tak charakteryzuje Kołakowskiego: „Wielkie zdolności językowe. Czyta biegle po rosyjsku, po niemiecku i po francusku. Uczęszcza na lektorat angielskiego. Zna dobrze łacinę. Pewne elementarne wiadomości z greki. Niewątpliwe uzdolnienia literackie. Temat referatu jeszcze nie ustalony. Wybór uzależniony od znalezienia odpowiedniej literatury. W każdym razie filozofia średniowiecza. Dobrze byłoby, gdyby pozostał przy historii filozofii”.

R. Sitek, *Warszawska szkoła historii idei*, s. 226.

## ok. 20 października

Kołąkowski wysłał ukończoną właśnie pracę magisterską do swojej promotora w Łodzi. Janina Kotarbińska (Łódź, Uniwersytecka 3/7) w karcie pocztowej do Leszka Kołąkowskiego (Warszawa, Grottgera 2 m. 36) potwierdza odbiór pracy i pisze: „Byłoby dobrze, gdyby Pan zarezerwował sobie w poniedziałek [6 listopada] trochę więcej czasu, bo na pewno znajdują się kwestie, które trzeba będzie przedyskutować.

Karta pocztowa Janiny Kotarbińskiej do L.K. z 30 października 1950 r., Archiwum L.K. w BN.

## 30 października

Kołąkowski wygłasza wykład *Religia jako forma świadomości społecznej* dla słuchaczy drugiego roku Szkoły Partyjnej przy KC PZPR. Stenogram wykładu drukuje Szkoła Partyjna przy KC PZPR, Katedra Materializmu Dialektycznego i Historycznego, nr 515.

## 14 listopada

Po przedyskutowaniu 6 listopada z Leszkiem Kołąkowskim kwestii spornych w jego pracy magisterskiej Janina Kotarbińska pisze do Komisji Egzaminów Magisterskich Wydziału Humanistycznego UŁ: „Niniejszym zaświadczam, że praca ob. Kołąkowskiego Leszka pt. *Naczelne dążności konwencjonalizmu w filozofii* uznana została przeze mnie za pracę magisterską”.

Materiały studenckie Leszka Kołąkowskiego, nr albumu 284/H, Archiwum UŁ.

## 18 listopada

Leszek Kołąkowski broni na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego pracę magisterską *Naczelne dążności konwencjonalizmu w filozofii*. Promotorem jest profesor dr Janina Kotarbińska, recenzentem profesor dr Tadeusz Kotarbiński, przewodniczącym komisji profesor Stanisław Zajączkowski. W części ustnej egzaminu magisterskiego odpowiada na pytania z metodologii szczegółowej

socjologii oraz teorii poznania z wynikiem bardzo dobrym. W części pisemnej pisze rozprawę *Materializm i jego odmiany* – z wynikiem bardzo dobrym. Wynik ogólny: bardzo dobry.

Zawartość pracy: Wstęp; I. Poincaré o przestrzeni i czasie; II. Geometria i logika; III. Indukcja matematyczna; IV. Konwencjonalistyczna krytyka nauk fizykalnych: 1. O faktach naukowych 2. O błędnych kołach 3. Prawa fizyczne są umowami; V. Wartość nauki; VI. Konwencjonalizm radykalnie chybiony Kazimierza Ajdukiewicza; VII. System F; VIII. Konwencjonalizm o prawdzie; IX. Prawda o konwencjonalizmie; Zakończenie; Przypisy i Bibliografia (1).

Z obroną związana jest anegdota, o której pisał Jan Józef Lipski i która szła za Kołakowskim do Warszawy: „Miałeś podobno, żegnając się z Kotarbińskim (dobrze skonstruowany obraz: pożegnanie dosłowne – i ideowe, stary filozof, jak się wówczas coraz powszechniej zaczynało pisać i mówić – «burżuazyjny», i młody marksista) – tak zawołać: «A jednak zasada wyłączonego środka jest fałszywa». Tak jak Galileusz swoje *E pur si muove!* Tak jak Galileusz – i nie tak” (2).

(1) Materiały studenckie L.K., nr albumu 284/H, Archiwum UŁ. (2) J. J. Lipski, *Spotkania*, [w:] *Obecność...*, s. 342.

## 1 grudnia

Leszek Kołakowski zdaje kolokwium z nauki o Polsce i świecie współczesnym w Studium o Polsce i Świecie Współczesnym Uniwersytetu Łódzkiego u profesor Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej na ocenę bardzo dobrą.

Materiały studenckie L.K., nr albumu 284/H, Archiwum UŁ.

## 6 grudnia, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

W trzyletnim planie pracy aspiranta Leszka Kołakowskiego w IKKN Katedry Historii Filozofii zapisano, że praca dysercyjna dotyczyć będzie historii postępowej myśli społecznej i filozoficznej w Polsce w XVII wieku.

Plan studiów aspiranta Kołakowskiego Leszka, AAN ANS 97/114, k. 3.

## Listopad/grudzień, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Adam Schaff w swojej wspomnieniowej książce pisze, że w tym czasie zameldowała się u niego grupa towarzyszy-aspirantów: Bronisław Baczko, Henryk Holland, Leszek Kołakowski i Anna Śladkowska z interwencją w sprawie jednego z wykładowców (chodziło o Tadeusza Krońskiego). Ich zdaniem „Kroński wykazuje na wykładach podstawowe braki z dziedziny wiedzy o marksizmie i dlatego grupa partyjna zwraca się o usunięcie go z pracy” (1). Grupa została jednak, jak zaznacza Schaff, szybko wysłana za drzwi.

Sprawozdania z pracy katedry historii filozofii\* potwierdzają, iż o opiniach, które krążyły w środowisku IKKN na temat Krońskiego i jego wykładów, aspiranci rozmawiali bezpośrednio z Schaffem z pominięciem kierownika katedry Niny Assorodobraj, co uznano za nielojalność. Kiedy o sprawie zrobiło się głośno, władze instytutu zażądały wyjaśnień (2). Kierownik katedry Nina Assorodobraj, w dokumencie *Ocena pracy Katedry Historii Filozofii i Socjologii w roku akademickim 1950/1951* pisze: „Tow. Kroński włożył bardzo dużo wysiłku w przygotowanie i wygłoszenie wykładów (zważywszy, że był to pierwszy rok pracy pedagogicznej tow. Krońskiego). Niemniej część z tych wykładów nie spełniła swojej roli, nie była dosyć dojrzała od strony metodycznej i interpretacji marksistowskiej. Część wykładów tych przeszła tylko przez dyskusję na katedrze w fazie ich przygotowań. Katedra nie omawiała ich braków i nie była w stanie dopomóc dostatecznie wykładowcy w przygotowaniu wykładów” (3).

Ostatecznie sprawa zakończyła się w maju 1951 roku, w dalszej części tego dokumentu czytamy bowiem: „Wraz z rozszerze-

---

\* Jadwiga Siekierska, reprezentująca władze uczelni, w swoim obszernym sprawozdaniu pisze wprost: „Trzeba uznać za poważne nieporozumienie przyciągnięcie do stałej etatowej pracy tow. Krońskiego jako wykładowcy i kierownika naukowego, człowieka, choć o dużej wiedzy, ale o mentalności obcej, niepoważnego, zachowującego się błazeńsko, często rozhisteryzowanego, stwarzającego atmosferę plotek na katedrze, obłudnego w stosunkach z aspirantami, z kierownictwem wydziału. Casus Kroński musi być zlikwidowany w następnym roku, to znaczy rola tow. Krońskiego w Instytucie powinna być sprowadzona do wygłoszenia kilku wykładów z Historii filozofii i udzielenie pewnych konsultacji. Tow. Kroński nie powinien być etatowym pracownikiem Instytutu”.

niem się stanu osobowego katedry oraz dzięki partyjnemu zebraniu w dniu 16/V br., na którym omówiona była krytycznie działalność katedry, gdzie z samokrytyką wystąpili zarówno niektórzy aspiranci (tow. Śladkowska), jak i kierownictwo (tow. Assorodobraj), zespół katedry stał się prawdziwym kolektywem roboczym” (4).

- (1) A. Schaff, *Moje spotkania z nauką polską*, Warszawa 1997, s. 134. Na wyrażone wprost i otwarcie wspomnienie z 1997 r. Schaffa o czwórce aspirantów, nie pojawiły się jak dotąd w prasie i w publikacjach naukowych żadne również wyrażone wprost i otwarcie reakcje bądź zaprzeczenia byłych aspirantów. Nie mogąc pominąć wspomnień Schaffa w tak szczegółowej kronice, przedstawiam wyniki kwerendy.
- (2) Sprawozdanie z pracy Wydziału Filozofii I.K.K.N.-u (1950–1951 r. nauczania) – cyt. za: AAN ANS 5/106, k. 12–18). (3) i (4) AAN ANS 5/106, k. 29–31.

## 1951

Leszek Kołakowski pisze przedmowę do książki amerykańskiego marksisty Howarda Selsama *Problemy filozofii*, którą tłumaczył Jan Strzelecki.

### Styczeń–marzec

Leszek Kołakowski ze względu na stan zdrowia przebywa na urlopie zdrowotnym, ale realizuje wszystkie swoje plany naukowe w IKKN.

Sprawozdanie z pracy Katedry Historii filozofii za rok akademicki 1950/1951, AAN ANS 5/106.

### Kwiecień, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Kierownictwo naukowe nad Kołakowskim po Tadeuszu Krońskim przejmuje Adam Schaff (1). Po powrocie z urlopu zdrowotnego Kołakowski 27 kwietnia wygłasza referat *Przezwyciężenie dualizmu przez materialistyczną filozofię Spinozy*, będący pracą seminaryjną z historii filozofii przygotowaną na sesję seminarium naukowego „Materialistyczna filozofia XVII wieku w walce z ideologią feudalną”. Referat jest starannie przygotowany, maszynopis ma 45 stron, gęsto zapisanych (2). Kroński dostrzegął olbrzymi wysiłek Kołakowskiego wło-

żony w pracę nad referatem, ale sam referat ocenił tylko jako „dobry” i wytknął mu kilka błędów: „problem postawiony niezupełnie właściwie – materializmu Spinozy nie udobitniony, postępowość zamazana. Metodologiczne źródło błędności ujęcia tematu – zastosowanie w interpretacji Spinozy niewłaściwych metod badawczych – ściśle szukanie korzeni epistemologicznych, obcych duchowi Spinozy dla wytłumaczenia jej podstaw ontologii” (3). Niewątpliwie Kołakowski był prymusem i taka ocena budzi zdziwienie, biorąc pod uwagę opinię Krońskiego z 19 października 1950 roku oraz ich roczną już znajomość. Tego samego dnia pisze on jeszcze kolokwium z historii polskiego ruchu robotniczego, także na ocenę dobrą.

Z czasem Kołakowski zaprzyjaźnił się z Krońskim i jego rodziną. W komentarzu do korespondencji (4) Miłosza i Krońskiego, *à propos* związku tego ostatniego z IKKN pisze on: „Z duszącej, bolszewicką czujnością naznaczonej atmosfery tej instytucji wymykaliśmy się, zazwyczaj w trójkę, z przyjacielem moim Pawłem Beylinem\*, do pobliskich kawiarni, gdzie Tadeusz snuł swoje opowieści lub w trójkę uprawialiśmy imaginacyjne dialogi, wcielając się w rozmaite postacie” (5). Andrzej Walicki\*\* w swoich uwagach o Krońskim „*Tygrys*” i „*odwilż*” wspomina o jego krytycznym stosunku do „odwilży”, rewizjonizmu i jego admiratorów, w tym do Kołakowskiego (6). Schaff w cytowanej już książce pisze jeszcze raz o Krońskim: „Dwa dni przed śmiercią\*\*\* – przysięgam na Allaha i wszystkich świętych – spotkaliśmy się na Placu Konstytucji. [...] Kroński chwycił mnie za rękaw i błagalnym głosem prosił: «Broń mnie przed Kołakowskim»” (7). Po śmierci Krońskiego Kołakowski pisze o nim wspomnienie (1958), zaś po wyjeździe z Polski czyni starania o wydanie jego pism

\* Paweł Beylin (1926–1971) – socjolog muzyki, publicysta; wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, wrócił do Polski w 1947 r.; wykładał filozofię i socjologię w PWSM i PWST, pracował w „Przeglądzie Kulturalnym”, pisał do „Ruchu Muzycznego” i „Polityki”. Od 1949 r. członek PZPR, usunięty za podpisanie listu w obronie Kołakowskiego, wyrzuconego z partii w 1966 r.

\*\* Andrzej Walicki (ur. 1930) – historyk filozofii zajmujący się głównie filozofią rosyjską, jeden z głównych przedstawicieli warszawskiej szkoły historii idei. W 1952 r. poznaje Krońskiego, a w 1954 r. Baczkę i uczestniczy w prowadzonym przez niego konwersatorium na temat problemów historyzmu w IFiS PAN. Autor prac *W kręgu konserwatywnej utopii* (1964), *Marksizm i skok do królestwa wolności* (1996).

\*\*\* Tadeusz Kroński zmarł 6 czerwca 1958 r., w Warszawie.



na Zachodzie (1969–1970). Miłosz zaś po latach napisze: „gdyby nie było Krońskiego, nie byłoby Kołakowskiego” (8).

- (1) R. Sitek, *Warszawska szkoła historii idei*, s. 227. (2) AAN ANS 97/114, k. 20–65. (3) R. Sitek, *Warszawska szkoła historii idei*, s. 226. (4) Cz. Miłosz, *Zaraz po wojnie, korespondencja z pisarzami 1945–1950*, Kraków 1998. (5) *Zaraz po wojnie. Korespondencja. Fragmenty listów Czesława Miłosza i Tadeusza Krońskiego*, „Gazeta Wyborcza”, 12 września 1998. (6) Andrzej Walicki wymienia dwa jego teksty: *Antydogmatyzm i metafizyka* („Przegląd Kulturalny” 17–23 listopada 1955) oraz *Filozofia na ostrym zakręcie* („Po Prostu” 1957, nr 18), zob. A. Walicki, *Zniewolony umysł po latach*, Warszawa 1993, s. 79. (7) A. Schaff, *Moje spotkania z nauką polską*, s. 134. (8) J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1973–2000*, Warszawa 2012, s. 47.

## 25 maja, IKKN Katedra Historii filozofii – aspirantura

Kołakowski występuje na sesji seminaryjnej materializmu dialektycznego i historycznego z referatem *Rola praktyki w marksistowskiej teorii poznania* wymagającym do zaliczenia seminarium.

Plan studiów aspiranta Kołakowskiego Leszka, AAN ANS 97/114, k. 79–87.

## 7 czerwca, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Kołakowski zdaje w IKKN egzamin z języka rosyjskiego. W części pisemnej pisze po rosyjsku pracę *Walka o pokój* ocenioną na dobry, część ustną zdaje na ocenę bardzo dobrą. Wynik końcowy egzaminu: „dobry +”.

AAN ANS 97/114, k. 17–19.

## Rok akademicki 1951/1952

### 10 września, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Kołakowski zdaje kolokwium z ekonomii politycznej na ocenę dobrą.

AAN ANS 97/114, k. 15.

**14 września, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura**

W czasie zebrania katedry\* Kołakowski uczestniczy w dyskusji po wykładzie Tadeusza Krońskiego o filozofii starożytnej. Pewne sprawy z tego posiedzenia były jeszcze kontynuowane na zebraniu katedry 28 września (chodzi o zatwierdzenie planu lektur z historii filozofii, tzw. minimum kandydackiego dla drugiego roku). Anna Śładkowska proponowała teksty Krzywickiego, Świętochowskiego, Luksemburg; Zygmunt Modzelewski (rektor IKKN) teksty przyrodników: Smoluchowskiego, Olszewskiego, Wróblewskiego oraz Hoene-Wronskiego; Kroński teksty Cieszkowskiego, Trentowskiego i Libelta; Henryk Holland zaś proponował zamiast Demokryta i Epikura – Lukrecjusza i Dobrolubowa. A Kołakowski w ostatniej wypowiedzi przestrzega, „aby ilość stron lektury nie przekroczyła 4500”.

AAN ANS 5/107, k. 1–4.

**12 października, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura**

Na posiedzeniu katedry Kołakowski omawia swój wykład o Spi-nozie dla aspirantów IKKN, przyjęto go bez zastrzeżeń. W dalszej części bierze udział w dyskusji nad referatem Mieczysława Manelego *O angielskiej filozofii materialistycznej XVII wieku*. Ustalono też, że na następnym zebraniu katedry Kołakowski omówi Konarskiego i wczesne oświecenie.

AAN ANS 5/107, k. 7–10.

**2 listopada, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura**

Na zebraniu katedry omawiano plan pracy na listopad. Kołakowskiemu powierzono recenzję wykładu Kazimierza Wyki o Słowackim.

AAN ANS 5/107, k. 8.

---

\* Skład Katedry Historii Filozofii: kierownik – Nina Assorodobraj, zastępca kierownika – Bronisław Baczko, członek katedry – Tadeusz Kroński.

## 9 listopada, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Dyskusja nad artykułem Schaffa *O poglądach filozoficznych K. Ajdukiewicza* (prezentowanym na wykładzie dla II roku IKKN). Jako pierwszy szczegółowo omawia artykuł Kołakowski. Uznaje go za zbyt ostry, zwraca uwagę na pewne kwestie dotyczące języka, twierdzi, że „zapoznana została różnica między stanowiskiem Poppera i Carnapa w sprawie zdań protokolarnych” rozważa problem pośrednictwa języka w badaniu rzeczywistości. Schaff odnosi się do wszystkich uwag. W dyskusji swoje uwagi przedstawiają także Eilstein, Szwarc, Holland, Osiadacz i Baczko. Protokół kończy zdanie: „Tow. Schaff uznaje słuszność tych uwag”.

AAN ANS 5/107, k. 11–15.

## 16 i 23 listopada, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Zebrania katedry poświęcone omówieniu artykułu Bogdana Suchodolskiego *Filozofia polska w dobie rozkładu feudalizmu*. Leszek Kołakowski jest protokolantem zebrania i uczestniczy w dyskusji po wykładzie, w której głos zabierają: Bronisław Baczko, Stanisław Macheta, Leon Szyfman, Anna Bogdanowicz, Nina Assorodobraj, Tadeusz Kroński i inni.

AAN ANS 5/107, k. 18–24.

## Listopad, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Leszek Kołakowski wygłasza – jako zaliczenie z historii filozofii – wykład *Filozofia polska okresu późnego średniowiecza i reformacji*. 7 grudnia na zebraniu katedry omówiono ten wykład, zalecając poprawę tekstu uwzględniającą uwagi i głosy w dyskusji. Wykład ukazał w lutym 1952 roku się jako druk do użytku wewnętrznego w IKKN (nr 85).

AAN ANS 97/114, k. 3; AAN ANS 5/107, k. 25; egzemplarz druku znajduje się w AAN ANS 6/30, k. 127–149.

13–14 grudnia, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

W czasie sesji seminaryjnej „Stalinowska nauka o bazie i nadbudowie” Kołakowski wygłasza referat *Zagadnienie roli państwa w kształtowaniu świadomości socjalistycznej*, który dotyczy stosunku wzajemnego państwa jako elementu nadbudowy i ideologii społecznej jako elementu nadbudowy. Zwraca uwagę, że między elementami nadbudowy istnieje ścisły związek i wzajemne oddziaływanie: „W szczególności istnieje ono między «instytucjonalną» i «świadomościową» częścią nadbudowy”. Kołakowski pozwala sobie nawet na kilka uwag w rodzaju: „Spekulacje oparte na kolejności słów w pracy Stalina są bezpłodne”. W osobistym tonie mówi: „przeciwnik filozoficzny skupia się głównie w dwóch obozach: w obozie, z grubsza biorąc, subiektywno-idealistycznym pozytywistów i w obozie tomistycznym”. Tomizm, ze względu na głoszony realizm, uważa za groźniejszy. Wykład kończy wezwaniem: „Powinniśmy uczyć się tomistycznej doktryny, omawiać ją, studiować i atakować. Naszym hasłem powinno się stać – z powrotem do Świętego Tomasza!”.

AAN ANS 5/112, k. 121–132.

19 grudnia, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

W czasie zebrania katedry Kołakowski wyraża chęć pracy nad zagadnieniami z filozofii katolickiej (1). Po latach Schaff napisał: „Doceniałem jego zdolności i inteligencję – specjalnie dla niego kazałem więc abonamentować wszystkie czasopisma Watykanu, gdyż zajmował się problematyką religii, i zaangażowałem profesora greki dla ułatwienia mu pracy nad filozofią Spinozy” (2).

(1) AAN ANS 5/107, k. 35. (2) A. Schaff, *Moje spotkania z nauką polską*, s. 11.

## Styczeń, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

W ramowym planie pracy IKKN na lata 1952–1954 w grupie tematycznej „Walka z burżuazyjną filozofią i socjologią w Polsce” podano nowy temat pracy dysercacyjnej (kandydackiej) Kołakowskiego: *Reakcyjne oblicze filozofii tomistycznej*; termin rozpoczęcia: marzec 1952 roku, termin zakończenia: czerwiec 1953 roku. Początkowo w planie pracy zapisano, że miała ona dotyczyć historii postępowej myśli społecznej i filozoficznej w Polsce w XVII wieku.

AAN ANS 5/105, k. 5.

Leszek Kołakowski zostaje członkiem Rady Redakcyjnej kwartalnika „Myśl Filozoficzna” wydawanego przez Komitet Filozoficzny PAN\*. 23 lutego w lokalu Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego odbywa się drugie posiedzenie Rady (1). W pierwotnym zamierzeniu władz kwartalnik miał się nazywać „Zagadnienia Filozofii i Nauk Społecznych” (2).

(1) „Myśl Filozoficzna” 1952, nr 1; 1952, nr 2. (2) P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. II, Wrocław 1992, s. 799.

## 11 stycznia, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Na zebraniu katedry omówiane są wykłady Leszka Kołakowskiego i Mieczysława Manelego, oba o neotomizmie, oraz wykład Tadeusza Krońskiego *Fenomenologia*. W dyskusji udział biorą Adam Schaff,

---

\* W wyniku I Kongresu Nauki Polskiej (1951) powstaje Instytut Filozoficzny PAN. Jego organem jest „Myśl Filozoficzna”. Redakcja: Adam Schaff (redaktor naczelny), Józef Chałasiński, Julian Hochfeld. Rada redakcyjna: Kazimierz Ajdukiewicz, Nina Assorodobraj, Bronisław Baczko, Tadeusz Czeżowski, Kazimierz Dąbrowski, Marek Fritzhand, Józef Gutt-Górski, Paweł Hoffman, Roman S. Ingarden, Antonina Kłoskowska, Leszek Kołakowski, Tadeusz Kotarbiński, Tadeusz Kroński, Oskar Lange, Jakub Litwin, Czesław Nowiński, Stanisław Ossowski, Kazimierz Petruszewicz, Jadwiga Siekierska, Juliusz Starzyński, Bogdan Suchodolski, Jan Szczepański, Tadeusz Szczurkiewicz, Mieczysław Szleyen, Tadeusz Tomaszewski, Stefan Zółkiewski. Adres: Warszawa, ul. Narbutta 8.

Bronisław Baczek i Henryk Holland. W przypadku Kołakowskiego – czytamy w protokole – wykład „powinien dać informację jak należy ustawić neotomizm w toczącej się walce ideologicznej. Zaletą wykładu jest historyczne ujęcie zagadnienia oraz wydobyte utylitaryzmu neotomizmu z punktu widzenia imperializmu. Braki: w wykładzie słabo uwidoczniła się antynaukowość neotomizmu, jego fideistyczny charakter. Nie uwzględnione zostało zagad. personalizmu. Twierdzenia tomistów potraktowane są obiektywistycznie – nie ma próby wykazania ich fałszywości – należy wyraźnie uderzyć w ich fideistyczny charakter”. Kołakowski i Maneli uznają słuszność uwag i mają wprowadzić do wykładu poprawki.

AAN ANS 5/107, k. 36–37.

## 25 stycznia, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Na zebraniu katedry poświęconym omówieniu pracy Gryzeldy Missalowej *Wpływ francuskiego socjalizmu utopijnego na polską myśl postępową pierwszej połowy XIX wieku* Leszek Kołakowski porusza w dyskusji zagadnienie wpływów ideologicznych w pracy historyka filozofii. Głos zabierają także Nina Assorodobraj, Bronisław Baczek, Tadeusz Kroński, Alina Osiadacz, Anna Śladkowska, Roman Werfel i inni.

„Myśl Filozoficzna” 1952, nr 1; AAN ANS 5/107, k. 38.

## 29 stycznia

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony przez Kazimierza Ajdukiewicza na pierwsze posiedzenie komitetu redakcyjnego rocznika „Studia Logica” „poświęcone ustanowieniu ram organizacyjnych i tematyce czasopisma”. Po trzech latach pracy w redakcji, w 1955 roku, chce odejść z redakcji i proponuje na swoje miejsce Romana Suszke. Ostatecznie rozstaje się z redakcją w 1957 roku.

List Kazimierza Ajdukiewicza do L.K. z 25 stycznia 1952 r., Archiwum L.K. w BN.

30 stycznia, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Kołąkowski zdaje egzamin z materializmu dialektycznego i historycznego na ocenę bardzo dobrą. Pytania: „Rola praktyki w procesie poznania; 2. Zagadnienie teoretyczne w okresie przejścia od socjalizmu do komunizmu, opracowane przez Stalina (Państwo, siły napędowe i inne); 3. Znaczenie marksistowsko-leninowskiej zasady partyjności filozofii dla badania historii filozofii”. Przed tą samą komisją Kołąkowski zdał również egzamin z historii WKP(b) na ocenę bardzo dobrą. Skład komisji: przewodniczący – Adam Schaff, członkowie – Weronika Gostyńska i Jadwiga Siekierska.

AAN ANS 97/114, k. 14.

8 lutego, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Na zebraniu katedry ustalono m.in., że w połowie marca Kołąkowski będzie prowadził dwa repetytoria z historii filozofii („a) Filozofia średniowieczna; b) Odrodzenie i XVII wiek”), przygotowujące aspirantów pierwszego roku IKKN do czerwcowych egzaminów.

AAN ANS 5/107, k. 39.

4 marca, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Na naukowym posiedzeniu katedry z udziałem m.in. Bronisława Baczki, Marka Fritzhandy i Leszka Kołąkowskiego odbywa się dyskusja nad rozprawą Henryka Hollanda *Legenda o Kazimierzu Twardowskim*.

R. Jadcak, *Z dziejów spotkania szkoły lwowsko-warszawskiej z marksizmem*, „Edukacja Filozoficzna” 1991, nr 11.

14 marca, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Na posiedzeniu katedry omawiano m.in. listę lektur wymaganych do minimum kandydackiego z zakresu współczesnej socjologii i filozofii. Z protokołu: „Przyjęto propozycję tow. tow. Assorodobraj,

Krońskiego i Kołakowskiego z pewnymi uzupełnieniami i poprawkami w zakresie filozofii (skreślenie Bergsona, uzupełnienie art. o egzystencjalizmie)”. Kołakowski informuje też o wynikach swojej podróży do Poznania; ponieważ nie dotarł list o jego przyjeździe, nie przygotowano dla niego charakterystyk partyjnych. Niemniej „Kołakowskiemu udało się rozmawiać z kilkoma ludźmi – z tych jeden na naszą Katedrę”.

AAN ANS 5/107, k. 45–46.

## Kwiecień

W związku z planowaną w Warszawie konferencją logików Tadeusz Kotarbiński (kierownik Katedry Logiki UW) pisze do Leszka Kołakowskiego (redakcja „Studia Logica”): „Szanowny Panie Kolego! Przesyłam w załączeniu projekt grup tematycznych do prac zespołowych z logiki, które by były prowadzone pod egidą Rady Naukowej I. F. – Tekst jest uzgodniony z pp. Ajduk[iewiczem], Lutmanową, Kotarbińską. Proszę uprzejmie o akceptację lub sugestie co do ulepszeń. Brak odpowiedzi do 28. IV godz 9½ rano pozwolę sobie uznać za wyraz zgody. Łączę uprzejme pozdrowienia i wyrazy prawdziwego poważania”.

Niedatowany list Tadeusza Kotarbińskiego do L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 1 maja

Leszek Kołakowski otrzymuje stanowisko adiunkta i zostaje mianowany na zastępcę kierownika Katedry Historii Filozofii i Myśli Społecznej na nowo powstającym Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego; kierownikiem katedry jest Nina Assorodobraj. Czas pracy: 36 godzin tygodniowo, w tym 18 godzin zajęć dydaktycznych, 6 godzin na organizację toku studiów.

Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.



## 2 maja, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Leszek Kołakowski zdaje egzamin z historii filozofii na ocenę bardzo dobrą. Pytania: „1. Sensualizm jako punkt wyjściowy tendencji materialistycznej i idealistycznej w nowożytnej historii filozofii; 2. Poglądy filozoficzne i społeczne Staszica (ze szczególnym uwzględnieniem Wstępu do »Epok Natury«; 3. Szkoła lwowsko-warszawska jako specyficzna odmiana neopozytywizmu”. Skład komisji egzaminacyjnej: przewodniczący – Adam Schaff, członkowie – Nina Assorodobraj i Tadeusz Kroński.

AAN ANS 97/114, k. 3.

## 5 maja, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Na posiedzeniu katedry postanowiono, że w ramach wykładów z historii filozofii polskiej dla aspirantów Kołakowski wygłosi wykład na temat *Filozofii XV-XVII* wieku oraz napisze na ten temat skrypt.

AAN ANS 5/107, k. 52–51.

## 3 czerwca

Leszek Kołakowski zostaje członkiem Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich.

Dokumenty osobiste, Archiwum L.K. w BN.

## 6 czerwca, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura

Dyskusja nad tezami Tadeusza Krońskiego do recenzji książki Władysława Tatarkiewicza *Historia filozofii*. W dyskusji biorą udział: Henryk Holland, Leszek Kołakowski, Anna Śladkowska, Roman Zimand oraz władze uczelni w osobach Adama Schaffa i Bronisława Baczki. Recenzję poddano krytyce („bezpłciowość» ideologiczna, stanowisko niepartyjne i obiektywistyczne”) i postanowiono, że Kroński napisze ją po raz drugi, uwzględniając wszystkie uwagi.

AAN ANS 5/107, k. 53–54.

**11 czerwca, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura**

Leszek Kołakowski zdaje egzamin z języka francuskiego na ocenę bardzo dobrą; był to ostatni egzamin, pozostaje mu tylko do napisania praca kandydacka.

AAN ANS 97/114, k. 3.

**20 czerwca, IKKN Katedra Historii Filozofii – aspirantura**

Na roboczym posiedzeniu katedry potwierdzono temat pracy dysercyjnej Kołakowskiego – *Reakcyjne oblicze filozofii tomistycznej*. Później doszło do zmiany tematu dysertacji na *Nauka Spinozy o wyzwoleniu człowieka*. Prawdopodobnie kilka artykułów Kołakowskiego, na przykład *Neotomizm w walce z postępem nauk i prawami człowieka*, to fragmenty pierwotnie pisanej dysertacji.

AAN ANS 5/107, k. 55.

**Sierpień**

Leszek Kołakowski polemizuje z profesorem Stefanem Swieżawskim w kwestii Awicenny.

S. Swieżawski, *Co filozofia zawdzięcza Avicennie?*, „Tygodnik Powszechny” 1952, nr 25; L.K., *Do redakcji „Nowych Drog”*, „Nowe Drogi” 1952, nr 8.

**Rok akademicki 1952/1953, IKKN Katedra Historii Filozofii**

1 września 1952 roku Kołakowski, będąc aspirantem trzeciego roku, rozpoczyna pracę w Katedrze Historii Filozofii IKKN na pełnym etacie. Bierze udział w pracach zespołu tematycznego „Walka z burżuazyjną filozofią i socjologią w Polsce”. W sprawozdaniu katedry za rok 1951/1952 czytamy: „Posunął się naprzód w rozwoju ideologicznym tow. Kołakowski, co znalazło swój wyraz w wysunięciu go na pracownika naukowego katedry”. Skład katedry: Nina Assorodobraj – kierownik katedry, Bronisław Baczko – zastępca kierownika katedry, opiekun aspirantów: Beylina, Sikory, Szackie-

go\*, Śladkowskiej, członkowie katedry: Tadeusz Kroński i Leszek Kołakowski (1). Jako kierownik naukowy nadzoruje aspirantów: Tadeusza Jaroszewskiego i Tadeusza Mrówczyńskiego. Zostaje kierownikiem konwersatorium Filozofia neopozytywistyczna oraz prowadzi dwa repetytoria dla aspirantów I roku: Historia filozofii średniowiecznej oraz Historia filozofii XVII wieku (2).

(1) Sprawozdanie katedry Historii Filozofii za rok 1951/1952, AAN ANS 5/106, k. 42–45. (2) Sprawozdanie z pracy Katedry Historii Filozofii za rok 1952/1953, AAN ANS 5/106, k. 72.

## 5 września, IKKN Katedra Historii Filozofii

Na zebraniu roboczym katedry ustalono (załącznik do protokołu), że Kołakowski napisze i odda do 1 października skrypt *Konwencjonalizm* (recenzja Baczki do 5 października), podobnie do 10 listopada skrypt *Neotomizm* (recenzja Hollanda do 15 listopada). Ponadto Kołakowski ma być recenzentem następujących skryptów: Tadeusz Kroński, *Neokantyzm i neoheglizm* (termin oddania 1 października, recenzja do 5 października); Adam Schaff, *Neopozytywizm* (termin oddania 10 października, recenzja razem z Bronisławem Baczką do 17 października); Tadeusz Kroński, *Krytyka kierunków irracjonalistycznych* (termin oddania 10 listopada, recenzja do 15 listopada). Kołakowski jest także recenzentem skryptu Andrzeja Nowickiego *Historia filozofii i myśli społecznej wieków średnich* wydanego w IKKN. Jego recenzja *Skrypt tow. Nowickiego o filozofii średniowiecznej* znajduje się w Połączonych Bibliotekach WFiS UW, IFiS PAN i PTF.

AAN ANS 5/107, k. 59.

---

\* Jerzy Szacki (ur. 1929) – studia socjologiczne na UW, historyk idei, jeden z głównych przedstawicieli warszawskiej szkoły historii idei, uczestnik Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość” (1978), odznaczony medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, autor prac: *Kontrrewolucyjne paradoksy* (1964) i *Historia myśli socjologicznej* (1979).

### 3 października, IKKN Katedra Historii Filozofii

Na zebraniu katedry Baczek poinformował, że Biblioteka Klasyków Filozofii (BKF)\* zwróciła się do katedry z prośbą o wybór tekstów z klasyków filozofii rosyjskiej do tłumaczenia i wydania w języku polskim. Postanowiono przydzielić każdemu 300–400 stron tekstu do wybrania nadających się do wydruku części. Baczek i Śladkowska wybrają Bielińskiego, Radgowski i Szacki – Dobrolubowa, a Kołakowski i Kroński – Czernyszewskiego.

AAN ANS 5/107, k. 61.

### Listopad

Katedra Historii Filozofii IKKN wydaje skrypt Kołakowskiego *Krytyka konwencjonalizmu* (nr 2a) do użytku wewnętrznego (adnotacja: *Materiały do minimum kandydackiego. Krytyka współczesnej burżuazyjnej filozofii i socjologii*) (1). W latach 1963–1964 skrypt ten był wciąż jeszcze używany przez studentów Stefana Amsterdamskiego na UŁ (2).

(1) AAN ANS 5/115, k. 1–26. (2) L. Ostałowska, *Mord w oranżerii...*

### Grudzień

Katedra Historii Filozofii IKKN wydaje skrypt Kołakowskiego *Krytyka neotomizmu* (nr 165) do użytku wewnętrznego (adnotacja: *Materiały do minimum kandydackiego. Krytyka współczesnej burżuazyjnej filozofii i socjologii*).

Skrypt L.K. znajduje się w Połączonych Bibliotekach WFiS UW, IFiS PAN i PTF.

---

\* Seria BKF wydawana była przez powstałe w 1951 r. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, które wydawało także inne serie: Wybrane Teksty z Historii Filozofii, Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych itd. W redakcji BKF od jej powstania w maju 1951 r. pracowała Irena Krońska (1915–1974), najpierw jako sekretarz, a potem jako kierownik redakcji do maja 1968 roku.

Skład sądu konkursowego na pracę filozoficzną dotyczącą „stosunku logiki formalnej do dialektyki marksistowskiej”: Kazimierz Ajdukiewicz (przewodniczący), Henryk Greniewski, Leszek Kołakowski, Tadeusz Kotarbiński i Andrzej Mostowski.

*Konkurs na prace filozoficzne*, „Myśl Filozoficzna” 1952, nr 4.

### 13–15 grudnia

Konferencja logików w Warszawie zorganizowana pod egidą Polskiej Akademii Nauk. W drugim dniu konferencji po referatach Tadeusza Czeżowskiego i Kazimierza Ajdukiewicza odbywa się dyskusja na temat klasyfikacji rozumowań. W dyskusji tej oprócz Leszka Kołakowskiego udział biorą: Bolesław Gawecki, Adam Wiegner, Janina Kotarbińska, Maria Lutmanowa, Narcyz Łubnicki, Jerzy Kreczmar, Jerzy Słupecki, Jerzy Kalinowski, Andrzej Grzegorzczak i Mieczysław Choynowski. Konkluzję konferencji przygotowuje komisja w składzie: Kazimierz Ajdukiewicz, Henryk Greniewski, Leszek Kołakowski, Janina Kotarbińska, Tadeusz Kotarbiński, Adam Schaff; odczytuje ją na zakończenie konferencji Tadeusz Kotarbiński.

A. Grzegorzczak, *Konferencja logików*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 1.

## 1953

### Styczeń

Leszek Kołakowski zostaje członkiem komitetu redakcyjnego kwartalnika (potem dwumiesięcznika) „Myśl Filozoficzna” wydawanego przez Komitet Filozoficzny PAN\*.

„Myśl Filozoficzna” 1953, nr 1.

---

\* Komitet reakcyjny: redaktor naczelny – Adam Schaff, zastępcy – Józef Chałasiński, Julian Hochfeld, członkowie – Bronisław Baczek, Leszek Kołakowski, Leonard Sosnowski, Bogdan Suchodolski.

19 stycznia

Leszek Kołakowski uczestniczy w posiedzeniu Rady Naukowej Instytutu Filozofii UW, na którym komitet redakcyjny „Myśli Filozoficznej” przedstawia sprawozdanie za okres od połowy 1951 roku do końca 1952. Wypowiada się w dyskusji, w której udział biorą: Tadeusz Kotarbiński, Kazimierz Ajdukiewicz, Tadeusz Tomaszewski, Bronisław Baczko, Maria Kokoszyńska, Tadeusz Kroński, Tadeusz Szczurkiewicz, Leonard Sosnowski, Roman S. Ingarden, Adam Schaff.

A.Z., *Sprawozdanie „Myśli Filozoficznej” na Radzie Naukowej Instytutu Filozofii UW*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 1.

27 luty–1 marca

Sesja IKKN poświęcona pracy Józefa Stalina *Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR*. W sekcji filozoficzno-historycznej głos w dyskusji po referacie Adama Schaffa *O obiektywnym charakterze praw historii* zabierają m.in.: Władysław Krajewski, Leszek Kołakowski, Karol Martel, Tadeusz Kroński, Jerzy Kossak, Manfred Lasch, Czesław Nowiński.

Sprawozdanie T. Jaroszewskiego w „Myśli Filozoficznej” 1953, nr 1.

8 i 30 marca, IKKN Katedra Historii Filozofii

Kołakowski jako opiekun praktyk pedagogicznych aspirantów na UW najpierw hospituje zajęcia Tadeusza M. Jaroszewskiego o Spinozie, a potem Pawła Beylina na temat Bacona i Hobbesa.

Sprawozdanie z pracy KHF rok 1952/1953, AAN ANS 5/106, k. 84.

26 marca, IKKN Katedra Historii Filozofii

Na naukowym zebraniu katedry odbywa się dyskusja nad skrypcem Leszka Kołakowskiego *Filozofia zachodnio-europejska z XVII wieku (na kontynencie)*. Recenzentami są Anna Śladkowska i Tadeusz Kroński. W dyskusji, prócz recenzentów, głos zabierają Henryk Hol-

land i Bronisław Baczko. W opinii Baczki: „podstawowym metodologicznym błędem jest niepotraktowanie rozwoju filozofii XVII wieku jako walki materializmu z idealizmem. Nie pokazane zostało, w jaki sposób dojrzewał materializm. [...] Błędem dydaktycznym skryptu jest, że pod ilością nagromadzonych szczegółów zginęła główna myśl”. Ponadto jego zdaniem skrypt „cierpi na obsesję religijną, czyli na skrzywienie problematyki, która zajmując się doktrynami religijnymi, nie wykazała walki ideologicznej – wewnątrz religijnej, nie wykazała jak w tym okresie ubrany w szaty religijne rodził się materializm. Skrypt ma charakter obiektywistyczny, bezpartyjny. Stosunek autora do klasyków jest lekceważący”. W zakończeniu dyskusji czytamy: „Tow. Kołakowski ustosunkowując się do uwag, zaznacza, że nie wszystkie wydają mu się słuszne”.

Protokół z zebrania Katedry Historii Filozofii z 26 marca 1953, AAN ANS 5/107, s. 85.

### 10–11 kwietnia, IKKN Katedra Historii Filozofii

Leszek Kołakowski zostaje delegowany przez dyrektora IKKN, Adama Schaffa do Poznania w celu rekrutacji aspirantów do IKKN na rok akademicki 1953/1954.

AAN ANS 97/114, k. 6.

### 7 maja, IKKN Katedra Historii Filozofii

Na zebraniu katedry ustalono, iż w nowym roku akademickim (1953/1954) Kołakowski będzie miał następujące wykłady dla aspirantów I i II roku: *Krytyka konwencjonalizmu, neopozytywizmu i pragmatyzmu* (5 godzin) oraz *Krytyka neotomizmu* (4 godziny).

AAN ANS 5/107, k. 93.

### 13 maja

Adam Schaff pisze pismo do Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki, w którym podaje tytuł pracy kandydackiej

Leszka Kołakowskiego: *Poglądy filozoficzne Spinozy*, i ustala termin obrony na 30 czerwca; recenzenci: Tadeusz Kroński i Maria Ossowska. Jednak obrona nie odbyła się w wymienionym terminie z przyczyn formalnych.

AAN ANS 5/29, k. 12–13.

## Czerwiec

Adam Schaff w charakterystyce (z 16 czerwca) Leszka Kołakowskiego, aspiranta trzeciego roku Katedry Historii Filozofii INS (IKKN przemianowany zostanie na Instytut Nauk Społecznych), pisze: „Przyszedł na Instytut z poważnym już przygotowaniem z dziedziny filozofii, jako człowiek umiejący samodzielnie myśleć. Wyjątkowo zdolny i utalentowany, o bardzo dobrym piórze i umiejętności ścisłego, logicznego myślenia, umiejętności wnikliwej analizy problematyki naukowej. [...] Tow. Kołakowski przyszedł na Instytut z poważnym obciążeniem wpływami burżuazyjnej ideologii, przede wszystkim filozofii neopozytywistycznej” (1). Kołakowscy mieszkają nadal w kawalerce przy ulicy Grottgera 2 m. 36, w Warszawie (2).

(1) R. Sitek, *Warszawska szkoła historii idei...*, s. 227. (2) Ankieta L.K. z 10 czerwca 1953, AAN ANS 42/100.

## Pierwsze półrocze

Jeszcze przed wakacjami Katedra Historii Filozofii IKKN wydała skrypt Kołakowskiego *Filozofia zachodnio-europejska z XVII wieku (na kontynencie)*. Skrypt\* miał trzy wydania, wydanie trzecie: Instytut Nauk Społecznych przy KC PZPR, Katedra Historii Filozofii, maj 1956.

Sprawozdanie katedry za rok 1952/1953, stan na 1 lipca 1953 r., AAN ANS 5/106, k. 66–82

---

\* Zawartość skryptu: *Ogólna charakterystyka epoki; René Descartes; Materialistyczne tradycje kartezjanizmu; Pierre Gassendi; Doktryny polityczno-prawne w Holandii i w Niemczech w XVII w.; Benedykt Spinoza; Idealistyczni następcy Descartes'a: okazjonalizm; Francuscy historycy i pisarze obyczajowi XVII wieku; Pascal, jansenizm, jezuici; Gottfried Wilhelm Leibniz.*



## Lipiec

Z powodu choroby Kołakowski jest nieobecny na roboczym zebraniu katedry 2 lipca, nie omówiono więc postępów naukowych jego aspirantów: Mrówczyńskiego i Jaroszewskiego (1). Nie wyjeżdża też na kurs kadry naukowej IKKN do Sopotu (2).

(1) Protokół z zebrania KHF w dniu 2 lipca 1953, AAN ANS 5/107, k. 97. (2) Nie-datowany list Tadeusza Krońskiego do L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 1–15 sierpnia

Leszek Kołakowski przebywa na urlopie wypoczynkowym w Międzyzdrojach.

Legitymacja CRZZ, Dokumenty osobiste Archiwum L.K. w BN.

## Rok akademicki 1953/1954, IKKN/INS Katedra Historii Filozofii

Na organizacyjnym posiedzeniu katedry 27 sierpnia 1953 poinformowano o planach pracy kierownictwa, Kołakowski przygotowuje do druku pracę o Spinozie i nadal pracuje nad tomizmem. Jest pracownikiem naukowym Zespołu Krytyki Współczesnej Filozofii Burżuazyjnej. Zostaje zwolniony od pracy organizacyjnej i ma zajmować się tylko aspirantami: Henrykiem Hinzem, Tadeuszem M. Jaroszewskim i Tadeuszem Mrówczyńskim. W ramach pracy naukowej katedry postanowiono organizować cykliczne zebrania poświęcone sprawozdaniom z bieżącej filozofii i literatury burżuazyjnej\*. Zaplanowano dwa zebrania poświęcone zagadnieniom kongresu filozoficznego w Brukseli (1953). Z protokołu wynika, że zaproponowano omówienie następujących tematów: historia filozofii powszechnej (Kroński), logika i przyrodznawstwo (Eilstein), filozofia historii i społ. (Schaff), religia i metafizyka (Kołakowski), epistemologia i teoria filozofii (Baczko), psychologia

\* Od roku akademickiego 1953/1954 na spotkaniach katedry omawiano współczesne czasopisma zachodnie, sprawozdania z lektury tych czasopism zamieszczano w „Myśli Filozoficznej”.

i etyka (Fritzhand) (1). Podsumowaniem pracy zespołu jest artykuł o kongresie (2).

(1) AAN ANS 5/107, k. 99–101. (2) E.S. i B.K., *XI Kongres filozofii burżuazyjnej w Brukseli*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 1.

## 9 września–1 października

Kołąkowski przebywa w Moskwie z delegacją Katedry Historii Filozofii IKKN. Na czele delegacji stoi Adam Schaff, który 29 września w Akademii Nauk ZSRR wygłasza wykład o powojennej polskiej filozofii.

Pismo Rektora UW z dnia 7 września 1953 w sprawie urlopu naukowego dla L.K., Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 4987; M. I. Zajcewa, *Wstrecza s polskimi filozofami*, „Woprosy filozofii” 1953, nr 6.

## Listopad–grudzień

Kołąkowski zamieszkuje na Starym Mieście w Warszawie, ul. Świętojańska 31 m. 1.

## 29 grudnia

Leszek Kołąkowski w IF UW broni pracy kandydackiej *Nauka Spinozy o wyzwoleniu człowieka\** napisanej w IKKN – promotor Adam Schaff, recenzenci: Maria Ossowska i Tadeusz Kroński (1). Decyzją Rady Wydziału Filozofii UW otrzymuje stopień naukowy kandydata nauk filozoficznych. Dyplom kandydata nauk filozoficznych wręczono 6 września 1954 roku.

Jeszcze przed obroną Ossowska w liście do męża pisze: „Ukażały się [...] sprawozdania z pierwszych egzaminów kandydackich Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych. W świetle ogłoszonych re-

---

\* Spis rzeczy: [Brak karty tytułowej], *Polityka i religia w Holandii w XII wieku*; *Współczesna karykatura Spinozy*; *Emancypacja od objawienia*; *Emancypacja od boga*; *Wartość poznania*; *Człowiek jako twórca wartości*; *Granica wolności*; *Proces spadkowy o Spinozę*; *Oznaczenia odsyłaczy w tekstach*.

feratów z prac, mój referat o Leszku brzmi całkiem bezczelnie. Zaczęłam znowu nad nim siedzieć i wprowadziłam trochę poprawek, nie zmieniając jednak zasadniczo treści. Referaty mają być chwalebnyymi przyśpiewkami i jestem na drodze do popełnienia poważnego nietaktu” (2). W swojej pozytywnej recenzji Ossowska kwestionuje materializm Spinozy. Jej zdaniem autor przecenił laicyzację myśli autora *Etyki*. Prócz tego zwraca uwagę na to, że analizując stosunek Spinozy do feudalizmu, autor czyni etykę osią główną jego doktryny, podporządkowując jej ontologię i teorię poznania.

(1) J. Kuczyński, *Nowe dysertacje kandydackie z historii filozofii*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 1; praca L.K. i recenzja Ossowskiej znajdują się w Połączonych Bibliotekach WFiS UW, IFiS PAN i PTF. (2) w liście z 15 listopada 1953 r. w: *Intymny portret uczonych. Korespondencja Marii i Stanisława Ossowskich*, wyb., oprac. i wprowadzenie E. Neyman, Warszawa 2002, s. 510.

## 1954

Umiera babcia filozofa Emilia Pietrusiewicz. Leszek Kołakowski przyjeżdża na jej pogrzeb do Radomia.

Wspomniał o tym w czasie swojego pobytu w Radomiu, w 1994 r. Data śmierci i pochówku jest nieustalona, gdyż zmarła poza Radomiem (nie ma jej w ewidencji zgonów w USC w Radomiu), a grób rodziny Pietrusiewiczów na cmentarzu przy ulicy Limanowskiego w Radomiu jest nieopisany.

### Styczeń, INS Katedra Historii Filozofii

4 stycznia Leszek Kołakowski ma w INS wykład *Krytyka neotomizmu*, 11 stycznia zaś – jako kontynuację podjętego tematu – wykład o filozofii tomistycznej (1). Wykłady te ukazują się w postaci artykułu *O tak zwanym realizmie tomistycznym* (2). Przebywający wtedy w więzieniu kardynał Stefan Wyszyński po przeczytaniu tego artykułu napisał polemikę *Demagogia Kołakowskiego – zniekształcenie tomizmu*, która ukazała się dopiero po wielu latach (3).

(1) AAN ANS 6/32, k. 1, 29. (2) „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 1. (3) P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Losy więzienne*, t. 2, Warszawa 1999.

## Styczeń/luty, INS Katedra Historii Filozofii

Po I semestrze pod adresem Kołakowskiego padają zastrzeżenia co do postawy politycznej: „Nie jest również dobrze na odcinku pracy wychowawczej i politycznej pracowników naukowych. W szczególności nie udało się dotychczas tow. Kołakowskiemu wprowadzić do swej pracy z aspirantami stałego, wspólnego omawiania politycznych zagadnień”.

Sprawozdanie z pracy Katedry HF za I semestr roku akademickiego 1953/54, AAN ANS 5/106, k. 64.

## 23 lutego, INS Katedra Historii Filozofii

Leszek Kołakowski zabiera głos w dyskusji po referacie Tadeusza Krońskiego *O tzw. polskiej filozofii narodowej*. Wypowiada się na temat rozróżnienia nacjonalizmu i mesjanizmu.

AAN ANS 5/108, k. 40.

## 23 marca, INS Katedra Historii Filozofii

Zespół Krytyki Współczesnej Filozofii Burżuazyjnej. Leszek Kołakowski bierze udział w seminarium prowadzonym przez Adama Schaffa „Krytyka neopozytywizmu” dla aspirantów drugiego roku (część I) i wypowiada się w dyskusji po referatach Adama Sikory i Pawła Beylina (1).

Tego samego dnia na posiedzeniu katedry Historii Filozofii w związku z II Zjazdem PZPR (10–17 marca 1954 r.) zadecydowano, że 29 kwietnia na zebraniu katedry „zostaną omówione wnioski z II Zjazdu dla pracy Katedry. Wnioski będą wyciągane dla poszczególnych grup problemów: a) tematyka dysertacji – przygotowuje tow. Baczek, b) tematyka wykładów i seminariów – przygotowuje tow. Ślaskowska, c) praca kierownika naukowego – Kołakowski” (2).

(1) AAN ANS 5/112, k. 49–53. (2) AAN ANS 5/108, k. 45.

## 24 marca, INS Katedra Historii Filozofii

Kołąkowski wygłasza w INS wykład *Walka materializmu z idealizmem w filozofii średniowiecza*, który nagrano na taśmę magnetofonową. Po spisaniu oddaje go do katedry 9 kwietnia 1954.

AAN ANS 6/32, k. 279–313.

## 30 marca, INS Katedra Historii Filozofii

Zespół Krytyki Współczesnej Filozofii Burżuazyjnej. Kołąkowski prowadzi seminarium „Krytyka neotomizmu” dla aspirantów drugiego roku (część II), na którym referat wygłasza Tadeusz Jaroszewski.

AAN ANS 5/112, k. 35, 40–41.

## 26 kwietnia, INS Katedra Historii Filozofii

Na zebraniu katedry ustalono terminy egzaminów do INS na 28–30 kwietnia i powołano komisję w składzie: Bronisław Baczko, Leszek Kołąkowski, Władysław Krajewski, Tadeusz Kroński, Karol Martel i Anna Śładkowska. W zestawieniu obciążeń pracowników INS podano, że główna praca Kołąkowskiego to zastępstwo kierownika Katedry Historii Filozofii i Myśli Społecznej UW, a w INS pracuje on w ramach kontraktu jako kierownik naukowy „na pół stawki”.

Protokół z zebrania KHF w dniu 26 kwietnia 1954 r., AAN ANS 5/108, k. 168.

## 21 maja, INS Katedra Historii Filozofii

Leszek Kołąkowski oddaje do katedry nagrany na taśmie magnetofonowej wykład *Polska filozofia XV–XVII wieku* (1). Po pewnych przeróbkach i zmianie tytułu na *Problematyka historii polskiej filozofii i myśli społecznej w XVI–XVII wieku* wszedł on do trzytomowej pracy zbiorowej *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej* (2). Kołąkowski jest członkiem komitetu redakcyjnego całej pracy i redaktorem naukowym pierwszego tomu. Swoje wyjściowe przemyslenia

metodyczne nad tą pracą zawarł w maszynopisie *Uwagi w sprawie założeń podręcznika filozofii polskiej* (3).

(1) AAN ANS 6/33, k. 162–187 (stron 26). (2) *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, t. I–III, Warszawa 1956–1957, s. 9–43. (3) Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## 22 maja

Centralna Komisja Kwalifikacyjna dla Pracowników Nauki zatwierdza decyzję Rady Wydziału Filozofii UW nadającą Kołakowskiemu tytuł kandydata nauk filozoficznych.

Dokumenty osobiste L.K., Archiwum L.K. w BN.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski przebywa kilka dni w Niemieckiej Republice Demokratycznej. 11–13 czerwca w Berlinie Wschodnim uczestniczy w konferencji filozofów marksistowskich poświęconej metodologii historii filozofii (1). Wspólnie z Bronisławem Baczką przygotowali referat *Die Traditionen des wissenschaftlichen Sozialismus und die Aufgaben der Marxistische philosophischen Historiographie* (*Tradycje naukowego socjalizmu i zadania marksistowskiej historiografii filozoficznej*) (2). W konferencji udział biorą Wolfgang Harich\*, Anna Śladkowska, Irena Wojnar, Ernst Bloch\*\*, György Lukács\*\*\*, Tadeusz Kroński, Adam Schaff, August Cornu i inni. Od tego momentu datuje się przyjaźń Kołakowskiego z Harichem, redaktorem naczelnym „Deutsche Zeit-

\* Wolfgang Harich (1923–1995) – niemiecki filozof i publicysta, profesor na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie, zwolennik zjednoczenia Niemiec, skazany za poglądy na 10 lat więzienia, wypuszczony po ośmiu; większość tego czasu spędził w izolacji. W 1979 r. wyemigrował do Austrii.

\*\* Ernst S. Bloch (1885–1977) – niemiecki filozof, marksista, krytyk religii, twórca tzw. filozofii nadziei. Lata nazistowskiego reżimu spędził na emigracji. W 1949 r. wrócił do NRD, wykładał w Lipsku, w 1961 zamieszkał w Tybindze (RFN).

\*\*\* György Lukács (1885–1971) – węgierski filozof marksistowski i historyk literatury; działacz ruchu robotniczego, po 1956 r. krytyk „kultu jednostki”. Profesor filozofii i estetyki; w 1956 r. minister kultury w rządzie Imre Nagya, w latach sześćdziesiątych wstąpił do Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej.

schrift für Philosophie”. 28 czerwca na posiedzeniu Katedry Historii Filozofii INS postanowiono, że „przed wysłaniem referatów z filozoficznej sesji berlińskiej do Berlina tow. Baczeko i Kołakowski przeczytają ponownie swój referat, referat tow. Śladkowskiej po uprzednim przeczytaniu przez nich, przeczyta tow. Kroński” (3).

(1) I. Wojnar, *Metodologiczna konferencja polskich i niemieckich historyków filozofii w Berlinie*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 3. (2) Druk referatu L.K. w „Deutsche Zeitschrift für Philosophie” 1954, zes. 4 oraz w języku polskim w „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 4. (3) AAN ANS 5/108, k. 70.

## 15 czerwca

Kołakowski zostaje członkiem Komitetu Filozoficznego Polskiej Akademii Nauk.

„Myśl Filozoficzna” 1954 nr 4, s. 388–389.

## Czerwiec–lipiec, INS Katedra Historii Filozofii

W sprawozdaniu z prac katedry za rok akademicki 1953/1954 czytamy: „poszczególni aspiranci w dalszym ciągu nie mają zapewnionej stałej systematycznej, politycznej opieki ze strony swojego kierownika (aspiranci L. Kołakowskiego)”.

AAN ANS 5/106, k. 86–87.

## Sierpień

Kołakowski uczestniczy w II Ogólnopolskim Kursie Kadry Filozoficznej w Bierutowicach (dzielnica Jeleniej Góry) organizowanym przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. Jego główne wystąpienie dotyczy krytyki personalizmu katolickiego. Zapewne jest to przygotowywany do druku artykuł „*Prawa osoby przeciw prawom człowieka*”. Istotny sens „*personalizmu chrześcijańskiego*” („Myśl Filozoficzna” 1955, nr 1). W kursie biorą udział m.in. Bronisław Baczeko, Julian Hochfeld, Tadeusz Kotarbiński, Władysław Krajewski, Tadeusz Kroński, Karol Martel, Alina Osiadacz, Jerzy Pelc, Adam Schaff, Klemens Szaniawski.

J. Kubski, *Drugi ogólnopolski kurs kadry filozoficznej w Bierutowicach*, „Mysł Filozoficzna” 1954, nr 4.

### Rok akademicki 1954/1955, INS Historii Filozofii

Leszek Kołakowski zostaje kierownikiem Zespołu Krytyki Współczesnej Filozofii Burżuazyjnej. Wchodzi również w skład rady Naukowej Katedr Filozoficznych INS, pozostali członkowie Rady: Nina Assorodobraj, Bronisław Baczko, Józef Gutt-Górski.

### 23 września, INS Katedra Historii Filozofii

W ramach swojego zespołu Kołakowski prowadzi dyskusję o planach prac kandydackich: Tadeusza Mrówczyńskiego *Personalizm katolicki – ideologia walki przeciw wyzwoleniu człowieka*, oraz Tadeusza M. Jaroszewskiego *Kwestia robotnicza i kwestia chłopska we współczesnej doktrynie politycznej Kościoła katolickiego*.

Załącznik do sprawozdania Katedry Historii Filozofii INS 1954/1955, AAN ANS 5/106, k. 112–113.

### Rok akademicki 1954/1955, Uniwersytet Warszawski

Kołakowski prowadzi pracę naukową i dydaktyczną. Wykłady: Historia filozofii średniowiecznej. Zostały one wydane w książce *Wykłady o filozofii średniowiecznej* (Warszawa 1956).

### 4 października, INS Katedra Historii Filozofii

Na roboczym posiedzeniu katedry Leszkowi Kołakowskiemu powierzono kierowanie pracami dwóch innych zespołów: Zespołu Filozofii XV–XVII Wieku (Stanisław Arnold, Kazimierz Budzyk, Konstanty Grzybowski, Czesław Hernas, Łukasz Kurdybacha, Andrzej Nowicki, Zbigniew Ogonowski, Bogdan Suchodolski), Zespołu Historii Filozofii Współczesnej (Nina Assorodobraj, Bronisław Baczko, Julian Hochfeld, Regina Hekker, Tadeusz Jaroszewski, Ta-



deusz Kroński, Jan Legowicz, Tadeusz Mrówczyński, Adam Schaff, Jan Strzelecki, Jan Szczepański, Anna Śladkowska).

AAN ANS 5/108, k. 62–63.

### 25 października, INS Katedra Historii Filozofii

Na kolejnym zebraniu katedry w Zespole Krytyki Współczesnej Filozofii Burżuazyjnej powołano komisje do dyskusji nad tezami do wykładów, w tym m.in. komisje do tez: (1) Tezy do wykładu Leszka Kołakowskiego *Krytyka burżuazyjnej metodologii humanistyki* – komisja: Alina Osiadacz i Tadeusz Jaroszewski; (2) Tezy do wykładu Jaroszewskiego *Krytyka katolickiej doktryny politycznej* – komisja: Leszek Kołakowski i Tadeusz Mrówczyński.

AAN ANS 5/108, k. 66–67.

### Październik, INS Katedra Historii Filozofii

Kołakowski w ramach prac Zespołu Krytyki Współczesnej Filozofii Burżuazyjnej prowadzi dyskusję nad czasopiśmem „Życie i Myśl”.

AAN ANS 5/106, k. 112–113.

### 15 listopada, INS Katedra Historii Filozofii

Leszek Kołakowski ze swoim zespołem bierze udział w dyskusji zorganizowanej, wspólnie z Katedrą Historii Filozofii WF UW i dotyczącej działu historii filozofii w „Myśli Filozoficznej” w mijającym roku oraz planu pracy na 1955 roku.

AAN ANS 5/106, k. 114.

### 27 listopada

Uchwała Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki przyznająca Leszkowi Kołakowskiemu tytuł docenta kandydata nauk.

Dokumenty osobiste L. Kołakowskiego, Archiwum L.K. w BN.

**29 listopada, INS Katedra Historii Filozofii**

Wspólna z Katedrą Materializmu Dialektycznego i Historycznego INS dyskusja nad artykułem Adama Schaffa *10 lat walki o zwycięstwo filozofii marksistowskiej w Polsce Ludowej*. W swoich wypowiedziach Kołakowski oraz Baczek podkreślają, że „kształciliśmy ludzi trochę jednostronnie, dogmatycznie, «katechizowaliśmy marksizm». Nie zwracaliśmy też uwagi na gruntowniejszą, lepszą znajomość języków obcych, na odczytanie we współczesnych burżuazyjnych czasopiśmie i pracach filozoficznych” (1). Na kanwie tej dyskusji powstał tekst Kołakowskiego *Światopogląd i krytyka* (2).

(1) R. Pławuszczyńska, *Dyskusja nad działalnością frontu filozoficznego w Polsce*, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 1. (2) L.K., *Światopogląd i krytyka*, „Nowa Kultura” 1955, nr 3.

**1 grudnia**

Kołakowski zostaje powołany przez ministra szkolnictwa wyższego na stanowisko samodzielnego pracownika nauki w Katedrze Historii Filozofii i Myśli Społecznej na Wydziale Filozofii UW.

Dokumenty osobiste L. Kołakowskiego, Archiwum L.K. w BN.

**7 grudnia**

Leszek Kołakowski zostaje powołany do komitetu redakcyjnego serii Biblioteki Klasyków Filozofii, która wychodziła w Państwowym Wydawnictwie Naukowym od 1952 roku.

*Z prac Komitetu Filozoficznego Polskiej Akademii Nauk*, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 1.

**13 grudnia, INS Katedra Historii Filozofii**

Na zebraniu katedry omawiane są współczesne czasopisma zachodnie, w tym kwartalnik „Revue philosophique de la France et de l'étranger”. Kołakowski przedstawia informację o numerze 2/1954, poświęconym psychologii, a Bronisław Baczek o numerze 3/1954.

AAN ANS 5/108, k. 75; Sprawozdanie z informacji o współczesnych czasopiśmie burżuazyjnych, AAN ANS 5/113.

21 grudnia, INS Katedra Historii Filozofii

Leszek Kołakowski prowadzi w ramach swojego zespołu dyskusję nad powieścią katolicką: Georges Bernanos – *Zakłamanie*; Gilbert K. Chesterton – *Żywy człowiek*; Graham Greene – *Sedno sprawy*; Bruce Marshall – *Chwała córki królewskiej* (obecni: Bronisław Baczko, Jan Garewicz, Janusz Kuczyński, Jan Legowicz, Tadeusz Jaroszewski, Tadeusz Mrówczyński, Wiesław Mysłek, Andrzej Nowicki, Anna Śladkowska, Jan Strzelecki).

AAN ANS 5/110, k. 1–3.

1955

8–14 lutego

Kołakowski uczestniczy w konferencji w Zakopanem na temat kryteriów postępowości w historii, którą organizuje PAN. W swoim wystąpieniu na temat postępu w dziejach filozofii zwraca uwagę na sprzeczności między kryterium wartości poznawczej, a kryterium funkcji społecznej. W konferencji biorą udział m.in. Bronisław Baczko, Adam Schaff, Tadeusz Kotarbiński, Witold Kula, Jan Kott, Bogdan Suchodolski, Konstanty Grzybowski, Nina Asorodobraj.

I. Wojnar, *Konferencja w sprawie kryterium postępowości w historii*, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 2.

22 lutego, INS Katedra Historii Filozofii

Kołakowski prowadzi w ramach swojego zespołu dyskusję nad planem pracy kandydackiej Jana Garewicza *Z zagadnień krytyki i racjonalizmu*.

AAN ANS 5/106, k. 112–113.

**28 lutego**, INS Katedra Historii Filozofii

Dyskusja nad artykułem Kołakowskiego *Światopogląd i krytyka* w gronie pracowników Katedry Materializmu Dialektycznego i Historycznego INS oraz Katedry Historii Filozofii UW.

AAN ANS 5/106, k. 114.

**14 marca**, INS Katedra Historii Filozofii

Na posiedzeniu katedry zaplanowano wykład Kołakowskiego *Doktryna etyczna Spinozy* na dzień 19 kwietnia.

AAN ANS 5/108, k. 132.

**29 marca**, INS Katedra Historii Filozofii

Leszek Kołakowski na zebraniu swojego zespołu przedstawia tezy do referatu *Aktualne zagadnienia propagandy ateistycznej* przygotowanego na naradę z przedstawicielami prasy i radia, która ma się odbyć na początku maja. Po zagajeniu autora odbywa się dyskusja, w której udział biorą: Jan Garewicz, Janusz Kuczyński, Tadeusz Jaroszewski, Tadeusz Mrówczyński, Wiesław Mysiek, Andrzej Nowicki, Jan Strzelecki, Irena Żurawska.

AAN ANS 5/110, k. 9–11.

**26 kwietnia**, INS Katedra Historii Filozofii

Kołakowski na spotkaniu swojego zespołu prowadzi dyskusję nad rozdziałem pracy kandydackiej Tadeusza Mrówczyńskiego: *Personalizm katolicki – ideologia walki przeciw wyzwoleniu człowieka*. W zebraniu uczestniczą: Jan Guranowski, Jan Garewicz, Henryk Hinz, Janusz Kuczyński, Andrzej Nowicki, Jan Ożarowski, Jan Strzelecki, Irena Żurawska.

AAN ANS 5/110, k. 4–8.

24–26 maja

W czasie warszawskiej konferencji niemieckich i polskich filozofów i socjologów poświęconej metodologicznej problematyce badań nad kształtowaniem się świadomości socjalistycznej, zorganizowanej przez Wydział I PAN Leszek Kołakowski spotyka się m.in. z Wolfgangiem Harichem i Ernstem Blochem.

J. Rudzki, *Konferencja polskich i niemieckich filozofów w Warszawie*, „Mysł Filozoficzna” 1955, nr 5–6.

28 czerwca, INS Katedra Historii Filozofii

Kołakowski prowadzi i podsumowuje dyskusję swojego zespołu nad drugim rozdziałem pracy kandydackiej Tadeusza Jaroszewskiego: *Kwestia robotnicza i kwestia chłopska we współczesnej doktrynie politycznej Kościoła katolickiego*.

AAN ANS 5/106, k. 112–113.

Czerwiec/lipiec, INS Katedra Historii Filozofii

W sprawozdaniu z prac katedry za rok akademicki 1954/1955, autorstwa Bronisława Baczki, zastępcy kierownika katedry, w części dotyczącej pracy zespołu kierowanego przez Leszka Kołakowskiego pojawiają się dwie uwagi: o braku sprecyzowanej koncepcji pracy zespołu (filozofię katolicką zastąpiono „filozofią współczesno-burżuazyjną”) oraz braku więzi spajającej pracę zespołu. Ponadto: „Błędem kierownika zespołu był zbyt mały wysiłek w kierowaniu stałego napływu materiałów do dyskusji (brak materiałów przyczynił się do nierytmiczności pracy zespołu). Zespół miał kilka udanych płodnych dyskusji jak np. dyskusje nad planami dysertacji tow. tow. Mrówczyńskiego, Garewicza, dyskusja nad «Życiem i Myślą». [...] Nieudana była dyskusja nad powieścią katolicką”. W podsumowaniu pracy zespołu czytamy: „W przyszłym roku cała koncepcja pracy zespołu musi być ściśle skoordynowana z pracą Pracowni Historii Filozofii PAN”.

AAN ANS 5/106, k. 105–106.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski pisze tekst *Refleksje niefachowe nad Grzegorzem Pawłem i nieśmiertelnością duszy* będący debiutem w „*Twórczości*” (1). Recenzuje w nim pracę szesnastowiecznego pisarza i teologa ariańskiego (2). Jerzy Andrzejewski rekomenduje go w liście do Jarosława Iwaszkiewicza: „Byłoby bardzo dobrze, gdyby Kołakowski zechciał pisywać od czasu do czasu dla »*Twórczości*«, jest to młody człowiek zupełnie wyjątkowej inteligencji i wiedzy” (3).

(1) „*Twórczość*” 1955, nr 9. (2) Grzegorz Paweł z Brzezin, *O prawdziwej śmierci, zmartwychwstaniu i żywocie wiecznym*, Wrocław 1954. (3) List Jerzego Andrzejewskiego do Jarosława Iwaszkiewicza z 5 lipca 1955 r., w: J. Andrzejewski, J. Iwaszkiewicz, *Listy*, Warszawa 1991, s. 104–105.

## Lipiec

Leszek Kołakowski razem z Markiem Fritzhandem przebywają dwa tygodnie w NRD. Samochodem objeżdżają m.in. Lipsk, Halle, Magdeburg, Wittenbergę i zapewne też spotykają się z filozofami niemieckimi, Harichem i Blochem.

L.K., *Czas czekały...*, cz. 1, s. 129.

W związku z reorganizacją INS i mającym nastąpić przejściem Zespołu Krytyki Współczesnej Filozofii Burżuazyjnej do Pracowni Historii Filozofii w PAN Leszek Kołakowski stara się o dodatkową pracę w Pracowni Historii Filozofii PAN.

## 26 sierpnia

Kołakowski otrzymuje odpowiedź z Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego przyznającą mu pół etatu w PAN, a 23 września dostaje z ministerstwa zgodę na pracę w pełnym wymiarze.

Protokół z posiedzenia roboczego Katedry Historii Filozofii INS, z 19 września 1955 r., AAN ANS 5/108; Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

## 1–25 września

Kołąkowski uczestniczy – z przerwą na wyjazd do Rzymu – w spotkaniach naukowych organizowanych przez Katedrę Materializmu Dialektycznego i Historycznego PAN w Nieborowie dotyczących problematyki stosunku tego, co jednostkowe, do tego, co ogólne. Było to przygotowanie do sesji poświęconej *Zeszytom filozoficznym* Lenina, planowanej na 1956 rok. Ma dwa wystąpienia oddzielone wyjazdem do Włoch. Mówi o problemie istnienia powszechników oraz na temat nominalizmu. W konferencji udział biorą m.in.: Stefan Amsterdamski, Bronisław Baczko, Marian Dobrosielski, Henryk Greniewski, Tadeusz Kotarbiński, Maria Kokoszyńska, Jarosław Ładosz, Czesław Nowiński, Marian Przełęcki, Klemens Szaniawski.

H. Mortimer, *Spotkanie naukowe w Nieborowie*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 1.

## 13–17 września

Wyjazd Kołąkowskiego w charakterze obserwatora na kongres tomistyczny w Rzymie. Obrady kongresu poświęcone są trzem tematom: 1. Doktryna św. Tomasza w stosunku do obecnego stanu wiedzy; 2. Doktryna św. Tomasza wobec dialektyki heglowskiej i marksistowskiej; 3. Doktryna św. Tomasza i zagadnienia podniesione przez egzystencjalizm. Obrady prowadzi filozof katolicki Charles Boyer, a uczestnikami są m.in. Reginald Garrigou-Lagrange i Gustaw Wetter.

Refleksje z kongresu i podróży do Włoch zawarł w dwóch swoich tekstach: *Kongres tomistyczny w Rzymie*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 1 oraz *Rzym filozoficzny – przez szybę*, „Po Prostu” 1955, nr 37.

## 1 października

Leszek Kołąkowski rozpoczyna formalnie pracę w Pracowni Historii Filozofii PAN. Najpierw wspólnie z Bronisławem Baczką, który kieruje pracownią, przygotowują koncepcję i organizują wydanie pracy zbiorowej, poświęconej współczesnej filozofii i socjologii. Uzgodniono *Zasady opracowania wydawnictwa z filozofii współczesnej*, zaproszono do współpracy najlepszych przedstawicieli nauk społecznych,

zaplanowano na 31 października, a potem na 5 grudnia zebrania zespołu Pracowni Historii Filozofii, które ma prowadzić Kołakowski. W toku prac zmieniały się i koncepcja i proponowani autorzy. Początkowo Kołakowski chciał zamieścić tu dwa swoje teksty: *Konwencjonalizm i metodologia nauk* i tekst na temat filozofii neotomistycznej. Jak się potem okazało zamieścił tylko jeden, zupełnie inny tekst *Husserl – filozofia doświadczenia rozumiejącego*. Prace nad tym wydawnictwem trwały do 1962 roku i zakończyły się wydaniem dwutomowej *Filozofii i socjologii XX wieku*.

Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

### Rok akademicki 1955/1956, Uniwersytet Warszawski

Kołakowski prowadzi pracę dydaktyczną i naukową. Wykłady: *Historia filozofii średniowiecznej*. (Henryk Skolimowski, który w latach 1956–1959 studiował filozofię na UW, pisze o Kołakowskim: „Kiedyś zaczął wykład o Avicennie od wymienienia z pamięci wszystkich nazwisk Avicenny, których było około dwunastu”.

H. Skolimowski, *Polski marksizm*, Londyn 1969, s. 51.

Seminaria: *Św. Augustyn* (1).

Promocje prac magisterskich: Michał Hempoliński, *Definicja i kryterium prawdy w pragmatyzmie*, WFiS UW 1955 (2); Vera Mitrinović, *Z przeszłości ideologii socjalistycznej w Serbii* (*Svetozar Marković*), WFiS UW 1955 (3).

(1) Na podstawie indeksu Andrzeja Kasi, Archiwum UW, WFS 26534. (2) I. S. Fiut, *Michał Hempoliński (15 VII 1930–6 III 2005)*, „Nowa Krytyka” [www.nowakrytyka.pl/spip.php?article395](http://www.nowakrytyka.pl/spip.php?article395) [dostęp 27.07.2014]. (3) Druk pracy w „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1958, t. 3.

### 24 października, INS Katedra Historii Filozofii

Na roboczym posiedzeniu katedry ustalono, że Kołakowski i Jan Guranowski przedstawią 7 listopada informację o współczesnych czasopismach burżuazyjnych.

AAN ANS 5/108, k. 171.



3 listopada

Leszek Kołakowski składa wniosek do rektora INS Adama Schaffa o zwolnienie z obowiązków pracownika z dniem 1 września 1955 roku w związku z przyjęciem pracy w Zakładzie Historii Filozofii PAN. Wyrażono zgodę, z datą wsteczną 1 października 1955 roku.

AAN ASP 42/100, k. 24.

Zapytany o pobyt w szkołach partyjnych odpowiada: „Ten IKKN to był ni to cheder, ni to oddział wojskowy. Wymykaliśmy się stamtąd, gdy tylko było można – w trójkę, z Pawłem Beylinem i Tadeuszem Krońskim, by na chwilę uwolnić się od tej atmosfery. Było tam trochę ludzi, którzy później zrobili partyjne czy rządowe kariery, i trochę takich jak my (był tam Baczko, Holland, Anka Śladkowska, Bialer (później znany uciekinier), Łaski, Szacki, Radgowski i wielu innych). Okropne miejsce, ale nie całkiem stracony czas, bo jednak korzystaliśmy z małych przywilejów i można było czytać książki” (1).

Rzeczywiście Kołakowski czyta dużo, m.in. głośne książki Orwella, Koestlera, Weisberga-Cybulskiego, Buber-Neumenn (2) oraz pisma młodego Marksa. Choć w INS już w tym czasie było konwersatorium młodomarksowskie, to on Marksa studiuje głębiej. Ślady lektury *Rękopisów ekonomiczno-filozoficznych z 1844 roku* (wydanych w NRD), [3] można znaleźć w jego artykule *Aktualność sporu o powszechniki*, ale odwołania do młodego Marksa znajdują się już wcześniej (4). Jego późniejsza publicystyka lat 1956–1957, gdy się jej bliżej przyjrzeć, bazuje już w przeważającej części na ukrytej recepcji młodego Marksa.

(1) List L.K. do autora z dnia 11 maja 1996 r., Archiwum W. Chudoby. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 132 (książkę Orwella *Rok 1984* pożyczył mu sam Kroński). (3) Marx-Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, Berlin 1955. (4) „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 2 (przypis 39). (4) W dwóch artykułach: *O tak zwanym realizmie tomistycznym* („Myśl Filozoficzna” 1954 nr 1, s. 73) oraz *Prarwa osoby przeciw prawom człowieka*. *Istotny sens „personalizmu chrześcijańskiego*” („Myśl Filozoficzna” 1955 nr 1, s. 159).

## Listopad

Ukazuje się pierwsza książka Kołakowskiego, zbiór artykułów opublikowanych wcześniej w różnych czasopismach i wydany przez PWN pod tytułem *Szkice o filozofii katolickiej*. W wydaniu książkowym złagodził on ostrość swoich wcześniejszych sformułowań.

# Okres odwilży i rewizjonizmu, 1956–1968

1956

7–8 stycznia

Leszek Kołakowski bierze udział w sesji naukowej studentów Uniwersytetu Warszawskiego i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego na temat „Społecznej roli filozofa”, która odbywa się w Warszawie.

*Protokół z I Naukowej Sesji Filozoficznej Studentów UW i KUL w Warszawie, „Filozofia” 1956, nr 7.*

Styczeń–czerwiec

Leszek Kołakowski drukuje w „odwilżowej” prasie artykuły przełamujące dotychczasowy przyrodniczo-scjentystyczny marksizm i rozwijające humanistyczno-antropocentryczną wizję człowieka opartą na pismach młodego Marksa. Określano je jako rewizjonistyczne, choć on nie używał tego słowa, uznawał je za inwektywę, za nazwę obelżywą (1). Pierwszy z nich, *Z czego żyją filozofowie?* (2), spotyka się z polemiką Władysława Krajewskiego (3). Kołakowski pisze polemiczną odpowiedź *Nadzieja złudzeń i nadzieja historii* (4), która pozostaje w rękopisie. Po XX Zjeździe KPZR (14–26 lutego) powstają kolejne odwilżowe teksty: *Istota i istnienie w pojęciu wolności; O słuszności zasady: cel uświęca środki; Platonizm, empiryzm i opi-*

nia publiczna, zamieszczone w książce *Światopogląd i życie codzienne z 1957 roku*.

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 172. (2) „Nowa Kultura” 1956, nr 3. (3) W. Krajewski, *Czy filozofia jest nauką humanistyczną?*, „Nowa Kultura” 1956, nr 7. (4) Rękopis polemiki (zeszyt, k. 77–100); artykuły i eseje, Archiwum L.K. w BN.

Na mocy decyzji Adama Schaffa, kierownika Zakładu Filozofii PAN, Kołakowski zostaje powołany do komitetu redakcyjnego serii Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych wydawanej przez PAN. Komitet Redakcyjny: Konrad Górski (przewodniczący), Henryk Barycz, Kazimierz Budzyk, Maria R. Mayenowa, Leszek Kołakowski, Zbigniew Ogonowski, Lech Szczucki (sekretarz).

Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## Luty

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na zebranie, w dniu 5 marca, rozszerzonego komitetu redakcyjnego Biblioteki Pisarzy Reformacyjnych w Pałacu Kultury i Nauki (pismo kierownika Pracowni Historii Filozofii Bronisława Baczki z dnia 25 lutego 1956 roku).

Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## 7 marca

Leszek Kołakowski wyjeżdża na dziesięć dni do NRD, gdzie w dniach 8–10 marca uczestniczy z delegacją PAN (Marek Fritzhand, Tadeusz Kroński i Halina Maślińska) w międzynarodowej konferencji filozofów marksistowskich w Berlinie Wschodnim „Problemy wolności w świetle socjalizmu naukowego”. Swoim referatem *Marxismus und personalistischer Freiheitsbegriff (Istota i istnienie w pojęciu wolności)* zwraca uwagę zachodniej opinii. Uczestnikami konferencji są m.in.: Ernst Bloch, Wolfgang Harich, Agnes Heller\*, Roger Garaudy, György Lukács, Henri Lefebvre,

\* Ágnes Heller (ur. 1929) – węgierska filozof, uczennica Lukácsa, związana ze stworzoną przezeń marksistowską szkołą budapeszteńską, zainteresowana estetyką. W latach 70. prześladowana przez władze komunistyczne wyemigrowała pod koniec lat 80. i związała się z New School for Social Research w Nowym Jorku.

Adam Schaff. Wedle opinii Heller: „Wszyscy uczestnicy konferencji byli pod ogromnym wrażeniem XX Zjazdu KPZR i «sekretnego referatu» Chruszczowa o Stalinie. Delegacja polska, do której należeli m.in. tak wybitni już «rewizjoniści» jak Leszek Kołakowski, stała na stanowisku, że referat Chruszczowa był niedialektyczny, ponieważ nie uwzględniał konieczności historycznej”.

A. Walicki, *Zniewolony umysł po latach*, s. 238.

## Marzec–czerwiec

Leszek Kołakowski – wedle relacji Mariana Dobrosielskiego – chce wystąpić z partii. W jego artykule czytamy: „Kołakowski doznał głębokiego szoku po rewelacjach Chruszczowa o Stalinie i stalinizmie. Jego zmiana poglądów była szczerą i autentyczną, w przeciwieństwie do niektórych innych ludzi [...]. Przez ponad rok byłem w bliskich stosunkach z Leszkiem Kołakowskim. Zaczęło się od rewelacji 20. Zjazdu KPZR, wtedy przyszedł do mnie, jako do sekretarza organizacji partyjnej na wydziale filozofii, by złożyć legitymację partyjną. Przegadaliśmy kilka godzin. Serdecznie i z głębokim przekonaniem (dziś mam wątpliwości, czy słusznie) namawiałem go, by tego nie czynił” (1). Sprawę widzi nieco inaczej Kołakowski, który w liście do autora pisze: „To prawda, że rozważałem – podobnie jak wielu moich przyjaciół – sprawę wyjścia z partii w 1956 r. (w końcu prawie nikt z przyjaciół wtedy tego nie zrobił), ale jeśli odstąpiłem od tego zamiaru, to na pewno nie wskutek namów Dobr[osielskiego]. [...] Ponadto nie raport Chruszczowa skłonił mnie i różnych kolegów do zerwania z całą tą ideologią komunistyczną, ale różne inne informacje, jakie do nas docierały w 1955 r. czy wcześniej. Żeby zostać, mimo wszystko, w partii, było to nie ideologicznie motywowane, ale raczej taktyczna decyzja (czy słuszna, trudno chyba rozsądzić, pewnie nie)” (2).

(1) M. Dobrosielski, *Metamorfoza*, „Dziś” 1996, nr 10. (2) List L.K. do autora z 13 marca 2001 r., Archiwum W. Chudoby.

5 kwietnia

Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin profesora Tadeusza Kotarbińskiego (ur. 31 marca 1886 r.) organizowany przy współudziale redakcji „Myśli Filozoficznej” i z osobistym zaangażowaniem Leszka Kołakowskiego. Jubilat w uznaniu zasług na polu nauki i dydaktyki zostaje odznaczony Orderem Sztandaru Pracy I Klasy, a redakcja „Myśli Filozoficznej” składa życzenia (1). Po uroczystości Kotarbiński na karcie wizytowej (z datą 23 kwietnia) wyraża swoją wdzięczność, pisząc: „Szanownemu Panu i Koledze Leszkowi Kołakowskiemu z serdecznym uściskiem dłoni i gorącym podziękowaniem za okazaną życzliwość składa do rąk egzemplarz tekstu przemówienia\* wygłoszonego d. 5.I.56 w Jego obecności” (2). Dopełnieniem uroczystości jest przygotowywana przez jego uczniów księga pamiątkową dla Jubilata (3). Leszek Kołakowski w hołdzie Tadeuszowi Kotarbińskiemu ofiarowuje esej *Determinizm i odpowiedzialność* (3).

(1) *Kronika*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 2. (2) Listy Tadeusza Kotarbińskiego do L.K., Archiwum L.K. w BN; chodzi najprawdopodobniej o tekst T. Kotarbińskiego *Pojęcie „istoty rzeczy”*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 3. (3) *Fragmety filozoficzne. Seria 2. Księga pamiątkowa dla uczczenia 40-lecia pracy prof. Tadeusza Kotarbińskiego*, Warszawa 1959.

Maj

Na łamach „Przeglądu Kulturalnego” (nr 18) ukazuje się artykuł Kołakowskiego *O słuszności zasady: cel uświęca środki*. Po przetłumaczeniu był drukowany w wydany przez Sartre’a, okolicznościowym lutowo-marcowym numerze „Les Temps modernes” (1957, nr 132–133), poświęconym w całości Polsce i opatrzonym hasłem „Le Socialisme polonais” (Polski socjalizm).

---

\* Chodzi najprawdopodobniej o tekst T. Kotarbińskiego *Pojęcie „istoty rzeczy”*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 3.

24 maja

Na otwartym zebraniu Oddziałowej Organizacji Partyjnej PZPR Wydziału Filozoficznego UW Kołakowski występuje z krytyką aktualnego stanu filozofii. Jego zdaniem nastąpiła potrzeba odnowienia życia umysłowego, gdyż marksizm uległ degeneracji i ureligijnieniu. Na zebraniu jest około stu osób, w tym Kazimierz Ajdukiewicz, Janina Kotarbińska oraz Maria i Stanisław Ossowsky. W dyskusji udział biorą m.in. Helena Eilstein, Krzysztof Pomian\*, Jan Legowicz, Jerzy Wiatr i Tadeusz Kroński, który występował przeciw przywróceniu wykładów Władysławowi Tatarkiewiczowi. Wykład jest powtórzony w tym samym tygodniu na otwartym zebraniu partyjnych pracowników naukowych UW.

AAN KC PZPR 237/XVI–204, 40, k. 1–3.

15–17 czerwca

Leszek Kołakowski uczestniczy w sesji naukowej PAN w Warszawie (1) poświęconej wydaniu *Zeszytów filozoficznych* Lenina (2), która była kontynuacją spotkań naukowych w Nieborowie z 1955 roku. Bierze udział w dyskusjach na temat nominalizmu (3), co prowadzi do polemik z Czesławem Nowińskim, Marianem Przełęckim i Zbigniewem Czerwińskim (4).

(1) Sprawozdanie z sesji: T. Mrówczyński, *Materiały leninowskiej sesji naukowej PAN*, „Myśl Filozoficzna” 1957, nr 2. (2) W. I. Lenin, *Zeszyty filozoficzne*, Warszawa 1956; kolegium redakcyjne: Adam Schaff, Bronisław Baczko, Leszek Kołakowski, Karol Martel, Anna Śladkowska. (3) L.K., *Aktualność sporu o powszechniki*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 2 (oraz w książce z sesji *Światopoglądowe i metodologiczne problemy abstrakcji naukowej*, Warszawa 1957); tenże, *O łatwości rozstrzygnięcia problemu nominalizmu*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 4; polemika L.K. i głosy Nowińskiego oraz Przełęckiego w „Zeszyty Problemowe Nauki Polskiej” 1956, nr 12. (4) Z. Czerwiński, *W sprawie walki z nominalizmem*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 4 oraz tenże, *Jeszcze raz o nominalizmie*, „Myśl Filozoficzna” 1957, nr 1.

\* Krzysztof Pomian (ur. 1934) – filozof, eseista, uczeń Kołakowskiego; w 1966 r. wykluczony z partii za poglądy polityczne, szykanowany po marcu 1968 r., w 1973 r. wyjeżdża na stałe za granicę, od 1984 r. profesor Centre national de la recherche scientifique; współpracownik paryskiej „Kultury” i „Aneksu”; w 1999 zostaje zatrudniony na UMK w Toruniu.

## Połowa roku

Leszek Kołakowski wchodzi w skład redakcji rocznika „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”. Pierwszy tom oddano do składu w listopadzie 1956 roku, wyszedł drukiem w kwietniu 1957 roku. W numerze opublikowano jego tekst *Logika Spinozy jako doktryna moralna*, będący fragmentem przyszłej książki *Jednostka i nieskończoność. Wolność i antynomie wolności w filozofii Spinozy*.

„Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1957, t. 1.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski pisze esej *Światopogląd i życie codzienne* drukowany w sierpniu na łamach „Przeglądu Kulturalnego” (1). Polemikę z ideą tego esaju („sens i cel życia oznaczają to samo”) podjął Henryk Elzenberg w 1957 roku, w szkicu *Czy tak zwany sens może być życiu nadany?* (2).

(1) „Przegląd Kulturalny” 1956, nr 37–38. (2) H. Elzenberg, *Z filozofii kultury*, Warszawa 1991, t. 1, s. 375–379.

## Lipiec–wrzesień

Leszek Kołakowski na zlecenie Łódzkiego Towarzystwa Naukowego pisze recenzję wydawniczą pracy Stanisława Ossowskiego *Koncepcje struktury klasowej w społecznej świadomości* (1957) (1). Do pracy tej nawiązuje w swoim artykule *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*. W następnych latach Kołakowski recenzował dla różnych wydawnictw kilka książek, m.in. Benedetta Crocego *Zarys estetyki* (1961) oraz Zygmunta Freuda najprawdopodobniej *Wstęp do psychoanalizy* (1957) [2].

(1) Listy Stanisława Ossowskiego do L.K. z lipca 1956 r., Archiwum L.K. w BN.  
(2) Notatki do recenzji o Crocem i psychoanalizie, Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.



## Sierpień

Leszek Kołakowski przebywa ze znajomymi na Mazurach, we wsi Karwica, w pobliżu Rucianego-Nidy. Pisze stąd list do Wolfganga Haricha z NRD (1). Janina Woroszyńska tak opisała ich wspólny pobyt: „mnóstwo grzybów, pluskwy i niekończące się rozmowy do świtu” (2).

(1) Listy Wolfganga Haricha do L.K. z 1956 r., Archiwum L.K. w BN. (2) T. Potkaj, „Rozmawiał ze mną na najważniejsze tematy”, „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 43 (Apokryf, nr 18).

## Rok akademicki 1956/1957, Uniwersytet Warszawski

Leszek Kołakowski za zgodą Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego przebywa na urlopie bezpłatnym. Nie prowadził wykładów i seminariów do końca 1958 roku.

Pracuje w Zakładzie Historii Filozofii PAN i redakcjach: „Studia Logica”, „Myśl Filozoficzna”, „Nowa Kultura”, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, oraz dla serii wydawniczych Biblioteki Klasyków Filozofii i Biblioteki Pisarzy Reformacyjnych.

## 9 września–24 października

Kołakowski wyjeżdża do Francji z delegacją PAN (1). Pierwsze trzy tygodnie przeznaczone były na zwiedzanie Francji. Zwiedzanie autokarami rozpoczęło się od Nord Pas de Calais, potem Bordeaux, Prowansja, Lille, Marsylia, Aix-en-Provence i Grenoble. W gronie wyjeżdżających znaleźli się m.in. Bronisław Baczko, Paweł Beylin, Jerzy Jedlicki, Jan Strzelecki, Kazimierz Łaski, Antoni Rajkiewicz, Henryk Hinz, Maria Janion. Pozostałe trzy tygodnie to udział w seminarium UNESCO w Paryżu na temat pojęcia postępu i jego aspektów historycznych, socjologicznych i ekonomicznych. Obradom przewodniczyli odpowiednio Fernand Braudel, Georges Friedmann i Jean Lhomme. Tu mają miejsce pierwsze jego kontakty z przedstawicielami francuskiej szkoły Annales pracującymi w Sekcji VI École pratique des hautes études (EPHE). Razem z Bronisła-

wem Baczką biorą udział we wszystkich dyskusjach, w tym z Clau-dem Lévi-Straussem, Jeanem Lhomme i Georges'em Friedmannem.

Kołakowski z Beylinem odwiedzają w Maisons-Laffitte pod Paryżem Jerzego Giedroycia\*, redaktora „Kultury” (2). Tu po raz pierwszy Kołakowski spotyka Czesława Miłosza\*\*, który pyta go od razu o Tadeusza Krońskiego. Poznaje Konstantego A. Jeleńskiego\*\*\* (związanego z Kongresem Wolności Kultury, Congress for Cultural Freedom), Luciena Goldmanna\*\*\*\* (z École pratique des hautes études) oraz Karola Kewesa, dziennikarza „L'Express” piszącego pod pseudonimem K.S. Karol. Na niepokojące sygnały z kraju i po informacji o wejściu (23 października) wojsk radzieckich na Węgry skraca swój pobyt we Francji i wyjeżdża do Polski.

(1) A. Wyczański, *Odnowienie stosunków naukowych z Francją w 1956 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 4; L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 154–155. W Archiwum L.K. w BN zachowała się jednostronicowa notatka z wykładu nieustalonego autorstwa pt. *Różne koncepcje historii*, z datą 1 października 1956 r. (2) L.K., *Świetlista jaskinia*, „Tygodnik Powszechny” 1996, nr 30 („Kontrapunkt”, nr 7).

## 24 października

Kołakowski wraca samolotem z Paryża do Warszawy i zjawia się na Placu Defilad w czasie przemówienia Władysława Gomułki.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 155.

\* Jerzy Giedroyc (1906–2000) – publicysta, polityk, żołnierz Brygady Karpackiej, potem w armii generała Andersa, działacz emigracyjny, założyciel Instytutu Literackiego w Paryżu, wydawca miesięcznika „Kultura”.

\*\* Czesław Miłosz (1911–2004) – poeta, prozaik, eseista, tłumacz, dyplomata, po wyjeździe z Polski współpracował z paryską „Kulturą” (od 1951), profesor Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley i Uniwersytetu Harvarda, laureat literackiej Nagrody Nobla (1980), autor m.in. *Zniewolonego umysłu* (1953), tomu wierszy *To* (2000).

\*\*\* Konstanty A. Jeleński (1922–1987) – przydomek Kot, eseista, krytyk literacki i krytyk sztuki; od 1940 r. żołnierz polskich sił zbrojnych we Francji, współpracownik paryskiej „Kultury”.

\*\*\*\* Lucien Goldmann (1913–1970) – niezależny marksista, strukturalista genetyczny, uczeń Piageta i Lukácsa, zajmował się socjologicznymi badaniami nad literaturą i sztuką, profesor paryskiej École pratique des hautes études (od 1956), a potem Instytutu Socjologii na Université libre w Brukseli (od 1961), autor *La communauté humaine et l'univers chez Kant* (1948), *Sciences humaines et philosophie* (1953), *Le Dieu caché. Étude sur la vision tragique dans les „Pensées” de Pascal et dans le théâtre de Racine* (1955).

## 29 października

Na łamach „Sztandaru Młodych” (nr 259) w artykule *Kontrrewolucja w Polsce?* Leszek Kołakowski polemizuje z komentarzem Marcela Servina w organie Komunistycznej Partii Francji „L’Humanité” na temat przemian w Polsce i na Węgrzech. Broni polskiej drogi do wolności. W końcowym fragmencie czytamy: „Towarzyszu Serwin. Nie usiłujcie wzywać polskich komunistów do walki przeciw żądanom własnego narodu”.

## 3 listopada

Leszek Kołakowski bierze udział w wiecu na Politechnice Warszawskiej (1). W rozmowie ze Zbigniewem Mentzlem wspomina: „Pamiętam wielki wiec na Politechnice, w tej pięknej auli, na dzień przed inwazją sowiecką na Węgry. Podjęliśmy wtedy rezolucję bardzo ostrą, którą trzeba było złożyć w ambasadzie sowieckiej. Przewodniczący zebrania zapytał, kto ją tam zanieś. I wtedy rozległy się okrzyki: «My wszyscy!»” (2). Na szczęście tłum nie dotarł do ambasady ZSRR.

(1) Wypowiedź K. Michalskiego w: „*Kołakowski idzie!*”, z *M. Królem i K. Michalskim rozmawia J. Makowski*, „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 44. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 157.

## 13 listopada

Leszek Kołakowski zgłasza swój akces do Klubu im. Karola Marksa\*. Jan Józef Lipski w swoim *Dzienniku* pod tą datą zanotował: „Jurek [Płudowski] rozmawiał dziś dość długo z Leszkiem Kołakowskim. Zażałany zupełnie. Mówi, że wszystko trzeba zaczynać od nowa, że komunizm został rozbity w skali światowej. Prosił o przyjęcie go do klubu im. Karola Marksa”.

J.J. Lipski, *Dzienniki 1954–1957*, Warszawa 2010, s. 104.

---

\* Ten marksistowski klub polityczny założyli 19 października 1956 r. m.in.: Janusz Kuczyński, Krzysztof Pomian, Jan Józef Lipski i Jerzy Płudowski – redaktor Biblioteczki „Po Prostu”; adres: Klub im. Karola Marksa, Warszawa, PKiN, 17 piętro 9, redakcja „Po Prostu” (J.J. Lipski, *Dzienniki 1954–1957*, s. 69).

## Połowa listopada

Cenzura nie dopuszcza do druku tekstu *Czym jest socjalizm?* w tygodniku „Po Prostu”, będącego rodzajem manifestu (nr 47 z 18 listopada). Z tego samego numeru zdjęto *Ciemność w południe* Koestlera (1). Szczotki tekstu wywieszono w gablocie na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego (2). Był on też deklamowany przez Tadeusza Kwinto w sylwestrowym programie Klubu „Piwnicy pod Baranami” w Krakowie w 1956 roku – po każdej sentencji o socjalizmie następowało chóralne: *Wybaw nas, Panie!* W niewielkim nakładzie drukuje go w swoim biuletynie Polityczny Ośrodek Lewicy Akademickiej (POLA) w Krakowie (3). Jest tłumaczony najpierw na angielski *What is Socialism?* w „The New Leader” (luty 1957), następnie na francuski *Qu'est-ce que c'est le socialisme?* w „La Vérité” (marzec 1957) i niemiecki *Was ist nicht Sozialismus* w „Ost-Probleme” (czerwiec 1957). Po czesku zostanie wydrukowany w kwietniu 1968 roku, w czasie „praskiej wiosny”. W języku rosyjskim ukazuje się w „samizdacie” w 1970 roku (4). W kraju maszynopis krąży przez wiele lat w drugim obiegu, po raz pierwszy zostaje opublikowany w *Pochwale niekonsekwencji* (Londyn 1989). W tym samym czasie cenzura konfiskuje kolejny artykuł Kołakowskiego *Śmierć bogów*, który miał się ukazać w 47 numerze tygodnika „Nowa Kultura” (5). Maria Ossowska w liście do męża z 15 listopada pisze: „Leszek napisał mocny artykuł do «Nowej Kultury». Artykuł nie wyjdzie” (6). Krąży on w odpisach w drugim obiegu, zostanie opublikowany dopiero w roku 1989 w zbiorze pism *Pochwała niekonsekwencji*. Oba zatrzymane przez cenzurę teksty Kołakowskiego powstały – jak pisze w liście – „głównie, jak sądzę, pod wrażeniem inwazji na Węgrzech” (7).

W listopadzie ukazuje się za to jego pierwszy tekst w prasie zachodniej poświęcony roli intelektualistów w ruchu komunistycznym (8).

- (1) M. Fik. *Autorytecie wróć?*, Warszawa 1997, s. 160. (2) Informacja przekazana autorowi przez Karola Modzelewskiego w czasie rozmowy 31 lipca 2010 r. w Radomiu. (3) POLA, „Biuletyn”, 2 kwietnia 1957, nr 1 (za: *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 1, Warszawa 2008, s. 588). (4) Druk także w POLA, „Biuletyn”, 2 kwietnia 1957, nr 1 (*Marzec 1968 w dokumentach MSW*, s. 588). (5) *Kołakowski w samizdacie*, „Kultura” (Paryż) 1970, nr 4. (6) *Intymny portret uczonych...*, s. 546. (7) List L.K. do autora z 2 stycznia 2001 r., Archiwum W. Chudoby. (8) L.K., *Une controverse en Pologne: le rôle des intellectuels dans le mouvement ouvrier*, „Cahiers Internationaux” 1956, nr 80.

## 6 grudnia

Leszek Kołakowski i m.in. Emil Adler, Nina Assorodobraj, Bronisław Baczko, Zygmunt Bauman\*, Paweł Beylin, Marian Dobrosielski, Jan Garewicz, Julian Hochfeld, Władysław Krajewski, Irena Krońska, Tadeusz Kroński, Jan Legowicz, Stefan Morawski, Jadwiga Siekierska, Jan Strzelecki, Jerzy Szacki podpisują list do redakcji „Deutsche Zeitschrift für Philosophie” w obronie filozofa Wolfganga Haricha uwięzionego w NRD przez reżim Waltera Ulbrichta. Kołakowski jest jedną z dwóch osób, które potwierdzają autentyczność podpisów. Treść listu ze wszystkimi podpisami jest drukowana w książce Marion Brandt.

M. Brandt, *Polacy potrafią! Polski Październik i Solidarność w oczach pisarzy wschodnio-niemieckich*, Wrocław 2010, s. 412–415.

## 14 grudnia

Leszek Kołakowski i Kazimierz Ajdukiewicz wyjeżdżają na dziesięć dni do Bułgarii. W Sofii reprezentują Polską Akademię Nauk na obchodach 50-lecia pracy naukowej prezesa Bułgarskiej Akademii Nauk Todora Pawłowa. Wracając samolotem do kraju, zatrzymują się na krótko w Wiedniu.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 195.

## Koniec 1956 (lub początek 1957)

Władze konfiskują Kołakowskiemu przesłaną pocztą z Francji książkę Goldmanna o Pascalu i jansenistach (1). W tej sprawie pisze list protestacyjny do premiera Józefa Cyrankiewicza, jednak bez efektu (2). Książkę tę jakimś sposobem potem zdobywa i pisze jej recenzję.

(1) Chodzi o książkę Luciena Goldmanna *Le Dieu caché. Étude sur la vision tragique dans les „Pensées” de Pascal et dans le théâtre de Racine*, Paris 1955. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 132.

---

\* Zygmunt Bauman (ur. 1925) – socjolog kultury, eseista; od 1944 r. żołnierz LWP, a następnie KBW, gdzie zajmował się szkoleniem politycznym, od 1968 r. na emigracji, profesor na uniwersytecie w Leeds, współtwórca koncepcji postmodernizmu.

31 grudnia

Kołakowscy spędzają sylwestra w Domu Dziennikarza w Warszawie, bawią się razem z Wiktorem i Janiną Woroszyłskimi, Andrzejem Braunem i Janem Strzeleckim.

A. Bikont, J. Szczęsna, *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*, Warszawa 2006, s. 277.

1957

Styczeń

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na pierwsze, organizacyjne zebranie powstającego tygodnika „Polityka”, redagowanego przez Stefana Żółkiewskiego. Nie przyjmuje jednak propozycji współpracy.

J.J. Lipski, *Dzienniki 1954–1957*, s. 238 (wpis z 8 stycznia 1957 r.).

20 stycznia

Wybory do Sejmu. Kołakowski angażuje się w wybory, popierając linię polityczną Władysława Gomułki. To jego ostatni udział w wyborach parlamentarnych przed wyjazdem z Polski w 1968 roku.

Luty–kwiecień

Na łamach „Nowej Kultury” ukazuje się cykl opowieści biblijnych Kołakowskiego *Klucz niebieski albo Opowieści budujące z historii świętej zebrane ku pouczeniu i przestrodze*. Trzy z opowieści miały dedykacje: w numerze 12 ukazała się opowieść *Job, czyli Antynomie cnoty*, dedykowana Jerzemu Broszkiewiczowi, w 13 – *Król Herod, czyli Nędza moralistów*, dedykowana Klemensowi Szaniawskimu i w 16 – *Ruth, czyli Dialog miłości i chleba* – dedykowana Janowi Guranowskiemu.

## 4 lutego

Na fali dyskusji o samorządach robotniczych w „Życiu Warszawy” ukazują się wypowiedź Leszka Kołakowskiego *Tendencje, perspektywy i zadania*, uznawana za manifest i program polityczny lewicy partyjnej, postulujący reformy systemu politycznego. Jest to głos w dyskusji, odpowiedź na trzy pytania zadane przez redakcję Agencji Robotniczej: „a) specyfiki polskiej drogi do socjalizmu, b) najpilniejszych w chwili obecnej problemów do rozwiązania, c) wkładu, jaki może wnieść w dziedzinie kształtowania się polskiej drogi do socjalizmu reprezentowane przez nich środowisko”. Wypowiedź Kołakowskiego powstała jeszcze przed wyborami (tzn. przed 20 stycznia). Po latach Kołakowski w rozmowie ze Zbigniewem Mentzlem nazywa ten swój manifest „błądzą notatką”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 159.

## 14 lutego

Leszek Kołakowski w Klubie Krzywego Koła\* mówi o marksizmie w nawiązaniu do swojego artykułu *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*, opublikowanego w „Nowej Kulturze” (nr 4).

A. Friszke, *Początki Klubu Krzywego Koła*, „Zeszyty Historyczne” 2004, nr 149, s. 80–81.

## 24 lutego

W „Po Prostu” (1957, nr 8) ukazują się tekst Leszka Kołakowskiego *Sens ideowy pojęcia lewicy*, w którym definiuje on pojęcie humanistycznej lewicy.

---

\* Klub Krzywego Koła, opiniotwórczy klub dyskusyjno-polityczny działający w Warszawie od roku 1955 i rozwiązany przez władze w 1962 r. Jednym z głównych organizatorów był J.J. Lipski, poza nim klubowi przewodniczyli S. Król, J. Strzelecki, A. Małachowski, P. Jasienica. W cotygodniowych spotkaniach uczestniczyło łącznie kilka tysięcy osób.

## Luty

Ukazuje się książka Leszka Kołakowskiego *Światopogląd i życie codzienne*. Recenzje piszą m.in. Bronisław Baczeko (1) oraz Tadeusz Kroński (2). O ile recenzja Baczkiego jest przychylna, o tyle recenzja Krońskiego, który podchodzi krytycznie do „odwilży”, jest na swój sposób dwuznaczna. Zdaniem Andrzeja Walickiego, w recenzji tej Kroński „Krytykował wulgaryzacje marksizmu, związane z dążeniem do jego upowszechniania, ale zwracał się także przeciw «rewizjonizmowi», zwłaszcza przeciw Kołakowskiemu, któremu udzielił – wprawdzie w łagodnej formie – całego szeregu przestróg” (3).

(1) B. Baczeko, *Filozofia i niecodziennosc życia*, „Nowa Kultura” 1957, nr 31.

(2) T. Kroński, *Filozofia na ostrym zakręcie*, „Po Prostu” 1957, nr 18. (3) A. Walicki, *Zniewolony umysł...*, s. 79.

## Luty/marzec

Leszek Kołakowski w związku ze swoim artykułem *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu* bierze udział w dyskusji na temat marksizmu w Klubie Profesorskim UW.

A. Schaff, *Co to znaczy: jestem marksistą?*, „Przegląd Kulturalny”, 21–27 marca 1957, nr 12.

## Marzec

W Paryżu w piśmie „La Vérité” 1957, będącym organem Czwartej Międzynarodówki, 15 marca wydrukowano bez zgody Kołakowskiego jego tekst *Qu'est-ce que c'est le socialisme? (Czym jest socjalizm?)*. Był to już jego drugi odwilżowy tekst przetłumaczony na francuski i dlatego znalazł się w orbicie zainteresowań trockistów. Do Warszawy przyjechał nawet trockista Jacques Grinblat z zaproszeniem dla Kołakowskiego na tajny kongres i zadaniem werbunku do trockistowskiej Czwartej Międzynarodówki. Po latach filozof powiedział, że „oni mieli przez czas jakiś rachuby, że do nich przystąpię. Na co nigdy nie miałem najmniejszej ochoty” (1).

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 191.



W marcu Kołakowski zostaje członkiem redakcji tygodnika „Nowa Kultura”, od numeru 12/1957 pojawia się w stopce redakcyjnej. Dzięki temu nawiązuje bliskie relacje i znajomości w środowisku literackim, przyjaźni się z Kazimierzem Brandysem, Tadeuszem Konwickim, Ryszardem Matuszewskim, Arturem Międzyrzeckim\*, Witoldem Wirpszą\*\*, poznaje też m.in. Władysława Broniewskiego, Marcela Reicha-Ranickiego i wielu innych literatów.

## 20 marca

Sekcja Studiów Uniwersyteckich Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego powołuje Leszka Kołakowskiego na członka Zespołu Rzeczoznawców Filozofii. W imieniu sekcji, pismo powołujące podpisuje Kazimierz Ajdukiewicz. Sprawami organizowanej przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego reformy nauczania i pracy na uczelniach wyższych Kołakowski interesował się już wcześniej, napisał nawet satyryczny wywiad na ten temat pod pseudonimem Rdest Pinokio („Trybuna Uniwersytecka” 1956, nr 8).

Pismo nr DSU-IV-12/4/57 z dnia 20 marca 1957 r. do Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, Teczka osobowa L.K., Archiwum UW.

## 21 marca

Byli członkowie zespołu redakcyjnego „Myśli Filozoficznej” publikują w „Przeglądzie Kulturalnym” (1) list: *Do Obywatela Prezesa PAN* który jest polemiką z artykułem Józefa Chałasińskiego *Drogi i bezdroża socjalizmu w nauce polskiej* (2) w sprawie polskiej socjologii uniwersyteckiej. List podpisują: Bronisław Baczek, Leszek Kołakowski, Julian Hochfeld, Adam Schaff i Bogdan Suchodolski.

(1) „Przegląd Kulturalny” 1957, nr 12. (2) „Kultura i Społeczeństwo” 1957, nr 1.

\* Artur Międzyrzeczki (1922–1996) – poeta, eseista, prozaik. Lata wojenne spędził najpierw w ZSRR, potem walczył w kampanii włoskiej. Do kraju wrócił w 1949 roku, współredaktor „Nowej Kultury”, „Poezji”, prezes PEN Club. Tłumaczył poezję francuską i rosyjską.

\*\* Witold Wirpsza (1918–1985) – poeta, prozaik, eseista, tłumacz literatury niemieckiej; walczył w kampanii wrześniowej, więzień oflagów, w latach 1945–1947 żołnierz LWP; redaktor „Po Prostu” i „Nowej Kultury”, pracownik PIW. Po 1968 wystąpił z PZPR, od 1971 r. na emigracji.

## Koniec marca

Z napisanej dla „Twórczości”, ale niedrukowanej recenzji Romana Zimanda: „Opowiadano mi, że w warszawskim «Tele-echu» z końcem marca nagrany był wywiad z Kołakowskim. Spikerka «Tele-echa» prezentowała widzom Kołakowskiego jako filozofa, ten zaś za każdym razem poprawiał ją: jestem historykiem filozofii, proszę pani”.

Z niepublikowanej recenzji Romana Zimanda książki L.K. *Światopogląd i życie codzienne*, Archiwum L.K. w BN.

## 23–24 marca

Na łamach „Sztandaru Młodych” ukazuje się rozmowa Leszka Kołakowskiego z Ireną Lewandowską *Moją ulubioną lekturą jest Biblia*.

## Kwiecień

Na łamach czasopisma „Woprosy filozofii” ukazuje się polemiczny artykuł E.A. Komarowa i S.I. Michajłowa *Stara śpiewka na nową nutę* (1), będący ostrą polemiką z tekstem *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*. Autorzy zarzucają Kołakowskiemu, że próbuje obalić materializm dialektyczny i historyczny; zestawiają fragmenty jego artykułu z tekstami Russela, Poppera, Crocego, Deweya i Gardinera.

(1) „Woprosy filozofii” 1957, nr 4, za: „Biuletyn Specjalny PAP”, Nr 3751/28.09.57 r., Dział Komentarzy, s. 25–37.

## Wiosna

Leszek Kołakowski zostaje powołany na redaktora naczelnego dwumiesięcznika „Studia Filozoficzne”, które zastąpiło „Myśl Filozoficz-

---

\* Komitet redakcyjny: Kazimierz Ajdukiewicz, Bronisław Baczko, Julian Hochfeld, Maria Kokoszyńska, Tadeusz Kotarbiński, Tadeusz Kroński, Jan Legowicz, Andrzej Mostowski, Maria Ossowska, Adam Schaff, Bogdan Suchodolski, Jan

ną” – Kołakowski był redaktorem naczelnym w ostatnim półroczu jej istnienia (1). Pierwszy numer „Studiów Filozoficznych” ukazuje się w listopadzie 1957 roku, otwiera go tekst Tadeusza Kotarbińskiego *Filozof*. Do współpracy z nowym filozoficznym pismem zaprasza Andrzeja Walickiego (2), w dwóch pierwszych numerach drukowane są jego eseje z cyklu *Osobowość i historia*.

(1) Życiorys naukowy, Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN. (2) A. Walicki, *Idee i ludzie*, Warszawa 2010, s. 51.

## 15 maja

Władysław Gomułka na IX Plenum KC PZPR dokonuje ostrej krytyki Kołakowskiego za – jego zdaniem – rewizjonistyczną publicystykę (chodzi zasadniczo o tekst *Tendencje, perspektywy i zadania*), w szczególności za program – „pożal się Boże – lewicy partyjnej”, za nonsensowne – w jego opinii – hasła integralnej demokracji i ogólnie, za odrzucenie leninowskiej nauki o roli partii. „Za ten rewizjonistyczny katzenjammer tow. Kołakowski został wyróżniony przez burżuazyjną i trockistowską prasę, która zamieszcza na swych łamach jego artykuły nie przepuszczone przez cenzurę do druku w Polsce” (1). Kołakowski słuchał tego przemówienia z megafonów, idąc ulicą: „to było jak z Orwella. Szedłem Marszałkowską i co chwila Gomułka wykrzykiwał z tych megafonów moje nazwisko: „Ko-ła-kow-ski, Ko-ła-kow-ski” (2).

(1) W. Gomułka, *Przemówienia: październik 1956–wrzesień 1957*, Warszawa 1957, s. 319–324. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 161.

## Druga połowa maja

Na zaproszenie Prezydium Akademii Nauk ZSRR Leszek Kołakowski wyjeżdża z delegacją Instytutu Filozofii i Socjologii PAN (Maria Ossowska, Kazimierz Ajdukiewicz, Adam Schaff, Bronisław Baczko) na tydzień do Moskwy i Leningradu. Celem jest zacieśnienie

---

Szczepański; zastępcy redaktora – Helena Eilstein i Klemens Szaniawski, sekretarz Jerzy Rudzki.

nie współpracy polskich i radzieckich filozofów (1). Spotykają się tu z członkami akademii Piotrem Fiedosiejewem, Bonifacym M. Kiedrowem, Borysem Kuźniecowerem, Siergiejem L. Rubinsteinem. W Moskwie odwiedza mienszewika, empiriokrytyka i machistę rosyjskiego Mikołaja W. Walentinowa. Po długiej rozmowie – wedle relacji Jana Garewicza, którą przytacza Cezary Wodziński – Walentinow zapytał: „Skażycie nawierno, gospodin Kołakowski, kto wy takoj? Machist ili kantianiec?” (2). Po dwudziestu latach Kołakowski w swoich *Głównych nurtach marksizmu* kilkakrotnie przywołuje nazwisko Walentinowa.

W Leningradzie, gdy Kołakowski po raz drugi zwiedzał Ermitaż, ten sam przewodnik co w 1950 roku powiedział: „Widzicie tutaj arcydzieła wielkich malarzy francuskich – Matisse’a, Cézanne’a, Braque’a i innych«. I – dodał (przecież nie można tracić okazji) – »czy wiecie, że burżuazyjna prasa oskarżyła nas, że nie chcemy wystawiać tych obrazów w Ermitażu? A to dlatego, że kiedy odnowiono niektóre sale w muzeum i trzeba je było na jakiś czas zamknąć, pewien burżuazyjny dziennikarz był tutaj i potem wystąpił z tymi śmiesznymi oskarżeniami. Ha, ha!«” (3).

(1) A. Schaff, *O zacieśnieniu współpracy polskich i radzieckich filozofów*, „Trybuna Ludu”, 4 czerwca 1957. (2) C. Wodziński, *Między anegdotą a doświadczeniem*, Gdańsk 2007, s. 50. (3) L.K., *Totalitaryzm i zalety kłamstwa*, „Aneks” 1984, nr 36.

## Maj/czerwiec

Leszek Kołakowski ma odczyt na temat determinizmu historycznego i indywidualnej odpowiedzialności na otwartym zebraniu uniwersyteckiej organizacji PZPR w Auditorium Maximum (1). Można przypuszczać, że jest to jedna z części pisanego wtedy rozliczeniowego cyklu *Odpowiedzialność i historia*. Porusza w nim także – wedle relacji Karola Modzelewskiego – sprawę aresztowania Wolfganga Haricha, nazywając reżim Ulbrichta haniebnym (2).

(1) B. Łagowski, *Tak zwane „my” i problem winy*, „Res Publica Nowa” 1993, nr 4. (2) Wypowiedź K. Modzelewskiego w: „Zeszyty Literackie” 2002, nr 4.

25 czerwca

W liście z tą datą Jerzy Giedroyc przesyła do Jana Józefa Lipskiego\* zaproszenie dla Kołakowskiego na odbywające się w Genewie we wrześniu tego roku międzynarodowe spotkania Rencontres Internationales de Genève (RIG) we wrześniu 1957 roku Kołakowski odpowiada Giedroyciowi listem z 4 lipca – nie wiadomo jednak skąd wysłanym, być może z Budapesztu. Tak rozpoczyna się trwająca pół wieku korespondencja i bliższa znajomość filozofa z redaktorem „Kultury”.

Jerzy Giedroyc w liście do Jana Józefa Lipskiego z 25 czerwca 1957 r. wspomina o akcji przeciw „Kulturze” prowadzonej w Polsce przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Wydawnictw (GUKPPiW), do listu dołączone było zaproszenie dla Leszka Kołakowskiego na RIG 1957, Ł. Garbał, D. Szczerba, *Archiwum domowe Jana Józefa Lipskiego*, Warszawa 2009, s. 28.

## Połowa roku

Leszek Kołakowski otrzymuje stypendium Fundacji Forda, która od lutego działała w Polsce, ale polskie władze poprosiły go, aby z niego zrezygnował w zamian za stypendium rządowe, o wiele niższe.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 187.

## Lato

Leszek Kołakowski spotyka się w Budapeszcie z Györgym Lukácsem, który kilka tygodni wcześniej, 11 kwietnia, został zwolniony z internowania (1). Najprawdopodobniej do spotkania dochodzi w lipcu. Niewykluczone, iż odbyło się ono przy okazji jego spotkania z Agnes Heller. Była to dobra okazja, aby zaprosić Lukácsa do

---

\* Jan Józef Lipski (1926–1991) – działacz polit., literaturoznawca; żołnierz AK i uczestnik powstania warszawskiego; członek Klubu Krzywego Koła, współpracownik paryskiej „Kultury”; od lat sześćdziesiątych zaangażowany w pomoc represjonowanym opozycjonistom, potem współzałożyciel Komitetu Obrony Robotników i Towarzystwa Kursów Naukowych. Działacz Solidarności, od 1987 przewodniczący reaktywowanej PPS.

współpracy ze „Studiami Filozoficznymi”. O wpływie Lukácsa na polskich rewizjonistów Kołakowski napisał: „Lukács nie miał na nas wpływu. Byłem chyba dwa razy na jego odczytach w Warszawie, a już po powrocie z więzienia w Rumunii, miałem z nim długą rozmowę w Budapeszcie. Zdziwił mnie jego optymizm. Wierzył, że stalinizm będzie rychło pokonany a prawdziwy socjalizm rozkwitnie. Były to, oczywiście, przepowiednie kogoś, komu już wszystko jedno czy się ono spełni za dwadzieścia, czy za dwieście lat. [...] powiedział zresztą przy jakiejś okazji, że wszystko co ja piszę jest fałszywe, ale że jest jednak za tym, żeby mi pozwolono drukować” (2).

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 157. (2) List L.K. do autora z 30 lipca 2004 r., Archiwum W. Chudoby.

## 17–20 lipca

W Warszawie odbywa się spotkanie filozoficzne „Stosunek myślenia i działania” zorganizowane przez Institut International de Philosophie (Międzynarodowy Instytut Filozofii). Kołakowski bierze udział w dyskusji po referacie Raymonda Arona<sup>10</sup> na temat społecznej odpowiedzialności filozofii i kwestionuje „możliwość całkowitej emancypacji filozofa od funkcji ideologa, skoro funkcja ta polega na przekazywaniu wartości. Potrzebne jest w związku z tym raczej ograniczenie niż rozszerzanie roli filozofa, zwłaszcza w dziedzinach nauk pozytywnych, cierpiących zawsze od presji ideologii. O ile jednak filozof nie może przestać być ideologiem, tj. wyrzec się wartości, to może przestać być kapłanem, tj. wyrzec się mitów, a demitologizacja świadomości społecznej, jakkolwiek nie znajduje wiele zachęty w doświadczeniu historycznym, jest dziedziną, gdzie rola filozofa jest może najbardziej potrzebna”.

W warszawskim spotkaniu uczestniczą m.in.: Henri Lefebvre, Rudolf Schöttländer, Maurice Cornford, Predrag Vranicki, a z Pol-

<sup>10</sup> W numerze 3 „Studiów Filozoficznych” z 1957 r. ukazuje się tekst Lukácsa *Realizm krytyczny w społeczeństwie socjalistycznym* (jest to III rozdział rozprawy *Zur Gegenwartsbedeutung des kritischen Realismus*).

<sup>11</sup> Raymond Aron (1905–1983) – francuski filozof, socjolog i publicysta polityczny; krytyk marksizmu i ustrojów totalitarnych, profesor École pratique des hautes études i Collège de France; współpracownik „Le Figaro”.

ski Tadeusz Kotarbiński, Maria Ossowska, Izydora Dąmbska, Bronisław Baczko i Narcyz Łubnicki. Podczas spotkania Kołakowski poznał m.in. Ralphi Milibanda z London School of Economics oraz Raymonda Klibansky'ego<sup>\*\*\*</sup> z Institut International de Philosophie.

„Studia Filozoficzne” 1957, nr 2.

## Sierpień

W początkach sierpnia Kołakowski bierze udział w redakcyjnej w dyskusji o tragizmie z udziałem Ryszarda Matuszewskiego i Aleksandra Ścibor-Rylskiego. W sierpniu oddaje również do druku, po czterech latach pracy, książkę o Spinozie *Jednostka i nieskończoność. Wolność i antynomie wolności w filozofii Spinozy*.

*Dyskusja o tragizmie*, „Nowa Kultura”, 25 sierpnia 1957, nr 34.

## Połowa sierpnia

Kołakowski jest na wakacyjnym wypoczynku w Zakopanem, mieszka w willi „Melitton”, jada w „Halamiu”. W karcie pocztowej do Romana Zimanda (data nieczytelna) kieruje pytanie i prośbę: „Co z drukiem naszej dyskusji? Gdybyś, jak mam nadzieję, wyjechał przed moim powrotem do Francji, bądź łaskaw zostawić w redakcji «Myśli Filozoficznej» tę książkę Mascolo oraz młodego Marksa, którego zdaje się wziąć ode mnie”.

Korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PA N; chodzi o książkę Dionysa Mascolo *Le Communisme (Relation ou la dialectique valeurs et des besoins)*, Paris 1953.

---

<sup>\*\*\*</sup> Raymond Klibansky (1905–2005) – niemiecko-kanadyjski historyk filozofii, do 1933 r. pracował w Heidelbergu, opuścił Niemcy ze względu na żydowskie pochodzenie, od 1946 r. na McGill University w Montrealu. Za pośrednictwem Institut International de Philosophie pomagał prześladowanym filozofom w krajach komunistycznych, członek Wolfson College w Oksfordzie, współautor książki *Saturn i melancholia*.

## Sierpień–wrzesień

Kołąkowski pisze i drukuje w „Nowej Kulturze” czteroczęściowy eseistyczny cykl *Odpowiedzialność i historia* będący jego rozliczeniem z okresem stalinizmu (1). Zachował się opieczętowany (pieczęcią „Nowa Kultura”) autorski maszynopis trzech części z poprawkami i skreśleniami (2). Polemiczne recenzje piszą partyjni publicyści: Ludwik Krasucki, Jerzy J. Wiatr i Stefan Żółkiewski (3). W latach 1957–1958 cykl jest tłumaczony na języki obce (4), w tym na angielski, i robi ogromne wrażenie na Edwardzie P. Thompsonie, który – jak pisze krytyk – zauważa, że: „nie tylko zawiera rzeczy oryginalne, ale takie, jakie nie były nigdy powiedziane na całym Zachodzie. Uważałem i ciągle uważam, że choć ma on charakter szkicowy, studium to zawiera najbardziej gruntowną analizę uniwersalnie znaczących problemów od pół wieku. By móc je zatrzymać przy sobie, sprzedałbym dziesięć tomów sir Karla Poppera...” (5). Jednakże Kołąkowski doznaje krytyki z innej strony, od Alasdaira MacIntyre (6).

(1) „Nowa Kultura”, 1–22 września 1957, nr 35–38. (2) Archiwum L.K. w BN. (3) L. Krasucki, *Rzeczywistość i kontemplacja*, „Trybuna Ludu” 1956, nr 266; J.J. Wiatr, *Dylematy polityki – dylematy moralności* oraz Stefan Żółkiewski, *Moralność i przewidywanie*, obaj w „Polityka” 1957, nr 31. (4) Na angielski: *Responsibility and History*, „East Europe” 1957, nr 12, 1958, nr 2–4; niemiecki: *Verantwortung und Geschichte*, „Hinter dem Eisernen Vorhang” 1957, nr 12, 1958, nr 1, 2; włoski, *Responsabilità e storia*, „L’Autra Europa” 1958 nr 1, 2, 3, 4; francuski, *Responsabilité et Histoire*, „Les Temps Modernes” 1958, nr 147–148, 149. (5) E. P. Thompson, *An Open Letter to Leszek Kolakowski*, „Socialist Register” 1973 (cytaty z listu otwartego Thompsona w tłumaczeniu Mandelskiego w: T. Mandelski, *Jak bardzo historyczny materializm historyczny?*, „Miesięcznik Literacki”, wrzesień 1988). (6) A. MacIntyre, *Notes from the Moral Wilderness-I*, „The New Reasoner” 1958–1959, nr 7.

## 17 sierpnia–5 września

Leszek Kołąkowski bierze udział w seminarium humanistycznym 13. Międzynarodowego Tygodnia Szkół Wyższych (13. Internationale Hochschulwochen) na temat „Mit–Utopia–Ideologia” w Alpbach, w Austrii. Z Polski są też Maria i Stanisław Ossowsky, Marian Przełęcki i Ija Lazari-Pawłowska. Wykłady mają m.in. Arthur Koestler (*Literatura i ideologia*); Ernst Topitsch (*Mit archaiczny i państwo w kulturze*) oraz Theodor Adorno (*Funkcja kontrapunktu w nowej mu-*



zyce – przyczynek do stosunku między techniką artystyczną a problematyką filozoficzną). Dopełnieniem ostatniego wykładu jest koncert muzyki elektronicznej poprzedzony odczytem Hansa Stuckenschmidta (1). W Alpbach z wykładem *Filozofia i świat w zasięgu mitu* jest również Gabriel Marcel, którego Kołakowski tu poznaje osobiście (2).

(1) I. Lazari-Pawłowska, *Mit-Utopia-Ideologia*, „Studia Filozoficzne” 1957, nr 3 (plakat informujący o seminarium <http://www.bildindex.de/obj16570171.htm-1#|home> [dostęp 24.04.2013]). (2) J. Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, Warszawa 2008, s. 460.

#### 4–14 września

XII Międzynarodowe Spotkania w Genewie. Tematem spotkań jest „Europa i współczesny świat”. Leszek Kołakowski wyjeżdża na Spotkania dzięki staraniom Jerzego Giedroycia. Wypowiada się w dyskusji „Europa i jej zjednoczenie”, w polemice z Paulem Henrim Spaakiem (przewodniczącym Zgromadzenia Ogólnego Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali) porównuje zajęcie Kanału Sueskiego do interwencji ZSSR na Węgrzech, co zostaje źle przyjęte. Nie przeszkodziło to jednak w zrobieniu sobie wspólnej fotografii ze Spaakiem. W spotkaniach udział biorą także m.in.: Henri Lefebvre, Jeanne Hersch, Etienne Gilson, Max Born.

Informacje na temat spotkania [http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes\\_pdf/rig12.pdf](http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes_pdf/rig12.pdf) [dostęp 24.04.2013].

Do Genewy jedzie razem z Janem Strzeleckim. Obaj reprezentują Klub Krzywego Koła, choć formalnie Kołakowski nigdy nie był jego członkiem. Z Polski przyjeżdża również Jarosław Iwaszkiewicz. W Genewie Kołakowski poznaje Irenę Krzywicką, która jest attaché kulturalnym w Bernie i spotyka się z polską delegacją.

A. Tuszyńska, *Długie życie gorszytelki. Losy i świat Ireny Krzywickiej*, Warszawa 1999, s. 221.

#### Rok akademicki 1957/1958, Uniwersytet Warszawski

Kołakowski nie prowadził wykładów ze względu na planowany wyjazd do Holandii i Francji.

Promocje prac doktorskich: Henryk Z. Rosen, *Problem chrześcijaństwa pierwotnego w nowoczesnych szkołach historycznych*, WF UW 1957.

Recenzje prac doktorskich: Zbigniew Ogonowski, *Tolerancja i socynianizm w Polsce XVII wieku*, IFiS PAN 1958.

Promocje prac magisterskich: Krzysztof Pomian, praca o filozofii Sartre'a (16 października 1957, WF UW).

*Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1957/1958*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1957.

## 1 października

Leszek Kołakowski wygłasza prelekcję *O ideologii* w Klubie „100 kwiatów”, w kawiarni „Czytelnika”, pod patronatem „Nowej Kultury”. Po prelekcji wywiązała się ożywiona dyskusja. Prelekcja jest zapewne oparta na przygotowywanym wtedy tekście do książki *Organizacja i myślenie zbiorowe*, stanowiącym w zamierzeniu drugą część artykułu *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu* i będącym odpowiedzią na krytykę i zarzuty pod jego adresem.

„Nowa Kultura” 1957, nr 40.

## 2 października

W związku z mającym nastąpić wyjazdem naukowym (stypendium rządowe) do Francji, a potem do Holandii Leszek Kołakowski pisze list do ministra szkolnictwa wyższego Stefana Żółkiewskiego, wyjaśniając cel wyjazdu: „Zamierzeniem moim jest zanalizować kwestie związane z paradoksalnymi formami laicyzacji świadomości społecznej w prądach o charakterze irracjonalistycznym i narastanie różnych form subiektywizmu religijnego. [...] Pragnąłbym w obu krajach zebrać materiał dwóch prac: jednej poświęconej kształtowaniu się subiektywistycznego irracjonalizmu religijnego w 17 wieku jako formy laicyzacji życia umysłowego epoki oraz drugiej, mającej charakter ogólny i na pół podręcznikowy, a poświęconej obszernemu przedstawieniu historii światopoglądów w trzech wspomnianych krajach między Odrodzeniem i Oświeceniem”.

### 3 października

Leszek Kołakowski i Jan Strzelecki na spotkaniu w Klubie Krzywego Koła w Warszawie dzielą się refleksjami z udziału w XII Międzynarodowych Spotkaniach w Genewie w 1957 roku.

A. Friszke, *Początki Klubu Krzywego Koła*, s. 80–81.

### Październik

Andrzej Nowicki zaprosił Leszka Kołakowskiego na I Zjazd Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli (SAiW) w Bydgoszczy (9–10 listopada 1957) z sugestią, aby dał się wybrać na przewodniczącego. W październiku podczas wspólnego zebrania na uniwersytecie Kołakowski odmawia ze względu na liczne zajęcia i bliski wyjazd za granicę, pisząc do niego na kartce „Przestałem być ateistą, nie mogę mieć tylu zawodów, a ten jest bardzo męczący”.

A. Nowicki, *Zapiski z archiwum Andrzeja Nowickiego o Leszku Kołakowskim*, „Sofia” 2009, nr 9, s. 325–326.

### Druga połowa października

Kołakowski wyjeżdża do Paryża, aby załatwiać w École pratique des hautes études formalności związane z organizacją stypendium rządowego (pierwotnie najpierw miał być we Francji, potem w Holandii). Odwiedza też paryską „Kulturę” i ma tu spotkanie połączone z referatem na temat sytuacji w Polsce dokładnie w rok po październiku 1956 roku. Jarosław Abramow-Newerly w swoich wspomnieniach pisze o spotkaniu: „wszedł, stukając laską. Zgromadziliśmy się w tym salonie, który gospodarze nazywali *jardin d’hiver*, przy winie i zastawionym stole. Zaczęła się dyskusja na temat sytuacji w Polsce. Głównym referentem był Kołakowski. Z jego oceną wszyscy się liczyli i słuchali pilnie” (1). Uczestnikami spotkania są Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz, Jerzy i Piotr Rawiczowie oraz wycieczka

STS-u z Warszawy, m.in. Andrzej Drawicz, Agnieszka Osiecka, Jerzy Markuszewski.

J. Abramow-Newerly, *Lwy STS-u*, Warszawa 2005, s. 352.

## Listopad/grudzień

Spotkanie Leszka Kołakowskiego z Władysławem Gomułką w gmachu KC krótko po rozwiązaniu (2 października 1957) tygodnika „Po Prostu”, zaaranżowane przez Stefana Staszewskiego\*. Rozmawiają parę godzin, Gomułka jest bardzo szczery i bezpardonowy: „Co wy sobie myślicie – mówił – że jak myśmy tolerowali różne wasze wybryki, to będziemy je tolerować zawsze?” (1). Juliusz Hibner\*\* – przyjaciel Kołakowskiego – podaje, że w rozmowie „Gomułka cały czas krzyczał” (2).

Rozwiązanie „Po Prostu” było sygnałem, że rewolucyjna fala polskiego października bezpowrotnie odpłynęła. W czasie spotkania ze Staszewskim i Pawłem Hertzem w 1963 roku, wspominając po latach rewizjonistów i październik 1956 roku, Kołakowski miał powiedzieć: „Błąd naszego ruchu – który myśmy zrobili polega chyba na tym (błąd polityczny, nie intelektualny i nie moralny), że wtedy kiedy powinniśmy być polityczni, to byliśmy moralni” (3). W podsumowaniu relacji z ich rozmowy czytamy, iż „dyskutanci żałują, że nie przejęli władzy w Październiku, gdyż leżała ona na ulicy” (4).

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 162; W. Karpiński, L.K., *Rozmowa pamiętna*, [w:] *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 222–223. (2) B. Puchalska-Hibner, *Życie niepokorne*, Warszawa 2000, s. 129. (3)-(4) IPN 0204/503, t. 3, k. 193–194 (rozmowa z 10 lipca 1963 r.).

\* Stefan Staszewski (1906–1989) – polityk, członek frakcji „puławskiej” w partii, I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR w latach 1955–1957.

\*\* Juliusz Hibner (1912–1994) – uczestnik hiszpańskiej wojny domowej, generał brygady LWP, fizyk; w latach 50. dowódca wojsk wewnętrznych i wyższy urzędnik MSW; po przejściu w stan spoczynku w 1959 roku pracował w Instytucie Badań Jądrowym w Świerku.

## 7 listopada

W redakcji „Nowej Kultury” Kołakowski prowadzi dyskusję na temat laicyzacji, w której udział biorą: Władysław Bieńkowski, Henryk Hinz, Tadeusz M. Jaroszewski, Jacek Kubski, Tadeusz Mrówczyński, Andrzej Nowicki, Tadeusz Płuzański, Tadeusz Racinowski, Jan Strzelecki, Henryk Świątkowski.

*Dyskusja o laicyzacji*, „Nowa Kultura” 1957, nr 50.

## Listopad

Kołakowski odbywa wielogodzinny pożegnalny spacer z Marianem Dobrosielskim, który wyjeżdżał wtedy do pracy w ambasadzie polskiej w Waszyngtonie, i dzieli się „swoimi obawami dotyczącymi rządów monopartii, niebezpieczeństw grożących wolności słowa, nauki i kultury w Polsce”.

M. Dobrosielski, *Metamorfoza*, „Dziś” 1996, nr 10.

## Listopad

Nie dochodzi do druku książki Leszka Kołakowskiego *Organizacja i myślenie zbiorowe*, w serii Biblioteczka „Po Prostu”, „którą to serię – prowadził Jurek Płudowski w KiW. O ile pamiętam książka nie zdążyła pójść do cenzury, cała seria została po prostu zlikwidowana w wyniku nowych zarządzeń politycznych” (1). Anons o książce pojawił się na tylnej okładce innej książki z tej serii – Giovanniego Papiniego *Pamiętniki Pana Boga* (Warszawa 1957). W zamierzeniu na książkę miało się składać pięć artykułów: *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*; *Intelektualiści i ruch komunistyczny*; *Sens ideowy pojęcia lewicy*; *Śmierć bogów* oraz *Organizacja i myślenie zbiorowe* (2), od którego brał się tytuł całego zbioru. Ten ostatni tekst był odpowiedzią autora na liczne obiekcje i krytykę pod adresem jego artykułu *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*. Zmodyfikowana wersja tego tekstu zostanie włączona do niemieckiego tłumaczenia artykułu *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu* jako jego druga część (3)

i w tej formie wejdzie do książki *Der Mensch ohne Alternative. Von der Möglichkeit und Unmöglichkeit Marxist zu sein* (München 1960). W następnych latach *Ideologie und Theorie* jako osobny tekst zostanie przetłumaczony na języki angielski, hiszpański, duński i serbo-chorwacki, ale nie ukaże się po polsku.

(1) List L.K. do autora z dnia 13 marca 2002 r., Archiwum W. Chudoby. (2) Materiały – po pierwszej korekcie – do książki L.K. *Organizacja i myślenie zbiorowe*, Archiwum L.K. w BN. (3) Zdaniem niektórych – najlepsza: przypis redakcyjny do L.K., *Ideologie und Theorie*, [w:] *Ideologie-Wissenschaft-Gesellschaft*, Hg. H.-J. Lieber, Darmstad 1976, s. 355.

## Grudzień

Przed wyjazdem do Holandii Leszek Kołakowski pisze sztukę teatralną *System księdza Jensena albo Wejście i wyjście. Farsa w 2 aktach naśladowana z różnych autorów, nieoryginalna. Polemika optymistyczna z Beckettem*.

Opublikowana w: „Twórczość” 1965, nr 6.

## 13 grudnia

W „Sztandarze Młodych” nr 296 ukazuje się wypowiedź Kołakowskiego o tym, co podobało mu się w miastach zagranicznych: w Paryżu – stołówki studenckie i domy akademickie; w Moskwie – wysokie uposażenia pracowników naukowych, w Berlinie Wschodnim – teatr Brechta, w Budapeszcie – czarna kawa w kawiarniach, w Belgradzie – poczucie godności narodowej i brak serwilizmu wobec zagranicy; wymienia też Pragę, Genewę, Wiedeń i Bukareszt.

## Połowa grudnia

Leszek Kołakowski pisze *Wyjaśnienie* do „Nowej Kultury” (nr 50) ze sprostowaniem informacji, którą przeczytał w pierwszym numerze francuskiego pisma „L’Express”, przedstawiającej go jako współpracownika pisma „La Nouvelle Réforme”. Ponadto zapewnił, że redak-

cja tego pisma nie poinformowała go o zamiarze przedrukowania artykułu *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*<sup>\*</sup>.

Leszek i Tamara Kołakowscy są na wieczorze autorskim Władysława Broniewskiego z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin poety (ur. 17 grudnia 1897) w Klubie Stu Kwiatów przy ul. Wiejskiej w Warszawie. Artur Międzyrzecki, który tam był, napisał: „Po wieczorze zaprosił do siebie Leszka i Tamarę Kołakowskich, Wiktora i Janinę Woroszylskich i nas oboje, Julię i mnie. Był w świetnym humorze, recytował Słowackiego i Norwida... Dogadał się tego wieczora z Leszkiem Kołakowskim co do sąsiedztwa ich rodzinnych dworców, gdzieś pod Płockiem, jeśli się nie mylę. Leszek Kołakowski godził się z wywodem gospodarza na ten temat raczej z grzeczności – jak mi się wydawało, bez przekonania. Sam potwierdził po latach swoje wątpliwości... Przyniósł nawet z tej okazji szlachecki dyplom, spisany przed wiekiem...” (1).

W liście do autora Kołakowski pisze: „znałem Broniewskiego, tak, choć mógłbym powiedzieć, że byłem jego bliskim znajomym. Że mówiliśmy do siebie «ty» to nic nie znaczy, bo on innej formy nie znał. Kilka razy zdarzyło się, że budził mnie telefonem o 4 rano i mówił: a może, ja cię wyciągnąłem z łóżka? No, to daję Ci pół minuty, weź sobie kołdrę i wróć do telefonu, a ja ci przeczytam mój nowy wiersz! Owszem, to był poeta bardzo dobrej klasy, prawdziwy poeta, mimo poematu o Stalinie (też zresztą był to niezły tekst, poetycko, trudno)” (2).

(1) A. Międzyrzecki, *Ostatni toast. Wspomnienie o Władysławie Broniewskim*, „Rzeczpospolita”, 13–14 grudnia 1997 („Plus-Minus”, nr 51). (2) List L.K. do autora z 31 marca 2000 r., Archiwum W. Chudoby.

<sup>\*</sup> Tym samym w 1957 r. opublikowano we Francji najważniejsze teksty Kołakowskiego z okresu po XX zjeździe KPZR i październikowego przełomu: *O słuszności zasady: Cel uświęca środki* („Les Temps Modernes”), *Czym jest socjalizm?* („La Vérité”), *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu* („La Nouvelle Réforme”) i *Sens ideowy pojęcia lewicy* („Les Lettres nouvelles”).

1958

Leszek Kołakowski bierze roczny bezpłatny urlop na uniwersytecie i wyjeżdża jako stypendysta Ministerstwa Szkół Wyższych na początku do Holandii, a po pół roku do Francji. Celem stypendium są studia nad historią XVII-wiecznego chrześcijaństwa w Holandii i we Francji. Pierwsze półrocze spędza w Amsterdamie, a drugie, od początku lipca, w Paryżu. Wyjeżdża zaopatrzony w listy polecające od rektora UW prof. Aleksandra Gieysztorą do prof. Fernanda Braudela z Sekcji VI de l'École pratique des hautes études w Paryżu oraz do prof. Adolfa Johanna C. Rütera, zaadresowany: Directeur de l'Institut d'Histoire Sociale, Délégué de Pays Bas au Comité International des Sciences Historiques).

Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

## 2 stycznia

Tuż przed swoim wyjazdem do Holandii, w związku z mającą nastąpić weryfikacją członków partii Leszek Kołakowski pisze list do egzekutywy OOP Wydziału Filozofii UW ostrzegający, że „wszelka władza monopartyjna prowadzi do degeneracji”.

AAN 237/XVI/408, k.187–193.

## 7 stycznia

Przyjazd Leszka Kołakowskiego do Amsterdamu. Już następnego dnia kontaktuje się listownie z Jerzym Giedroyciem i podaje swój adres: bij M. Van Tijn, Amsterdam, O. James Watt'straat 3. Giedroyc, który utrzymywał kontakty z Kongresem Wolności Kultury, poprzez swoje kontakty z Shepardem Stonem\* czynił starania o przyznanie mu stypendium Fundacji Forda w 1958 roku. Podczas półrocznego pobytu w Holandii Kołakowski korzysta z zasobów biblioteki menonitów w Amsterdamie, studiuje pisma holenderskich

---

\* Shepard Stone (1908–1990) – od 1953 dyrektor międzynarodowych programów Fundacji Forda, był związany z Kongresem Wolności Kultury.



reformatorów i mistyków religijnych tak zwanej drugiej reformacji XVII wieku, m.in. Jana Bredenburga, Dirka Camphuysena, Fryderyka van Leenhofa.

J. Giedroyc, K. A. Jeleński, *Listy 1950–1987*, Warszawa 1995, s. 276.

## 21 stycznia

Do Leszka Kołakowskiego w Amsterdamie przyjeżdża Jerzy Giedroyc, przywozi mu styczniowy numer „Kultury” oraz najnowsze książki. Podejmuje się też załatwienia jemu i Tamarze stypendium Fundacji Forda oraz oferuje swoją pomoc przy staraniach o wizę do Anglii. Ponadto Giedroyc namawia go – bezskutecznie – do zorganizowania jakiejś nowej V Międzynarodówki (rewizjonistyczno-dysydenckiej), na czele której miałby on stanąć; redaktor „Kultury” czyni nawet starania o katedrę i możliwość wydawania przez niego pisma, a także o stypendium dla Tamary. Po powrocie do Paryża przesyła mu dzieła Spinozy.

Listy L.K. do Jerzego Giedroycia z 14 stycznia 1958 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura” oraz 1 lutego 1958 r., Archiwum L.K. w BN. J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1994, s. 189; A.S. Kowalczyk, *Giedroyc i Kultura*, Wrocław 1999, s. 201. Więcej informacji o kontaktach ludzi paryskiej „Kultury” z polskimi rewizjonistami w: D. Gawin, *Wielki zwrot*, Kraków 2013.

## Luty

5 lutego w moskiewskiej „Prawdzie” (1) ukazuje się artykuł Fiodora Konstantinowa *Przeciw współczesnemu rewizjonizmowi*, w którym zalicza on Leszka Kołakowskiego do trójki rewizjonistów, pozostali to Imre Nagy\* i Milovan Đilas\*\*. Kołakowski komentuje to: „Dowiedziałem się wczoraj, że był w «Prawdzie» artykuł Konstantinowa, gdzie zajął się on m.in. moją osobą i stwierdził, że robię to samo

\* Imre Nagy (1896 –1958) – komunistą węgierski, premier Węgier (1953–55) i ponownie podczas rewolucji węgierskiej 1956. Po zdławieniu rewolucji osądzony i stracony.

\*\* Milovan Đilas (1911–1995) – jugosłowiański komunistą, działacz polityczny, wiceprezydent Jugosławii (1953–1954), potem wielokrotnie więziony za krytykę partii komunistycznej, w 1968 r. wyemigrował na Zachód.

w teorii, co Imre Nagy w polityce; w związku z przygotowywanym procesem Nagy'a jest to tzw. czytelna aluzja" (2). W prasie bułgarskiej (3) pojawia się artykuł *Współczesny rewizjonizm* atakujący Kołakowskiego za artykuł *Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*. Podobny atak przypuszcza prasa rumuńska, o czym pisze „Der Spiegel” (4).

(1) „Prawda” 1958, nr 14430. (2) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 7 lutego 1958 r. Archiwum L.K. w BN. (3) „Filosofska Misl” 1958, nr 2. (4) „Polski marksistowski filozof Leszek Kołakowski z powodu swojej krytyki komunizmu został niedawno zaatakowany przez organy sowieckiej, bułgarskiej i rumuńskiej partii komunistycznej”, nota *Zitat*, „Der Spiegel” 1958, nr 13, s. 30.

### Połowa lutego 1958

Dziesięciodniowy pobyt Leszka Kołakowskiego w Londynie, gdzie Tamara jest na stypendium. Wizę otrzymuje dzięki pomocy Auberona Herberta, brytyjskiego arystokraty, który zaciągnął się podczas wojny do polskiego wojska i znał język polski. O swoim pobycie w Londynie napisał: „bawiłem się jak szatan latając bez ustanku z jednego końca miasta na drugi (mniej więcej jak ze Szczecina do Przemyśla) i wyjechałem zmaltretowany” (1). Ma tu dwa referaty na seminarium socjologicznym w London School of Economics, jeden z nich nosił tytuł *Rola intelektualistów w ewolucji świata socjalistycznego* (2). Spotyka się z wieloma brytyjskimi intelektualistami i filozofami, m.in. z Leopoldem Łabędziem\*, który organizował jego wyjazd do Londynu (3), z Ralphem Milibandem (którego poznał rok wcześniej), z Tomem Bottomorem oraz z Alasdaiem MacIntyre. Niedługo potem MacIntyre zamieści krytyczne uwagi pod adresem Kołakowskiego (4). „Co do MacIntyre, to pamiętam, że kiedyś dawno mnie krytykował, widziałem go też przelotnie w Londynie w 1958 r., a potem w Waszyngtonie w roku bodaj 1985 (nie jestem pewien). On ma do mnie szczególną niechęć i wściekłość, choć nie wiem dlaczego. Był kiedyś leftystą angielskim i wtedy to było jasne, dlaczego to przetrwało, nie mam pojęcia” (5). Kołakowski trafia nawet na jakies

\* Leopold Łabędź (1920–1993) – politolog, dziennikarz, żołnierz armii Andersa; od 1961 redaktor naczelny londyńskiego kwartalnika politologicznego „Survey”; organizował wsparcie dla pisarzy radzieckich, węgierskich i polskich prześladowanych przez reżimy komunistyczne.

towarzyskie spotkanie arystokratów<sup>\*</sup>. Jedzie do Oksfordu i poznaje tu Isaiaha Berlina i Charlesa Taylora. W londyńskim „Ognisku” zaś, gdzie jest kilka razy z Tamarą, poznaje Aldonę i Jerzego S. Sitów oraz Juliusza Mieroszewskiego, publicystę paryskiej „Kultury” (6).

(1) List L.K. do Romana Zimanda z 12 kwietnia 1958 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN. (2) Zachował się brulion tego referatu (zaczynający się od słów: „Nie jestem socjologiem, lecz historykiem filozofii”) w Archiwum L.K. w BN. (3) List Leopolda Łabędzia do L.K. z 14 stycznia 1958 r., Archiwum L.K. w BN. (4) por. przypis 6 na stronie 140. (5) List L.K. do autora z 3 grudnia 1997 r., Archiwum W. Chudoby. (6) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 181–182.

## Pierwsze półrocze

Leszek Kołakowski poprzez syna właścicielki mieszkania, w którym mieszka, poznaje kilku trockistów z Belgii i Francji, w tym „generalnego sekretarza i parę innych głównych figur w Czwartej Międzynarodówce, albo raczej w jednej z Czwartych Międzynarodówek”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 191.

## Początek marca

Przyjazd Tamary Kołakowskiej z Londynu do Amsterdamu w ramach kontynuacji naukowego stypendium i wspólny pobyt z Leszkiem do czasu wyjazdu do Francji.

## Marzec–kwiecień

Leszek Kołakowski pisze artykuł o młodym Marksie: „napisałem jakiś artykułek do jakiegoś nowo powstałego pisma marksistowskiego

<sup>\*</sup> W jego liście do R. Herczyńskiego z 15 marca 1958 r. czytamy: „raz zabrnąłem w jakieś towarzystwo arystokratyczne, gdzie było parę ważnych osobistości, które zrobiły na mnie wrażenie notorycznych małą; czułem się jak w zwierzyńcu. Poziom tych facetów z prawicy, których widziałem daje się porównać tylko z poziomem sowieckich filozofów; prawica jest mniej więcej wszędzie tak samo skretyniała, a lewica wszędzie w stanie takiego samego immobilizmu, rozbitcia i braku koncepcji” (Archiwum L.K. w BN).

francuskiego\* (pismo nie-komunistów, ale politycznie nieszkodliwe); dowodzę tam, że punkt wyjścia teorii poznania Marksa obrócił się w swoje przeciwieństwo u Engelsa” (1). Chodzi tu niewątpliwie o głośny potem artykuł *Karol Marks i klasyczna definicja prawdy*. Nie został on jednak w tym piśmie opublikowany, ale po przetłumaczeniu na język niemiecki stał się podstawą wykładu, jaki Kołakowski wygłosił na uniwersytecie w Tybindze w grudniu 1958 roku. Potwierdzenie tego znajdujemy w przypisie do poprawionego angielskiego tłumaczenia tego eseju: „This essay was originally written in either German or French (I do not remember). A shortened version was delivered as a lecture at the University of Tübingen in December 1958” (2).

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 19 kwietnia 1958 r., Archiwum L.K. w BN. (2) L.K., *The Two Eyes of Spinoza and Other Essays on Philosophers*, South Bend, Indiana 2004, s. 173.

## 16 kwietnia

Podczas zebrania redakcji „Nowej Kultury” po wytknięciu zespołowi błędów (rewizjonizm) narzucono tygodnikowi nowego redaktora naczelnego; na miejsce Wiktora Woroszyńskiego przyszedł Stefan Żółkiewski. W związku z tym Leszek Kołakowski wraz z grupą kolegów opuścili redakcję. W informacji redakcyjnej czytamy: „W związku z reorganizacją redakcji kol. kol.: Marian Brandys, Tadeusz Konwiczki, Leszek Kołakowski, Wilhelm Mach, Jerzy Piórkowski, Aleksander Ścibor-Rylski, Witold Wirpsza i Wiktor Woroszyński zrezygnowali z udziału w zespole «Nowej Kultury», nie odmawiając dalszej współpracy z pismem. Stanowisko redaktora naczelnego «Nowej Kultury» objął Stefan Żółkiewski. Reszta zespołu redakcyjnego pozostaje w niezmienionym składzie”.

*W związku z reorganizacją redakcji...*, „Nowa Kultura” 1958, nr 20, s. 6.

---

\* Chodzi najprawdopodobniej o pismo „La Nouvelle Réforme”.

## 28 kwietnia/początek maja

Leszek Kołakowski w czasie swojego prawie tygodniowego pobytu w Paryżu (1) ma odczyt pt. *Spinoza* na konferencji zorganizowanej przez historyków Sekcji VI École pratique des hautes études. Przy okazji tego pobytu miał tu godzinne spotkanie z Adamem Schaffem: „Posiedzieliśmy godzinę i rozstaliśmy się w przyjaźni (2). W zestawieniu konferencji EPHE w czytamy: „Leszek Kołakowski, «Spinoza» – 3 razy” (3).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 11 kwietnia 1958 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) List L.K. do Romana Zimanda z 13 maja 1958 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN. (3) P. Pleskot, *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty historyków polskich ze środowiskiem „Annales” 1945–1989*, Warszawa 2010, s. 504.

## Kwiecień–maj

Leszek Kołakowski otrzymuje grant Fundacji Forda na trzymiesięczny pobyt i pracę badawczą w USA, z możliwością wyjazdu z Polski do pierwszej połowy 1959 roku (1). O terminie kwietniowym przyznania stypendium można wnosić z listu Leopolda Łąbedzia: „Giedroyc poinformował mnie, że Pan i Pani Tamara otrzymaliście stypendia Fordowskie i przyszyły rok spędzicie w Ameryce” (2). W tej sprawie Kołakowski w liście do Romana Zimanda napisał: „Miałem jechać do USA, ale na razie zrezygnowałem (nie przypuszczasz chyba, żeby w wolnym kraju robili komuś trudności z wyjazdem do Anglii za rok?)” (3).

(1) List Sheparda Stone’a do Ludwika Leszczyńskiego, Dyrektora w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego, z 1 października 1958 r., Listy z Fundacji Forda do L.K., Archiwum L.K. w BN. (2) List Leopolda Łąbedzia do L.K. z 2 maja 1958, Archiwum L.K. w BN. (3) List L.K. do Romana Zimanda z 9 października 1958 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN.

## 24 maja

Do Kołakowskich w Amsterdamie przyjeżdża na kilka dni w odwiedziny Irena Krzywicka z synem Andrzejem i Tadeuszem Gulikiem. Robią objazd samochodem po okolicy (1). Wcześniej jeszcze Koła-

kowski robi wycieczkę samochodową do Lejdy, Delft, Hagi i Rotterdamu (2). Zwiedza też miasteczka Nijmegen, Arnhem, Oss oraz dom Benedykta Spinozy w Rijnsburgu (pojechał tam na rowerze), o czym wspomina w liście do Romana Zimanda (3).

Po powrocie Krzywickiej do kraju w 1958 roku Kołakowscy są częstymi gośćmi piątkowych spotkań, które organizowała w swoim domu przy ulicy Langiewicza w Warszawie.

(1) List Ireny Krzywickiej do L.K. z 9 maja 1958 r., Archiwum L.K. w BN; A. Tu-szyńska, *Długie życie gorszycielki. Losy i świat Ireny Krzywickiej*, Warszawa 1999, s. 221. (2) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 19 kwietnia 1958 r., Archiwum L.K. w BN. (3) List L.K. do Romana Zimanda z 13 maja 1958 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN.

## 20 czerwca

Kilka dni po straceniu na Węgrzech Imre Nagya (15/16 czerwca) Kołakowski pisze do Bronisława Baczki: „o sprawie węgierskiej nie ma co pisać. Przywykłem już do tego i pogodziłem się z faktem, że żyjemy w kraju, który jest częścią względnie autonomiczną – ale jednak częścią – imperium bandytów i nie można dostawać nagle wstrząsów, kiedy po raz tysięczny okazuje się, że bandyci są bandytami”. W tym samym liście na temat swojej przyszłej książki (chodzi o założenia metodologiczne *Świadomości religijnej i więzi kościelnej*) pisze: „idea pracy, którą podjąłem jest taka, żeby rozważyć pewne analogie myślenia, które pojawiają się w 17 wieku na dwóch ekstremach życia religijnego w antyreformacji liberalnej i indywidualistycznej, która kwitła w Niderlandach oraz kontrreformacji katolickiej, która działała we Francji, chciałbym mianowicie zrozumieć, skąd się biorą i jak daleko sięgają, o ile są pozorne, a o ile rzeczywiste itd. – te właśnie analogie na ekstremach życia umysłowego”.

Odpis listu L.K. do Bronisława Baczki z 20 czerwca 1958 r., IPN BU 0 204/503/t. 1, s. 84–86.

## Pierwsze półrocze

Leszek Kołakowski nawiązuje liczne kontakty. Najważniejsze: z Leopoldem Łabędziem (który w liście pisał: „Widziałem się w Paryżu

z Lucien Goldmannem. Był bardzo ciekaw Pańskiej recenzji z jego książki” (1), z przedstawicielami Fundacji Forda (Shepardem Stonem i Stanleyem Gordonem), z François Bondym i z tłumaczką Anną Posner, Paulem Dibonem, Clemensem Hellerem. W Utrechcie poznaje rusycystę Wiktora Erlicha, z którym w czerwcu wyjeżdża do Paryża, a potem spotka się przy różnych okazjach w New Haven i Bostonie (2). W tym czasie poznaje również Alinę Szapocznikow, która w liście z Paryża pisze do Ryszarda Stanisławskiego: „W ogóle Holandia arcyciekawa i arcynudna. Dwa wieczory spędziłam z Leszkiem Koł[akowskim], który tam kona z nudów” (3).

(1) List Leopolda Łabędzia do L.K. z 2 maja 1958 r., Archiwum L.K. w BN. Chodzi o recenzję *Pascal i epistemologia historyczna Goldmanna*, „Studia Filozoficzne 1957, nr 3. (2) L.K., *Pamięci Wiktora Erlicha (1914–2007)*, „Gazeta Wyborcza” 2008, nr 46.

(3) *Kroją mi się piękne sprawy. Listy Aliny Szapocznikow do Ryszarda Stanisławskiego 1948–1971*, Kraków, Warszawa 2012, s. 301 (list z 26 czerwca 1958 r.).

## Lipiec

2 lipca Kołakowski wyjeżdża z Amsterdamu do Brukseli (1), gdzie zatrzymuje się na dwa dni w drodze do Paryża. W Paryżu Kołakowscy od początku mają trudności mieszkaniowe. Na dziesięć dni jadą do Cerisy-La-Salle w Normandii, gdzie Kołakowski bierze udział w międzynarodowej konferencji historyków.

(1) IPN BU 0 204/503, t. 1, s. 85.

## 10–20 lipca

Leszek Kołakowski przebywa w Normandii i uczestniczy w konferencji „L’histoire et ses interprétations” („Historia i jej interpretacje”) w Centre Culturel International de Cerisy-La-Salle. W konferencji biorą udział przedstawiciele francuskiej szkoły historyków Annales oraz m.in.: Eric Voegelin, Aleksander Gieysztor, Lucien Sebag. Kołakowski uczestniczy w następujących dyskusjach tematycznych:

1) Dyskusja (11 lipca) na temat „Reakcje krajowe na dzieło Arnolda Toynbee” – prowadzenie Raymond Aron, inni uczestnicy: Frédéric Mauro, Henri I. Marrou, Witold Kula, Otmar Anderle,

Ignatio Olagüe, Gustavo Costa, Owen Lattimore, Arnold Toynbee, Lucien Goldmann;

2) Dyskusja (13 lipca) na temat „Cywilizacje i religie” – prowadzenie Jean Daniélou, inni uczestnicy: Maxime Rodinson, Raymond Aron, Lucien Goldmann, Léon Poliakov, Ignatio Olagüe, Gaston Fessard, André Tudesq, Otmar Anderle, Arnold Toynbee;

3) Dyskusja (16 lipca) na temat „Historia a przewidywalność rzeczywistości” – prowadzenie Jan M. Romein, inni uczestnicy: Otmar Anderle, Raymond Aron, Anton Hilchmann, Jeanne Parain-Vial, Arnold Toynbee;

4) Dyskusja (19 lipca) na temat „Obiektywizm historyczny i wartości” – prowadzenie Witold Kula, inni uczestnicy: Jacques Madaule, Arnold Toynbee, Paul Ricoeur, François Châtelet, Lucien Goldmann, Aleksander Gieysztor;

5) Dyskusja (19 lipca) na temat „Historia filozofii i historyczność” – prowadzenie Paul Ricoeur, inni uczestnicy: Jacob Taubes, Lucien Goldmann, Stanisław Ehrlich, François Châtelet, Jacques Madaule.

Na podstawie książki *L'histoire et ses interprétations. Entretiens autour de Arnold Toynbee sous la direction de Raymond Aron*, Paris, La Haye 1961.

## Lipiec/sierpień

W Paryżu Kołakowscy najpierw mieszkają u różnych znajomych, korzystając do celów korespondencji z adresu Karola Kewesa, a potem przeprowadzają się do paryskiej stacji PAN przy 74, rue Lauriston w XVI dzielnicy), gdzie spotykają się z przyjeżdżającymi z Polski znajomymi: Pawłem Beylinem, Adamem Schaffem, Bronisławem Bączką. W tym czasie Kołakowski spotyka się też z Jerzym Lisowskim w hotelu Mont Blanc w Paryżu (1) i przekazuje mu do druku w „*Twórczości*” jedną z trzech napisanych ostatnio pochwał, mianowicie *Pochwałę niekonsekwencji*. Pozostałe dwie to *Pochwała snobizmu* (2) oraz *Pochwała cenzora* (3).

(1) Niedatowany list L.K. do Jerzego Lisowskiego z 1958 r., Korespondencja J. Lisowskiego, Muzeum Literatury. (2) L.K., *Pochwała niekonsekwencji*, „*Twórczość*” 1958, nr 9; *Pochwała snobizmu*, „*Argumenty*” 1960, nr 36. (3) Dotąd niedrukowana; rękopisy wszystkich trzech pochwał znajdują się w Archiwum L.K. w BN.



7 sierpnia

Kołodkowski wyrabia sobie roczną kartę wstępu do Bibliothèque Nationale w Paryżu (1). Jego głównymi lekturami są prace autorów mistycznych z XVII wieku, głównie francuskich (m.in. de Bérulle, Surin, Bourignon), w celu interpretacji ich myśl w duchu materialistycznym. W liście do Zimanda z pewnym dystansem, co do metody, pisze: „jako marksista, mam dowieść, że to wszystko dlatego, iż byli wyzyskiwaczami lub wyzyskiwanymi, lub też drobną szlachtą czy zrujnowaną burżuazją czy jeszcze czymś innym” (2).

- (1) Gabinet prof. Leszka Kołodkowskiego, Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu. (2) List L.K. do Romana Zimanda z 9 października 1958, korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN.

Wrzesień

Leszek i Tamara Kołodkowsy wyjeżdżają na prawie dwutygodniowe wakacje do Włoch. Zwiedzają zabytki i sławne miejsca, są m.in. w Rzymie i w Castel Gandolfo, gdzie w letniej rezydencji papieża 17 września trafiają na audiencję powszechną Piusa XII (1), który w każdą środę błogosławił wszystkich z balkonu. W liście do Ryszarda Herczyńskiego Kołodkowski pisał: „W Castel-Gandolfo mieliśmy ostatnią okazję otrzymać błogosławieństwo papieża, i w istocie, wraz z tłumem pielgrzymów zostaliśmy pobłogosławieni” (2). Datę przyjazdu do Castel Gandolfo daje się ustalić z listu Kołodkowskiego do Romana Zimanda pisanego w dniu śmierci Piusa XII, w którym napisał, że byli tam trzy tygodnie przed śmiercią papieża (3).

Ukazuje się książka *Jednostka i nieskończoność. Wolność i antynomie wolności w filozofii Spinozy* (4). Jest ona całkowitą przeróbką pracy kandydackiej. Autor był później z niej niezadowolony, miało ukazać się tłumaczenie na niemiecki, ale odrzucił je, bo uznał przekład za niedobry, jedynie fragment *Granice wolności* został tłumaczony na hebrajski w jego książce wydanej w Izraelu *Al ha-reshut ha-netunah: Miwbar masat* (1964). Nie zgadzał się na polskie wznowienie, aż do 2009 roku.

- (1) L.K. wypowiadał się krytycznie o Piusie XII, por. L.K., *Mówmy źle o zmarłych*, „Argumenty” 1964, nr 48. (2) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 9 paździer-

nika 1958 r., Archiwum L.K. w BN. (3) List L.K. do Romana Zimanda z 9 października 1958 r. (w tym dniu zmarł Pius XII), korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN. (4) wydana przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe w 1958 roku.

## 25 października

Z tą datą w numerze 2 „Le 14 Juillet” ukazuje się tekst napisany przez Leszka Kołakowskiego pod pseudonimem Norman Babel *Lettre de Varsovie: Les résistances antitotalitaires* (1). Pismo redagował Dionys Mascolo\*. Kołakowski poznał go w Paryżu jeszcze w 1956 roku – „miałem kontakt z (nieżyjącym już) Mascolo – i nawet jego (także nieżyjącą) żoną, sławną pisarką Marguerite Duras. To był dziwny człowiek, który wystąpił z partii komunistycznej, ale do końca, jak go znałem, za komunistę («prawdziwego») się uważał” (2).

(1) G. Durozoi, *Histoire du mouvement surréaliste*, Paris 1997, s. 583. (2) List L.K. do autora z 10 września 2000 r., Archiwum W. Chudoby.

## Druga połowa roku

Kołakowscy spotykają się z Jeanem Paulem Sartrem i Simone de Beauvoir\*\* w ambasadzie polskiej w Paryżu na kolacji u ambasadora Stanisława Gajewskiego (1).

Kołakowski poznaje Ruth Fischer, jedną z ważniejszych osób Trzeciej Międzynarodówki, która była przy zakładaniu Komuni-

\* Dionys Mascolo (1916–1997) włoski emigrant, pisarz i aktywista polityczny o przekonaniach komunistycznych; działał we francuskim ruchu oporu; drugi mąż Marguerite Duras.

\*\* Jean Paul Sartre (1905–1980) i Simone de Beauvoir (1908–1986); on – francuski filozof i pisarz rozwijający i popularyzujący egzystencjalizm; w imię wolności w ogóle i własnej niezależności nie przyjął literackiej Nagrody Nobla przyznanej w 1964 r.; w latach sześćdziesiątych próbował pogodzić filozofię marksistowską z egzystencjalizmem; ona – pisarka i filozofka zaangażowana w ruch feministyczny, współpracowniczka Sartre’a i jego partnerka życiowa. Razem tworzyli opiniotwórczą parę intelektualistów o lewicowych poglądach, wierzyli w filozofię zaangażowaną; działali m.in. w ruchu pokojowym, on poparł studentów w 1968 roku i protestował przeciw interwencji radzieckiej w Czechosłowacji, ona walczyła o prawo kobiet do aborcji.

stycznej Partii Niemiec i sama zorganizowała Komunistyczną Partię Austrii. Fischer mieszkała w Paryżu; zapraszała jego i Tamarę do luksusowej restauracji przy Champs Elysées, opowiadając o swoich przyjaciółach wymordowanych za czasów Stalina (2). Karol Kewes pokazuje mu list od Izaaka Deutschera, który miał do Kołakowskiego pretensje, że będąc w Londynie, nie raczył go odwiedzić (3).

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 185. (2) L.K., *Czas ciekawy, czas niespokojny*, cz. 2, Kraków 2008., s. 8. (3) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 184.

## Październik

Bronisław Baczko rozpoczyna starania o powołanie Kołakowskiego – po zmarłym Tadeuszu Krońskim – na kierownika Katedry Historii Filozofii Nowożytnej na Wydziale Filozofii UW.

### 15 października

Baczko pisze do Janiny Katarbińskiej – dziekana Wydziału Filozofii UW – pismo o powołanie Kołakowskiego na wakującą posadę kierownika tej katedry. Do wniosku dołącza 26 grudnia 1958 roku swoją *Recenzję z prac naukowych doc. dr L. Kołakowskiego* i napisane potem (9 stycznia 1959) przez Jana Legowicza *Omówienie działalności naukowo-badawczej i dydaktyczno-wychowawczej doc. dr Leszka Kołakowskiego*.

Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

## Listopad

Kołakowski pisze dla „Twórczości” wspomnienie o Tadeuszu Krońskim (1). Wspomnienie to, a także wspomnienie Bronisława Baczki, drukowane są w pośmiertnie zebranych pismach Krońskiego (2).

(1) L.K. *Tadeusz Kroński (W pierwszą rocznicę śmierci)*, „Twórczość” 1959, nr 6.  
(2) T. Kroński, *Rozważania wokół Hegla*, Warszawa 1960.

## Listopad/grudzień

Leszek Kołakowski prowadzi w sekcji VI École pratique des hautes études seminarium na temat „Perspektywy interpretacji mistycyzmu z punktu widzenia materializmu historycznego”.

List L.K. do Romana Zimanda z 9 października 1958 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN; P. Pleskot, *Intelektualni sąsiedzi...*, s. 505.

## Grudzień

W drodze powrotnej z Francji do kraju Kołakowski podróżuje przez Republikę Federalną Niemiec, gdzie spotyka kilka ważnych osób. Jedzie pociągiem do Tybingi (Tamara już wcześniej samolotem odleciała do Warszawy), ale prawdopodobnie najpierw we Frankfurcie nad Menem spotyka się i rozmawia z Theodorem Adorno\*, który na swoim biurku ma rękopis Lukácsa (1). Na uniwersytecie w Tybindze wygłasza wykład *Karol Marks i klasyczna definicja prawdy*, zorganizowany przez profesora Wernera Markerta z instytutu studiów wschodnioeuropejskich w Tybindze (Institut für Osteuropäische Geschichte und Landeskunde). Ma też wykład w Heidelbergu (2). Po Niemczech Kołakowski porusza się samochodem ze Stefanem Kozłowskim\*\*, ojcem tłumaczki jego książek Niny Kozłowski (3). Zatrzymuje się też w Monachium, gdzie spotyka się redaktorem miesięcznika „Merkur” Leonhardem Reinischem (4).

(1) *On exile, philosophy & tottering insecurely on the edge of an unknown abyss*. Dialogue between Leszek Kolakowski & Danny Postel, „Daedalus”, Summer 2005.

(2) L.K., *Życiorys naukowy*, Archiwum L.K. w BN. (3) IPN BU 0 204/503/ t. 1, s. 38. (4) Leonhard Reinisch, *Gesprache mit Leszek Kolakowski*, „Merkur” 1972, zesz. 8.

\* Theodore Adorno (1903–1969) – niemiecki filozof i socjolog, teoretyk muzyki; w latach 1934–1949 na emigracji, potem profesor uniwersytetu we Frankfurcie nad Menem; przedstawiciel tzn. szkoły frankfurckiej obok Horkheimera, Marcusego, Blocha i Habermasa.

\*\* Stefan W. Kozłowski – były żołnierz Brygady Świętokrzyskiej, major, nosił pseudonim „Aleksander”.

W 1958 roku po dwóch latach starań władz Wydziału Filozofii UW Leszek Kołakowski otrzymuje pierwsze odznaczenie: *Złoty krzyż zasługi*. W latach poprzednich wnioski o Order Dziesięciolecia Polski Ludowej (1954) oraz nagrodę dla samodzielnego pracownika naukowego (1955) nie zostały rozpatrzone pozytywnie.

Kwestionariusz osobowy z 27 lutego 1964 r.,teczka personalna L.K.; Archiwum IFiS PAN;teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

## 1959

### 2 stycznia

Po powrocie z Francji Leszek Kołakowski – po dwuipółletniej przerwie – wznawia swoje wykłady, seminaria i zajęcia na UW. W drugim semestrze roku akademickiego 1958/1959 prowadzi seminarium o mitycy.

### 14 stycznia

Rada Wydziału Filozofii UW przyjęła wniosek z pisemną rekomendacją Bronisława Baczki i Jana Legowicza o powołanie Leszka Kołakowskiego na kierownika Katedry Historii Filozofii Nowożytnej WF UW i zwróciła się w tej sprawie do rektora UW.

Archiwum UW, Teczka osobowa L.K., sygn. 1271.

### 11 lutego

Doroczne walne zgromadzenie Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (PTF) zatwierdza wybrany wcześniej skład władz oddziału na lata 1959–1961. Przewodniczącym oddziału warszawskiego PTF zostaje Bolesław Gawecki, a Leszek Kołakowski – zastępcą przewodniczącego.

„Ruch Filozoficzny” 1959/1960, s. 123a.

18 i 25 lutego

Na zebraniu Zespołu Filozofii Religii Epoki Kontreformacji i Wczesnego Oświecenia PAN w Warszawie Kołakowski przedstawia pracę *O możliwości interpretacji mistycyzmu metodami materialistycznego pojmowania dziejów* (1). Jej fragmenty weszły do książki *Świadomość religijna i więź kościelna*.

W lutym Leszek Kołakowski spotyka się w hotelu Bristol w Warszawie ze Szlomo L. Shneidermanem, któremu udziela wywiadu (2).

(1) Streszczenie w: „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” 1959, nr 3/4; jest to prawdopodobnie ta sama praca, która później została opublikowana pod tytułem *Mistyka i konflikt społeczny* w „Studiach Filozoficznych” 1959, nr 3. (2) Rozdział *The Eternal Dialogue on Power and Ethics*, [w:] S.L. Shneiderman, *The Warsaw Heresy*, New York 1959.

Początek marca

Za rewizjonistyczny, w opinii Adama Schaffa, artykuł *Karol Marks i klasyczna definicja prawdy* – będący autorskim odczytaniem pism młodego Marksa – Kołakowski przestaje pełnić funkcję redaktora naczelnego „Studiów Filozoficznych”. Schaff zaprasza go na kawę i oświadcza: „Towarzysze radzieccy żądają, aby Was usunąć z tego stanowiska” (1). Od numeru 3/1959 jest tylko w Komitecie redakcyjnym. W liście do Henryka Rosena pisze: „Redakcję «Studiów Filozoficznych» opuściłem” (2). Na krytyczny tekst Heleny Eilstein *O stylu filozofowania Leszka Kołakowskiego...*, Kołakowski odpowiada polemiką *O wyskakiwaniu z własnej skóry*, która nie ukazuje się jednak drukiem i pozostaje w brudnopisie (3).

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 192. (2) i (3) List L.K. do Henryka Rosena z 17 marca 1959 r.; tekst Eilstein ukazał się w „Studiach Filozoficznych” (1959, nr 6), Archiwum L.K. w BN.

1 marca

Na wniosek rektora UW Ministerstwo Szkolnictwa Wyzszego powołuje Leszka Kołakowskiego na kierownika Katedry Historii Filozofii Nowożytnej na Wydziale Filozofii UW.

## 5 marca

Odczyt Jerzego Zawieyskiego *Chrześcijaństwo wobec podstawowych problemów współczesności* w Klubie Krzywego Koła na Starym Mieście w Warszawie, w którym usiłuje „przekonać słuchaczy, wywodzących się z kręgów sceptyczno-agnostycznych, iż wyznawca Chrystusa jest solidarny z nimi w obliczu zła świata i dążenia do uczynienia go sprawiedliwszym”. Ton dyskusji po odczycie nadają Leszek Kołakowski, Witold Jedlicki i Jan Józef Lipski: „był to ton zabarwiony, obok pewnych sympatii do dobrej intencji autora, daleko idącym sceptycyzmem i niedowierzaniem co do rzeczywistych owoców takiej wzajemnej współpracy”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 139; J. Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, s. 209.

## 13 marca

W lokalu tygodnika „Argumenty” Leszek Kołakowski ma odczyt redakcyjny *Racjonalizm jako ideologia*. Jest to fragment obszerniejszej pracy *Nieracjonalności racjonalizmu*, która zostanie wydrukowana dopiero w pismach rozporoszonych *Pochwała niekonsekwencji*. Po publikacji odczyt spotkał się z licznymi polemikami (1). Swoistym podsumowaniem dyskusji o ideologii jest wypowiedź Kołakowskiego na temat *Ideologia i świat współczesny* (2).

(1) Druk odczytu L.K. w „Argumenty” 1959, nr 19–20. (2) „Argumenty” 1959, nr 44 (tu także głosy Juliana Hochfelda i Karola Martela). Inne istotne polemiki to: M. Gordon, *Czy racjonalizm jest irracjonalizmem?*, „Argumenty” 1959, nr 34; A. Kłosowska, *Antropodycea bez tragicznej wizji świata*, „Argumenty” 1959, nr 26; W. Krajewski, *Racjonalizm a neopozytywizm*, „Argumenty” 1959 nr 27, tenże, *Krytycznie, ale jak?*, „Argumenty” 1959, nr 29; J. Wiatr, *Spółeczny sens racjonalizmu*, „Argumenty” 1959, nr 31; J. Zumr, *Racjonalizm jako humanizm*, „Argumenty” 1959, nr 43.

## Maj

Ukazuje się antologia Leszka Kołakowskiego *Filozofia XVII wieku. Francja–Holandia–Niemcy*, inaugurująca serię „Wybrane Teksty z Historii Filozofii” (1), do której nie tylko wybiera on teksty, opatruje wstępem i przypisami, ale także tłumaczy teksty z francuskiego, łaciny i niemieckiego.

Studencki Teatr Satyryków (STS), którym kieruje Jerzy Maruszewski, przyjaciel Leszka Kołakowskiego, obchodzi pięciolecie. W rocznicowym artykule czytamy: „W komitecie honorowym utworzonym na 5-lecie STS-u, czyli w 1959 roku, zasiadali Antoni Słonimski\* i Leszek Kołakowski. Częstym gościem i przyjacielem teatru był Bułat Okudźawa” (2).

(1) Wydawaną od 1959 roku przez PWN. (2) A. Bikont, *O obrotach białych i czerwonych ciałek*, „Gazeta Wyborcza”, 11 marca 1994, („Magazyn Gazety”).

## 18 czerwca

W redakcji „Nowej Kultury” Leszek Kołakowski uczestniczy w dyskusji „Przygoda cybernetyczna”. W dyskusji głos zabierają: Jacek Bocheński\*\*, Henryk Greniewski, Stefan Manczarski, Artur Międzyrzecki, Witold Wirpsza, Krzysztof Wolicki, Olgierd Wojtasiewicz, Stefan Żółkiewski i inni. Dyskusja została ogłoszona w „Nowej Kulturze”, nr 27.

\* Antoni Słonimski (1895–1976) – poeta, satyryk, felietonista, krytyk teatralny; przed wojną skamandryta i współpracownik „Wiadomości Literackich”; w latach 1939–51 na emigracji, prezes ZLP (1956–1959), inicjator i sygnatariusz Listu 34 (1964), wielokrotnie występował w obronie wolności politycznych, krytykował politykę władz PRL wobec twórców, w 1968 r. protestował przeciw nagonce antysemitkiej.

\*\* Jacek Bocheński (ur. 1926), pseud. Adam Hosper, Teodor Ursyn – pisarz, esesista, redaktor, członek PPR i PZPR (do 1966); redaktor „Pokolenia” i „Przeglądu Kulturalnego”; w 1976 r. współzałożyciel i redaktor nielegalnego pisma „Zapis”; członek Towarzystwa Kursów Naukowych.



19 czerwca

Rewizja nadzwyczajna w sprawie procesu Hanny Szarzyńskiej-Rewskiej\*, którą wnosi Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego w Warszawie profesor Jan Wasilkowski. Jak wspomina jej obrońca, mecenas Anieła Steinsbergowa, na sali „w pierwszym rzędzie ławek prof. Kotarbiński i jego żona, prof. prof. Maria Ossowska i Stanisław Ossowski, Edward Lipiński, Józef Chałasiński, Leszek Kołakowski, za nim świta docentów i asystentów, nadto Parandowski, Paweł Jasienica, Przyboś i Klub Krzywego Koła *in corpore*”. W wyniku przemyślanej obrony i moralnej presji intelektualistów odstąpiono od rewizji, Rewska pozostała na wolności.

A. Steinsbergowa, *Ze wspomnień obrońcy: kariera Artykułu 23*, „Zapis” 1978, nr 8, s. 102–102.

25 czerwca

Kołakowski wygłasza w Klubie Krzywego Koła odczyt *Teologiczne dziedzictwo współczesnego myślenia* (1). Był on potem drukowany w „Twórczości” pt. *Kapłan i błazen* (2).

(1) A. Friszke, *Początki Klubu...*, s. 83. (2) L.K. *Kapłan i błazen. Rozważania o teologicznym dziedzictwie współczesnego myślenia*, „Twórczość” 1959, nr 10.

25 lipca–3 sierpnia

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „De Genese et de Structure” (O genezie i strukturze) w Centre Culturel International (Międzynarodowe Centrum Kultury) w Cerisy-la-Salle we Francji. 2 sierpnia ma referat *Geneza i struktura w studiach nad ideologiami religijnymi* (*La genèse et la structure dans l'étude des idéologies religieuses*). Po referacie odbyła się dyskusja, w której udział wzięli m.in.: Jacques Derrida, Maurice de Gandillac, Lucien Goldmann, Ernst

---

\* Żołnierz AK, uczestniczka zamachu na Franza Kutscherę w 1944 r., aresztowana i skazana w 1958 r. na trzy lata więzienia (po odwołaniu wyrok półtora roku więzienia z zawieszeniem na 3 lata) za rozpowszechnianie paryskiej „Kultury” i wydawnictw Instytutu Literackiego w Paryżu.

Bloch. Prócz tego Kołakowski uczestniczył w następujących dyskusjach:

1) Dyskusja (27 lipca) po referacie, Gilberta Cury i Jeana Paula Arona *Genèse et Structure en Biologie (Geneza i struktura w biologii)* z udziałem m.in. Jeana Piageta, Maurice'a de Gondillaca, Luciena Goldmanna, Czesława Nowińskiego;

2) Dyskusja (28 lipca) po referacie Luciena Goldmanna *À propos de quelques réflexions structuralistes sur le peintre Chagall (O kilku rozważaniach strukturalistycznych na temat malarza Chagalla)* z udziałem m.in. Jeana Paula Arona, Jeana Pierre'a Vernanta, Gilberta Cury, Czesława Nowińskiego, Maurice'a de Gondillaca, Jeana Piageta, Pawła Beylina, Jacques'a Derridy;

3) Dyskusja (30 lipca) po referacie, Ernsta Blocha *Processus et Structure (Proces i struktura)* z udziałem m.in. Maurice'a de Gondillaca, Jacques'a Derridy, Luciena Goldmanna.

### Rok akademicki 1959/1960, Uniwersytet Warszawski

Działalność dydaktyczna i naukowa:

Wykłady: Główne problemy i kierunki filozofii dla wydziałów humanistycznych; Filozofia XIX i XX wieku; Historia subiektywizmu religijnego XVII wieku (wykład monograficzny).

Seminaria: Historiozofia współczesna.

Recenzje prac doktorskich: Szymon Chodak, *Funkcje systemów partyjnych w państwach współczesnych Europy Zachodniej*, Instytut Socjologii UW 1960 (promotor Julian Hochfeld); Zbigniew Kuderowicz, *Doktryna moralna młodego Hegla*; WF UW 1960 (promotor B. Baczko).

Leszek Kołakowski został wybrany na członka Rady Wydziału Filozofii UW.

*Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1959/1960, Warszawa 1959.*

## Lata 1959–1961

Drugie spotkanie Leszka Kołakowskiego z Jeanem Paulem Sartrem i Simone de Beauvoir, którzy bawili w Polsce w 1959 roku. Francuscy goście wybrali się wtedy do Teatru Osobnego Mirona Białoszewskiego na przedstawienie *Osmędeusze* (1).

Kołakowscy biorą udział w żoliborskich przyjęciach Joanny i Andrzeja Munków – do śmierci reżysera bywali tu m.in. Jerzy Zawieyski, Maria i Stanisław Ossowsky, Jan Józef Lipski, Jan Strzelecki (2).

(1) H. Kirchner, *Miron: wspomnienie o poecie*, Warszawa 1996, s. 167. (2) T. Potkaj, „Rozmawiał ze mną...”

## 14 grudnia 1959

Kołakowski u Ireny Krzywickiej przy kawie rozmawia z Anną Kowalską (1). Kołakowscy są częstymi gośćmi piątkowych spotkań w salonie Krzywickiej przy ulicy Langiewicza, spotykają się tu m.in. z Marią i Kazimierzem Brandysami, Antonim Słonimskim, Tadeuszem Dygatem, Wiktorem Woroszyńskim, Arturem Międzyrzeckim, Tadeuszem Konwickim (2). Ulubieńcy Krzywickiej – wśród nich Leszek i Tamara – dostawali, już po wyjściu innych gości, fasolkę po bretońsku z parówkami.

(1) A. Kowalska, *Dzienniki 1927–1969*, Warszawa 2008, s. 343. (2) A. Tuszyńska, *Długie życie gorszytelki...*, s. 202, 205.

## 17 grudnia

Leszek Kołakowski uzyskuje prawo jazdy (1). Jego pierwszy samochód to kupiona w 1963 roku skoda octavia, po kilku latach zmienia ją na warszawę (2). W następnych latach zdobywa jeszcze międzynarodowe pozwolenie na prowadzenie pojazdów samochodowych: Warszawa, 23 listopada 1968 r.; kalifornijskie prawo jazdy, 9 sierpnia 1969; prawo jazdy wydane przez Oxfordshire County Council, 21 lipca 1974 roku (3).

(1) Gabinet prof. Leszka Kołakowskiego w Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu. (2) A. Walicki, *Idee i ludzie*, s. 99 (fotografia). (3) Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

1960

17 stycznia

Leszek Kołakowski pisze list „Do Komitetu Uczelnianego UW. Na ręce sekretarza OOP Wydziału Filozofii”. Do listu dołącza uzupełnienie. W obu odrzuca przypisywane mu twierdzenie o krachu marksizmu i prostuje narosłe wokół eseju *Kapłan i błazen* interpretacje sugerujące, iż nawołuje do postawy outsidera.

Archiwum L.K. w BN.

Początek roku

Leszek Kołakowski dokonuje uściśleń terminów filozoficznych w polskim tłumaczeniu książki Thomasa Manna *Doktor Faustus* (1). Ponadto w tygodniku „Argumenty”, w ramach swojego cyklu artykułów zatytułowanego *Z dziennika lektury*, pisze tekst poświęcony tej właśnie głośnej książce, którego cenzura nie dopuszcza do druku. Odnaleziony po półwieczu w archiwum L.K. w Bibliotece Narodowej) tekst *O Doktorze Faustusie* ukazuje się w 2013 roku w „Gazecie Wyborczej”.

Pod nazwą *Z dziennika lektury*, tekst ten jest drukowany w: L.K., *Niepewność epoki demokracji*, Kraków 2014.

14 kwietnia

Leszek Kołakowski uczestniczy w dyskusji w Klubie Krzywego Koła po odczycie Krzysztofa T. Toeplitza „*Zezowate szczęście*” *Munka i Stawińskiego*.

A. Friszke, *Początki Klubu...*, s. 84.

29 kwietnia

Kołakowski wypowiada się w dyskusji o filozofii katolickiej zorganizowanej przez Klub Inteligencji Katolickiej w Warszawie. Uczestnikami dyskusji są także Halina Bortnowska, Marian Przełęcki, Jan

Strzelecki, Adam Stanowski, Andrzej Grzegorzcyk, Antoni Stępień, Stanisław Kamiński, Bohdan Bejze, Jan F. Drewnowski, Mieczysław Gogacz.

*Dyskusja o filozofii katolickiej*, „Znak” 1960, nr 11.

## 17 maja

W Łodzi przychodzi na świat córka Leszka i Tamary Kołakowskich – Agnieszka.

## Styczeń–październik

Fundacja Forda ponawia starania o umożliwienie Kołakowskiemu wyjazdu na stypendium do USA od października 1960 roku na podstawie wciąż aktualnego zaproszenia z 1958 (pismo Stanleya Gordona do wiceminister szkolnictwa wyższego, Eugenii Krassowskiej, z 21 marca 1960 r.). W tym czasie Kołakowski spotyka się ze Zbigniewem Brzezińskim (2) i interweniuje u wiceminister Krassowskiej w sprawie odmowy wyjazdów na różne zaproszenia zagraniczne, w tym zaproszenie od Fundacji Forda. Pod błahym pretekstem (wybory prezydenckie w USA, w październiku 1960 r.) władze partyjne – jak powiedziała mu Krassowska – nie zgadzają się na jego wyjazd (3).

(1) Listy z Fundacji Forda, Archiwum L.K. w BN. (2) IPN 0204/503, t. 1, k. 248. (3) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 7–8.

## Rok akademicki 1960/1961, Uniwersytet Warszawski

Praca dydaktyczna i naukowa:

Wykłady: Główne problemy i kierunki filozofii dla wydziałów humanistycznych; Filozofia współczesna.

Seminaria: Historia subiektywizmu religijnego; Egzystencjalizm.

Translatorium z języka francuskiego.

Promocje prac doktorskich: Helmut Gillner, *Fryderyk Nietzsche. Filozoficzna i społeczna doktryna immoralizmu*. WF UW 1961 (po-

czątkowo praca ta była pisana pod kierunkiem Tadeusza Krońskiego; Gillner zmarł na krótko przed obroną).

*Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1960/1961*, Warszawa 1960.

## Październik

Wydawnictwo Piper wydaje bez uzgodnienia z autorem zbiór artykułów Kołakowskiego; książka ta, zatytułowana *Der Mensch ohne Alternative*, została potem przetłumaczona na osiem języków.

30 października na łamach tygodnika „Nowa Kultura” ukazuje się krótkie, dwuzdaniowe *Wyjaśnienie* dotyczące wydania tej książki:

W ostatnich tygodniach firma wydawnicza monachijska R. Piper ogłosiła książeczkę zawierającą przekłady różnych esejów publikowanych przeze mnie w polskich pismach w latach 1955–1959. Zważywszy, że wymieniona firma nie prowadziła ze mną żadnych pertraktacji w sprawie tej publikacji ani mnie o niej nie uprzedzała, że również tytuł książki (brzmi on: *Der Mensch ohne Alternative*) został bez porozumienia ze mną ustalony przez wydawnictwo, muszę całą tę publikację traktować jako bezprawną.

Leszek Kołakowski

L.K., *Der Mensch ohne Alternative. Von der Möglichkeit und Unmöglichkeit, Marxist zu sein*, München 1960. (2) „Nowa Kultura”, 30 października 1960, nr 44.

## 22 października

Leszek Kołakowski zabiera głos w dyskusji w Klubie Krzywego Koła po referacie profesora Michała Kaleckiego na temat rocznicy Października 1956 roku.

A. Friszke, *Początki Klubu...*, s. 84, przypis 74.

**6 stycznia**

W ramach cyklu publicznych odczytów „Wielcy filozofowie” Leszek Kołakowski ma odczyt *Platon – filozofia świata niezmiennego*. Odczyty odbywają się w piątki, o godzinie 19:00 w kawiarni Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki (MPiK) w Warszawie, Nowy Świat róg Alej Jerozolimskich. Cykl organizuje redakcja tygodnika „Argumenty”. Z noty prasowej: „Niestety, część osób nie znalazła dla siebie miejsca”.

*Wykłady „Wielcy Filozofowie”, „Argumenty” 1961, nr 3; w Archiwum L.K. w BN zachowały się notatki do kilku odczytów z pierwszego cyklu.*

**20 stycznia**

W cyklu „Wielcy filozofowie” w Klubie MPiK Kołakowski ma odczyt *Stoicy, czyli umiłowanie losu*. Na sali znów było tłoczno.

**23 stycznia**

W ramach publicznych wykładów „Filozofia a życie” organizowanych przez oddział warszawski PTF Leszek Kołakowski ma wykład *Filozofia jako pogląd na świat*. Wykład odbywa się w Sali Kolumnowej Wydziału Filozofii UW.

**24 lutego**

Odczyt Kołakowskiego w Klubie MPiK w Warszawie – *Filozofia Tomasza z Akwinu*. Odczyty przeniesiono do nowej obszerniejszej sali na około 500 osób, lecz ona też „nie była w stanie pomieścić wszystkich przybyłych”.

*Wykłady „Wielcy Filozofowie”, „Argumenty” 1961, nr 10.*

17 marca

Cykl „Wielcy filozofowie”: odczyt Kołakowskiego *Kartezjusz – próba laickiego Boga* (1). Odczyty przeniesiono do sali na pierwszym piętrze. Prasa podaje, że „w Warszawie, prócz popytu na telewizory, lodówki, meble i mięso wołowe – jest także wielki popyt na filozofię” (2).

(1) *Wykłady „Wielcy Filozofowie”, „Argumenty”* 1961, nr 13. (2) [K.D.], *Amicus Plato*, „Świat” 1961, nr 7.

20 marca

Niemiecka stacja radiowa RIAS z Berlina Zachodniego emituje audycję o warszawskim filozofie Leszku Kołakowskim pt. *Marxismus und personalistischer Freiheitsbegriff* (Marksizm a personalistyczne pojmowanie wolności).

IPN 0204/503, t. 6, k. 19–36.

Kwiecień

Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w swoim wewnętrznym biuletynie „Sygnały” (nr 00016, 10 kwietnia 1961) informuje, że nie dopuścił do opublikowania w 5 numerze „Polskich Perspektyw” artykułu Kołakowskiego *Casus Eichmann*; przytacza przy tym pełny tekst artykułu jako przykład konkretnej ingerencji cenzury (1). Tekst opublikowano dopiero po półwieczu (2).

(1) IPN 0204/503, t. 6, k. 84–88. (2) L.K., *Casus Eichmann*, „Wolność i Solidarność” (Studia z dziejów opozycji wobec komunizmu i dyktatury) 2013, nr 6.

7 kwietnia

Kolejny odczyt Kołakowskiego w Klubie MPiK w Warszawie: *Spinoza – wolność w świecie konieczności*. Po wykładzie jest żywa dyskusja. Cykl „Wielcy filozofowie”, w ramach którego odczyty mieli także inni wybitni pracownicy Wydziału Filozofii UW, przyciągnął tłumy, okazał się niespodziewanym sukcesem.

*Wykłady „Wielcy Filozofowie”, „Argumenty”* 1961, nr 16.



## 21 kwietnia

Kołąkowski jest uczestnikiem warszawskiej dyskusji na temat uniwersalizmu chrześcijańskiego zorganizowanej przez redakcję tygodników „Argumenty” i „Tygodnik Powszechny”. Dyskusję zagaili: Jerzy Turowicz i Tadeusz Mrówczyński, a wypowiadali się kolejno: Leszek Kołąkowski, Adam Stanowski, Tadeusz Kotarbiński, Hanna Malewska, ks. Andrzej Bardecki, Andrzej Wielowiejski, Jan Strzelecki, Janusz Kuczyński, Stefan Wilkanowicz, Bronisław Baczko, Dionizy Tanalski, Zygmunt Kubiak, Ryszard Turski i Tadeusz Płużański.

*Dyskusja o uniwersalizmie chrześcijańskim, „Argumenty” 1961, nr 19.*

## Maj

Leszek Kołąkowski dostaje przydział dodatkowej powierzchni mieszkaniowej, dzięki temu pod koniec roku wraz z rodziną przeprowadza się z mieszkania przy Świętojańskiej do mieszkania przy ulicy Senatorskiej 40 m. 9 w Warszawie.

## Maj lub czerwiec

W mieszkaniu Jana i Haliny Jarosławskich odbyła się premiera sztuki Leszka Kołąkowskiego *System księdza Jensena albo Wejście i wyjście*. Reżyserem jest Jerzy Markuszewski, a obsada: ksiądz Jensen – sam autor, Starsza Pani – Jan Jarosławski, Doktor – Tamara Kołąkowska.

J. Markuszewski, *Debiut*, [w:] *Obecność...*, s. 347.

## Czerwiec

W miesięczniku „Dialog” ukazuje się napisany przez Leszka Kołąkowskiego na zamówienie reżysera Andrzeja Munka scenariusz filmowy *Wygnanie z raju*. Na podstawie tego scenariusza w 1966 roku powstaje film animowany pod takim samym tytułem w reżyserii Jerzego Zitzmana i z muzyką Krzysztofa Pendereckiego. Film przeleżał wiele lat na półkach, ale Wytwórnia Filmów Rysunkowych w Biel-

sku-Białej przygotowała jego cyfrową wersję w 2011 roku, która była emitowana na IV Festiwalu Filozofii OKNA im. Leszka Kołakowskiego w Radomiu w maju 2012 roku, a także w polskiej telewizji.

Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Moralne granice myślenia naukowego* w ramach cyklu odczytowego Towarzystwa Kultury Moralnej w Warszawie (2).

(1) L.K. *Wygnanie z raju*, „Dialog” 1961, nr 6. (2) Sprawozdanie z Pierwszego Walnego Zjazdu Delegatów Towarzystwa Kultury Moralnej, Warszawa 17 czerwca 1961, „Biuletyn Informacyjny Towarzystwa Kultury Moralnej” 1961, nr 2.

## 15 września

Z powodu protestu niemieckiego Kościoła katolickiego nie dochodzi do skutku planowany tego dnia wykład Leszka Kołakowskiego w Radiu Bawarskim *Der Katholizismus in einem kommunistischen Land* (Katolicyzm w kraju komunistycznym).

*Katholizismus – Streitobjekt in Bayern Rundfunk*, „Süddeutsche Zeitung”, 4 października 1961.

## 17 września

W tygodniku „Argumenty” ukazuje się tekst Kołakowskiego *Tricesimo anno. Nieskromny komentarz do skromnej encykliki* odnoszący się do encykliki *Mater et Magistra* papieża Jana XXII.

12 listopada „L’Osservatore Romano” umieściło krytyczny komentarz autora o inicjałach F.A. *Mater et Magistra* do trzech artykułów na temat tej encykliki, opublikowanych w „Komsomolskiej prawdzie”, „Nowych Czasach” i w „Argumentach”, z nazwiska wymieniając tylko Kołakowskiego.

„Argumenty” 1961, nr 38; „L’Osservatore Romano” 1961, nr 30/808. W „Argumentach” ukazała się potem informacja o krytycznej reakcji „L’Osservatore Romano” – *Polemika wokół „Mater et Magistra”*, „Argumenty” 1961, nr 47.

## 14–21 września

Leszek Kołakowski bierze udział w Zakopanem w II Ogólnopolskim Studenckim Sympozjum Filozoficznym na temat „Przed-

miot i metody filozofii”. Referaty przedstawiają m.in.: Jacek Syski, Andrzej Zabłudowski, Zofia Zdybicka. Kołakowski polemizuje z Romanem Ingardenem na temat fenomenologii i Husserla oraz Spinozy (Ingarden miał do niego pretensje, że zrobił ze Spinozy materialistę). W obradach sympozjum biorą także udział Bronisław Baczek, Bohdan Chwedeńczuk, Piotr Graff, Stefan Morawski, Roman Suszko, Jan Szewczyk (1). Po otrzymaniu informacji o śmierci przyjaciela, reżysera Andrzeja Munka (20 września 1961 r.) wyjeżdża z Zakopanego i bierze udział w jego pogrzebie, a potem pisze o nim wspomnienie (2).

(1) *Sympozjum filozoficzne*, „Argumenty” 1961, nr 40. (2) Niepublikowane, znajduje się w Archiwum L.K. w BN.

## Rok akademicki, 1961/1962, Uniwersytet Warszawski

Praca dydaktyczna i naukowa:

Wykłady: Historia ideologiczna jansenizmu.

Seminaria: Historia filozofii współczesnej; Wybrane problemy fenomenologii i filozofii egzystencjalnej; Historia filozofii nowożytnej; Transcendentalna i empiryczna interpretacja norm myślenia.

Translatorium z języka francuskiego (1).

Recenzje habilitacji: Andrzej Nowicki, *Centralne kategorie filozofii Giordano Bruno*, WF UW (kolokwium 10 kwietnia 1962 r.).

Promocje prac doktorskich: Janusz Kuczyński, *Fryderyk Nietzsche – dezintegracja tradycji humanistycznej*, WF UW (obrona 5 czerwca 1962 r.).

Recenzje prac doktorskich: Michał Hempoliński, *Thomasa Reida teoria percepcji na tle sporu realizm-idealizm*, UJ, Kraków (obrona 26 lutego 1962 r.; promotor Roman Ingarden); Zdzisław Kuksewicz, *Jana z Głogowa Komentarz do De anima. Główne źródła i poglądy*, WF UW 1962 (promotor Jan Legowicz); Henryk Jankowski, *Poglądy etyczne Ludwika Feuerbacha w ich zależności od jego filozofii i antropologii*, WF UW (obrona 29 maja 1962 r.; prom. Marek Fritzhand); Anna Mrozek, *Elementy arystotelizmu w tak zwanej „teologii Arystotelesa”*, UW 1962 (promotor Jan Legowicz) [2].

Recenzje prac magisterskich: Tadeusz Stępień, *Zagadnienie ładu społecznego w systemie filozoficznym Augusta Comte'a*, WFiS UW 1962 (promotor Bronisław Baczek) (3).

(1) *Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1961/1962*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1962. (2) *Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych 1962*, Warszawa–Poznań 1963 (i z lat 1963–1968) oraz Materiały do działalności naukowo-dydaktycznej, Archiwum L.K. w BN. (3) Bazy Połączonych Bibliotek WFiS UW, IFiS PAN i PTF.

## 1 grudnia

W ramach cyklu publicznych odczytów „Wielcy filozofowie – myśliciele współcześni” w klubie MPiK w Warszawie Kołakowski ma odczyt *Kierkegaard – nieudany dialog jednostki z absolutem*.

„Ruch Filozoficzny” 1962, s. 345a.

## Po 3 grudnia

Leszek Kołakowski przesyła Romanowi Ingardenowi swój artykuł *Husserl – filozofia doświadczenia rozumiejącego* wydrukowany w „Argumentach” i prosi o opinię. W odpowiedzi Ingarden pisze: „Na razie mogę napisać tylko, na podstawie jednorazowej lektury, iż artykuł wydaje mi się dobry, informujący na ogół trafnie o najważniejszych poglądach czy tendencjach filozoficznych Husserla”. W dalszej części podkreśla pewne zalety artykułu i punkty zbieżne w podejściu do Husserla. W zakończeniu listu wyraża możliwość spotkania i rozmowy z autorem artykułu w Warszawie, gdy wróci z sanatorium w Rabce.

Listy Romana Ingardena do L.K. z 13 grudnia 1961 r., Archiwum L.K. w BN oraz „Argumenty” 1961, nr 49.

## 11 grudnia

Wykład Leszka Kołakowskiego *Cogito, materializm historyczny i ekspresyjna interpretacja osobowości* w PTF w Warszawie.

„Ruch Filozoficzny” 1962, s. 235b.

## 15 grudnia

W teatrze Ateneum w Warszawie odbywa się premiera sztuki Leszka Kołakowskiego *System księdza Jensena albo Wejście i wyjście*. Po obejrzeniu sztuki przez Artura Starewicza, sekretarza propagandy KC, zdjęto ją z afisza po czterech przedstawieniach (1). Wedle innej informacji była to decyzja ministra kultury i sztuki Tadeusza Galińskiego i sekretarza KW PZPR Walentego Titkowa, a zagrano tylko dwa razy (2). Reżyseria Jerzy Markuszewski, scenografia Andrzej Sadowski, główne role: Władysław Kowalski, Krystyna Borowicz i Jan Matyjaskiewicz. Spektakl poprzedził monolog *Wielkie kazanie księdza Bernarda* w wykonaniu Wojciecha Siemiona. Kołakowski pisze do programu okolicznościowy tekst *Pochwała niepunktualności (autoparodia)*.

(1) J. Markuszewski, *Debiut*, [w:] *Obecność...*, s. 347. (2) *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 1, Warszawa 2008, s. 111.

## 30 grudnia

Leszek Kołakowski bierze udział w pogrzebie Henryka Hollanda. Hollanda aresztowano w połowie grudnia pod zarzutem szpiegostwa. Po kilku dniach przewieziono go do jego mieszkania na rewizję. Wedle oficjalnej wersji Holland wykorzystał nieuwagę funkcjonariuszy SB i wyskoczył przez okno. Na pogrzebie są m.in.: Oskar Lange, Juliusz Hibner, Anna Hochfeldowa, Paweł Beylin, Ryszard Matuszewski, Wiktor Woroszyński.

R. Herczyński, *Sępłana nauka...*, s. 359.

## 1962

Leszek Kołakowski pisze hasła do *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej: Bergson, Descartes, Leibniz, Spinoza*.

Tomy wydanej przez PWN *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej* ukazywały się w latach 1962–1970; hasła autorstwa L.K. znajdują się w tomach 2 (1962), 3 (1963), 6 (1965) i 10 (1967).

## 9 stycznia

Leszek Kołakowski otrzymuje Honorową Nagrodę Klubu Krzywego Koła i z tej okazji wygłasza przemówienie. Nagrodzeni zostali także Władysław Bartoszewski i Henryk Stażewski.

J.J. Lipski, *Spotkania*, [w:] *Obecność...*, s. 345.

## 5 lutego

Leszek Kołakowski wraz z grupą członków Klubu Krzywego Koła uczestniczy w procesie Anny Rudzińskiej, społecznego sekretarza klubu, oskarżonej o współpracę z paryską „Kulturą”. Maria Ossowska była w tym procesie jej „mężem zaufania” (1). Na korytarzu sądu na Lesznie spotyka się z Janem Wolskim, który – wedle relacji Lipskiego – ściskając mu rękę powiedział: „Ależ pana ojciec by się cieszył, ale byłby z pana dumny, gdyby dożył!” (2).

(1) *Intymny portret uczonych...*, s. 726 i następne. (2) J.J. Lipski, *Spotkania*, [w:] *Obecność...*, s. 344.

## 16 lutego

W ramach cyklu odczytów publicznych „Wielcy filozofowie – myśliciele współcześni” w klubie MPiK w Warszawie Leszek Kołakowski ma odczyt *Husserl – próba absolutu bez metafizyki*.

„Ruch Filozoficzny” 1962, s. 345a.

## 17 lutego

Na dorocznym walnym zgromadzeniu PTF zatwierdzono skład zarządu oddziału PTF w Warszawie: Janina Kotarbińska (przewodniczący), Marian Przełęcki (zastępca przewodniczącego), Alicja Kadler (sekretarz), Klemens Szaniawski (skarbnik), Kazimierz Ajdukiewicz, Bronisław Baczko, Leszek Kołakowski, Jan Legowicz, Roman Suszko (członkowie).

„Ruch Filozoficzny” 1962, s. 237a.

**23 marca**

W ramach cyklu „Wielcy filozofowie – myśliciele współcześni” w klubie MPiK w Warszawie Leszek Kołakowski ma odczyt *Zygmunt Freud – demistyfikacja kultury*.

„Ruch Filozoficzny” 1962, s. 345b.

**Kwiecień**

Ukazuje się książka Leszka Kołakowskiego *Notatki o współczesnej kontrreformacji* (Warszawa 1962).

**10 kwietnia**

Rada Wydziału Filozofii UW w tajnym głosowaniu przyjmuje jednogłośnie wniosek komisji w składzie: profesor Maria Ossowska – przewodnicząca, profesor Nina Assorodobraj i profesor Jan Legowicz o mianowanie doc. dra Leszka Kołakowskiego na profesora nadzwyczajnego; na tym samym posiedzeniu przegłosowano podobny wniosek wobec doc. dra Bronisława Baczki.

W Senacie UW 9 maja 1962 r. w głosowaniu nad wnioskiem o profesurę dla Kołakowskiego 19 głosów było za, 1 głos wstrzymujący się. KW PZPR w Warszawie będzie wstrzymywał wniosek o przyznanie mu tytułu profesora przez dwa lata.

Protokoły Rady Wydziału Filozoficznego UW 1961/62–1962/63, Archiwum UW, sygn. WFS 16/3;teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

**30 kwietnia**

W ramach cyklu wykładów publicznych z zakresu etyki organizowanych przez oddział warszawski PTF Kołakowski ma wykład *Etyka bez kodeksu*. Cykl inaugurował, w dniu 26 lutego, wykład Tadeusza Kotarbińskiego *Cel życia*.

„Ruch Filozoficzny” 1962, s. 345a.

25 maja

W ramach cyklu „Filozofia współczesna – myśliciele współcześni” w klubie MPiK w Warszawie Kołakowski ma odczyt *Heidegger w poszukiwaniu autentyczności*.

„Ruch Filozoficzny” 1962, s. 345b.

25 maja–1 czerwca

Wyjazd naukowy Leszka Kołakowskiego do Francji na międzynarodową konferencję „Hérésies et sociétés dans l’Europe pré-industrielle 11<sup>e</sup>–18<sup>e</sup> siècles” (Herezje i społeczeństwa w Europie preindustrialnej w XI–XVIII wieku) w Royaumont pod Paryżem. W Paryżu kilka dni mieszka u Luciena Goldmanna. Był to jego ostatni wyjazd na Zachód przed opuszczeniem Polski w 1968 roku.

27–30 maja

Na zaproszenie Sekcji VI École pratique des hautes études w Paryżu Kołakowski uczestniczy w konferencji w Royaumont. Ma referat *L’hérésie mystique et l’hérésie rationaliste dans le calvinisme néerlandais de la fin du 17<sup>e</sup> siècle* (Herezja mistyczna i herezja racjonalistyczna w kalwinizmie holenderskim końca XVII wieku). W kolokwium wzięli udział m.in.: Marie-Dominique Chenu, Michel Foucault, Aleksander Gieysztor, Lucien Goldmann, Bronisław Geremek. Prócz tego Kołakowski uczestniczył w następujących dyskusjach: 1) Dyskusja po referacie, Pierre Francastel: *Art et hérésie* (Sztuka i herezja) – uczestnicy: Gershom Scholem, Albert Tenenti, Josef Macek i inni; 2) Dyskusja po referacie, Tadeusz Manteuffel: *Naissance d’une hérésie* (Narodziny herezji) – pozostali uczestnicy: Raoul Manselli, Etienne Delaruelle, Raffaello Morghen i inni; 3) Dyskusja po referacie, Etienne Delaruelle: *Dévotion populaire et hérésie au moyen âge* (Pobożność i herezja w Średniowieczu) – pozostali uczestnicy: Israel S. Revah, Georges Duby, Jean Séguy i inni; 4) Dyskusja po referacie, Herbert Grundmann: *Hérésies savantes et hérésies populaires au moyen âge* (Naukowe i popularne herezje w Średniowieczu) – pozostali uczestnicy: Josef Macek, Jacques Le Goff, Bernhard Blumenkranz i inni; 5) Dys-



kusja po referacie, Alphonse Dupront: *Réflexions sur l'hérésie moderne* (Refleksje o współczesnej herezji) – pozostali uczestnicy: Alphonse Dupront, Gordon Leff, Robert Mandrou i inni; 6) Dyskusja po referacie, Israel S. Revah: *L'Hérésie marrane dans l'Europe Catholique du XV au XVIII siècle* (Herezja marranów w katolickiej Europie od XV do XVIII wieku) – pozostali uczestnicy: Alphonse Dupront, Geršhom Scholem, Bernhard Blumenkranz i inni.

Na podstawie książki *Hérésies et sociétés dans l'Europe pré-industrielle 11<sup>e</sup>–18<sup>e</sup> siècles*, ed. J. Le Goff, Paris, La Haye 1968.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski w odpowiedzi na ankietę Polskiego Towarzystwa Religioznawczego podaje, że zamierza wydać wspólnie z Tadeuszem Włodarczykiem zbiór wypisów z dokumentów kościelnych i papieskich *Papieże wobec herezji*. Projekt ten nie doczekał się jednak realizacji.

*W pracowniach członków Polskiego Towarzystwa Religioznawczego*, „Euhemer” 1962, nr 2; maszynopis przygotowanych wypisów znajduje się w Archiwum L.K. w BN.

### 3 czerwca

Leszek Kołakowski przebywa w szpitalu w Otwocku na badaniach w związku ze zmianami w płucach. W dniu imienin odwiedzają go Krzysztof Pomian, Janusz Zabłocki i Tadeusz Mrówczyński (asystent Kołakowskiego, który umówił go z Zabłockim). Zabłocki informuje go o chęci pisania pracy doktorskiej pod jego kierownictwem. Kołakowski wyrażą zgodę na spotkanie w tej sprawie po powrocie do Warszawy. Na sąsiednim łóżku leżał poeta Andrzej Mandalian.

J. Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, s. 395–396.

### 9 czerwca

Kołakowski ma wykład *Etyka bez kodeksu* w oddziale PTF w Łodzi.

„Ruch Filozoficzny” 1963/1964, s. 324 b.

## 26 czerwca

Trzecie spotkanie Leszka Kołakowskiego z Jeanem Paulem Sartrem i Simone de Beauvoir, którzy w drodze z Moskwy do Paryża zatrzymali się w Warszawie i Krakowie (1). W ciągu dnia francuscy goście podejmowani byli przez ZLP, a wieczorem byli na przyjęciu w mieszkaniu Kazimierza Brandysa w Warszawie. Na to przyjęcie zostali też zaproszeni Tamara i Leszek Kołakowscy oraz Julia Hartwig\* i Artur Międzyrzeczki. Dochodzi na nim do długiej dyskusji Kołakowskiego z Sartrem, który parę dni wcześniej udzielił kontrowersyjnego wywiadu prasie radzieckiej na temat literatury (2); dyskusja kończy się późno w nocy.

(1) „Rocznik Literacki” 1962, s. 510; J. Iwaszkiewicz, *Dzienniki 1956–1963*, Warszawa 2010, s. 527. (2) J. Hartwig, *Dziennik*, Kraków 2011, s. 22; L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 185.

## Lipiec–sierpień

W czasie wakacji Leszek Kołakowski odwiedza Garbatkę, Radom i Skórnice. W Garbatce był kilka godzin i nie spotkał nikogo ze znajomych z okresu wojny. W Radomiu spotyka bliskiego znajomego swojego ojca sprzed wojny, Józefa Grzeczmarowskiego oraz Władysława Bieńkowskiego; obaj byli wtedy posłami na Sejm: „Grzeczmarowskiego raz spotkałem przypadkiem, gdy przejeżdżałem przez Radom, w restauracji: on siedział razem z Władkiem Bieńkowskim, którego dobrze znałem”. Podobnie Kołakowski nie zastał wojennych znajomych w Skórnicach, rozmawiał tylko z przygodnymi chłopami.

List L.K. do Elżbiety Dziedzickiej z 10 marca 2003 r., archiwum domowe E. Dziedzickiej.

## 26 sierpnia–9 września

Kołakowscy są na wycieczce w Rumunii, wyjechali tam z „Orbisem”.

---

\* Julia Hartwig (ur. 1921) – poetka, eseistka, tłumaczka, razem z mężem Arturem Międzyrzeczkim zaangażowana w tworzenie kultury niezależnej, funkcjonującej w opozycji do władz PRL.

24–30 września

Leszek Kołakowski uczestniczy w konferencji katedr filozoficznych w Bukowinie Tatrzańskiej (pensjonat „Morskie Oko”). Temat konferencji: „Główne zagadnienia filozofii marksistowskiej i teorii rozwoju społecznego”. Kołakowski ma odczyt *Żywotne i nieżywotne elementy filozofii katolickiej* (1). Udział w konferencji wzięli m.in.: Adam Schaff, Bronisław Baczko, Zygmunt Bauman, Roman Ingarden, Władysław Krajewski, Marian Przełęcki oraz studenci z Warszawy i Krakowa, w tym Stanisław Cichowicz, Marcin Król, Jan Szewczyk i Jan Woleński. Między Kołakowskim a Schaffem dochodzi do dyskusji (2). Marcin Król tak ją zapamiętał: „Kołakowski dyskutował z Adamem Schaffem na temat pism tegoż młodego Marksa. Profesor był zwolennikiem Marksa młodego, Schaff starego, czy też raczej odrzucał to rozróżnienie, uważane wówczas za dowód rewizjonizmu. Schaff całkiem na poważnie zaczął grozić Kołakowskiemu: «zobaczycie, że Partia was jeszcze z siebie usunie»” (3). Kołakowski prowadzi też inną rozmowę z Schaffem, której przysłuchiwał się Jan Woleński, dotyczyła ona egzystencjalizmu, Husserla i filozofii Heideggera; Schaff powiedział: „Towarzyszu Leszku, czy możecie powiedzieć z ręką na sercu, że w pełni rozumiecie Heideggera?” (4).

(1) „Ruch Filozoficzny” 1962, s. 469 b. (2) R.P. i Z.P., *Konferencja Katedr Filozoficznych w Zakopanem*, „Studia Filozoficzne” 1963, nr 1. (3) „Kołakowski idzie!...”, (4) J. Woleński, *Co mi powiedział Leszek Kołakowski?*, [w:] *Bene Merenti Civitas Radomiensis*, s. 29.

## Rok akademicki 1962/1963, Uniwersytet Warszawski

Działalność dydaktyczna i naukowa:

Wykłady: Główne zagadnienia filozofii marksistowskiej (ćwiczenia st. asystent Kazimierz Morawiec); Historia filozofii współczesnej.

Promocje prac doktorskich: Jan Ożarowski, *Droga rozwojowa marburskiej doktryny etycznej*, WF UW 1963 (początkowo promotorem był Tadeusz Kroński, obrona 19 marca 1963 r.); Lech Szczucki, *Marcin Czechowic (1532–1613). Studium z dziejów antytrynitaryzmu polskiego*, IFiS PAN, Warszawa 1963 (obrona 3 maja 1963 r.).

Recenzje prac doktorskich: Ryszard Palacz, *Bezpośrednia recepcja arystotelizmu w Metalogiconie Jana z Salisbury*, IFiS PAN, Warszawa 1963; Jan Garewicz, *Spółczesność i historia w ujęciu A. Schopenhauera*, WF UW 1963 (promotor Tadeusz Kroński, następnie Bronisław Baczko).

Promocje prac magisterskich: Jan Dziżyński, *Pojęcie czasu w filozofii Bergsona*, WF UW 1962; Jerzy Trębicki, *Teoria osobowości u Maxa Stirnera*, WF UW 1962.

*Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1962/1963*, Warszawa 1963.

## Październik–grudzień

W czwartym kwartale Kołakowski ma odczyty o filozofii Platona, Kartezjusza oraz Pascala, odpowiednio w Szczecinie, Lublinie i w Krakowie.

„Ruch Filozoficzny” 1963/1964, s. 325b.

## 1963

### Styczeń

Na jednym z pierwszych zebrań Klubu Poszukiwaczy Sprzeczności\* Leszek Kołakowski mówił o współczesnych problemach i odczytał sztukę *Wejście i wyjście*. Według Adama Michnika nie doszło wówczas do odczytania sztuki.

*Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 1, s. 111; informację o dementi Michnika podaje A. Friszke w: *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010, s. 368.

---

\* Klub Poszukiwaczy Sprzeczności – powstały w 1962 r. nieformalny, „międzyszkolny” klub dyskusyjny członków ZMS, założony przez licealistów i harcerzy z Hufca Walterowskiego, m.in. Adama Michnika. SB doliczyło się 109 uczestników spotkań. Klub został rozwiązany po roku, po skrytykowaniu przez Władysława Gomułkę na XIII Plenum KC PZPR.

30 stycznia

O godzinie dziesiątej rano Leszek Kołakowski przyjmuje w swoim mieszkaniu Janusza Zabłockiego\*, który podtrzymał swój zamiar napisania pracy doktorskiej pod jego kierunkiem na temat personalizmu Mouniera. W swobodnej rozmowie przy kawie (nesca) rozmawiano na temat chrześcijańskiego egzystencjalizmu, który, zdaniem Zabłockiego, nie cieszył się uznaniem filozofa. Zabłocki zanotował też w swoich *Dziennikach*: „Z ogromnym sceptycyzmem przyjmował kiełkowanie naszego «katolicyzmu otwartego», w którym doszukiwał się jedynie nowej, zamaskowanej odmiany kontrreformacji”.

J. Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, s. 460.

30 stycznia

Towarzystwo Kultury Moralnej w Warszawie. Leszek Kołakowski ma odczyt *Pochwała obłudy*, w którym poddaje analizie semantycznej pojęcie obłudy, a następnie dokonuje analizy społecznej tego pojęcia. W dyskusji udział wzięli m.in. Władysław Bienkowski, Tadeusz Kotarbiński, January Grzędziński, Stanisław Poznański, Filip Istner oraz Ludwik Hass, który ostro polemizował z Kołakowskim. Rękopis odczytu *Laus hypocrisiae* znajduje się w Archiwum L.K. w BN.

*Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 1, s. 54–60.

Luty

Przebywając, najpewniej w czasie ferii zimowych, na wypoczynku w Zakopanem Leszek Kołakowski spotyka przypadkowo Kazimierza Ajdukiewicza\*\* i rozmawia z nim na temat książek i literatury. Ajdukiewicz jako najlepszą książkę wymienił *Opowieść o prawdziwym człowieku* Borysa Polewoja, *Przygody dobrego wojaka Szwejka* nazwał

\* Janusz Z. Zabłocki (1926–2014) – publicysta i działacz katolicki, polityk, poseł na Sejm (1965–1985), twórca i pierwszy prezes Polskiego Związku Katolicko-Społecznego (1981), jeden z założycieli reaktywowanego Polskiego Stronnictwa Pracy (1990).

\*\* Ajdukiewicz zmarł 12 kwietnia 1963 r.

ohydnym paszkwilem na armię austriacką, a utworów Franza Kafki chciał zakazać. Kołakowski po śmierci Ajdukiewicza pisze o nim okolicznościowy artykuł *O filozofii Kazimierza Ajdukiewicza* („Polska” 1966, nr 7).

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 195–196.

## 1 marca

Leszek Kołakowski z Janem Strzeleckim wyjeżdżają na zaproszenie pani Joanny Munkowej, wdowy po reżyserze, do Łasek na weekendowy wypoczynek. Pani Munkowa, za ich zgodą, zaaranżowała spotkanie z prymasem Stefanem Wyszyńskim. Jak podaje Janusz Zabłocki: „Ksiądz Prymas Wyszyński w swoim *Pro Memoria* umieszcza pod datą 1 III 1963 r., godz. 17, następujący zapis: «Rozmowa z dr. Leszkiem Kołakowskim i p. Strzeleckim o Soborze Wat. II. Trwała 3 godziny; postawili wiele pytań; pana Kołakowskiego interesowała m.in. sprawa tolerancji. Tonacja rozmowy bardzo przyjazna. Widać, że wyraźnie odcinają się od metod MSW, stosowanych wobec Kościoła»” (1). W *Pro Memoria* prymas Wyszyński zaprzecza jakoby opowiedział o tym spotkaniu Władysławowi Gomułce. Trzy lata potem Jan Szczepański w swoim *Dzienniku* zanotował, że rozmawiał z Antonim Marylskim, który: „Wspominał o spotkaniu Leszka Kołakowskiego i Jasia Strzeleckiego z kardynałem Wyszyńskim u niego i o tym, jak smętnie się skończyła ta próba nawiązania dialogu między intelektualistami partyjnymi a kardynałem” (2).

(1) J. Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, s. 489, przypis 6 i s. 489, przypis 7. (2) Zapis z 20 marca 1966 r. w: J. Szczepański, *Dzienniki z lat 1945–1968*, Ustroń 2013, s. 287–288.

## 8 marca

Leszek Kołakowski przyjmuje w swoim mieszkaniu Janusza Zabłockiego i po analizie konspektu akceptuje temat jego pracy doktorskiej *Osoba ludzka i świat rzeczy w personalizmie Emmanuela Mouniera*. Rada Wydziału Filozoficznego UW na posiedzeniu 19 marca otworzyła przewód, zatwierdziła temat pracy i osobę promotora.

Do obrony pracy jednak nie doszło, Kołakowski w 1968 roku został zwolniony z pracy w IF UW i Zabłocki musiał zmienić promotora.

J. Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, s. 466, 475.

## 16 marca

Podczas walnego zgromadzenia PTF w Warszawie, na którym Janina Kotarbińska ma odczyt *Spór o granice stosowalności metod logicznych* (1), Leszek Kołakowski wypowiada się w dyskusji i – jak napisał w swoich wspomnieniach Jan Woleński – zauważa, że „neopozytywistyczni krytycy wyciągają z kontekstu wypowiedzi w rodzaju sławnego zdania Heideggera »Das Nichts nichtet« i ogłaszają za niezrozumiałe, tymczasem mają one swoją logikę i winny być interpretowane w stosownym kontekście. Kotarbińska nie bardzo była przekonana o ich sensie, ale dodała, że ona sama zna cytowane zdanie wyłącznie z lektury prac Carnapa. Wspominam o tym dlatego, że w swojej *Filozofii pozytywistycznej* Kołakowski pisze mniej więcej to samo, co zauważył w dyskusji nad odczytem Kotarbińskiej” (2).

(1) „Ruch Filozoficzny” 1963/1964, s. 324 b. (2) J. Woleński, *Co mi powiedział Leszek Kołakowski?*, [w:] *Bene Merenti Civitas Radomiensis*, s. 29–30. L.K., *Filozofia pozytywistyczna*, Warszawa, 1966, s. 202.

## Maj

Zenon Kliszko\*, uznawany za postać „numer 2” w PZPR, wzywa Leszka Kołakowskiego w sprawie kontaktów z Zakładem dla Niewidomych w Laskach i kardynałem Stefanem Wyszyńskim, po czym poleca mu opisać w liście przebieg rozmowy. Kołakowski już wcześniej był wzywany przez Kliszkę w sprawie swoich wyjazdów zagranicznych. Po raz kolejny zostaje wezwany w lipcu, ale tym razem do KC, aby złożyć wyjaśnienia i znowu poleca mu się opisać rozmowę

\* Zenon Kliszko (1908–1989) – przedwojenny działacz komunistyczny, potem członek PPR i PZPR, poseł i wicemarszałek Sejmu; bliski współpracownik Gomułki, w grudniu 1970 kierował z ramienia partii akcją pacyfikacyjną w Gdańsku i Gdyni. Usunięty z partii w 1971 r.

z Wyszyńskim dla warszawskiej Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej (CKKP).

IPN 0204/503, t. 2, k. 41; IPN 0204/503, t. 10, k. 28.

## 24 maja

W ramach cyklu odczytów publicznych „Humanizm i kultura współczesna” w Klubie MPiK w Warszawie Leszek Kołakowski ma odczyt *Symbole religijne i kultura humanistyczna*.

„Argumenty” 1963, nr 20.

## Sierpień

W wydawnictwie Czytelnik ukazuje się *13 bajek z Królestwa Lailonii dla dużych i małych*. Książeczkę tę Leszek Kołakowski napisał już w 1960 roku, ale trzy lata czekała na druk ze względu na zastrzeżenia cenzury. Jednej z bajek, *Wielki głód*, cenzura nie dopuściła do druku. Ukazała się ona dopiero w roku 1991 w „Gazecie Wyborczej”.

IPN 0204/503, t. 10, k. 271; „Gazeta Wyborcza”, 5-6 stycznia 1991, nr 4.

## Wrzesień

Decyzją ministra spraw wewnętrznych zostaje założony podsłuch w mieszkaniu Kołakowskich. We wniosku o przedłużenie eksploatacji na dwa miesiące napisano, że „decyzją Ministra założono instalację p.p. w mieszkaniu figuranta sprawy kryptonim »SENATOR«. [...] W dotychczasowym okresie eksploatacji obiektu, który trwał od 23.9.1963 do 1.11.1968, uzyskano następujące dane operacyjne: całkowicie potwierdzające rewizjonistyczną działalność figuranta i grupy osób związanej z figurantem” (1). We wniosku jest błąd, pierwsza notatka („Tajne spec. znaczenia”) z podsłuchu powstała, co prawda 23 września 1963 roku, ale dotyczy dnia 19 września 1963 roku (2). Zależnie od sprawy operacyjnej, Kołakowski jako figurant otrzymuje różne pseudonimy: „Senator”, „Krab”, „Kulawy”, „Kołek”.

(1) IPN 0204/503, t. 9, k. 597. (2) IPN 0204/503, t. 10, k. 3.



## 24 września–2 października

Leszek Kołakowski i Henryk Hinz (Bronisław Baczko nie dostał paszportu na czas) jako delegaci Instytutu Filozofii i Socjologii PAN wyjeżdżają do Pragi na zaproszenie Instytutu Filozofii Czechosłowackiej Akademii Nauk. Kołakowski ma tu wykład na temat reformacyjnych źródeł antykonfesjonalnych doktryn religijnych XVI wieku.

Materiały z działalności naukowej i dydaktycznej L.K., Archiwum L.K. w BN.

## Rok akademicki 1963/1964, Uniwersytet Warszawski

Praca dydaktyczna i naukowa:

Seminaria: Rozumienie i sens w myśli humanistycznej.

Translatorium z języka francuskiego.

Promocje prac doktorskich: Mrówczyński Tadeusz, *Personalizm Maritaina i współczesna myśl katolicka*, WF UW 1964 (obrona 2 czerwca 1964 r.); Jaroszewski Tadeusz Maciej, *Osobowość i własność. Metafizyka osoby a uzasadnienie ustroju własności w filozofii społecznej neotomizmu*, WSNS przy KC PZPR w Warszawie, (obrona 4 września 1964 r.); Płużański Tadeusz, *Ewolucjonizm chrześcijański Teilharda de Chardin*, WF UW 1964 (obrona 17 listopada 1964 r.).

Nie udało się ustalić spisu wykładów i seminariów L.K. w latach akademickich 1963/1964 – 1965/1966. W tej sprawie brakuje dokumentacji w Bibliotece IF UW oraz Archiwum UW.

## Jesień

Nie dochodzi do wydania książki Leszka Kołakowskiego *Fetysze racjonalizmu* w wydawnictwie Książka i Wiedza. Po recenzji wydawniczej, w której czytamy: „*Fetysze racjonalizmu* Kołakowskiego nie należy drukować, korzyść będzie, dając ten papier na podręczniki dla dzieci szkolnych” – zniszczono gotowy skład drukarski. Sprawa znajduje swój finał w piśmie do autora zastępcy redaktora naczelnego wydawnictwa Stanisława Machety, który komunikuje, że „zgod-

nie z §18 umowy autorskiej odstępujemy od jej wydania”. Odbitka szcztokowa książki jest w Bibliotece IF UW.

P. Gontarczyk, *Filozof po lupę*, „Rzeczpospolita”, 4–5 listopada 2006; pismo Stanisława Machety do L.K. z 14 stycznia 1965 r., Archiwum L.K. w BN.

## 14 listopada

Leszek Kołakowski bierze udział w dyskusji redakcyjnej „Zeszytów Argumentów” poświęconej problematyce badań marksistowskich nad osobowością ludzką. W dyskusji udział wzięli także: Zygmunt Bauman, Jan Guranowski, Henryk Hinz, Henryk Jankowski, Tadeusz M. Jaroszewski, Janusz Kuczyński, Tadeusz Płużański, Janusz Reykowski, Marek Siemek, Jan Strelau, Jan Strzelecki i Tadeusz Mrówczyński.

*Perspektywy badań nad osobowością*, „Zeszyty Argumentów” 1963, nr 5–6.

## 1 grudnia

Leszek Kołakowski uczestniczy w zorganizowanym w mieszkaniu Jerzego Andrzejewskiego pierwszym spotkaniu dotyczącym inicjatywy nazwanej później „Listem 34”. Na zebranie przybyli Maria Dąbrowska, Antoni Słonimski, Melchior Wańkowicz, Adam Ważyk, Jerzy Zawieyski, Zygmunt Mycielski i Stanisław Cat-Mackiewicz. Przez kilka tygodni inicjatorzy zastanawiali się nad wyborem najwłaściwszej formy protestu.

A. Synoradzka, *Andrzejewski*, Kraków 1997, s. 154.

## 14–23 grudnia

Z powodu odnowienia się zmian gruźliczych w płucach Leszek Kołakowski przebywał na leczeniu w Instytucie Gruźlicy w Warszawie, a potem na zwolnieniu do 6 stycznia 1964 roku.

Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

## Pierwsza połowa roku

Leszek Kołakowski trafia do szpitala, w Centralnym Wojskowym Sanatorium Przeciwgruźliczym w Otwocku, gdzie przebywa do 26 maja, a potem do 9 czerwca jest na zwolnieniu lekarskim (1). Ale już 19 stycznia przesyła Jerzemu Lisowskiemu (2) primaaprilisowy żart – recenzję książki Stanisława Jachowicza *Pan kotek był chory* – do druku w „Twórczości” (3). W tym czasie pisze także sztukę *Faust* (4).

(1) Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271. (2) List L.K. do Jerzego Lisowskiego z 19 stycznia 1964 r., Korespondencja J. Lisowskiego, Muzeum Literatury. (3) L.K., *Poezja filozoficzna Stanisława Jachowicza*, „Twórczość” 1964, nr 4. (4) pierwodruk „Puls” 1987, nr 35.

## Maj

Bronisław Baczko w liście do Leszka Kołakowskiego prosi go o przysłanie zamówionych haseł do do *Słownika filozofii w Polsce* (1). Słownik ma zawierać materiały biograficzne i hasła syntetyczne (2). Opracowaniem haseł zajmował się Zakład Historii Filozofii i Socjologii PAN, prace nad słownikiem trwały od 1961 do 1967 r.

(1) List Bronisława Baczki do L.K. z 7 maja 1964 r., Archiwum L.K. w BN. (2) „Ruch Filozoficzny” 1962, s. 345a.

## Czerwiec

Na prośbę Stefana Swieżawskiego Janusz Zabłocki pyta chorego i leczącego się wtedy Leszka Kołakowskiego, czy zgodzi się napisać recenzję książki *Zagadnienie historii filozofii* (1). „Profesor nie odmówił [...] prosił Swieżawskiego o przesłanie tekstu książki. Muszę powiedzieć, że to jeszcze bardziej u mnie wzmogło szacunek dla jego klasy” (2). Swieżawski próbował wydać tę książkę po francusku, zachowała się recenzja Kołakowskiego także w języku francuskim: *Opinion sur le traité de Stefan Swieżawski sous le titre: „Le problème de l’histoire de la philosophie”, pp. 852+189* (3).

(1) S. Swieżawski, *Zagadnienie historii filozofii*, Warszawa 1966. (2) J. Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, s. 530–531 (wpis z 19 czerwca 1964 r.); recenzja znajduje się w Archiwum L.K. w BN. (3) Korespondencja S. Swieżawskiego, Dział Rękopisów, Biblioteka Jagiellońska.

Ralph Miliband, redaktor brytyjskiego rocznika „Socialist Register”, w listach zachęca Leszka Kołakowskiego do napisania recenzji książki Jeana Paula Sartre’a *Critique de la Raison Dialectique*. Prośbę ponawia bezskutecznie w następnych latach.

List Ralpha Milibanda do L.K. z 12 czerwca 1964 r., Archiwum L.K. w BN.

### 13 lipca

Rada Państwa uchwałą powołuje Leszka Kołakowskiego na stanowisko profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu Warszawskiego

„Ruch Filozoficzny” 1964/1965, s. 319b; Dokumenty osobiste, Archiwum L.K. w BN.

### Lato

Leszek Kołakowski pisze recenzję książki Stanisława Lema *Summa technologiae* (1964) pod tytułem *Informacja i utopia* (1), gdzie dokonuje krytyki jednego z podrozdziałów *Fantomologii*. Początkowo Lem źle przyjął krytykę. Po recenzji Kołakowski napisał do Lema prywatny list, w którym zaznaczył, że widzi „«blaski pierwszorzędną inteligencji», ale jest to coś tak obcego mojej mentalności, nasze galaktyki umysłowe są tak odległe i niestyczne, iż nie ma dla mnie uchwytu i kryteriów” (2). Potem jednak Lem przyjął krytykę i usunął ten podrozdział w kolejnych wydaniach książki, a jego relacje z Kołakowskim pozostały przyjacielskie. Pisarz w listach do Kołakowskiego z lat 1965–1966 (3) pyta go o różne sprawy, jeden z jego pełnych uznania listów kończy się słowami: „Pozostaję z prawdziwym szacunkiem [...] PS: Pozwalam sobie przesłać Panu *Summe*, z małego zapasiku żelaznego, który w piwnicy ukryłem przed całym światem” (list z 23 czerwca 1965). Z kolei w liście z 18 grudnia 1966 padają słowa: „Wszystko to jak na spowiedzi, aby Pan wiedział, że o żadnym «byciu dotkniętym» i mowy nie ma; przyznaję, wolał-

bym, gdyby Pan jakiś bardziej centralny atak na książkę przypuścił”. Kiedy na początku 1966 roku ukazała się *Filozofia pozytywistyczna* Lem napisał polemikę z zakończeniem książki, ale nie zdecydował się opublikować jej drukiem, w liście do Kołakowskiego z 3 stycznia 1966 napisał: „nie chciałem – w żaden sposób i w żadnej kwestii – z Panem w spór wchodzić. Proszę przyjąć zapewnienia o moim prawdziwym szacunku i przyjaźni”. Z czasem jednak recenzja ta stała się przyczyną narastających między nimi kontrowersji i pisarz wszedł w spór z filozofem.

(1) „Twórczość” 1964, nr 11. (2) *Tako rzecze... Lem*. Ze Stanisławem Lemem rozmawia Stanisław Beres, Kraków 2002, s. 215. (3) Listy Stanisława Lema do L.K., Archiwum L.K. w BN.

## Sierpień

Nakładem PIW ukazuje się zbiór opowieści biblijnych Kołakowskiego *Klucz niebieski albo Opowieści budujące z historii świętej zebrane ku pouczeniu i przestrodze* (Warszawa 1964). Cenzura odrzuca opowieść *Żona Lota czyli uroki przeszłości* (1), która trafiła do druku dopiero w 1990 roku (2). Kołakowski w rozmowie z Normanem Birnbaumem, któremu ofiarował niemieckie tłumaczenie z dedykacją, powiedział, że książeczkę tę napisał w latach 1956–1957, ale została skonfiskowana, a dokładniej skreślona z planu wydawniczego wydawnictwa przez KC PZPR i dopiero po siedmiu latach zdecydowano się ją wydać.

(1) IPN 0204/503, t. 10, k. 271. (2) *Bajki różne. Opowieści biblijne. Rozmowy z diablem*, Warszawa 1990.

## Wrzesień

Leszek Kołakowski wraca z wakacji. Po wyjściu z sanatorium spędził miesiąc w Zakopanem, potem kilka dni był w Warszawie, a następnie wyjechał z Tamarą na trzy tygodnie do małego miasteczka nad jeziorem. W liście do Henryka Rosena pisze: „W tej chwili obiecałem napisanie popularnej historii pozytywizmu; jeszcze nie zacząłem pracy nad tym, ale liczę na to, że w ciągu roku to zrobię<sup>\*</sup>. Przełożyłem

<sup>\*</sup> *Filozofia pozytywistyczna* została oddana do składu w październiku 1965 r.

też na polski *Zasady filozofii Kartezjusza Spinozy*, ale nie chcę wydać tego osobno, przełożę z czasem jeszcze *Traktat krótki* i wydám razem – w ten sposób już całe dzieło Spinozy będzie w języku polskim (dwa lata temu ogłosiłem mój przekład korespondencji Spinozy)”.

Listy L.K. do Henryka Rosena z początków lipca i z września 1964 r., Archiwum L.K. w BN.

## Rok akademicki 1964/1965, Uniwersytet Warszawski

Praca dydaktyczna i naukowa:

Seminaria: – Krytycy rozumu technologicznego.

Translatorium z łaciny. Z wypowiedzi Marcina Króla: „Leszek robił jeszcze jedną, wspaniałą rzecz: translatorium łacińskie. Przychodziło na te zajęcia kilka osób. Tłumaczyliśmy akapit czy dwa, a potem wysłuchiwalimy komentarza. Było to wspaniałe doświadczenie. Który profesor zdecydowałby się dziś na tak żmudną pracę z paroma studentami?” (1). W innym miejscu napisał on, że na translatorium tłumaczono mały fragmnet z pism św. Anzelma przez kilka lat.

Promocje prac doktorskich: Krzysztof Pomian, *Początki nowożytnej nauki historycznej*, WF UW 1965 (obrona 16 lutego 1965 r.); Jan Szmyd, *Filozofia moralna George’a Santayany*, WF UW 1965 (obrona 16 lutego 1965 r.); Roman Kozłowski, *Salomon Maimon jako krytyk i kontynuator Kanta*, Wydział Filozoficzno-Historyczny, UAM Poznań (obrona 22 lutego 1965 r.).

Recenzje prac doktorskich: Aleksander Orłowski, *Schelling i filozofia epoki romantyzmu*, Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ (obrona 4 czerwca 1965 r., promotor Bronisław Baczko); Witold Wudel, *Państwo, władza, obywatele. Teoria polityczna Tomasza Hobbesa*, WF UW (obrona 30 listopada 1965 r., promotor Bronisław Baczko).

Promocje prac magisterskich: Joanna Syroka, *Pojęcie Boga w filozofii H. Bergsona*, WF UW 1965; Joanna Górnicka, *Bergson a James: antynomie rzeczywistości zreifikowanej*, WF UW 1965; Maria Górńska, *Natura i kultura w antropologii psychoanalitycznej*, WF UW 1965.

(1) Wypowiedź M. Króla w: „*Kotakowski idzie!*”...

## Październik

Jan Józef Lipski przeprowadził wśród znajomych i przyjaciół prywatną ankietę „Kogo byś wybrał do Akademii Literatury” i zapytał o to m.in. Leszka Kołakowskiego. W archiwum Lipskiego zachowały się listy wytypowanych pisarzy, w tym – zapisana na serwetce – lista Kołakowskiego: „Gombrowicz, Miłosz, Dąbrowska, Parnicki, Słonimski, Iwaszkiewicz, Andrzejewski, Jastrun, Krzyżanowski, Stempowski”.

Antoni Słonimski w tej ankiecie wybrał zastępujących pisarzy: „Dąbrowska, Kołakowski, Andrzejewski, Kott, Brandys K., Falski M., Miłosz, Jasienica”.

Ł. Garbał, D. Szerzba, *Archiwum domowe Jana Józefa Lipskiego*, s. 188.

## 12 października

Minister szkolnictwa wyższego w uzgodnieniu z Ministerstwem Spraw Zagranicznych zwraca się do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych o wydanie paszportu służbowego Leszkowi Kołakowskiemu na dwutygodniowy wyjazd do Holandii, który ma nastąpić od 17 października. Został on zaproszony przez Uniwersytet w Groningen na sesję poświęconą zagadnieniom systemów rządzenia i koegzystencji. Ponadto ma wygłosić odczyty w Lejdzie, tematem odczytów ma być marksistowska interpretacja filozoficznego pojęcia osobowości. Mimo tak mocnego poparcia paszportu nie wydano.

IPN 1010/ 35469, k. 201.

## Listopad

Leszek Kołakowski otrzymuje literacką nagrodę „Złotego Lisa”. Była to prywatna honorowa nagroda Alicji Lisieckiej\* za najlepszą

\* Alicja Lisiecka (ur. 1931) – absolwentka polonistyki UW, krytyk literacki, pracownik naukowy IBL PAN, zajmowała się twórczością Cypriana K. Norwida, autorka *Pokolenia „pryszczatych”* (1964), w latach 1969–1985 na emigracji, wykładała m.in. w London School of Economics.

książkę 1964 roku: *Klucz niebieski*. W 1962 roku nagrodę tę otrzymał Jacek Bocheński za *Boskiego Juliusza*.

IPN 0204/503, t. 10, k. 144 (w notatce służbowej pomylono Lisiecką z Lisowską).

## 16–19 grudnia

Leszek Kołakowski uczestniczy w polsko-jugosłowiańskiej konferencji „Osobowość i socjalizm” w Warszawie, podczas której 18 grudnia wygłasza wykład *Personality in the sacramental and ecological vision of the world* (Osobowość w sakralnej i ekologicznej wizji społeczeństwa). Na konferencji byli m.in. Mihailo Marković z referatem na temat biurokracji, Gajo Petrović i Rudi Supek; na temat konferencji z Kołakowskim rozmawia Georgi L. Kline będący wtedy w Polsce.

H. Jankowski, *Osobowość i socjalizm. Polsko-jugosłowiańska konferencja poświęcona problematyce osobowości, 16–19 XII 1964*, „Studia Filozoficzne” 1965, nr 2.

## Lata 1964–1965

Aleksander Wat przebywający w Berkeley w *Kartkach na wietrze* napisał:

Ale czy umysł polski, wychowany na polskim katolicyzmie, kolatorów, chłopów i jezuitów, i pijarów, ugryzie Kierkegaarda? [...] Zapewne jedynie, który by mógł się tego podjąć, to Leszek Kołakowski. Pod warunkiem, że ostatecznie zerwie z młodym Marksem, alienacją, reifikacją, i tym podobnym „bimboriom”. Dobrze to dla paryskich Goldmannów, Garaudych, nawet Althusserów – daje im to i alibi moralne, i rozgłos intelektualny. Jak ten marksizm-leninizm zawęży trywialnie subtelną i głęboką myśl Kołakowskiego, który dziś bez niego byłby może najsmutniejszym z eseistów filozoficznych – rodzaj to dziś znów szczytny. Ogranicza go do filozofii uniwersyteckiej, a energie myślowe wy kieruje w beletrystykę, która nie jest jego stroną silną: brak mu kultury literackiej subtelnej, stosunek jego do słów nie jest literacki, a wyobraźnia gatunku literackiego uboga. Dlaczego upiera się przy tym marksizmie reformowanym? Przecież jemu niepotrzebne są najbardziej prostackie katechizmy – jak Sartre’owi. Czy nie jest to ucieczka przed nawróceniem? Które przyłapie go nieuchronnie.

A. Wat, *Dziennik bez samogłosek*, Warszawa 1990, s. 263–264.



## Styczeń

Leszek Kołakowski udziela w liście wskazówek reżyserowi Wiesławowi Machejce, który przygotowuje inscenizację teatralną opowieści biblijnych z *Klucza niebieskiego* z amatorskim Studenckim Teatrem Satyry „Pstrąg” w Łodzi (1). Kołakowski przyjechał potem do Łodzi na przedstawienie; sztuka była wystawiana przez kilka miesięcy (2).

(1) List L.K. do Wiesława Machejki z 15 stycznia 1965 r., w: W. Machejko, „Pstrąg”. *Studencki Teatr Satyry*, Warszawa 2005. (2) S. Kaszyński, *Pochwała „Pstrąga”*, „Odgłosy” 1965, nr 18.

## Początek lutego

Leszek Kołakowski otrzymuje zaproszenie Jugosłowiańskiego Towarzystwa Filozoficznego do wygłoszenia wykładu na konferencji naukowej „Poznanie–Prawda–Ideologia” w Hvarze.

Wniosek L.K. w sprawie wyrażenia zgody na wyjazd..., Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

## 8–18 lutego

Leszek Kołakowski przebywa w Zakopanem i bierze tu udział w studenckim sympozjum „Filozofia i literatura” zorganizowanym przez Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Jagielloński oraz PAN. Uczestnikami sympozjum byli m.in.: Maria Gołaszewska, Roman Zimand, Andrzej Werner oraz studenci Adam Michnik, Małgorzata Dziewulska (1).

W trakcie pobytu w Zakopanem Leszek Kołakowski zostaje zaproszony przez redakcję „Życia Literackiego” w Krakowie. Bierze udział w dyskusji na temat polskiej powieści politycznej. Z Warszawy zaproszony był jeszcze Andrzej Braun, a z Krakowa – Konstanty Grzybowski i Władysław Wolski, redakcję reprezentował Włodzimierz Maciąg. Ton całej debacie nadawał Kołakowski, który – jak

czytamy w doniesieniu informatora (t.w.) – przede wszystkim stwierdził, że „nie jest możliwe powstanie powieści politycznej w warunkach reglamentacji tematów, całkowitego wyjałowienia myśli politycznej i ucisku cenzury obwążującej każde zdanie”. Wisława Szymborska – pracująca wtedy w redakcji – „przypomniała przykład *Czarnej róży* Wygodzkiego, której niefortunność może do pewnego stopnia służyć za oparcie argumentom Kołakowskiego” (2). Ze względu na ostrość sformułowań („zaciętrzewienie”) Kołakowskiego i brak wniosków dyskusja nie była publikowana.

Na urlopie w Zakopanem był wtedy również Jerzy Urban i pozostawał w otoczeniu Kołakowskiego. Kołakowski pewnego dnia podjął z profesorem Konradem Górskim swobodną rozmowę po łacinie – najpierw w czasie jazdy saniami, a potem w kawiarni – „na tematy bieżące, towarzyskie, po prostu tematy kawiarniane. Zaśmiewali się przy tym, że co chwila nie ma terminu łacińskiego” (3).

(1) M. Szpakowska, *Zakopiańskie sympozjum o filozofii i literaturze*, „Twórczość” 1965, nr 4. (2) IPN 0204/503, t. 1, k. 114–115. (3) J. Urban, *O swoim życiu rozmawia z Martą Stremeczką*, Warszawa 2013, s. 91.

## 11 lutego

Wydział Spraw Wewnętrznych Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Warszawa Śródmieście nie wyraża zgody na odczyt Kołakowskiego pt. *Człowiek zaangażowany*, planowany na 19 lutego w Towarzystwie Kultury Moralnej w Warszawie.

Odpis Decyzji Z-cy Kierownika Wydziału [Spraw Wewnętrznych] Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Warszawa-Śródmieście przesłanej do Zarządu Głównego TKM w Warszawie, Archiwum L.K. w BN.

## 17 marca

Leszek Kołakowski otrzymuje legitymację członkowską Związku Literatów Polskich (ZLP). Uczestniczy aktywnie w zebraniach warszawskiego oddziału ZLP.

Dokumenty osobiste, Archiwum L.K. w BN.

19 marca

Leszek Kołakowski bierze udział w przyjęciu w Ośrodku Austriackim przy ulicy Próżnej w Warszawie, gdzie spotyka się z Lidią i Janem Kottami, Janiną i Antonim Słonimskimi, Karolem Kurylukiem, Tadeuszem Kotarbińskim i Witoldem Wirpszą.

M. Jastrun, *Dziennik 1955–1981*, Kraków 2002, s. 458.

18–19 kwietnia, Wielkanoc

Leszek Kołakowski przebywa w Domu Pracy Twórczej PAN w Zawoi. Andrzej Walicki w swojej autobiografii podaje, iż w tym właśnie czasie dotarły do Kołakowskiego egzemplarze wydanej właśnie przez PWN *Świadomości religijnej i więzi kościelnej*, a on żartował sobie, że „górale ustawiają się w kolejkach po tę książkę” (1). Praca nad tą niezwykłą książką, będącą jedną ze sztandarowych prac warszawskiej szkoły historii idei, zajęła mu siedem lat (1958–1965). Została potem przetłumaczona na francuski (2) i hiszpański (3), a rozdział o Aniele Ślązaku w tłumaczeniu niemieckim pt. *Angelus Silesius: Die Antinomie des Pantheismus* jest drukowany w tomie *Narr und Priester: ein philosophisches Lesebuch* wydanym przez Suhrkamp Verlag. Kołakowskiemu proponowano także wydanie angielskie, lecz bez przypisów, ale na to się nie zgodził.

(1) A. Walicki, *Idee i ludzie*, s. 99. (2) L.K., *Chrétiens sans Église*, Paris 1969, 1987. (3) L.K., *Cristianos sin iglesia*, Madrid 1983. (4) L.K., *Narr und Priester: ein philosophisches Lesebuch*, Frankfurt am Main 1987, 1995.

7 maja

Walne zebranie warszawskiego oddziału ZLP, przewodniczy Mirosław Żuławski. Leszek Kołakowski zabiera głos w dyskusji nad wnioskiem Mariana Ruth-Buczковского o zniesieniu kary śmierci, sądów doraźnych i małego kodeksu karnego. Zebranie uchwaliło wniosek.

*Marzec 1968 w dokumentach MSW*, s. 230.

22 maja

Leszek Kołakowski bierze udział w pogrzebie zmarłej 19 maja Marii Dąbrowskiej na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

24 maja

Nie dochodzi do spotkania Kołakowskiego z czytelnikami w Klubie MPiK i na Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Na AGH miał wygłosić prelekcję na temat *Konflikt natury i kultury w filozofii współczesnej*, a spotkanie w klubie organizowała pani Nehringowa. Komenda MO w porozumieniu z sekretarzem KW PZPR w Krakowie wysłała do niego pismo odwołujące obie prelekcje.

IPN BU 0204/503, t. 1, k. 139–140.

30 maja

Wybory do Sejmu PRL i rad narodowych. Leszek Kołakowski nie poszedł na wybory. Do jego mieszkania przyszło „dwóch panów spytać, czy ma trudności z dostaniem się do lokalu wyborczego”.

A. Kowalska, *Dzienniki 1927–1969*, s. 414.

## Maj–czerwiec

W związku z licznymi zaproszeniami na zagraniczne wykłady Leszek Kołakowski składa wnioski o wydanie paszportu do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. Korzysta z pośrednictwa rektora UW Stanisława Turskiego. We wniosku wymienia trzy wyjazdy: 1) do RFN, na zaproszenie Ogólnej Komisji Studenckiej Uniwersytetu w Heidelbergu (Der Allgemeine Studentenausschuss der Universität Heidelberg) z okazji „polskiego tygodnia” w dniach 10–15 lipca; 2) do Szwajcarii na XX Międzynarodowe Spotkania w Genewie, poświęcone tematowi „Robot, bestia i człowiek” (*Le robot, la bête, et l’homme*) w dniach 31 sierpnia – 9 września; 3) do USA, na zaproszenie University of Notre Dame w Indianie, by wziąć udział w kon-

ferencji „Marx and the Western World” w dniach 18–21 stycznia 1966 r.

Pismo Rektora UW Nr R-14/121/65 z 1 czerwca 1965 r., teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

## 2 czerwca

Leszek Kołakowski wpisuje Jarosławowi Iwaszkiewiczowi do książki *Świadomość religijna i więź kościelna* dedykację o treści: „Wielkiemu Demonologowi i miłośnikowi diabła Jarosławowi *in fraternitate inferni* próbkę tę skromnie składa debiutant Leszek Kołakowski”.

„Twórczość” 1994, nr 2, s. 204 (numer specjalny poświęcony Jarosławowi Iwaszkiewiczowi); książka znajduje się w Bibliotece Muzeum Jarosława Iwaszkiewicza w Podkowie Leśnej, sygn. 1488.

## 7 czerwca

Leszek Kołakowski wyjeżdża z Ireną Krońską do Szczecina, gdzie na spotkaniu z czytelnikami w księgarni „Domu Książki” mówi o doktrynie chrześcijańskiej w jej historycznym rozwoju w związku ze swoją książką *Świadomość religijna i więź kościelna*.

IPN 0204/503, t. 1, k. 144–145.

## 11 czerwca

Leszek Kołakowski bierze udział w cyklu odczytów publicznych „Nauka–Sztuka–Ideologia” w Klubie MPiK, w Warszawie. Tygodnik „Argumenty” z 30 maja informuje na ostatniej stronie, że Leszek Kołakowski otworzy cykl wykładem zatytułowanym *Zastugi nonsensu* (1). Według relacji tajnego informatora „Z”, Kołakowski przyszedł spóźniony i zdenerwowany, powiedział, że o odczycie dowiedział się z dzisiejszej prasy. „Mówił o historii kościoła, głównie reformacji i kontrreformacji” (2).

20 czerwca tenże tygodnik (tym razem na pierwszej stronie) informuje, że 11 czerwca Kołakowski przy wypełnionej sali wygłosił słowo wstępne *Zastugi nonsensu* (3).

(1) „Argumenty” 1965, nr 22. (2) IPN 0204/ 503, t. 1, k. 141–142. (3) „Argumenty” 1965, nr 25.

## Czerwiec

Telewizja amerykańska przeprowadza dłuższą rozmowę z Leszkiem Kołakowskim na temat religii i postępu, która wraz z innymi rozmowami złożyła się na film o Polsce. Czesław Miłosz oglądał ten film na pokazie w San Francisco. W filmie prócz Kołakowskiego wypowiedzieli się także Mieczysław Rakowski, Adam Schaff, Jan Strzelecki, Jerzy Sito i Stefan Kisielewski.

List Czesława Miłosza do Jerzego Giedroycia z 29 września 1965 r., w: J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy ...*, s. 106.

## Lipiec

Leszek Kołakowski ofiarowuje György’emu Lukácsowi esej *Ist der verstehende Materialismus möglich?* do pamiątkowej książki *Festschrift zum achtzigsten Geburtstag von Georg Lukács* (Neuwied, Berlin 1965).

## 13–16 lipca

Leszek Kołakowski przychodzi na proces Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego\*. Jest mężem zaufania Modzelewskiego.

Szczegóły procesu w: A. Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010, s. 273 i następne.

---

\* Jacek Kuroń (1934–2004) – działacz polityczny i społeczny, i Karol Modzelewski (ur. 1937) – historyk, działacz polityczny; w 1964 napisali list otwarty do członków PZPR, opublikowany w 1965 r. przez paryską „Kulturę”, który krytykował m.in. biurokratyczne skostnienie partii. Za próbę rozpowszechnienia listu zostali usunięci z partii i skazani na kary więzienia. Solidarność z oskarżonymi manifestowana przez wielu intelektualistów związanych z partią – obecność na procesach i wystąpienia w ich obronie – przyczyniła się do powstania i konsolidacji środowiska opozycyjnego w PRL.

## 19 lipca

Leszek Kołakowski jest obecny na sali rozpraw w czasie ogłaszania wyroku za list otwarty Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego. Kuroń został skazany na trzy lata, a Modzelewski na trzy i pół roku więzienia.

## 1 sierpnia

Kołakowscy wyjeżdżają na miesiąc do Jugosławii (1), jadą samochodami razem z małżeństwem fizyków Juliuszem i Bożeną Hibnerami (2). Przez kilka dni są w Budapeszcie, a potem w Belgradzie, gdzie odwiedzają znajomych Jugosłowian poznanych w grudniu 1964 roku w Polsce.

(1) IPN BU 0204/503, t. 1, k. 146. (2) P. Lipiński, *Nierówność Hibnera* (część 3), „Gazeta Wyborcza”, 25 października 2001 („Magazyn Gazety”).

## 16 sierpnia

Na wyspie Korčula, podczas konferencji filozofów i socjologów skupionych wokół pisma „Praxis”, której temat brzmiał „Czym jest historia?” Leszek Kołakowski wygłasza referat *La Compréhension historique et l'inetelligibilité de l'histoire* (Rozumienie historyczne i zrozumiałość zdarzenia historycznego). Udział w konferencji biorą m.in. Jürgen Habermas, Lucien Goldmann, Ernst Bloch, Ernest Mandel, Herbert Marcuse, Iring Fetscher.

„Ruch Filozoficzny” 1966/1967, s. 173; druk referatu L.K., *La Compréhension historique et l'inetelligibilité de l'histoire*, „Praxis” 1966, nr 1–2 (Édition Internationale).

---

\* „Praxis” – ważne czasopismo marksistowskie, ukazujące się w latach 1964–1974, wydawane przez filozofów jugosłowiańskich skupionych w szkole filozoficznej Praxis. Należeli do niej m.in. Gajo Petrović, Milan Kangrga, Mihailo Marković, Rudi Supek. Grupa organizowała szkołę letnią na wyspie Korčula.

## Wrzesień

W serii „Wybrane Teksty z Historii Filozofii” PWN, ukazuje się antologia *Filozofia egzystencjalna*, przygotowana do druku wspólnie z Krzysztofem Pomianem. Kołakowski tłumaczy fragmenty pism Karla Jaspersa (*Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*) i Martina Heideggera (*Sein und Zeit*).

Jarosław Iwaszkiewicz dedykuje Leszkowi Kołakowskiemu trzy swoje wiersze *Status creatuare*, *Principium individuationis*, *Interminabilis vitae possessio* (*Leszkowi Kołakowskiemu*) drukowane w „Twórczości”. Potem w tomiku *Krągły rok* z 1967 roku, rezygnuje jednak z tej dedykacji. W 1982 roku Zygmunt Mycielski skomponował muzykę do tych wierszy.

„Twórczość” 1965, nr 9; Z. Mycielski, *Niby-dziennik 1981–1987*, Warszawa 2012, s. 138; zapis nutowy znajduje się w Archiwum L.K. w BN.

## 6 września

Leszek Kołakowski na potrzeby procesu Kuronia i Modzelewskiego – a dokładniej rewizji procesu w Sądzie Najwyższym – przedyskutował z Marią Ossowską napisany wcześniej na zamówienie obrońców, Anieli Steinsbergowej i Jana Olszewskiego, tekst *Opinia w sprawie pojęcia wiadomości*. Z treścią *Opinii* zgodził się Tadeusz Kotarbiński, który odręcznie pod tekstem napisał: „zgadzam się z treścią powyższej opinii”. Na dokumencie widnieją trzy podpisy potwierdzone notarialnie 11 września 1965 roku Sąd Najwyższy nie uwzględnił jednak wniosku obrońców o włączenie *Opinii* do dowodów.

Tekst *Opinii w sprawie pojęcia wiadomości* drukowany był po raz pierwszy w „Zapisie” 1978, nr 8; IPN 0204/503, t. 1, 161–166; A. Friszke, *Anatomia buntu...*, s. 299–301.

## Rok akademicki 1965/1966, Uniwersytet Warszawski

Leszek Kołakowski zostaje przedstawicielem Rady Wydziału Filozofii w Senacie UW.

Praca dydaktyczna i naukowa



Seminaria: Etiologia wiedzy; Historia filozofii nowożytnej

Recenzje habilitacji: Zbigniew Ogonowski, *Socynianizm a Oświecenie*, IFiS PAN 1966 (kolokwium 12 stycznia 1966 r.); Zbigniew Kuderowicz, *Światopogląd a życie u Diltheya*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1966 (kolokwium 18 marca 1966 r.); Seweryn Dür, *Studia nad Thomasem Reidem*, Wydział Historyczno-Filozoficzny Uniwersytetu Wrocławskiego 1966 (kolokwium 30 marca 1966 r.).

Promocje prac doktorskich: Wiesław T. Gromczyński, *Ontologiczne uzasadnienie antropologii Sartre'a*, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki (obrona 23 czerwca 1966 r.).

Recenzje prac doktorskich: Andrzej A. Kasia, *Główne fazy rozwoju idei wolności w filozofii starożytnej: od Platona do Augustyna*, WF UW 1966 (obrona 28 kwietnia 1966 r.).

Promocje prac magisterskich: Marcin Król, *Absolut epistemologiczny i komunikacja intersubiektywna u Kartezjusza i Husserla*, WF UW 1966; Jeremi Sadowski, *Filozofia twórczości Stanisława Brzozowskiego*, WF UW 1966.

Recenzje prac magisterskich: Marek Siemek, *Spontaniczność i refleksja. Studium o problematyce wolności w filozofii Fichtego*, WF UW 1966 (obrona 15 czerwca 1966 r., promotor Bronisław Baczko).

## Październik

W dniu 4 lub 5 października Kołakowski bierze udział w pogrzebie – zmarłego 2 października 1965 roku – wybitnego polskiego ekonomisty Oskara Langego.

## 22 października

W ramach cyklu odczytów publicznych „Przemiany religii” w Klubie MPiK w Warszawie Kołakowski ma odczyt *Jezus Chrystus – prorok i reformator* (1). Na sali jest około trzystu słuchaczy. W ożywionej dyskusji po odczycie głos zabierają na zmianę – jak ujęto jego wypowiedź w notatce służbowej – katolik i Żyd, jeden z Żydów miał pretensje, że Kołakowski „skrzywdził religię żydowską” (2). Ktoś inny dał mu książkę kardynała Wyszyńskiego opatrzoną własnymi dopi-

skami, a do książki dołączył list nawołujący, aby przestał „występować pod sztandarami antychrysta”. Odczyt miał duży rezonans społeczny. 1 stycznia 1966 roku kardynał Stefan Wyszyński odniósł się doń – nie wymieniając nazwiska Kołakowskiego – w kazaniu noworocznym, w katedrze w Gnieźnie, w słowach: „w prasie ateistycznej warszawskiej jeden z myślicieli ateistycznych napisał, że Chrystus wszedł w życie narodu tak mocno, że obraz Chrystusa, jakkolwiek byśmy go sobie wyobrażali, jest jakąś potrzebą całej rodziny ludzkiej” (3).

(1) L.K., *Jezus Chrystus – prorok i reformator*, „Argumenty” 1965, nr 52–52. (2) IPN 0204/503, t. 10, s. 278. (3) Odpis fragmentu przemówienia kardynała Wyszyńskiego, Archiwum L.K. w BN.

## Jesień

W rozmowach Leszka Kołakowskiego z Krzysztofem Pomianem pojawiła się idea *pół-sekretnego* (1) seminarium opartego na wzajemnym zaufaniu, ale z założenia nie o charakterze nielegalnym. Trzecią osobą wtajemniczoną w ten pomysł była Janina Zakrzewska, a czwartą Włodzimierz Brus. W seminarium uczestniczą Bronisław Baczek, Witold Kula, Jerzy Szacki, Jan Strzelecki, Paweł Beylin, Ryszard Herczyński, Jan Jarosławski, Tadeusz Kowalik i Kazimierz Łaski. Spotykano się raz w miesiącu (2). Kiedy okazało się, że seminarium jest pod obserwacją, na prośbę Zakrzewskiej Stefan Żółkiewski roztoczył nad nim opiekę. Spotkania odbywały się w jego gabinecie w PAN. Kołakowski wygłosił referat o teorii narodu, Beylin – o intelektualistach i rewolucji, Pomian – o pluralizmie politycznym w społeczeństwie socjalistycznym (2). Spotkania trwały do marca 1968 roku, wtedy seminarium rozwiązało się, a część przechowywanych referatów zniszczono (4). Referat Kołakowskiego zdaje się ocalał i znalazł najprawdopodobniej swoje rozwinięcie w artykule *Marxist philosophy and national reality: natural communities and universal brotherhood* (5).

(1) List L.K. do autora z 17 października 2001, Archiwum W. Chudoby. (2)–(3)–(4) A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 160–161, przypis 45; relacje Krzysztofa Pomiana i Janiny Zakrzewskiej w: A. Siwek, *Uniwersytet Warszawski w marcu 1968*, Warszawa 1989, s. 20. (5) „The Round Table” 1974, styczeń.

## 9 listopada

Dyskusja nad książką *Świadomość religijna i więź kościelna* w Zakładzie Religioznawstwa PAN z udziałem m.in. Andrzeja Nowickiego, Jana Wierusza-Kowalskiego, Józefa Kellera, Zygmunta Baumana. Niektóre głosy z tej dyskusji opublikowano w „Euhemerze” 1966, nr 2.

## 15 listopada

Dyskusja nad książką *Świadomość religijna i więź kościelna* w redakcji „Argumentów” (Pałac Kultury i Nauki, 11 piętro). Udział w niej biorą Bronisław Baczek, Zygmunt Bauman, Jan Strzelecki, Paweł Hertz, Krzysztof Pomian, Jerzy Kellera, Tadeusz Mrówczyński, Eleonora Syzdek, Jerzy Wielowiejski, Jacek Syski, Henryk Hinz, Janusz Kuczyński, Andrzej Siemianowski, Andrzej Kasia, Jarosław Iwaszkiewicz oraz autor Leszek Kołakowski, który po dyskusji częstował koniakiem.

IPN BU 0204/503, t. 1, k. 175–176; część wypowiedzi była drukowana w *Świadomość religijna i więź kościelna – dyskusja*, „Argumenty 1966, nr 12.

## 3–5 grudnia

Jako delegat warszawskiego oddziału ZLP Kołakowski uczestniczy w obradach XV Zjazdu ZLP w Krakowie. 3 grudnia, w dyskusji na temat odpowiedzialności pisarskiej zainicjowanej przez Jarosława Iwaszkiewicza, polemizuje z Tadeuszem Hołujem i Wojciechem Żukrowskim. Fragment jego wypowiedzi ukazuje się w prasie (1). Maszynopis jego wystąpienia *Głos w dyskusji na zjeździe walnym Związku Literatów Polskich* znajduje się w Bibliotece IF UW. Ponadto apeluje o pełne wydanie utworów Władysława Broniewskiego, Stanisława Brzozowskiego i Stefana Żeromskiego (2).

W czasie pobytu w Krakowie ma także spotkanie w klubie studenckim „Pod Jaszczurami”. Jan Woleński, który był na tym spotkaniu, podaje, że „pewna egzaltowana studentka polonistyki zapytała go mniej więcej tak: »Mam do Pana Profesora trzy pytania. Co to

jest prawda? Co to jest dobro? Co to jest piękno?» Kołakowski westchnął i rzekł: »Nie jestem chyba właściwym adresatem, aby odpowiadać na te pytania«, a potem próbował wyjaśnić, dlaczego uważa odpowiedzi na postawione kwestie za piekielnie trudne” (3).

(1) *Głos ma: Tadeusz Drewnowski, Leszek Kołakowski, Władysław Machajek, Włodzimierz Sokorski*, „Życie Literackie” 1965, nr 50. (2) *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, s. 266–268. (3) J. Woleński, *Co mi powiedział Leszek Kołakowski?*, [w:] *Bene Merenti Civitas Radomiensis*, s. 30.

## Grudzień (tuż przed Bożym Narodzeniem)

Domowa inscenizacja *Radosnych dni* Samuela Becketta w warszawskim mieszkaniu Bożeny i Juliusza Hibnerów. Aktorzy: Ryszarda Hanin i Jan Matyjaszkiewicz. Bożena Puchalska-Hibner w książce o swoim mężu pisze: „Janek rozstawił krzesła, kartony, na tym koce, niby że to pustynia. W tym czasie zebrała się publiczność, jakieś czterdzieści osób, może więcej. Leszek Kołakowski trzymając w ręce wykałaczkę z nadzianym ogryzkiem kielbasy, co zapewne miało oznaczać nicość naszego życia, zaimprovizował słowo wstępne o Beckettcie. Potem weszła Ryśka. Nie spodziewała się tak dużej publiczności. Zaczęła grać. Takiej gry i takiego teatru w życiu nie widziałam”.

B. Puchalska-Hibner, *Życie niepokorne*, Warszawa 2000, s. 58.

## 30 grudnia

Z dziennika Anny Kowalskiej: „Przedwczoraj u Wańkowiczów. [...] Na obiad byli zaproszeni Leszek Kołakowski i Sito – mówiono o artykułach Sandauera”. W tej sprawie Kołakowski napisał list do redakcji.

A. Kowalska, *Dzienniki 1927–1969*, s. 447 (wpis z dnia 1 stycznia 1966 r.); chodzi o artykuł Artura Sandauera, *Rozprawa z kibicem*, „Współczesność” 1965, nr 25–26; list L.K. i odpowiedź Sandaura we „Współczesność” 1966, nr 1.

Cenzura nie dopuszcza do druku bajki Leszka Kołakowskiego *Kto z was chciałby rozweselić pechowego nosorożca*, którą napisał dla swojej córki Agnieszki. Po dwudziestu latach od chwili napisania bajka ukazuje się drukiem w roku 1986, w drugim obiegu w krakowskiej Oficynie Literackiej. Po kolejnych dwudziestu latach, w 2005 roku, wydaje ją warszawskie wydawnictwo Muchomor.

### Styczeń

W serii „Omega” PWN ukazuje się książka Leszka Kołakowskiego *Filozofia pozytywistyczna*, którą zaczął pisać jesienią 1964 roku.

### 15 lutego

Leszek Kołakowski zostaje wezwany do Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej. Odpowiada na pytania komisji, które dotyczą: ekspertyzy na temat pojęcia wiadomości, zaangażowania w proces Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego, konta bankowego w Szwajcarii (w związku z książką wydaną bez jego zgody po niemiecku w 1960 roku oraz zapowiedzią wydania książki w wydawnictwie Praeger), wystąpienia na zjeździe ZLP w Krakowie, w części dotyczącej wniosku o pełne wydanie dzieł Żeromskiego, Broniewskiego i Brzozowskiego. Jest też pytany, czy oceny wyrażane przez niego publicznie mieszczą się w granicach partyjnych.

AAN, KC PZPR, sygn. 237/XVI/408, 14A4, k. 1-3.

### 23 lutego

Leszek Kołakowski pisze pismo „Do Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej na ręce tow. R. Nowaka”, w którym powtarza w skrócie i uzupełnia wyjaśnienia związane z pytaniami zadawanymi mu w czasie przesłuchania na komisji w dniu 15 lutego.

12 marca

Na walnym zgromadzeniu PTF w Warszawie Leszek Kołakowski ma odczyt *Współczesna sytuacja filozofii egzystencjalnej*.

„Ruch Filozoficzny” 1966/1967, s. 172b.

1 kwietnia

Jubileusz osiemdziesiątej rocznicy urodzin profesora Tadeusza Kotarbińskiego. Leszek Kołakowski bierze udział w uroczystościach w Sali Lustrzanej Pałacu Staszica w Warszawie (1). Wśród przemawiających są Adam Schaff, Janusz Groszkowski, Władysław Tatarkiewicz, a w imieniu ostatniego pokolenia uczniów Tadeusza Kotarbińskiego Ija Lazari-Pawłowska, która wręcza jubilatowi makiętę Księgi Pamiątkowej napisanej przez jego współpracowników i uczniów. Jubilat wygłasza odczyt *Myslenie jako postać działania*. Kołakowski ofiarowuje Kotarbińskiemu swój esej „*Wielki filozof*” jako *kategoria historyczna* (2).

(1) Datę 1 kwietnia podaje J. Szczepański w: *Dzienniki z lat 1945–1968*, s. 288; Z.K., *Jubileusz osiemdziesięciolecia prof. Tadeusza Kotarbińskiego*, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 2 (2) zamieszczony w księdze pamiątkowej *Fragmety filozoficzne. Seria 3. Księga pamiątkowa ku czci prof. Tadeusza Kotarbińskiego w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1967.

4 kwietnia

Jubileusz osiemdziesiątej rocznicy urodzin profesora Władysława Tatarkiewicza w sali im. Józefa P. Brudzińskiego na UW. Przemawiają m.in. Stefan Morawski, Roman Ingarden, Tadeusz Kotarbiński (1). Leszek Kołakowski wznosi toast na część jubilata. Ks. biskup Bronisław Dembowski, jeden z magistrantów Tatarkiewicza (i seminarzysta z 1950 roku) zapamiętał z toastu następującą myśl: „Profesorze, mimo wszystko, miej do nas zaufanie. Będziemy tak uczyć historii filozofii, jak Ty nas uczyłeś” (2). W toaście Kołakowski mówi również o jego *Historii filozofii*: „czytając ją, ma się każdorazowo przeświadczenie o słuszności tego myśliciela, którego poglądy są nam właśnie referowane” (3).

(1) Z.K., *Jubileusz osiemdziesięciolecia prof. Władysława Tatarkiewicza*. (2) „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1995, nr 2, s. 99. (3) Abe, *Paralele??*, „Twórczość” 1966, nr 6.

## 20 kwietnia

Odczyt Leszka Kołakowskiego *Uwagi o rozumieniu historycznym* we wrocławskim oddziale PTF.

„Ruch Filozoficzny” 1966/1967, s. 286a.

## 17 czerwca

Leszek Kołakowski jest obecny na kolokwium habilitacyjnym Mariana Dobrosielskiego *Filozofia pragmatyzmu C.S. Pierce’a* na Wydziale Filozofii UW.

## 22 czerwca

Jubileusz 50-lecia pracy naukowej profesor Marii Ossowskiej w Sali Lustrzanej Pałacu Staszica w Warszawie. Organizatorem uroczystości jest Wydział Filozoficzny UW i PTS (1). Nina Assorodobraj i Tadeusz Kotarbiński omawiają drogę naukową i sylwetkę jubilatki, a ta wygłasza odczyt *O pojęciu godności* (2). Leszek Kołakowski dedykuje jej esej *Prawda i prawdomówność jako wartości kultury* (3).

(1) *Intymny portret uczonych...*, s. 799. (2) *Kronika*, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 3. (3) do „Studiów Filozoficznych” 1966, nr 2 (*Numer poświęcony profesor Marii Ossowskiej w związku z pięćdziesięcioleciem Jej pracy naukowej*).

## 15 lipca–15 sierpnia

Kołakowscy z Bożeną i Juliuszem Hibnerami wyjeżdżają do Jugosławii, gdzie spędzają razem wakacje. Jadą samochodami, zatrzymując się po drodze w Budapeszcie i spotykając się ze znajomymi.

Podanie L.K. o urlop, Teczka osobowa L. Kołakowskiego, Archiwum UW, sygn. 1271; P. Lipiński, *Nierówność Hibnera (część 3)*.

## Sierpień

Ukazuje się pierwszy tom *Słownika filozofów*, w którym zamieszczone są hasła autorstwa Kołakowskiego\*. W zamierzeniu słownik miał składać się z trzech tomów, bez haseł rzeczowych. Na marginesie prac nad *Słownikiem filozofów* oraz *Słownikiem filozofów polskich* – oba pod redakcją Ireny Krońskiej – Leszek Kołakowski układa żartobliwe hasła o swoich kolegach z Zakładu Historii Filozofii IFiS PAN. Zachowały się dwa takie hasła: *Baczek Bronisław* oraz *Waliczki Andriej Michałowicz*. Koledzy z zakładu nie byli dłużni. Barbara Skarga pisze hasło *Baruch z Kołakowa* vel *Kołakower* oraz *Epitafium do Projektu pomnika dialektycznego Leszka Kołakowskiego zmarłego w r. 2016*.

Niedatowany list Barbary Skargi do L.K. z 1966 r., Archiwum L.K. w BN te trzy hasła ukazały się drukiem w „Edukacji Filozoficznej” 2003, t. 35.

## Rok akademicki 1966/1967, Uniwersytet Warszawski

Praca dydaktyczna i naukowa:

Wykłady: Historia filozofii współczesnej.

Seminaria: Historia filozofii i współczesna problematyka filozoficzna, Epistemologiczne konsekwencje socjologii wiedzy, Historia filozofii nowożytnej – seminarium magisterskie wspólnie z Bronisławem Baczeko.

*Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1966/1967*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1966.

Recenzje habilitacji: Anna Mrozek, *Koran i kultura arabska*, 1967.

---

\* Hasła Kołakowskiego: Acosta, Ames, Arminius, Arndt, Arnold G, Baillet, Baling, Barlaeus, Bekker, Berulle, Boehme, Boreel, Bourignon, Brandenburg, Breen, Brill, Brunner, Burgersdijk, Camphuysen, Canfeld, Clauberg, Coccejus, Cordemoy, Czepko, Denck, Descartes, Deurhoff, Dippel, Duhem, Dunin-Borkowski, Eckhard, Erazm, Episcopus, Fludd, Forge, Franck, Francke, Franckenberg, Galenus, Garasse, Gassendi, Geulincx, Gichtel, Guyon, Hattem, Heereboord, Heidanus, Huet, James, Jan od Krzyża, Janssens, Jelles, Joris, Kierkegaard, Labadie, Lambert, Limbroch, Lipsius, Luther, Malebranche, Mersenne, Myślicki, Pascal, Poincaré, Poirret, Silesius, Spinoza, Voetius D., Voetius G., Voetius P., Zwicker.



Promocje prac doktorskich: Karol Toeplitz, *Wybór moralny i wiara chrześcijańska u Sorena Kierkegaarda*, WF UW 1967 (obrona 17 stycznia 1967 r.). W przypadku pracy doktorskiej Józefa Grudnia *O tomistycznej teorii poznania Boga* (WSNS, Warszawa 1966) Kołakowski wystawił negatywną ocenę i miał z tego powodu problemy.

Promocje prac magisterskich: Małgorzata Dziewulska, *Paradoksy myślenia monistycznego. Wprowadzenie krytyczne do metafizyki Alfreda North Whiteheada*, WF UW 1967; Wiktoria Krzemień, *Podmiot i świat. Antynomie poznania ludzkiego*, WF UW 1967.

## 5 października

Leszek Kołakowski spotyka się ze Zbigniewem Brzezińskim w Parku Saskim (1). Służba Bezpieczeństwa oskarżyła go o przekazanie Brzezińskiemu jakiś tajemniczych dokumentów. „Prawda była taka, że Brzeziński podczas naszej rozmowy pokazał mi kartkę papieru z planem swoich zajęć w Polsce” (2). Kołakowski ma też z nim potem drugie spotkanie na przyjęciu w ambasadzie USA (3).

(1) i (3) Notatka służbowa dot. rozmowy operacyjnej z prof. L. Kołakowskim z 26 października 1966 r., IPN 0204/503, t. 5, s. 32–32. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 243.

## 14 października

Dyskusja redakcyjna „Studiów Filozoficznych” nad książką Leszka Kołakowskiego *Filozofia pozytywistyczna* z udziałem Stanisława Lema, Stefana Amsterdamskiego, Heleny Eilstein, Wacława Mejsbauma, Władysława Krajewskiego, Krzysztofa Pomiana, Mariana Przełęckiego oraz autora (1). W dyskusji udział wzięli także – lecz nie nadesłali swoich wypowiedzi do druku – m.in.: Jerzy Szacki, Janina Kotarbińska, Jerzy Rudzki, Bronisław Baczko, Andrzej Zabłudowski (2).

(1) Ich głosy w dyskusji i *Odpowiedz* L.K. w „Studia Filozoficzne” 1967, nr 2. (2) Notatka Kołakowskiego z tej dyskusji (cztery kartki z rysunkami), Archiwum L.K. w BN.

## 21 października

Otwarte zebranie ZMS Wydziału Historycznego UW (w sali numer 17) na temat „Rozwój kultury polskiej w ostatnim 10-leciu”, na którym celowo nie nawiązywano wprost do rocznicy Października 1956 roku. Zanim na początku października Leszek Kołakowski został oficjalnie zaproszony przez Jana Szemańskiego (przewodniczącego ZMS na wydziale) do wygłoszenia prelekcji, był on już wcześniej zaproszony przez Adama Michnika, studenta historii, w imieniu zarządu wydziałowego ZMS, aby przemówić na tym zebraniu (1).

Po zagajeniu przedstawiciela ZMS głos zabiera Kołakowski, który w swoim częściowo improwizowanym wystąpieniu dokonuje ostrej krytyki władz, odnosząc się do kwestii niepełnej suwerenności Polski, absurdów ekonomicznych, spraw praworządności (*mały kodeks karny*), wolności krytyki, swobody zrzeszeń (2). Następnie głos zabiera Krzysztof Pomian, a po jego wystąpieniu wywiązuje się dyskusja, w trakcie której zostają odczytane projekty dwóch postulatów, dotyczących: zniesienia cenzury i anulowania *małego kodeksu karnego* oraz zwolnienia Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego. Nie dochodzi jednak do głosowania, gdyż decyzją dziekana Stanisława Herbsta zebranie zostaje rozwiązane (3). Mimo iż był to jeden z głośniejszych „skandali politycznych” Peerelu, sam Kołakowski po latach ujął sprawę krótko: „Nie mówiłem niczego wstrząsającego, powtarzałem rzeczy, o których wszyscy wiedzieli” (4). Od tego momentu Kołakowski zaczyna mieć coraz większe problemy, które rodzą poważne konsekwencje dla jego kariery naukowej, a na UW narasta coraz większy ferment polityczny.

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 239. 9. Poprawiony, ale niepełny (nie wszystko nagrał informator SB) tekst jego wystąpienia drukują „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 4; zachowały się też notatki do tego przemówienia opatrzone tytułem „Kultura polska w 10-leciu 1956–66”, cztery gęsto zapisane kartki w zeszycie, Archiwum L.K. w BN. (2) W. Władyka, *W 10 rocznicę Października '56. Usunięcie Leszka Kołakowskiego z partii*, „Mówią Wieki” 1991, nr 8. (3) A. Stypułkowska, *O wolność myśli. Bunt marksistów*, „Na Antenie”, 29 stycznia 1967. (4) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 241.

## 23 października

Leszek Kołakowski zostaje przesłuchany w charakterze świadka i składa oświadczenie (1) do protokołu CKKP w sprawie swojego wystąpienia na UW. W oświadczeniu czytamy: „Główne założenia mego wystąpienia były następujące. Skonfrontować niektóre »z obiegowych haseł października« z ich realizacją w ciągu lat minionych. Pierwsza część referatu dotyczyła roli prawa jako środka wychowania społecznego, przy czym zwracałem uwagę na niepokojący stan lekceważenia prawa w społeczeństwie, przypisując go m.in. wadliwością systemu prawnego, który nie gwarantuje w wielu punktach wyraźnej granicy czynu przestępczego. W drugiej części mówiłem o szkodliwych dla kultury i gospodarki następstwach braku swobód politycznych – swobody krytyki i swobody informacji” (2).

(1) „*Szczerze mówiąc – nie*”, wstęp i oprac. B.N. Łopieńska, „Res Publica” 1991, nr 7–8, s. 16. (2) *Protokół przesłuchania w charakterze świadka prof. dr Leszka Kołakowskiego*, IPN BU 0204/503, t. 2, k. 74–75.

## 26 października

Leszek Kołakowski zostaje przesłuchany w MSW w związku z jego rozmową ze Zbigniewem Brzezińskim 5 października w Parku Saskim w Warszawie. Po przesłuchaniu pisze oświadczenie, w którym wyjaśnia szczegóły spotkania i prowadzonych rozmów z Brzezińskim.

Stenogram rozmowy pracowników MSW z Kołakowskim, IPN 0204/503, t. 5, s. 38–50.

## 27 października

Leszek Kołakowski staje przed CKKP w składzie Roman Nowak, Piotr Gajewski, Józef Kowalski, Marian Naszkowski, Maksymilian Pohorille i Jerzy Sztachelski. Po przesłuchaniu decyzją CKKP zostaje wydalony z szeregów PZPR.

„*Szczerze mówiąc – nie*”, s. 16.

## 4 listopada

W czasie plenarnego zebrania I Wydziału PAN w sprawie nagród za pracę naukową Tadeusz Kotarbiński „wbrew regulaminowi wysunął w imieniu swojej komisji wnioski o przyznanie nagrody Leszkowi Kołakowskiemu i Pawłowi Czartoryskiemu. Po dyskusji na kompromisowy wniosek Kazimierza Wyki zdecydowano nagrodę przyznać Czartoryskiemu, a Kołakowskiemu w roku przyszłym” (1). Nic nie wiadomo o tym, aby Kołakowski dostał tę nagrodę w 1967 roku, za to w 1968 roku przyznano mu dodatek specjalny do pensji od 1 lipca (2). Należy podkreślić, że Kotarbiński „mimo choroby udał się osobiście do Zenona Kliszki, zapowiadając, że wystąpi z publicznym protestem na cały kraj, jeśli Kołakowski pozbawiony będzie katedry” (3).

(1) J. Szczepański, *Dzienniki z lat 1945–1968*, s. 312–313. (2) Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN. (3) A. Stypułkowska, *O wolność myśli...*

## 9 listopada

Zebranie POP warszawskiego oddziału ZLP z udziałem Artura Starewicza (sekretarza KC) i Wincentego Kraški (kierownika wydziału kultury KC), którzy informują o sprawie Kołakowskiego. Podnoszą się liczne głosy broniące filozofa. W końcówce wystąpienia Starewicz mówi: „Wasze protesty i wystąpienia mogą się obrócić tylko przeciw wam” (1).

15 listopada grupa 15 pisarzy członków organizacji partyjnej przy ZLP w swoim liście – tzw. Liście 15 – do Biura Politycznego KC apeluje o zrewidowanie pochopnej decyzji CKKP wykluczającej Leszka Kołakowskiego z partii i przywrócenie mu członkostwa. List podpisują: Paweł Beylin (inicjator listu), Marian Brandys, Jacek Bocheński, Flora Bienkowska, Witold Dąbrowski, Tadeusz Drewnowski, Marian Grześcak, Tadeusz Konwicki, Igor Newerly, Seweryn Pollak, Leon Przemski, Arnold Słucki, Julian Strykowski, Witold Wirpsza, Wiktor Woroszyński (2). Jako szesnasty, indywidualny list w jego obronie wysłał Michał Mirski, a potem, po 25 listopada Ryszard Matuszewski.

(1) R. Herczyński, *Spełnana nauka...*, s. 419 (2) *Decyzja CKKP PZPR o wydaleniu Kołakowskiego z partii*, „Res Publica” 1991, nr 7–8, s. 16–17; list wpłynął do KC 19 listopada.

## 14 listopada

Leszek Kołakowski zapoznaje się z pisemnym uzasadnieniem uchwały CKKP o usunięciu go z partii.

„Szczerze mówiąc – nie”, s. 17–18.

## Druga połowa listopada

15 listopada na zebraniu POP UW zabiera głos Zenon Kliszko (członek KC) i atakuje Kołakowskiego, zarzucając mu, że od roku 1958 roku rozchodzi się z linią partii. Kołakowski napisał wówczas list do organizacji partyjnej na Wydziale Filozofii UW, ostrzegając przed konsekwencjami władzy monopartyjnej. (1).

18 listopada na zebraniu Komitetu Uczelnianego PZPR odbywa się dyskusja na temat postawy Kołakowskiego i Pomiana. W ich obronie, a przeciw większości zebranej na sali, ostro wypowiadają się: Włodzimierz Brus, Leszek Kubicki, Stefan Morawski i Antoni Mączak (2).

Również na zebraniu organizacji partyjnej w PAN w obronie Kołakowskiego występują Jan Strzelecki, Ryszard Herczyński, Tadeusz Kowalik i Helena Eilstein (3).

(1) R. Herczyński, *Spełnana nauka...*, s. 419. (2) A. Friszke, *Nad genezą Marca 1968. Konflikt w PZPR na Uniwersytecie Warszawskim 1965–1967*, [w:] *Polskie przemiany. Uwarunkowania i spory. Refleksje z okazji jubileuszu profesora Tadeusza Kowalika*, Warszawa 2002, s. 50. (3) A. Stypułkowska, *O wolność myśli...*

## 23 listopada

Leszek Kołakowski pisze list do Biura Politycznego KC PZPR, w którym wnosi o anulowanie decyzji CKKP o wydaleniu go z partii.

„Szczerze mówiąc – nie”, s. 17–18.

## 25 listopada

Szesnastu pisarzy, którzy wystąpili w listach w obronie Leszka Kołakowskiego zostaje wezwanych do złożenia wyjaśnień przed par-

tyjną komisją Zenona Kliszki w gmachu KC w Warszawie. Pierwszy przed komisją „zeznał” Wiktor Woroszyński, a ostatni Michał Mirski. Prócz nich 6 grudnia list do KC PZPR domagający się rewizji decyzji CKKP w sprawie Kołakowskiego wystosowali Roman Karst, Andrzej Piwowarczyk, Julian Stroynowski, Jerzy Pomianowski, Waław Zawadzki. Indywidualne listy protestacyjne w obronie Kołakowskiego piszą także Kazimierz Brandys, Artur Międzyrzeczki, Wisława Szymborska. Wszyscy oni zostają usunięci z partii bądź sami niej występują.

„Szczerze mówiąc – nie”, s. 17–18.

## 26 listopada

Gajo Petrović, Rudi Supek (1), a także Milan Kangrga zapraszają Leszka Kołakowskiego do szerszej współpracy i wejścia do kolegium redakcyjnego międzynarodowego czasopisma „Praxis” wydawanego w Zagrzebiu, w skład którego wchodzi m.in. niezależni marksiści, filozofowie i socjolodzy: Zygmunt Bauman, Ernst Bloch, Erich Fromm, Agnes Heller, Karel Kosik, Herbert Marcuse, Mihailo Marković. Wiosną 1967 roku paryska „Kultura” informuje, że: „Dwumiesięcznik jugosłowiański «Praxis» utworzył międzynarodową komisję doradczą, w której skład wchodzi m.in. L. Kołakowski, G. Lukács i J. Strinka” (2). Kołakowski z sympatią odnosił się do jugosłowiańskiej grupy „Praxis” (3).

(1) List Gajo Petrovicia i Rudi Supka do L.K. z 26 listopada 1966, Archiwum L.K. w BN. (2) „Kultura” (Paryż) 1967, nr 4, s. 143. (3) L.K., *Główne nurty marksizmu*, Londyn 1988, s. 1169–1170.

## Jesień

Leszek Kołakowski tłumaczy wiersze francuskich poetów, które początkowo ukazują się w prasie (1), a następnie w *Antologii poezji francuskiej* Jerzego Lisowskiego (2).

(1) Ch. de Saint-Evremond, *Do Pani*\*\*\*, „Zwierciadło” 1966, nr 44. (2) J. Lisowski, *Antologia poezji francuskiej*, t. 2, Warszawa 1970. Przekłady Kołakowskiego: D. Sanguin de Saint-Pavin, *Że kochasz miła*; Blot, *Świat ten to udręka*; Ch. de Sa-

int-Evremond, *Do Pani\*\*\**; J. Racine, *Lament chrześcijanina nad przeciwieństwami co ich w samym sobie doświadcza, O szczęśliwościach sprawiedliwych i nędzy odtrąconych, O próżnych zatrudnieniach hołdowników świata.*

## 7 grudnia

Zebranie Senatu UW. Jednym z punktów porządku zebrania jest sprawa prelekcji wygłoszonej przez Leszka Kołakowskiego na zebraniu ZMS Wydziału Historycznego UW. W swoim wystąpieniu rektor Stanisław Turcki zaznaczył, że żadne konsekwencje w stosunku do Kołakowskiego nie będą wyciągnięte. Wezwany do zabrania głosu Kołakowski wyraża ubolewanie, wyjaśnia intencje, jakie nim kierowały, kiedy przyjmował zaproszenie, oraz zgadza się z opinią, że sprawa nabrała niepożądanego dla uniwersytetu rozgłosu i podkreśla, że zależy mu na wyciszeniu sprawy. Kołakowski pozostał na sali, a głos jeszcze raz zabrał rektor, mówiąc, iż nie ma nic do dodania i na tym sprawę zakończono.

IPN 0204/503, t. 9, k. 139–140.

## 11 grudnia

W czasie konferencji sprawozdawczo-wyborczej KU PZPR na UW problem „wykluczenia Kołakowskiego i Pomiana był główną osią sporu”. Przeciw sprawozdaniu KU PZPR i broniąc Kołakowskiego, wypowiadają się Włodzimierz Brus, Bronisław Baczko, Janina Waluk, Jerzy Holzer, Władysław Krajewski, Nina Assorodobraj, Aleksandra Jasińska, Leszek Lernell oraz Aleksander Smolar\*. Linii władz partyjnych bronią m.in.: Marian Dobrosielski i Ryszard Łukaszewicz oraz obecni na sali przedstawiciele najwyższych instancji partyjnych: Stanisław Kociotek, Adam Schaff i Andrzej Werblan.

A. Friszke, *Nad genezę Marca 1968...*, s. 51–52.

\* Aleksander Smolar (ur. 1940) – politolog, publicysta, działacz polityczny, w latach 1971–1989 przebywał na emigracji; redaktor naczelny londyńskiego kwartalnika „Aneks”; prezes Fundacji im. Stefana Batorego.

1966–1972

Leszek Kołakowski pisze *Obecność mitu*. W późniejszej przedmowie *Od autora* czytamy: „Pisałem tę rozprawkę w 1966 r. i na początku 1967 r. zwróciłem się do wydawnictwa «Czytelnik» w Warszawie z propozycją jej wydania. Zabiegi wydawnictwa o zezwolenie na publikację trwały lat pięć i pół i spełzły na niczym” (Oxford, 4 czerwca 1972 r.) [1]. Tłumaczona na język hebrajski *Obecność mitu* ukazuje się w Izraelu w 1971 roku. Następnie ukazał się jej przekład na język niemiecki. Z powodu zakazu druku w kraju „publikacja doszła do skutku dopiero w 1972 r. w Instytucie Literackim w Paryżu”. W kraju *Obecność mitu* – nie licząc kilku wydań poza cenzurą – ukazała się po raz pierwszy w Wydawnictwie Dolnośląskim we Wrocławiu w 1994 roku (2).

(1)-(2) L.K., *Obecność mitu*. Wrocław 1994, s. 4–5.

1967

21 stycznia

„Bal powieszonych”. Z inicjatywy Leszka Kołakowskiego w mieszkaniu Ryszarda Matuszewskiego i Ireny Szymańskiej\* zorganizowano spotkanie, aby zakończyć ostatnie wydarzenia polityczne jakimś zabawnym towarzyskim akcentem (1). Zaproszeni goście to głównie osoby wyrzucone z partii: Woroszyłscy, Bocheńscy, Konwiccy, Drewnowscy, Brandysowie, Międzyrzeccy, Jarosławscy oraz ciągle jeszcze partyjni, jak gospodarz czy Marian Grześczak. Szymańska tak zapamiętała ten bal: „Poprosiłam Czytelnikowskich grafików, by mi na kartonach wypisali tuszem tematy do konwersacji: alergia, choroby wątroby, poglądy polityczne, źle o ludziach, dobrze o ludziach. Te karteczki na drążkach powtykało się do wazonów ustawionych na podłodze. Leszek każdego wchodzącego łapał za rękę i nurzając ją w pudełku z tuszem brał odciski palców” (2). Grano

\* Ryszard Matuszewski był w tym czasie kierownikiem działu literatury współczesnej Wydawnictwa „Czytelnik” a Irena Szymańska – zastępcą redaktora naczelnego.



w „zielonego trupa” i tańczono. Nie ma zgody co do tego, czy przy wejściu stał kosz na legitymacje partyjne. Kołakowski po latach wyznał, że „Bał powieszonych” był zapożyczeniem z Sartre’a (3).

(1) IPN BU 0204/503, t. 9, k. 163. (2) T. Potkaj, „Rozmawiał ze mną na najważniejsze tematy”; L. Ostalowska, *Mord w oranżerii...* (3) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 244.

### 3 maja

Kołakowski spotyka się w kawiarni „Telimena” na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie z Jackiem Kuroniem, który dzień wcześniej wyszedł z więzienia, oraz z Bogną Modzelewską (żoną Karola).

A. Friszke, *Anatomia buntu...*, s. 472.

### 6 maja

Do mieszkania przy Senatorskiej przychodzi Jacek Kuroń, po czym jadą moskwiczem Kołakowskiego na Wybrzeże Gdańskie, gdzie spacerują i rozmawiają obserwowani przez tajne służby.

A. Friszke, *Anatomia buntu...*, s. 474.

### 30 maja

Leszek Kołakowski pisze list do Mieczysława Wallisa, w którym przesyła mu ankietę Henryka Elzenberga, który zmarł 6 kwietnia, oraz dziękuje za obietnicę napisania hasła *Elzenberg* do „Słownika filozofów polskich”. Kołakowski nie tylko pisze hasła do tego słownika, ale uczestniczy też w pracach redakcyjnych. Wydarzenia 1968 roku uniemożliwiły wydanie słownika, ukazał się on po kilku latach pod zmienionym tytułem – *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*\* (Warszawa 1971).

\* Chodzi najpewniej o jego *Odpowiedz na ankietę „Znaku”*, w sprawie książek ostatniego stulecia kształtujących pogląd na świat („Znak” 1952, nr 31), H. Elzenberg, *Z filozofii kultury*, t. 1, Kraków 1991, s. 266.

\*\* Zamieszczone w słowniku hasła jego autorstwa: Bad, Dobrowolski, Dunin-Borkowski, Erdmann, Fiszer, Garbowski, Jakubanis, Jakubisiak, Karłowicz, Lutosławski,

List L.K. do Mieczysława Wallisa z 30 maja 1967 r., Spuścizna Mieczysława Wallisa, Zbiory Specjalne, Połączone Biblioteki WFiS UW, IFiS PAN i PTF.

## 29 czerwca

Leszek Kołakowski otrzymuje kartę członkowską (nr 549 E) Stowarzyszenia Autorów ZAIKS w Warszawie.

Archiwum L.K. w BN.

## Czerwiec/lipiec

Leszek Kołakowski spotyka się prywatnie z Bułatem Okudźawą, który w tym czasie koncertował w Warszawie, m.in. w klubie „Hybrydy” i salonie „Szpilek” (1). Już od pewnego czasu Kołakowski tłumaczy również wiersze poetów rosyjskich, które najpierw ukazują się w prasie, a potem w antologii poezji rosyjskiej (2).

(1) A. Friszke, *Anatomia buntu*. ... s. 481. (2) W. Dąbrowski, A. Mandalian, W. Woroszyński, *Antologia nowoczesnej poezji rosyjskiej 1880–1967*, t. 1, Wrocław 1971, przekłady Kołakowskiego: Włodzimierz Sołowiow, *A przecież widzisz, miła moja...*; Innocenty Annieński, *Smutek dworca, Bezsenne noce*; Dymitr Mereżkowski, *Parki*; Benedykt Liwyszcz, *Głos narratora...*; Włodzimierz Sołowiow, *A przecież widzisz, miła moja...*, wcześniej drukowany w: „Zwierciadło” 1968, nr 6; „Nasz Świat” 1968, nr 6 [alfabet Braille’a].

## Lipiec

Leszek Kołakowski powiadamia profesora George’a H. Wrighta z Uniwersytetu w Helsinkach, że z powodu trudności paszportowych nie może przyjechać na sympozjum w Jyväskylä.

IPN 0204/503, t. 2, k. 233, z notatki SB dotyczącej przechwyconego listu Wrighta do L.K., w którym Wright żałuje, że Kołakowski nie przybędzie na sympozjum, można wnioskować, że Kołakowskiemu udało się z nim skontaktować.

---

Makowski (XVII w.), Milbrandt, Mosdorf, Myślicki (Halpern), Sawicki, Sobeski, Szumowski, Szyłkarski, Szymański, Zieleńczyk, Żuławski.

## 26 lipca

W związku z napływającymi zaproszeniami na konferencje naukowe Kołakowski pisze pismo do rektora UW z prośbą o zgodę na wyjazd do Szwajcarii w dniach 6–16 października 1967 i do Francji (na zaproszenie Luciena Goldmanna) w dniach 10–14 stycznia 1968 roku. Z zaproszeniem Goldmanna należy wiązać powstanie tekstu *Psychoanalityczna teoria kultury*.

Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

## 1–15 sierpnia

Kołakowscy przebywają na wakacjach w leśniczówce w Starych Jabłonkach pod Ostródą.

IPN 0204/503, t. 2, k. 30.

## Sierpień–wrzesień

Leszek Kołakowski poznaje kilkoro uczestników kursu slawistycznego w Warszawie (1), m.in.: Petera Lachmanna, György'ego Gömöriego i Gesine Schneider (potem, po mężu, Gesine Schwan), która planuje napisać pracę doktorską z filozofii na temat polskiego rewizjonizmu (2).

(1) G. Gömöri, *O Leszku Kołakowskim, obiektywnie i subiektywnie*, „Znak” 2010, nr 2.

(2) IPN 0204/503, t. 2, k. 84.

## Pierwsza połowa września

Leszek Kołakowski otrzymuje list od Luciena Goldmanna, który prosi go o napisanie referatu na międzynarodowe sympozjum socjologii literatury (1).

Leszek Kołakowski odbył rozmowę z dyrektorem Witem Drapichem z Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego na temat wyjazdów na zaproszenia do Finlandii, Szwajcarii i Francji. Uzgodniono, że po nadesłaniu materiałów na konferencję filozofów we Francji

odbędą ponowną rozmowę i MOiSW, po uzgodnieniu z Wydziałem Nauki KC PZPR, poinformuje go o swoim stanowisku (2).

(1) IPN 0204/503, t. 2, s. 233. (2) IPN 0204/503, t. 2, k. 34–35.

## Rok akademicki 1967/1968, Uniwersytet Warszawski

Praca dydaktyczna i naukowa:

Seminaria: Z dziejów pojęcia czasu; Historia filozofii nowożytnej (seminarium magisterskie, wspólnie z Bronisławem Baczko) [1]. W liście do kolegi z początku roku akademickiego pisze: „Ostatnio żyję czytając a) Plotyna, b) Lukácsa, c) Avenariusą” (2).

(1) *Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1967/1968*, Warszawa 1967.

(2) List L.K. do Romana Zimanda z 28 października 1967 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN.

## Listopad

3 listopada Służba Bezpieczeństwa przejmuje esej Leszka Kołakowskiego *Epistemologiczny sens etologii wiedzy. Glosa do Mannheim* wysłany w pakiecie korespondencji IFiS PAN do Lecha Szczuckiego w Rzymie (1). Esej został potem opublikowany we Włoszech (2).

PAN deleguje Leszka Kołakowskiego, zaproszonego przez Czechosłowacką Akademię Nauk, na czechosłowacko-polską konferencję naukową „Filozofia i reformacja”, która miała odbyć się w dniach 27 listopada–2 grudnia 1967 roku w Pradze (3). Potem jednak MSW, na prośbę strony zapraszającej, odmawia wydania mu paszportu (4).

(1) IPN 0204/503 t. 2, s. 37 (2) L.K., *Il senso epistemologico della scienza. Postilla a Mannheim*, „Critica Storica” 1968, nr 4. (3) IPN 0204/503, t. 2, s. 40. (4) IPN 0204/503 t. 3, s. 123: „J.J. Wiatr informuje L. Kołakowskiego, że organizatorzy międzynarodowej konferencji nad kontrreformacją w Pradze zwrócili się do strony polskiej poprzez ambasadora w Warszawie z prośbą o wycofanie ze składu delegacji jego osoby motywując to tym, że »oni mają w tej chwili kłopoty z intelektualistami wobec tego uważają Twoją wizytę w tej sytuacji za niepożądaną«”.

16 grudnia

Trzeci program radia BBC emituje sztukę Kołakowskiego *The System of Jensen the Priest* (System księdza Jensena albo Wejście i wyjście) w reżyserii Nicolasa Bethella; sztuka była emitowana również 18 stycznia 1968 roku.

„The Times”, 6 grudnia 1967, s. 8.

1968

Styczeń

W tygodniku „Argumenty” ukazuje się recenzja książki Herberta Marcusego *Rozum i rewolucja* (1) zatytułowana *Sąd nad pozytywizmem* i podpisana inicjałami L.K. Jest to recenzja Leszka Kołakowskiego. Marcuse był w Polsce z wykładami kilka lat wcześniej, słuchał ich Kołakowski.

Leszek Kołakowski pisze wstęp *Richard Avenarius i pozorne samobójstwo filozofii* do książki Richarda Avenarius *Ludzkie pojęcie świata* (2). Z powodu ingerencji cenzury książka ukazała się dopiero w 1969 roku, ale już bez jego wstępu. W 1976 roku Kołakowski dedykuje Avenariusowi francuskie tłumaczenie tego tekstu *Richard Avenarius et le Suicide apparent de la philosophie* zamieszczone w książce jubileuszowej dla Jana Patočki (3). *Die Welt des Menschen – die Welt der Philosophie. Festschrift für Jan Patočka*, Den Haag 1976.

(1) Książka Marcusego ukazała się w 1966 r., recenzja w: „Argumenty” 1968, nr 3.

(2) Książka wydana została w serii Biblioteka Klasyków Filozofii PWN w 1969. (3) W. Biemel, *Die Welt des Menschen – die Welt der Philosophie. Festschrift für Jan Patočka*, Den Haag 1976.

Styczeń (od 27)–początek lutego

Kołakowski przebywa na wypoczynku w Zakopanem, gdzie spotyka się z Zygmuntem Baumanem i Stefanem Amsterdamskim.

IPN 0204/503, t. 2, k. 117.

## Luty–kwiecień

Sekretariat organizacyjny XIV Międzynarodowego Kongresu Filozoficznego w Wiedniu (2–9 września 1968 r.) w listach z 14 lutego i z 2 kwietnia do Leszka Kołakowskiego zaprasza go do udziału w pracach sekcji historii filozofii, a potem o nadesłanie tytułu swojego referatu, który na być głównym wystąpieniem w sekcji historii filozofii. Ze względu na szykany władz i trudności paszportowe Kołakowski nie może wziąć udziału w tym kongresie.

IPN 0204/503, t. 3. k. 233.

### 28 lutego

W mieszkaniu Barbary Majewskiej spotykają się Leszek Kołakowski, Artur Międzyrzecki, Wiktor Woroszyński, Jacek Bocheński i Andrzej Kijowski z żonami na „przyjęciu towarzyskim”, w przeddzień zwołanego zebrania ZLP (1). Jak wspomina Bocheński: „Napisałiśmy coś, co później nazwano «rezolucją Kijowskiego», i umówiliśmy się, że na zebraniu pisarzy w sprawie *Dziadów* Andrzej zgłosi projekt rezolucji, Leszek, Artur i ja przemówimy, Wiktor będzie milczał” (2).

(1) A. Friszke, *Opozycja polityczna...*, s. 241. (2) J. Bocheński, *Moje przygody z Wikto-rem, jak je pamiętam*, „Gazeta Wyborcza”, 30 listopada–1 grudnia 1996.

### 29 lutego

Rano „Kołakowski i Woroszyński pojechali do Andrzejewskiego, przekonali go, że powinien przyjść i przemówić” (1) na zebraniu ZLP. Potem Kołakowski udaje się do Instytutu Filozofii UW, gdzie prowadzi dla studentów wykład o Györgym Lukácsu, w ramach swojego wykładu z historii filozofii nowożytnej (2). W późnych godzinach popołudniowych ma wystąpienie na Walnym Nadzwyczajnym Zebraniu Warszawskiego Oddziału ZLP poświęconym zakazowi wystawiania *Dziadów*, broni w nim wolności polskiej kultury przed cenzurą. Po długiej dyskusji w głosowaniu przyjęto „rezolucję Kijowskiego”, a przeciwstawną rezolucję Stanisława R. Dobrowolskie-

go odrzucono (3). Była już noc i jak pisze Bocheński: „Oszołomieni zwycięstwem i nastraszeni grożącym nam pobiciem (4), opuściliśmy zebranie. [...] Leszek, Wiktor i ja poszliśmy do pobliskiego mieszkania Leszka, gdzie czekały trzy żony. Dostaliśmy od nich kanapki i herbatę” (5).

Tego samego dnia, w innej części świata, dziekan Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu McGill w Montrealu, John Trentman, zaprasza Kołakowskiego na uniwersytet w charakterze *visiting professor* (6). Jest to ponowne zaproszenie, pierwsze wystosowane było w sierpniu 1965 roku (7). Inicjatorem zaproszenia jest Raymond Klibansky, który odwiedzał wcześniej Polskę dwa razy i poznał osobiście Kołakowskiego.

- (1) A. Friszke, *Opozycja polityczna...*, s. 241. (2) A. Sulek, *Dwa wykłady czwartkowe*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 1997. (3) Wystąpienie L.K. zawarte jest w *Stenogramie z Nadzwyczajnego Walnego Zebrania Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich, Warszawa 29 lutego 1968 r.* [w:] *Marzec '68. Między tragedią a podłością*, wstęp, wyb.i oprac. G. Sołtysiak i J. Stępień, Warszawa 1998, s. 73–174. (4) Przewodnicząca, Wanda Żółkiewska, przerywając zebranie powiedziała: „Są bardzo ważne powody, ażebyśmy to zebranie natychmiast zakończyli”, w: *Marzec '68. Między tragedią a podłością...*, s. 174. (5) J. Bocheński, *Moje przygody z Wiktorem...*, (6) IPN 0204/503, t. 2, k. 233. (7) List H. D. Woods do L.K. z 26 sierpnia 1965 r., Archiwum L.K. w BN.

## 1 marca

Leszek Kołakowski podpisuje wraz z grupą 22 profesorów list do premiera Józefa Cyrankiewicza w sprawie ograniczeń wolności słowa w Polsce. Pozostali sygnatariusze listu: Nina Assorodobraj-Kula, Bronisław Baczek, Jan Białostocki, Włodzimierz Brus, Marian Falski, Waclaw Gajewski, Andrzej Grzegorzczak, Stanisław Herbst, Michał Kalecki, Zygmunt Kraczkiewicz, Stefan Morawski, Władysław Kunicki-Goldfinger, Julian Krzyżanowski, Edward Lipiński, Liljana Lubińska, Leon Manteuffel, Tadeusz Manteuffel, Maria Ossowska, Zdzisław Rabbe, Wanda Szmielew, Włodzimierz Zonn, Mieczysław Wallis.

IPN 0204/503, t. 2, k. 115.

## 3 marca

Do Karola Modzelewskiego przychodzi Leszek Kołakowski z Krzysztofem Pomianem i przekonują go, aby nie robić wiecu na UW.

A. Friszke, *Anatomia buntu...*, s. 560.

## 7 marca

Ze wspomnień Ryszarda Herczyńskiego:

Wieczorem, w przededniu uniwersyteckiego wiecu, byliśmy – Leszek Kołakowski z żoną Tamarą, Janek Jarosławski z żoną Haliną, ja, może jeszcze ktoś – na kolacji w małym, lecz wypieszczonym mieszkanku Janki Zakrzewskiej. Atmosfera była ciężka. Wiedzieliśmy, że karty zostały już rozdane, że szykuje się rozgrywka, której rozmiarów i konsekwencji nie mogliśmy przewidzieć: że w istniejącej sytuacji nie pozostaje nam nic innego, jak beczynnienie czekać, wiedząc, że i nasza łódka popłynie na wyniesionej fali. Nie zdawaliśmy sobie sprawy, jak wielka ona będzie.

R. Herczyński, *Spełnana nauka...*, s. 443–444.

## 8 marca

W czasie głównego wiecu na dziedzińcu UW Kołakowski prowadzi zajęcia ze studentami. „Budynek Wydziału przy Krakowskim Przedmieściu nie jest duży, studenci stali na schodach, a na półpiętrze ustawiliśmy stół, na który wchodziłi kolejni mówcy. Bardzo byliśmy przejęci tym, co się dzieje, na ulicy milicja ganiała i pałowała, kogo popadnie. W pewnym momencie szum idący od parteru przerwał kolejnemu mówcy: «Kołakowski idzie!», «będzie coś mówił». Zapadła pełna oczekiwania cisza. Kołakowski powiedział: «Państwa z II roku proszę na wykład». Poszliśmy pokornie; wiec skończył się bez słowa” (1). Po wykładach, około godziny 14:00 Kołakowski w towarzystwie Krzysztofa Pomiana spaceruje Krakowskim Przedmieściem, obserwując rozwój sytuacji, rozmawia ze spotykanym tu dwukrotnie Zbigniewem Raszewskim (2).

(1) Relacja Krzysztofa Michalskiego w: „*Kołakowski idzie!*... (2) Z. Raszewski, *Raportularz*, Londyn 2004, t. 1, s. 358.



**14 marca**

Kołąkowski ma wykład o Sørenie Kierkegaardzie dla studentów filozofii UW. Jest to jego ostatni wykład przed wyjazdem z Polski.

A. Sułek, *Dwa wykłady czwartkowe*.

**15–17 marca**

Leszek Kołąkowski wyjeżdża do Łodzi i przebywa w mieszkaniu matki Tamary, tu odwiedza go Marek Edelman.

IPN 0204/503, t. 2, k. 130–131.

**18–19 marca**

Kołąkowski 18 marca zgłasza się do Wojewódzkiego Specjalistycznego Szpitala im. M. Madurowicza w Łodzi i przebywa na oddziale kardiologicznym. Rano 19 marca wychodzi ze szpitala i wraca z Ryszardem Herczyńskim do Warszawy. Jeszcze przez dwa tygodnie (20 marca–2 kwietnia) przebywa na zwolnieniu lekarskim.

IPN 0204/503, t. 2, k. 130–131; Teczka osobowa L.K., Archiwum UW, sygn. 1271.

**21 marca**

W czasie posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w związku z wydarzeniami na UW padają słowa: „W pierwszej kolejności należy odwołać profesorów: Włodzimierza Brusa, Bronisława Baczko, Stefana Morawskiego, Leszka Kołąkowskiego, Zygmunta Baumana”.

P. Osęka, *Marzec '68*, Kraków 2008, s. 270.

**25 marca**

Minister oświaty i szkolnictwa wyższego Henryk Jabłoński podpisuje decyzję o zwolnieniu Leszka Kołąkowskiego ze stanowiska profesora nadzwyczajnego Wydziału Filozoficznego UW, „ponieważ

zajmowana postawa i działalność Obywatela pozostaje w rażącej sprzeczności z zadaniami szkoły i obowiązkami pracownika naukowo-dydaktycznego” (1). Pod pismem jest adnotacja „otrzymałem” i podpis Kołakowskiego bez daty. Równocześnie z nim zwolniono także Bronisława Baczkę, Zygmunta Baumana, Włodzimierza Brusa, Marię Hirszowicz i Stefana Morawskiego, o czym pisała prasa (2).

(1) Pismo zwalniające, Materiały biograficzne UW, Archiwum L.K. w BN. (2) *Zwolnieni ze stanowisk na Uniwersytecie Warszawskim*, „Trybuna Ludu”, 26 marca 1968, s. 1, 4.

### 31 marca

Leszek Kołakowski pisze list do ministra oświaty i szkolnictwa wyższego Henryka Jabłońskiego, odrzucając oskarżenia pod jego adresem w sprawie działalności dydaktycznej na UW.

Ośrodek „Karta”, sygn. AO IV/43. 5, s. 9.

### Marzec–maj

Protesty intelektualistów i pisarzy w różnych krajach w związku ze zwolnieniem z pracy sześciu profesorów UW: Bronisława Baczki, Zygmunta Baumana, Włodzimierza Brusa, Marii Hirszowicz, Leszka Kołakowskiego i Stefana Morawskiego. Wśród protestujących byli m.in.: Ernst Bloch, Lucien Goldmann, Jean Paul Sartre, Karel Kosik. Redakcja czasopisma „Praxis” (Gajo Petrović i Rudi Supek) już 28 marca wystąpiła w obronie Leszka Kołakowskiego. Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Karola w Pradze zaprosił Kołakowskiego i pięciu zwolnionych profesorów UW, aby kontynuowali swoją filozoficzną pracę w atmosferze swobody.

Druk w „Neues Forum-Dialog”, maj 1968, nr 173, s. 289–291.

### Kwiecień–listopad

Leszek Kołakowski zwolniony z pracy na UW pisze historię marksizmu, wykorzystując materiały ze swoich wykładów w roku akade-

mickim 1966/1967. Andrzej Dobosz był wtedy na jego wykładzie poświęconym Fichtemu, w ramach otwartego studium doktoranckiego\*; jego „tutorem” był Kołakowski (1). W liście do Ireny Krońskiej Kołakowski napisał: „Tymczasem, po lekturze Eriugeny, wróciłem do Plotyna, którego robiłem na seminarium w ubiegłym roku. Wszystko to są preliminaria do Marxa. Czytałem także naszego okropnego znajomego E. Blocha, który jednak tak mnie irytuje, że Heidegger wydaje mi się przy nim krynicą mądrości” (2). W innym liście pisał o lekturze Hegla i Eriugeny (3).

- (1) A. Dobosz, *Pustelnik z Krakowskiego Przedmieścia*, Londyn 1993, s. 253, 255–256.  
 (2) List L.K. do Ireny Krońskiej z 27 października 1968 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ.  
 (3) List L.K. do Mieczysława Wallisa z 10 listopada 1968 r., Spuścizna Mieczysława Wallisa, Zbiory Specjalne, Połączone Biblioteki WFiS UW, IFiS PAN i PTF.

## Marzec–maj

Nie został dopuszczony do druku *Słownik filozofów*, tom II. Andrzej Dobosz w artykule *O słownikach biograficznych* napisał: „w Państwowym Wydawnictwie Naukowym po usunięciu z redakcji filozoficznej Ireny Krońskiej zaniechano wydania przygotowywanego od lat *Słownika filozofów*, materiały rozrzucono” (1). Tym sposobem nie ukazały się drukiem zamieszczone tam hasła Kołakowskiego: Bossuet, Fénelon, Jaspers, Lau, Ignacy Loyola, Paracelsus, Stosch (2). Protokół z posiedzenia redakcji filozoficznej PWN wyliczający poczynione wtedy spustoszenia cenzury w kulturze przygotowała Irena Krońska, ów protokół nazwała swoim „testamentem”. Zamierzała go wysłać Jerzemu Giedroycowi na początku lat siedemdziesiątych XX wieku, ale do publikacji nie doszło, o czym wspomina w swoim liście Kołakowski (3). W 1968 roku zniszczono także skład *Antologii współczesnej filozofii* pod redakcją Adama Schaffa, Jana Legowicza, Bronisława Baczki i Leszka Kołakowskiego (4).

- (1) A. Dobosz, *Pustelnik z Krakowskiego Przedmieścia*, s. 151. (2) Hasła te znajdują się w Archiwum L.K. w BN w Warszawie. (3) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 25 stycznia 1975 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (4) P. Osęka, *Marzec '68*, s. 262.

\* W roku akademickim 1966/1967 zlikwidowano przyjęcia na pierwszy rok filozofii w IF UW i wprowadzono rekrutację na studia doktoranckie.

## 4 maja

W „Informacji GUKPPiW w Warszawie dotyczącej zapisu cenzury na niektórych pisarzy i naukowców, Warszawa, 4 maja 1968 r.” czytamy:

W sprawach obejmujących nazwiska określonych pisarzy i zwolnionych ze stanowisk naukowców przyjęć następujące kryteria:

I grupa – nie zwalniać nazwisk oraz nic absolutnie z utworów i publikacji niżej wymienionych:

1. H. Grynberga
2. St. Wygodzkiego
3. L. Kołakowskiego
4. Z. Baumana
5. S. Morawskiego
6. B. Baczki
7. Wł. Brusa
8. M. Hirszowicz
9. J. Zakrzewskiej
10. J. Katza-Suchego
11. K. Pomiana

Za: *Marzec '68. Między tragedią a podłością*, s. 324.

## Maj

Przygotowując się do wyjazdu, Kołakowski przekazuje opiekę nad przewodami doktorskimi i habilitacyjnymi profesorowi Stefanowi Świeżawskiemu: „Leszek Kołakowski, opuszczając kraj, zostawił mi niejako «w spadku» dwie sprawy naukowe: przewod doktorski pani Łabuńskiej (później Święcickiej) i zaawansowaną już habilitację Krzysztofa Pomiana. Krótco przed wyjazdem Kołakowskiego z Polski spotkałem go wśród szarugi i deszczu na jakimś przystanku autobusowym. Powiedział mi, że nie widzi możliwości kontynuowania twórczej pracy naukowo-dydaktycznej w warunkach panujących aktualnie w PRL-u” (1).

Magistrantów zaś Kołakowski musiał przekazać profesorowi Janowi Legowiczowi, chodzi o magisterium Anny Bojarskiej o Goldmannie *Dwudziestowieczna recepcja „Zakładu” Pascala*, WFiS UW 1968, oraz magisterium Wiktora Nowotnego, *Koncepcja świata przeżywanego* (Welt, Lebenswelt) w *fenomenologii Heideggera i Husser-*

*la a transcendentalna fenomenologia Edmunda Husserla*, WFiS UW 1968. Jeszcze przed wyjazdem, 19 listopada, Kołakowski napisał recenzję habilitacji ks. Stanisława Kowalczyka *Najwyższe dobro według św. Augustyna*, KUL 1968 (2).

(1) S. Swieżawski, *Owoce życia 1966–1988*, Lublin 1993, s. 41. (2) Archiwum L.K. w BN.

## 15 czerwca

Leszek Kołakowski spotyka się z dyrektorem Instytutu Filozofii i Socjologii PAN Janem Szczepańskim, który informuje go, że dowiedział się od Andrzeja Werblana (z Wydziału Nauki KC PZPR), iż „władze partyjne zgodziły się na jego wyjazd do Kanady, z tym że weźmie z Instytutu urlop bezpłatny i wyjedzie prywatnie jako zwykły obywatel, a nie jako pracownik PAN”.

J. Szczepański, *Dzienniki z lat 1945–1968*, s. 399–400.

## 19 czerwca

Leszek Kołakowski przyjmuje zaproszenie na wykłady na Uniwersytet McGill w Montrealu. W Komendzie Stołecznej MO (Wydział Paszportów i Dowodów Osobistych) składa dokumenty na wyjazd do Kanady w okresie od 1 października 1968 do 30 października 1969 roku.

A. Czyżewski, *Leszka Kołakowskiego boje o paszport*, [w:] *Naukowcy władzy, władza naukowcom*, red. P. Franaszek, Warszawa 2010, s. 379.

## 9 lipca

Biuro śledcze MSW opracowało plany przesłuchań „inspiratorów” tak zwanych wydarzeń marcowych. Zamierzano przesłuchać Leszka Kołakowskiego i kilkanaście innych osób. 6 sierpnia uzgodniono z prokuratorami przesłuchanie trzynastu osób, w tym Jana Józefa Lipskiego, Antoniego Słonimskiego, Pawła Jasienicę, Tadeusza Mazowieckiego, Włodzimierza Brusa, Jacka Bocheńskiego, Jerzego Andrzejewskiego, Witolda Wirpszę, Stefana i Danutę Staszew-

skich, a także sekretarza redakcji „Polskich Perspektyw” Stanisława Brodzkiego i korespondenta „Le Monde” w Polsce Bernarda Margueritte’a. Kołakowskiego chciano zapytać o kontakty „komandosów” z obcokrajowcami i dziennikarzami akredytowanymi w Polsce.

A. Friszke, *Anatomia buntu...*, s. 629–630.

## 10 lipca

Dyrektor Departamentu III MSW płk. Henryk Piętek w piśmie do zastępcy dyrektora Biura Paszportów i Dowodów Osobistych MSW płk. Bolesława Wejnera informuje, że po uzgodnieniu z wiceministrem Kazimierzem Świtałą jest zgoda na czasowy wyjazd Leszka Kołakowskiego z rodziną do Kanady.

IPN BU 0 204/503, t. 2, k. 201.

## 15 lipca

Leszek Kołakowski jest na spotkaniu w ambasadzie francuskiej, wita się i rozmawia z Jarosławem Iwaszkiewiczem. Obecni są też Paweł Beylin, Jerzy Zawieyski, Irena Szymańska, Ryszard Matuszewski, Stefan Kisielewski, a także Zenon Kliszko i Józef Cyrankiewicz.

J. Iwaszkiewicz, *Dziennik 1965–1968*, „Twórczość” 2005, nr 2–3.

## 17 lipca

Leszek Kołakowski opłaca podróż morską „Batorym” do Kanady (zaświadczenie nr 19234 o pokryciu zakupu usług przewozowych na trasach zagranicznych). Data wypłynięcia – 4 października 1968 roku.

IPN 1010/2641, k. 168.

## Lipiec–wrzesień

25 lipca Kołakowscy otrzymują zawiadomienie wzywające „do odbioru paszportów zagranicznych na roczny pobyt do Kanady” – termin

odbioru do 25 października. Nie odbierają od razu paszportów z powodu wyjazdu na urlop. Jednakże 30 sierpnia, po powrocie z urlopu, poinformowano ich w Komendzie Miejskiej Milicji Obywatelskiej (KM MO), że w ciągu miesiąca od daty odbioru paszportu muszą wyjechać. Ponieważ termin ich wyjazdu jest ustalony na 4 października, nadal nie odbierają paszportów. Z kolei 12 września, poinformowano ich, że paszporty zostały odesłane do Biura Paszportowego, ponieważ mylnie wpisano termin ważności. W Biurze Paszportowym po sprawdzeniu stwierdzono, że ich paszporty dotąd nie wpłynęły i Kołakowscy powinni wyjaśnić sprawę w KM MO. Jeszcze tego samego dnia piszą pismo do Naczelnika Działu Paszportowego Komendy MO dla miasta Stołecznego Warszawy, w zakończeniu którego proszą „o wyjaśnienie, gdzie są paszporty i umożliwienie ich odbioru”.

Pismo Leszka i Tamary Kołakowskich do Naczelnika Działu Paszportowego K. M.O. dla m. Stoł. Warszawy z 12 września 1968 r., Archiwum L.K. w BN.

### 15–28 sierpnia

W drugiej połowie sierpnia Kołakowscy są na wakacjach w Tłeniu, w powiecie świeckim – pod stałą inwigilacją SB. Razem z nimi są tu Marek i Alina Edelmanowie, Juliusz i Bożena Hibnerowie oraz Paweł i Wiesława Beylinowie. Wracają do Warszawy 28 lub 29 sierpnia.

IPN 0204/503, t. 9, k. 467–530.

### 29 sierpnia–1 września

W tym czasie Leszek Kołakowski spotyka się w Warszawie z Umberto Eco, który przyjechał z zajętej przez wojska radzieckie czeskiej Pragi na sympozjum semiotyczne, które odbywało się w Warszawie w dniach 25 sierpnia–1 września (1). Nastroje w Warszawie dobrze charakteryzuje Umberto Eco, pisząc: „Z Leszkiem Kołakowskim umówiliśmy się w trzech różnych kawiarniach. Stefan Morawski płakał na ławce w parku” (2).

(1) Notatki Mieczysława Wallisa z konferencji semiologicznych, k. 23–30, Spuścizna Mieczysława Wallisa, Zbiory Specjalne, Połączone Biblioteki WFIS UW, IFiS PAN i PTF. (2) U. Eco, *Mój 1968. Po drugiej stronie muru*, Kraków 2008, s. 80–81.

## Wrzesień

W sierpniowym numerze zachodnioniemieckiego czasopisma „Frankfurter Hefte” Kołakowski czyta informację, że w austriackim piśmie „Neues Forum” z sierpnia–września ma się ukazać jego artykuł *Zar Gomułka*. Ponieważ nigdy takiego tekstu nie napisał, udaje się z interwencją do Austriackiego Ośrodka Kultury w Warszawie, którego kierownik po telefonicznej rozmowie z redakcją „Neues Forum” poinformował go, że ów artykuł nie ukazał się w tym numerze. W związku z tym 30 września pisze list do dyrektora IFiS PAN Jana Szczepańskiego. W zakończeniu listu czytamy: „W każdym razie proszę uprzejmie o zawiadomienie raz jeszcze pisma »Forum« – może za pośrednictwem Biura Prasowego MSZ – że jeśli tego rodzaju artykuł wpłynął do redakcji, nie jestem jego autorem i że redakcja – o ile w ogóle artykuł taki otrzymała – padła ofiarą prowokacji politycznej”.

List L.K. do Jana Szczepańskiego z 30 września 1968 r., Archiwum L.K. w BN.

## Wrzesień–październik

Z powodu przedłużającego się wstrzymania paszportów Kołakowski interweniuje na początku września w Biurze Paszportów i Dowodów Osobistych MSW przy ulicy Kruczej w Warszawie i rozmawia w tej sprawie z pułkownikiem Mieczysławem Glancem. Ale „w połowie września zostaje oficjalnie poinformowany o tym, że mimo wcześniejszej zgody paszportu jednak nie dostanie” (1). Z tego powodu 23 września pisze list z interwencją do nowego ministra spraw wewnętrznych Świątły (2), który od 15 lipca zajął miejsce Mieczysława Moczara, oraz list do premiera (3). W odpowiedzi na tę interwencję Biuro Paszportów i Dowodów Osobistych MSW podjęło decyzję w sprawie jego wyjazdu do Kanady i pismem z 22 października ustaliło termin odbioru paszportów na 20 listopada 1968 roku (4).

(1) A. Czyżewski, *Leszka Kołakowskiego boje...*, s. 382. (2) List L.K. do Kazimierza Świątły z 13 września 1968 r., Archiwum L.K. w BN. (3) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 262. (4) Pismo Mieczysława Glanca, Dyrektora Biura Paszportów i Dowodów Osobistych MSW do L.K. z 22 października 1968 r., Archiwum L.K. w BN.



## 1 października

Leszek Kołakowski zostaje mianowany na stanowisko samodzielniego pracownika naukowo-badawczego w PAN. W ciągu miesiąca trwają dyskusje wokół samodzielnej grupy roboczej w PAN, w skład której mieliby wejść tylko Bronisław Baczko i Kołakowski. Obaj w zasadzie wyrazili zgodę, choć „Kołakowski wysunął zastrzeżenie, że lepiej byłoby powołać dwa samodzielne stanowiska”.

IPN BU 0 204/503, t. 2, k. 215.

## 20 listopada

Kołakowski odbiera paszporty w Wydziale Paszportów i Dowodów Osobistych Komendy Stołecznej Milicji Obywatelskiej.

A. Czyżewski, *Leszka Kołakowskiego boje o paszport...*, s. 382.

## 23 listopada

Przyjęcie pożegnalne Leszka i Tamary Kołakowskich u Janiny Zakrzewskiej, obecni byli Stefan Żółkiewski z żoną, Ryszard Herczyński i Paweł Beylin.

IPN BU 0 204/503, t. 2, k. 239.

## Listopad

Spis tekstów maszynopisowych i rękopisów Leszka Kołakowskiego zabieranych do Kanady. Przy każdej pozycji podana została liczba stron:

1. Rozprawa pt. *Obecność mitu*, s. 145. 2. Skrypt *Powstanie marksizmu*, s. 249. 3–8. *Studia z filozofii kultury: Filozoficzna rola reformacji*, s. 22; *Epistemologiczny sens etiologii wiedzy*, s. 13; *Psychoanalityczna teoria kultury*, s. 27; *Avenarius i pozorna śmierć filozofii*, s. 25; *Teilhardyzm i chrześcijaństwo manichejskie*, s. 23 i to samo w niemieckim przekładzie.

Notatki i rękopisy: 34 zeszyty bądź zbiory kartek, w tym: zeszyty 1–22, notatki z różnych książek; zeszyt 23: notatki z filozofii renesansu, s. 39; zeszyt 24: notatki z filozofii renesansu, s. 47; zeszyt 25: kilka wy-

kładow o wielkich filozofach, notatki, s. 31; zeszyt 26: notatki z filozofii 17. wieku, s. 21; zeszyt 27: notatki z filozofii 18. wieku, s. 44; zeszyt 28: notatki z fenomenologii i filozofii egzystencjalnej, s. 98; zeszyt 29: notatki z filozofii pragmatystycznej, s. 33; zeszyt 30: notatki o Diltheyu, Crocem i psychoanalizie, s. 34; zeszyt 31: notaki o tomizmie i o Whiteheadzie, s. 12+7; zeszyt 32: drobne noty do wykładów i bibliograficzne, s. 7+5+3+3+5; zeszyt 33: notatki seminaryjne, s. 31; zeszyt 34: notatki seminaryjne, s. 54.

Materiały biograficzne dot. wyjazdu z Polski, Archiwum L.K. BN.

## 25 listopada

Leszek Kołakowski w piśmie do Urzędu Celnego w Warszawie załącza listę (maszynopis) wysyłanych pocztą książek w związku z wyjazdem całej rodziny do Kanady:

1. B. Pascal, *Prowincjałki*, 1963
2. L. Chmaj, *Bracia Polscy*, 1957
3. *Bhagavat-Gita*, 1957
4. *Ścieżka prawdy (Dhammapada)*, 1948
5. *Biblia*, 1948
6. B. Spinoza, *Listy*, 1961
7. M. Eliade, *Traktat o historii religii*, 1966
8. *Literatura ariańska w Polsce XVI-ego wieku*, 1959
9. *Słownik filozofów*, t. 1, 1966
10. A. Brückner, *Różnowiercy polscy*, 1962
11. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1–3, 1968
12. B. Spinoza, *Etyka*, 1954
13. J. Michelet, *Czarownica*, 1961
14. L. Kołakowski, *Wykłady o filozofii średniowiecznej*, 1956
15. Erazm z Rotterdamu, *Podręcznik...*, 1965
16. L. Kołakowski, *Szkice o filozofii katolickiej*, 1955
17. L. Kołakowski, *Rozmowy z diabłem*, 1965
18. K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie*, t. 1–2, 1960, 1965
19. L. Kołakowski, *Notatki o współczesnej kontrreformacji*, 1962
20. L. Kołakowski, *13 Bajek...*, 1963
21. L. Kołakowski, *Klucz niebieski*, 1965
22. Z. Ogonowski, *Socynianizm polski*, 1960
23. *Polskie spory o Hegla*, 1966
24. *Filozofia polska*, 1967
25. M. Servet, *Wybór pism*, 1967

26. E. Abramowski, *Filozofia społeczna*, 1963
27. A. Silesius, *Cherubinischer Wandersmann*, b. d.
28. Sainte-Beuve, *Port-Royal*, t. 1–3, 1952
29. Descartes, *Oeuvres et Lettres*, 1952
30. Pascal, *Oeuvres completes*, 1957
31. T. Bilikiewicz, *Psychiatria kliniczna*, 1960
32. W. Jakimowicz, *Choroby układu nerwowego*, 1956
33. K. Jus i A. Jus, *Elektroencefalografia kliniczna*, 1967
34. K. Jonscher, *Zarys pediatrii*, 1960
35. J. P. Guilford, *Podstawowe metody statystyczne*, 1960
36. C. Thompson, *Psychoanaliza*, 1966
37. J. Piaget, *Rozwój ocen moralnych dziecka*, 1967
38. J. Piaget, *Studia z psychologii dziecka*, 1966
39. J. Jaroszyński, *Leki psychotropowe*, 1966
40. *American handbook of psychiatry*, 1959, t. 1–2
41. *Słownik polsko-angielski i angielsko-polski*, t. 1–2, 1959
42. *Słownik niemiecko-polski i polsko-niemiecki*, 1957, t. 1–2
43. *Słownik francusko-polski*, 1949
44. K. Makuszyński, *2-ga księga przygód Koziółka-Matolka*, 1957
45. *Klechdy domowe*, 1965
46. *Klechdy sezamowe*, 1950
47. H. Lofting, *Doktor Dolittle i jego zwierzęta*,
48. H. Lofting, *Poczta doktora Dolittle*, 1957
49. *Nastolatki nie lubią wierszy*, 1967
50. H. Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy*, 1968
51. A. Milne, *Kubuś Puchatek*, 1954
52. L. Carroll, *Alicja w krainie czarów*, 1955
53. *Brzechwa – Dzieciom*, 1955
54. J. Korczak, *Król Maciuś I*, 1966
55. A. Mickiewicz, *Dziela*, t. 1 i 4, 1948
56. C. Norwid, *Dziela zebrane*, t. 1, 1966
57. J. Słowacki, *Dziela*, t. 1, 1949
58. A. Słonimski, *Rozmowa z gwiazdą*, 1961
59. K. Gałczyński, *Liryka*, 1954
60. J. Tuwim, *Kwiaty polskie*, 1949
61. J. Tuwim, *Nowy wybór wierszy*, 1953
62. Sergiusz Jesienin, *Stichotworenija*, t. 1, 1956
63. *Kuchnia polska*, 1961
64. M. Cervantes, *Don Quichotte de la Manche*, b.d. [ostatnia pozycja dopisana ręcznie].

Gabinet prof. Leszka Kołakowskiego w Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu.

## 26 listopada

Leszek Kołakowski informuje dyrekcję IFiS PAN, iż w ramach bezpłatnego urlopu 30 listopada wyjeżdża na rok do Kanady, gdzie wykładać będzie jako profesor na Uniwersytecie McGill w Montrealu.

Teczka personalna L. Kołakowskiego, Archiwum IFiS PAN.

## 30 listopada

Leszek Kołakowski z rodziną wyjeżdża z Polski. O godzinie 17.00 odlatują do Paryża, skąd 4 grudnia lecą do Montrealu. Na lotnisku w Warszawie żegna ich grupa przyjaciół: Janina Pietrusiewicz, Fania Dynenson – matka Tamary, Halina i Mirosław Kluźniakowie, Ryszard Herczyński, Janina i Wiktor Woroszyłscy, Paweł Beylin, Jan Strzelecki, Andrzej Grzegorzczak, Jerzy Lisowski, Adam Leśniewski (1). O momencie wyjazdu mówi Barbarze Toruńczyk: „Nie miałem wtedy żadnego poczucia, że to ma jakieś polityczne znaczenie, nie emigrowałem przecież, wybierałem się na rok, może dwa, ale nie przypisywałem temu takiej wagi, nie był to żaden akt polityczny. [...] Prawdę mówiąc, wcale mi nie przychodziło do głowy, że to mogło być w ten sposób interpretowane, że ja, że tak powiem, opuszczam swoich kolegów. Nie zamierzałem też, oczywiście, emigrować” (2).

(1) IPN BU 0 204/503, t. 2, k. 482–483. (2) Nieopublikowany wywiad B. Toruńczyk z L.K. z 21 kwietnia 1981 r., Archiwum L.K. w BN.

## Grudzień

5 grudnia Kołakowscy lądują w Montrealu. Szukają mieszkania i szkoły dla córki Agnieszki. Kołakowski w liście do Ireny Krońskiej, pisze: „Jesteśmy zatem na drugiej półkuli od trzech dni”.

List L.K. do Ireny Krońskiej z 7 grudnia 1968 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE.

# Montreal i Berkeley, 1969–1970

1969

## Styczeń–czerwiec

Leszek Kołakowski pracuje na McGill University i na Uniwersytecie w Montrealu, wykłada po francusku historię myśli marksistowskiej i prowadzi seminarium religioznawcze. Jest w bliskim kontakcie z Raymondem Klibanskym i zostaje członkiem Institut International de Philosophie.

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 20 maja 1971 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## 23–26 stycznia

Pobyt Leszka i Tamary Kołakowskich w Nowym Jorku na zaproszenie stryjecznej siostry Tamary.

IPN 0202/503, t. 2, k. 234.

## 24 stycznia

Leszek Kołakowski odbiera Nagrodę Fundacji im. Alfreda Jurzykowskiego za rok 1968 w dziedzinie filozofii w siedzibie fundacji w Nowym Jorku. „Z nagrodą związana jest dotacja w wysokości

dolarów tysiąc” (1). Równocześnie z Kołakowskim tę samą nagrodę w dziedzinie filozofii otrzymuje Władysław Tatarkiewicz.

List Mileny Jurzykowski do L.K. z 4 stycznia 1969 r., Archiwum L.K. w BN.

## 25 stycznia

Leszek i Tamara Kołakowscy są w Nowym Jorku; razem z Janem i Lidią Kottami zostają zaproszeni na kolację przez Hannę Kisterową, wdowę po Marianie Kisterze, współzałożycielu wydawnictwa Rój i założycielu nowojorskiego Roy Publishers.

IPN 0202/503, t. 2, k. 234.

## 12–13 lutego

Leszek Kołakowski przebywa dwa dni kolejno w Nowym Jorku i Cambridge. Spotyka się na lunchu ze Zbigniewem Brzezińskim oraz profesorami Uniwersytetu Columbia, a następnego dnia z Bilem Griffithem i profesorami z MIT w Cambridge, a także z niektórymi profesorami Uniwersytetu Harvarda, wśród których był Richard Pipes\*.

List Zbigniewa Brzezińskiego do L.K. z 30 grudnia 1968 r., Archiwum L.K. w BN.

## Początek marca

Leszek Kołakowski wygłasza wykład (temat nieznan) na Uniwersytecie Harvarda w Cambridge. Inicjatorem zaproszenia Kołakowskiego był Richard Pipes, który w napisanym po polsku liście zapewniał: „Było nam nadzwyczaj przyjemnie z Panem się zapoznać i umożliwić naszym studentom wysłuchać Pana wykładu. Wrażenie było bardzo dobre”.

List Richarda Pipesa do L.K. z 9 marca 1969 r., Archiwum L.K. w BN.

---

\* Richard Edgar Pipes (ur. 1923) – historyk-sowieolog urodzony w Cieszynie, był w tym czasie dyrektorem harwardzkiego Russian Research Center.

## 10–24 kwietnia

Kołąkowsy podróżują do USA i Kanady Zachodniej, od 11 do 16 kwietnia są w Kalifornii.

## 12–13 kwietnia

Kołąkowsy spędzają weekend w San Francisco u kolegi z Łodzi Andrzeja Wirtha, są zaproszeni na jego przyjęcie urodzinowe. Na spotkaniu obecni są również profesor Władysław Tatarkiewicz, Jan Kott i Czesław Miłosz. „Jedno z zachowanych zdjęć z 1969 roku zostało zrobione na tarasie mojego mieszkania w San Francisco podczas przyjęcia urodzinowego. Rozpoznaję na nim Jana Kotta, Czesława Miłosza, Leszka Kołąkowskiego, naszego starego profesora Tatarkiewicza (wszyscy z żonami) i siebie samotnego” (1). Tatarkiewicz podarował wtedy Kołąkowskiemu nadbitkę swojej pracy *Theatrica, the Science of Entertainment: From the XII to the XVII the Century* z dedykacją „Profesorowi Kołąkowskiemu w kalifornijskim upominku od autora” (2).

(1) A. Wirth, *Teatr jako teoria wszystkiego*, „Didaskalia” 2002, nr 48. (2) Opublikowanej w „Journal of the History of Ideas” 1965, nr 2; prace różnych autorów ofiarowane L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 14–16 kwietnia

Kołąkowsy przyjeżdżają do Berkeley, zatrzymują się w domu Barbary i Alfreda Tarskich. 15 kwietnia na zaproszenie Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Kalifornijskiego Leszek Kołąkowski wygłasza w Berkeley wykład „Humanizm a filozofia marksistowska” (1). Wprowadzenie do wykładu ma profesor Alfred Tarski, było około 150 słuchaczy. Miłosz obecny na tym wykładzie pisze potem do Giedroycia: „Był Kołąkowski. Znacznie bardziej rozluźniony, mniej kurczowy, niż myślałem. W Montrealu wykladał po francusku, tu odczyt wygłosił b[ardzo] złą angielszczyzną, ale mimo to udany, bo jest w nim jakiś wdzięk osobowości. Przyjeżdżają tu w jesieni. B[ardzo] wysokiego mniemania o «Kulturze»

i o Bibliotece «Kultury» – że to fundamentalny wkład do kultury polskiej” (2).

(1) IPN 0204/503, t. 204. (2) J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1964–1972*, s. 230–231.

## 17–24 kwietnia

Kořakowscy, wracając do Montrealu, podróżują po zachodnim wybrzeżu USA i Kanady. Dwa dni spędzają w Seattle, dwa dni w Vancouver i dwa dni w Edmonton. W czasie dwutygodniowej podróży Leszek Kořakowski wygłosił cztery odczyty na uniwersytetach. Z powodu strajku linii lotniczych Air Canada i zamieszania komunikacyjnego wracają z Edmonton do Montrealu po dwóch dobach jazdy zwykłym pociągami (zabrakło biletów z miejscami sypialnymi), a jest to „odległość jak łatwo sprawdzić na mapie, mniej więcej jak z Warszawy do Teheranu w linii prostej”.

List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 26 kwietnia 1969 r., Archiwum L.K. w BN.

## Maj

W Bibliotece Klasyków Filozofii ukazują się *Pisma wczesne* Spinozy w tłumaczeniu Leszka Kořakowskiego. Wydawnictwo nie zamieszcza jednak nazwiska tłumacza i jednocześnie autora *Noty o wczesnych pismach Benedykta Spinozy* (wznowione w 2009 roku wydanie zawiera tę informację).

Leszek Kořakowski w porozumieniu z Ireną Krońską czyni starania i rozmawia z Raymondem Klibanskym w sprawie wydania przez Institut International de Philosophie wyboru pism Tadeusza Krońskiego. Sprawa okazała się trudna, ciągnęła się przez kilka następných lat, a na drodze stanęła m.in. nieprzychylna opinia i stanowisko Alfreda J. Ayera.

List Alfreda J. Ayera do L.K. z 3 czerwca 1969 r., Archiwum L.K. w BN. List L.K. do Ireny Krońskiej z początku września 1970 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE.



## Druga połowa maja

Leszek Kołakowski wyjeżdża do Kansas, był to jego piąty przyjazd do USA (1). Na zaproszenie profesora Richarda T. de George'a wygłasza wykład na Uniwersytecie w Kansas (2). Uniwersytet zaproponował mu stałe miejsce pracy. Na rok akademicki 1969/1970 Kołakowski zostaje zaproszony na dziewięć uniwersytetów – czterech kanadyjskich, czterech amerykańskich i jednego niemieckiego. Wybiera Uniwersytet Kalifornijski w Berkeley, inicjatorem zaproszenia był światowej sławy matematyk profesor Alfred Tarski, który służył mu radą i pomocą w podjęciu tej decyzji i przeprowadzce z Montrealu do Kalifornii.

- (1) List L.K. do Alfreda Tarskiego z 4 czerwca 1969 r., Alfred Tarski Papers, Bancroft Library. (2) List Richarda T. de George'a do L.K. z 3 stycznia 1969 r., Archiwum L.K. w BN.

## Czerwiec–lipiec

Kołakowscy zwiedzają Kanadę na trasie Ottawa–Toronto–wodosпад Niagara (1) kupionym w maju samochodem (chrysler valiant). W lipcu jadą na wakacje do miejscowości Arundel pod Montrealem, gdzie poznają generała Kazimierza Sosnkowskiego (2).

- (1) List L.K. do Alfreda Tarskiego z 17 czerwca 1969 r., Alfred Tarski Papers, Bancroft Library. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 17.

Od momentu wyjazdu z Polski Kołakowski na różne sposoby pomaga polskim emigrantom: „spędziłem większą część mojego czasu na pisaniu niezliczonej ilości rekomendacji, próśb i podań dla wszystkich polskich emigrantów” (1). Pisze w tym celu m.in. poufny dokument *Les donnés sur le universitaires polonais persecutés pour des raisons politiques ou raciales* (2) dotyczący pomocy dla polskiego środowiska akademickiego prześladowanego z powodów politycznych lub rasowych. Wymienia w nim emigrantów: Rachmiela Brandwajna, Kazimierza Łaskiego, Jana i Halinę Jarosławskich, Leona Tadeusza Błaszczyka, Hannę i Gabriela Temkinów, Andrzeja Rapaczyńskiego, Maję Wesołowską (Wesołowską-Peretz) i Wiktora Nowotnego, a także pozostających w kraju: Krzysztofa Pomiana, Bronisława

Baczkę, Pawła Beylina, Janinę Zakrzewską, Andrzeja Zabłudowskiego, Stefana Morawskiego, Irenę Krońską, Andrzeja Ściegiennego, Jacka Syskiego i Wiktora Woroszyńskiego.

(1) Z listu L.K. do Ireny Krońskiej z początku września 1970 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ. (2) Nie wiadomo, kto był jego adresatem, na dokumencie widnieje odręczna adnotacja „confidential”; materiały do działalności politycznej L.K., Archiwum L.K. w BN.

## Sierpień

Z początkiem sierpnia Kołakowski wyjeżdżają samochodem do Berkeley. Najpierw jadą do Nowego Jorku i zatrzymują się na krótko u siostry stryjecznej Tamary, po czym ruszają przez New Jersey do południowej Pensylwanii. Tu poznają miejscowych amiszów\*, z którymi Kołakowski toczy dyskusje na temat Biblii. Potem kierują się na północ i jadą przez Ohio, Indianę, Illinois, Iowa, południową Dakotę, Wyoming, a stąd przez Idaho, Utah i Nevadę dojeżdżają do Berkeley. W liście do przyjaciela pisze: „oglądaliśmy różne ekstrawagancje natury (niesamowite góry w Badlands, jaskinie, gejzery i niedźwiedzie w Yellowstone, słoną pustynię i słone jezioro” (1). „Któregoś dnia wynajęliśmy mały samolocik, żeby zobaczyć z góry Wielki Kanion” (2). Podziwiają wodospady, wąwozy, dziką przyrodę – wszystko to robi na Kołakowskim wrażenie. Do Berkeley przyjeżdżają po dwóch tygodniach jazdy (około 20 sierpnia). Do końca sierpnia mieszkają u Bogdany Carpenter, jego byłej studentki z Uniwersytetu Warszawskiego, którą spotkał podczas kwietniowej wizyty w Berkeley i która wyjechała z mężem, zostawiając im mieszkanie.

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 22 sierpnia 1969 r., Archiwum L.K. w BN. (2) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 22.

---

\* Amisze – chrześcijańska wspólnota protestancka wywodząca się od menonitów, którzy opierali się na naukach holenderskiego anabaptysty i reformatora Menno Simonsa z XVI wieku. Kołakowski pisał o nim i o mennonitach w swojej książce *Świadomość religijna i więź kościelna* (1965, s. 115–118).

6 września

Leszek Kołakowski odpowiada na list Henryka Skolimowskiego (1), który prosi go o uwagi na temat swojego tekstu *Leszek Kołakowski – The Phenomenon of Polish Marxism* (2). W nawiązaniu do tego tekstu Kołakowski pisze: „W szczególności bardzo mi trudno same-mu sformułować jasno mój stosunek do marksizmu. Aby to uczynić, m.in. zabrałem się do pisania czegoś w rodzaju podręcznika historii filozoficznej marksizmu. Liczę na to, może z przesadnym optymizmem, że ukończę tę rzecz w ciągu roku” (3).

(1) Niedatowany list Henryka Skolimowskiego do L.K. z sierpnia 1969 r., Archiwum L.K. w BN (2) Polskie tłumaczenie: H. Skolimowski, *Leszek Kołakowski – fenomen polskiego marksizmu*, [w:] tegoż, *Polski marksizm*, Londyn 1969. (3) List L.K. do Henryka Skolimowskiego z 6 września 1969 r., korespondencja H. Skolimowskiego, Archiwum Emigracji.

## Wrzesień

Kołakowscy urządzają się w Berkeley. Przede wszystkim spotykają się z Alfredem Tarskim, który pomógł im znaleźć mieszkanie (1296, Oxford Street, Berkeley, California 94 709) i najwięcej wtedy dla nich zrobił. „Berkeley jest miastem nieco kłopotliwym do poruszania się, z kręconymi ulicami na wzgórzach (koło nas jest ulica Euklidesa – Tarski mówi, że to kpiny z Euklidesa, ponieważ w Berkeley każde dwie równoległe ulice na pewno się gdzieś przecinają)” (1). Opowieści Kołakowskiego o bizonach zrobiły pewne wrażenie na Tarskim, który jadąc później z Donaldem Pigozzim samochodem do parku Yellowstone i Badlands w południowej Dakocie, koniecznie chciał „zobaczyć bizona na pastwisku, ponieważ zachwycał się nimi Kołakowski” (2). Drugą ważną osobą, która wprowadziła Kołakowskiego w tutejsze środowisko uniwersyteckie, był Czesław Miłosz. To on podsunął Kołakowskiemu do czytania powieść Józefa Mackiewicza *Nie trzeba głośno mówić*. W liście do Jerzego Giedroycia Miłosz pisze: „Mackiewicz pochłonałem. Kołakowski tak samo: nie mógł się oderwać. Mówi, że dało mu to nową perspektywę, bo to zupełnie różne niż w GG” (3).

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 22 sierpnia 1969 r., Archiwum L.K. w BN. (2) A. Burdman-Feferman, S. Feferman, *Alfred Tarski. Życie i logika*, Warszawa 2009, s. 356. (3) J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1964–1972*, s. 270.

## Rok akademicki 1969/1970, Uniwersytet Kalifornijski w Berkeley

Leszek Kołakowski rozpoczyna w październiku pracę jako *visiting professor*. Wykłada (dwa razy po dwie godziny w tygodniu) historię filozoficzną marksizmu i prowadzi seminarium z Lutra (1). W liście do Ireny Krońskiej żartuje: „Będę wykładał brodatęgo, a także tego, co tu stał i nie mógł inaczej oraz rzeczy pokrewne” (2).

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 25 listopada 1969 r., Archiwum L.K. w BN. (2) Niedatowany listy L.K. do Ireny Krońskiej z czerwca 1969 r. oraz list z 12 lutego 1970 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ.

### Październik

Biuro Współpracy Naukowej z Zagranicą PAN w dniu 8 października wyraziło zgodę na przedłużenie bezpłatnego urlopu Leszka Kołakowskiego na jego pobyt w Kanadzie do dnia 1 grudnia 1970 roku.

Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

### Październik 1969–luty 1970

Po śmierci Theodora W. Adorno 6 sierpnia 1969 roku Jürgen Habermas reprezentujący szkołę frankfurcką czyni starania o zaproszenie Leszka Kołakowskiego do Frankfurtu nad Menem, aby ten objął katedrę filozofii na Uniwersytecie Goethego.

Listy Jürgena Habermasa do L.K. z lat 1969–1970, Archiwum L.K. w BN.

### 12–15 listopada

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na Uniwersytet Chicagowski. Wygłasza dwa otwarte wykłady i ma spotkanie ze studentami i pracownikami (1). Nieoczekiwanie spotyka tu także swojego dawnego profesora z Łodzi Henryka Mehlberga, metodologa i ucznia Twardowskiego, który w 1949 roku wyemigrował do Kanady. Już po powrocie z Chicago w liście do Ryszarda Herczyńskiego, pisze: „kiedy byłem w Chicago dwa miesiące temu, spotkałem się z Mehlbergiem, który jest już starszkiem, ale wykłada. Pierwszą rzeczą,

o którą mnie zapytał, było: Jak się nazywał ten pański kolega, z którym Pan zawsze przychodził na seminaria i który chodził w wysokich butach i kurtce skórzanej?” (2). Władze uniwersytetu chciały, jak wynika z listu Mehlberga, zaproponować mu katedrę na wydziale nauk politycznych (3).

(1) List Haskella Levi do L.K. z 24 października 1969 r., Archiwum L.K. w BN.

(2) Niedatowany list L.K. do Ryszarda Herczyńskiego ze stycznia 1970 r., Archiwum L.K. w BN. (3) List Henryka Mehlberga do L.K. z 24 listopada 1969 r., Archiwum L.K. w BN.

## Początek grudnia

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na polskie seminarium w Uniwersytecie Stanforda (1) prowadzone przez Andrzeja Wirtha, z udziałem Czesława Miłosza i Jerzego Kosińskiego (2). Wraz z Miłoszem zasiada w komisji w czasie egzaminu doktorskiego, który zdaje Louis Iribarne – tłumacz m.in. Witolda Gombrowicza (*Operetka, Ślub, Iwona, księżniczka Burgunda*).

(1) List L.K. do Ireny Krońskiej z połowy grudnia 1969 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ. (2) Listy Czesława Miłosza do Jerzego Giedroycia z października i listopada 1969 r., w: J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1964–1972*, s. 276, 289.

## Koniec grudnia 1969–początek stycznia 1970

Kołakowscy w przerwie między semestrami wyjeżdżają na dziesięć dni do Izraela (1). Leszek Kołakowski ma tu cztery wykłady o filozofii i marksizmie na zaproszenie The Van Leer Jerusalem Foundation, niektóre z nich w kibucach. Spotyka przyjaciół z Polski – Zygmunta Baumana, Edwarda Poznańskiego, Henryka Rosena. Miał już wtedy duże szanse otrzymać Jerusalem Prize for the Freedom of the Individual in Society (2). W drodze powrotnej kilka dni spędzają w Paryżu, spotykają się z Bronisławem Bączką.

(1) Odpis listu L.K. do Krzysztofa Pomiana z 8 stycznia 1970 r., IPN 0204/503, t. 3, k. 145. (2) Niedatowany list L.K. do Henryka Rosena z marca 1970 r., Archiwum L.K. w BN.

1970

## Styczeń–czerwiec

Leszek Kołakowski odnosi się krytycznie do rewolucji studenckiej na amerykańskich uniwersytetach. Sytuację w Berkeley opisuje w liście do przyjaciela:

Ostatnie tygodnie na Uniwersytecie były spokojniejsze, tzn. nie było bicia szyb, podpaleń, gazów łzawiących itd. Ja prowadziłem zajęcia w prywatnym mieszkaniu, aby uniknąć awantur; zajęcia się skończyły, ale studenci prosili, aby jeszcze dalej z nimi prowadzić rodzaj seminarium. Nadal więc spotykam się co tydzień u siebie z taką grupą (ostatnio do 1 w nocy) i dyskutujemy o wszystkim co można. W małej grupie można z nimi rozmawiać, chociaż, w rzeczy samej, nie jest to łatwe przy ich (większości) niewiarygodnej ignorancji i pewności siebie. Na przyszły tydzień dałem im do przeczytania doskonały artykuł Harringtona (chairman partii socjalistycznej amerykańskiej) o socjalizmie w Ameryce. Jaki obłęd, jedyny człowiek, wedle mej wiedzy, który potrafi powiedzieć sensownie, jaki sens mógłby mieć socjalizm w tym kraju i co to znaczy w kategoriach ekonomicznych. Najobrzydliwszą cechą tej „lewicy” jest absolutna pogarda dla wiedzy. Podczas strajku żądali, żeby im dawać stopnie z wszystkich przedmiotów bez żadnych egzaminów, bo są zbyt zajęci wybijaniem okien, aby się uczyć; wszystkie zajęcia miały się też przeobrazić w dyskusję o wojnie wietnamskiej. Wielu profesorów ze strachu się ugięło.

List L.K. do Jana Jarosławskiego z 14 czerwca 1970 r., Archiwum L.K. w BN.

## Początek marca

Leszek Kołakowski nie przyjmuje zaproszenia od Jürgena Habermasa do pracy na Uniwersytecie we Frankfurcie nad Menem. Jego listy w tej kwestii z 3 marca 1970 roku opublikowała prasa niemiecka. Sprawie towarzyszyły protesty lewackich studentów, którzy uważali, że nie jest już marksistą. Mimo zaszczytnej propozycji, do Frankfurtu nie zamierzał jednak jechać i to z wielu powodów, jednym z nich było to, że katedra po Adorno została podzielona na dwie części, socjologiczną i filozoficzną, byłaby to więc praca na pół etatu.

L.K., *Zwei Briefe im Rahmen der Kontroverse um die Neubesetzung des Adorno-Lehrstuhls an der Frankfurter Universität: Brief an die Philosophische Fachschaft der Frankfur-*

ter Universität, Brief an Jürgen Habermas, „Frankfurter Rundschau”, 19 marca 1970, nr 66. Listy w sprawie obsadzenia przez L.K. katedry filozofii w szkole frankfurckiej są drukowane w: C. Grossner, *Verfall der Philosophie*, Reinbek bei Hamburg 1971.

## 5 marca

Leszek Kołakowski przebywa Nowym Jorku, gdzie – jak wspomniał w liście do niego Leopold Łabędź, który się z nim wtedy minął – „było dla Ciebie przyjęcie na uniwersytecie”, mając na myśli New York University.

List Leopolda Łabędzia do L.K. z 30 marca 1970 r., Archiwum L.K. w BN.

## 21 marca

All Souls College w Oksfordzie ofiarowuje Leszkowi Kołakowskiemu stypendium badawcze (*senior research fellowship*) (1). Kołakowski odrzuca oferty pracy w trzech znanych uniwersytetach: Chicagowskim, Nowojorskim i w Berkeley. Tak korzystny obrót sprawy był możliwy dzięki poparciu dwóch wpływowych, oksfordzkich filozofów, Isaiaha Berlina oraz Alana Montefiore, których znał już wcześniej. O miejsce w All Souls College starał się w tym samym czasie Paul Feyerabend\*.

(1) Telegram Johna Sparrowa (*Warden All Souls College*) do L.K. z 21 marca 1970 r., Archiwum L.K. w BN.

## Marzec

Dwudniowy wyjazd Kołakowskiego do Columbus w stanie Ohio na zjazd slawistów. Wygłasza tu referat *The Fate of Marxism in Eastern Europe* oraz prowadzi dyskusje z Aleksandrem Gellą i Cyrilem E. Blackiem.

List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 23 marca 1970 r., Archiwum L.K. w BN. Materiały ze zjazdu zamieszczono w „Slavic Review” 1970, nr 2.

---

\* Paul Karl Feyerabend (1924–1994) – austriacki filozof nauki, zwolennik anarchizmu metodologicznego, wyłożonego w książce *Przeciw metodzie* (1975, wyd. pol. 1996). Po polsku wyszła też jego autobiografia *Zabijanie czasu* (1996).

Leszek Kołakowski publikuje po raz pierwszy w paryskiej „Kulturze”. Jest to satyryczny tekst, *Przegląd prasy polskiej – czerwiec 1972*, podpisany pseudonimem Alojzy Gęgorek\*.

„Kultura” (Paryż) 1970, nr 3.

## 9 kwietnia

Wykład Leszka Kołakowskiego *Why Do We Need Money?* (Dlaczego potrzeba nam pieniędzy?) w elitarnej szkole wyższej Cooper Union for the Advancement of Science and Art w Nowym Jorku.

Wykłady i referaty 1963–1971, Archiwum L.K. w BN.

## 13 maja

Leszek Kołakowski zostaje członkiem honorowym zagranicznym American Academy of Arts and Sciences. Z Polski członkami tej akademii są w tym czasie Jerzy Konorski i Jerzy Kuryłowicz.

Dyplom Foreign Honorary Member American Academy of Arts and Sciences, Archiwum L.K. w BN.

## Połowa czerwca

Leszek Kołakowski kończy zajęcia ze studentami (1). W niedatowanym liście do Henryka Skolimowskiego pisze: „jutro jedziemy na 3 dni do Yosemite, a 27 odwozimy Agnieszkę na obóz do Oregon, gdzie ma spędzić miesiąc. Wrócimy 30 lub 1 lipca” (2).

(1) O różnych aspektach jego pobytu w Berkeley pisze Martin Jay, *Stracona okazja. Kołakowski: Berkeley-lewica-dialog*, „Tygodnik Powszechny” 2007, nr 43. (2) List L.K. do Henryka Skolimowskiego z połowy czerwca 1970 r., korespondencja H. Skolimowskiego, Archiwum Emigracji.

---

\* Pod pseudonimem Kołakowski pisał także utwory w Polsce w latach wcześniejszych, choćby wiersz antyalkoholowy podpisany Medard Pianko-Gromko – niepublikowany, ale odczytany na rocznicy jego urodzin w Teatrze Syrena w Warszawie, w październiku 2010 r.



## Lipiec

Kołąkowski spędzają wakacje, podróżując po zachodnich stanach USA, są w Oregonie i Arizonie. Robią tygodniową wycieczkę po pustyniach i kanionach (1). W liście do Ireny Krońskiej Kołąkowski pisze: „nie mam ci ja romantycznego uwielbienia dla natury, ale to, co się tu widzi mowę przechodzi – wszystkie dziwactwa przyrody, jakie znudzony demiurg mógł wymyślić. A Oxford czym że? – wieków średnich przestudzoną zupą (jakby Norwid powiedział)” (2).

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 6 lipca 1970 r., Archiwum L.K. w BN.

(2) List L.K. do Ireny Krońskiej z końca lipca 1970 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ.

## Sierpień

Leszek Kołąkowski z rodziną przenosi się z Berkeley do Oksfordu. Do Londynu odlatują 13 sierpnia (1). W Oksfordzie zostaje *senior research fellow* w All Souls College – podpisuje siedmioletni kontrakt, w czasie którego podejmuje się napisania historii marksizmu. Po przybyciu do Oksfordu Kołąkowsky wynajmują mieszkanie (2), a w grudniu wprowadzają się do własnego kupionego na kredyt domu (adres: 32, Highfield Avenue, Headington, Oxford).

(1) List L.K. do Jana Jarosławskiego z 14 czerwca 1970 r., Archiwum L.K. w BN.

(2) List L.K. do Czesława i Janiny Miłoszów z 30 września 1970 r., w: *Leszek Kołąkowski. Mądrość prawdziwa*, s. 122.

## Sierpień/wrzesień

W liście do Ireny Krońskiej Kołąkowski pisze: „Przyjechaliśmy parę dni temu – z kraju nowoczesnego i bogatego do kraju dżdżystego i ubogiego” (1). Po przyjeździe do Anglii odwiedza Juliusza Mieroszewskiego w Londynie. O ich spotkaniu Giedroyc napisał: „Kołąkowski prawie natychmiast po przyjeździe do Anglii był u Mieroszewskiego z wielogodzinną wizytą. Mieroszewski jest zachwycony, ja mniej, bo w sumie nie dało to nic nowego poza przesadnymi komplementami o «Kulturze» i bardzo mętnymi wy-

jaśnieniami dlaczego się nie angażuje. Ma tu być w Paryżu w końcu września” (2).

(1) List L.K. do Ireny Krońskiej z sierpnia 1970 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ. (2) List Jerzego Giedroycia do Czesława Miłosza z 10 września 1970 r., w: J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1973–2000*, s. 292.

## Wrzesień

Biuro Współpracy Naukowej z Zagranicą PAN pismem z dnia 22 września 1970 roku wyraziło zgodę na przedłużenie bezpłatnego urlopu Leszka Kołakowskiego na jego pobyt za granicą do końca 1972 roku. Wcześniej, 21 sierpnia, prośbę o dwuletni urlop poparła dyrekcja Instytutu Filozofii PAN w osobie Jana Szczepańskiego.

Oficjalny list prof. Jana Szczepańskiego do prof. L. Kołakowskiego z 29 września 1970 r., teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## Wrzesień/październik

Leszek Kołakowski spotyka się w Paryżu z Lucienem Goldmannem, na krótko przed jego śmiercią 8 października 1970 roku. „Goldman- na znałem dobrze i spotykałem się z nim wielokrotnie. Moja pierwsza recenzja z jego *opus magnum* o Pascalu, była pozytywna, lecz nie entuzjastyczna. Napisałem też o nim to i owo w *Historii marksizmu* i książce o Pascalu. Nadal uważam, że jego dzieło jest jednym z najlepszych produktów marksistowskiej historiografii filozoficznej, chociaż opiera się fantazjach. Ostatni raz widziałem go krótko przed śmiercią, będąc przejazdem w Paryżu”.

W październiku Kołakowscy kupują samochód – mini morrisa.

List L.K. do autora z 30 lipca 2004 r., Archiwum W. Chudoby.

# All Souls College w Oksfordzie, 1970–1981

1970

## Październik

16 października Leszek i Tamara Kołakowscy biorą udział w uroczystym obiedzie (Ladies Dinner) w All Souls College w towarzystwie lady Mallowan, czyli pisarki i autorki kryminałów Agathy Christie, której mąż sir Max Mallowan, archeolog, jest członkiem All Souls College. Zapewne niedługo potem Kołakowski opowiedział Agnieszce Osieckiej, podczas jej wizyty w Oksfordzie, zabawną historię z tego obiadu, którą ona z kolei opisała w książce:

Posiłał się w milczeniu i nie zwracał najmniejszej uwagi na leciwą damę siedzącą obok. Ona również nie była gadułą. „Jakie to dziwne, że według Anglików indyk pochodzi z Turcji, a według Francuzów – z Indii”. „Istotnie” – odburknął, i na tym zakończyła się pogadanka.

Po obiedzie zarzucono profesora pytaniami: „Jaka ona jest?, O czym mówicie?”. Okazało się, że siedział obok... Agaty Christie.

A. Osiecka, *Rozmowy w tańcu*, Warszawa 1993, s. 32–33.

## 4 listopada

Kołakowski odbiera w Konsulacie Generalnym PRL w Londynie paszporty, rozmawia z konsulem Tadeuszem Piwińskim. Po przy-

jeździe do Oksfordu bierze udział w studenckiej debacie w Oxford Union na temat swobód akademickich w Polsce. Dochodzi do ostrej polemiki z zaproszonym Marianem Dobrosielskim – ambasadorem w Wielkiej Brytanii. Po tym fakcie Kołakowski pisze list w formie cyrkularza, rozpoczynający się od słów „Wysyłam ten list do kilku przyjaciół w kraju w nadziei, że któryś egzemplarz dojdzie” i opisujący tę dyskusję, oraz przesyła do Antoniego Słonimskiego, Janiny Zakrzewskiej, Ryszarda Herczyńskiego. Christopher Hitchens, wtedy student, członek maoistowsko-trockistowskiej grupki, opisał debatę w studenckiej oksfordzkiej gazetce „Cherwell”.

IPN 0204/503, t. 3, k. 203.

### 13 listopada

Doroczny ceremonialny obiad w Alls Souls College bez udziału kobiet. Z listu Kołakowskiego do Ryszarda Herczyńskiego:

Niedawno odbył się uroczysty wybór dwóch nowych *fellows*, a po nim doroczny ceremonialny obiad, na którym jeden z *fellows* wygłasza mowę po łacinie, puchar ze specjalnym dziwnym napojem krąży podawany z rąk do rąk w rytualnych gestach, a po obiedzie najstarszy członek *college*'u intonuje 16-wieczną pieśń o kaczce\* (kaczka jest symbolem *college*'u i ów doroczny obiad musi mieć kaczkę jako główne danie), a wszyscy powtarzają refren brzmiący tak:

*O, by the bloud of King Edward  
O, the bloud of King Edward  
It was a swapping, swapping mallard!*

List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 16 listopada 1970 r., Archiwum L.K. w BN.  
Refren za: L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 46.

### 28–29 listopada

Leszek Kołakowski spędza weekend w Londynie u Ralpa Milibanda, gdzie dochodzi do scysji z dwoma zaproszonymi maoistami. W liście do Ireny Krońskiej pisze: „Właściwie nie mam siły użerać się z tymi gromadami gówniarzy, którzy sobie wyobrazili, że Mao

\* Nazywaną *Mallard Song*.

i Castro świat zbawią. Ręce opadają na widok ich bezdennej naiwności” (1).

Jego kontakty z Milibandem i brytyjskimi marksistami urywają się w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX w., zwłaszcza po ukazaniu się *Głównych nurtów marksizmu*. W 1981 roku Miliband ogłosił *Kolakowski's Anti-Marx*, na co Kołakowski odpowiedział tekstem *Miliband's Anti-Kolakowski*.

(1) List L.K. do Ireny Krońskiej z 5–6 grudnia 1970 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ; tekst Milibanda i odpowiedź Kołakowskiego ukazały się w „Political Studies” 1981, nr 1.

## Grudzień

Leszek Kołakowski otrzymuje list od Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w sprawie zgody na przedruk jego artykułu *The Fate of Marxism in Eastern Europe* we włoskim miesięczniku „Settanta”. Rzecz ukazała się pod tytułem *Il marxismo nell'Est europeo* (1). Za kilka miesięcy Herling-Grudziński przyjedzie do Oksfordu i będzie namawiać Kołakowskiego do współpracy z paryską „Kulturą” (2).

(1) List Gustawa Herlinga-Grudzińskiego do L.K. z 11 grudnia 1970 r.; „Settanta” 1971, nr 10–11. Archiwum L.K. w BN. (2) G. Herling-Grudziński, *Dziennik pisany nocą 1993–1996*, Warszawa 1998, s. 651.

## 23 grudnia

Ukazuje się list Kołakowskiego w „The Times” w sprawie grudniowych robotniczych protestów w Polsce: *Letters to the Editor: Explosion in Poland*.

Polemiki: R. F. Leslie, *Disturbances in Poland*, „The Times”, 30 grudnia 1970; R. Conquest, *Disturbances in Poland*, „The Times”, 23 stycznia 1971; R. F. Leslie, *Disturbances in Poland*, „The Times”, 25 stycznia 1971.

## Koniec grudnia

W związku z wydarzeniami grudniowymi w Polsce telewizje francuska i włoska emitują wywiad z Leszkiem Kołakowskim przeprowa-

dzony w Nanterre, we Francji. Wywiad był powtórzony jesienią 1972 roku w telewizji włoskiej.

List Dominika Morawskiego do L.K. z 18 lipca 1973 r., Archiwum L.K. w BN.

## 29 grudnia 1970–początek stycznia 1971

Święta i Nowy Rok Kołakowscy spędzają u Hanki i Piotra Słonimskich\* w Gif-sur-Yvette pod Paryżem. W tym czasie z Kołakowskim spotyka się Jerzy Giedroyc.

List Jerzego Giedroycia do L.K. z 13 stycznia 1971 r., Archiwum L.K. w BN.

## 1971

### 27 stycznia

W Klubie Polskich Studentów na Uniwersytecie w Birmingham Leszek Kołakowski wygłasza wykład poświęcony sytuacji Polsce.

List Jana Toporowskiego do L.K. z 14 kwietnia 1971 r., Archiwum L.K. w BN.

### 13–23 lutego

W Mexico City na konferencji „Krytyka utopii” zorganizowanej przez Universidad Nacional Autónoma de México Leszek Kołakowski wygłasza cykl trzech wykładów: *The Stranded Left* (Lewica na mieliznie); *The Dictatorship of Truth or The Square Circle* (Dyktatura prawdy: kwadratowe koło) oraz *Marxism and the Concept of Exploitation* (Marksizm i pojęcie wyzysku). Wykłady te są podstawą tekstu *Dictadura, verdad y tolerancia* (Dyktatura, prawda i tolerancja) opublikowanego w książce z konferencji (1). Udział w konferencji biorą m.in. Edgar Morin, Lucio Colletti, Roger Garaudy. W wol-

---

\* Piotr Słonimski (1922–2009) – genetyk, bratanek Antoniego Słonimskiego, żołnierz AK, w 1947 r. wyemigrował do Francji, zajmował się genetyką mitochondriów, w latach 1971–1991 dyrektor Centrum Genetyki Molekularnej CNRS pod Paryżem.

nym czasie zwiedza zabytki z okresu prekolumbijskiego w towarzystwie meksykańskiego pisarza Fernando Beniteza, „który przy każdej okazji opowiadał o barbarzyństwie konkwistadorów, którzy niszczyli zabytki indiańskiej kultury. Powiedziałem mu, że może ci Hiszpanie wcale nie byli barbarzyńcami, tylko po prostu ostatnimi Europejczykami, którzy jeszcze wierzyli na serio w wartość i wyższość swojej kultury łacińskiej i chrześcijańskiej, podczas kiedy my, relatywizując własną kulturę, przestaliśmy wierzyć w cokolwiek i nasz rzekomy uniwersalizm jest tylko inną nazwą dla naszego indyferentyzmu” (2). Rozmowy z Benitezem są inspiracją do powstania późniejszego eseju *Szukanie barbarzyńcy. Złudzenia uniwersalizmu kulturalnego* (3).

(1) *Critica de la utopia*, Universidad Nacional Autónoma de Mexico, Mexico 1971.

(2) Niedatowany list L.K. do Jana Jarosławskiego z kwietnia/maja 1971 r., Archiwum L.K. w BN; data pobytu w Meksyku ustalona na podstawie listu L.K. do Czesława Miłosza z 15 lutego 1971 r., w: *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 128. (3) opublikowany w L.K., *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Londyn 1982.

## Trymestr wiosenny, All Souls College

Leszek Kołakowski prowadzi jeden trymestralny kurs w roku akademickim (16 wykładów): „prowadziłem przez jeden trymestr seminaRIA, choć to nie był obowiązek, ale tak się zazwyczaj robiło”<sup>\*</sup>. Pierwszy taki kurs ma temat *The history of the dialectics from late Neoplatonism to Hegel* i kończy się w połowie czerwca.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 40. Raport L.K. z pracy w All Souls College (Raport ASC) 1970–1972, Archiwum L.K. w BN. L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1, s. 40. List L.K. do Ireny Krońskiej z 16 czerwca 1971 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ.

## 8–11 marca

Leszek Kołakowski przebywa w Holandii. 9 marca uczestniczy w telewizyjnej debacie filozoficznej z francuskim socjologiem Henri LeFebvrem na temat *Marxisme en maatschappij* (Marksizm a społeczeństwo) w Lutheran Church w Amsterdamie (1). W liście do Ireny

<sup>\*</sup> Nie zawsze można ustalić, jaki to był trymestr. All Souls College jest specyficzny, bowiem bez studentów, obsługuje pracowników naukowych oraz doktorantów.

Krońskiej Kołakowski napisał, że Lefebvre zachęcał go do przyjęcia propozycji pracy na Uniwersytecie w Nanterre, gdzie wykładał, i że dostał stamtąd oficjalne zaproszenie (piąte z europejskich uniwersytetów), dodał przy tym: „nie mam zamiaru dać się masakrować przez obłąkanych goszystów francuskich” (2). Ponadto miał wykład na Rijksuniversiteit w Utrechcie (3). Bezpośrednio z Amsterdamu wylatuje do Izraela.

(1) IPN 204/503, t.3, k. 274; polskie tłumaczenie dyskusji *Ewolucja czy rewolucja?* w: „Aletheia” 1987, nr 1. (2) List L.K. do Ireny Krońskiej z 26 marca 1971 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE. (3) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z kwietnia 1971 r., Archiwum L.K. w BN.

## 12–17 marca

Leszek Kołakowski uczestniczy w jerozolimskiej konferencji „Intellectuals” poświęconej socjologii intelektualistów i zorganizowanej przez The Van Leer Jerusalem Foundation. Wygłasza referat *Intellectuals Against Intellect* (Intelektualiści przeciw intelektowi), traktujący o tradycji antyintelektualnej w Europie w XX wieku – opublikowany w następnym roku w letnim numerze amerykańskiego kwartalnika „Daedalus”. Przy okazji zwiedza Samarię, Galileę i Wzgórze Golan.

List L.K. do Jerzego Jarosławskiego z maja/czerwca 1971 r., Archiwum L.K. w BN.

## Marzec

Polemika Leszka Kołakowskiego z francuskim marksistą Louisem Althusserem. W liście do Ireny Krońskiej pisze: „Napisałem właśnie artykuł, o który mnie proszono i w którym demoluję Althussera z okazji angielskiego przekładu obu jego książek”.

List L.K. do Ireny Krońskiej z 26 marca 1971 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE; chodzi o artykuł *Althusser's Marx*, który ukazał się w „The Socialist Register” 1971.

## 3 kwietnia

Na prośbę Jerzego Giedroycia do Kołakowskiego przyjeżdża Gustaw Herling-Grudziński (1) i namawia go do współpracy z „Kul-



turą”, ale otrzymuje wtedy negatywną odpowiedź filozofa. Po latach pisarz opisał moment ich pożegnania: „Gdy Kołakowski odwiózł mnie na oksfordzki dworzec, powiedziałem do niego przed odjazdem pociągu do Londynu: Traci pan niepotrzebnie czas, mogę się z panem założyć, że będzie pan pisywał w «Kulturze»” (2).

(1) List Jerzego Giedroycia do L.K. z 25 marca 1971 r., Archiwum L.K. w BN.

(2) G. Herling-Grudziński, *Dziennik pisany nocą 1993–1996*, s. 651.

## 25 kwietnia

Leszek Kołakowski przyjeżdża na jeden dzień do Brighton, gdzie ma wykład na Uniwersytecie Sussex.

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 21 kwietnia 1971 r., Archiwum L.K. w BN.

## Kwiecień/maj

Kołakowski i Giedroyc spotykają się 26 lub 27 kwietnia w Londynie. Po długich wielomiesięcznych wahaniach Kołakowski, w wyniku dyskusji i rozmów z Giedroyciem, zdecydował się napisać tekst do paryskiej „Kultury”. 9 maja przesyła mu do druku *Tęzy o nadziei i beznadziejności*.

Listy L.K. do Jerzego Giedroycia z 21 kwietnia i 9 maja 1971 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## Maj

W USA ukazuje się wybór tekstów *A Leszek Kołakowski Reader*, który przygotowali Charles Newman, Georgi L. Kline i György Gömöri.

„TriQuarterly” 1971, nr 22.

## Początek czerwca

W paryskiej „Kulturze” (1) ukazują się *Tęzy o nadziei i beznadziejności* Leszka Kołakowskiego. Jest to tekst na swój sposób przełomowy dla środowisk opozycyjnych w Polsce, obalający „dwa wielkie

złudzenia, które ogromnie utrudniały dalsze przemiany: złudzenie niereformowalności systemu i złudzenie, że opór społeczny na nic się nie zda” (2). Stał się ideową platformą dla powstającej w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku opozycji demokratycznej w Polsce, w tym dla Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, a potem dla NSZZ „Solidarność” itd). Bezpośrednio przed ukazaniem się numeru z artykułem Kołakowski pisze list w formie cyrkularza (zaczynający się od słów: „Droży! List ten jest znowu cyrkularzem”) i rozsyła go do kilku osób w kraju, wśród których są Ryszard Herczyński, Janina Zakrzewska i Mirosław Kluźniak, uzasadniając swoją decyzję jawnego drukowania w paryskiej „Kulturze” (3). *Tezy o nadziei i beznadziejności* doczekały się wielu polemik, m.in. Sławomira Mrożka. Teksty Kołakowskiego i Mrożka ukazały się po holendersku w wydanej w tym samym roku książce Kołakowskiego *Het absurde socialisme: twee essays gevolgd door een polemiek met Sławomir Mrozek*.

(1) L.K. *Tezy o nadziei i beznadziejności*, „Kultura” (Paryż) 1971, nr 5-6. (2) M. Król, *Czego nas uczy Leszek Kołakowski*, Warszawa 2010, s. 132. (3) List-cyrkularz L.K. z 1971 r. znajduje się w Archiwum L.K. w BN.

## 13 lipca

Leszek Kołakowski nawiązuje korespondencję z Karlem R. Popperem\* (1) w związku z wcześniejszym przesłaniem przez niego artykułu *Quantum Mechanics without „The Observer”* (2).

(1) List L.K. do Karla Poppera z 13 lipca 1971, Karl R. Popper Papers, Hoover Institution Archives. (2) Druk w: *Quantum Theory and Reality*, ed. M. Bunge, New York 1967; Prace różnych autorów w archiwum L.K. w BN.

## Sierpień

1 sierpnia Kołakowscy wyjeżdżają na wakacje do Hiszpanii i Francji. Jadą przez Paryż, Clermont-Ferrand oraz Pireneje, gdzie po

---

\* Karl Raymond Popper (1902–1994) – austriacki filozof nauki, twórca racjonalizmu krytycznego, sformułował zasadę falsyfikowalności, od 1937 r. na emigracji, od 1949 związany z London School of Economics, gdzie zajmował się m.in. metodologią nauk społecznych, autor m.in. *Logiki odkrycia naukowego* (1935, wyd. pol. 1977).

drodze zatrzymują się u Henri Lefebvre'a, który ma tu duży dom odziedziczony po ciotce (jansenistce). Dwa tygodnie spędzają razem z Jarosławskimi w miasteczku Comillas nad Atlantykiem, oglądają pobliskie grotty Altamira. Potem jadą do Madrytu, gdzie zwiedzają Prado, potem do Toledo, Walencji, Barcelony. Kołakowski nauczył się „odrobinkę” hiszpańskiego i czytał przez cały czas gazety hiszpańskie. W drodze powrotnej zatrzymują się w Arles i Awinionie (1). Wracają przez Paryż, po drodze odwiedzają Bronisława Baczkę z żoną i tu dowiadują się o śmierci Pawła Beylina. W Paryżu spotykają się z Czesławem Miłoszem (2).

(1) List L.K. do Ireny Krońskiej z 9 września 1971 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE. (2) Informacja uzyskana od Agnieszki Kosińskiej, list do autora z 20 grudnia 2012 r., Archiwum W. Chudoby.

## 8–17 września

Leszek Kołakowski przebywa w Nikozji na Cyprze. Uczestniczy w konferencji „Ideology and Human Nature” (Ideologia a natura ludzka) zorganizowanej na cześć Zenona z Kition (1). Zwiedza wyspę i starożytne wykopaliska. Bierze również udział w dyskusji „Is Marxism alive and well?” (Czy marksizm żyje i ma się dobrze?) emitowanej 17 września w radiu, a potem drukowanej w prasie (2).

(1) Raport L.K. ASC 1970–1972, Archiwum L.K. w BN. (2) Radio 3, Cyprus Broadcasting Corporation, Nicosia; *Is Marxism alive and well?* – Stuart Hampshire, *Leszek Kolakowski and Charles Taylor discuss the matter*, „The Listener”, 4 maja 1972.

## Październik

15 października Leszek Kołakowski z żoną wylatuje na dziesięć dni do USA. Przez pierwsze dwa dni są w Waszyngtonie, gdzie 16 października Kołakowski wygłasza wykład *Killing handicapped babies as the fundamental problem of philosophy* (Zabijanie upośledzonych dzieci jako fundamentalny problem filozofii) na międzynarodowym sympozjum o prawach człowieka „An International Symposium on Human Rights, Retardation and Research”, sponsorowanym przez The Joseph P. Kennedy Jr. Foundation (1).

Od 17 października są w Filadelfii (2)\*, Kołakowski ma tu dwa wykłady, pierwszy na University of Pennsylvania, a drugi w Swathmore College. Jeden z wykładów był o tolerancji: „Jak się można było spodziewać, miejscowi progresiści jęli mi wyjaśniać, że w Ameryce tolerancja jest perfidnym wymysłem burżuazji, albowiem dlatego właśnie, że wszystko wolno mówić i pisać, ruch rewolucyjny nie może się wykształcić. Cóż za horror!” (3). 22 października z Filadelfii przenoszą się na dwa dni do Nowego Jorku, gdzie Kołakowski spotyka się ze znajomymi i rozmawia telefonicznie z Raymondem Klibanskym w sprawie wydania pism Tadeusza Krońskiego (4), stąd odlatują do Oslo (5).

(1) Druk wykładu w materiałach sesji; w języku niemieckim w „Merkur” 1973, zesz. 12; w języku niderlandzkim w „Rekenschap” 1972, rocznik 19 oraz w L.K., *Niepewność epoki demokracji*, Kraków 2014. (2) Niedatowany list L.K. do Jana Jarosławskiego z początku 1972 r., Archiwum L.K. w BN. (3) Listy L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 14 stycznia i z 14 lutego 1972 r., Archiwum L.K. w BN. (4) List L.K. do Ireny Krońskiej z 2 listopada 1971 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ. (5) List L.K. do Artura Międzyrzedkiego z 24 września 1971 r., korespondencja A. Międzyrzedkiego, Muzeum Literatury.

## 26–29 października

Leszek Kołakowski z żoną przebywa w Oslo na zaproszenie PEN Clubu, ma tu dwa odczyty: na Uniwersytecie w Oslo, *Mythology versus historicism in the interpretation of meaning of logic* (Interpretacja przeciwieństwa mitologii i historyzmu w rozumieniu logiki) (1) oraz w Pen Clubie, *Tradycja antyintelektualna w Europie w XX wieku* (2) – odczyt oparty na eseju *Intellectuals Against Intellect*.

(1) Tekst napisany dwa lata po *Obecności mitu*, maszynopis tekstu znajduje się w Archiwum L.K. w BN. (2) IPN 0 204, t. 4, k. 152–154.

---

\* Leszek i Tamara Kołakowscy otrzymują bardzo kuszące propozycje pracy na uniwersytecie w Filadelfii, wahają się bardzo długo, aż do lutego 1972 r., kiedy odmawiają. Leszkowi oferowano profesurę na Wydziale Religioznawstwa (Department of Religion Thought) z roczną pensją 30 tys. dolarów, a Tamarze znakomitą pracę na uniwersytecie.

## 26 listopada

Leszek Kołakowski przyjeżdża do Canterbury. Ma tu otwarty wykład (tytułu nie udało się ustalić) na Uniwersytecie Kent, o który zabiegał David McLellan, brytyjski marksista.

List Laurence'a Chase'a do L.K. z 2 września 1971 r., Archiwum L.K. w BN.

## Grudzień 1971– koniec 1973

Leszek Kołakowski pisze i przesyła Jerzemu Lisowskiemu list z tekstem *Georges Sorel – marksizm jansenistyczny* (jeden z rozdziałów *Głównych nurtów marksizmu*) z prośbą o druk w „Twórczości” (1). Pretekstem do druku miała być pięćdziesiąta rocznica śmierci Sorela przypadająca w 1972 roku. Po ponad dwóch latach oczekiwania i braku odpowiedzi Lisowskiego zdecydował w końcu ogłosić tekst w paryskiej „Kulturze” (2).

(1) List L.K. do Jerzego Lisowskiego z 12 grudnia 1971 r., korespondencja J. Lisowskiego, Muzeum Literatury. (2) „Kultura” (Paryż) 1974, nr 1–2.

## Koniec grudnia

Kołakowscy spędzają Sylwestra u Piotra i Hanny Słonimskich pod Paryżem.

List L.K. do Artura Międzyrzeckiego z 3 grudnia 1971 r., korespondencja A. Międzyrzeckiego, Muzeum Literatury.

## 1971–1979

Z Leszkiem Kołakowskim kontaktuje się Rowmund Piłsudski, założyciel Polskiego Ruchu Wolnościowego „Niepodległość i Demokracja”, redaktor naczelny „Trybuny”. Kołakowski był gościem jego Klubu Zbieżnych Dróg i publikował w latach następnych swoje teksty w „Trybunie”.

R. Juchnowski, *Rowmund Piłsudski (1903–1988)*, Wrocław 2009, s. 27.

1972

## 4 stycznia

Leszek Kołakowski pisze list do Karla Poppera, dziękując za przesłanie odbitki *Conjectural Knowledge*. W długim liście odnosi się do kilku jego prac, a mianowicie *Logiki odkrycia naukowego*, *Społeczeństwa otwartego i jego wrogów* i *Nędzy historycyzmu*. Tę ostatnią pracę – jak zaznacza w liście – omawiał ze studentami filozofii jeszcze w Warszawie. Do listu dołącza, z dedykacją, swój artykuł *Le marxisme de Marx, le marxisme d'Engels. Signification contemporaine de la controverse*. Korespondencja między filozofami trwa do 1982 roku.

List L.K. do Karla Poppera z 4 stycznia 1972 r., Karl R. Popper Papers, Hoover Institution Archives; tekst L.K. pochodzi ze zbioru *Contemporary Philosophy. A Survey*, Firenze 1971.

## Styczeń–kwiecień

Z Leszkiem Kołakowskim kontaktuje się listownie Adam Schaff, prosząc o odbitkę jego artykułu o Louisie Althusserze. Po otrzymaniu odbitki Schaff odpisuje, że zgadza się z jego krytyką Althussera. W kolejnych listach Schaff przesyła Kołakowskiemu odbitkę swego artykułu na temat znaczenia terminów „das menschliche Wesen” i „das Wesen des Menschen” w *Tezach o Feuerbachu*, artykułu będącego polemiką z francuskim filozofem, Lucienem Sèvem. Wyraża też chęć spotkania, a w ostatnim, czwartym, liście – nadzieję na spotkanie z Kołakowskim we wrześniu w Cambridge, w czasie zebrania Institut International de Philosophie. Z powodu choroby Schaff nie pojawia się tam jednak.

Listy Adama Schaffa do L.K. ze stycznia–kwietnia 1972 r., Archiwum L.K. w BN; chodzi o tekst *Althusser's Marx*, „The Socialist Register” 1971.

## Koniec lutego

Do Kołakowskich w Oksfordzie przyjeżdża z Paryża Wiktor Woroszyński.

List Zbigniewa Pełczyńskiego do L.K. z 1 marca 1972 r., Archiwum L.K. w BN.

22 marca

Leszek Kołakowski przyjeżdża na dwa dni do Amsterdamu i Nijmegen. Na zaproszenie Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu w Nijmegen ma wykład *Can the Devil Be Saved? A marxist answer* (Czy diabeł może być zbawiony? Odpowiedź marksistowska) podczas konferencji „The Future of Religion: Religion of the Future?” (Przyszłość religii: religia przyszłości?). W liście z 27 marca 1972 roku do Adama Schaffa pisze: „nawracałem tutejszych księży na wiarę katolicką”.

A. Schaff, *Korespondencja*, Warszawa 2010, s. 58.

Marzec

Na prośbę Kołakowskiego Ryszard Herczyński wysyła mu w paczkach książki potrzebne do pracy nad historią marksizmu, w szczególności prace Antoniego Labrioli, Antonio Gramsciego, Paula Lafargue’a, Franciszka Mehringa, Jerzego Plechanowa (głównie z Biblioteki Myśli Socjalistycznej) oraz Wilhelma Weitlinga, Michała Bakunina i Anatola Łunaczarskiego, a także prenumeruje polską prasę (m.in. „Politykę”). Wysyła też książki z serii Biblioteka Klasyków Filozofii. Ich pierwsze spotkanie po 1968 r. nastąpi dopiero w połowie 1973 roku.

List Ryszarda Herczyńskiego do L.K. z 25 marca 1972 r., Archiwum L.K. w BN.

Trymestr wiosenny, All Souls College

Leszek Kołakowski prowadzi trymestralny kurs *The main currents of Marxism in the period of the Second International* (Główne nurty marksizmu w okresie Drugiej Międzynarodówki).

Raport L.K. z pracy w ASC 1970–1972, Archiwum L.K. w BN.

Maj/czerwiec

Po wieloletnich staraniach w wydawnictwie „Czytelnik” o wydanie *Obecności mitu* Kołakowski zdecydował się na jej wydanie poza

krajem, w Instytucie Literackim w Paryżu; książka ukazuje się w grudniu.

List Jerzego Giedroycia do L.K. z 12 czerwca 1972 r., Archiwum L.K. w BN.

## Czerwiec

Kołąkowsy mają psa imieniem Żak *vel* Jacques (owczarek szetlandzki), którym zajmuje się Agnieszka: „jest dwujęzyczny, tj. zakazy mu się wydaje po angielsku, a słowa przyjemne – po polsku”. Po pewnym czasie pies zaginął.

List L.K. do Ireny Krońskiej z 18 lipca 1972 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE; list L.K. do Wojciecha Siemiona z 21 czerwca 1972 r. [w:] *W Hołdzie Profesorowi Leszkowi Kołąkowskiemu. Druk pamiątkowy z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin Leszka Kołąkowskiego z Radomia*, Petrykozy, 23 października 2007 roku.

## 3 czerwca

Wykład Leszka Kołąkowskiego w Radiu Bawarskim *Die Freiheit und die Freiheiten (Wolność i wolności)*.

Na podstawie strony: <http://www.docstoc.com/docs/89366797/Bayerischer-Rundfunk-Historisches-Archiv-HF-24174-Manuskripte> [dostęp 25.06.2010] (wszystkie emisje wystąpień L.K. w RB są oparte na tym źródle); wykład ukazał się też drukiem w „Merkur” 1972, zes. 8.

## 18 lipca

W liście Leszka Kołąkowskiego do Ireny Krońskiej czytamy: „A teraz czytam trochę i trochę piszę, lecz jakem właśnie napisał do kogoś z przyjaciół, doszedłem ostatnio do dwóch wniosków, które wydają mi się irrefutables: po pierwsze, że wszystkie książki zostały już napisane, po wtóre, że ja już wszystko przeczytałem. Oba przeto zajęcia – pisanie i czytanie są w świetle tego odkrycia (które uważam za ważne) absurdalne i wytłumaczalne tylko bezmyślnością nawyku. Tym samym nie ma sensu mówić o tym, co właściwie czytam”.

List L.K. do Ireny Krońskiej z 18 lipca 1972 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE.



## Sierpień

Kołodkowsky spędzają wakacje ze Słonimskimi w Maroku. Podróżują dwoma samochodami: Leszek z Tamarą i Agnieszką w jednym, w drugim Słonimscy: Piotr, Hanka i Agnieszka. 18 sierpnia są w Fezie, w czasie nieudanego zamachu stanu. „Piotr, który miał przyzwyczajenia harcerskie, tak manewrował, byśmy nocowali czasem w lesie, my jednak (moja żona i córka, wtedy 11-letnia, i ja) wolimy komfort, co czasami doprowadzało do, niegroźnych oczywiście, kłótni”. Słonimski komentował to z uśmiechem: „Leszek był nieszczęśliwy, gdy nad głową miał tylko niebo gwiaździste”. Spędzają tam miesiąc.

R. Jarocki, *Genetyk i historia*, Warszawa 2003, s. 256.

## Wrzesień–grudzień

Leszek Kołodkowski – dzięki kontaktom z Andrzejem Kijowskim przebywającym w USA – próbuje zainteresować zachodnią opinię publiczną sprawą braci Ryszarda i Jerzego Kowalczyków z Opola\*. Wysyła w tej sprawie materiały m.in. do redakcji „The Times” i „Le Monde”. W „The Times” były dwie wzmianki: *Condemned Pole plea*, w wydaniu z 15 grudnia i *Appeals by Polish brothers turned down* – 23 grudnia.

Listy L.K. do Andrzeja Kijowskiego z dnia 26 września, 16 października i 18 grudnia 1972 r., korespondencja Andrzeja Kijowskiego, Dział Rękopisów, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 18014 II.

## 3 września

W swoim sprawozdaniu z pracy w ASC Leszek Kołodkowski informuje, że – prócz wymienionych wyżej wykładów i referatów – na zaproszenie różnych fakultetów i towarzystw miał też inne wykłady: cztery w Oksfordzie, trzy w London School of Economics w kwietniu i maju 1971 roku, jeden na Universiteit Utrecht. Jest

\* Ryszard Kowalczyk został skazany na 25 lat więzienia, a Jerzy Kowalczyk na karę śmierci za wysadzenie 6 października 1971 r. auli Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu.

promotorem trzech doktorantów. Ponadto recenzuje pracę habilitacyjną socjologa Zygmunta Tkocza przebywającego w Danii i związanego z Odense Universitet *Klassestruktur og sociale forandringer i Osteuropa* (O strukturze społeczeństw socjalistycznych).

Raport L.K. z pracy w ASC 1970–1972, Archiwum L.K. w BN; praca została wydana przez Odense Universitetsforlag w 1975 r.

### Połowa września

Leszek Kołakowski uczestniczy w zjeździe Institut International de Philosophie w Cambridge, na którym do Instytutu wybrano Bronisława Bączkę i Stefana Świeżawskiego, co wówczas powiększyło w nim liczbę Polaków do sześciu.

List L.K. do Ireny Krońskiej z 19 września 1972 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ.

### Listopad

Leszek Kołakowski w liście do Jana Jarosławskiego: „Moja książka posuwa się powoli. Zamierzam wreszcie zacząć pisać część o marksizmie rosyjskim; za mało, niestety, czytałem tych empiriokrytyków rosyjskich. Bieda w tym, że wszyscy ci ludzie w tamtych czasach pisali wręcz niesamowite ilości tekstów, wielu z nich prawie codziennie ogłaszało coś w gazecie. Nie ma mowy o tym, by to wszystko prześledzić, ale chyba i nie warto. Ostatnio napisałem rozdział o Brzozowskim i o Kelles-Krauzie”.

List L.K. do Jana Jarosławskiego z 12 listopada 1972 r., Archiwum L.K. w BN.

### Druga połowa grudnia

Kołakowscy wyjeżdżają na dwa tygodnie z Oksfordu. Święta Bożego Narodzenia spędzają u Piotra i Hanny Słonimskich pod Paryżem, a Nowy Rok u Jana i Haliny Jarosławskich w wiosce pod Bremą w RFN.

List L.K. do Ireny Krońskiej z 4 stycznia 1973 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ.

31 grudnia

Kończy się bezpłatny urlop Leszka Kołakowskiego w IFiS PAN.

1973

15 stycznia

Wykład Leszka Kołakowskiego w Radiu Bawarskim: *Rationales und mythisches Denken* (Myślenie mityczne i racjonalne).

2–7 lutego

Leszek Kołakowski jest zaproszony do Belgii przez niderlandzkojęzyczny Vrije Universiteit w Brukseli (1). Ma tu referat *Anti-utopie utopique de Marx* (Utopijna antyutopia Marksa) na międzynarodowym kolokwium „Utopie, Critique et Lumières” (Utopia, krytyka i oświecenie). Po referacie bierze udział w dyskusji z udziałem m.in. Bronisława Baczki, Leopolda Flama, Sergio Moravii (2). W tym czasie ma także kilka wykładów w Bruges, jego zdaniem, najlepiej zachowanym średniowiecznym miasteczku.

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 8 lutego 1973 r., Archiwum L.K. w BN.

(2) Druk materiałów z kolokwium w: „Tijdschrift voor de Studie van Verlichting” 1974, R. II, nr 1.

Luty

Leszek Kołakowski spotyka się w Paryżu z Wiktorem i Janiną Woroszyłskimi, następnie Woroszyłscy odwiedzają Kołakowskich w Oksfordzie (3).

List L.K. do Artura Międzyrzeckiego z 27 kwietnia 1973 r., korespondencja A. Międzyrzeckiego, Muzeum Literatury.

7 marca

Emisja wykładu Leszka Kołakowskiego w Radiu Bawarskim: *Gleichgültigkeit–Leiden–Askese* (Zobojętnienie–cierpienie–asceza).

8 marca

Po perturbacjach spowodowanych wydarzeniami 1968 roku w Polsce Andrzej Ściegienny broni pracy doktorskiej *Homme charnel, homme spirituel. Etude sur la christologie de Caspar Schwenckfeld* (8 marca 1973 roku, C.E.S. De la Renaissance Tours). Prace tę zaczął pisać jeszcze w kraju, gdzie promotorem był Leszek Kołakowski, którego na obronie pracy w marcu 1973 roku prawdopodobnie nie było.

Początek kwietnia

Leszek Kołakowski, Robert Cecil, Stuart Hampshire i George Weidelfeld tworzą komitet organizacyjny międzynarodowej konferencji na temat „Is there Anything Wrong with the Socialist Idea?” (Co jest złego w idei socjalistycznej?) na University of Reading (Wielka Brytania). Kołakowski wygłasza wykład *The Myth of Human Self-identity: Unity of Civil and Political Society in Socialist Thought* (Mit samotożsamości człowieka: jedność społeczeństwa obywatelskiego i politycznego w myśli socjalistycznej). W konferencji biorą udział: Maria Hirszowicz, Włodzimierz Brus, Tom Bottomore, Michael Harrington, Eric Hobsbawm, Peter C. Ludz, Gajo Petrović, Fritz J. Raddatz, Charles Taylor i inni. Materiały z konferencji zostały opublikowane w wydanej w 1974 roku książce L. Kołakowski, S. Hampshire, *The Socialist Idea: A Reappraisal*. Christopher Hit-chens swoją recenzję z tej książki zatytułował *Anything Wrong?* (1).

Krytycyzm Kołakowskiego wobec socjalizmu i obecność w Komitecie organizacyjnym pravicową Cecila powoduje, iż angielski historyk Edward P. Thompson, który był dla niego pełen uznania za esej *Odpowiedzialność i historia*, zarzuca mu odejście od socjalizmu i zdradę lewicy.

(1) Recenzja ukazała się w „New Statesman” 20 grudnia 1975.

## Trymestr wiosenny, All Souls College

Leszek Kołakowski, jak wynika z jego listu do Tadeusza Kotarbińskiego, prowadzi serię wykładów na temat fenomenologii i „Husserla (z zamiarem wykazania, dlaczego ta najlepsza próba osiągnięcia pewności, tj. absolutu epistemologicznego, też była skazana na porażkę)”. W tym samym liście o pisanych właśnie *Głównych nurtach marksizmu* czytamy: „piszę książkę, w którą już zbyt wiele włożyłem trudu, by jej teraz poniechać. Trzeba więc ciągnąć, choć marzę o chwili, gdy rzecz całą skończywszy (a planowana jest na 3 tomy, z których dwa mam nadzieję do lata zakończyć), wrócę do spraw poważnych i naprawdę pasjonujących, jak spór o Trójcę i o transubstancjację w epoce Reformacji” (1). W innym liście Kołakowski pisze, że „ostatnie wykłady o Husserlu miał w Oxfordzie [Gilbert] Ryle w latach 30-tych [XX w.]” (2).

(1) List L.K. do Tadeusza Kotarbińskiego z 27 marca 1973 r.; Papiery i korespondencja T. Kotarbińskiego, Archiwum Janiny i Tadeusza Kotarbińskich, Zbiory Specjalne, Połączone Biblioteki IFiS UW, IFiS PAN i PTF. (2) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 17 kwietnia 1973 r., Archiwum L.K. w BN.

### 22–23 kwietnia

Święta wielkanocne Kołakowscy spędzają w północnej Walii.

List L.K. do Artura Międzyrzeckiego z 27 kwietnia 1973 r., korespondencja A. Międzyrzeckiego, Muzeum Literatury.

### 23 maja

Leszek Kołakowski ma wykład o Stanisławie Brzozowskim w Queen Elizabeth House w Oksfordzie.

W. Toporowski, *O Stanisławie Brzozowskim*, „Wiadomości” (Londyn) 1973, nr 25.

### 28 maja

Leszek Kołakowski wyjeżdża na tydzień do Monachium na zaproszenie tamtejszej akademii sztuk pięknych – Bayerische Akademie

der Schönen Künste, by wygłosić wykład w cyklu pod ogólnym tytułem „Information und Imagination” (Informacja i Wyobraźnia). Najprawdopodobniej 30 maja o godzinie 20.00 Kołakowski ma wykład *Die Suchen nach der Gewissheit* (Poszukiwanie pewności) – jak napisał w liście do Ireny Krońskiej – „oczywiście, w obronie relatywizmu przeciw Kartezjuszowi, Husserlowi i Leibnizowi” (1). Wcześniej, w maju, wykłady z tego cyklu mieli tu: Carl-Friedrich von Weizsäcker, Harald Weinrich, Golo Mann i Thomas Sieverts (2).

W czasie pobytu w Monachium Kołakowski bierze też udział w licznych spotkaniach, dyskusjach i rozmowach, spotyka się m.in. z Jürgenem Habermasem (2).

(1) List L.K. do Ireny Krońskiej z 16 maja 1973 r., korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UE. (2) Wykłady zostały potem wydane w pracy zbiorowej *Information und Imagination*, München 1973. (3) List L.K. do Jana Jarosławskiego z 28 czerwca 1973 r., Archiwum L.K. w BN.

## Sierpień

Kołakowscy spędzają wakacje w Portugalii i Hiszpanii, w ich mieszkaniu przebywa wtedy Irena Krońska. Wyjeżdżają statkiem 30 lipca, 1 sierpnia spotykają się z Janem i Haliną Jarosławskimi w Lizbonie i do 16 sierpnia mieszkają razem w wiosce Altura Beach niedaleko Tavira (1). Potem Kołakowscy wyruszają przez Hiszpanię do Francji, są przez kilka dni u znajomych na wsi w Owernii, gdzie uczestniczą w ślubie w wiejskim kościele, a następnie przez Clermont-Ferrand jadą do Paryża. W kartce wysłanej do Krońskiej z Cordoby 19 sierpnia Kołakowski pisze, że przenieśli się z Portugalii do Hiszpanii jak „od dzikości do cywilizacji” (2). W Paryżu zjawiają się około 27 sierpnia, ale wcześniej są dzień u Bronisława i Aurelii Baczków. Leszek Kołakowski ze względu na Międzynarodowe Spotkania w Genewie nie wraca już do Anglii, ale zostaje u Słonimskich w Gif-sur-Yvette pod Paryżem. Stąd w liście do Wiktora Woroszyłskiego opisuje swoje wrażenia z pobytu we Francji i Hiszpanii, gdzie zatrzymali się w Lourdes, jak to ujmuje – „u świętej groty” (3) – oraz zwiedzali miejsca związane z bohaterami Cervantesa, Don Kichotem i Dulcyneą. Z dalszej części listu „wioska Toboso to głucha martwa wieś, a z bohaterów Cervantesa nie ma ani śladu” (4).

- (1) List L.K. do Jana Jarosławskiego z 28 czerwca 1973 r., Archiwum L.K. w BN.  
 (2) Korespondencja I. Krońskiej, Biblioteka UŁ. (3)–(4) List L.K. do Wiktora Woroszyńskiego z 3 września 1973 r., zbiory prywatne Natalii Woroszyńskiej.

## 10–15 września

XXIV Międzynarodowe Spotkania w Genewie. Tematem spotkań jest „Le besoin religieux” (Potrzeba religii) (1). Leszek Kołakowski 10 września wygłasza referat *La revanche du sacré dans la culture profane* (Odwet sacrum w kulturze świeckiej). W dyskusji po wykładzie udział biorą m.in.: François Bondy, Bronisław Baczko, Henry Mottu, rabin Alexandre Safran, Dorothee Sölle. W wolnym czasie rozmawia z kardynałem Jeanem Daniélou na temat Kościoła katolickiego (2). 14 września bierze udział w dyskusji po referacie Rogera Mehla *Recherche du sens et attende du salut* (Poszukiwanie sensu i oczekiwanie zbawienia), pozostali dyskutanci to m.in.: Bronisław Baczko, Jean Starobinski, Jan Strzelecki, Jean Morand.

- (1) Informacje na temat spotkania na stronie [http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes\\_pdf/rig24.pdf](http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes_pdf/rig24.pdf) [dostęp 24.04.2013]. (2) *Czy diabeł może być zbawiony i kilka innych pytań* – rozmowa z ks. Adamem Bonieckim, „Tygodnik Powszechny” 2006, nr 22.

## Rok akademicki 1973/1974, All Souls College

Leszek Kołakowski prowadzi z Alanem Montefiore seminarium On the concepts of neutrality and impartiality (O koncepcjach neutralności i bezstronności). Jego referat *Neutrality and academic values* (Neutralność i wartości akademickie) jest potem drukowany w książce *Neutrality and Impartiality*.

Recenzje prac doktorskich: Terrell Carver, *A Study of Marx's Methodology with special reference to the Grundrisse*, Balliol College, Oxford 1974.

*Neutrality and Impartiality. The University and Political Commitment* (ed. Alan Montefiore, London 1975); tekst powstał w czasie studenckiej rewolty w USA, gdy L.K. wykładał jeszcze w Berkeley.

## Październik

Leszek Kołakowski podpisuje oświadczenie intelektualistów w sprawie polityki odprężenia w Europie.

*Une véritable politique de détente*, „Le Monde”, 12 października 1973; oświadczenie podpisali: Raymond Aron, Pierre Emmanuel, Georges Friedmann, Denis de Rougemont, Golo Mann, Ignazio Silone, Bernard Lewis, Ginter Grass, Eugenio Ionesco, Sigfrid Lenz, Leopold Łabędź, Edgar Morin, Gabriel Marcel i inni.

## 1 listopada

Leszek Kołakowski pisze wierszowany utwór *Lament krześcijanina nad zepsuciem świata doczesnego* i wysłał go do Henryka Hinza (1), a kopię w liście do Michała Radgowskiego na adres redakcji tygodnika „Polityka” w Warszawie. Władze przejmują list do Radgowskiego. Pułkownik Stanisław Morawski z MSW w pisemnej informacji nazywa utwór paszkwilem zawierającym „szereg szkodliwych akcentów, w tym również antyradzieckich. Informację wysłano do wiadomości towarzyszy: Szlachcica, Szydłaka, Kani, Łukaszewicza, Werblana i innych” (2).

(1) „Napis” 2000, Seria 6. (2) IPN 0204/503, t. 4, k. 163.

## 4 listopada

Leszka i Tamarę Kołakowskich odwiedza Jerzy Turowicz, który przebywa w tym czasie w Anglii i Irlandii.

List Jerzego Turowicza z Londynu z 10 listopada 1973 r. w: *Wspólna obecność. Korespondencja Julii Hartwig i Artura Międzyrzeckiego z Anną i Jerzym Turowiczami*, Kraków 2012, s. 243.

## Grudzień

Leszek Kołakowski kończy pisanie drugiego tomu *Głównych nurtów marksizmu*. W liście do Jana Jarosławskiego dzieli się uwagami: „Piszę teraz ostatni rozdział swojego drugiego tomu, o Austromarksiście. Ludzie ci z pewnością byli najlepszą częścią ruchu marksistowskiego w tamtej epoce, ale też nudzą”.

List L.K. do Jana Jarosławskiego z 5 grudnia 1973 r., Archiwum L.K. w BN.



## Przełom stycznia i lutego

24 stycznia Leszek Kołakowski wyjeżdża do Turynu na konferencję naukową (nie udało się ustalić informacji o niej), w liście do Woroszylskiego wysłanym przed wyjazdem pisze, że skończył drugi tom historii marksizmu (1). Stamtąd odlatuje na kilkanaście dni do New Haven w USA, gdzie na początku pobytu spotyka się m.in. z Arturem Międzyrzeckim, o czym ten ostatni pisze w liście z 2 lutego do Czesława Miłosza (2). Ma tu trzy wykłady o Husserlu w ramach „Ernst Cassirer Lectures”, odpowiednio 4, 6 i 8 lutego na Uniwersytecie Yale\*. Wykłady te były następnie drukowane w książce *Husserl and Search for Certitude* (3). Jest to pierwsza jego książka napisana od razu po angielsku. Wykorzystał w niej, o czym pisze w przedmowie, mały fragment z *Obecności mitu* oraz swój niemiecki esej *Die Suchen nach der Gewissheit*.

(1) List L.K. do Wiktora Woroszylskiego z 22 stycznia 1974 r., zbiory prywatne Natalii Woroszylskiej. (2) A. Międzyrzecki, J. Hartwig, Cz. Miłosz, *Korespondencja*, Kraków 2012, s. 513.

## 11 lutego

Wykład Leszka Kołakowskiego *The Anti-utopian Utopia of Marx* (Antyutopijna utopia Marksa) w The British Society for the Philosophy of Science w Londynie.

List The British Society for the Philosophy of Science do L.K. z 1 marca 1973 r., Archiwum L.K. w BN.

## Połowa kwietnia

Kołakowscy przyjeżdżają na kilka dni do Francji i RFN. Święta wielkanocne (14–15 kwietnia) spędzają u Piotra i Hanny Słonimskich

---

\* Informacje o jego wykładach i seminariach na Uniwersytecie Yale w latach 1974–1975 pochodzą od archiwistki Nancy F. Lyn.

w Gif-sur-Yvette pod Paryżem (1). Następnie w Niemczech Leszek Kołakowski ma wykład (miejsca nie udało się ustalić) z okazji 250. rocznicy urodzin Kanta (2).

(1) List L.K. do Artura Międzyrzeckiego z 27 kwietnia 1974 r., korespondencja A. Międzyrzeckiego, Muzeum Literatury. (2) Drukowany następnie jako *Werden wir noch Kant lesen?*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 20 kwietnia 1974; na ten fakt zwróciła mi uwagę Pani Tamara Kołakowska, przysyłając uwagi do tekstu „Kroniki”.

## Kwiecień

W paryskiej „Kulturze” (nr 4) ukazują się wspomnienia Leszka Kołakowskiego o Irenie Krońskiej, zmarłej 16 stycznia 1974 roku.

W kraju zostaje podtrzymany zakaz druku prac Leszka Kołakowskiego i pozytywnego eksponowania jego osoby. W *Księdze zapisków i zaleceń GUKPPiW* czytamy:

W prasie, radio i TV nie należy dopuszczać do eksponowania nazwisk bądź podkreślania w sensie pozytywnym dorobku naukowego następujących osób:

- Bronisława Baczki
- Włodzimierza Brusa
- Leszka Kołakowskiego
- Krzysztofa Pomiana

Można natomiast zwalniać krótkie informacje na temat opublikowanych przez nich prac, jak również wszelkie materiały polemizujące z ich twórczością.

*Czarna księga cenzury PRL*, cz. 1, Londyn 1977, s. 53.

## Maj

Polemika Leszka Kołakowskiego z Edwardem P. Thompsonem: „angielski historyk, ex-komunista, ale bardzo leftystyczny” (1). Kołakowski odpowiada na jego stustronicowy list *An Open Letter to Leszek Kolakowski* (List otwarty do Leszka Kołakowskiego) drukowany w roczniku „The Socialist Register” w 1973 roku, dwudziestopięciostronicowym listem opublikowanym w tym samym piśmie rok później i zatytułowanym *My correct view on everything* (Moje słuszne

poglądy na wszystko) (2). List Kołakowskiego jest jego symbolicznym zerwaniem z marksizmem.

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 1 czerwca 1974 r., Archiwum L.K. w BN. (2) „The Socialist Register” 1974; polski przekład listu L.K. w: *Moje słuszne poglądy na wszystko*, „Aneks” 1978, nr 18.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski kończy wprowadzanie zmian do pierwszego tomu *Głównych nurtów marksizmu*: „Niestety, pozostaje trzeci tom do napisania, prawdziwe nieszczęście. Jakem Ci mówił, liczę na to, że gdy się z tym uporam, nie wezmę więcej do ręki żadnego dzieła marksistowskiego”.

List L.K. do Jana Jarosławskiego z 18 czerwca 1974 r., Archiwum L.K. w BN.

## 5 czerwca

Leszek Kołakowski zostaje członkiem Bayerische Akademie der Schönen Künste w Monachium.

Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

## 6 czerwca

Niemiecki pisarz Heinrich Böll organizuje w Bonn konferencję prasową z sygnatariuszami rezolucji pisarzy zachodnich skierowanej do Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w Helsinkach obradującej w Genewie. Wśród zaproszonych był Leszek Kołakowski, który podpisał *Der Appell der Schriftsteller* – apel pisarzy o ułatwienie kontaktów międzyludzkich, zmianę polityki kulturalnej oraz informacyjnej w Europie.

Apel podpisali również Henrich Böll, Friedrich Dürrenmatt, Pierre Emmanuel, Günter Grass, Graham Green, Eugène Ionesco, Sigfried Lenz, Mary McCarthy, Norman Mailer, Artur Miller, Harald Pinter, Denis de Rougemont, John Updike, Vercors, Per Waestberg, Angus Wilson, „Frankfurter Rundschau”, 7 czerwca 1974.

## Połowa roku

Leszek Kołakowski poznaje rosyjskiego pisarza Władimira Maksimowa i Rosjan związanych z pismem „Kontinent” (ukazywało się po rosyjsku i niemiecku), z którym rozpoczyna współpracę. Drukuje w nim fragment pierwszego tomu *Głównych nurtów marksizmu* pod tytułem *Drei Leitmotive der marxistischen Theorie* (1).

We Florencji wychodzi wybór esejów Kołakowskiego w języku rosyjskim, tłumaczonych przez Michaiła Kolcowa, *Pochwała nieposledowatelnosti* (2).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 7 września 1974 r., Archiwum „Kultury”; „Kontinent” 1974, t. 2. (2) Wydane przez Edizioni Aurora 1974.

## Lipiec

W „Ognisku Polskim” w Londynie Kołakowscy spotykają się na obiedzie z Antonim Słonimskim. Było to ich ostatnie wspólne spotkanie przed śmiercią poety, współtwórcy Skamandra.

L.K., *Odwiedziny u Antoniego, w pamięci*, „Więź” 1994, nr 9.

## Sierpień

Kołakowscy przebywają na wakacjach w Grecji, dwa tygodnie na wyspie Spetses, gdzie poruszają się wynajętym samochodem. Potem przez kilka dni są jeszcze we Włoszech, gdzie Kołakowski ma wykład w Wenecji. „W Grecji było to kilka dni po *contre-coup* i naród upaja się demokracją\*. Pojeździliśmy także po różnych sławnych antykwariatach, raczej melancholijnie spoglądając na szczątki naszej kultury” (1). Wracają 26 sierpnia i zastają przesłany przez Stefana Swieżawskiego pierwszy tom jego *Dziejów filozofii europejskiej w XV wieku* (2).

(1) List L.K. do Cz. i J. Miłoszów z 20 września 1974 r. w: *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 155. (2) List L.K. do Stefana Swieżawskiego z 27 września 1974 r., korespondencja S. Swieżawskiego, Dział Rękopisów, Biblioteka Jagiellońska.

---

\* Po upadku dyktatury „czarnych pułkowników” w sierpniu 1974 r.

## 31 sierpnia

Leszek Kołakowski wyraża zgodę na propozycję Konstantego A. Jeleńskiego (1), by wziął udział w projekcie socjologa z Harvardu, Daniela Bella, przewidującym organizację trzech seminariów ze „stałą” ekipą (*core group*). Miałyby być one firmowane odpowiednio nazwiskami Bella, Kołakowskiego i Habermasa. Kołakowski jako dyrektor jednego z trzech seminariów miałby być odpowiedzialny za seminarium poświęcone krytyce filozoficznej. Projekt Bella był inspirowany przez Jeleńskiego, który czuwał nad nim z ramienia International Association for Cultural Freedom (IACF). Kołakowski – jak pisze później Jeleński – napisał też „świetny tekst wprowadzający” do filozoficznej tematyki seminarium na pierwsze spotkanie grupy założycielskiej w grudniu 1974 roku w Paryżu (2).

(1) „Nie potrzebuję Ci mówić jak bardzo cieszy mnie Twoja zasadnicza zgoda” – Konstanty A. Jeleński w liście do L.K. z 5 września 1974 r., powołując się na jego list z 31 sierpnia 1974 r., Archiwum L.K. w BN. (2) List Konstantego A. Jeleńskiego do L.K. z 22 grudnia 1974 r., Archiwum L.K. w BN.

## Wrzesień 1972–wrzesień 1974

Na zaproszenie różnych uniwersytetów i towarzystw Leszek Kołakowski wygłosił pojedyncze wykłady: jeden w Wenecji oraz po dwa w Oksfordzie i Londynie. Był promotorem trzech doktorantów oraz pomagał kilku innym doktorantom, nie będąc ich oficjalnym promotorem.

Raport L.K. w ASC 1972–1974, Archiwum L.K. w BN.

## Trymestr jesienny, All Souls College

Leszek Kołakowski i Zbigniew Pełczyński, oksfordczyk zajmujący się filozofią polityczną, prowadzą seminarium o Heglu i Marksie, zapraszają na nie m.in. Davida McLellana.

Raport L.K. w ASC 1972–1974, Archiwum L.K. w BN.

## Październik

W paryskiej „Kulturze” ukazuje się wspomnienie Leszka Kołakowskiego o Marii Ossowskiej, zmarłej 13 sierpnia 1974 r. (1).

Leszek Kołakowski próbuje przedłużyć umowę o pracę w IFiS PAN i pisze w tej sprawie wstępny list do Jana Szczepańskiego, zaznaczając, że wciąż uważa się za pracownika tego Instytutu (2). W związku ze swoim wyjazdem na wykłady do New Haven z początkiem nowego roku pisze: „Bardzo mnie tam namawiają na stałą profesurę, ale na razie intencją moją jest wrócić do Oxfordu. W ogólności jednak nie rezygnuję bynajmniej z idei powrotu do Polski”.

(1) L.K., *Zamiast kwiatów na grób Pani Marii*, „Kultura” (Paryż) 1974, nr 10. (2) List L.K. do Jana Szczepańskiego z 25 października 1974 r., Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## 4 listopada

W związku z usunięciem z pracy ośmiu profesorów filozofii Uniwersytetu Belgradzkiego Leszek Kołakowski pisze list w ich obronie do dziekana Wydziału Filozoficznego Simy Ćirkovića.

Kopia listu, Materiały do działalności politycznej L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 11 listopada

W urzędowej odpowiedzi Jana Szczepańskiego na list Kołakowskiego z 25 października czytamy: „Z zainteresowaniem przeczytałem też stwierdzenie, że uważa się Pan za pracownika naszego Instytutu. Otóż, aby jednak zachować formalną ciągłość stosunku służbowego potrzebne byłoby Pana formalne podanie do Polskiej Akademii Nauk skierowane poprzez Dyрекcję naszego Instytutu. Wydaje mi się, że utrzymanie stosunku służbowego byłoby nadal możliwe chociaż decyzja w tej sprawie nie zależy ode mnie”.

Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## 2 grudnia

Leszek Kołakowski zwraca się formalnie z pismem do dyrekcji Instytutu Filozofii i Socjologii PAN w sprawie bezpłatnego urlopu. W tym bardzo krótkim liście czytamy: „Proszę uprzejmie, jeśli to możliwe, o dalszą prolongatę mego bezpłatnego urlopu z pracy w Instytucie na dwa lata”.

Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## Druga połowa grudnia

Kołakowscy wyjeżdżają na święta Bożego Narodzenia do Piotra i Hanny Słonimskich pod Paryż. W czasie tego wyjazdu ma miejsce spotkanie w Paryżu z Konstantym A. Jeleńskim poświęcone organizacji seminarium według projektu Daniela Bella (1). 27 grudnia Kołakowski spotyka się z Giedroyciem, który w liście napisał: „Kołakowskich widziałem wczoraj. Jeśli nie będzie kłopotów z wizą, to jadą do Yale za jakiś tydzień” (2).

(1) List Konstantego A. Jeleńskiego do L.K. z 22 grudnia 1974 r., Archiwum L.K. w BN. (2) List Jerzego Giedroycia do Czesława Miłosza z 28 grudnia 1974, [w:] J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1973–2000*, s. 114.

## 1975

Prawie cały 1975 rok Leszek Kołakowski przebywa z rodziną w New Haven, ma status *visiting professor* na Uniwersytecie Yale. Pracuje jako profesor filozofii i nauk politycznych, pisząc jednocześnie trzeci tom historii marksizmu.

Bierze udział w kilku ważnych międzynarodowych konferencjach z filozofii politycznej, w tym konferencji „Political Theory and Political Education” (Teoria polityczna i edukacja polityczna) w Nowym Jorku, gdzie referaty mają Charles Taylor, Allan Bloom, Michael Walzer. W konferencji udział jako goście biorą również: Hannah Arendt, Jürgen Habermas, Gregory Vlastos.

*Political Theory and Political Education*, ed. M. Richter, New Jersey 1980, <http://icspt.uchicago.edu/about.html> [dostęp 24.04.2013].

## 2 stycznia

Leszek Kołakowski na prośbę Ryszarda Herczyńskiego pisze list do Alfreda Tarskiego w sprawie pomocy dla radzieckiego matematyka Lwa Ładożyńskiego, który został skazany na trzy lata łagru i trzy lata zesłania.

List L.K. do Alfreda Tarskiego z 2 stycznia 1975 r., Alfred Tarski Papers, Bancroft Library.

## 5 stycznia

Kołakowscy przybywają do New Haven, urządzają się w domu przy Ridgewood Avenue 184 w pobliskim Hamden.

List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 31 stycznia 1975 r., Archiwum L.K. w BN.

## Trymestr zimowy, Yale University

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium kursowe Pascal, we czwartki, godziny 10:30–12:20. W opisie seminarium czytamy: „The problem of faith and reason; the question of the relationship of Pascal and Descartes” (Problem wiary i rozumu; kwestia relacji Pascala i Kartezjusza). Jego tekst *Fabula mundi et nez de Cleopatre* (1) jest zapewne powiązany z tym seminarium.

L.K. *Fabula mundi et nez de Cleopatre*, „Revue Internationale de Philosophie, 1975, nr 111–112.

## 20 stycznia

Leszek Kołakowski wyrabia sobie roczną kartę do Yale University Library (1). Kiedy dowiaduje się od Jerzego Giedroycia, że zdecydował się on wydać *Główne nurty marksizmu* w Instytucie Literackim w Paryżu, odpowiada: „ku wielkiej mojej radości, postanowił Pan wydać moją kobylę” (2) i dopytuje o szczegóły. W lutym ma rozmawiać w sprawie Lwa Ładożyńskiego z rosyjskim emigrantem Pawłem Litwinowem (3).

(1) Gabinet prof. L. Kołakowskiego w Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu.

(2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 25 stycznia 1975 r., Archiwum Instytutu Li-



## 24 stycznia

Dyrektor IFiS PAN Jan Szczepański – w związku z pismem Leszka Kołakowskiego – informuje sekretarza Wydziału I Nauk Społecznych PAN w Warszawie, Władysława Markiewicza, iż wobec tego, że Kołakowski „otrzymał przedłużenie urlopu bezpłatnego do końca 1972 r. i nie prosił o dalsze udzielenie urlopu na rok 1973 i 1974”, nie może wnioskować o przedłużenie urlopu, ponieważ nie jest on już formalnie pracownikiem PAN. Sprawa znajduje swój negatywny finał w liście z 3 lutego 1975 roku Wiesława Domaradzkiego, naczelnika Oddziału Osobowego, do Leszka Kołakowskiego, w którym czytamy: „Uprzejmie zawiadamiam, że wobec nie stawienia się Obywatela Profesora do pracy po wykorzystaniu urlopu bezpłatnego jak również nie przedstawienia prośby o dalsze przedłużenie urlopu po dniu 1 stycznia 1973 r. stosunek pracy z Obywatелеm Profesorem został rozwiązany z dniem 31 grudnia 1972 r.”

Oba listy znajdują się w: Teczka personalna L.K., Archiwum IFiS PAN.

## 31 stycznia

W liście do Ryszarda Herczyńskiego Kołakowski pisze, że są już jako tako urządzeni, że kupili używany japoński samochód, a w dalszej części zaznacza: „Wykładam normalnie i jestem nawet dość zajęty [...] W Nowym Jorku byliśmy tylko raz” (1). W innym liście, datowanym tego samego dnia, pisze projekt listu zbiorowego do prasy amerykańskiej w obronie ośmiu profesorów filozofii zwolnionych z Uniwersytetu w Belgradzie w poprzednim roku (2).

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 31 stycznia 1975 r., Archiwum L.K. (2) Brulion listu *To the Editor*, Materiały do działalności politycznej L.K., Archiwum L.K. w BN.

27 lutego

Emisja wykładu Leszka Kołakowskiego w Radiu Bawarskim *Unsicherheit* (Niepewność).

Wydrukowany w „Merkur” 1975, zesz. 6.

5 marca

Leszek Kołakowski wygłasza odczyt wprowadzający *Introduction: Need of Utopia, Fear of Utopia* (Wprowadzenie: Potrzeba utopii, lęk przed utopią) do dyskusji na sesji „Radicalism in the Contemporary Age” (Radykalizm w dobie współczesnej) w Research Institute on International Change na Uniwersytecie Columbia w Nowym Jorku.

L.K., *Introduction: Need of Utopia, Fear of Utopia*, [w:] *Radicalism in the Contemporary Age*, ed. Seweryn Bialer, t. 2, Boulder, Colorado 1977, s. 3–11.

Trymestr wiosenny, Yale University

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium kursowe *Formation of Leninist Ideology* (Formowanie się ideologii leninizmu), środy, godz. 13.30–15.20. W opisie seminarium czytamy: „Analiza głównych etapów marksizmu rosyjskiego przed rewolucją październikową akcentująca najważniejsze filozoficzne i teoretyczno-polityczne konflikty wśród marksistów. Szczególny nacisk położony jest na genezę i osobliwości leninowskiej wersji marksizmu”. Seminarium to, jak można sądzić, oparte jest na końcowych rozdziałach (XV–XVIII) napisanego już drugiego tomu *Głównych nurtów marksizmu*.

23 kwietnia

Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Utopia and anti-utopia in marxism* (Utopia i antyutopia w marksizmie) na Uniwersytecie Columbia w Nowym Jorku. Ten sam wykład przedstawia 30 kwietnia na Uniwersytecie Princeton (Program in Russian Studies) w stanie New Jersey.

List Stephena F. Cohena do L.K. z 15 kwietnia 1975 r., Archiwum L.K. w BN.

## Maj

W związku ze stuleciem urodzin Thomasa Manna Leszek Kołakowski odpowiada na ankietę przesланą przez Marcela Reich-Ranickiego; jego odpowiedź na pytanie, co zawdzięcza Thomasowi Mannowi, zostaje opublikowana we „Frankfurter Allgemeine Zeitung”. Na to samo pytanie odpowiadają m.in. Graham Greene, Wolfgang Harich, Golo Mann.

„Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 31 maja 1975.

### 16–18 maja

Podczas III Kongresu Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce (Polish Institute of Arts and Sciences of America, PIASA) na Uniwersytecie McGill w Montrealu Leszek Kołakowski bierze udział w panelu dyskusyjnym sekcji nauk politycznych na temat „Poland in the Last Quarter of the Twentieth Century” (Polska w ostatnim ćwierćwieczu dwudziestego wieku). Przewodniczy – sowietolog Adam Bromke, dyskutanci: Zbigniew Brzeziński, Zbigniew Fallenburg, Stanisław Gella, wydawca Andrzej Stypułowski. (1) 18 maja bierze udział w drugim panelu dyskusyjnym, tym razem sekcji Filozofii, na temat „The Development of Polish Marxist Philosophy” (Rozwój polskiej filozofii marksistowskiej) z udziałem Andrzeja Krawczyka (przewodniczącego), Zbigniewa Jordana, Andrzeja Rzaczyńskiego i Andrzeja Woźnickiego.

Na kongresie dochodzi do spotkania po czterdziestu latach Leszka Kołakowskiego ze szkolnym kolegą z Radomia Andrzejem Pinno. Barbara Pinno tak pisze o ich spotkaniu: „podczas III Kongresu Polskich Naukowców i Artystów na Uniwersytecie McGill w Montrealu. Obaj byli już profesorami na amerykańskich uczelniach, obaj zaproszeni zostali do uczestniczenia, choć w odmiennych sekcjach. Prof. Kołakowski po swoim wystąpieniu był oczywiście w kularach przez wszystkich oblegany, ale wypatrzył mojego męża trzymającego się na uboczu, ucieszył się bardzo i głośno powiedział: «Jędrus! Nie do wiary!». Odwiedziliśmy go później w Bostonie, gdzie przyjął nas niezwykle serdecznie i gościnnie” (2).

(1) Zapis dyskusji w: „Slavic Review” 1975, nr 4. (2) List Barbary Pinno do autora z 20 czerwca 2012 r., Archiwum W. Chudoby. Najpewniej było to New Haven, a nie Boston.

## Pierwsza połowa lipca

Leszek Kołakowski wraz z Tamarą i Agnieszką spotykają się z Czesławem Miłoszem w Nowym Jorku.

Informacja Agnieszki Kosińskiej w liście do autora z 20 grudnia 2012 r., Archiwum W. Chudoby.

## Druga połowa lipca

Leszek Kołakowski wyjeżdża z grupą pracowników Princeton na dwa tygodnie do Europy. W dniach 25–31 lipca uczestniczy w konferencji na temat stalinizmu w Bellagio (1) nad jeziorem Como we Włoszech, gdzie wygłasza wykład *Marxist Roots of Stalinism* (Marksistowskie korzenie stalinizmu). 20 września 1977 roku Radio Bawarskie emituje niemiecką wersję wykładu *Die marxistischen Wurzeln des Stalinismus*.

W wolnym czasie pisze tam satyryczny tekst (pastisz) *30<sup>th</sup> Anniversary of the New Order in Europa: Victory for Common Sense!* – ogłoszony rzekomo – jak głosi nadtytuł – w „The New York Times” z 8 maja (2). W liście do Giedroycia zaznacza: „Był to właściwie tekst, który napisałem i rozdałem na jednej konferencji naukowej we Włoszech i był on wymierzony przeciwko Amerykanom – niektórym – tam obecnym; ale o tym nie chce w druku wspominać, bo nie chcę urażać Tuckera, który był organizatorem konferencji” (3). 4 maja 1976 roku Radio Bawarskie emituje niemiecką wersję tego satyrycznego tekstu pt. *Wenn Hitler den Krieg gewonnen hätte*.

(1) List Roberta C. Tuckera do L.K. z 21 marca 1975 r., Archiwum L.K. w BN; (2) Pierwodruk w: „Survey” 1975, nr 4; polskie tłumaczenie *Trzydziesta rocznica Nowego Ładu w Europie – zwycięstwo zdrowego rozsądku*, „Kultura” 1976 nr 5. (3) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 15 marca 1976 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## Lipiec

Konstanty A. Jeleński przesyła Kołakowskiemu do przeczytania memorandum Daniela Bella w sprawie wspólnie organizowanego seminarium i prosi go o opinię. Pierwsze seminarium z tego cyklu odbyło się w Berlinie Zachodnim w grudniu 1975 roku, a zaproszeni byli m.in.: Mihailo Marković, Paul Feyerabend, Ernest Gellner, Jürgen Habermas, Jehuda Elkana, Hilary Putnam i Stefan Amsterdamski. Kołakowski zapowiedział, że na drugie seminarium przygotowuje referat *Sein-Sollen Dilemma*.

List Konstantego A. Jeleńskiego do L.K. z 31 lipca 1975 r., Archiwum L.K. w BN. Referat został ogłoszony w we wrześniu 1976 roku w Wenecji, por. s. 296.

## Sierpień

Trzytygodniowe rodzinne wakacje Kołakowskich w New Hampshire i Maine w USA; spotykają się na Cape Cod ze Stanisławem Barańczakiem. W sierpniu w New Haven Leszek Kołakowski spotyka się po raz drugi ze szkolnym kolegą Andrzejem Pinno i jego żoną Barbarą.

## Wrzesień

Kołakowscy zdecydowali o powrocie do Oksfordu. Leszek w liście do Andrzeja Pinno pisze: „ostatecznie postanowiliśmy, po długich wahaniach, wrócić w styczniu do Anglii” (1). W liście do Jerzego Giedroycia wyjaśnia przyczyny wyjazdu z New Haven: „Jestem zatem nader rzadkim przypadkiem kogoś, kto wraca przez Atlantyk w stronę wschodnią z własnej woli. Jedną z przyczyn tej decyzji jest potrzeba bliższego i lepszego kontaktu z Polską i sprawami polskimi” (2). W kolejnym liście do redaktora czytamy: „Wszyscy tutaj uważają nas za obłąkanych: bo kto przy zdrowych zmysłach mając dożywotnią profesurę na jednym z najlepszych uniwersytetów świata wraca do nędzarskiej Anglii. Nie ukrywam, że wahaliśmy się długo. W końcu jednak irracjonalne względy przeważały” (3).

(1) List L.K. do Andrzeja Pinno z 2 września 1975 r.; kopia listu otrzymanego od Barbary Pinno. (2)–(3) Listy L.K. do Jerzego Giedroycia z 4 września i 3 października 1975 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## Trymestr jesienny, Yale University

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium *Mysticism and Time* (Mistycyzm i czas). W opisie seminarium czytamy: „Dyskusja nad niektórymi ważnymi tekstami mistycyzmu europejskiego (począwszy od Plotyna) dotyczącymi czasu i doświadczenia czasu. Możliwe są dygresje o tekstach (np. św. Augustyna) nie ściśle mistycznych. W późniejszych epokach historycznych omawiane są teksty niemieckie. Pożądana jest umiejętność czytania po łacinie i po niemiecku”.

Prowadzi także wykłady z fenomenologii i Husserla na podstawie wydanej latem przez Yale University Press książki *Husserl and search for certitude*.

List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 10 października 1975 r., Archiwum L.K. w BN.

### 23–24 października

Leszek Kołakowski wyjeżdża do Ann Arbor, gdzie na University of Michigan wygłasza wykład na zaproszenie Center for Russian and East European Studies Uniwersytetu Michigan (1). 24 października ma odczyt dla Polonii, głównie o relacjach polsko-rosyjskich. Na specjalnie zaaranżowanym spotkaniu z Andrzejem Ehrenkreutzem i Jerzym Lerskim z Kongresu Polonii Amerykańskiej, dyskutuje o programie Północnoamerykańskiego Studium Spraw Polskich\* oraz dokonuje wpłaty na jego konto. Poza tym rozmawia z Josifem Brodskim i Aleksandrem Jakuszewem (2).

(1) List Henryka Skolimowskiego do L.K. z 12 września 1975 r., Archiwum L.K. w BN. (2) Niedatowany list L.K. do Jerzego Giedroycia z początku listopada 1975 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

---

\* Północnoamerykańskie Studium Spraw Polskich powstało na początku lat siedemdziesiątych XX w. z inicjatywy działaczy Kongresu Polonii Amerykańskiej; w okresie PRL-u wspierało opozycję demokratyczną, a potem NSZZ „Solidarność”, jednym z współzałożycieli był islamista, profesor historii na University of Michigan Andrzej Stefan Ehrenkreutz.

## Listopad

W związku z osiemdziesiątą rocznicą urodzin Antoniego Słonimskiego (ur. 15 listopada 1895 roku) Leszek Kołakowski przekazuje telefoniczne życzenia z New Haven do redakcji londyńskich „Wiadomości”, emisja 16 listopada w Radio Wolna Europa.

### 15 listopada

Podczas konferencji „Eastern Europe: Stability or Recurrent Crises?” (Europa Wschodnia: stabilizacja czy powtarzające się kryzysy?), odbywającej się w Airlie House w Warrenton, w stanie Wirginia – Leszek Kołakowski wygłasza referat *Intellectuals, Youth, Ideology* (Intelektualiści, młodzież, ideologia). Polemiczny tekst pisze Melvin Croan, politolog z University of Wisconsin.

L.K., *Intellectuals, Youth, Ideology*, Department of State Washington DC, Office of External Research, 1975. M. Croan, *Commentary on Leszek Kolakowski 'Intellectuals, Youth, Ideology'*, Madison 1975; oba teksty przesłał autorowi Józef Zajac, pracujący w Bibliotece Uniwersytetu Harvarda.

### 17 listopada

Leszek Kołakowski ma wykład *The Concept of Counterrformation* (Pojęcie kontrreformacji) na Uniwersytecie Harvarda w Cambridge w stanie Massachusetts.

List Myron P. Gilmore do L.K. z 28 października 1975 r., Archiwum L.K. w BN.

## Grudzień

Leszek Kołakowski podpisuje „List 59” – protest przeciw przygotowanym przez władze PRL zmianom w konstytucji. Został on złożony 5 grudnia 1975 roku w Kancelarii Sejmu przez profesora Edwarda Lipińskiego.

Publikacja „Listu 59” w: „Kultura” (Paryż) 1976, nr 1–2.

1976

**6 stycznia**

Powrót Kołakowskich do Oksfordu po rocznym pobycie w New Haven.

List L.K. do Jerzego Giedoycia z 15 grudnia 1975 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

**26 stycznia**

Na zebraniu Zrzeszenia Studentów i Absolwentów Polskich na Uchodźstwie w Polskim Ośrodku Kulturalnym w Londynie Leszek Kołakowski wygłasza przemówienie wspierające protest wobec planowanych przez władze PRL zmian w polskiej konstytucji.

*Przemówienie prof. Leszka Kołakowskiego*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 31 stycznia 1976 („Tydzień Polski”, nr 5).

**13 lutego**

Leszek Kołakowski wygłasza główne przemówienie podczas polsko-angielskiej manifestacji protestacyjnej przeciw zmianom w Konstytucji PRL w sali Imperial College w Londynie; przemawiali także: George Bradley, Richard Moore (sekretarz Międzynarodówki Liberalnej), profesor Michael Foot i Edward Raczynski.

A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, s. 400; *Akcja niepodległościowa na terenie międzynarodowym 1945–1990*, red. T. Piesakowski, Londyn 1999, s. 439.

**Trymestr wiosenny, All Souls College**

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium dla studentów na temat Pascala. W seminarium tym bierze udział Leon Wieseltier, który wspominając filozofa po śmierci, napisał:

Przypadło mi w udziale przygotowanie referatu o Lucien Goldmannie i jego słynnej interpretacji Pascala [...]. Kołakowski mnie wysłuchał



i pogratulował kilku spostrzeżeń o podobieństwie myśli Goldmanna i Lukácsa, po czym przeszedł do własnej oceny samego tekstu i wyłożonej w nim teorii. Prędko wykazał prymitywizm założenia Goldmanna o prostej zależności między pozycją społeczną danej klasy a jej osiągnięciami kulturowymi; i poszedł jeszcze dalej. Wygłosił wykład – którego nigdy nie zapomnę – o różnicy między „rzeczywistą świadomością klasową” a „możliwą świadomością klasową” oraz szkodach, jakie wyrządziła ona rozumieniu humanistycznemu. [...] Leszka najbardziej stymulowało odwieczne, lecz wiecznie aktualne, poszukiwanie prawdy, nazwane niegdyś czule metafizyką. To Pascal zaprowadził go do Goldmanna, a nie na odwrót. Lub, mówiąc ściślej, Goldmann sam przyszedł do Kołakowskiego, w jednym z okropnych kapryśków historii, w zatrutej atmosferze marksizmu-leninizmu w Polsce; lecz kiedy Goldmann przestał dla niego istnieć, Pascal istniał nadal.

Seminarium o Pascalu jest związane z powstającym wtedy trzecim tomem *Głównych nurtów marksizmu*, a dokładniej z rozdziałem IX poświęconym strukturalizmowi genetycznemu Goldmanna.

L. Wieseltier, *Leszek*, „Zeszyty Literackie” 2009, nr 3.

## Kwiecień

Leszek Kołakowski dzieli się uwagami z Jerzym Giedroyciem po przeczytaniu książki Ludwika Chajna *Wolnomularstwo w II Rzeczypospolitej*, którą określa jako bardzo ciekawą. W kolejnym liście do niego pisze, że znał wielu ludzi, o których mowa w tej książce (1).

W Instytucie Literackim w Paryżu ukazuje się pierwszy tom *Głównych nurtów marksizmu* Kołakowskiego (2).

Leszek Kołakowski pisze wstęp do tekstów nadesłanych jako odpowiedzi na ankietę kwartalnika „Aneks” pod tytułem *Głosy z kraju o chrześcijaństwie, socjalizmie, kościele i polityce* oraz wypowiada się w ankiecie (3). Materiały ankiety\* świadczyły o zbliżaniu się środowiska polskiej lewicy (w tym rewizjonistów) do religii chrześcijańskiej (4) i ukazały się w „Aneksie” (1976, nr 12 i 1977, nr 13–14).

(1) Listy L.K. do Jerzego Giedroycia z 13 kwietnia i 1 maja 1976 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”; książkę Chajna opublikowało w 1975 r. wydawnictwo

\* Głos w ankiecie zabierali także m.in.: M. Korybut [Antoni Macierewicz], *Refleksje o opozycji*; ks. Stanisław Małkowski, *Msza św. w intencji s.p. Jana Wolskiego*; F. Niedolski [Stanisław Barańczak], *Dlaczego nie całkiem jestem chrześcijaninem*.

Czytelnik. (2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 1 maja 1976 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (3) L.K., *Słowo wstępne do tekstów z kraju o Kościele i Polsce* oraz tenże, *O tak zwanym kryzysie chrześcijaństwa*, oba teksty w: „Aneks” 1976, nr 12. (4) D. Gawin, *Wielki zwrot*, Kraków 2013, s. 253.

## 8 kwietnia

Emisja w Radiu Bawarskim wykładu Leszka Kołakowskiego *Der Mythos der menschlichen Einheit* (Mit jedności człowieka).

## 23 kwietnia

W londyńskim mieszkaniu Marii Hirszowicz Kołakowski bierze udział w spotkaniu dyskusyjnym „Socjalizm i demokracja” poświęconym książce Włodzimierza Brusa *Uspołecznienie a ustroj polityczny: na tle doświadczeń socjalizmu wschodnioeuropejskiego*. Swoją wypowiedź zawarł on potem w recenzji *Uwagi o książce Brusa*. W dyskusji nad książką udział wzięli Stanisław Gomułka, Maria Hirszowicz, Aleksander Matejko.

List Eugeniusza Smolara do L.K. z 4 kwietnia 1976 r., Archiwum L.K. w BN; W. Brus, *Uspołecznienie...*; recenzja L.K. w „Aneks” 1977, nr 15.

## 1 maja

Leszek Kołakowski przesyła oświadczenie (1) popierające akcję protestacyjną przeciwko sytuacji opozycjonistów w ZSRR i krajach socjalistycznych zorganizowaną w „Ognisku Polskim” w Londynie przez „European Liaison Group” pod przewodnictwem lorda Bethella (2).

(1) *Message from Professor Leszek Kolakowski...*, Materiały do działalności politycznej 1968–1979, Archiwum L.K. w BN. (2) IPN BU 1010/35469, k. 86.

## 4 maja

Emisja w Radiu Bawarskim wykładu Leszka Kołakowskiego *Die Unvermeidlichkeit der Sinnfrage* (Nieuchronność pytania o sens).

**22 maja**

Leszek Kołakowski na spotkaniu w Instytucie Sikorskiego w Londynie zorganizowanym przez Liberal International, międzynarodówkę skupiającą partie liberalne, ma referat na temat aktualnej sytuacji politycznej w Polsce. W spotkaniu udział biorą także Christopher Pick, Stevan K. Pavlowitch oraz Edward Raczynski.

*Akcja niepodległościowa...*, s. 73.

**24 maja**

Leszek Kołakowski w ramach The Hobhouse Memorial Lecture ma wykład *The Concept of Counter-Reformation* (Pojęcie kontrreformacji) w Bedford College na Uniwersytecie Londyńskim.

Zachował się plakat zapraszający na wykład L.K; korespondencja University of London do L.K. z 1976 r., Archiwum L.K. w BN.

**Maj/czerwiec**

Leszek Kołakowski skończył pisanie przedostatniego rozdziału trzeciego tomu swojej historii marksizmu – „o szkole frankfurckiej (ilość bezgranicznie jałowych tekstów, które w związku z tym przeczytałem, jest ogromna)”.

List L.K. do Romana Zimanda z 2 czerwca 1976 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN.

**4 czerwca**

Kołakowscy przeprowadzają się do nowego domu w Oksfordzie. Adres: Hamilton Road 77, Summertown, OX2 7QA.

List L.K. do Romana Zimanda z 2 czerwca 1976 r., korespondencja R. Zimanda, Zbiory specjalne IBL PAN.

**20–23 czerwca**

Leszek Kołakowski przebywa kilka dni w Wiedniu na zaproszenie austriackiej Partii Socjalistycznej. 21 czerwca wygłasza wykład *Die*

sogenannte *Entfremdung* (Tak zwane wyobcowanie), a następnego dnia bierze udział w dyskusji.

List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 22 czerwca 1976 r., Archiwum L.K. w BN. Dyskusja ukazała się drukiem w „Merkur” 1977, zes. 10.

## Lipiec

W liście do Wiktora Woroszyńskiego Kołakowski wspomina, że właśnie napisał dla włoskiego wydawnictwa artykuł o diable (1). Udział wzięł też długiego wywiadu dla „Herder Korrespondenz” – rozmawiała Gesine Schwan (2).

(1) List L.K. do Wiktora Woroszyńskiego z 29 lipca 1976 r., Archiwum L.K. w BN. L.K. *Diavolo*, [w:] *Enciclopedia*, t. 4, Torino 1978. (2) G. Schwan, *Der Myth, das Christentum und die Realität der Bösen. Ein Gespräch mit Leszek Kolakowski*, „Herder Korrespondenz” 1977, zes. 10.

## 1 sierpnia

Kołakowski wyjeżdżają na wakacje do Szkocji, gdzie przebywają do połowy sierpnia.

Listy L.K. do Jerzego Giedroycia z 31 lipca 1976 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## Połowa września

Zgodnie z zapowiedzią Leszek Kołakowski bierze udział w drugim seminarium filozoficznym w Wenecji (według projektu Daniela Bella) w czasie międzynarodowego kolokwium „Rechtsnormen und Wertkonflikte” (Normy prawne i konflikty wartości), które zorganizował IACF. Wygłasza referat *The Persistence of the Sein-Sollen Dilemma (O trwałości dylematu Sein-Sollen)* [1]. W następnych latach ze względu na wielkie zaangażowanie w sprawy polskie jego związki z seminarium osłabły. W Wenecji spotyka się z Józefem Czapskim, który obchodził tu osiemdziesiąte urodziny – „nasze spotkanie w Wenecji wspominam ze wzruszeniem i wdzięcznością” (2). Stąd planował wyjechać na konferencję do Berna, a potem do Paryża (3).

- (1) L.K., *The Persistence of the Sein-Sollen Dilemma*, „Man and World” 1977, nr 2 (wyd. pol. *O trwałości dylematu Sein-Sollen*, „Almanach Humanistyczny” 1986, nr 3).  
 (2) List L.K. do Józefa Czapskiego z 27 września 1977 r. w: *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 192. (3) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 31 lipca 1976 r., Archiwum L.K. w BN.

## 27–29 września

W czasie paryskiego kolokwium z okazji dwudziestej rocznicy polskich i węgierskich wydarzeń w 1956 roku *Varsovie-Budapest, 1956: La deuxième révolution d’Octobre* (Druga rewolucja październikowa), organizowanego przez kwartalnik „Aneks”, Kołakowski wygłasza referat *Le fait national, force majeure de la désintégration* (Świadomość narodowa i rozkład komunizmu). Prócz niego referaty wygłaszają Alain Besançon, Paul Thibaud, Pierre Hassner, Adam Michnik, emigranci: Andriej A. Amalrik, Péter Kende, Bronisław Baczko, Aleksander Smolar, Jiří Pelikán, Krzysztof Pomian, Pavel Tigrid, Natalia Gorbaniewska. Kolokwium towarzyszy duże zainteresowanie zachodnich mediów i największych gazet.

M. Ostrowska, *Kolokwium „1956”*, „Kultura” (Paryż) 1976, nr 11. L.K., *Świadomość narodowa i rozkład komunizmu*, [w:] *1956 – w dwadzieścia lat później z myślą o przyszłości*, Londyn 1978.

## Rok akademicki 1976/1977, All Souls College

Leszek Kołakowski prowadzi w trymestrze zimowym (styczeń–marzec) seminarium na temat *Heresy of 16th century*.

Gillian Rose broni tezy doktorskiej *Reification as a sociological category: Theodor W. Adorno’s Concept of Reification and the Possibility of a Critical Theory of Society* (University of Oxford 1976). Kołakowski pomaga jej w pracy – jak wielu innym doktorantom – nie będąc jej promotorem, czyta teksty i przez kilka lat omawia z nią kwestie związane z tezą.

## Październik

Leszek Kołakowski jest jednym z inicjatorów i członków powstałego 8 października 1976 roku w Londynie Obywatelskiego Komitetu Zbiórki na Pomoc Ofiarom Wydarzeń Czerwcowych [w Polsce]. Komitet i utworzony przez niego Fundusz Pomocy Robotnikom wspierała emigracyjna Rada Narodowa RP i rząd londyński. Komitet inicjowali Adam Ciołkosz i Tadeusz Żenczykowski, a członkami byli m.in. Jerzy Giedroyc i Aleksander Smolar. Komitetowi przewodniczył Edward Raczyński.

W związku z dwudziestą rocznicą wydarzeń 1956 roku, prócz wystąpienia na paryskim kolokwium Kołakowski ma odczyt dla Polaków w Londynie; pisze tekst dla BBC, bierze udział w dyskusji sekcji polskiej BBC, daje wywiad telewizji szwajcarskiej i udziela kilku innych wywiadów.

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 7 listopada 1976 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## 15 października

Leszek i Tamara Kołakowscy są na uroczystym obiedzie w All Souls College (1) – panowie w smokingu i w todze. Zwyczajowo – jak wspomina – „wychodząc z jadalni uniwersyteckiej, togę – to też gest rytualny – należy rzucić na ręce służących *college’u*, i w smokingu idzie się do sali deserowej. [...]. Za każdym razem, kiedy zasiadamy w sali deserowej, musi być przewodniczący stołu, zazwyczaj najstarszy z obecnych – najstarszy stażem, a nie wiekiem – członek *college’u*. I nikomu nie wolno wstać od stołu, dopóki on nie wstanie pierwszy” (2). Na deser podano pudding Nesselrode.

(1) Menu i rozmieszczenie przy stołach, Archiwum L.K. w BN. (2) L.K., *Czas ciękawy...*, cz. 2, s. 45.

## 14 listopada

Dyskusja Leszka Kołakowskiego i Bryana Magee w Londynie, w radiu BBC w audycji „Man of Ideas” na temat filozofii marksii-

zmu (niewyemitowana). Po dziesięciu latach zostanie wydrukowana w książce.

Maszynopis dyskusji, Archiwum L.K. w BN; druk w książce *The Philosophy of Marxism. A Dialogue between Leszek Kołakowski and Bryan Magee*, [w:] *Marx Refuted: the Verdict of History*, ed. R. Duncan, C. Wilson, Bath 1987.

## Grudzień

Gustaw Herling-Grudziński, Leszek Kołakowski i Jerzy Lerski zostają mężami zaufania Polskiego Porozumienia Niepodległościowego (PPN) za granicą (1). Kołakowski przesyła otrzymane z kraju dokumenty PPN do Jerzego Giedroycia i „Kultury” (2).

(1) *Oświadczenie*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 1–2; „Związkowiec”, 1 marca 1977.

(2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 10 grudnia 1976 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## 9 grudnia

Konferencja prasowa Leszka Kołakowskiego oraz Adama Michnika i Włodzimierza Brusa w siedzibie Stowarzyszenia Prasy Zagranicznej w Londynie (1) poświęcona ostatnim wydarzeniom w Polsce i działalności Komitetu Obrony Robotników\*. Brus odczytuje oświadczenie trzech organizatorów konferencji (2), a Kołakowski *Apel na rzecz robotników polskich* (3), rzecznikami *Apelu* są Brus, Kołakowski i Miłosz. Poza tym apel podpisują: Daniel Bell, Mary McCarthy, Robert Conquest, Pierre Daix, Pierre Emmanuel, Gustaw Herling-Grudziński, Edward Lipiński, Golo Mann, Czesław

---

\* Komitet Obrony Robotników (KOR) – organizacja opozycyjna wobec władz PRL powstała we wrześniu 1976 r. po protestach w czerwcu w Radomiu i Ursusie, której celem było niesienie pomocy i obrona osób represjonowanych za udział w protestach robotniczych. Początkowo jej trzon stanowili sygnatariusze *Apelu do społeczeństwa i władz PRL*: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Ludwik Cohn, Jacek Kuroń, Edward Lipiński, Jan J. Lipski, Antoni Macierewicz, Piotr Naimski, Antoni Pajdak, Jerzy Rybicki, Aniela Steinsbergowa, Adam Szczypiorski, ks. Jan Zieja, Wojciech Ziemiński. Potem dołączyli do nich: Bogdan Borusewicz, Mirosław Chojecki, Jan Kielanowski, Adam Michnik, Halina Mikołajska, Anka Kowalska, Ewa Milewicz, Zbigniew Romaszewski, Henryk Wujec i inni. We wrześniu 1977 r. KOR przekształcił się w Komitet Samoobrony Społecznej KOR.

Miłosz, Iris Murdoch, Joan Robinson, Denis de Rougemont, Laurent Schwartz, Ignazio Silone, Piotr Słonimski, Alfred Tarski. Apel zajmuje się gromadzeniem środków finansowych i pomocą robotnikom polskim, działa także w stanie wojennym.

(1) *Konferencja prasowa w Londynie*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 1–2. (2)–(3) L.K., W. Brus, A. Michnik, *The Polish Resistance* oraz *An Appeal For Polish Workers*, „The New York Review of Books”, 20 stycznia 1977; *Apel na rzecz robotników polskich (Międzynarodowy Komitet w Londynie)*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 1–2.

## 1977

### Styczeń

Kołakowski w sprawie *Głównych nurtów marksizmu* w liście do Giedroycia pisze: „Mam nadzieję, że 3 tom mój już do Pana dotarł” (1). Ponieważ rozdział dotyczący Goldmanna został źle skopiowany, w ciągu kilku dni dosyła czytelną kopię, o czym pisze w kolejnym, ale niedatowanym liście. Krzysztof Pomian zaś, omawiając historię powstania i wydania tej pracy, napisał: „Całość dotarła do wydawcy 4 lutego 1977” (2).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 22 stycznia 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) K. Pomian, *Leszek Kołakowski. Jednostka, wolność, rozum*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 lipca 2009.

### Luty

Warden John Sparrow, informuje Leszka Kołakowskiego, że jego członkostwo w All Souls College (*fellowship*) będzie od 1 sierpnia 1977 roku przedłużone na kolejne siedem lat.

List Johna Sparrowa do L.K. z 11 lutego 1977 r., Archiwum L.K. w BN.

### Pierwsza połowa marca

Leszek Kołakowski wyjeżdża do Włoch, a potem do Republiki Federalnej Niemiec. Najpierw przez sześć dni przebywa w Rzymie. Pro-



wadzi tu z Adamem Michnikiem – jak czytamy w liście – rozmowy „z różnymi politykami z partii socjalistycznej – z ludźmi z wszystkich federacji związków zawodowych, z prasą, radio, telewizją etc., starając się jakoś sprawy wschodnio-europejskie rozgłaszać. Zrobiliśmy (tj. ja i Michnik, który też tam był) nieco publicity i coś tam usiłowaliśmy wytłumaczyć. Widzieliśmy się także z [Giancarlo] Paiettą, raczej po to, żeby się mówiło, że rozmawialiśmy z komunistami, niż żeby cokolwiek osiągnąć. Zresztą był on wściekły na mnie z powodu wywiadu w telewizji włoskiej poprzedniego dnia, a skądinąd jest to zatwardziały i sztywny aparatczyk ze stalinowskiej epoki”. Wiadomo, że zostali też przyjęci przez Bettino Craxiego – włoskiego socjalistę i reformatora. Z Rzymu jadą do Niemiec Zachodnich.

List L.K. do Jana Jarosławskiego z 11marca 1977 r., Archiwum L.K. w BN.

## 16–18 marca

Leszek Kołakowski i Adam Michnik są przez trzy dni w Kolonii i w Bonn. 17 marca w Kolonii organizują konferencję prasową w hotelu Mondial na temat sytuacji politycznej w kontekście robotniczych protestów w Polsce (1). Konferencję otwiera pisarz Heinrich Böll, potem głos zabiera Kołakowski, który składa wspólne z Michnikiem oświadczenie dotyczące sytuacji w Polsce i reakcji władz polskich na powstanie zorganizowanego ruchu oporu (2), a także odczytuje treść depechy do Jiříego Hájka w sprawie nagłej śmierci czeskiego filozofa Jana Patočki (zmarłego 13 marca, po przesłuchaniu przez milicję), który „był od 1939 roku stale prześladowany przez reżimy totalitarne” (3). Depeszę podpisują i wysyłają z Kolonii Kołakowski, Böll i Michnik.

Udzielają wywiadów prasowych i telewizyjnych. Mieli w planie rozmowę w Bonn z przewodniczącym Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD), Willym Brandtem, ale przez nieporozumienie do rozmowy nie doszło (4). Rozmawiają natomiast z Richardem von Weizsäckerem i innymi liderami Unii Chrześcijańskich Demokratów (CDU).

(1) A. Chilecki, *Konferencja prasowa*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 4. (2) *Oświadczenie Prof. L. Kołakowskiego i A. Michnika*. (3) *Depesza z Kolonii do Pragi*, „Jutro Polski”

1977, nr 4. (4) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 20 marca 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## 20 marca

W liście do Jerzego Giedroycia Kołakowski wyznaje: „Otóż wszystko, co robiłem w ciągu ostatniego roku w polskich sprawach – wszystkie wywiady w telewizji, radio i prasie, rozmowy z politykami, wykłady itd. – wszystko to oparte było na założeniu, wielokrotnie przeze mnie podkreślanym, że nie jestem emigrantem; jest to ważne, tylko z tej racji mam pewien tytuł do mówienia jak gdyby, choć nie formalnie, rzecz jasna, w imieniu polskiej opozycji. Nie mogę więc w tej chwili tego wszystkiego dezawuować, oświadczając, że właśnie jestem emigrantem”. W dalszej części listu w związku z pojawiającymi się ostatnio licznymi „fałszywkami” pisze: „Dziękuję za «fałszywkę» stwierdzającą, że jestem ślepym narzędziem Bnai Brith; bardzo mi się to podobało”.

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 20 marca 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## Marzec–kwiecień

25 marca nacjonalistyczna „Deutsche National-Zeitung”, kwestionująca polskie granice zachodnie, w nawiązaniu do konferencji Leszka Kołakowskiego i Adama Michnika opublikowała fałszywy tekst podpisany rzekomo przez nich obu z podziękowaniami dla gazety. 7 kwietnia Kołakowski i Michnik piszą w tej sprawie list do tygodnika „Polityka” w Warszawie (1), a 11 kwietnia „Der Spiegel” zamieszcza ich list na swoich łamach. Fałszywka jest natychmiast reprodukowana w „Prawie i Życiu” (2). 9 kwietnia Kołakowski i Michnik wysyłają telegram informujący, że to fałszywka, do redakcji „Prawa i Życia” i „Życia Warszawy”. Redakcja „Deutsche National-Zeitung” dopiero po wyroku sądu dokonała sprostowania, w numerze z 22 kwietnia.

(1) Opublikowany w: „Kultura” (Paryż) 1977, nr 5. (2) „Prawo i Życie” 10 kwietnia 1977).

## 21–22 kwietnia

Leszek Kołakowski przebywa ponownie w Niemczech i 21 kwietnia spotyka się z Willym Brandtem, przewodniczącym SPD i Międzynarodówki Socjalistycznej – Socialist International (1). Spotkanie odbyło się w siedzibie partii w Bonn; relacjonując je, Kołakowski pisze: „była to w sumie pożyteczna rozmowa, chociaż jest on, oczywiście, bardzo ostrożny i nie chce się zbyt angażować publicznie w naszych sprawach. Niemniej Międzynarodówka ma wydać w tej sprawie oświadczenie” (2).

(1) G. Besier, *Socjaldemokracja niemiecka a polska opozycja 1966–1990*, [w:] *Polsko-niemieckie kontakty obywatelskie*, red. P. Madajczyk, P. Popieliński, Warszawa 2008.

(2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 23 kwietnia 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## Kwiecień/maj

Tygodnik „Der Spiegel” z 2 maja drukuje krytykę eurokomunizmu Leszka Kołakowskiego pod tytułem *Das Schisma steht noch aus* (1). W angielskim tłumaczeniu tekst ten zostaje potem opublikowany w „Encounter” (2), a następnie w kwartalniku „Dissent” z dołączoną polemiką Lewisa Cosera i Henry’ego Pachtera (3). Kołakowski pisze odpowiedź, która nie została jednak opublikowana w „Dissent” (4).

Polski przekład: *Euro- i azjatokomunizm: jedno czy dwoje?*, „Aneks” 1977, nr 16–17.

(2) *The Eurocommunist Schism*, „Encounter” sierpień 1977. (3) L. Coser, *The Jester Turned Prosecutor*, H. Pachter, *What Do We Ask of Eurocommunism?*, „Dissent”, Winter 1978. (4) L.K., *An inquisitor’s merciless reply*, Archiwum L.K. w BN.

## 6 maja

Leszek Kołakowski wyjeżdża na jeden dzień do Norwich, gdzie na zaproszenie UEA Philosophy Society wygłasza na University of East Anglia (UEA) wykład *Spinoza: Metaphysics of Suicide or of Self-Preservation* (Spinoza: metafizyka samobójstwa albo samozachowania).

List Timothy’ego O’Hagana do L.K. z 8 maja 1977 r., Archiwum L.K. w BN.

## 11–15 maja

Leszek Kołakowski odbywa tygodniową podróż do Berlina Zachodniego, Frankfurtu nad Menem oraz Bonn. W każdym z miast wygłasza wykłady akademickie (1).

W Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft we Freie Universität Berlin Kołakowski ma dwa wykłady. 12 maja na temat *Kritik des Entfremdungsbegriffs* (Krytyka pojęcia wyobcowania) (2). Wieczorem po wykładzie Kołakowski zostaje zaproszony na kolację do politologa Helmuta Wagnera. Wśród zaproszonych gości są także Maria Kurecka i Witold Wirpsza, Andrzej Wirth oraz Stanisław Lem, który przebywa w Berlinie na stypendium. Tu ma miejsce ostatnie spotkanie i wieczorna rozmowa Kołakowskiego z Lemem (3). Być może ona skłoniła pisarza do podjęcia, po czternastu latach (4), polemiki z Kołakowskim w sprawie jego recenzji *Summa technologie*. Píše on: „Kiedym zaś z Kołakowskim polemizował za komuny, to też tylko po niemiecku i w publikacji wydanej w RFN, rozumiejąc, że przecież gdyby zareagował, w kraju nie mógł mi wtedy odpowiedzieć” (5). Spór między nimi ożył po 1989 roku.

Drugi wykład, 13 maja, ma tytuł *Zum Verhältnis von Mythos, Metaphysik, Philosophie und Ideologie* (O stosunku metafizyki, filozofii i ideologii). Po wykładzie, na którym jest obecny Peter Raina (6), Kołakowski zostaje zaproszony do mieszkania Gesine i Aleksandra Schwanów. Ponieważ Kołakowski dostał również zaproszenie od mieszkających tu Marii Kureckiej i Witolda Wirpszy najprawdopodobniej ich także odwiedza w tym czasie (7).

(1) List L.K. do Jrzego Giedroycia z 18 maja 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) List Eberharda Lämmerta z Freie Universität Berlin do L.K. z 14 lutego 1977 r., Archiwum L.K. w BN. (3) List Stanisława Lema do Sławomira Mrożka z 22 września 1978 r. w: S. Lem, S. Mrożek, *Listy 1956–1978*, Kraków 2011, s. 704. (4) *Tako rzecze... Lem...*, s. 94. (5) S. Lem, *Sex Wars*, Kraków 2004, s. 102. (6) Raport „Sehu” – żony Petera Rainy – z dnia 21 maja 1977 r., píše o tym Peter Raina, *Bliski szpieg*, Warszawa, 2007, s. 161. (7) List Witolda Wirpszy i Marii Kureckiej do L.K. z 30 kwietnia 1977 r., Archiwum L.K. w BN.

## 15–17 maja

Leszek Kołakowski 16 maja uczestniczy we Frankfurter Spinoza-Symposion na Johann Wolfgang Goethe-Universität we Frank-

furcie na Menem, gdzie wygłasza wykład *Spinoza: Selbstmords oder Selbsterhaltungsmetaphysik* (Spinoza: metafizyka samobójstwa albo samozachowania). Z Frankfurtu udaje się do Bonn, gdzie 17 maja na uniwersytecie ma wykład (nie udało się ustalić tematu).

Listy L.K. do Jerzego Giedroycia z 6 i 18 maja 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## 22 maja

Leszek Kołakowski pisze list do Willy'ego Brandta w sprawie aresztowanych w Polsce członków Komitetu Obrony Robotników. Podobnej treści listy, z tą samą datą, wysyła także do Bettino Craxiego z Włoskiej Partii Socjalistycznej i wiceprzewodniczącego Międzynarodówki Socjalistycznej Bruno Kreisky'ego.

Materiały do działalności politycznej L.K. Archiwum L.K. w BN; fragment listu do Brandta opublikowano w artykule Gerharda Besiera, *Socjaldemokracja niemiecka a polska opozycja 1966–1990*, [w:] *Polsko-niemieckie kontakty obywatelskie*.

## Maj

Leszek Kołakowski przekazuje czekiem sumę 500 funtów brytyjskich na „Graczy”, to znaczy na fundusz KOR.

Raport „Sehu” z dnia 30 maja 1977 r. w: P. Raina, *Bliski szpieg*, s. 163.

## 26 maja

Leszek Kołakowski wraz międzynarodową grupą intelektualistów podpisuje *Apel do opinii publicznej na Zachodzie* w sprawie poszanowania praw człowieka w ZSRR i krajach Europy Wschodniej.

„Kultura” (Paryż) 1977, nr 7–8; „Liberation”, 26 maja 1977.

## 31 maja

Leszek Kołakowski sygnuje apel intelektualistów amerykańskich wzywających rząd polski do poszanowania Powszechnej Deklaracji

Praw Człowieka i układów helsińskich oraz do uwolnienia członków KOR.

*Apel intelektualistów amerykańskich*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 7–8.

## Czerwiec–sierpień

Emisja w Radiu Bawarskim cyklu sześciu audycji opartych na trzecim tomie *Głównych nurtów marksizmu* Leszka Kołakowskiego, na rozdziale XIII – *Rzut oka na przemiany marksizmu lat ostatnich* oraz na *Epilogu*.

„Marxismus im. 20. Jahrhundert”: 1. *Die sogenannte Entstalinisierung*, 23 czerwca 1977 r.; 2. *Mitteleuropäischer Revisionismus*, 30 czerwca 1977 r.; 3. *Der jugoslawische Weg*, 7 lipca 1977 r.; 4. *Frankreich zwischen Orthodoxie und Erneuerung*, 21 lipca 1977 r.; 5. *Die neue Linke*, 28 lipca 1977 r.; 6. *Epilog*, 4 sierpnia 1977 r.

## 8 lipca

W liście do Stefanii Kossowskiej, redaktor naczelnej londyńskich „Wiadomości”, Leszek Kołakowski w delikatny sposób odmawia udziału w jury Nagrody Literackiej „Wiadomości”, argumentując to tym, że ma polski paszport i nie uznaje się za emigranta (1). Podobnie później Kołakowski odmawia Józefowi Garlińskiemu (redaktorowi „Pamiętnika Literackiego”) wstąpienia do Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, gdyż nie czuje się pisarzem „emigracyjnym” (2). W zakończeniu listu do Kossowskiej czytamy: „W tej chwili wyjeżdżam na parę tygodni” i dodaje, że po powrocie będzie chciał ją odwiedzić w redakcji „Wiadomości”.

(1) List L.K. do Stefanii Kossowskiej z 8 lipca 1977 r., korespondencja S. Kossowskiej, Archiwum Emigracji. (2) List Janusza Kowalewskiego do L.K. z 14 października 1982 r., korespondencja J. Kowalewskiego, Archiwum Emigracji.

## Po 8 lipca

Leszek Kołakowski wygłasza referat na międzynarodowym sympozjum „East European perspectives” (Perspektywy Europy Wschodniej) w Luce, we Włoszech. Gustaw Herling-Grudziński w liście do

filozofa zaprasza go do Dragonei i pisze, że kiedy pojawi się 19 lipca w hotelu Il Ciocco, zatelefonuje do niego, by ustalić szczegóły jego wizyty w letnim domu pisarza (nie wiadomo jednak, czy do tej wizyty doszło).

List Gustawa Herlinga-Grudzińskiego do L.K. z 15 czerwca 1977 r., Archiwum L.K. w BN.

## 6–9 września

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na konferencję w Jerozolimie poświęconą myśli i dziełu Spinozy. Nie przyjeżdża na nią jednak ze względów zdrowotnych. Jego referat *Spinoza: Selbasmort oder Selbsterhaltungsmetaphysik* zostaje wydrukowany w książce z konferencji.

*Spinoza. His thought and work*, ed. N. Rotenstreich, N. Schneider, Jerusalem 1983.

## 16–26 września

Leszek Kołakowski wyjeżdża do Kolonii oraz Dublina (1). W Kolonii 17 września razem z Heinrichem Böllem, Władysławem Bartoszewskim, Friedrichem Dürrenmattem, Zdenkiem Młynářem i Julianem Stroynowskim uczestniczy w telewizyjnym panelu dyskusyjnym na temat „Die Intellektuellen und die Politik” (Intelektualiści i polityka). Zachował się przygotowany maszynopis jego wystąpienia (2).

Z Kolonii udaje się bezpośrednio do Dublina, gdzie bierze udział w międzynarodowej konferencji poświęconej religii „On the contemporary changes in religious consciousness” (O współczesnych zmianach w świadomości religijnej), w czasie której spotyka się z Konstantym A. Jeleńskim i Romanem Zimandem. Jeleński w liście do Czesława Miłosza z 16 października 1977 roku pisze: „W Dublinie odbyliśmy z Leszkiem Kołakowskim i Zimandem «zebranie» poświęcone zabiegom o Twoją Nagrodę Nobla. Ułożyliśmy dość szczegółowy plan akcji, rozdzielając sobie role” (3). Było to, jak można sądzić, pierwsze zebranie nieformalnej grupy polskich intelektualistów na Zachodzie, której celem było doprowadzenie do przyznania Miłoszowi literackiej Nagrody Nobla (4).

(1) Listy L.K. do Jerzego Giedroycia z 12 i 26 września 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) *Politische Verortung der Intellektuellen*, Archiwum L.K. w BN. (3) Cz. Miłosz, K. A. Jeleński, *Korespondencja*, Warszawa 2011, s. 190–191. (4) A. Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011, s. 686.

## Rok akademicki 1977/1978, All Souls College

Kołąkowski prowadzi w jednym trymestrze seminarium *Mysticism and time* (Mistycyzm i czas) oraz łączone, z innymi, seminarium *Socialism and economic growth* (Socializm i wzrost gospodarczy).

### 2 października

Feliks Mantel z Paryża za pośrednictwem Adama Ciołkosza wysuwa propozycję objęcia przez Leszka Kołąkowskiego kierownictwa Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) jako partii socjalizmu demokratycznego. Ciołkosz w liście do Kołąkowskiego pisze: „Gdyby ona Pana interesowała, dr Mantel jest gotów przybyć z Paryża do Londynu na rozmowę w trójosobowym zespole: Pan, dr Mantel i ja”. Propozycja nie została przyjęta.

List Adama Ciołkosza do L.K. z 2 października 1977 r., Archiwum L.K. w BN.

### Październik

Z okazji pięćdziesiątej rocznicy urodzin Leszka Kołąkowskiego w RFN ukazuje się okolicznościowy numer czasopisma „Europäische Ideen” (1) z dedykowanymi jubilatowi tekstami: Günter Bartsch, *Marxismus als Revolte und Dekadenz*; François Bondy, *Kolakowski: Grundmuster und Exempel*; Iring Fetscher, *Sozialismus, Toleranz und die Unentbehrlichkeit christlicher Tradition*; Ossip K. Flechtheim, *Kolakowski*; Tadeusz Nowakowski, *Praeceptor Polonorum wider Willen*; Witold Wirpsza, *Ein Künstler-Philosoph*.

Leszek Kołąkowski zostaje zagranicznym członkiem Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”. Reprezentuje komitet za granicą i jest jego przedstawicielem w kontaktach z Międzynarodówką Socjaldemokratyczną (2).



(1) „Europäische Ideen” 1977, zeszyt 33. (2) *Nowi członkowie KOR*, „Komunikat KOR”, 31 października 1977, nr 15.

## 14–17 października

Leszek Kołakowski przebywa w RFN (1) z okazji przyznania mu nagrody niemieckich księgarzy Friedenspreis des Deutschen Buchhandels. Jest też zaproszony na międzynarodowe targi książki we Frankfurcie nad Menem, gdzie wystawiano czternaście jego książek w języku niemieckim. 15 października otrzymuje depeszę gratulacyjną od Waltera Scheela, prezydenta RFN (2). 16 października na uroczystości wręczenia nagrody w kościele św. Pawła we Frankfurcie nad Menem wygłasza wykład *Erziehung zum Hass, Erziehung zur Würde* (Wychowanie do nienawiści, wychowanie do godności). Na uroczystość zostali zaproszeni Wiktor Woroszyński i Jerzy Markuszewski, ale władze uniemożliwiły im wyjazd (3).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 11 października 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) *Depesza Prez. W. Scheela do Leszka Kołakowskiego*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 12. (3) J. Markuszewski, W. Woroszyński, *List do redaktora „Polityki” dra M. F. Rakowskiego*, „Zapis” 1978, nr 5.

## 4 listopada

W radiu Londyn emitowana jest radiowa dyskusja na temat sześćdziesiątej rocznicy rewolucji październikowej. Dyskutanci: Leszek Kołakowski, Adam Ciołkosz, Rowmund Piłsudski, Eugeniusz Smolar.

K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn*, Warszawa 2009, s. 121.

## 14 listopada

Leszek Kołakowski wyjeżdża w dwunastodniową podróż do Włoch i RFN (1). 15 listopada uczestniczy w seminarium „Freedom and Socialism: historic moment of dissent” (Wolność i socjalizm: historyczny moment niezgody), zorganizowanym podczas biennale sztuki współczesnej w Wenecji, które z racji swojego tematu przewodniego nazwane zostało „biennale niezgody”. Kołakowski wygłasza referat

wprowadzający *Historical Roots of Dissent* (Historyczne korzenie niezgody) w panelu dyskusyjnym „The Proletarian Revolution and the Problem of Oppositions” (2). Raporty na seminarium przygotowała m.in.: Norberto Bobbio, Alain Besançon i Ante Ciliga. Ponadto Kołakowski pisze tekst na otwarcie wystawy Czesława Bieleckiego „Fasada i tyły”, ilustrującej łamanie praw człowieka w Polsce, która była prezentowana na biennale weneckim (3). W Wenecji spotyka się m.in. z Konstantym A. Jeleńskim oraz, po raz drugi, z Józefem Czapskim, który w liście do filozofa pisze potem: „nie zapominam naszego weneckiego spotkania w słońcu nad kanałem” (4). Z Wenecji udaje się do Monachium.

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 16 listopada 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) Program Biennale 77, Archiwum L.K. w BN. (3) Materiały do działalności politycznej L.K., Archiwum L.K. w BN. (4) List Józefa Czapskiego do L.K. z 19 marca 1981 r. w: *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 194.

### 19 listopada–25 listopada

Leszek Kołakowski przebywa około tygodnia w Republice Federalnej Niemiec. Ma tu dwa wykłady na temat języka religii: pierwszy, *Sprache und Transzendenz* (Język i transcendencia), w Monachium w ramach serii wykładów „Der Mensch und seine Sprache” (Człowiek i jego język) na zaproszenie Fundacji Carla Friedricha von Siemens (Siemensstiftung); drugi, najprawdopodobniej na ten sam temat, w Stuttgarcie. Do Oksfordu wraca 26 listopada (1). 19 grudnia Radio Bawarskie emituje wykład Kołakowskiego z Monachium (2).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 1 listopada 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) Druk wykładu L.K. w: *Der Mensch und seine Sprache*, Hg. A. Peisl, A. Mohler, Frankfurt am Main–Berlin–Wien 1979, s. 265–280.

1978

### Początek stycznia/luty

Leszek Kołakowski spotyka się z Janem Józefem Lipskim przebywającym od 3 stycznia na leczeniu kardiologicznym w Londynie (1).

4 lutego, już po jego wyjeździe, pisze do niego list na temat funduszy przekazanych na rzecz Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” przez różne osoby na Zachodzie (2).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 26 listopada 1977 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) Ł. Garbał, D. Szczërba, *Archiwum domowe Jana Józefa Lipskiego*, s. 32.

## 18 stycznia

Leszek Kołakowski pisze indywidualny list do Det Norske Nobelinstittutt w Oslo wspierający inicjatywę przyznania kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu Pokojowej Nagrody Nobla\*.

Materiały do działalności politycznej, Archiwum L.K. w BN.

## 28–30 stycznia

Kołakowskich odwiedza w Oksfordzie aktorka Halina Mikołajska – która przebywa w styczniu i lutym w Anglii – m.in. w sprawach związanych z działalnością KSS KOR. W liście do Jana Jarosławskiego Kołakowski zaznacza, że Mikołajska wyjeżdża 30 stycznia do Londynu, „ale jeszcze na parę dni wróci”. W tym samym liście dziękując za fragmenty Jaspersa o Heideggerze, pisze: „nie wiedziałem, że on do tego stopnia Heideggera nie cierpiał. Sam mam do Heideggera stosunek dwoisty: właściwie jego filozofii bardzo nie lubię (ani zresztą postaci), ale przyznaję mu pewną wielkość”.

List L.K. do Jana Jarosławskiego z 30 stycznia 1978 r., Archiwum L.K. w BN.

## 15 lutego

Leszek Kołakowski z Janem Józefem Lipskim uczestniczą w zebraniu Komitetu Obywatelskiego w Londynie, na którym postanowiono, że „pieniądze [z Funduszu Pomocy Robotnikom] są do dyspozycji

\* W liście czytamy: „Ten list ma na celu wsparcie inicjatywy wielu ludzi, którzy wierzą, podobnie jak ja, że warto wysunąć kandydaturę kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, do Pokojowej Nagrody Nobla”.

cji Funduszu Samoobrony Społecznej [KSS «KOR»] w Warszawie, co praktycznie ma wyglądać w ten sposób, że na ich żądanie lub nawet bez takiego żądania ja, jako jedyny w Anglii przedstawiciel KOR-u, będę prosił Pana Raczyńskiego, który z kolei przez Iranca-Osmeckiego będzie odpowiednie sumy wypłacał osobom jadącym do Polski lub przybyłym tutaj, na określone sprawy” (1).

Tego dnia zostaje również skierowany telegram w imieniu KSS „KOR” do Prezydium Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w Belgradzie podpisany przez Halinę Mikołajską, Kołakowskiego i Lipskiego. Telegram dotyczy sprawy aresztowanego Adama Michnika i policyjnych prześladowań w Polsce oraz zawiera apel do KBWE o użycie swoich wpływów, aby w Polsce przestrzegano zobowiązań powziętych w Helsinkach w 1975 roku (2).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 4 marca 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej KOR*, oprac. A. Jastrzębski, Warszawa-Londyn 1994, s. 231.

### 15–17 marca

16 marca Leszek Kołakowski przebywa w Genewie w związku z nominacją Bronisława Baczki na profesora Uniwersytetu Genewskiego (1). W drodze powrotnej zamierza przez dwa dni, około 18 marca, zatrzymać się w Paryżu, aby zobaczyć się z Markiem Edelmanem oraz skontaktować się z Jerzym Giedroyciem (2).

(1) List Jeana Claude’a Faveza z Uniwersytetu Genewskiego do L.K. z 28 lutego 1978 r., Archiwum L.K. w BN. (2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 4 marca 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

### 6 kwietnia

Leszek Kołakowski wyjeżdża do Kanady i USA. 7–9 kwietnia Kołakowski wygłasza referat na międzynarodowej konferencji „Consciousness and Group Identification in High Medieval Religion: Historians and Social Scientists in Dialogue” (Świadomość i identyfikacja grupowa w religijach późnego średniowiecza. Dialog historyków i przedstawicieli nauk społecznych) na York University w Toronto (1). W konferencji biorą udział m.in. amerykański socjolog Norman

Birnbaum i Jean Leclercq. Kołakowski wraca do Oksfordu około 20 kwietnia, wcześniej zatrzymując się na krótko w New Haven (2).

(1) Dział „Zachód–Emigracja”, „Kultura” (Paryż) 1978, nr 5, s. 146. (2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 22 kwietnia 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## Kwiecień

Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin Richarda Löwenthala. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu artykuł *À propos du socialisme démocratique: L'opposition entre les idées de la démocratie et des droits de l'homme* (Przyczynek do pojęcia demokracji socjalnej; prawa człowieka przeciw demokracji) do książki pamiątkowej. Józef Czapski, Gustaw Herling-Grudziński, Leszek Kołakowski, Czesław Miłosz i Bolesław Sulik podpisują Apel na rzecz zachodniej edycji „Pulsu” (2).

(1) *Sozialismus in Theorie und Praxis. Festschrift für Richard Löwenthal zum 70. Geburtstag am 15. April 1978*, Hg. H. Horn i in., Berlin–New York 1978, w języku polskim w: L.K., *Czy diabeł...*, s. 260–264. (2) „Puls” 1978, nr 2.

## 24–26 kwietnia

W czasie sympozjum „Glaube und Wissen” (Wiara i wiedza) w Bayerische Akademie der Schönen Künste w Monachium Leszek Kołakowski wygłasza referat *Wie ist eine Gottlose Wahrheit möglich? Die Antwort: auf keinerlei Weise* (Jak jest możliwa prawda bez Boga? Odpowiedź: w żaden sposób).

Druk referatu w: *Glaube und Wissen*, Hg. H. Huber, O. Schatz, Wien–Freiburg–Basel 1980, s. 202–209.

## Kwiecień–maj

W związku z deportacją z ZSRR logika Aleksandra Zinowiewa Leszek i Tamara Kołakowscy czynią starania o zaproszenie go do Wielkiej Brytanii i nagłośnienie jego sprawy. „Biografię Zinowiewa przetłumaczyła moja żona na angielski i już zainteresowałem nią różne osoby. Próbuję coś zdziałać przez tutejszych logików; może się uda”.

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 8 maja 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

9–13 maja

Leszek Kołakowski przebywa we Florencji, gdzie bierze udział w organizowanym przez European University Institute kolokwium „Ideologia i polityka” i wygłasza referat *Why an Ideology Is Always Right?* (Dlaczego ideologia ma zawsze rację?).

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 8 maja 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”; druk referatu w: M. Cranston, P. Mair, *Ideology and Politics*, Alphen aan den Rijn 1980, wyd. pol.: L.K., *Dlaczego ideologia ma zawsze rację?*, „Almanach Humanistyczny” 1984, nr 1–2.

14–18 maja

Leszek Kołakowski przebywa w Szwecji. W Sztokholmie uczestniczy w dyskusji z socjaldemokratami oraz rozmawia z Larsem Gyllenstenem\*, członkiem Akademii Szwedzkiej, sekretarzem Komitetu Noblowskiego. Gyllensten zaprasza Kołakowskiego do wypowiedzenia się w sprawie nominacji do literackiej Nagrody Nobla, a po spotkaniu pisze do niego list, dołączając broszurkę i kalendarz, w których znajdują się informacje dotyczące formalności związanych z Nagrodą Nobla (1). Najprawdopodobniej w następnym roku Kołakowski ponownie rozmawia z Gyllenstenem w obecności Katarzyny Gruber, bibliotekarki Akademii Szwedzkiej w Sztokholmie, być może w sprawie Nobla dla Czesława Miłosza; w książce Gyllenstena jest zdjęcie z ich spotkania (2).

Podczas pobytu udziela wywiadu szwedzkiej pisarce Agnecie Pleijel (3). 15 maja Kołakowski reprezentujący KSS „KOR” spotyka się z Towarzystwem Przyjaciół „Kultury” i Komitetem PPS w Sztokholmie (4). W czasie tego spotkania powołano Grupę Kontaktową Polskiego Ruchu Demokratycznego w Szwecji z opozycją w kraju, głównie z KSS „KOR”, który wspierano finansowo (5).

(1) List Larsa Gyllenstena do L.K. z 17 maja 1978 r., Archiwum L.K. w BN. (2) L. Gyllensten, *Minnen bara minnen*, Stockholm 2000, s. 271. (3) opublikowany

---

\* Lars Gyllensten (1921–2006) – lekarz i autor, redaktor kwartalnika Akademii Szwedzkiej „Artes”. Sekretarz Akademii Szwedzkiej w latach 1977–1986. Od 1974 r. był w kontakcie z Kołakowskim, dzięki niemu doszło do druku *Kuszenie świętego Piotra Apostoła* w „Artes” (1975, nr 1).

w „Aftonbladet” 1978, 17 maja. (4) „Kultura” (Paryż) 1987, nr 7–8, s. 2; Materiały do działalności politycznej, Archiwum L.K. w BN. (5) Deklaracja założycielska Grupy Kontaktowej Polskiego Ruchu Demokratycznego w Szwecji, Materiały do działalności politycznej, Archiwum L.K. w BN.

## 19–20 maja

Leszek Kołakowski bierze udział w dorocznych Römerberggespräche (Rozmowach na placu Römerberg) we Frankfurcie nad Menem, których tematem jest „Humanismus und Utopie” (Humanizm i utopia). Wygłasza wykład *Humanismus gegen Humanität* (Humanizm przeciw ludzkości) i dyskutuje z Hilde Domin. Emisja wykładu w Radiu Bawarskim 20 lipca 1977 r.

Za: <http://www.roemerberggespraeche-ffm.de/1973.html> [dostęp 12.08.2014].

## 25–28 maja

Światowy Kongres Polonii „Polonia 78 – Polonia Jutra” w Toronto, w Kanadzie. Leszek Kołakowski ma wygłosić referat *Rola i zdania Polonii wolnego świata* (1), ale nie pojawia się na kongresie.

Rękopis referatu znajduje się w Archiwum L.K. w BN.

## Lipiec

Kołakowscy spędzają pierwszą połowę miesiąca w Paryżu i okolicy na spotkaniach towarzyskich. Po powrocie Kołakowski pisze odpowiedzi na około sto listów, jakie otrzymał.

List L.K. do Jana Jarosławskiego z 16 lipca 1978 r., Archiwum L.K. w BN.

## 8–10 września

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony przez Carla Gershmana na Narodową Konwencję Socjaldemokracji USA w hotelu Roosevelt w Nowym Jorku (1). 9 września wygłasza – „główną «mowę» ideolo” (2), programowy referat *Social democracy – the challenge* (Wyzwanie

dla socjaldemokracji). Bezpośrednio po nim wystąpienie ma Sydney Hook: *A respons to conservatism* (3).

(1) List Carla Gershmana do L.K. z 27 lipca 1978 r., Archiwum L.K. w BN. (2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 24 września 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (3) Oba wystąpienia w: *The Social Democratic Challenge*, New York 1978.

## Rok akademicki 1978/1979, All Souls College

Leszek Kołakowski prowadzi trymestralne seminarium *What is wrong with the Christian moral teaching?*

Promocje prac doktorskich: Patricia Springborg, *The Concept of Needs in Marxist Thought*, Linacre/St. Anne's College, Oxford 1979.

## Październik

Leszek Kołakowski publikuje swoje głośne *credo*, które określa jego nowe myślenie polityczne *How to Be a Conservative-Liberal-Socialist: A credo* (1). W motcie do tekstu wspomina o „wielkiej i potężnej Międzynarodówce, która nigdy nie będzie istniała”. W konkluzji pisze, że „możliwą jest rzeczą być konserwatywno-liberalnym socjalistą, co na jedno wychodzi – te trzy słowa nie stanowią już zdolnych do życia i wykluczających się opcji. Powód zaś, dla którego wspomniana na wstępie wielka i potężna Międzynarodówka nigdy istnieć nie będzie, jest taki, iż Międzynarodówka nie może obiecać ludziom, że będą szczęśliwi”. Przeczytawszy ów katechizm, Zygmunt Bauman pisze do Kołakowskiego, jako Prezesa-założyciela MKLS (Międzynarodówki Konserwatywno-Liberalno-Socjalistycznej), żartobliwy list, w którym czytamy: „Niniejszym proszę o przyjęcie mnie na członka MKLS. Zobowiązuję się wiernie przestrzegać zasad ustrojowo-ideowych tejże międzynarodówki” (2). Zaprasza go też do Leeds na sesję jednej z najliczniejszych organizacji terenowych MKLS.

(1) Opublikowany w: „Encounter” 1978, październik; polskie tłumaczenie *Jak być konserwatywno-liberalnym socjalistą? Katechizm*, „Aneks” 1979, nr 20. (2) List Zygmunta Baumana do L.K. z 2 marca 1979 r., Archiwum L.K. w BN.



## Druga połowa października

W związku z wyborem – 16 października 1978 roku – kardynała Karola Wojtyły na papieża, Leszek Kołakowski pisze w liście do Jerzego Giedroycia: „Przez kilka ostatnich dni zajmowałem się wyłącznie sprawą papieża” (1). Temu nadzwyczajnemu wydarzeniu poświęca dwa teksty *Pomysłne prorocтва i pobożne życzenia laika na progu nowego pontyfikatu w wiecznej sprawie praw cesarskich i boskich* oraz „*Ein auberordentliches Zeugnis*”. *Leszek Kolakowski über die erste Enzyklika von Papst Johannes Paul II* (2).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 22 października 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) Pierwszy w: „Kultura” (Paryż) 1978, nr 12; drugi: „Der Spiegel”, 26 marca 1979.

## Listopad

Oxford University Press wydaje *Main Currents of Marxism*, angielski przekład *Głównych nurtów marksizmu* Leszka Kołakowskiego. „The Times Literary Supplement” umieszcza to dzieło na liście stu najbardziej wpływowych książek po drugiej wojnie światowej (1). Z polskich książek na tej liście znajduje się jeszcze tylko *Zniewolony umysł* Czesława Miłosza. Jak dotąd dzieło zostało przetłumaczone na dziesięć języków; istnieje także przekład na język chiński, który czeka na wydanie (2).

(1) R. F. Fogarty, *Editorial (reprint of the TLS list of the hundred most influential books published since the Second World War*, „The Antioch Review” 1996, t. 54, nr 1. (2) List Arnóra Hannibalssona z Pekinu do L.K. z 2 czerwca 1987 r.; Archiwum L.K. w BN.

## 7–15 listopada

Leszek Kołakowski uczestniczy w sesji naukowej na Seattle University w stanie Waszyngton, odbywającej się w czterdziestą rocznicę Kristallnacht i poświęconej zagładzie Żydów. Wygłasza referat *Genocide and Ideology* (1) i odpowiada na głosy polemiczne. Jak potem pisze w liście do Giedroycia: „jeden z uczestników wygłosił wybitnie anty-polskie przemówienie (z haniebnymi aluzjami pod adresem papieża). Odpowiadałem mu (jak się, zdaje zrezygnował on następ-

nie z włączenia do drukowanej wersji odpowiednich fragmentów swojego wykładu, który był zresztą na zupełnie inny temat). Muszę zaznaczyć, że wśród uczestników – w większości Żydów, naturalnym biegiem rzeczy – nikt go nie poparł i przemówienie wywołało powszechny niesmak” (2).

(1) *Ludobójstwo i ideologia*, „Aneks” 1981, nr 24–25. (2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 16 listopada 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”; materiały konferencji w języku angielskim, referat *Genocide and Ideology* oraz *Rejoinder* opublikowano w *Western Society After the Holocaust*, ed. L.H. Legters, Boulder, Colorado 1983. Głosy polemiczne: John K. Roth, *Foreboding and Melancholy*; Gavin I. Langmuir, *A Discrimination of Ideologies*, tamże.

## 20 listopada

Na łamach brytyjskiego „The Times” Kołakowski ogłasza list w obronie Wolnych Związków Zawodowych w Katowicach oraz ich działacza Kazimierza Świtonia.

## 22 listopada

Leszek Kołakowski przewodniczy w Londynie konferencji prasowej zorganizowanej z okazji ogłoszenia rosyjskiej deklaracji o prawach narodowych przez przedstawicieli rosyjskiego ruchu Obrony Praw Człowieka: Władimira Bukowskiego i Władimira Maksimowa, redaktora „Kontinentu”.

Dział „Zachód–Emigracja”, „Kultura” (Paryż) 1979, nr 1.

## Przełom listopada i grudnia

Leszek Kołakowski uczestniczy w Rzymie w międzynarodowej konferencji Włoskiej Partii Socjalistycznej, gdzie ma referat na temat teorii socjalizmu. Na konferencji tej jest także Rudi Dutschke\*. Po śmierci Dutschkego na sugestię redaktora „Kultury”, aby napisać o nim esej, Kołakowski odparł: „O Dutschkem nie mam, szczerze

\* Rudi Dutschke (1940–1979) – jeden z przywódców niemieckiego ruchu studenckiego lat sześćdziesiątych; uczył się języka polskiego, aby studiować prace Kołakowskiego.

mówiąc, nic do napisania. Spotkałem go tylko raz, jakie półtora roku temu; zrobił na mnie dość żałosne wrażenie [...]. Miał liche wykład w Rzymie. Nie chcę go bronić ani go krytykować”.

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 20 stycznia 1980 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

## 2 grudnia

Leszek Kołakowski zostaje przyjęty – w sobotę po południu – na prywatnej audiencji u Jana Pawła II w Watykanie. Audiencja trwała pół godziny i nie było o niej informacji w prasie watykańskiej.

List L.K. do Jerzego Giedroycia z 16 grudnia 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”; wywiad Stefano De Andreis, *È un papa prorompente. Conversazione con Leszek Kolakowski*, „Panorama”, 20 lutego 1979; *Papież niepomawiany*, „Spotkania”, lipiec 1979, nr 8 (omyłkowo w wywiadzie podano sobotnią datę jako 1 grudnia).

# 1979

## 30 stycznia

Emisja w Radiu Bawarskim dyskusji Leszek Kołakowskiego i Leonharda Reinischa *Mythos und Mistik in dieser Zeit* (Mit i mistyka w naszych czasach).

## Luty

Leszek Kołakowski wchodzi w skład Międzynarodowego Komitetu Poparcia dla Towarzystwa Kursów Naukowych (TKN) w Polsce (1). Apel poparcia dla TKN podpisało 65 uczonych, w tym m.in. Alfred J. Ayer, Bronisław Baczko, Henrich Böll, Włodzimierz Brus, Robert Conquest, Michael Dummett, Michel Foucault, Agnes Heller, Frank Kermode, Richard Löwenthal, Mary McCarthy, Czesław Miłosz, Iris Murdoch, Krzysztof Pomian, Willard V. N. Quine, Joan Robinson, Laurent Schwartz, Piotr Słonimski, Jean Starobinski, Charles Taylor, René Thom, Aleksander Zinowiew (2).

- (1) *International support for Polish 'flying university'*, „The Times”, 27 lutego 1979.  
 (2) *Międzynarodowy Komitet Pomocy dla Towarzystwa Kursów Naukowych w Polsce*, „Aneks” 1979, nr 22.

## 6–9 kwietnia

Leszek i Tamara Kołakowscy przebywają na Islandii (1). Kołakowski ma na Háskóli Íslands – Uniwersytecie Islandzkim w Reykjavíku dwa wykłady, w tym 8 kwietnia wykład dla Towarzystwa Miłośników Filozofii pod tytułem *Um tungumál trúarinnar (O języku wiary)* (1). Przyjazd i pobyt organizuje islandzki filozof i tłumacz Ingardena Arnór Hannibalsson, który w latach 1959–1960, studiując filozofię w Polsce, zetknął się z Kołakowskim. Hannibalsson, dziękując potem Kołakowskiemu w liście, pisze: „I było dla mnie miłą niespodzianką, że od młodych lat Pan jest w pewnym sensie powiązany z Islandią, poprzez czytanie sagi o Gislím wyjętym spod prawa”(2). Planował też wydanie po islandzku kilku tekstów Kołakowskiego, lecz do tego nie doszło.

- (1) Za: [http://timarit.is/view\\_page\\_init.jsp?pageId=2866138](http://timarit.is/view_page_init.jsp?pageId=2866138) [dostęp 11.06.2013]. Było to najprawdopodobniej tłumaczenie wykładu *Sprache und Transzendenz*, który w wersji angielskiej wszedł potem do książki *Religion*, a następnie do jej polskiego wydania (*Jeśli Boga nie ma...*, 1987) jako rozdział „Mówić o tym, co niewypowiadalne: język i świętość. Potrzeba tabu”. (2) List Arnóra Hannibalssona do L.K. z 13 maja 1979 r., Archiwum L.K. w BN; istotnie Kołakowski wspomina w wywiadzie z Wojciechem Karpińskim (*Leszek Kołakowski: szkic do portretu*, „Zeszyty Literackie” 2012, nr 1 [specjalny], s. 228), że czytał literaturę skandynawską, było wiele tłumaczeń w przedwojennej Bibliotece Laureatów Nagrody Nobla.

## Koniec maja

Leszek Kołakowski na zaproszenie jednej z organizacji związanych z Unii Chrześcijańskich Demokratów (CDU) w Aachen wygłasza wykład *Gibt es Moral ohne Religiosität?* (Czy istnieje moralność bez religijności?) (1). Po wykładzie jest dyskusja, w której nawiązywano do myśli Dostojewskiego „Jeśli Boga nie ma, to wszystko wolno” (2). Zainteresowania Kołakowskiego skupiają się na filozofii religii, w liście do kolegi pisze: „szykuję się do napisania książeczki na te tematy” (3). Jest to, jak można sądzić, wyraźny już zamiar napisania *Jeśli Boga nie ma...*

(1) S. Cramer, *Moral und Religiosität*, „Aachener Nachrichten”, 30 maja 1979. (2) bo., *Moral ohne Religiosität*, „Aachener Volszeitung” 30 maja 1979. (3) List L.K. do Wiktora Woroszyłskiego z 9 lipca 1979 r., zbiory prywatne Natalii Woroszyłskiej.

## Lato

W czasie letnich wakacji Kołakowscy przebywają na Krecie.

### 6–20 września

Kołakowscy przebywają dwa tygodnie w Brazylii (1). W dniach 10–14 września, w ramach Encontros Internacionais da Universidade de Brasilia (Międzynarodowe Spotkania na Uniwersytecie Brasilia), Kołakowski bierze udział w naukowej konferencji „Alternative social-political structures in the end of the century” (Alternatywne struktury społeczno-polityczne w końcu wieku) (2) i ma wystąpienie *Le Village introuvable* (Wieś utracona). W konferencji uczestniczą także m.in. Geoffrey Hawthorn, Joan Robinson, Robert Skidel-sky, Ernest Gellner, Perry Anderson, Vincente Barreto. W wolnym czasie Kołakowscy zwiedzają Brazylię, są w Rio de Janerio, gdzie Kołakowski spotyka kolegę ze studiów w Łodzi Marka Margulies, któremu udziela wywiadu dla „Jornal do Brasil” (3). Margulies czyni starania o wydanie *Głównych nurtów marksizmu* i innych jego artykułów w języku portugalskim (4).

(1) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 21 września 1979 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (2) List Diasa Gentile Mertinsa, z Uniwersytetu Brasilia do L.K. z 18 maja 1979 r., Archiwum L.K. w BN. (3) „Jornal do Brasil”, 6 września 1979, (przedruk w: *Alternativas Políticas, Economicas e Sociais ate o Final de Seculo*, Editora Universidade de Brasilia 1980). (4) Listy Marka Margulies do L.K. z 29 lipca i 26 grudnia 1981 r., Archiwum L.K. w BN.

### 16 września

Leszek Kołakowski oraz Aleksander Smolar zostają upoważnieni przez KSS „KOR” do kontaktów z Międzynarodówką Socjalistyczną.

List Ludwika Cohna z 16 września 1979 r. do Międzynarodówki Socjalistycznej za pośrednictwem Szwedzkiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej, w: *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników...*, s. 463.

17 września

Emisja wykładu Kołakowskiego *Warum Platon recht hatte* (Dlaczego Platon miał rację) w Radiu Bawarskim, w cyklu audycji „Der Intellektuelle, Prophet oder Verräter?” (Intelektualista, prorok czy zdrajca?).

Wykład ten pod zmienionym tytułem (*Intelektualiści*) jest potem drukowany w jego książce *Czy diabeł może być zbawiony...*

Rok akademicki 1979/1980, All Souls College

Kołakowski prowadzi cykl wykładów dotyczących problemów filozofii religii oraz łączone seminarium *Socialism and equality*.

30 października

W studio Radia Brema Leszek Kołakowski prowadzi rozmowę z Manèsem Sperberem na temat *Denken – oder die Nötigung zur Selbstbestimmung* (Myślenie – albo przymus samookreślenia).

Polski przekład rozmowy w: „Aletheia” 1987, nr 1.

Listopad

W październikowym numerze paryskiej „Kultury” ukazuje się recenzja pierwszego tomu *Głównych nurtów marksizmu* pióra o. Innocentego M. Bocheńskiego. Leszek Kołakowski, będąc pod jej wrażeniem, pisze do niego list: „Ta recenzja – tak wnikliwa, życzliwa i przyjacielska, przywiodła mi na myśl całkiem inny tekst, mianowicie jakiś głupi, chamski i agresywny artykuł, który bardzo dawno [...] napisałem przeciwko Panu w Polsce. Pragnę więc nie tylko podziękować Panu serdecznie, ale zarazem prosić o wybaczenie za tamte bzdury; nie powiadam, że się usprawiedliwiam, ponieważ nie ma dla takich rzeczy usprawiedliwienia; po prostu proszę o wybaczenie, nawet jeśli Pan tego nigdy nie widział”.

I.M. Bocheński, *Główne nurty marksizmu*, „Kultura” (Paryż) 1979, nr 10. List L.K. do o. Innocentego M. Bocheńskiego z 6 listopada 1979 r., Archiwum L.K. w BN;

chodzi o L.K., *Nauka przed sądem Ciemnogradu*, „Mysł Filozoficzna” 1953, nr 2 (recenzja książki I. M. Bocheński, *Der Sowjetrussische dialektische Materialismus [Diamat]*, Bern 1953).

## 1980

### 3–5 stycznia

W czasie międzynarodowej konferencji „East Central Europe. Yesterday–Today–Tomorrow” (Europa Środkowo-Wschodnia. Wczoraj–dzisiaj–jutro] zorganizowanej przez Hoover Institution na Uniwersytecie Stanforda Leszek Kołakowski wygłasza referat *Ideology in Eastern Europe* (Ideologia w Europie Wschodniej).

Druk referatu w: *East Central Europe. Yesterday–Today–Tomorrow*, ed. M. Drachkovich, Stanford Cal. 1982.

### Koniec stycznia/początek lutego

Od jesieni 1979 roku trwają prace organizacyjne nad powstaniem Studium Spraw Polskich w Europie, w których bierze udział Leszek Kołakowski. Pierwsze zebranie w tej sprawie, według Petera Rainy, miało się odbyć 15 września 1979 roku w Paryżu. Prócz Kołakowskiego zaproszeni są jeszcze m.in.: Jerzy Giedroyc, Andrzej S. Ehrenkreutz, Aleksander i Eugeniusz Smolarowie, Marek Trokenheim, Peter Raina (1). Sprawa ciągnęła się kilka miesięcy. W styczniu 1980 roku Kołakowski w liście do Giedroycia pisze: „W tych dniach będzie w Londynie zebranie założycielskie «Studium Spraw Polskich». Na pewno śledzi Pan tę sprawę. Pojadę i zobaczę” (2).

(1) Raport „Sehu” z 28 lipca 1979 r. w: P. Raina, *Bliski szpieg*, s. 202. (2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 29 stycznia 1980 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”.

### 29 stycznia

Leszek Kołakowski pisze list do redakcji „The Times” w sprawie artykułu Patricii Clough *Paralleles with the Sakharov case* z 28 stycznia,

która porównuje dysydenta Andrieja Sacharowa do teologa Hansa Künga (1). Z właściwą sobie ironią kpi z autorki, odwracając sytuację: Sacharow wygłasza swobodnie wykłady na Uniwersytecie Moskiewskim i podróżuje po Europie, Küng zaś jest w areszcie domowym, ma odcięty telefon i jest inwigilowany przez papieską policję. Kołakowski przesłała wycinek prasowy Dominikowi Morawskiemu, który przekazuje go papieżowi, a ks. Stanisław Dziwisz „podziękował za to «z uznaniem»”. Morawski w postscriptum listu do Kołakowskiego pisze: „Polscy prałaci w Watykanie «zaczynają się» w *Głównych nurtach marksizmu*. Giedroyc posłał II i III tom, ja pożyczylem pierwszy, bo wyczerpany” (2).

(1) L.K., *Dissident and dissenter*, „The Times”, 5 lutego 1980 r. (2) List Dominika Morawskiego do L.K. z 14 marca 1980 r., Archiwum L.K. w BN.

## Luty

Czesław Miłosz proponuje kandydaturę Leszka Kołakowskiego do literackiej Nagrody Nobla: „Mam nadzieję (trochę), że szanse Kołakowskiego istnieją, choć jest zasadniczo filozofem. Zresztą ja zaproponowałem kandydaturę Kołakowskiego, odpowiadając na zaproszenie do wypowiedzenia się (jak wielu profesorów)”.

List Czesława Miłosza do Konstantego A. Jeleńskiego z 2 lipca 1980 r. w: Cz. Miłosz, K. A. Jeleński, *Korespondencja*, s. 229–230.

## 17 marca

Na zaproszenie Collège de France Kołakowski wygłasza dwa wykłady (17 i 19 marca). Pierwszy z nich ma tytuł *Où sont les barbares? Les illusions de l'universalisme culturel* (Szukanie barbarzyńcy. Złudzenia uniwersalizmu kulturalnego). Przybyłych na wykład wita Emmanuel Le Roy Ladurie, który przedstawia filozofa słuchaczom i zawiadamia – jak pisze w swoich wspomnieniach Andrzej Dobosz – że następnego dnia gość wystąpi z wykładem „również na seminarium Raymonda Arona w École des hautes études en sciences sociales na Bulwarze Raspail”.

A. Dobosz, *Lektury*, „Tygodnik Powszechny” 3 sierpnia 2003, nr 31 (dodatek „Unia dla Ciebie”).



## 18 marca

W Centre de recherches historiques w Paryżu Leszek Kołakowski ma wykład *Współczesna sytuacja w krajach Wschodu* (1) na seminarium Raymonda Arona. Na wykładzie tym pojawia się znowu Emmanuel Le Roy Ladurie i zaprasza obecnych na jeszcze jedno spotkanie z Kołakowskim. „Odbyło się ono w dużym mieszkaniu na rue St. Dominique, niemal naprzeciw ambasady PRL, gdzie był tylko ogromny stół i kilkanaście głębokich foteli. Z uczestników tego spotkania, którego głównym tematem była ówczesna sytuacja Polski, poza raz jeszcze Aronem i Le Roy Ladurie, Władimirem Maksimowem, redaktorem »Kontinentu«, zapamiętałem też Jean-François Revela, historyka i filozofa” (2).

(1) Miejsce wykładu podaje P. Pleskot w swojej książce *Intelektualni sąsiedzi...*, s. 500. (2) A. Dobosz, *Lektury*.

## 19 marca

W Collège de France w Paryżu Kołakowski ma drugi wykład pod tytułem *La tolérance chrétienne?* (Tolerancja chrześcijańska?). Po wykładzie odbywa się dyskusja, jednym z dyskutantów jest Emmanuel Le Roy Ladurie. Obu wykładów wysłuchał Jan Błoński.

J. Błoński, *Dziennik. Wywiady*, Kraków 2011, s. 26–27.

## 23 marca–koniec marca

Leszek Kołakowski wyjeżdża na około tygodnia do USA. 25 marca na zaproszenie Georgetown University w Waszyngtonie wygłasza wykład *The Self-Poisoning of the Open Society* (Samozatrucie otwartego społeczeństwa). Po wykładzie zostaje zaproszony przez Zbigniewa Brzezińskiego na lunch w Białym Domu (1). Następnie przenosi się na kilka dni do Filadelfii, gdzie 26 marca na Uniwersytecie Pensylwanii ma wykład *On the impossible language of religion faith* (O niewyrażalności języka wiary religijnej) (2). Stąd zaś, prawdopodobnie 28 marca, jedzie na kilka dni do New Haven. Koniec pobytu w USA spędza w Nowym Jorku, gdzie spotyka się z Jane Isay, by

omówić wydanie przez Basic Books zbioru jego esejów pod roboczym tytułem *Our ailing Western Mind* (3).

(1) List Jana Nowaka do Jerzego Giedroycia z 8 kwietnia 1980 r., [w:] J. Nowak-Jeziorański, J. Giedroyc, *Listy 1952–1998*, Wrocław 2002, s. 524. (2) List Tartana Gregoriana do L.K. z 28 lutego 1980 r., Archiwum L.K. w BN. (3) List L.K. do Jane Isay z 12 marca 1980 r., Archiwum L.K. w BN.

## Kwiecień

W liście z 7 kwietnia Richard Rorty zaprasza Leszka Kołakowskiego w imieniu Christian Gauss Seminars in Criticism na Uniwersytecie Princeton do poprowadzenia serii trzech seminariów, w roku akademickim 1981–1982. Kołakowski wstępnie przyjmuje zaproszenie. Uzgadnianie terminów trzech kolejnych czwartkowych seminariów trwa bardzo długo. W tym czasie Kołakowski silnie angażuje się w wydarzenia w Polsce, to zaangażowanie wzrasta jeszcze po wprowadzeniu w kraju stanu wojennego (13 grudnia 1981). Ponadto w roku akademickim 1981/1982 rozpoczyna w Chicago pracę na pełny etat w Committee on Social Thought, University Chicago, z czym wiąże się jego duże obciążenie dydaktyczne. Wszystko to powoduje, że nie dochodzi do skutku jego udział w seminariach Christiana Gaussa.

Listy Christian Gauss Seminars in Criticism do L.K. podpisane przez Josepha Francka, Richarda Rorty'ego, Hazela Packera z lat 1980–1983, Archiwum L.K. w BN

## Maj

Leszek Kołakowski udziela Alison Browning wywiadu dla Centre européen de la culture na temat kulturowej tożsamości Europy. Wywiadów na ten sam temat udziela ją jej także m.in. francuscy pisarze Eugène Ionesco, Jean d'Ormesson, Michel Tournier i szwajcarski eseista Denis de Rougemont.

Druk wywiadu w: *L'Europe et les intellectuels: enquête internationale conduite par Alison Browning pour le Centre européen de la culture*, Paris 1984. Polskie tłumaczenie wywiadu: *Gorycz Europy. Rozmowa z Leszkiem Kołakowskim*, „Podpunkt” (Gdańsk) 1988, nr 5.

## Kwiecień–maj

Po śmierci Jeana Paula Sartre'a (15 kwietnia 1980) Leszek Kołakowski, Krzysztof Pomian i Krzysztof Dorosz biorą udział w dyskusji *Dorobek Sartre'a*, w Radiu Londyn.

K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn*, s. 121.

## 3 czerwca

Leszek Kołakowski zostaje członkiem Akademii Brytyjskiej.

Gabinet prof. Leszka Kołakowskiego w Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu.

## 3 lipca

W Bayerische Akademie der Schönen Künste w Monachium Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Kulturelle Reproduktion und Vergessenheit* (Reprodukcja kulturowa i zapominanie). Po wykładzie w dyskusji z nim udział biorą Carl Friedrich von Weizsäcker, Johannes Lotz, Ernst Pöppel i Thomas Nipperdey.

Druk wykładu L.K. i dyskusji w: *Reproduktion des Menschen*, Hg. Hans Rössner, Frankfurt am Main–Wien 1981, s. 278–300.

## 16 lipca

W Radiu BBC World Service Martin Leeburn prowadzi dyskusję na temat dysydentów w Europie Wschodniej i Związku Radzieckim pt. *Dissidents* z udziałem Leszka Kołakowskiego oraz m.in. Jiříego Pelikána, Heleny Łuczywo, Władimira Maksimowa. Emisja audycji 11 i 13 sierpnia

Maszynopis powielany Dissidents (tekst dwóch z trzech audycji), przemówienia, głosy w dyskusjach i debatach, wypowiedzi medialne, Archiwum L.K. w BN.

## 22 sierpnia

Leszek Kołakowski na konferencji prasowej Studium Spraw Polskich w Londynie składa w imieniu KSS „KOR” oświadczenie do-

tychże strajków robotniczych, które rozpoczęły się 15 sierpnia na polskim Wybrzeżu, oraz żądań politycznych i ekonomicznych, jakie wysunęli strajkujący (1). Parę dni wcześniej Kołakowski opublikował artykuł o kryzysowej sytuacji w Polsce *Not bad – catastrophic* (2).

(1) *W imieniu KSS „KOR”*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” („Tydzień Polski”) 1980, nr 35. (2) Opublikowany w „The Sunday Times” z 17 sierpnia; polskie tłumaczenie tego artykułu *W obliczu katastrofy* wydrukowano razem z oświadczeniem *W imieniu KSS „KOR”*.

## Sierpień 1978–sierpień 1980

Leszek Kołakowski w sumie wygłosił dwanaście wykładów, w tym w Oksfordzie (*Chichele lectures*), wziął też udział w kilku konferencjach, w Canterbury, w konferencji o św. Anzelmie i w Oksfordzie – o Europie Wschodniej.

Raport L.K. w ASC 1978–1980, Archiwum L.K. w BN.

## 22–26 września

Leszek Kołakowski bierze udział w międzynarodowej konferencji „Zeit und Mystik” (Czas i mistyka) organizowanej przez Forschungsstätte der Evangelischen Studiengemeinschaft w Heidelbergu – ośrodek studiów interdyscyplinarnych finansowany przez niemiecki Kościół ewangelicki. Udział w niej biorą m.in. Gershom Scholem, Georg Picht, Carl Friedrich von Weizsäcker, a z Polski – Krzysztof Michalski\*, Krzysztof Maurin oraz ks. Józef Tischner, z którym spotyka się pierwszy raz.

List Enno Rudolpha do L.K. z 11 lipca 1980 r., Archiwum L.K. w BN.

## 6–9 października

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na Papieski Uniwersytet Urbaniana w Rzymie na międzynarodowy kongres „Evangelisation

---

\* Krzysztof Michalski (1948–2013) – filozof, uczeń Kołakowskiego i Patocki, znawca myśli Husserla i Nietzschego, prof. Uniwersytetu Warszawskiego i Boston University, rektor wiedeńskiego Instytutu Nauk o Człowieku.

and Atheism” (Ewangelizacja i ateizm). 8 października wygłasza referat w grupie tematycznej „The socio-cultural causes of Atheism” (Społeczno-kulturalne przyczyny ateizmu). Papież Jan Paweł II wziął udział w sesji kończącej kongres. W liście zapraszającym czytamy: „On – tzn. papież – bardzo liczy na jego obecność i udział. Będzie bardzo wdzięczny prof. Kołakowskiemu, jeśli przyjedzie”.

List Battista Mondina z Pontificia Università Urbaniana do L.K. z 24 lutego 1980 r., Archiwum L.K. w BN.

## 9 października

Leszek Kołakowski leci z Rzymu do Frankfurtu nad Menem, aby 10 października wziąć udział w dyskusji dotyczącej sytuacji w Polsce, którą zorganizował miesięcznik „Der Monat” oraz Melvin J. Lasky z „Encounter” (w czasie międzynarodowych targów książki).

List Melvina J. Lasky'ego do L.K. z 15 września 1980 r., Archiwum L.K. w BN.

## Listopad

Leszek Kołakowski przylatuje do USA, przebywa w Nowym Jorku, Ann Arbor i New Haven, gdzie jest gościem Izabeli i Wiktora Erlichów (1).

18 listopada Kołakowski ma odczyt *The Polish Lesson* (Polska lekcja) na Uniwersytecie Nowojorskim (2). Był to pierwszy z trzech publicznych odczytów organizowanych przez New York Institute for the Humanities. W związku z odczytem w „Harper's Magazine” ukazał się artykuł *A breach in the wall. The lesson of Poland's resistance* (3). Na University of Michigan w Ann Arbor na inaugurację „Annual Copernicus Lectures” wygłasza wykład *The Impossible Language of the Sacred* (Niewyraźalność języka sacrum). Wygłosił również wykład w New Haven.

(1) Kartka Izabeli i Wiktora Erlichów do L.K. z 27 października 1980 r., Archiwum L.K. w BN. (2) Odbył się on w Schimmel Auditorium, Tish Hall, przy 40 West 4th Street na Manhattanie. *Odczyt Leszka Kołakowskiego*, „Nowy Dziennik”, 15–16 listopada 1980; *Dlaczego Polska... Z odczytu prof. Leszka Kołakowskiego*, „Nowy Dziennik”, 6–7 grudnia 1980. (3) „Harper's Magazine”, czerwiec 1981.

## 1 listopada

W Australii zostaje zarejestrowana Niezależna Fundacja Popierania Kultury Polskiej – Polcul Foundation; Leszek Kołakowski wchodzi w skład jej jury. Pozostali członkowie jury: Stanisław Barańczak, Jerzy Boniecki, Jerzy Giedroyc, Gustaw Herling-Grudziński, Jan Nowak, Jan Pakulski, Eugeniusz Smolar, Bolesław Sulik, Jakub Świącicki.

„Aneks” 1981, nr 26; „Kultura” (Paryż) 1982, nr 1–2.

## 12 listopada

Powoływana przez Senat UW komisja ds. „niewłaściwych decyzji personalnych” władz uczelnianych i partyjnych, które m.in. pozbały prawa nauczania w marcu 1968 r. zakazały wykonywania pracy dydaktycznej profesorów i docentów: Baczce, Baumana, Brusa, Hirszowicz, Kołakowskiego i Morawskiego, przedstawia sprawozdanie (Sprawozdanie Komisji Senatowi Uniwersytetu Warszawskiego w sprawie niewłaściwych decyzji personalnych władz UW podjętych w latach 1968–1980) oraz wydaje oświadczenie, w którym podkreśla, że decyzje ministra powinny być anulowane, a UW winien wystąpić do władz o odpowiednie decyzje.

T. Bochwic, *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Warszawa 2000, zob. <http://wielka-solidarnosc.pl/wp-content/uploads/2011/01/NSZZ-S-OiW.pdf> [dostęp 25.05.2013].

## 12 grudnia

W Ratuszu w Zurychu Leszek Kołakowski odbiera nagrodę w dziedzinie eseju – Prix Européen de l’essai przyznaną przez Fundację Charlesa Veillona. Leonhard Reinisch wygłasza laudację, a laureat mowę *Das unauffindbare Dorf* (Wieś utracona).

Za: *Discours de proclamation et hommages à Leszek Kołakowski lauréat du Prix européen de l’essai 1980*, Lausanne 1981; Buissony-Preslausanne (Route de Crissier) 1982.

15 grudnia

Przewodniczący Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego profesor Klemens Szaniawski wysłał Leszkowi Kołakowskiemu zaproszenie do Warszawy, aby wygłosił wykład na zebraniu PTF. Rzecz nie dochodzi jednak do skutku z powodu trudności paszportowych, gdyż ma on polski paszport turystyczny z prawem do jednokrotnego przekroczenia granicy.

IPN, BK 1010/35469, k. 36–37.

1981

Styczeń

Leszek Kołakowski zostaje członkiem zarządu konserwatywnej fundacji Committee for the Free World (Komitetu na rzecz Wolnego Świata) w Nowym Jorku. W radzie zasiada wielu znanych intelektualistów i polityków, w tym m.in.: Saul Bellow, Lane Kirkland, Irving Kristol, Golo Mann, Norman Podhoretz, George Urban (1).

Siedemdziesiąta rocznica urodzin Petera von Siemensa. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu esej *Europa und die Ilusion des Kulturellen Universalismus* (Szukanie barbarzyńcy. Złudzenia uniwersalizmu kulturalnego) [2].

(1) Materiały do działalności politycznej, Archiwum L.K. w BN. (2) *Rückblick in die Zukunft. Beiträge zur Lage in den achtziger Jahren, für Dr. Peter von Siemens aus Anlass seines 70. Geburtstages am 29. Januar 1981*, Hg. H. Rössner, Berlin 1981. Jest to niemieckie tłumaczenie tekstu *Szukanie barbarzyńcy. Złudzenia uniwersalizmu kulturalnego*, [w:] *Czy diabeł...*, s. 11–34.

26 lutego

Leszek Kołakowski i Włodzimierz Brus jako rzecznicy Apelu Na Rzecz Polskich Robotników piszą pismo do Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” w Gdańsku. Informują w nim, że środki finansowe, jakie zgromadził Apel, aby wspomóc „Solidar-

ność”, przeznaczają do dyspozycji KKP NSZZ „Solidarność” na potrzeby jej działalności.

Kopia listu w materiałach do działalności politycznej L.K., Archiwum L.K. w BN.

### 1 marca

Nie mogąc przybyć do Polski z powodu trudności paszportowych, Leszek Kołakowski pisze list do uczestników sesji naukowej „Marzec ‘68” na Uniwersytecie Warszawskim (1). Sesja rozpoczęła się 8 marca od wmurowania aktu erekcyjnego pod tablicę upamiętniającą wydarzenia marcowe na uniwersytecie. Wykłady na sesji mają m.in. Jacek Kuroń, Stefan Amsterdamski, Jerzy Jedlicki, Jan Józef Lipski, Adam Michnik – sesja trwa do 23 marca (2).

(1) Kopia listu w materiałach do działalności politycznej L.K., Archiwum L.K. w BN. (2) Informacje o sesji: <http://otwarta.org/wp-content/uploads/2011/11/Marzec-68-lekki.pdf> [dostęp 25.06.2014].

### 13 marca

Leszek Kołakowski na zaproszenie Fundacji Friedricha Eberta wygłasza referat *Die Identitätskrise der westliche Zivilisation und das Erbe Kants* (Kant i zagrożenie cywilizacji) na konferencji „Kant in unserer Zeit” (Kant w naszych czasach) w Bad-Godesberg pod Bonn, poświęconej aktualności Kanta w związku z dwusetną rocznicą wydania *Krytyki czystego rozumu*. W konferencji biorą udział filozofowie i politycy z niemieckiej socjaldemokracji, m.in. profesor Paul Lorenzen oraz kanclerz Niemiec Helmut Schmidt.

P. Kemper, *Die Philosophen und der Praktiker*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 17 marca 1981; L.K., *Kant i zagrożenie cywilizacji*, [w:] tegoż, *Czy diabeł może być zbawiony...*

### 27 marca

Siedemdziesiąta rocznica urodzin Klausa Pipera. Leszek Kołakowski zaproszony przez Klausu Pipera, szefa Piper Verlag, na obchody

---

\* Uroczyste odsłonięcie tablicy odbyło się 22 kwietnia 1981 r.



jego jubileuszu w Bayerische Akademie der Schönen Künste w Monachium, wznosi z tej okazji toast na jego cześć.

L.K., *Trinkspruch*, [w:] *Für Klaus Piper zum 70. Geburtstag*, Piper Verlag, München-Zürich 1981.

### 30 marca

Leszek Kołakowski listownie dziękuje Stefanowi Swieżawskiemu za przesłany piąty tom jego *Dziejów filozofii europejskiej w XV wieku*. Píše także: „Myślimy tu wszyscy bez przerwy o Was i waszym kraju z największą troską i niepokojem. Niech Was Bóg chroni”.

List L.K. do Stefana Swieżawskiego z 30 marca 1981 r., korespondencja S. Swieżawskiego, Dział Rękopisów, Biblioteka Jagiellońska.

### Kwiecień

Leszek i Tamara Kołakowscy w czasie świąt wielkanocnych przebywają u Słonimskich pod Paryżem. Kołakowski udziela w Paryżu kilku wywiadów, spotyka się z Janem Jarosławskim oraz Wiktorem Woroszylskim, który przyjechał z Berlina Zachodniego, gdzie przebywał na stypendium.

List L.K. do Wiktora Woroszylskiego z 28 kwietnia 1981 r., zbiory prywatne Natalii Woroszylskiej.

### 20 maja

Leszek Kołakowski spotyka się z Henrykiem Skolimowskim oraz Isaiahem Berlinem w All Souls College, w Oksfordzie (1). Berlin pisze potem w liście do Andrzeja Walickiego o wyjeździe Kołakowskiego do Chicago (na rok akademicki 1981/1982): „wydaje się, że nie będzie tam ani szczęśliwy, ani nieszczęśliwy, lecz jedynie samotny. Oczywiście jest, że nigdy poza Polską nie będzie czuł się zadowolony. Mówi przekonująco, że Anglia jest wyspą w Europie, Oxford wyspą w Anglii, All Souls wyspą w Oksfordzie, a on sam wyspą w All Souls. To wielka ulga móc z nim porozmawiać” (2).

(1) Niedatowany list Henryka Skolimowskiego do L.K. z maja 1981 r., Archiwum L.K. w BN. (2) List z 27 maja 1981 r. w: *Sir Isaiah Berlin do Andrzeja Walickiego*, „Nowa Res Publica” 1995, nr 7–8.

## 1 czerwca

Emisja w Radiu Bawarskim wykładu Leszka Kołakowskiego *Existentialismus heute* (Egzystencjalizm dzisiaj) w cyklu „Die Lehren der Lehre” (Nauki nauczyciela).

## Czerwiec–październik

Senat Uniwersytetu Warszawskiego na posiedzeniu 10 czerwca zaakceptował oceny zawarte w sprawozdaniu i oświadczeniu Komisji Senatu UW z dnia 12 listopada 1980 roku „w sprawie niewłaściwych decyzji personalnych” władz uczelnianych i partyjnych. 8 lipca Senat UW „podjął odrębną uchwałę w tej sprawie, postanawiając zwrócić się bezpośrednio do Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki” i otrzymuje odpowiedź ministra 10 sierpnia. W związku z tym rektor UW Henryk Samsonowicz przesyła dokumentację sprawy i list do Leszka Kołakowskiego, w którym czytamy: „Pragnąłbym jednak poznać – wstępnie i nieobowiązująco – stanowisko Pana Profesora co do możliwości – z Jego strony – wznowienia pracy na Uniwersytecie”. Dalszy tok sprawy przerwały wydarzenia 13 grudnia.

List Henryka Samsonowicza do L.K. z 9 października 1980 r., Archiwum L.K. w BN.

## Lato

Anna Walentynowicz spotyka się z Leszkiem Kołakowskim w Oksfordzie.

S. Cenciekiewicz, *Anna Solidarność: życie i działalność Anny Walentynowicz na tle epoki (1929–2010)*, Poznań 2010, s. 277.

## Koniec sierpnia

Leszek i Tamara Kołakowscy przebywają około tygodnia w Brazylii. Kołakowski uczestniczy, w dniach 24–26 sierpnia, w międzynarodowym seminarium „O problema da utopia” (Problemy utopii) zorganizowanym przez Universidade de Brasília (1). Otrzymuje też medal

tego uniwersytetu i wygłasza kilka wykładów na zaproszenie różnych towarzystw naukowych. Kołakowscy jadą na parę dni do São Paulo i Rio de Janeiro. Tam Kołakowski spędza jeden dzień z „trzema religiami”. Rano jest na łacińskiej mszy w katedrze San Sebastian, o czym pisze w *Pochwale kosmopolityzmu*: „Byłem doprawdy wzruszony słysząc znajome słowa ze znajomą intonacją wypowiedane na odległym kontynencie: wiedziałem, że jestem w tej samej cywilizacji, co w Polsce czy we Francji” (2). Potem idzie do założonego przez Augusta Comte’a kościoła pozytywistów, którego resztki ocalały w Brazylii. Wieczorem idzie – czytamy w dalszej części *Pochwały* – „na inne jeszcze religijne zgromadzenie, na ceremonię macumba. Jest to kult sykretyczny łączący różne elementy chrześcijaństwa z tradycją religijną przywiezioną kiedyś przez niewolników z zachodniej Afryki” (3). W wolnym czasie na zaproszenie brazylijskiego milionera Manoela Joaquina de Carvalho Jr., który żywo interesował się filozofią (korespondował m.in. z Karlem Popperem), Kołakowscy polecieli do San Salvador i Bahii. De Carvalho gościł ich w domu i na swoim jachcie, gdzie prowadzili dyskusje filozoficzne (4).

(1) Sprawozdanie z seminarium, Archiwum L.K. w BN. (2)–(3) *Nadanie Leszkowski Kołakowskiemu tytułu doktoratu honoris causa Uniwersytetu Gdańskiego*, Gdańsk 1997, s. 55–56. (4) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 112.

## 23 września

Leszek Kołakowski podpisuje oświadczenie o rozwiązaniu KSS „KOR”<sup>\*</sup>.

„Komunikat” 1981, nr 48; „Kultura” (Paryż) 1981, nr 11.

\* Oświadczenie podpisali także: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Konrad Bieliński, Seweryn Blumsztajn, Bogdan Borusewicz, Andrzej Celiński, Mirosław Chojecki, Ludwik Cohn, Jerzy Ficowski, ks. Zbigniew Kamiński, Wiesław P. Kęćcik, Jan Kielanowski, Anka Kowalska, Jacek Kuroń, Edward Lipiński, Jan Józef Lipski, Jan Lityński, Antoni Macierewicz, Adam Michnik, Halina Mikołajska, Ewa Milewicz, Piotr Naimski, Wojciech Onyszkiewicz, Antoni Pajdak, Zbigniew Romaszewski, Jerzy Rybicki, Aniela Steinsbergowa, Jan Śreniowski, Maria Wosiek, Henryk Wujec, ks. Jan Zieja.



# Między Oksfordem a Chicago, 1981–1994

1981

## Wrzesień

Kołodkowski odlatują do Chicago. Leszek Kołodkowski otrzymuje stanowisko profesora John U. Nef Committee on Social Thought, University of Chicago. Spędza w Chicago rok akademicki 1981/1982. Profesorami w tym czasie są Paul Wheatley – *chairman*, Saul Bellow, Allan Bloom, Mircea Eliade, Friedrich A. Hayek, Leon Kass, Paul Ricoeur, Edward Shils, Stephen Toulmin. W latach 1983–1994 spędza tam jeden lub dwa trymestry rocznie.

## Trymestr jesienny, Committee on Social Thought

Leszek Kołodkowski prowadzi seminarium kursowe Cartesianism-1, czwartki, godz. 14.30–16.20. Seminarium to, którego termin był wcześniej uzgodniony z Allanem Bloomem, trwało od 1 października do 3 grudnia 1981 r. (1). Jeden ze studentów tak wspomina to seminarium: „Miałem duże szczęście uczestnicząc w seminarium o Kartezjanizmie z Leszkiem Kołodkowskim [...] Czytaliśmy Kartezjusza, Husserla i Rorty’ego. Cykl [seminariów] był zaproponowany poprzez Komitet Myśli Społecznej i był wypełniony po brzegi strausstami [zwolennikami Leo Straussa], przyciągniętymi bez wątpienia

antykomunizmem Kołakowskiego, na pewno zaś nie przez jego zadeklarowane stanowisko jako »konserwatywno-liberalnego socjalisty«. Seminarium okazało się, z powodów, których tu nie będę wymieniać, bardzo przyjemną przygodą intelektualną”.

Spis seminariów L.K. w Committee on Social Thought otrzymałem dzięki uprzejmości Tamary Kołakowskiej. (1) Jim Johnson, wpis na blogu: <http://politicstheory-photography.blogspot.com/2007/02/leszek-kołakowski.html> [dostęp 11.08.2007].

### 13 października

Leszek Kołakowski, jako były członek KSS „KOR”, pisze notę informacyjną do *Raportu o przestrzeganiu praw człowieka w Polsce* dla Helsiński Watch (który później przyjmie nazwę Human Rights Watch).

L.K., *A note of information*, [w:] *Prologue to Gdansk. A report on Human Rights by the Polish Helsinki Watch Committee*, New York 1981.

### 4 listopada

Po śmierci Tadeusza Kotarbińskiego – zmarł 3 października 1981 roku w Warszawie – jego dawny student i asystent Leszek Kołakowski pisze do paryskiej „Kultury” wspomnienie *Pamięci nauczyciela*.

„Kultura” (Paryż) 1982, nr 1–2.

### 2 grudnia

Na łamach „The Wall Street Journal” Leszek Kołakowski wysuwa propozycję utworzenia koalicyjnego rządu w Polsce.

L.K., *A Coalition Government in Poland?*, „The Wall Street Journal”, 2 grudnia 1981.

### Po 13 grudnia

Leszek Kołakowski podpisuje protest przeciw wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce. Wśród sygnatariuszy są także: Stanisław Barańczak, Josif Brodski, Czesław Miłosz, Susan Sontag, Thomas Venclova, Adam Ulam, Stanisław Wellisz.

*Protest intelektualistów*, „Przegląd Polski” (Nowy Jork) 1981, nr 34.

27 grudnia

Leszek Kołakowski i Aleksander Smolar piszą list do Międzynarodówki Socjalistycznej, który przekazują na ręce Willy Brandta, w obronie aresztowanych w stanie wojennym, w tym byłych członków KSS „KOR” Jacka Kuronia i Adama Michnika.

Materiały do działalności politycznej, Archiwum L.K. w BN; druk listu pt.: *Les fusils qui opèrent en Pologne se tournent centre l'espoir d'une Europe sans guerre*, „Le Monde” 30 grudnia 1981; druk listu po niemiecku *Brief an die Präsidiumsmitglieder der Sozialistischen Internationale*, „Kontinent” 1982, nr 21.

31 grudnia

Na łamach „The Wall Street Journal” ukazuje się tekst Leszka Kołakowskiego *Poland: „I Would Be a Milder Hangman”* potępiający stan wojenny w Polsce. Tekst będzie kolportowany w kraju, w podziemiu, pod tytułem *Będę łagodniejszym katem* i w następnych latach stanie się pretekstem do odebrania mu polskiego obywatelstwa.

1982

Trymestr zimowy, Committee on Social Thought

Kołakowski prowadzi seminarium kursowe: Cartesianism-2, piątki, godz. 11.00–13.00.

Styczeń

Leszek Kołakowski zostaje członkiem powstałego w 1981 roku w Chicago a mającego siedzibę w Nowym Jorku Komitetu Pomocy „Solidarności” (Committee in Support of Solidarity). 21 stycznia Komitet w oświadczeniu dla prasy apeluje do wszystkich rządów, które uznają prawa Polaków do podstawowych wolności, o natychmiastowe zastosowanie sankcji ekonomicznych wobec Polski celem uwolnienia aresztowanych członków „Solidarności”. Oświadczenie

podpisali Stanisław Barańczak, Josif Brodski, Leszek Kołakowski, Czesław Miłosz, Susan Sontag, Thomas Venclova i Adam Ulam (1).

Kołakowski wchodzi też w skład zarządu sponsorów Komitetu Pomocy „Solidarności”, w którym zasiadają również Raymond Aron, Stanisław Barańczak, Zbigniew Brzeziński, Władimir Bukowski, Lane Kirkland, Leopold Łabędź, Susan Sontag, Adam Ulam, Liv Ullmann i inni (2).

(1) *To the Editors*, [w:] *The Polish Crisis: Three Statements*, „The New York Review of Books”, 21 stycznia 1982. (2) *Solidarność, „Zachód” i „Węże”. Służba Bezpieczeństwa wobec emigracyjnych struktur Solidarności 1981–1989*, Warszawa 2011, s. 487.

### 31 stycznia

Leszek Kołakowski udziela rekomendacji i wsparcia Mirosławowi Chojeckiemu (1), byłemu członkowi KSS „KOR” i twórcy Niezależnej Oficyny Wydawniczej w Polsce, w jego działalności i pobycie w USA. Podobnego wsparcia poprzez rekomendacje, zwłaszcza po 13 grudnia 1981 roku, udziela on bardzo wielu polskim emigrantom oraz pracownikom naukowym z Polski (2).

(1) Materiały do działalności politycznej L.K. (2) Oceny kwalifikacji akademickich, listy polecające, rekomendacje L.K., Archiwum L.K. w BN.

### Luty

Oxford University Press publikuje książkę Leszka Kołakowskiego *Religion. If there is no God. On God, the Devil, Sin and other Worries of the so-called Philosophy of Religion*. W styczniu 1983 roku w Polsce odbywa się pierwsza dyskusja nad tą książką z udziałem Romana Zimanda, Karola Tarnowskiego, o. Jacka Salija, Stefana Amsterdamskiego, Bohdana Chwedeńczuka i Pawła Kłoczowskiego.

Druk dyskusji w „Almanachu Humanistycznym” 1986, nr 5. Pierwsze polskie wydanie ukaże się nakładem wydawnictwa „Aneks”: *Jeśli Boga nie ma... O Bogu, Diabie, Grzechu i innych zmartwieniach tak zwanej filozofii religii*, Londyn 1987.



## 18 lutego

Leszek Kołakowski na zaproszenie International House at The University of Chicago ma wystąpienie – w ramach „International House Lectures Series” – połączone z dyskusją na temat ostatnich wydarzeń w Polsce.

Listy Raymonda J. Gude do L.K. z 16 grudnia 1981 r. i 1 lutego 1982 r., Archiwum L.K. w BN.

## 22 lutego

Leszek Kołakowski bierze udział w panelu zorganizowanym w New York Public Library na temat „Czy »Solidarność« posunęła się za daleko?”. Zebraniu przewodniczyła pisarka Frances Fitzgerald, w panelu wypowiada się m.in. Jeri Laber – kierująca organizacją obrony praw człowieka (Helsinki Watch).

„Kultura” (Paryż) 1982, nr 1–2, s. 144.

## Marzec

Leszek Kołakowski odmawia napisania przedmowy do antologii Alfreda Blocha *The Real Poland*, ze względu na liczne obiekcje do obszernego historycznego wstępu autora. Bloch skraca i zmienia wstęp, książka ukazuje się, ale – mimo wcześniejszych zapowiedzi – bez przedmowy Kołakowskiego.

A. Bloch, *The Real Poland. An Anthology of National Self-Perception*, New York 1982.  
List L.K. do Alfreda Blocha z 3 marca 1982 r., Archiwum L.K. w BN.

## 5 marca

Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Is a Christian Tolerance Possible?* (Czy możliwa jest chrześcijańska tolerancja?) w czasie konferencji „Religion and American Public Life” (Religia i amerykańskie życie publiczne) w The Divinity School (University of Chicago).

Listy Robina W. Lovina z The Divinity School do L.K. z 4 lutego i 26 maja 1982 r., Archiwum L.K. w BN.

23 marca

Leszek Kołakowski wchodzi w skład Komitetu Funduszu Pomocy Niezależnej Literaturze i Nauce Polskiej. Przewodniczący: Czesław Miłosz, koordynator działalności Konstanty A. Jeleński, sekretarz Mirosław Chojecki. W skład zarządu weszli: Jerzy Giedroyc, Gustaw Herling-Grudziński, Wojciech Karpiński, Olga Scherer, Krzysztof Pomian. Pozostali członkowie komitetu: Stanisław Barańczak, Józef Czapski, Maria Danilewicz Zielińska, Feliks Gross, Zygmunt Kallenbach, Sławomir Mrozek, Wiktor Weintraub. Od 1987 roku sekretarzem był Wojciech Sikora; Fundusz działał do 2002 roku.

„Kultura” (Paryż) 1982, nr 6.

### Ostatni tydzień marca

Leszek Kołakowski ma wykład i spotkanie ze studentami na Vanderbilt University w Nashville w stanie Tennessee.

List Johna Lachsa do L.K. z 1 kwietnia 1982 r., Archiwum L.K. w BN.

### Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

Kołakowski prowadzi seminarium kursowe Cartesianism-3, czwartki, godz. 14.30–16.20.

Na tym całorocznym seminarium omawiano Kartezjusza (*Medytacje o pierwszej filozofii*), Husserla (*Medytacje kartezjańskie*) i Rorty’ego (*Filozofia a zwierciadło natury*). Kołanotatnik Leszka Kołakowskiego z 1982 roku zawiera notatki do seminarium m.in. o Kartezjuszu, Merleau-Pontym i Sartrze.

Materiały do działalności naukowej i dydaktycznej, Archiwum L.K. w BN.

### 24 kwietnia

Na międzynarodowym sympozjum „Poland’s Solidarity Movement” (Ruch polskiej Solidarności) na Loyola University Chicago Leszek Kołakowski wygłasza referat *Reflections and comentary on the Solida-*

*rity Movement* (Refleksje i uwagi o ruchu Solidarności). Uczestnikami sympozjum są m.in.: działacz „Solidarności” Jerzy Milewski, politolog i działacz emigracyjny Jerzy J. Lerski, profesor informatyki Andrzej S. Targowski.

Materiały sympozjum, w tym referat L.K. w: *Poland's Solidarity Movement*, red. Lawrence Biondi, Frank Mocha, Loyola University Chicago, Chicago 1984.

### 3 maja

Leszek Kołakowski podpisuje Apel Polaków do narodu niemieckiego. Pozostali sygnatariusze: Ryszard Batory, Mirosław Chojecki, Jerzy Giedroyc, Gustaw Herling-Grudziński, Konstanty A. Jeleński, Jerzy Kosiński, Józef Mackiewicz, Czesław Miłosz, Piotr Naimski, Tadeusz Nowakowski, Witold Wirpsza.

*Apel Polaków do narodu niemieckiego*, „Kultura” (Paryż) 1982, nr 6.

### 7–8 maja

Leszek Kołakowski uczestniczy w dyskusjach panelu „Politics and Ideology” (Polityka i ideologia) na konferencji „Writers in Exile” (Pisarze na wygnaniu) zorganizowanej przez Boston University i redakcję „Partisan Review”. W dyskusji biorą też udział: Stanisław Barańczak, Wiktor Erlich, Erazim Kohák, Boris Shragin i Terry Quist.

Druk dyskusji: *Politics and Ideology*, „Partisan Review” 1983, nr 4; *Pisarze na wygnaniu (dyskusja)*, „Vacat”, 1985, nr 25.

### 25–29 maja

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „The Polish Renaissance in Its European Context” (Polski renesans w kontekście europejskim) na Indiana University w Bloomington. W konferencji uczestniczą m.in. Czesław Miłosz, Wiktor Weintraub, Samuel Fiszman, Andrzej Walicki.

J. Koziński, *Wielki świat*, Warszawa 1989, s. 172.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski pisze artykuł w obronie aresztowanego przyjaciela pt. *The Arrest of Ryszard Herczynski* (1). Udziela też wywiadu Wojciechowi Karpińskiemu (2).

(1) Opublikowany w: „The Wall Street Journal” 16 czerwca 1982. (2) Pierwotnie opublikowano tylko jego fragmenty: *Wywiad z Leszkiem Kołakowskim*, „Zeszyty Literackie” 1983, nr 2. Całość wywiadu w: *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*.

## 18 czerwca–8 lipca

Leszek i Tamara Kołakowscy przebywają w Australii na zaproszenie, filozofa, autora *The Ethical Foundations of Marxism*, Eugene’a Kamenki z Australian National University w Canberze. 22 czerwca Kołakowski ma odczyt *The Death of Utopia Reconsidered* (Śmierć utopii na nowo rozważona) w ramach „The Tanner Lectures on Human Values”. Następnego dnia dyskusja nad tym wystąpieniem trwa sześć godzin. Andrzej Walicki obwozi Kołakowskich po okolicy, 27 czerwca zwiedzają rezerwat Tidbinbilla (fotografię Kołakowskich z kangurami Walicki zamieścił w swojej książce (1)). Przed odlotem z Canberry jadą na Wielką Rafę Koralową w Queensland. Kołakowski ma też odczyt dla środowisk polonijnych na uniwersytecie w Sydney pt. *Od Marksa do Stalina* (2).

(1) A. Walicki, *Idee i ludzie*, s. 175–176, tutaj także fotografia Kołakowskich z kangurami. (2) *Wywiad z prof. L. Kołakowskim*, „Tygodnik Polski” (Melbourne), 17 lipca 1982, nr 27.

## Sierpień–listopad

Leszek Kołakowski uczestniczy w staraniach nieformalnej grupy intelektualistów na Zachodzie wspierających nominacje Lecha Wałęsy do Pokojowej Nagrody Nobla. Grupę tworzyli m.in.: Eugeniusz Smolar, Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz, Krzysztof Pomian, Juliusz Stroynowski, Stanisław Barańczak, Jiří Lederer, Pavel Tigrid, Jaroslav Pelikan.

List Jerzego Giedroycia z 25 sierpnia 1982 r. w: J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1973–2000*, s. 319.

## Wrzesień

Leszek Kołakowski pisze dla Północnoamerykańskiego Studium Spraw Polskich artykuł dotyczący stanu wojennego w Polsce, zatytułowany *Poland in a Cul-de-sac – Again*.

Opublikowany w: „Studium Papers” 1982, nr 3–4.

## Jesień

Wydawnictwo „Aneks” w Londynie wydaje zbiór esejów Leszka Kołakowskiego *Czy diabeł może być zbarwiony i 27 innych kazań*. Od kilku lat usiłował on bezskutecznie wydać zbiór swoich esejów w Szwecji, w wydawnictwie Brombergs Bokförlag AB (1), w Wydawnictwie Literackim w Paryżu (2) oraz w Basic Books w USA, pod tytułem *Our ailing Western Mind* (3).

(1) Korespondencja Doroty Bromberg z wydawnictwa Brombergs Bokförlag AB w Uppsali z L.K. z lat 1977–1982, Archiwum L.K. w BN. (2) List L.K. do Jerzego Giedroycia z 8 maja 1978 r., Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura”. (3) List L.K. do Jane Isay z 12 marca 1980 r., Archiwum L.K. w BN.

## 4 października

Kołakowscy wracają do Oksfordu po całorocznym pobycie w Chicago.

## Listopad/grudzień

Leszek Kołakowski wspiera powstanie w Paryżu „Zeszytów Literackich”, literackiego kwartalnika pod redakcją Barbary Toruńczyk. Wysłała list do węgierskiego milionera, George’a Sorosa, w sprawie pomocy finansowej (1) dla tego niezależnego pisma oraz razem z żoną dokonują wpłat na fundusz pisma (2).

(1) List L.K. do Barbary Toruńczyk z 2 grudnia 1982 r., *Listowna opowieść o pewnym czasopiśmie*, „Zeszyty Literackie” 2013, nr 120. (2) „Zeszyty Literackie” 1984, nr 7 (spis wpłat na wewnętrznej stronie okładki).

## 5 listopada 1982–11 lutego 1983

W Radiu Wolna Europa emitowany jest cykl 21 wykładów Leszka Kołakowskiego na temat herezji w dziejach Kościoła katolickiego. Pomysł wykładów poddał Jan Gross, który kilka lat wcześniej zaproponował Kołakowskiemu przyłączenie się do grona profesorskiego „uniwersytetu radiowego”, dołączył kopie korespondencji z RWE na ten temat oraz oryginalny projekt uniwersytetu z deklaracją. Rzecz miała wyglądać tak, „że któregoś dnia zgłosi się do Ciebie jakiś pan z Wolnej Europy i spędzi z Tobą 2 godziny nagrywając 4 do 6-u, 15-o minutowych audycji” (1). Temat wykładu pozostawał w gestii Kołakowskiego, który bazując na dwóch swoich tekstach, wybrał problem herezji (2) oraz tolerancji (3) w historii chrześcijaństwa; oba problemy były ze sobą ściśle związane.

(1) List Jana Grossa do L.K. z 14 października 1978 r., Archiwum L.K. w BN. (2) *Eresia*, [w:] *Enciclopedia*, t. 5, Torino 1978. (3) *Toleranz und Absolutheitsansprüche*, [w:] *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, Freiburg–Basel–Wien 1981 (pierwotnie był to wykład w Collège de France w 1980 r.). Po polsku wykłady ukazały się drukiem w tomie L.K. *Herezja*, Kraków 2010.

## 18–20 listopada

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „For your freedom and ours” (Za waszą i naszą wolność) zorganizowanej przez Rockford Institute i National Strategy Information Center (Instytut Rockford i Narodowe Centrum Informacji Strategicznej) we Frankfurcie na Menem, na której wygłasza referat *Beyond Empiricism: The Need for Metaphysical Foundation for Freedom* (Ponad empiryzm. Potrzeba metafizycznych fundamentów wolności).

*On Freedom. Essays from the Frankfurt Conference*, ed. J.A. Howard, Greenwich (Conn.) 1984.

## 11 listopada

Emisja w Radiu Bawarskim wykładu Leszka Kołakowskiego *Die Unvermeidbarkeit der Vernunft* (Nieuchronność rozumu) w cyklu „Die Zukunft zwischen Utopie und Kalkül” (Przyszłość między utopią a kalkulacją).

## Koniec listopada

Leszek Kołakowski przebywa kilka dni w Szwecji w związku z promocją swojej książki o diable; spotyka się z Adamem Brombergiem i udziela wywiadu telewizji szwedzkiej na temat zła i diabła.

L.K., *Samtal med djävulen*, Stockholm 1983; o pobycie L.K. w Szwecji pisze Krzysztof T. Toeplitz, *Co ja tu robię?*, „Polityka” 1982, nr 45.

## 28 listopada

Leszek Kołakowski, Krystyna Marek, Leopold Łabędź oraz Zdzisław Najder biorą udział w dyskusji „Okrągłego stołu” na temat *Spuciszny układów jaltańskich* w Radiu Wolna Europa.

Za: <http://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/324910> [dostęp 12.01.2014]; wypowiedź Kołakowskiego oparta jest na maszynopisie *Problem of Jalta*; Przemówienia, głosy w dyskusjach i debatach, wypowiedzi medialne, Archiwum L.K. w BN.

## 10–11 grudnia

Leszek Kołakowski mówi na temat *Spécificité de la révolution polonaise* (Specyfika polskiej rewolucji) w czasie kolokwium „Pologne: août 1980–décembre 1982. Originalité et dynamisme d’une société” (Polska: sierpień 1980–grudzień 1982. Oryginalność i dynamizm społeczeństwa) zorganizowanego przez Fondation pour une entraide intellectuelle européenne w Bibliotece Polskiej w Paryżu (1). W Komitecie patronującym imprezie znaleźli się m.in. Raymond Aron, Gustaw Herling-Grudziński, Pierre Emmanuel, Czesław Miłosz, Krzysztof Pomian, Aleksander Smolar. Kołakowski bierze też udział w dwóch dyskusjach: pierwszej, po swoim wykładzie, z udziałem Jacques’a Le Goffa, Andrzeja Vincenza, Pétera Kende, Jerzego Mondy, Mary MacCarthy; drugiej z udziałem m.in.: Pavla Tigrida, Paula Thibauda i Konstantego A. Jeleńskiego – po jego referacie *Paradoksy polskiego nacjonalizmu* – w których toczy spór o roli nacjonalizmu i katolicyzmu w Polsce. Po kolokwium Polacy przenoszą się do polskiej księgarni przy bulwarze Saint-Germain, gdzie odbywa się podpisywanie pierwszego numeru „Zeszytów Literackich” (2).

(1) Na podstawie: *Solidarité résiste et signe: actes du colloque. „Pologne: août 1980–décembre 1982. Originalité et dynamisme d’une société”*, organisé par la Fondation pour une Entraide intellectuelle européenne: tenu à la Bibliothèque Polonaise de Paris, les 10 et 11 décembre 1982, la séance finale ayant lieu à l’Amphithéâtre Richelieu de la Sorbonne, Paris 1984. (2) *Listy z innego świata. O Polsce w Paryżu*, „KOS” 1983, nr 26.

## 1983

Leszek Kołakowski wchodzi w skład rady doradczej Poland Watch Center, organizacji zajmującej się prawami człowieka w Polsce i wydającej w Waszyngtonie niezależny kwartalnik „Poland Watch” (1). Zostaje też konsultantem słownika myśli marksistowskiej, wydanego przez Harvard University Press 1983 (2).

(1) List Jane Cave do L.K. z 24 czerwca 1983, Archwum L.K. w BN; „Poland Watch” 1984, nr 5. (2) *A Dictionary of Marxist Thought*, ed. T. Bottomore, Harvard University Press 1983.

### Styczeń

Leszek Kołakowski otrzymuje MacArthur Fellowship na lata 1983–1988. Nagroda jest potocznie nazywana „grantem dla geniuszy” (1). W zakończeniu życiorysu filozofa, jaki znajduje się w papierach Wiktora Weintrauba, który opiniował przyznanie tej nagrody, czytamy: „W nieokreślonej nieodległej przyszłości planowana jest krótka książka o Bergsonie, być może kolejna krótka książka o Jezusie Chrystusie\* (temat wyjściowy) i coś na temat dwóch filozoficznych idei konserwatyizmu – Bossuet i Pascal (to może być częścią większego projektu, ale teraz wiemy zbyt mało, aby rozwodzić się na ten temat)” (2).

(1) Informacja w: R. Cooke, \$ 176,000 for MIT chemist ‘to do something special’, „The Boston Glob” 19 stycznia 1983. (2) Archiwum Wiktora Weintrauba, Dział Rękopisów, Biblioteka Jagiellońska.

\* Pomysł był początkowo inspirowany projektem księdza Josepha Doré (Le Directeur du 2ème Cycle, Section de Théologie Biblique et Systématique, U.E.R. de Théologie et Sciences Religieuses, Institut Catholique de Paris) wydania zbioru esejów *Jésus et Jésus Christ* (List J. Doré do L.K. z 16 marca 1981 r., Archiwum L.K. w BN). Kołakowski częściowo zrealizował swój pomysł, pisząc w następnych latach (niedokończony) esej *Jésus ridicule. Un essai apologétique et sceptique*.



## 18–21 lutego

Kołąkowski spędzają cztery dni w Wiedniu (1). 21 lutego w Sali Ceremonialnej pałacu Hofburg Kołąkowski ma wykład *Die Wiedergeburt des Abendlandes?* (Odrodzenie Europy Zachodniej?) – organizatorem jest Klub „Pro Wien” (2). Wcześniej udziela całonocnego wywiadu dla „Die Presse” (3) i odbywa telewizyjną debatę z rektorem Uniwersytetu w Monachium Nikolausem Lobkowiczem oraz Eugenem Biserem.

(1) List L.K. do Jana Jarosławskiego z 7 lutego 1983 r. (2) Dział „Zachód–Emigracja”, „Kultura” (Paryż) 1983, nr 5. (3) *Die zweierlei Arten von Humanismus* – rozmowa Gerhard Ruis, „Die Presse”, 12–13 lutego 1983.

## Marzec

Leszek Kołąkowski podpisuje *Oświadczenie pisarzy polskich, członków ZLP z 11 marca 1983 roku, o prawie do wyboru miejsca i sposobu publikacji*\*.

„Kultura” (Paryż) 1983, nr 4; *An Appeal for Solidarity with Polish Writers*, „The New York Review of Books”, 27 października 1983.

## Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

Leszek Kołąkowski prowadzi seminarium kursowe *Heresy of the 16th Century* (Herezja XVI wieku), wtorki, godz. 11.00–13.00.

---

\* Oświadczenie to było związane z wypowiedziami rzeczników PZPR i rządu na temat członków ZLP współpracujących z „ośrodkami dywersji ideologicznej i politycznej”, podpisali je także: Janusz Anderman, Stanisław Barańczak, Władysław Bartoszewski, Ewa Bieńkowska, Jacek Bierezin, Kazimierz Brandys, Janusz Głowacki, Wojciech Karpiński, Jan Kott, Anka Kowalska, Irena Krzywicka, Maria Kuncewiczowa, Irena Lewandowska, Czesław Miłosz, Sławomir Mrożek, Zdzisław Najder, Maria Ochab, Włodzimierz Odojewski, Krzysztof Pomian, Jerzy Pomianowski, Leszek Szaruga, Jacek Trznadel, Witold Wirpsza, Jacek Woźniakowski, Adam Zagajewski.

## Kwiecień

Leszek Kołakowski opiniuje przyznanie Lechowi Wałęsie Freedom Prize (Nagroda Wolności) za 1982 rok, którą ufundowały dwa dzienniki: szwedzki „Dagens Nyheter” i duński „Politiken”.

L.K., „Freedom Prize for Walesa”, Artykuły i eseje 1982–1983, Archiwum L.K. w BN.

## 13–16 kwietnia

Leszek Kołakowski przebywa w Atlancie (1) na Emory University, gdzie wygłasza referat podczas sympozjum poświęconym prawom człowieka. Uniwersytet już rok wcześniej czynił starania, by zaprosić go do siebie w związku z publikacją jego tekstu o marksizmie i prawach człowieka (2).

(1) Odręczna notatka L.K., Wykłady, konferencje, sympozja w latach 1982–1983, k. 131, Materiały biograficzne 1945–1990, Archiwum L.K. w BN. (2) List Ellen Mickiewicz do L.K. z 8 czerwca 1982 r., Archiwum L.K. w BN; *Marxism and Human Rights*, „Daedalus” 1983, jesień.

## 16 maja

W związku z wysunięciem kandydatury Marka Edelmana do Nagrody Fundacji im. Alfreda Jurzykowskiego (w dziedzinie medycyny) Leszek Kołakowski pisze do Fundacji „nieproszony komentarz” – jak sam go nazywa – popierający przyznanie Edelmanowi tej nagrody.

List L.K. do Fundacji im. A. Jurzykowskiego z 16 maja 1983 r., Archiwum Fundacji im. Alfreda Jurzykowskiego, Dział Rękopisów, Biblioteka Jagiellońska.

## 24 maja

Leszek Kołakowski otrzymuje doktorat *honoris causa* – Doctor of Humane Letters – Bard College w Nowym Jorku.

Oryginał dyplomu znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Rps inw. 5.168, p. 1.

## Czerwiec

13–16 czerwca odbywa się międzynarodowa konferencja „Karl Jaspers: Philosoph, Arzt, politischer Denker” (Karl Jaspers, filozof, lekarz, myśliciel polityczny) na Uniwersytecie w Bazylei, z okazji setnej rocznicy urodzin niemieckiego filozofa. 13 czerwca Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Der Philosophische Glaube angesichts Offenbarung*

Druk w języku polskim *Jaspers: wiara filozoficzna wobec objawienia*, „Zeszyty Literackie” 1984, nr 7.

## Koniec czerwca

Leszek Kołakowski wypowiada się podczas sympozjum „The Pope and Poland” (Papież i Polska) w Nowym Jorku, poświęconym drugiej pielgrzymce Jana Pawła II do Polski (16–23 czerwca). W sympozjum uczestniczą także Zbigniew Brzeziński, Seweryn Bialer, Alojzy Mazewski i William E. Schauffele.

*Strong Symbols. The Pope and Poland: A Symposium*, „The New York Times”, 3 lipca 1983.

## Lipiec

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony (1) do udziału w specjalnym numerze „Trialogue”, pisma wydawanego przez The Trilateral Commission\*, poświęconym problemom Europy i „dziedzictwu Jałty”. Numer zostaje zatytułowany „Heart of Europe”, a Kołakowski publikuje w nim artykuł *The Graft Rejected* (Odrzucony przeszczep) na temat konferencji w Jałcie i odrzucenia jej ustaleń przez polski naród. W numerze są także teksty m.in.: Zbigniewa Brzezińskiego, Milovana Đilasa, Czesława Miłosza (wiersz *Naród*), Bruno Kreisky’ego, Carla-Friedricha von Weizsäckera (2).

\* The Trilateral Commission – prywatna, pozarządowa organizacja powstała z inicjatywy Davida Rockefellera w 1973 r. Jej celem jest promowanie współpracy między Ameryką Północną, Europą i Japonią. Współzałożycielem i ważną postacią Komisji Trójstronnej jest Zbigniew Brzeziński. 18 kwietnia 1983 r. w Rzymie odbyło się plenarne spotkanie Komisji Trójstronnej z udziałem papieża Jana Pawła II.

(1) List François Sauzey („Triologue”) do L.K. z 19 lipca 1983 r., Archiwum L.K. w BN. (2) L.K., *The Graft Rejected: Remarks on the Sovietization of Central Europe*, „Triologue” 1983, nr 34.

### 10–14 sierpnia

Leszek Kołakowski jest uczestnikiem pierwszej inauguracyjnej sesji Rozmów w Castel Gandolfo (Castel Gandolfo-Gespräche), której tematem jest „Der Mensch in den Modernen Wissenschaften” (Człowiek w nauce współczesnej) organizowanej przez wiedeński Instytut Nauk o Człowieku (Institut für die Wissenschaften vom Menschen), z udziałem papieża Jana Pawła II. Wykłady i referaty mają m.in. Krzysztof Michalski, René Thom, Emmanuel Le Roy Ladurie, Aleksander Gieysztor, Gerhard Ebeling, ks. Józef Tischner, Ernst Wolfgang Böckenförde, Charles Taylor, Robert Spaemann, Hans-Georg Gadamer. Kołakowski jest członkiem Rady Naukowej Instytutu od momentu jego powstania w 1982 roku.

Podczas wykładu Emmanuela Lévinasa *Transzendenz und Verstehen* (Transcendencja i rozumienie) Kołakowski pisze „bullę papieską” przeciw filozofom francuskim i podpisuje ją Lesco I. W czasie wspólnego obiadu rzecz ujawnił ks. Józef Tischner i Kołakowski musiał pokazać „bullę” papieżowi. „Papież się uśmiechnął. Nic złego nie powiedział”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 119.

### 15–20 sierpnia

Na zaproszenie Królewskiej Szwedzkiej Akademii Nauk Leszek Kołakowski przyjeżdża do Sztokholmu i bierze udział w konferencji „Progress in Science” (Postęp w nauce). Ze Szwecji odlatuje do Kanady.

Odręczna notatka L.K., Wykłady, konferencje, sympozja w latach 1982–1983, Materiały biograficzne 1945–1990, Archiwum L.K. w BN.

### 22–27 sierpnia

XVII Światowy Kongres Filozofii w Montrealu „Philosophie et culture” (Filozofia i kultura). W „Ruchu Filozoficznym” (1981) czyta-

my: „Przewodniczącą jednej z sekcji specjalnej (2C) jest Prof. Barbara Skarga; temat sesji: *Rola filozofii w historii kultur*. Na jednej z sesji plenarnych pod przewodnictwem Akademika N. P. Fiedosiejewa wygłosi referat m.in. Leszek Kołakowski”. Uczestnictwo Kołakowskiego w tym kongresie potwierdzają jego notatki z wykazem konferencji z lat 1982–1983, w których uczestniczył (2).

(1) Zapowiedź uczestnictwa L.K. w tym kongresie jest w „Ruchu Filozoficzny” 1981, s. 172 a. (2) Odręczna notatka L.K., Wykłady, konferencje, sympozja w latach 1982–1983, Materiały biograficzne 1945–1990, Archiwum L.K. w BN.

### 5 września

Emisja w Radiu Bawarskim wykładu Leszka Kołakowskiego *Baruch Spinoza* w cyklu „Die Lehren der Lehre” (Nauki nauczyciela).

### 10–23 września

Leszek i Tamara Kołakowscy wyjeżdżają do Japonii na zaproszenie The Japan Foundation. W dniach 12–15 września Kołakowski uczestniczy w konferencji „Experiencing the Twentieth Century” (Doświadczenie XX wieku) na Uniwersytecie Tokijskim, gdzie wygłasza referat *The Search for Community* (Poszukiwanie wspólnoty), po wykładzie odpowiada na pytania Benjamina I. Schwartza, Philipa Windsora, Georges’a Nivata. Bierze też udział w dyskusji po referacie Schwartza, w której wypowiadają się m.in. Wolfgang J. Mommsen, James Joll, Jeanne Hersch. Ponadto Kołakowski ma wykład w mieście Karuizawa, w dystrykcie Kitasaku. Przy okazji Kołakowscy zwiedzają górzyste okolice.

Materiały konferencji w: *Experiencing the Twentieth Century*, red. N. Hagihara, A. Iriye, G. Nivat, P. Windsor, Tokyo 1985.

### 20–23 października

Na zaproszenie wydawnictwa SugarCo, włoskiego wydawcy *Głównych nurtów marksizmu*, Leszek Kołakowski przebywa w Mediolanie.

L.K., *Nescita, sviluppo, dissoluzione del marxismo*, t. 1–3, Milano 1980–1985. Odręczna notatka L.K., Wykłady, konferencje, sympozja w latach 1982–1983, Materiały biograficzne 1945–1990, Archiwum L.K. w BN.

## 24–30 października

Leszek Kołakowski przebywa w Holandii, gdzie 27 października w Hadze zostaje uhonorowany Praemium Erasmianum (Nagroda Erazma z Rotterdamu). Razem z nim nagrodę otrzymują także Raymond Aron (nie odebrał jej jednak osobiście, zmarł przed ceremonią), Isaiah Berlin i Marguerite Yourcenar. Zaproszenie na uroczyste wręczenie nagrody otrzymuje także Wiktor Woroszyłski, który nie mógł jednak przybyć.

Program uroczystości, a także *Praemium Erasmianum MCMLXXXIII* (publikacja okolicznościowa), Materiały biograficzne 1970–2009, Archiwum L.K. w BN.

## 2–8 grudnia

Leszek Kołakowski przebywa w Szwajcarii. 3 grudnia uczestniczy w kolokwium „Karl Jaspers (1883–1969), médecin, psychiatre, philosophe, homme de culture, grand Allemand et grand Européen” (Karl Jaspers (1883–1969): lekarz, psychiatra, filozof, człowiek kultury, wielki Niemiec i wielki Europejczyk) zorganizowanym przez Université de Genève. Wśród zaproszonych na kolokwium są także Jeanne Hersch, Ion Vianu, Franz Blankart.

CPT, *Colloque sur un grand Allemand: Karl Jaspers*, „Journal de Genève”, 6 grudnia 1983.

## 19 grudnia

W czasie spotkania „Dziś i jutro polskiej literatury” Kołakowski przemawia w sali Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego „Ognisko” w Londynie (1).

Tego samego dnia Radio Bawarskie emituje dyskusję na temat *Lukas-Evangelium (Endzeit) und Apokalypse des Johannes* (Ewangelia św. Łukasza (zakończenie) i Apokalipsa św. Jana), w której

wypowiadają się Johann Baptist Metz, Emil M. Cioran i Leszek Kołakowski (2).

(1) L.K., *Dokąd*, Pamiętnik Literacki” 1984, t. 8. (2) Swoją wypowiedź L.K. ogłasza następnie w prasie: *Apokalypse. Der Christenglaube und das Weltende*, „Die Presse”, 31 grudnia 1983–1 stycznia 1984.

## 23 grudnia

W Radiu Bawarskim, w cyklu „Fragen unserer Zeit” (Pytania naszego czasu), na temat *Die Wiederentdeckung der Mystik* (Odkrywanie mistyki) wypowiadają się Hermann Kunisch i Leszek Kołakowski.

## 1984

W All Souls College Leszek Kołakowski ma wykład o filozofii Bergsona (nie udało się ustalić dokładnej daty).

Jorge Disse, *Postowie* do książki Bogdana Piwowarczyka, *Nawrócenia – prawo do prawdy, prawo do błędu. Święty Paweł – Leszek Kołakowski*, Gorzów Wielkopolski 1991.

## Styczeń–luty

Kołakowski z grupą polskich intelektualistów jest sygnatariuszem apelu o zbiórkę środków na rzecz Funduszu Pomocy Krajowi i Funduszu Pomocy Niezależnej Literaturze i Nauce Polskiej.

*Apel. Do Polaków po świecie rozszaniach!*, „Kultura” (Paryż) 1984, nr 1–2.

## 10 lutego

Leszek Kołakowski zabiera głos w studenckiej debacie o stanie wojennym przygotowanej przez Radka Sikorskiego w Oxford Union, której prowokacyjny temat brzmiał: „Ta izba uważa, że narzucona stabilizacja w Polsce jest niezbędnym warunkiem pokoju w Europie”. W debacie wypowiadają się m.in.: „za” rezolucją James Sherr i George Walden, a „przeciw” niej Tymothy Garton Ash oraz Koła-

kowski. Wniosek zwolenników stanu wojennego w Polsce przypadł stosunkiem głosów 253 do 118.

R. Sikorski, *Debaty w Oxford Union*, „Kultura” (Paryż) 1984, nr 4; przemówienie R. Sikorskiego w Bleinheim Palace, <http://www.msz.gov.pl/resource/a135fd93-c41b-4116-9825-3a67ffid29146:JCR> [dostęp 10.04.2013].

## Połowa lutego

W debacie w Oxford Union Society między Jasperem Evansem (Magdalen College) a Murrayem Pittockiem (Balliol College) nad pytaniem: *Can Marxism explain the world?* (Czy marksizm wyjaśnia świat?) Leszek Kołakowski i Melvin Lasky wspierają argumentami, w negatywnej odpowiedzi, pierwszego studenta, drugiego zaś w pozytywnej odpowiedzi wspierają brytyjscy marksiści Ralph Miliband i David MacLellan.

Za: <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/143-3-137.shtml> [dostęp 10.04.2013].

## 20 marca

Przed wyjazdem do Chicago Leszek Kołakowski pisze dla All Souls College obszerne sprawozdanie ze swojej pracy za ostatnie dwa lata. Tym razem jednak uzupełnia je o lata wcześniejsze i tytułuje *Report on my work from September 1977* (1). Podaje w nim, iż w tym czasie wygłosił referaty na 20 międzynarodowych konferencjach w różnych krajach, w tym z niewymienionych wcześniej, w Castel Gandolfo, Wiedniu i Lejdzie; ponadto dał nie mniej niż 30 wykładów, w tym także w Chicago i Oksfordzie. Ma też nadzieję napisać po francusku krótką książeczkę (rodzaj eseju filozoficznego) o Jezusie Chrystusie. Ponadto zamierza (projekt krystalizuje się powoli) spróbować analizy tradycyjnych kwestii metafizycznych dotyczących „nicości” i czasu oraz ich relacji. Ale przyznaje, że może to być pełna porażka („This might be a complete failure, I admit”). Tak rodzi się idea napisania *Horror Metaphysicus*. Wspomina także, iż raz lub dwa razy do roku daje popularne wykłady filozoficzne w Radiu Bawarskim (2).

(1) Rozszerzony raport L.K. w ASC za okres 1982–1984, Archiwum L.K. w BN. (2) Na podstawie strony: <http://www.docstoc.com/docs/89366797/Bayerischer-Rundfunk>



## Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

Kołąkowski prowadzi seminarium kursowe *Mysticism and Time* (Mistycyzm i czas), środy, godz. 16.00–18.00.

## Wiosna

Leszek Kołąkowski i Jan P. Lasota otrzymują pełnomocnictwo merytoryczne do reprezentowania Komitetu Kultury Niezależnej, Zespołu Oświaty Niezależnej i Społecznego Komitetu Nauki, czyli tak zwanego konsorcjum Oświata–Kultura–Nauka (OKN) na Zachodzie. Pełnomocnikiem organizacyjnym konsorcjum jest Eugeniusz Smolar. Przedstawicielami Archiwum „Solidarności” są Leszek Kołąkowski i Irena Lasota; adres archiwum: C.S.O.S. 275 Seventh Avenue, 25 th Floor, New York, USA (1). Aktywnymi członkami Komitetu Kultury Niezależnej i Archiwum są Seweryn Blumsztajn i Mirosław Chojecki (2).

(1) *Solidarność Podziemna 1981–1989*, red. A. Friszke, Warszawa 2006, s. 474; „Kultura” (Paryż) 1985, nr 6, s. 84. (2) List Mirosława Chojeckiego do L.K. z 25 lipca 1983 r., Archiwum L.K. w BN.

## Kwiecień

Władze PRL utrzymują negatywną decyzję z marca 1983 roku w sprawie wznowienia paszportu Leszkowi Kołąkowskiemu. Paszporty Kołąkowskich straciły ważność 10 kwietnia 1984 roku. Ostatnie podanie-kwestionariusz o paszport złożył on 18 października 1983 (1). Ale już wcześniej otrzymują paszporty bezpieczeństwa, angielski paszport Kołąkowski otrzymuje 24 marca 1984 roku (2).

(1) Akta paszportowe L.K., IPN BU 1010/2641, k. 4, 12–13. (2) Dokumenty osobiste, Archiwum L.K. w BN.

20 maja

Leszek Kołakowski otrzymuje tytuł doktora *honoris causa* (*doctor of law*) Reed College w Portland, w stanie Oregon.

Honorowe doktoraty, Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN. Honorary Degree of Doctor of Laws, Reed College, Portland 1984; program uroczystości k. 2-3; Lena Lencek: Citation on the occasion of the Award of the Honorary Degree of Laws to Leszek Kolakowski (May 20, 1984) k. 4 -7.

24–26 maja

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „Contemporary Poland in Historical Perspective” (Współczesna Polska w historycznej perspektywie) na Uniwersytecie Yale w New Haven (1). Razem z Czesławem Miłoszem i Krzysztofem Zanussim uczestniczy w sesji *Culture and Politics* (Kultura i polityka). Miłosz ma wykład *Literature and Political Engagement*, a zaproszeni są m.in. Zbigniew Brzeziński, John P. Scanlan, Wiktor Weintraub (2).

(1) List Johna M. Montiasa i Piotra S. Wandycza z Uniwersytetu Yale do L.K. z 11 października 1983 r., Archiwum L.K. w BN. (2) „Yale. Alumni Magazine and Journal” 1984, nr 8, s. 20.

25 czerwca

W Nowym Jorku Leszek Kołakowski wygłasza wykład na spotkaniu niezależnej organizacji The East-West Round Table. Tytuł wykładu: *Is the Soviet Empire Disintegrating?* (Czy rozpada się sowieckie imperium?).

Druk wykładu i dyskusji w inauguracyjnym numerze „Number One”, s. 7–11 (brak daty rocznej). Na podstawie „The East-West Papers” [1986?], nr 1, s. 7–11 (brak daty rocznej).

20–24 sierpnia

Leszek Kołakowski i Czesław Miłosz otrzymują zaproszenie do udziału w sesji „The Writer in the Contemporary World” (Pisarz we współczesnym świecie) zorganizowanej w Marlboro, w stanie Ver-

mont przez the John M. Olin Center przy University of Chicago. Organizuje ją Saul Bellow. 20 sierpnia Kołakowski dyskutuje z Allanem Bloomem po jego referacie *Rousseau and the Arts in Modernity*\*. W sesji udział także biorą m.in. Werner Dannhauser, Andrej Sinyavski, Alain Besançon.

J. Giedroyc, Cz. Miłosz, *Listy 1973–2000*, s. 330. John M. Olin Center for Inquiry into the Theory and Practice of Democracy zakończył działalność w 2005 roku; program sesji na archiwalnej stronie: [http://olincenter.uchicago.edu/writer\\_1984.html](http://olincenter.uchicago.edu/writer_1984.html) [dostęp 10.04.2013]. Recenzja L.K. z referatu Blooma znajduje się w Archiwum L.K. w BN.

### 3–9 września

Wykład Leszka Kołakowskiego *Irrationality in Politics* (Irracjonalność w polityce) podczas zjazdu Institut International de Philosophie w Oksfordzie.

Druk wykładu w: „Dialectica” 1985, nr 4.

### 17–21 września

Leszek Kołakowski współorganizuje w Oksfordzie konferencję naukową „Polish-Jewish Relations in Modern History” (Stosunki polsko-żydowskie w historii nowożytnej) [1]. W związku z konferencją powstaje Amerykańska Fundacja Badań Polsko-Żydowskich (The American Foundation for Polish-Jewish Studies) z siedzibą w Bostonie (2). Skład fundacji: Abraham Brumberg (przewodniczący), Leszek Kołakowski (wiceprzewodniczący), Anthony Polonsky, Robert Trevisani, Leo Naughton. Pod jej auspicjami od 1986 r. ukazuje się rocznik „Polin: Studies in Polish Jewry”.

(1) L.L., *Sesja w Oksfordzie*, „Kontakt” 1984, nr 11. (2) *Polish-Jewish Studies. An Appeal for Support*, „Commentary” 1986, styczeń–luty.

---

\* W 1987 r. Bloom ogłasza swoją głośną książkę *The Closing of the American Mind*. Kołakowski pisze kilka zdań na tylną okładkę jej polskiego wydania *Umysł zamknięty*, Poznań 1997.

## 26 września

Ostateczna odmowa przedłużenia ważności paszportów Leszka, Tamary i Agnieszki Kołakowskich. Decyzja została wydana w marcu 1983 roku.

IPN 1010/2641, s. 4.

## 10–14 października

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na konferencję „Myth in Contemporary Life” (Mit w życiu współczesnym) organizowaną przez Graduate Faculty of the New School for Social Research oraz The Cooper Union for the Advancement of Science and Art w Nowym Jorku. Nie wziął on jednak udziału w tej konferencji ze względu na stan zdrowia (1). Referaty przedstawiają m.in.: Umberto Eco, Giorgio Vattimo i Bruno Zevi. Myślą przewodnią tej konferencji są, jak czytamy w sprawozdaniu, słowa z *Obecności mitu*: „Wyraz »mit« [...] ogarnia [...] pewne konstrukcje, obecne (w utajeniu lub *explicite*) w naszym życiu intelektualnym i afektywnym, te mianowicie, które pozwalają nam warunkowe i zmienne składniki doświadczenia wiązać teleologicznie przez odwołanie się do rzeczywistości bezwarunkowych (takich jak »byt«, »prawda«, »wartość«)” (2).

(1) List L.K. do Barbary Toruńczyk z 12 września 1984 r., Archiwum L.K. w BN.

(2) M. Megged, *Introduction*, „Social Research” 1985, lato, wyd. pol. L.K., *Obecność mitu*, Paryż 1972, s. 7.

## 1 listopada

Leszek Kołakowski przyjeżdża na kilka dni do Holandii. 2 listopada w Groningen w ramach dorocznego Van der Leeuw-lezing wygłasza wykład *The Illusion of Demitologisation* (Iluzje demitologizacji).

L.K., *De illusie van de ontmythologisering*, „De Volkskrant”, 3 listopada 1984; pierwotny druk w jęz. polskim *Iluzje demitologizacji*, „Aletheia” 1987, nr 1.

## 2 grudnia

Kołakowscy są na ślubie Andrzeja Krzywickiego (syna Ireny Krzywickiej) i Wandy Nurkowskiej w romańskim kościółku w Bures-sur-

-Yvette pod Paryżem. Wśród gości byli Maria i Kazimierz Brandy-sowie oraz Hanna i Piotr Słonimscy.

A. Tuszyńska, *Długie życie gorszytelki...*, s. 328.

## 1985

### Marzec

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „Beyond 1984: Communism and Liberal Democracy (Poza rok 1984: Komunizm i liberalna demokracja) w Londynie w Royal Garden Hotel. Konferencji przewodniczy lord Chalfont, uczestniczą: Melvin J. Lasky, Norman Podhoretz, Anthony Quinton, Jean Kirkpatrick, Irving Kristol, Leopold Łabędź, Władimir Bukowski, Jean-François Revel.

M. J. Lasky, *On the barricades, and off*, New Brunswick, 1989, s. 140.

### Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

Kołakowski prowadzi seminarium kursowe: *Jaspers' Philosophy of Religion* (Jaspersa filozofia religii), środy, godz. 15.00–17.00.

### 11–12 kwietnia

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „The Responsibility of Intellectuals” (Odpowiedzialność intelektualistów) w Skidmore College w Saratoga Springs w stanie Nowy Jork. Uczestniczy w dwóch panelach: „The Polish Intellectual” (Polski intelektualista) z udziałem Stanisława Barańczaka, oraz „The Responsibility of Intellectuals” (Odpowiedzialność intelektualistów) z udziałem George’a Steinera, Conora Cruise’a O’Briena i Roberta Boyersa.

Wszystkie dyskusje w „Salmagundi” 1986, nr 70–71.

**30 kwietnia**

Emisja w Radiu Bawarskim wykładu Leszka Kołakowskiego *Von Wahrheit zur Wahrheit* (Od prawdy do prawdy).

Materiały audiowizualne Leszka Kołakowskiego, w Archiwum L.K. w BN. Wykład został opublikowany po angielsku w: L.K., *Modernity on Endless Trial*, Chicago 1990 i po polsku w L.K. *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków 1999.

**Trymestr letni, Committee on Social Thought**

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium kursowe *Spinoza: An Impossible Ontology* (Spinoza: O niemożliwej ontologii), wtorki, godz. 15.00–17.00.

**28 sierpnia–1 września**

Rozmowy w Castel Gandolfo. Temat sesji „Über die Krise” (O kryzysie), bierze w niej udział Jan Paweł II. Kołakowski ma wykład *Cywilizacja na ławie oskarżonych*. Podczas sesji przedstawiali referaty i wypowiadali się także Jan Białostocki, Marton Tardos, Knut Borchardt, Krzysztof Pomian, Paul Ricoeur, René Thom, Carl Friedrich von Weizsäcker, Hans-Georg Gadamer, Ernst Wolfgang Böckenförde, Reinhard Koselleck.

Druk wykładu w: *O kryzysie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Warszawa 1990, s. 72–84.

**14–20 września**

Podczas Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie w Londynie Kołakowski wygłasza wykład *Komunizm jako formacja kulturalna* oraz spotyka się m.in. z o. Innocentym M. Bocheńskim.

L.K., *Komunizm jako formacja kulturalna*, „Kontakt” 1985, nr 43.

**22 października**

Leszek Kołakowski oraz sir Frank Roberts i Anthony Polonsky dyskutują na temat „Jałta i jej wpływ na historię Polski” w Oksfordzie.

Druk dyskusji: *Yalta & the Fate of Poland*, „The New York Review of Books”, 9 maja 1986. W tym samym numerze z Kołakowskim polemizują: Theodore Draper oraz Edward Mortimer.

### 3 listopada

Kołakowski i Wiktor Woroszyński spotykają się – po czterdziestu latach od ich pierwszego spotkania w Łodzi – na inscenizacji *Rozmów z diabłem* w Theaterwerf w Bremie. Grupa teatralna Christy Kalamali wystawia trzy monologi: *Wielkie kazanie księdza Bernarda*, *Modlitwa Heloizy, kochanki Piotra Abelarda, kanonika i teologa* oraz *Rozmowa z diabłem doktora Lutra w Wartburgu 1521*.

W. Woroszyński, *Spotkanie* („Rozmowy z diabłem” Leszka Kołakowskiego w Theaterwerf w Bremie), „Zeszyty Literackie” 1986, nr 13.

### 12–14 grudnia

Kongres „L'intolleranza: uguali e diversi nella storia” (Nietolerancja: równi i różni) w Bolonii. 14 grudnia Leszek Kołakowski ma wykład *Is a Christian Tolerance possible?* (Czy możliwa jest chrześcijańska tolerancja?). W konferencji uczestniczą również Bronisław Baczko, Tzvetan Todorov, Ivan Illich, Norberto Bobbio i inni.

Druk wykładu *È concepibile una tolleranza cristiana?* w książce: P. C. Bori, *L'intolleranza: uguali e diversi nella storia*, Bologna 1986.

### 21–29 grudnia

Leszek Kołakowski przebywa w Izraelu. W Beit Hatfutsot, w Muzeum Narodu Żydowskiego ulokowanym na kampusie Uniwersytetu Tel Awiwu wygłasza wykład na temat dziedzictwa kulturowego cywilizacji judeochrześcijańskiej.

Y. K. Becker, *O moim Kołakowskim i jego izraelskiej obecności*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska” Sectio I. Philosophia-Sociologia 2006/2007, t. 31/32.

1986

**Styczeń**

Leszek Kołakowski na prośbę Jana Józefa Lipskiego zostaje mężem zaufania tajnego Polskiego Funduszu Praworządności. Skład rady funduszu: Maria Czyż, Bolesław Gleichgewicht, Jacek Taylor, Zofia Romaszewska, Zbigniew Romaszewski i Jan Józef Lipski.

List Jana Józefa Lipskiego do L.K. z 6 stycznia 1986 r.; list Rady PFP do L.K. z 4 stycznia 1986 r., Archiwum L.K. w BN.

**6 lutego**

Leszek i Tamara Kołakowscy wyjeżdżają na kilka dni do Hanny i Piotra Słonimskich do Gif-sur-Yvette pod Paryżem. Spotykają się tam z Julią Hartwig i Arturem Międzyrzeckim.

List Julii Hartwig i Artura Międzyrzeckiego do Jerzego Turowicza z 5 lutego 1986 r. w: *Wspólna obecność...*, s. 436.

**Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought**

25 marca Kołakowski wylatuje do Chicago, prowadzi seminarium kursowe *Reformation in Philosophy* (Reformacja w filozofii), poniedziałki, godz. 11.00–13.00.

**10 kwietnia**

Emisja telewizyjnej dyskusji Leszka Kołakowskiego z Octavio Pazem prowadzonej przez Michaela Ignatieffa na temat chrześcijaństwa, oświecenia i komunizmu w cotygodniowej audycji „Voices” w brytyjskiej telewizji Channel 4.

Druk dyskusji pt. *The ghosts of religion*, „The Listener” 17 kwietnia 1986.

**17–19 kwietnia**

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „Religion in a post-secular society” (Religia w postsekularnym społeczeństwie) na Uni-



versity of Nevada w Reno (USA). Uczestnikami konferencji są m.in. Martin Marty, Max Wartofski, Stephen Toulmin.

List Johna C. Kelly'ego do L.K. z 23 grudnia 1985 r., Archiwum L.K. w BN.

## Druga połowa kwietnia

Leszek Kołakowski ogląda z trybun mecz futbolu amerykańskiego drużyny Chicago Cubs na stadionie Wrigley Field w Chicago, jego były student Haskell Levi wyjaśnia mu zasady gry. Kołakowski rozmawia z Grossmanem na uniwersytecie i na stadionie futbolowym, mówi o swoim życiu i marksizmie, porównując marksizm do gry\*.

R. Grossman, *Lectures on life in hallowed halls and Wrigley Field*, „The Chicago Tribune”, 6 maja 1986.

## 7 maja

W uznaniu jego zasług na polu nauk humanistycznych Kołakowski zostaje zaproszony przez amerykańską National Endowment for the Humanities do wygłoszenia w Waszyngtonie wykładu w ramach „Jefferson Lectures” (Wykłady Jeffersona). Temat jego wykładu *The Idolatry of Politics* (Bałwochwalstwo polityki). Drugą część wykładu wygłasza 16 maja w Mandel Hall na University of Chicago. Wykładu słucha około 1200 osób.

*Kołakowski reflects on world of politics*, „Chicago Chronicle”, 15 maja 1986. H. Grynberg, *Pamiętnik*, Warszawa 2011, s. 315.

## Trymestr letni, Committee on Social Thought

Kołakowski prowadzi seminarium kursowe *The Second Reformation* (Druga reformacja), środy, godz. 11.00–13.20.

---

\* Grossman pisze: „Podobnie jak baseball, wyjaśnił Kołakowski, marksizm jest grą 1001 reguły, która to gra rodzi u graczy pokusę nieograniczonego zasobu specjalistycznej wiedzy, którą wciąż trzeba opanowywać”.

## 14 sierpnia

W nawiązaniu do dyskusji z października 1985 roku w Oksfordzie na temat wpływu Jałty na historię Polski, Leszek Kołakowski odpowiada na polemiki amerykańskich autorów w artykule *Yalta and the Fate of Poland: An Exchange* (Jałta i los Polski: wymiana zdań).

„The New York Review of Books”, 14 sierpnia 1986.

## 26 sierpnia

Kołakowski pisze sprawozdanie dla ASC z pracy za lata 1984–1986 (1). Prócz wymienionych wcześniej wykładów i referatów na zagranicznych konferencjach, pisze o wykładach w Oksfordzie, Londynie, Nowym Jorku i Chicago. Część czasu w Oksfordzie, jako promotorowi, zajęło mu nauczanie, wykłady i zajęcia z doktorantami. Wspomina, że w tym okresie zaczął pisać książkę, filozoficzny esej o Jezusie Chrystusie, ale w chwili obecnej porzucił ten projekt i nie jest pewien czy do niego wróci. Pozostawia w rękopisie esej *Jésus ridicule. Un essai apologétique et sceptique* (2). Zaznacza, że pisze teraz inną niedużą książkę *Horror Metaphysicus*.

(1) Raport L.K. w ASC 1984–1986, Archiwum L.K. w BN. (2) L.K., *Jezus ośmieszony. Esaj apologetyczny i sceptyczny*, Posłowie J.A. Kłoczowski OP, Kraków, 2014.

## Sierpień

Leszek Kołakowski czyni starania o wydanie w języku angielskim monografii Stefana Swieżawskiego *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku* (t. 1–6). W tym celu pisze listy do University of Chicago Press, University of Notre Dame Press oraz Oxford University Press. Tylko to ostatnie wydawnictwo było zainteresowane dziełem, ale ze względu na wysokie koszty przekładu nie doszło do jej wydania.

List L.K. do Stefana Swieżawskiego z 28 sierpnia 1986 r., korespondencja S. Swieżawskiego, Dział Rękopisów, Biblioteka Jagiellońska.

## Sierpień 1986–sierpień 1988

Kołodkowski jest zaproszony na pojedyncze wykłady na Columbii, Princeton, w Paryżu i Chicago. Brał też udział w międzynarodowych konferencjach w Sztokholmie („on some contemporary political issues”), w Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie, w Skidmore College, Nowym Jorku („on religion and nationalism”) i w Oksfordzie („on John Rawls’s theory of justice”).

Raport L.K. w ASC 1986–1988, Archiwum L.K. w BN.

### 3–6 października

Leszek Kołodkowski przyjeżdża do Szwajcarii. Z okazji 450-lecia śmierci Erazma z Rotterdamu bierze udział w międzynarodowym sympozjum naukowym w Muzeum Polskim w Rapperswilu. 3 października uczestniczy w dyskusji z ks. Józefem Tischnerem i o. Innocentym M. Bocheńskim. „Profesor Bocheński, którego widziałam kilka dni temu w Rapperswilu, wiele sobie obiecuje z tego sympozjum i z dużym zadowoleniem wyrażał się o wspólnym z Panem Profesorem wystąpieniu”.

List Niny Kozłowskiej do L.K. z 19 sierpnia 1986 r., Archiwum L.K. w BN.

### 10–18 października

Leszek Kołodkowski przebywa w Paryżu i bierze udział w konferencji naukowej na temat trzydziestej rocznicy Października 1956 roku (1). Z tej okazji publikuje w „Le Monde” „optymistyczne epitafium na przegraną rewolucję” – artykuł poświęcony 30. rocznicy „polskiego października” (2). Wypowiada się również w Radiu Londyn, w audycji Marka Cajznera\*, na temat destalinizacji, w której wypowiadają się także Krzysztof Pomian, François Fejtö, Aleksander Smolar, Włodzimierz Brus, Władysław Bieńkowski, Maria Turlejska i inni (3).

(1) List L.K. do Artura Międzyrzeckiego z 29 października 1986 r., korespondencja A. Międzyrzeckiego, Muzeum Literatury. (2) *Épitaphe optimiste pour une révolution*

\* Marek Cajzner – polski dziennikarz radiowy i telewizyjny, od 1978 r. w Sekcji Polskiej BBC.

ratée. *Le trentième anniversaire de l'«Octobre polonais»*, „Le Monde”, 23 października 1986. (3) K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn*, s. 152.

## 1986/1987

Leszek Kołakowski w redagowanej przez Mircea Eliadego szesnastotomowej encyklopedii religii zamieszcza hasła: „Descartes”, „Jaspers”, „Pascal”, „the good”, „quietism”.

*The Encyclopedia of Religion*, New York–London 1987.

## 1987

Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

Kołakowski prowadzi seminarium kursowe *Pascal: postmodernity*.

### 27 marca

W Radiu Bawarskim w audycji Leonharda Reinischa z cyklu „Fragen unserer Zeit” (Pytania naszego czasu), na temat *Das Rätsel Gorbatschow* (Zagadka Gorbaczowa) rozmawiają Leszek Kołakowski i François Bondy.

### 9–10 kwietnia

Na zaproszenie Judith Shklar z Uniwersytetu Harvarda Leszek Kołakowski przyjeżdża do Bostonu i 9 kwietnia wygłasza wykład *Devil in History* (Diabeł w historii) w ramach Carl Friedrich Memorial Lecture. Uczestniczy też w seminarium Shklar. Przy okazji spotyka się tu z Ireną i Richardem Pipesami.

T. Judt, *Leszek Kołakowski (1927–2009)*, [w:] *Leszek Kołakowski – myśliciel i obywatel*, Warszawa 2010.

## Kwiecień/maj

Kołąkowski odwiedza w Chicago Jan Strzelecki. W ciągu kilkuniedniowej wizyty opowiada im o swoich studiach nad dziejami hitleryzmu. Jest to ich ostatnie spotkanie.

L.K., *Długi Janek*, „Kultura” (Paryż) 1988, nr 11.

## 13 maja

Leszek Kołąkowski wyjeżdża na kilka dni z Chicago do Nowego Jorku i Waszyngtonu (1). Na Uniwersytecie Columbia ma wykład *Polityka i diabeł*. W Waszyngtonie uczestniczy w konferencji – jak pisze w liście: „jednej z tych mało użytecznych konferencji o zbawieniu świata” – organizowanej przez National Endowment for Democracy, gdzie ma wystąpienie na temat totalitaryzmu. Wystąpieniu temu przysłuchiwał się irański dysydent Abbas Milani, tłumacz *Głównych nurtów marksizmu* na język farski, który po kilku latach użył też z wystąpienia Kołąkowskiego na spotkaniu z aktywistami kubańskimi walczącymi z reżimem (2).

(1) List L.K. do Ryszarda Herczyńskiego z 12 maja 1987 r., Archiwum L.K. w BN.

(2) Na podstawie strony: [www.ned.org/about/board/meet-our-president/archived-remarks-and-presentations/leszek-kolakowski-thinker-and-citi](http://www.ned.org/about/board/meet-our-president/archived-remarks-and-presentations/leszek-kolakowski-thinker-and-citi) [dostęp 25.04.2013].

## Trymestr letni, Committee on Social Thought

Kołąkowski prowadzi seminarium kursowe: *Leibniz's Metaphysics* (Metafizyka Leibniza), poniedziałki, godz. 15.00–16.30.

## 20–22 sierpnia

Rozmowy w Castel Gandolfo. Tematem sesji jest „Europa und die Folgen” (Europa i co z tego wynika) (1). Kołąkowski uczestniczy w dyskusjach po referatach: Carla Friedricha von Weizsäckera *Der Rahmen und das Bild* (Ramy i obraz), głosy w dyskusji: Ernst Wolfgang Böckenförde, Ernest Gellner, Franz König, Reinhart

Koselleck, Bernard Lewis, Edward Shils, Fritz Stern, Charles Taylor, Carl Friedrich von Weizsäcker; Reinharta Kosellecka *Die Grenzen der Emanzipation* (Granice emancypacji), głosy w dyskusji: Ernst Wolfgang Böckenförde, Ernest Gellner, Bernard Lewis, Edward Shils, Fritz Stern, Charles Taylor; Jacka Woźniakowskiego *Europa – von der Weichsel aus gesehen* (Ani tu Zachód, ani Wschód...), głosy w dyskusji: George L. Kline, Bernard Lewis, Krzysztof Pomian, Edward Shils, Robert Spaemann; Roberta Spaemanna *Universalismus und Eurozentrismus* (Uniwersalizm czy europocentryzm), głosy w dyskusji: Ernst-Wolfgang Böckenförde, Ernest Gellner, Wilhelm Halbfass, Czesław Miłosz, Edward Shils, Fritz Stern, Carl Friedrich von Weizsäcker.

Po przylocie na lotnisku w Rzymie Kołakowski spotyka Miłosza. W czasie sesji uczestniczy w obiedzie z papieżem, zorganizowanym dla polskiej grupy językowej i okraszonym góralskimi dowcipami ks. Józefa Tischnera (2).

(1) Materiały sesji w: *Europa i co z tego wynika. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Warszawa 1990. (2) C. Miłosz, *Rok myślowego*, Kraków 1991, s. 29–31.

## 28 września–3 października

XXXI Międzynarodowe Spotkania w Genewie. Temat spotkań „Normes et déviances” (Normy i dewiacje). Kołakowski wygłasza wykład inauguracyjny *Normes qui commandent, normes qui décrivent* (Normy-nakazy i normy-twierdzenia). Po wykładzie odbywa się dyskusja, w której udział biorą m.in. Fawzia Assaad, Carlo Ginzburg, Jeanne Hersch.

Informacje na temat spotkania na stronie [http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes\\_pdf/rig31.pdf](http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes_pdf/rig31.pdf) [dostęp 24.04.2013].

## Rok akademicki 1987/1988

Promocje prac doktorskich: Jose Brunner, *Psychoanalysis and Power. A Political Reading of Freud's Writings*, St. Anthony's College, Oxford University 1987.

## 8 października

Leszek Kołakowski apeluje z Oksfordu do wydawców i tłumaczy drugiego obiegu o przekazywanie tekstów przekładów do autoryzacji.

L.K., *Oświadczenie*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 227; „Arka” 1988, nr 21.

## Październik

Jubileusz sześćdziesiątych urodzin Leszka Kołakowskiego. Suhrkamp Verlag wydaje książkę *Leszek Kolakowski: Narr und Priester*. Londyński Aneks wydaje pamiątkową książkę *Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*. W Polsce zaś ukazuje się *Obecność Kołakowskiego*, okolicznościowy numer periodyku „Aletheia”. W grudniu Radio Londyn nadaje okolicznościową audycję poświęconą filozofowi.

L.K., *Narr und Priester: ein philosophisches Lesebuch*, Hg. G. Schwan, Frankfurt am Main 1987. *Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Londyn 1987. *Aletheia* 1987, nr 1.

## 4 listopada

W Radiu Bawarskim w audycji Wolfganga Müllera-Funka *Mystik und Mathematik. Unsere Welt zwischen Transzendenz und Rationalität* (Matematyk i mistyk. Nasz świat między transcendencją a racjonalnością) wypowiadają się Leszek Kołakowski, Hermann Dignes, Ivo Schneider, Emil M. Cioran, Johan Neubauer i Roman Karst. Wypowiedź Kołakowskiego *Matematyk i mistyk* weszła potem do książki pamiątkowej dla Jacka Woźniakowskiego (1990).

*Fermentum massae mundi. Księga pamiątkowa w siedemdziesiątą rocznicę urodzin Jacka Woźniakowskiego*, Warszawa 1990.

## 8 grudnia

W Oksfordzie odbywa się spotkanie poświęcone omówieniu współpracy między krajowym Społecznym Komitetem Nauki

(SKN)\* – struktury wchodzącej w skład konsorcjum Oświata–Kultura–Nauka (OKN) – a powstającą Fundacją im. Stefana Batorego (rejestracja w maju 1988 r.). W spotkaniu udział wzięli m.in. Leszek Kołakowski, Jan P. Lasota, Zbigniew Pełczyński i George Soros.

Listy Jana P. Lasoty do L.K. z 22 listopada 1987 r. i do George'a Sorosa z 12 lutego 1988 r., Archiwum L.K. w BN.

## 1987–1992

Leszek Kołakowski, a za jego rekomendacją także Saul Bellow, François Bondy, Melvin Lasky i Norman Podhoretz wchodzi w skład Rady Patronackiej krakowskiego konserwatywnego pisma „Arka”. W sierpniu 1992 roku Kołakowski występuje z Rady Patronackiej z powodu ideowych rozbieżności z linią pisma – na tle obalenia rządu Jana Olszewskiego i problemu lustracji.

Oświadczenie redakcji zawierające żądanie wykonania ustawy lustracyjnej, „Arka” 1992, nr 39/40, s. 205. List L.K. do miesięcznika „Arka” z 30 sierpnia 1992 r., Archiwum L.K. w BN; rozmowa z Andrzejem Nowakiem, redaktorem naczelnym „Arki” w: *To jest konkret*, „Ład” 1992, nr 5.

## 1988

### 24 i 29 stycznia

Emisja w Radiu Londyn audycji „Gorbaczow i Polska” z udziałem Leszka Kołakowskiego, Adama Michnika, Jacka Kuronia, Mirosława Dzielskiego i Daniela Passenta.

K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn*, s. 165.

### Styczeń/luty

Leszek Kołakowski ma wykład *Diabeł i polityka* w Centrum Dialogu w Paryżu. Rozmawia tu z Kazimierzem Romanowiczem, który

---

\* Nieformalnym przewodniczącym Rady Ogólnej SKN był profesor Klemens Szaniawski.



proceedzi wydawnictwo „Libella”, w sprawie wydania pracy Jana Jarosławskiego (1). Następnie udaje się do Berlina Zachodniego, gdzie spotyka się z Marią Wirpszą-Kurecką. Rok później, 10 stycznia 1989 roku, w związku z jej śmiercią, napisze do przyjaciela: „Widziałem Marylę Wirpszę ponad rok temu w Berlinie Zachodnim” (2).

(1) Chodzi o jego nieopublikowaną pracę „Marksistowski ruch socjalistyczny w Polsce a kwestia polska”, list L.K. do Jana Jarosławskiego z 21 lutego 1988 r., Archiwum L.K. w BN. (2) List L.K. do Wiktora Woroszyłskiego z 14 marca 1989 r, zbiory prywatne Natalii Woroszyłskiej.

## 18 lutego

Leszek Kołakowski przyjmuje obywatelstwo brytyjskie.

*Certificate of naturalisation as a British Citizen*, Dokumenty osobiste, Archiwum L.K. w BN.

## 19 lutego

W Radiu Bawarskim w audycji Leonharda Reinischa, z cyklu „Fragen unserer Zeit” (Pytania naszego czasu), na temat *Historikerstreit*\* (Spór historyków) wypowiadają się Leszek Kołakowski oraz Oskar Splett.

## 15 marca

W ramach „Jan Patočka Memorial Lecture” organizowanego przez Instytut Nauk o Człowieku w Wiedniu Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Die Illusionen der Entmythologisierung* (Iluzje demitologizacji).

„Ruch Filozoficzny” 1989, nr 3, s. 356.

---

\* Spór toczony w latach 1986–1987 o to, czy hitleryzm był reakcją na komunizm, a niemiecki antysemityzm wynikał z zaangażowania Żydów w komunizm. Tezy tej bronili Joachim Fest i Ernst Nolte, przeciwnego zdania byli m.in. Jürgen Habermas i Marcel Reich-Ranicki.

Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium kursowe: Husserl, czwartki, godz. 15.00–16.50.

Maj

Leszek Kołakowski zostaje członkiem Rady Fundacji im. Stefana Batorego w Polsce.

Za [http://pl.wikipedia.org/wiki/Fundacja\\_im.\\_Stefana\\_Batorego](http://pl.wikipedia.org/wiki/Fundacja_im._Stefana_Batorego) [dostęp 25.07.2014].

18 maja

Leszek Kołakowski jako przedstawiciel Niezależnego Komitetu Kultury, Nauki i Edukacji w Polsce bierze udział w konferencji *The Challenge of Democracy* (Wyzwanie demokracji) w Waszyngtonie, sponsorowanej przez National Endowment for Democracy.

20 maja

Kołakowski uczestniczy w dyskusji *Gorbaczow po roku* emitowanej przez Radio Londyn. Głos zabierają również Stanisław Gomułka, Leopold Unger, Aleksander Smolar i Krzysztof Pomian.

K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn*, s. 164.

Czerwiec

Po czterech latach od pomysłu napisania pracy na tematy metafizyczne, w wydawnictwie Basil Blackwell w Oksfordzie, ukazuje się *Metaphysical Horror*. Mimo początkowych obaw Kołakowskiego jest to najwyżej ceniona przez niego własna książka. „Jeśli coś jest moim *opus magnum* – oczywiście, mam poczucie śmieszności tego określenia – to chyba najkrótsza książeczka, jaką napisałem mianowicie *Horror metaphysicus*” (1). W innym wywiadzie potwierdza, że za takie *opus magnum* nie uważa *Głównych nurtów marksizmu* (2).

(1) L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 102. (2) Maria Purificación Sánchez Zamorano, *Entrevista a Leszek Kołakowski: „No considero Principales corrientes del marxismo mi obra magna”*, „Cuadernos de pensamiento político” 2009, nr 22.

## Październik

Stefan Morawski w Instytucie Filozofii UW prowadzi seminarium poświęcone twórczości filozoficznej Leszka Kołakowskiego.

Karta pocztowa Stefana Morawskiego do L.K. z 20 października 1988, Archiwum L.K. w BN.

## 9–11 października

Na międzynarodowym sympozjum w Salzburgu „Die Französische Revolution und ihre Ideen – Mythos und Realität” (Rewolucja francuska i jej idee – Mit i rzeczywistość) Leszek Kołakowski wygłasza referat *Informationsbarrieren in kommunistischen Ländern: Stärken oder Belastungen?* (Bariera informacyjna w krajach komunistycznych: mocna strona czy obciążenie?). Po referacie odbywa się dyskusja z udziałem m.in.: Gerharda Ruisa, Roberta Jungka, Leonharda Reinischa. W sympozjum biorą też udział: Tadeusz Podgórski, Jeanne Hersch, Christian Graf von Krockow, Iring Fetscher.

Opublikowany w: *Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit. Die Ideen der Französischen Revolution – Was ist aus ihnen geworden*, Hg. H. Spatzenegger, Salzburg 1989, s. 201–217 oraz 219–228, głosy w dyskusji.

## 28–30 listopada

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji „Jews and Christians in a Pluralistic World” (Żydzi i chrześcijanie w pluralistycznym świecie) zorganizowanej w Wiedniu przez Instytut Nauk o Człowieku. Udział w konferencji biorą też kard. Franz König, bp Henryk Muszyński, Anthony Polonsky, Simon Wisenthal, ks. Józef Tischner, Krzysztof Michalski, Jan Błński i Aleksander Gieysztor.

J. Turowicz, *Chrześcijaństwo i Żydzi w pluralistycznym świecie*, „Tygodnik Powszechny” 1989, nr 5; *Wspólna obecność...*, s. 511.

## 16 grudnia 1988–3 stycznia 1989

Pierwsza po dwudziestu latach nieobecności wizyta Leszka i Tamarzy Kołakowskich w kraju. Mieszkają u Janiny i Wiktora Woroszyłskich przy ulicy Mickiewicza w Warszawie, dwa dni spędzają u rodziny w Łodzi (1). Prasa zagraniczna określa tę wizytę w Polsce jako „Kołakowski Festival” (2).

(1) Data pobytu ustalona na podstawie brytyjskiego paszportu L.K. o numerze 957044 L. (2) D.G. Steward, *Philosopher exiled 20 years enthralls Polish audiences*, „The Miami Herald”, 25 grudnia 1988.

## 18 grudnia

Leszek Kołakowski bierze udział w posiedzeniu Komitetu Obywatelskiego przy Lechu Wałęsie w Warszawie, w kościele Miłosierdzia Bożego przy ulicy Żytniej. Rano Woroszyłscy zapraszają do siebie na śniadanie także Lecha Wałęsę i Bronisława Geremka (1). Wspólną fotografię Kołakowskiego i Wałęsy 19 grudnia zamieszcza „International Herald Tribune”, a następnego dnia „The Japan Times”. Rok wcześniej Kołakowski recenzował książkę Wałęsy *A Way of Hope* (2).

(1) W. Woroszyłski, *Byli goście*, „Więź” 1989, nr 5. (2) L. Wałęsa, *A Way of Hope: An Autobiography*, New York 1987; recenzja w: „The New York Times Book Review”, 13 grudnia 1987.

## 19 grudnia

W Auditorium Maximum UW Leszek Kołakowski przedstawia wykład *Normy i nakazy*. Kiedy na salę wchodzi profesor Janina Kortarbińska, schodzi z mównicy i odprowadza ją na miejsce.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2 (fotografie).

## 20 grudnia

W siedzibie polskiego PEN Clubu Kołakowski ma wykład *Historia świata* oraz zostaje przyjęty do polskiego Pen-Clubu.

Szczegóły jego pobytu w Warszawie podaje Jakub Bem (właśc. Barbara Majewska) w: „Szkice” 1989, nr 9.

## 21 grudnia

Klub Inteligencji Katolickiej organizuje spotkanie z Kołakowskim w kościele św. Krzyża w Warszawie.

## Koniec grudnia

Leszek Kołakowski odwiedza redakcję miesięcznika „Res Publica” oraz jest na premierze kabaretu „Pod Egidą”.

D. Passent, *Kronika towarzyska*, „Polityka” 1988, nr 52.

22 grudnia umiera mecenas Aniela Steinsbergowa, członkini KSS „KOR”. Leszek Kołakowski bierze udział w jej pogrzebie.

## 31 grudnia

Kołakowscy spędzają sylwestra u Ireny Szymańskiej i Ryszarda Matuszewskiego. Leszek Kołakowski w gronie najbliższych przyjaciół wznosi toast za przyjaźń i w swojej mowie przekonuje, że życie ma też swoje dobre strony.

Listy Ireny Szymańskiej do L.K. z 31 grudnia 1989 r., Archiwum L.K. w BN.

## 1988–2005

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium organizowane przez Oxford University Polish Society dla polskich studentów, młodych naukowców i obcokrajowców zajmujących się tematyką polską. Referaty na seminarium mają m.in. Agata Bielik-Robson (*Filozofia umysłu*), Maria Davies („*Król Duch*” *Słowackiego*). Sam zaś Kołakowski ma referat *Jansenizm* (1994).

1989

**Luty/marzec**

Leszek i Tamara Kołakowscy wyjeżdżają do Monachium. 1 marca Kołakowski wygłasza tu wykład *Die Politik und der Teufel* (Diabeł w polityce) w Bayerische Akademie der Schönen Künste. W drodze powrotnej zatrzymują się na kilka dni w Paryżu.

**Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought**

22 marca Kołakowski wylatuje do Chicago, prowadzi seminarium kursowe: *Evil in Christian Philosophy*, czwartki, godz. 11.00–12.50.

**Maj**

Wydawnictwo Puls w Londynie wydaje w trzech tomach pisma Leszka Kołakowskiego *Pochwała niekonsekwencji. Pisma rozproszone z lat 1955–1968*.

**1–2 maja**

W czasie konferencji w Waszyngtonie na temat przemian politycznych w Europie Wschodniej zorganizowanej przez National Endowment for Democracy Leszek Kołakowski jest jednym z moderatorów panelu dyskusyjnego (dwaj pozostali to Milovan Djilas i Zbigniew Brzeziński), w którym udział biorą: Jacek Kuroń, Janos Kiś, Vilem Precan i Władimir Bukowski. Na zakończenie w obecności senatorów Edwarda Kennedy'ego i Roberta Dole'a odbyła się uroczystość wręczenia Democracy Award Jackowi Kuroniowi i Monice Jimenez de Barras.

„Zeszyty Literackie” 1989, nr 27 (Kronika).

#### 4 czerwca

W wyborach do Sejmu i Senatu Leszek Kołakowski oddaje głos w polskim konsulacie w Chicago, stoi razem z innymi w olbrzymiej kolejce. „Przy wejściu rozdawano kielbasę z rusztu. Kielbasę wyborczą, tak się nazywała”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 137.

#### Czerwiec

Jubileusz 75. urodzin profesora Bronisława Baczki. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu esej do specjalnego numeru „Revue européenne des sciences sociales” poświęconemu jubilatowi.

L.K., *Une utopie chrétienne est-elle possible?*, RESS. 1989, nr 85; polskie tłumaczenie eseju: L.K., *Dialog: czy możliwa jest chrześcijańska utopia?* „Gazeta Wyborcza”, 27–28 czerwca 1992.

#### 19 czerwca

Leszek Kołakowski otrzymuje dyplom „Za udział w kampanii wyborczej «Solidarności»” z serdecznym podziękowaniem od Władysława Frasyniuka i Adolfa Juzwenki.

Materiały do działalności politycznej, Archiwum L.K. w BN.

#### 9–13 sierpnia

Rozmowy w Castel Gandolfo. Temat sesji „Europe und die *Civil Society*” (Europa i społeczeństwo obywatelskie). Leszek Kołakowski uczestniczy w dyskusjach sesji. Referaty i wystąpienia mają m.in. Krzysztof Michalski, Emmanuel Le Roy Ladurie, Edward Shils, Charles Taylor, Bronisław Geremek i inni.

List K. Michalskiego do L.K. z 12 października 1988, Archiwum L.K. w BN.

## Wrzesień

W związku z konfliktem wokół klasztoru karmelitanek w Oświęcimiu Kołakowski zabiera głos w Radiu Wolna Europa (1) oraz w prasie (2).

- (1) Radiowa wypowiedź Leszka Kołakowskiego w sprawie klasztoru s. karmelitanek na terenie obozu oświęcimskiego, RWE 7 września 1989 r. w: „Szkice” 1989, nr 10.  
 (2) L.K., *Karmel: emocje i racje* [fragment], „Gazeta Wyborcza” 19 września 1989.

## Rok akademicki 1989/1990

Promocje prac doktorskich: Grzegorz Małkiewicz, *Literature as a Medium for Self-understanding. A Study with Particular Reference to the Writings of Witold Gombrowicz*, Balliol College, Oksford 1989.

## 6–8 listopada

Leszek Kołakowski bierze udział w sympozjum „Die Menschenrechte heute und 1789” (Prawa człowieka dzisiaj i w 1789 roku) organizowanym w Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel\*. Inicjatorem sympozjum jest Raymond Klibansky.

List Friedricha Niewöhnera do L.K. z 10 lutego 1989 r., Archiwum L.K. w BN.

## 30 listopada

Na zaproszenie fundacji Robert Bosch Stiftung w Stuttgarcie, Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Ist der „historische Mensch” gestorben und sollen wir sein Ableben betrauern?* (Czy „człowiek historyczny” umarł i czy powinniśmy jego śmierć opłakiwać?). Ponownie przedstawia ten wykład 14 lutego 1990 roku w Stuttgarcie, na zakończenie sesji „Ein Jahrhundert wird besichtigt” (Wiek w przeglądzie). Został on opublikowany w broszurze pod tym samym tytułem, w roku 1990.

- (1) Listy Hansa Glückera (z Robert Bosch Stiftung GMBH) do L.K. z 14 lutego 1989 r. oraz 9 stycznia 1990 r., Archiwum L.K. w BN.

\* Bibliotekarzami byli tu m.in. G. W. Leibniz i G. E. Lessing.



**6 marca**

Na zaproszenie Schweizerisches Institut für Auslandsforschung na Universität Zürich Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Bleibt die Ideologie auf der Strecke?* (Czy ideologia spełźnie na niczym?).

Listy Schweizerisches Instytut für Auslandsforschung w Zurychu do L.K. z 1989 r.,  
Archiwum L.K. w BN.

**Marzec**

Po śmierci swojego przyjaciela Klemensa Szaniawskiego – zmarł 5 marca w Warszawie – Leszek Kołakowski pisze wspomnienie *Professor Klemens Szaniawski*.

Ogłoszone w: „The Independent”, 12 marca 1990.

**13 marca**

Minister edukacji narodowej Henryk Samsonowicz, w nawiązaniu do Uchwały Senatu UW z 8 lipca 1981 roku, w piśmie do Leszka Kołakowskiego (dotyczącym sprawy jego zwolnienia z pracy na UW w marcu 1968 roku) pisze o gotowości „podjęcia wszelkich działań zmierzających do naprawienia Panu wyrządzonej krzywdy. [...] Zwróciłem się do Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Warszawskiego o możliwie pilne uregulowanie całości spraw związanych z ewentualną przyszłą pracą Pana Profesora w tej Uczelni lub nawiązanie stałych kontaktów z macierzystym Uniwersytetem”.

Pismo Henryka Samsonowicza do L.K. z 13 marca 1990 r., Archiwum L.K. w BN.

**Kwiecień**

Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin Jacka Woźniakowskiego. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu esej *Matematyk i mistyk* do książki pamiątkowej *Fermentum massae mundi*.

## Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

23 marca Kołakowski wylatuje do Chicago, prowadzi seminarium kursowe: *Kant: Reason, Religion, Evil* (Kant: rozum, religia, diabeł) czwartki, godz. 11.00–12.50.

### 30 kwietnia–1 maja

Leszek Kołakowski uczestniczy w międzynarodowym kolokwium ekonomii politycznej (1) organizowanym przez Henry M. Jackson School of International Studies, gdzie przedstawia referat *Mind and Body: Ideology and Economy in the Collapse of Communism* (Ciało i umysł: Ideologia i gospodarka po upadku komunizmu) [2].

(1) List Betsy Goolian do L.K. z 31 października 1989 r., Archiwum L.K. w BN. (2) Druk referatu w: *Constructing Capitalism. The Reemergence of Civil Society and Liberal Economy in the Post-Communist World*, ed. Kazimierz Z. Poznański, Boulder–San Francisco–Oxford 1992.

## Maj

Grupa kilku przyjaciół z kraju, w tym Stefan Morawski i Wiktor Woroszyński, wysuwa kandydaturę Leszka Kołakowskiego w wyborach prezydenckich (1). On sam zaś mówi, że nie ma takich ambicji i całą sprawę traktuje jako żart (2).

(1) S. Morawski, *Kandydaci na prezydenta*, „Po Prostu” 1990, nr 18; W. Woroszyński, *Dla kogo ten fotel?*, „Gazeta Wyborcza”, 24 maja 1990. (2) *Leszek Kołakowski na prezydenta RP? „Nie mam takich ambicji” – odpowiada znany filozof*, rozmawiał W.R. Minicz, „Dziennik Związkowy” (Chicago) 1990, nr 103.

### 27 maja

Leszek Kołakowski otrzymuje doktorat *honoris causa* (*doctor of letters*) Binghamton University w stanie Nowy Jork.

### 28 czerwca–1 lipca

Leszek Kołakowski bierze udział w międzynarodowej konferencji „Osteuropa – Übergänge zur Demokratie?” (Europa Wschodnia –

w drodze do demokracji?) zorganizowanej przez Instytut Nauk o Człowieku w Wiedniu (1) z udziałem m.in. Ralfa Dahrendorfa, Bronisława Geremka, Jeffreya Sachsa, Lecha Wałęsy, Marcina Króla, George'a Sorosa. W swoim wystąpieniu, po wykładzie Andrew Arato *Revolution, civil society und Demokratie*, Kołakowski mówi na temat zalet i wad systemu silnej prezydentury w społeczeństwie demokratycznym; w dyskusji udział także biorą Ernst Wolfgang Böckenförde, Juan Linz, Miklós Szabó i Jerzy Szacki (2).

(1) List Krzysztofa Michalskiego do L.K. z 25 stycznia 1990 r., Archiwum L.K. w BN. (2) Głos L.K. i sprawozdanie z dyskusji w: (*Wieder-)**Aufbau der civil society*, „Transit” 1990, nr 1.

## 20 lipca

Leszek Kołakowski odpowiada na pytania ankiety konstytucyjnej, którą przesłała przewodnicząca Senackiej Komisji Konstytucyjnej Senatu RP Alicja Grzeškowiak.

L.K., *Odpowiedź na ankietę Konstytucyjną*, „Prace Komisji Konstytucyjnej Senatu” 1990, zesz. 2.

## Sierpień 1988–sierpień 1990

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony na pojedyncze wykłady do Filadelfii (University of Pennsylvania), Seattle (University of Washington), Andorra la Velle i Chicago. Bierze też udział w międzynarodowych konferencjach w Paryżu i na Essex University w Colchester.

Raport L.K. w ASC 1988–1990, Archiwum L.K. w BN.

## 27 sierpnia–2 września

Leszek Kołakowski uczestniczy w międzynarodowej sesji „El Siglo XX: La experiencia de la libertad” (Wiek XX: doświadczenie wolności) w mieście Meksyk. Bierze udział w dwóch panelach dyskusyjnych: 1. „Del socialismo autoritario a la difícil libertad (I)” (Od socjalizmu autorytarnego do trudnej wolności [I]), w sekcji *Hacia*

*la sociedad abierta* (W kierunku społeczeństwa otwartego); w tym panelu udział biorą m.in.: Octavio Paz, Daniel Bell, Agnes Heller, Eduardo Lizalde, Adolfo Sánchez Vázquez, Jorge Semprún, a wypowiadają się także Cornelius Castoriadis, Ferenc Fehér, Leon Wieseltier i inni; 2. „Las tensiones nacionalistas y religiosas (I)” (Napięcia nacjonalistyczne i religijne [I]), w sekcji *Las pasiones de los pueblos* [Fascynacja wsią], w którym udział biorą m.in.: Octavio Paz, Vitaly Korotich, Czesław Miłosz, Hugh Trevor-Roper, a wypowiadają się również Cornelius Castoriadis, Agnes Heller, Michael Ignatieff, Thomas Venclova i inni.

Na podstawie: *La experiencia de la libertad*, red. O. Paz, E. Krauze, I. Turrent, Mexico 1991.

### 5–9 września

Leszek Kołakowski uczestniczy w międzynarodowym spotkaniu filozoficznym w Pradze, którego tematem jest „Odpowiedzialność” organizowanym przez Institut International de Philosophie. Uczestników spotkania wita prezydent Czech Václav Havel. 9 września, Kołakowski wygłasza *Słowo końcowe*; w spotkaniu uczestniczą m.in.: Petr Horák, Raymond Klibansky, Jean Ladrière, Paul Ricoeur, David Wiggins, Josef Zúmr.

Na podstawie *La Responsabilité – Responsibility. Entretiens de Prague. Institut International de Philosophie 1990*, red. P. Horák, J. Zúmr, Praha 1992.

### 27 września

Grupa intelektualistów z różnych krajów, wśród nich Leszek Kołakowski, podpisuje list otwarty\* w sprawie pogromów Ormian w ZSRR.

*An Open Letter on Anti-Armenian Pogroms in the Soviet Union*, „The New York Review of Books”, 27 września 1990.

---

\* List podpisują także między innymi: Isaiah Berlin, Jacques Derrida, Luc Ferry, Alan Finkelkraut, Hans-Georg Gadamer, Andre Glucksmann, Jürgen Habermas, Agnes Heller, Emanuel Levinas, Hilary Putnam, Paul Ricoeur, Richard Rorty, Charles Taylor i ponad 100 innych osób.

## Październik

Leszek Kołakowski odwiedza ZSRR z delegacją amerykańskich intelektualistów związanych z National Endowment for Democracy oraz uczestniczy w konferencji „After Perestroika: Democracy in the Soviet Union” (Po pierestrojce. Demokracja w Związku Radzieckim) w Moskwie. W konferencji biorą udział m.in. Carl Gershman, Martin Malia, Georg Weigel.

*After Perestroika: Democracy in the Soviet Union*, eds. B. Roberts, N. Belyaeva, przedmowa W. Laqueur, Washington D.C. 1991.

## 23 listopada

Redakcja miesięcznika „Odra” przyznaje Leszkowi Kołakowskiemu Nagrodę „Odry” 1990 za książkę *Horror metaphysicus*.

„Odra” 1991, nr 3, s. 2–4.

## 25 listopada

W pierwszej turze wyborów prezydenckich Leszek i Tamara Kołakowscy popierają Tadeusza Mazowieckiego reprezentującego Ruch Obywatelski Akcji Demokratycznej (ROAD) i w dniu wyborów podpisują apel o poparcie jego kandydatury na prezydenta RP\*.

Materiały do działalności politycznej L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 29 listopada

Leszek Kołakowski podpisuje list otwarty w sprawie poparcia, w drugiej turze wyborów prezydenckich, kandydatury Lecha Wałęsy\*\* na prezydenta RP.

List otwarty, „Gazeta Wyborcza”, 4 grudnia 1990.

\* Sygnatariuszami apelu są także m.in.: Teresa Afeltowicz, Jan Ciechanowski, Jerzy Giedymin, Anna Sosabowska, Halina Taborska, Tadeusz Żenczykowski.

\*\* List podpisali m.in.: Teresa Afeltowicz, Marian Bohusz-Szyszko, Jan Chodakowski, Jan Drewnowski, Lucjan Kindlein, ks. Jerzy Mirewicz, Antoni Pospieszalski, Edward Raczyński, Tadeusz Żeńczykowski.

1991

Leszek Kołakowski zostaje członkiem Academia Europaea z siedzibą w Londynie.

Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

### Początek stycznia

Leszek Kołakowski przebywa w Polsce. 7 stycznia ma spotkanie z czytelnikami w Salonie „Iskier” w Warszawie.

### Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

26 marca Kołakowski wylatuje do Chicago, prowadzi seminarium kursowe: Spinoza's God.

Promocje prac doktorskich: Philip Shields, *Logic and Sin in the writings of Ludwig Wittgenstein* (1984–1991); Richard Pott, *Heidegger and the Place of Logic* (1985–1991).

### Marzec

Razem z grupą amerykańskich intelektualistów\* Leszek Kołakowski podpisuje list w obronie palestyńskiego działacza Sari Nusseibeha (1).

Jubileusz sześćdziesiątych urodzin księdza profesora Józefa Tischnera. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu *Odę do Józefa* do książki pamiątkowej (2).

(1) *The Detention of Sari Nusseibeh*, „The New York Review of Books”, 7 marca 1991.

(2) *Zawierzyć człowiekowi. Księdzu Józefowi Tischnerowi na sześćdziesiąte urodziny*, Kraków 1991.

---

\* List podpisali m.in.: Isaiah Berlin, Donald Davidson, Michael Dummett, Stuart Hampshire, Steven Lukes, Alan Montefiore, Thomas Nagel, Hilary Putnam, John Rawls, Peter Strawson, Michael Walzer i inni.

## 15–16 kwietnia

Leszek Kołakowski bierze udział w trzeciej międzynarodowej konferencji „The Unfinished Revolution” (Niedokończona rewolucja) organizowanej przez National Endowment for Democracy w Waszyngtonie. Ma wystąpienie *The Postrevolutionary Hangover* (Postrewolucyjny kac) [1]. W konferencji biorą udział m.in. Fang Lizhi, Sergi Stankevich. W trakcie dyskusji na konferencji „Kołakowski wyśmiał twierdzenia, że zarówno pierestrojka w ZSRR, jak i zmiany w sytuacji międzynarodowej są «gigantycznym oszustwem» zmierzającym do usunięcia wojsk USA z Europy pod pretekstem zakończenia zimnej wojny i podbicia później kontynentu, i że upadek komunizmu w Europie Wschodniej jest pozorny i pozorowany” (2). Podobną tezę, ale ze znakiem zapytania postawił w amerykańskiej prasie konserwatywny publicysta polityczny, Patrick Buchanan. „Załamanie się komunizmu w Europie Środkowej jest faktem – dodał prof. Kołakowski. – Ci, którzy nie chcą tego uznać, sami rozumują na sposób komunistyczny”.

(1) Druk w „Journal of Democracy”, Summer 1991; list Carla Gershmana do L.K. z 27 listopada 1990 r., Archiwum L.K. w BN. (2) [jp], *Kołakowski kontra Buchanan*, „Słowo Powszechne” 1991, nr 96, s. 5.

## 19 kwietnia

Leszek Kołakowski uczestniczy w sympozjum z okazji jubileuszu siedemdziesiątych urodzin filozofa i znawcy literatury rosyjskiej George’a L. Kline’a, odbywającym się w Bryn Mawr College w stanie Pensylwania.

List George’a L. Kline’a do L.K. z 24 stycznia 1991 r., Archiwum L.K. w BN.

## 19 maja

Leszek Kołakowski otrzymuje tytuł doktora *honoris causa* (*doctor of humane letters*) Adelphi University w Garden City w stanie Nowy Jork.

Dyplomy, doktoraty *honoris causa*, materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

## Sierpień–wrzesień

Dyskusja o teokracji. Artykuł Czesława Miłosza *Państwo wyznaniowe* wywołuje polemikę między Leszkiem Kołakowskim a ks. Mieczysławem Krąpcem na temat teokracji.

Przebieg dyskusji w: Cz. Miłosz, *Państwo wyznaniowe*, „Gazeta Wyborcza”, 11 maja 1991; L.K., *Krótką rozprawą o teokracji*, „Gazeta Wyborcza”, 24–25 sierpnia 1991; M. A. Krąpiec, *Teokracja?*, „Gazeta Wyborcza”, 14–15 września 1991; *Teokracja???*, „Niedziela”, 21–22 września 1991; L.K., *Leszek Kołakowski odpowiada ks. Krąpcowi*, „Gazeta Wyborcza”, 21–22 września 1991.

### 4 września

Leszek Kołakowski odpowiada z Oksfordu na polemiczny artykuł ogłoszony przez Stanisława Lema w miesięczniku „Wiedza i Życie” w sprawie krytyki fantomologii, jaką zawarł Kołakowski w recenzji książki *Summa technologiae* zamieszczonej w „Twórczości” w 1964 roku. Recenzję tę przedrukowano w zbiorze pism *Pochwała niekonsekwencji* (1989) i Lem domagał się od Kołakowskiego odwołania krytycznych słów w tej sprawie.

S. Lem, *Trzydzieści lat później*, „Wiedza i Życie” 1991, nr 6; L.K., *Lemowi*, „Wiedza i Życie” 1991, nr 12.

### 26–28 września

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji na temat mentalności i kultury posttotalitarnej zorganizowanej w Krakowie przez Fondation pour une entraide intellectuelle européenne i objętej patronatem Międzynarodowego Centrum Kultury. Wielce zasłużony dla fundacji był Konstanty A. Jeleński; a Kołakowski w 1983 roku przeznaczył na tę fundację połowę Nagrody Erazma. Uczestnikami konferencji byli także m.in.: François Bondy, Adam Michnik, Julia Hartwig, Adam Międzyrzecki, Aleksander Smolar, Barbara Toruńczyk, Józef Tischner, Jerzy Turowicz, Jacek Woźniakowski.

(tw), *Pożegnanie*, „Dekada Literacka” 1991, nr 33.



30(?) września

Uroczyste wręczenie Leszkowi Kołakowskiemu Nagrody „Odry” 1990, połączone z dyskusją „Współczesne elity i ich rola w życiu Polski” z udziałem laureata nagrody, Andrzeja Wiśniewskiego i Wojciecha Siwka. Dyskusję emituje RWE 13 października 1991 roku.

Październik

Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin profesora Stefana Morawskiego. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu esej *Pochwała nudy* (1).

Wypowiadając się w ankiecie „Tygodnika Solidarność” na temat *Czym jest Solidarność?*, Kołakowski pisze: „Jeśli zatem mamy jakieś powody do mesjanistycznych roszczeń i narodowego samochwalstwa, to uważam, że wśród tych powodów na pierwszym miejscu stoi Solidarność” (2).

(1) *Primum Philosophari* – księga pamiątkowa Stefanowi Morawskiemu ofiarowana, Warszawa 1993. (2) „Tygodnik Solidarność”, 25 października 1991.

1 grudnia

Leszek Kołakowski zostaje uhonorowany Ernst-Bloch-Preis przyznawaną przez miasto Ludwigshafen w Niemczech. W uroczystości wręczenia nagrody bierze udział pochodząca z Łodzi wdowa po filozofie Karola Bloch. Jego przemówienie z okazji odbioru nagrody jest drukowane w „Bloch-Almanach”.

L.K. *Rede anlässlich der Entgegennahme des Ernst-Bloch-Preises 1991*, „Bloch-Almanach” 1992, nr 12, s. 3–7. K.Vingen, *Tantz die Menschheit auf dem Deck der Titanic? Ernst-Bloch-Preis an Leszek Kolakowski verliehen*, „Mannheimer Morgen”, 2 grudnia 1991, s. 22.

6 grudnia

Zgromadzenie Ogólne Polskiej Akademii Nauk powołuje Leszka Kołakowskiego na członka korespondenta PAN.

Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

1992

Leszek Kołakowski otrzymuje Nagrodę im. Gordona J. Lainga, (przyznawaną przez University of Chicago Press) za książkę *Modernity on Endless Trial*.

Dyplomy, nagrody, materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

Powstaje biograficzny dokumentalny film *Leszek Kołakowski* według scenariusza i w reżyserii Mieczysława Bartłomieja Vogta.

### 9 stycznia

Leszek Kołakowski otrzymuje doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Łódzkiego. Po wielu latach spotyka się ze koleżankami i kolegami z czasów studenckich, z profesor Iją Lazari-Pawłowską – promotorką honorowego doktoratu, Janem Gregorowiczem i Marianem Przełęckim.

*Honoris causa. Książka pamiątkowa...*; oryginał dyplomu znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Rps inw. 5.168, p. 3.

### 25 lutego

Leszek Kołakowski jest zaproszony na konferencję „Face au désarroi spirituel” (W obliczu duchowego chaosu) w Maison Descartes w Amsterdamie.

List Dominique Seurin do L.K., Archiwum L.K. w BN.

### Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

27 marca Kołakowski w Chicago prowadzi seminaria kursowe: *Cogito: Descartes' Meditations* (Cogito: Medytacje kartezjańskie) [czwartki, godz. 15.00–16.50] oraz *Husserl's Cartesianism and Anticartesianism* (Kartezjanizm i antykartezjanizm Husserla) [piątki, godz. 16.00–17.50). W czasie pobytu w Chicago pisze książkę o Pascalu i jansenistach *God Owes Us Nothing*.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 102 L.K., *God Owes Us Nothing: A Brief Remark on Pascal's Religion and on the Spirit of Jansenism*, Chicago–London 1995; polskie wy-

danie *Bóg nam nic nie jest dłużny. Krótka uwaga o religii Pascala i duchu jansenizmu*, Kraków 1994.

## Kwiecień

Leszek Kołakowski zasiada w Polskim Honorowym Komitecie Wystawy Światowej EXPO '92 w Sewilli (20 kwietnia–12 listopada 1992). Patronat nad komitetem sprawował prezydent Lech Wałęsa, poza Kołakowskim członkami komitetu zostali m.in.: Zbigniew Brzeziński, Aleksander Gieysztor, prymas Józef Glemp, Witold Lutosławski, Stefan Swieżawski, Jan Zamojski.

Materiały EXPO '92, Archiwum L.K. w BN.

## 19–20 lipca

Pobyt Leszka Kołakowskiego w Sofii, gdzie bierze udział w ceremonii ślubnej Kati Mitowej i Zbigniewa Janowskiego (swojego doktoranta z Chicago), w kościele katolickim, jednak w obrządku wschodnim.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 107.

## 20–22 sierpnia

Rozmowy w Castel Gandolfo. Tematem sesji jest „Die Liberale Gesellschaft” (Społeczeństwo liberalne). Kołakowski wygłasza referat *Où sont les enfants dans la philosophie libérale?* (Gdzie jest miejsce dzieci w filozofii liberalnej?). Referaty przedstawiają także m.in.: Ralf Dahrendorf, Charles Taylor, Ronald Dworkin, Gertrude Himmelfarb, Robert Spaemann, kardynał Roger Etchegaray, Bernard Lewis.

Druk referatu w: *Społeczeństwo liberalne. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków, Warszawa 1996.

## 9 września

Na wniosek ministra spraw zagranicznych, prezydent RP Lech Wałęsa odznaczył Leszka Kołakowskiego Krzyżem Komandorskim

z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski „za wybitne zasługi w długoletniej pracy naukowej”.

Na podstawie kopii Postanowienia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – pismo Biura Kadr i Odznaczeń Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Nr 601/92, źródło.

## Październik

W dawnym Berlinie Wschodnim, niedaleko siedziby Stasi, Melvin J. Lasky organizuje nieformalne seminarium (1) „bezwzględnych antykomunistów” celebrujących upadek komunizmu, w którym udział biorą: François Bondy, Anthony Hartley, Irving Kristol, Norman Podhoretz, Richard Pipes, Edward Shils. Na seminarium Kołakowski napisał referat *Amidst Moving Ruins* (2), tłumaczony potem na francuski *À travers des ruines mouvantes*.

(1) Nota redakcyjna przed tekstem L.K., *À travers des ruines mouvantes*, „Le Commentaire” 1993, nr 62, s. 227–235 (polskie tłumaczenie *Wśród ruchomych ruin* w zbiorze jego esejów *Moje słuszne poglądy na wszystko*). (2) „Daedalus” 1992, wiosna, s. 43–56.

## Grudzień

Leszek Kołakowski przyjeżdża na kilka dni do Warszawy. 8 grudnia jest na premierze biograficznego filmu dokumentalnego *Leszek Kołakowski i jego czasy* Mieczysława B. Vogta, a pokaz odbywa się w kinie „Luna” w Warszawie (1). 11 grudnia odbiera w siedzibie Polskiego PEN Clubu Nagrodę im. Jana Parandowskiego (2).

(1) E. Syzdek, *Leszek Kołakowski w „Lunie”*, „Res Humana” 1993, nr 2. (2) „Zeszyty Literackie” 1993, nr 42, s. 135.

## 1993

Leszek Kołakowski zostaje wybrany na członka Académie Universelle des Cultures (Powszechna Akademia Kultury) w Paryżu, której patronuje prezydent Francji. Jej członkowie spotykają się raz w roku w paryskim Luwrze. Kołakowski w następnych latach będzie kil-

kakrotnie brał udział w sesjach plenarnych, a w 2001 roku wysunął kandydaturę Władysława Bartoszewskiego na członka Akademii.

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji w Wiedniu na temat „Der Grosse Umzug” (Wielkie przesilenie), gdzie wygłasza referat *Kann die Menschheit ihr Menschsein noch retten?* (Czy ludzkość może jeszcze ocalić swoje człowieczeństwo?).

Sprawozdanie L.K. dla PAN z 12 stycznia 1994 r., Wydział I Nauk Społecznych,teczka osobowa L.K., Archiwum PAN, Pałac Kultury i Nauki.

Leszek Kołakowski zostaje członkiem The Scotch Malt Whisky Society w Edynburgu. Certyfikat nr 12074, data ważności: 3 lipca 2001 roku.

Dokumenty osobiste, Archiwum L.K. w BN.

### Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

31 marca Kołakowski w Chicago prowadzi seminaria kursowe: *Leibniz's Metaphysics* (Metafizyka Leibniza) [środy, godz. 11.00–12.50] oraz *Reformation as a Philosophical Event* (Reformacja jako wydarzenie filozoficzne) [piątki, godz. 15.00–16.50]. Promocje prac doktorskich: Allen Speight, *Agency and Tragedy: Hegel's Philosophy of Action*, Chicago (1984–1993) i John Mullarkey, *Bergson and Perspectivism*, University of Warwick (1993).

### Maj

Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin profesor Iji Lazari-Pawłowskiej. Leszek Kołakowski ofiarowuje jej tekst *Uwaga o tym, co prawdziwe i co prawdziwe*.

*Prawda moralna, dobro moralne. Księga Jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Iji Lazari-Pawłowskiej*, Łódź 1993.

### 24 czerwca

Leszek Kołakowski przyjeżdża na tydzień do Polski, aby uczestniczyć w dwóch konferencjach. 24–25 czerwca na konferencji „Di-

lemmas of Higher Education” (Dylematy szkolnictwa wyższego) organizowanej w Warszawie przez wiedeński Instytut Nauk o Człowieku i Uniwersytet Warszawski wygłasza referat wprowadzający *Poco uniwersytet?*. Głos w dyskusji zabierają m.in. Andrzej K. Wróblewski, Ralf Dahrendorf, Dieter Simon.

(PA), *Zbyt powszechne uniwersytety*, „Gazeta Wyborcza”, 28 czerwca 1993.

## 26–27 czerwca

Leszek Kołakowski wystąpieniem *Kościół w krainie wolności* podsumowuje konferencję „Chrześcijaństwo i demokracja” organizowaną w Warszawie przez Fundację im. Stefana Batorego. Konferencję otworzył wykładem kardynał Franz König, udział w niej wzięli m.in. ks. bp Jan Chrapek, Krzysztof Pomian, ks. Józef Tischner, Donald Tusk, o. Maciej Zięba, a z zagranicznych gości Ralf Dahrendorf, Paul Ricoeur i Alain Besançon, George Weigel.

Wystąpienie Kołakowskiego i sprawozdanie z sesji w: „Tygodnik Powszechny” 1993, nr 28.

## 27 czerwca

Leszek Kołakowski zostaje członkiem Academia Scientiarum et Atrium Europea w Salzburgu.

Materiały biograficzne L.K., Archiwum L.K. w BN.

## 20 września

Leszek Kołakowski wygłasza inauguracyjny wykład *Der Zusammenbruch des Kommunismus als philosophisches Ereignis* (Rozpad komunizmu jako wydarzenie filozoficzne) na XVI. Deutscher Kongress für Philosophie (Kongresie Filozofii Niemieckiej w Berlinie).

Druk polskiego przekładu w: „Etyka” 1994, nr 27.

29 listopada

Leszek Kołakowski uczestniczy w wieczorze z okazji dwudziestej rocznicy powstania kwartalnika „Aneks”, zorganizowanym w warszawskiej księgarni im. Bolesława Prusa.

P. Smoleński, Z „*Aneksem*” *bezpieczniej*, „Gazeta Wyborcza”, 17 grudnia 1993.

1994

7 marca

Leszek Kołakowski przyjeżdża do Radomia na uroczystość nadania mu tytułu Honorowego Obywatela Miasta Radomia\* oraz przyznania Medalu im. Kazimierza Pułaskiego Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Radomiu. Uroczystość ma miejsce w godzinach popołudniowych w Teatrze Powszechnym im. Jana Kochanowskiego. W swoim wystąpieniu Kołakowski wspomina okres dzieciństwa przy ulicy Piaski (potem ulicy Pierackiego, obecnie ulica Niedziałkowskiego 26) w Radomiu. Od 24 marca 2010 roku wisi tam tablica pamiątkowa Leszka Kołakowskiego.

Przed uroczystością odwiedza rodzinne groby na cmentarzu przy ulicy Limanowskiego, gdzie pochowani są jego matka i dziadkowie, a w innym grobie Wiktor i Mieczysława Pietrusiewiczowie. Ostatnim elementem uroczystości jest konferencja „Filozofia i myśl społeczna Leszka Kołakowskiego” zorganizowana przez Radomskie Towarzystwo Naukowe, która odbywa się 27 maja.

L.K., *Radom – środek świata*, [w:] *Wśród znajomych*, s. 9–11.

---

\* Pomysł i inicjatywa całej sprawy wyszła od dwóch osób, Bogusława Beka i Wiesława Chudoby, którzy 5 sierpnia 1993 r. pojechali do Oksfordu, aby zapytać L.K., czy przyjmie taki tytuł. Profesor czekał na nas w All Souls College (czytając *Eseje logiczno-filozoficzne* Hintikki) i po rozmowie zaakceptował pomysł. 4 października wniosek z uzasadnieniem i podpisami grupy inicjującej złożono na ręce Przewodniczącego Rady Miejskiej w Radomiu. Inicjatywę poparło Radomskie Towarzystwo Naukowe. Na sesji 28 października Rada Miejska podjęła Uchwałę (nr 558/93) o nadaniu L.K. honorowego obywatelstwa miasta Radomia. Dokumentacja sprawy jest w okolicznościowej publikacji *Honorowy Radomianin Leszek Kołakowski*, Radom 1994.

15 marca

Leszek Kołakowski wygłasza wykład wprowadzający na VI sympozjum International Society for Universalism, które odbywa się w Instytucie Kultury Polskiej w Londynie (15–18 marca). Temat sympozjum brzmi „The Role of Philosophy, Sciences, Business, Mass Media and NGOs in the Prevention of an Ecological and Economic Catastrophe” (Rola filozofii, ekonomii, nauk, biznesu, mass mediów i organizacji pozarządowych w zapobieganiu katastrofie ekologicznej i ekonomicznej), tytuł wykładu – *Intellectual and Ethical Co-responsibility of the Philosophy for the State of the World* (Intelektualna i etyczna współodpowiedzialność filozofii za stan świata). W sympozjum uczestniczą m.in.: Ryszard Herczyński, Janusz Kuczyński, Roger Scruton, Henryk Skolimowski, Karol Toeplitz.

Na podstawie: <https://groups.google.com/forum/#!topic/bit.listserv.biosph-l/cNT-2SWRsTvQ> [dostęp 25.04.2013]. Wykład L.K. ukazał się pod tytułem: *Introductory Remarks*, „Dialogue and Universalism” 1995, nr 1; omówienie wykładu w: M. Ostrowski, *Wiara w dobroć człowieka*, „Polityka” 1994, nr 46.

## Marzec

Spory z Gustawem Herlingiem-Grudzińskim. W latach 1989–1991 autor *Innego świata* kontestował opinie Kołakowskiego na temat „Solidarności” oraz jego ocenę komunizmu i faszyzmu (1). Zareagował też krytycznie na wywiad zamieszczony w „Rzeczypospolitej”, w którym Kołakowski pozytywnie ocenia proces demokratyzacji w Polsce, mimo że upadł mit „Solidarności” i w roku 1993 władza przeszła w ręce postkomunistów (2). W tekście opublikowanym przez „Tygodnik Powszechny” Herling-Grudziński zarzucił Kołakowskiemu „powierzchność” i „beztroską diagnozę” (3). Ten spór będzie kontynuowany następnymi latami (4).

(1) G. Herling-Grudziński, *Dziennik pisany nocą 1989–1992*, Warszawa 1997, s. 52. (2) *Ulubione łowisko diabła*, wywiad Elżbiety Sawickiej z L.K., „Rzeczpospolita” 1994, 19–20 marca. (3) G. Herling-Grudziński, *Druga podróż do Polski. Z Dziennika pisanego nocą*, „Tygodnik Powszechny”, 1994, nr 40. (4) L.K., *PRL – wesoły nieboszczyk?*, „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 7; G. Herling-Grudziński, *Wesoły reżymek?*, „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 11.



A farewell celebration  
in honor of



*Leszek  
Kolakowski*

on the occasion of his retirement  
from the Committee



Monday, June 6, 1994  
Social Sciences Tea Room (201)  
4:30pm



## Trymestr wiosenny, Committee on Social Thought

24 marca Kołakowski wylatuje do Chicago, prowadzi seminaria kursowe: *Quaestiones Quodlibetales* (piątki, godz. 16.00–17.20) oraz *Janzenist Theology* (środy, godz. 16.00–17.20).

Promocje prac doktorskich: Charles Gregory Fried, *Heidegger's Polemos: A Study of Conflict in Political Ontology*, Committee on Social Thought, Chicago (1985–1994); Stefan Sullivan, *Jesus in 19th Century German Philosophy*, Oxford 1994.

### 6 czerwca

Uroczystość z okazji przejścia Leszka Kołakowskiego na emeryturę po wieloletniej pracy w Committee on Social Thought w Chicago.

### 27 czerwca

Leszek Kołakowski zostaje wyróżniony francuską Prix Tocqueville (Nagroda Tocqueville'a), na uroczystości wręczenia w Valognes wygłasza przemówienie (1). W latach następnych Kołakowski jako laureat tej nagrody korespondenduje z byłym prezydentem Francji Valérym Giscardem D'Estaing koordynującym prace jury, opiniuje i zgłasza kandydatów do nagrody (2). Kołakowski popiera kandydatury m.in.: Bronisława Geremka, Marii Vargasa Llosy i Gertrude Himmelfarb.

(1) L.K., *Przemówienie*, „Zeszyty Literackie” 1994, nr 48. (2) Listy Valery'ego Giscarda D'Estaing do L.K., Archiwum L.K. w BN.

### 11–13 sierpnia

Rozmowy w Castel Gandolfo. Tematem sesji jest „Identität im Wandel” (Tożsamość w czasach zmiany). Kołakowski wygłasza referat *On Collective Identity* (O tożsamości zbiorowej). Referaty mają także Charles Taylor, Paul Ricoeur, Robert Spaemann, Ira Katznelson, Bernard Lewis, Ernst-Wolfgang Böckenförde, Richard Schröder, Maarten C. Brands, Bronisław Geremek.

Druk w: *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków 1995.

## Sierpień

We włoskiej Cortonie w ramach szkoły letniej zorganizowanej przez wiedeński Instytut Nauk o Człowieku Leszek Kołakowski i Krzysztof Michalski prowadzą seminarium „Some Basic Concepts of Political Philosophy: Justice, Equality, Collective Responsibility and Power” (Podstawowe pojęcia filozofii politycznej: sprawiedliwość, równość, odpowiedzialność zbiorowa i władza).

Na podstawie: <http://www.iwm.at/wp-content/uploads/michalski-cv-en.pdf> [dostęp 25.04.2013].

## 29 września

Leszek Kołakowski jest w Krakowie, gdzie uczestniczy w debacie *Skąd pochodzi zło?* z udziałem Czesława Miłosza, Marii Podraży-Kwiatkowskiej i Jana A. Kłoczowskiego, zorganizowanej przez Wydawnictwo „Znak” z okazji wydania trzech książek: Kołakowskiego *Bóg nam nic nie jest dłużny. Krótka uwaga o religii Pascala i duchu jansenizmu*; Kłoczowskiego *Więcej niż mit* (o filozofii religii Kołakowskiego) oraz zbioru wierszy Miłosza *Na brzegu rzeki*. W tomie Miłosza znalazł się wiersz *Do Pani Profesor w obronie honoru kota i nie tylko* będący medytacją nad istnieniem zła w świecie i odpowiedzią na artykuł Podraży-Kwiatkowskiej *Przeciw okrucieństwu*. Jak czytamy w sprawozdaniu z debaty: „Wiersz został skomentowany w tekście Leszka Kołakowskiego «Udręczenie», który z kolei wywołał polemiczny artykuł dominikanina Jana Andrzeja Kłoczowskiego”.

L.K., *Udręczenie*, „Dekada Literacka” 1994, nr 6; nieautoryzowane fragmenty wypowiedzi uczestników debaty znajdują się w tekście Pawła Goźlińskiego, *Skąd pochodzi zło?*, „Życie Radomskie”, 1–2 października 1994.

## 26 października

Podczas inauguracji roku akademickiego w Institut Catholique w Paryżu Leszek Kołakowski wygłasza wykład *La responsabilité* (Odpowiedzialność). Inicjatorem zaproszenia Kołakowskiego był ks. Joseph Doré, którym jest z nim w kontakcie od końca lat siedemdziesiątych.

Skrócona wersja wykładu w: *Moje słuszne poglądy...*; listy Josepha Doré do L.K., Archiwum L.K. w BN.

## Listopad

6 listopada Leszek Kołakowski pisze list do uczestników konferencji naukowej „Od Brzozowskiego do Kołakowskiego”, która odbywa się na Uniwersytecie Jagiellońskim, w dniach 17–19 listopada.

*Leszek Kołakowski o swojej filozofii*, „Tygodnik Powszechny” 1994, nr 52.

## 1994

W roku 1994, nakładem wydawnictwa „W drodze” ukazuje się esej Ryszarda Fenigsen *Eutanazja. Śmierć z wyboru?*. Na tylnej okładce książeczki zamieszczono zdanie Leszka Kołakowskiego: „Ta książeczka o eutanazji jest najlepszą rzeczą, jaką na ten temat kiedykolwiek czytałem”. W polskim wydaniu autor książki napisał: „Leszkowi jestem serdecznie zobowiązany za słowa tak potrzebnej mi wówczas zachęty, a także za wszystko, co – wraz z prof. Leonem Kassem z Uniwersytetu w Chicago – działał dla ułatwienia publikacji moich prac w Stanach Zjednoczonych”.

R. Fenigsen, *Eutanazja. Śmierć z wyboru*, Poznań 1997, s. 10.

## Na emeryturze, 1995–2009

1995

Leszek Kołakowski przechodzi na emeryturę (*emeritus fellow*) w All Souls College w Oksfordzie.

Promocje prac doktorskich: Otto Bassler, *Composition and Becoming in the Philosophy of Leibniz*, Committee on Social Thought, Chicago (1984–1995). Recenzje prac doktorskich: Timothy D. Snyder, *Kazimierz Kelles-Krauz (1872–1903): A Political and Intellectual Biography*, Balioll, Oxford 1995 (drugi recenzent Norman Davies) [1].

Wychodzi *The Oxford Companion to Philosophy* z napisanymi przez Kołakowskiego hasłami: Ajdukiewicz, Ingarden, Kotarbiński (2).

(1) „Oxford University Gazette”, 26 października 1995 (wydanie internetowe). (2) *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. T. Honderich, Oxford–New York, 1995. wyd polskie: *Encyklopedia filozofii*, t. 1–2, Poznań, 1998–1999.

### Marzec

Leszek Kołakowski, wracając z All Souls College do domu, zostaje potrącony przez autobus, w wyniku czego trafia do szpitala i jest operowany, a następnie przechodzi długą rehabilitację.

8–9 maja

Z powodu wypadku Kołakowski nie może przybyć do Warszawy na debatę z Jürgenem Habermasem i Richardem Rortym zorganizowaną z okazji czterdziestolecia Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. Jego wystąpienie odczytuje lektor.

L.K., *A Remark on Rorty, A Remark on our Relative Relativism*, [w:] *Debating the State of Philosophy: Habermas, Rorty, and Kołakowski*, red. J. Niżnik, J.T. Sanders, Westport, CT, London 1996.

## Maj

Jubileusz sześćdziesiątej rocznicy urodzin Jacka Kuronia. Leszek Kołakowski ofiarowuje do pamiątkowej książki, napisany z tej okazji esej *Po co nam pojęcie sprawiedliwości społecznej?* (1). Kołakowski popiera kandydaturę Jacka Kuronia w wyborach na prezydenta RP w listopadzie 1995 r. (2).

(1) Pierwodruk w „Gazeta Wyborcza”, 6–8 maja 1995 oraz w: *Książka dla Jacka: w sześćdziesiątą rocznicę urodzin Jacka Kuronia*, Warszawa 1995. (2) *Apel intelektualistów. Poparcie dla Jacka Kuronia*, „Gazeta Wyborcza”, 19 maja 1995, s. 2.

## Czerwiec

Leszek Kołakowski zostaje powołany do Rady Programowej Instytutu Spraw Publicznych w Warszawie.

## 1996

Promocje prac doktorskich: Zbigniew Janowski, *Cartesian Theodicy: Descartes' Quest for Certitude*, Committee on Social Thought, Chicago.

Recenzje pracy doktorskiej: Fiona K. Jenkins, *Becoming What We Are: A Study of Revaluation, Realism, and Self-Representation in Nietzsche's Writings*, Baliol College, Oxford 1996.

„Oxford University Gazette”, 31 października 1996 (wydanie internetowe).

10 stycznia

W liście do sekretarza Wydziału I PAN, prof. Janusza Tazbira Leszek Kołakowski zwraca się o zaniechanie wypłacania mu poborów, świadczenie jest „niesprawiedliwe, i by tak rzec, bezprzedmiotowe. Mieszkając w Oxfordzie, nie mogę brać żadnego udziału w pracach Akademii, nie bywam na zebraniach, nie uczestniczę w żadnych komisjach czy komitetach, nie mam udziału w przygotowaniu żadnych raportów itd.” Władze Wydziału I PAN rozważyły przekazanie pieniędzy jakiejś fundacji lub na rzecz Domu Rencysty PAN w Konstancinie, ale nie podjęto żadnej decyzji.

Teczka personalna L.K., Archiwum PAN w Pałacu Kultury i Nauki.

22–25 maja

Leszek Kołakowski bierze udział w konferencji naukowej „Kirche in der demokratische Gesellschaft. Das Beispiel Polens nach der Wandel” (Kościół w demokratycznym społeczeństwie. Przykład Polski) zorganizowanej w Katholische Universität Eichstätt, niedaleko Monachium. Wygłasza referat *Christentums in Moderne Gesellschaft* (Chrześcijaństwo w nowoczesnym społeczeństwie). W konferencji uczestniczą m.in. Nikolaus Lobkowitz, ks. Józef Tischner, Leonid Luks, Wacław Hryniewicz, Tadeusz Pieronek, Adam Michnik.

Na podstawie: <http://www.ku-eichstaett.de/fileadmin/190806/PDF/FestschriftZIMOSTeil1.pdf> [dostęp 11.11.2013]; druk referatu w: *Der polnische Katholizismus vor und nach 1989: Von der totalitären zur demokratischen Herausforderung*, Hg. N. Lobkowitz, L. Luks, Köln–Weimar–Wien 1998.

23 czerwca

Leszek i Tamara Kołakowscy odwiedzają w Maisons Laffitte Jerzego Giedroycia w związku z nadchodzącą dziewięćdziesiątą rocznicą jego urodzin. (1). Po powrocie do Oksfordu Kołakowski pisze krótki tekst na rocznicę urodzin redaktora „Kultury” – *Świetlista jaskinia* (2).

(1) Datę spotkania podał Wojciech Sikora w liście do autora z 23 stycznia 2014 r., Archiwum W. Chudoby. (2) „Tygodnik Powszechny” 1996, nr 30, dodatek „Kontrapunkt”, nr 7.

**30 czerwca**

Na osiemdziesiąte piąte urodziny Czesława Miłosza Leszek i Tamara Kołakowscy piszą okolicznościowy wierszyk *Dla Czesława Miłosza*.

„Tygodnik Powszechny” 1996, nr 28.

**8–10 sierpnia**

Rozmowy w Castel Gandolfo. Tematem sesji jest „Aufklärung heute” (Oświecenie dzisiaj). Leszek Kołakowski przewodniczy dyskusji *The Enlightenment Idea of Freedom* (Oświeceniowa idea wolności). Referują i wypowiadają się m.in. Krzysztof Michalski, Stanley Rosen, Paul Ricoeur, Charles Taylor, Hans Maier, Hans Ludwig Schreiber, Janos Tischler, Gertrude Himmelfarb, Ira Katznelson, Robert Spaemann, Claus Leggewie oraz Jan Paweł II.

Materiały sesji w: *Oświecenie dzisiaj. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków 1999.

**Wrzesień**

13 września umiera Wiktor Woroszyński. Leszek i Tamara Kołakowscy przyjeżdżają na jego pogrzeb 19 września na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

TVP 2 emituje nagraną w maju (1), pierwszą serię *Mini-wykładów o maxi-sprawach* Leszka Kołakowskiego – reżyseria Jerzy Markuszewski, produkcja „Euromedia”. Całość emitowana w następnych latach składała się z trzech serii krótkich, 15-minutowych wykładów; pierwsza seria liczy 14 wykładów, pozostałe dwie po 10 wykładów.

(1) List L.K. do autora z 11 maja 1996, Archiwum W. Chudoby.

**30 października**

W Instytucie Polskim w Paryżu Leszek Kołakowski uczestniczy w wieczorze poświęconym tematowi „Polacy wobec powstania węgierskiego”. W spotkaniu udział biorą: Janos Tischler, Karol Modzelewski, Krzysztof Pomian, Aleksander Smolar i Krzysztof Wolicki.

„Kultura” (Paryż) 1996, nr 11, s. 154.



27 listopada

Instytut Filozofii i Socjologii PAN przyznaje Leszkowi Kołakowskiemu tytuł Honorowego Współpracownika.

Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

1997

Recenzje prac doktorskich: Ramona Fotiade, *Existential Thought on the Boundary of Surrealism (1928–38)*, Wadham College, Oxford 1997; John Laughland, *Schelling's Philosophy of Freedom*, St. Antony College, Oxford 1997.

„Oxford University Gazette”, 16 stycznia i 6 listopada 1997 (wydanie internetowe).

Styczeń

25 stycznia w miejscowości Percoto we Włoszech Leszek Kołakowski otrzymuje Premio Nonino\* – nagrodę dla „Mistrza naszych czasów”. W skład międzynarodowego jury przyznającego nagrodę weszli m.in.: Claudio Magris, Jorge Amado, Peter Brook, Emmanuel Le Roy Ladurie i Morando Morandini.

List L.K. do Antonelli Nonino z 20 stycznia 1997 r.; zbiór wycinków prasowych z uroczystości, Archiwum L.K. w BN; Guido Vergani, *Nonino premial la battaglia per le idee*, „La Stampa”, 26 stycznia 1997.

10 lutego

Promocja książki o stosunkach polsko-żydowskich: „W Instytucie Kultury Polskiej w Londynie odbyła się promocja dwujęzycz-

---

\* Przyznawana od 1975 przez rodzinę Nonino, producentów grappy z regionu Udine w północnych Włoszech; z czasem urosła do rangi prestiżowej nagrody międzynarodowej – głównie literackiej, ale przyznawanej też za wybitne osiągnięcia w innych dziedzinach. Wśród nagrodzonych Premio Nonino jest kilku późniejszych laureatów literackiej Nagrody Nobla. Jerzy Grotowski i Leszek Kołakowski są jedynymi Polakami wyróżnionymi tą nagrodą.

nej książki Rafaela F. Scharfa, pt. *Co mnie i tobie Polsko... Eseje bez uprzedzeń (Poland, What Have I to Do with Thee... Essays without Prejudice)*. Książkę przedstawił prof. Leszek Kołakowski”.

„Kultura” (Paryż) 1997, nr 3, s. 166. Polsko-angielskie wydanie ukazało się nakładem Fundacji Judaica: R.F. Scharf, *Co mnie i tobie Polsko... Eseje bez uprzedzeń/Poland, What Have I to Do with Thee: Essays without Prejudice*, Kraków 1996.

## 26 lutego

Leszek Kołakowski oraz Norman Davies, Jonathan Eyal i Timothy Garton Ash przesyłają do redakcji dziennika „The Times” list *NATO's future and Russian concerns* (Przyszłość NATO i niepokoje Rosji), który został ogłoszony 3 marca 1997 roku.

## Luty/marzec

W imieniu włoskich fundatorów Leszek Kołakowski wręcza w Salzburgu literacką Nagrodę Nonino włoskiemu poecie Valerio Magrellemu. W liście pisał: „w Salzburgu byłem tylko po to, by wręczyć nagrodę literacką pewnemu włoskiemu poecie, bo we włoskiej fundacji, która te nagrody przyznaje, nikt nie umiał po niemiecku. Przy tej okazji oglądaliśmy operę *Wozzeck* Alana Berga; dyrygentem był Claudio Abbado. Pięknie to było wystawione, ale muzyka Berga to już nie dla mnie”.

List L.K. do autora z 21 stycznia 1998 r., Archiwum W. Chudoby; dp, *Dichten mit Grappa. Salzburger Preis für Valerio Magrelli*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 3 marca 1997.

## 21–25 kwietnia

Leszek Kołakowski przebywa w Meksyku, gdzie 23 kwietnia wygłasza referat *La miseria de nuestra bella epoca* w czasie międzynarodowej konferencji „Reflexión sobre el siglo XX” (Refleksje nad XX wiekiem) w mieście Meksyk.

L.K., *La miseria de nuestra bella epoca*, „Vuelta”, 1997, Nr 247; *Nasza wesola Apokalipsa. Kazanie na koniec wieku*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 1997.

## 8 maja

Leszek Kołakowski bierze udział w dyskusji „Udręki wolności” w Teatrze Dramatycznym w Warszawie. Interlokutorem jest Gustaw Herling-Grudziński.

„Zeszyty Literackie” 1997, nr 59, s. 164.

## 1 września

Leszek Kołakowski pisze list do organizatorów Pierwszego Europejskiego Kongresu Uniwersalizmu w Warszawie (18–24 sierpnia 1997 roku).

L.K., *Dear Colleagues...*, „Dialogue and Universalism” 1998, nr 1–2.

## 20 października

Leszek Kołakowski otrzymuje tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Gdańskiego. Z tej okazji przedstawia wykład *Pochwała kosmopolityzmu*. Laudację promotorską wygłasza profesor Roman Wapiński.

Oryginał dyplomu znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Rps inw. 5.168, p. 4.

## 23 października

Obchody siedemdziesiątej rocznicy urodzin Leszka Kołakowskiego w redakcji „Gazety Wyborczej” w Warszawie. Przyjaciele, koledzy i przybyli goście koronują go na „króla Europy Środkowej – Leszka I”. Z okazji jubileuszu Kołakowski w godzinach popołudniowych, ma otwarty wykład *Nasza wesoła Apokalipsa* w Katedrze im. Erazma z Rotterdamu UW.

A. Michnik, *70 urodziny Leszka Kołakowskiego*, „Gazeta Wyborcza”, „Magazyn”, nr 43; *Nasza wesoła Apokalipsa. Kazanie na koniec wieku*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 1997.

Ukazuje się dedykowany Leszkowi Kołakowskiemu z okazji jubileuszu siedemdziesiątych urodzin okolicznościowy numer „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” (1997, t. 42).

8–12 grudnia

Leszek Kołakowski z małżonką odwiedzają Izrael. „W Izraelu już nie byłem sporo lat, więc przyjemnie mi było tam się znaleźć i odwiedzić znajomych w Jerozolimie i Tel-Awivie. Uderzyło mnie, jak ładne są nowo-budowane domy w Jerozolimie, wszystkie z tamtejszego kamienia. Byliśmy też w Yad-Vashem, gdzie są nowe pawilony, a w szczególności wzruszający pawilon poświęcony dzieciom zabitym w Holokauście (nie lubię tego słowa, ale się przyjęło)”.

List L.K. do autora z 21 stycznia 1998 r., Archiwum W. Chudoby.

1998

Styczeń

Leszek Kołakowski rozmawia w Oksfordzie z Piotrem Kostyło SJ na temat liberalizmu. W nawiązaniu do Soboru Watykańskiego I Leszek Kołakowski wspomniał, że „rozmawiając z Fredem Ayerem, przy jakiejś okazji, nie pamiętam jak do tego doszło, powiedziałem, że jestem stanowczym obrońcą dogmatu nieomylności papieża. Ayer oczywiście osłupiał i natychmiast zażądał, abym się wytłumaczył”.

L.K., *O sztuce osławiania liberalizmu*, „Przegląd Powszechny” 1998, nr 4.

Koniec marca–maj

Leszek Kołakowski przyjeżdża do Warszawy na dwa miesiące (1) i w Katedrze im. Erazma z Rotterdamu UW prowadzi dla studentów seminarium *Monadologia Leibniza* oraz półsemestralny cykl wykładów *Wiara i rozum w tradycji europejskiej filozofii*. W ramach tego cyklu 6 maja ma wykład na temat filozofii Nietzschego w Instytucie Filozofii UW (2).

(1) List L.K. do autora z 21 stycznia 1998 r., Archiwum W. Chudoby. (2) Wykłady i seminaria L.K. w Katedrze im. Erazma z Rotterdamu za [http://erazm.uw.edu.pl/?page\\_id=65](http://erazm.uw.edu.pl/?page_id=65) [dostęp 30.07.2014].

Leszek Kołakowski otrzymuje Nagrodę TV Polonia „Za sławienie Polski i polskości”.

Na zaproszenie Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci, z siedzibą w Warszawie, Leszek Kołakowski spotyka się z wybitnie uzdolnioną młodzieżą w Jadwisinie, w latach następnych takie spotkania odbywają się także w Świdrze (1). Kolejny raz spotyka się z młodzieżą uzdolnioną humanistycznie na obozie naukowym w 1999 roku; ma dla nich wykład *Człowiek schyłku drugiego tysiąclecia w poszukiwaniu tożsamości* (2).

(1) Listy Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci (1998–2008) do L.K., Archiwum L.K. w BN. (2) WEST, *Gala z geniuszami. Jubileusz Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci*, „Gazeta Wyborcza”, 18 czerwca 1999.

## 24–26 kwietnia

Międzynarodowa konferencja „Capitalism and Cultura” (Kapitalizm i kultura) w Wiedniu zorganizowana przez Instytut Nauk o Człowieku oraz Project Syndicate – międzynarodową organizację zrzeszającą wydawców prasy. Leszek Kołakowski bierze udział w dyskusji „Culture after the Fall of Communism: Do Markets Debase Culture?” (Kultura po upadku komunizmu: urynkowanie deprecjonuje kulturę?), której przewodniczy Timothy Garton Ash, a udział biorą m.in. Norman Manea, Joanna Wnuk-Nazarowa.

Za: <http://www.iwm.at/wp-content/uploads/files/nl-60.pdf> [dostęp 09.06.2013].

## 27 kwietnia

Na spotkaniu w Laskach od Warszawy Leszek Kołakowski, Krzysztof Michalski, ks. Józef Tischner i Jacek Żakowski dyskutują o wolności. Jest to ich pierwsze spotkanie w cyklu „Jaskinia mędroli”. Dyskusja nie została opublikowana.

Wystąpienia, głosy w dyskusjach i debatach, Archiwum L.K. w BN.

28 kwietnia

Debata Leszka Kołakowskiego z Krzysztofem Michalskim na temat *Po co Nietzsche?* w Instytucie Goethego w Warszawie.

Druk debaty: *Po co Nietzsche?*, „Gazeta Wyborcza”, 6–7 czerwca 1998, nr 132.

3 maja

Leszek Kołakowski zostaje uhonorowany Orderem Orła Białego przez prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego. Z tej okazji wygłasza mowę *Koniec dyktatury kłamstwa*.

L.K., *Koniec dyktatury kłamstwa*, „Gazeta Wyborcza”, 5 maja 1998.

15 maja

Podczas Nexus Conferentie 1998 organizowanej przez Nexus Instituut przy Universiteit van Tilburg w Holandii, której tematem jest „The Legacy of the XX Century” (Dziedzictwo XX wieku), Leszek Kołakowski ma wykład *The meaning of idolatry after the death of God* (1). Tekst polskiego tłumaczenia tego wykładu *Dlaczego cielec? Bałwochwalcstwo w obliczu śmierci Boga* dedykuje Barbarze Skardze z okazji jej osiemdziesiątych urodzin (2).

(1) Za: <https://www.nexus-instituut.nl/nl/events/61-the-legacy-of-the-twentieth-century> [dostęp 12.05.2013]. (2) Druk w: „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1999, nr 2.

28 maja

Leszek Kołakowski zostaje wybrany na członka rzeczywistego PAN. Wręczenie aktu powołania oraz odznaki członka rzeczywistego PAN odbyło się 17 czerwca w Sali Lustrzanej Pałacu Staszica w Warszawie.

Teczka personalna L.K., Archiwum PAN w Pałacu Kultury i Nauki.

## 11–13 czerwca

Leszek Kołakowski przebywa w Radomiu. Przejmuje honorowy patronat nad I Turniejem Słowa „Polska–Świat” oraz przewodniczy jury w Ogólnopolskim Turnieju Recytatorskim. W tym czasie odbywa się kilka przedstawień teatralnych do jego utworów: *Bajki z Lailonii* – Teatr Powszechny w Radomiu; *Opowieści z Królestwa Lailonii dla dużych i małych* – Teatr Lalki i Aktora z Lublina oraz *Faust* – Teatr Jednego Wiersza z Opola.

## Początek lipca

Leszek Kołakowski wyjeżdża na dziesięć dni do Bretanii z Tamarą, córką Agnieszką i jej mężem Janem P. Lasotą.

List L.K. do autora z 16 lipca 1998 r., Archiwum W. Chudoby.

## Lato

Polemika Leszka Kołakowskiego z Alainem Besançonem na temat natury komunizmu i faszyzmu, toczona na łamach francuskiego „Commentaire”.

A. Besançon, *Mémoire et oubli du communisme*, „Commentaire” 1997/98, nr 80; L.K., *Note conjointe sur le communisme et le nazisme*, „Commentaire” 1998, nr 82 – polska wersja *Cóż tam, panie, w bibliotece?*, „Gazeta Wyborcza”, 22–23 maja 1999.

## 17–18 sierpnia

Rozmowy w Castel Gandolfo. Leszek Kołakowski uczestniczy w sesji, której tematem jest „Am Ende des Millenniums. Zeit und Modernitäten” (Koniec tysiąclecia: o czasie i drogach nowożytności). Referaty przedstawiają: Krzysztof Michalski, Jaroslav Pelikan, Charles Taylor, Robert Spaemann, Leo Ou-fan-Lee, Bernard Lewis, Arlie Russell Hochschild, Ralf Dahrendorf.

Wszystkie sesje rozmów w Castel Gandolfo w: *Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, W. Bonowicz, Warszawa–Kraków 2010.

## 10 września

Leszek Kołakowski ma wystąpienie *Yalta – A Western Triumph?* (Jałta – triumf Zachodu?) w czasie jednodniowej konferencji „Cold War: Heroes, Villains & Spies” (Zimna wojna: bohaterowie, czarne charaktery i szpiedzy) zorganizowanej przez Royal Institute of International Affairs i BBC News w Chatham House w Londynie.

Wystąpienia, głosy w dyskusjach i debatach, Archiwum L.K. w BN.

## 10–15 października

Leszek Kołakowski przebywa w Pradze czeskiej. Bierze udział w konferencji „Forum 2000”. 14 października z Siergiejem Kowalowem uczestniczy w panelu dyskusyjnym „Universality or Plurality of Human Rights?” (Uniwersalność czy pluralizm praw człowieka?). Moderatorem jest Martin Bútora, a wypowiadają się również Robert L. Bernstein i Wei Jingshen.

Za <http://www.forum2000.cz/en/projects/forum-2000-conferences/1998/participants/&wWGoVXFUWbw=200001700> [dostęp 10.10.2014].

## 6 listopada

Leszek Kołakowski bierze udział w pogrzebie na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie zmarłego 2 listopada ciotecznego brata Mirosława Kluźniaka.

## 17–19 grudnia

Podczas Wiesenthal Conference (Konferencji Wiesenthala) na temat „On the Sources of Hate” (O źródłach nienawiści) w pałacu Hofburg w Wiedniu Leszek Kołakowski przewodniczy panelowi *The Ambivalence of Religion and Humanism* (Ambiwalencja humanizmu i religii). Biorą w nim udział m.in.: Shlomo Avinieri, Ernst Wolfgang Böckenförde i Charles Taylor.

IMW Newsletter 63, s. 1–5; [www.iwm.at/wp-content/uploads/files/nl-63.pdf](http://www.iwm.at/wp-content/uploads/files/nl-63.pdf) [dostęp 19.11.2014].



Leszek Kołakowski wchodzi w skład komitetu redakcyjnego serii „Filozofia polska XX wieku” wydawanej przez Polską Akademię Umiejętności.

### 15 stycznia

Leszek Kołakowski uczestniczy w uroczystości pięćdziesięciolecia Otto Shur Institut na Freie Universität Berlin, połączonej z przyznaniem profesorowi Bronisławowi Geremkowi tytułu doktora *honoris causa*. Uczestniczy też w sympozjum „The role of trust and memory in conflict solution” (Rola zaufania i pamięci w rozwiązywaniu konfliktów) z udziałem m.in. Hansa D. Genschera, Aviego Primora, Jerzego Holzera.

List Gesine Schwan do L.K. z 21 października 1998 r., Archiwum L.K. w BN; strona: [http://www.fu-berlin.de/presse/fup/archiv/fup99/fup\\_99\\_004.html](http://www.fu-berlin.de/presse/fup/archiv/fup99/fup_99_004.html) [dostęp 03.12.2008].

### Luty

Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin Jerzego Szackiego. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu do książki pamiątkowej esej *Demokracja jest przeciw naturze?*

*Idee a urządzenie świata społecznego. Księga jubileuszowa dla Jerzego Szackiego*, Warszawa 1999.

### Marzec–maj

Leszek Kołakowski prowadzi wykłady dla studentów w Katedrze im. Erazma z Rotterdamu UW na temat *Filozofia i reformacja* oraz seminarium „*De docta ignorantia*” *Mikołaja Kuzańczyka*.

W plebiscycie „Rzeczpospolitej” na najważniejsze książki stulecia „Kanon na koniec wieku” zaproszeni do wypowiedzi mają przedstawić 25 propozycji. Leszek Kołakowski przedstawia 63 propozycje, „żeby różni ludzie nie poczuli się oburzeni”. Na pierwszym miejscu

umieszcza Thomasa Manna *Czarodziejską górę*, polskich autorów umieszcza od pozycji 50 (Stefan Żeromski, *Popioły*).

*Kolekcja pereł naszego stulecia*, „Rzeczpospolita”, 3–5 kwietnia 1999 („Plus–Minus”, nr 14).

## 1 kwietnia

Emisja w Radiu BBC dyskusji Bragga, z udziałem Leszka Kołakowskiego i Galena Strawsona, na temat oceny dobra i zła we współczesnej cywilizacji zachodniej.

Za: <http://www.bbc.co.uk/podcasts/series/iotp/all> [dostęp 15.06.2013].

## 26 kwietnia

W ramach cyklu wykładów publicznych Studium Generale Europa organizowanych przez Akademię Teologii Katolickiej w Warszawie Leszek Kołakowski ma w warszawskiej Galerii Jana Pawła II odczyt *Czy Europa istnieje?*

Za: <http://www.zenderowski.republika.pl/cvnaukowe.pdf> [dostęp 15.06.2013].

## Maj

W dniach 5–9 maja Leszek Kołakowski jest na jubileuszu czterdziestolecia Wydawnictwa Znak w Krakowie. 5 maja w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej w Krakowie występuje w czasie kabaretowej rewii „Znaku”, gdzie otwiera nowy rozdział w dziejach muzyki (1). Najpierw Jerzy Stuhr odczytuje wiersz filozofa poświęcony „Znakowi”. Wystąpienie Kołakowskiego nawiązuje do piosenki Agnieszki Chrzanowskiej *Nie bój się nic nie robić*. Jak piszą autorzy artykułu o jubileuszu „Znaku”: „Twórczym rozwinięciem tego tytułu stała się koncepcja muzyki dekonstrukcjonistycznej, a więc polegającej na... milczeniu. W ten właśnie, postępowy sposób profesor wykonał arię toreadora z *Carmen*, następnie zaś, nagrodzony hucznymi oklaskami, jako bis – w duecie ze Stuhrem – arię z *Wesela Figara*”.

## 7 maja

W kościele dominikanów w Krakowie Kołakowski bierze udział w dyskusji panelowej „Polskość Papieża w Kościele Powszechnym” z udziałem Tadeusza Mazowieckiego, biskupów: Józefa Życińskiego i Tadeusza Pieronka oraz ks. Adama Bonieckiego i o. Macieja Zięby.

Za: <http://tygodniksalwatorski.icm.com.pl/print.php?sid=2371> [dostęp 15.06.2013].

## 8 maja

Leszek Kołakowski uczestniczy w obchodach czterdziestolecia Wydawnictwa Znak i bierze udział w panelu *Czy koniec millenium jest przelotem epok?* z udziałem Normana Daviesa, Władimira Bukowskiego, Leszka Balcerowicza, Władysława Bartoszewskiego.

J. Illg, *Mój znak*, Kraków 2009, s. 250.

## 9 maja

Przed południem odbywa się aukcja na cele charytatywne, na którą Leszek Kołakowski przekazuje swój czarny kapelusz – wylicytowała go redakcja „Tygodnika Powszechnego”. Tego dnia podpisuje jeszcze swoje książki w siedzibie „Znaku” i w „tramwaju »Znaku«” jeżdżącym na trasie Salwator–Planty–Salwator.

Za: <http://tygodniksalwatorski.icm.com.pl/print.php?sid=2371> [dostęp 15.06.2013].

## 15 maja

Leszek Kołakowski pisze w Warszawie opinię popierającą wniosek Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o nadanie profesor Barbarze Skardze doktoratu *honoris causa* tej uczelni.

„Przegląd Artystyczno-Literacki” 2000, nr 7–8.

**16–20 maja**

W związku z XI Kongresem Konferencji Europejskich Sądów Konstytucyjnych w Warszawie Leszek Kołakowski otrzymuje medal polskiego Trybunału Konstytucyjnego.

Medal jest eksponowany w Gabinecie L. Kołakowskiego Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu.

**15 czerwca**

Leszek Kołakowski przemawia na otwarciu 66. Światowego Kongresu Federacji PEN Clubów w Warszawie, hasłem kongresu jest „Pożegnanie XX wieku”.

Przemówienie jest w języku francuskim, jego polskie tłumaczenie pt. *Stare prawdy i krokodyl* drukuje „Gazeta Wyborcza”, 19–20 czerwca 1999.

**18–31 lipca**

Kołakowski wspólnie z Krzysztofem Michalskim prowadzi seminarium *Basic Problems of Political Philosophy* (Podstawowe problemy filozofii politycznej) w Cortonie, w czasie szkoły letniej wiedeńskiego Instytutu Nauk o Człowieku.

Na podstawie: <http://www.iwm.at/wp-content/uploads/michalski-cv-en.pdf> [dostęp 25.04.2013].

**Rok akademicki 1999/2000, Uniwersytet Warszawski**

Całoroczne seminarium Andrzeja Kasi na temat: *Św. Augustyn i Leszek Kołakowski*.

**9 października**

Leszek Kołakowski recenzuje pracę habilitacyjną Ewy Czerwińskiej-Schupp *Filozof i demokrata. Studium myśli społeczno-politycznej Otto Bauera* (Instytut Filozofii UAM w Poznaniu, kolokwium habilitacyjne – 10 stycznia 2000 roku).

## 18–22 października

Leszek Kołakowski prowadzi serię wykładów im. Josepa Ferratera Mora na Universitat de Girona (Katalonia) pod ogólnym tytułem „Reason and the sacred” (Rozum i sacrum). Program wykładów: 1. *Reason and the sacred*, 2. *On collective identity*, 3. *Idolatry*, 4. *On responsibility*, 5. *The apparent death of historical man*, 6. *On certainty*, 7. *On the Good and the True*, 8. *On our Apocalypse*, 9. *On the philosophical meaning of the fall of Communism*, 10. *What is left from Marxism and Socialist idea*.

Wykładów można wysłuchać na stronie: <http://diobma.udg.edu/handle/10256.1/534> [dostęp 06.10.2014].

## 3 grudnia

W ankiecie „The Times Literary Supplement” z 1999 roku Leszek Kołakowski proponuje *Don Kichota* Miguela Cervantesa na listę „Międzynarodowych książek roku i tysiąclecia”.

## 18 grudnia

Leszek Kołakowski uczestniczy w konferencji poświęconej roli paryskiej „Kultury” i Jerzego Giedroycia, zorganizowanej przez Institut français des relations internationales w Paryżu. Zabiera głos w dyskusji „Jaka Polska – przesłanie «Kultury»”. Wygłasza referat *Le devoir de vigilance* (Obowiązek czujności) i bierze udział w dwóch dyskusjach: „L’Intelligentsia face au passe et au futur” (Inteligenca wobec przeszłości i przyszłości) oraz „Les Polonais et les autres” (Polacy i inni). W konferencji udział biorą m.in. Czesław Miłosz, Aleksander Smolar, Krzysztof Pomian, Michał Tymowski, Daniel Beauvois, Algis Kaleda.

Wystąpienia, głosy w dyskusjach, Archiwum L.K. w BN; *Le devoir de vigilance*, [w:] *Memoires d’un combat: „Kultura” 1947–2000*, red. S. Meller, T. de Montbrial, Paris

2001; sprawozdanie z dyskusji na konferencji z udziałem L.K. [w:] *Jaka Polska? Przesłanie „Kultury”, „Zeszyty Historyczne”* 2000, nr 132; K. Masłoń, *Szlachta i lud*, „Rzeczpospolita”, 20 grudnia 1999.

## 2000

Władysław Bartoszewski, Leszek Kołakowski i Bronisław Geremek podejmują starania o przyznanie Markowi Edelmanowi Nagrody Księgarzy Niemieckich.

W. Bartoszewski, M. Komar, *Wiosna jesieni. Październik '56*, Warszawa 2012, s. 351.

### Luty

W okolicznościowej publikacji ukazuje się komentarz Leszka Kołakowskiego *Czy Europa może zaistnieć?* do przemówienia Winstona Churchilla *Let Europe arise!* wygłoszonego na Universität Zürich 19 września 1946 roku. Wydawcami są Zürcher Kranich-Verlag oraz dziennik „Neue Zürcher Zeitung” przy wsparciu UBS-Kulturstiftung Zürich, Robert Bosch Stiftung Stuttgart, Ernst Göhner Stiftung Zürich i Schweizerische Winston Churchill Stiftung.

### 24 lutego

Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Relativismus für immer?* (Relatywizm na zawsze?) w Monachium na zaproszenie Bayerische Akademie der Schönen Künste oraz Carl Friedrich von Siemens Stiftung.

Wykład jest wersją wypowiedzi *A Remark on Rorty; A Remark on our Relative Relativism* wygłoszonej 8 maja 1995 roku w Warszawie, w debacie z Rortym i Habermasem.

### Marzec

Leszek Kołakowski jest jednym z sygnatariuszy apelu przeciw wojnie w Czeczenii: *Hańba, która nawiedziła Europę*.

„Gazeta Wyborcza”, 23 marca 2000.

## 18 maja

Leszek Kołakowski i o. Maciej Zięba prowadzą dyskusję dla nauczycieli (nie udało się ustalić tematu) na Zamku Królewskim w Warszawie.

## 19 maja

Leszek Kołakowski ma wykład *Czy żyjemy już w epoce pochrześcijańskiej?* w czasie międzynarodowego sympozjum „O religii” zorganizowanego przez Katedrę im. Erazma z Rotterdamu Uniwersytetu Warszawskiego i wiedeński Instytut Nauk o Człowieku. Wykład odbywa się w Sali Senatu UW w Pałacu Kazimierzowskim.

Na podstawie: [http://erazm.uw.edu.pl/?page\\_id=65](http://erazm.uw.edu.pl/?page_id=65) [dostęp 25.04.2013].

## 20 maja

Leszek Kołakowski podpisuje swoje książki na 45. Międzynarodowych Targach Książki w Pałacu Kultury w Warszawie (18–22 maja).

*Gość targów*, „Gazeta Wyborcza”, 19 maja 2000.

## 7–8 czerwca

Leszek Kołakowski na sesji UNESCO wygłasza referat „Immigrations et conflits: de cruelles incertitudes” (Imigranci i konflikty: wielka nie wiadoma). Obrady odbywają się w Académie Universelle des Cultures.

Druk referatu: L.K., *Immigrations et conflits: de cruelles incertitudes*, „Le Monde”, 8 czerwca 2000; wyd. pol. *Wędrówki ludu trwają*, „Forum” 2000, nr 28.

## Sierpień

Leszek Kołakowski wspólnie z Krzysztofem Michalskim prowadzi seminarium *Basic Problems of Political Philosophy* (Podstawowe problemy filozofii politycznej) w Cortonie w czasie szkoły letniej wiedeńskiego Instytutu Nauk o Człowieku.

Na podstawie: <http://www.iwm.at/wp-content/uploads/michalski-cv-en.pdf> [dostęp 25.04.2013].



## Katedra im. Erazma z Rotterdamu Uniwersytet Warszawski

---

ul. Nowy Świat 69/B p.1, 00-046 Warszawa  
tel./fax. 826 64 67

Międzynarodowe sympozjum organizowane przez Katedrę im. Erazma z Rotterdamu Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Badań o Człowieku (IWM) w Wiedniu

### „O Religii”

19.05.2000 (piątek), Sala Senatu, Pałac Kazimierzowski, II p.

10.00. – 13.00.

*Miejsce religii dzisiaj* (angielski)

CHARLS TAYLOR – profesor filozofii na Uniwersytecie McGill, Montreal

*Nietzsche i chrześcijaństwo* (niemiecki)

PAVEL KOUBA – profesor filozofii na Uniwersytecie Karola, Praga

*Śmierć Boga* (polski)

KRZYSZTOF MICHAŁSKI – dyrektor IWM, profesor filozofii na Uniwersytecie w Bostonie

13.00. –15.00.

*Czy ludzie potrzebują religii?* (polski)

MARCIN KRÓL – profesor historii idei na Uniwersytecie Warszawskim

*Czy żyjemy już w epoce pochrześcijańskiej?* (polski)

LESZEK KOLAKOWSKI – profesor filozofii, All Souls College, Oxford



## 14–16 września

Na zaproszenie arcybiskupa Józefa Życińskiego Leszek Kołakowski przebywa trzy dni w Lublinie, gdzie bierze udział w konferencji „Sacrum i kultura” na KUL. 15 września wygłasza wykład *Czy już w po-chrześcijańskim świecie żyjemy?* Po wykładzie odpowiada na pytania.

Druk wykładu i odpowiedzi L.K. w: „Tygodnik Powszechny” 2000, nr 40.

## 14–16 października

Leszek Kołakowski przebywa w Szczecinie. 14 października otrzymuje doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Szczecińskiego. Laudację promotorską wygłasza Halina Perkowska. 16 października Kołakowski ma wykład *O solidarności z małej litery pisanej* na Zamku Książąt Pomorskich.

„Przegląd Uniwersytecki” (Pismo Uniwersytetu Szczecińskiego) 2000, nr 7–9; oryginał dyplomu znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Rps inw. 5.168, p. 5.

## Październik

Leszek Kołakowski jest gościem międzynarodowych targów książki we Frankfurcie nad Menem, których „gospodarzem” jest Polska. 18 października występuje w radiowej dyskusji z Władysławem Bartoszewskim na temat *Wertewandel an der Jahrhundertwende* (Zmiana hierarchii wartości na przełomie wieków).

W czasie targów spotyka się z Tadeuszem Różewiczem (1). Potem kontynuują swoją znajomość korespondencyjnie. Poeta przesłała filozofowi wiersz *Trumna Heideggera* z dedykacją. W następnych latach, mimo prób, nie uda im się spotkać, by dokończyć pierwszą rozmowę. „Co to z nami bogowie robią? – pisze Różewicz – Przeszkadzają nam w spotkaniu, dlaczego?”. W innej karcie pocztowej do Kołakowskiego, także z 2006 roku czytamy: „Tak więc mijamy się... i będziemy się mijać do końca naszego świata. Ale w moich myślach jest Pan obecny i często rozmawiam z Panem... a czasem nawet «dyskutuję»” (2).

(1) M. Wolny, *Polska pachnąca kardamonem*, „Polityka” 2000, nr 34. (2) Listy Tadeusza Różewicza do L.K. (2002–2007), Archiwum L.K. w BN.

## 29 października

Leszek Kołakowski zostaje członkiem honorowym Stowarzyszenia Przyjaciół Garbatki.

„Moja Garbatka” 2001, zima, s. 2.

## 29 listopada

Wykład Leszka Kołakowskiego *Leben wir schon in der nachchristlichen Zeit?* (Czy już w pochrześcijańskim świecie żyjemy?) na Uniwersytecie w Zurychu.

UJ. Wenzel, *Nicht in nachchristlicher Zeit*, „Neue Zürcher Zeitung”, 30 listopada 2000.

## Grudzień

Siedemdziesiąta rocznica urodzin Jerzego Markuszewskiego. Leszek Kołakowski pisze na tę okoliczność żartobliwe dzieło ku uczci reżysera *Markuszewski i krasnoludki. Opera w dwóch aktach pod batutą Góralczyk Zofii*.

Fragmenty pt. *Chór powszechny na znaną melodię* ukazały się w „Gazecie Wyborczej”, 16–17 i 23–26 grudnia 2000, a całość w: L.K., *Wśród znajomych*.

## 2001

Leszek Kołakowski pisze następujące hasła do encyklopedii religii wydawanej przez PWN: „Blount”; „Brendenburg”; „Breen”; „Brill”; „Canfeld”; „Coccejus”; „Denck”; „Francke”; „Franckenberg”; „Garasse”; „Geulincx”; „Gichtel”; „Hattem”; „Heidanus”; „Malebranche”; „Pascal”; „Spinoza”.

*Religia. Encyklopedia*, red. M. Gadacz, B. Milerski, t. 2–9, Warszawa 2002–2004.

## 7 stycznia

W odpowiedzi na ankietę „Przekroju” na koniec wieku pt. *Przekrojowy wehikuł czasu* Kołakowski pisze: „Chciałbym być świadkiem

rozmowy Spinozy z Leibnizem – spotkania, które odbyło się w roku 1676 w Hadze. Z przyjemnością przysłuchiwałbym się ich wymianie poglądów”. Dodaje, iż nie miałby ochoty niczego w tej rozmowie zmieniać: „Wydarzenie, którego przebieg chętnie bym natomiast zmienił, wiąże się z kwietniem 1917 roku – niemiecką decyzją przepuszczenia Lenina do Rosji. Gdyby wówczas Leninowi przeszkodzono, nie byłoby rewolucji bolszewickiej, która była niemożliwa bez jego udziału”.

*Profesor Leszek Kołakowski, „Przekrój” 2001, nr 1.*

## 14 stycznia

W niedzielną noc Leszek Kołakowski uczestniczy w ceremonii poszukiwania dzikiej kaczki (*Mallard ceremony*), która odbywa się raz na 100 lat w All Soulls College w Oksfordzie (1). Ceremonia ta datująca się od XVII wieku polega na szukaniu kaczki przez wszystkich *fellows* w *college*'u, jego otoczeniu, a nawet na dachach. Na zakończenie *fellows* intonują refren *Mallard Song* (2). „Jest takie powiedzenie, że było tylko bardzo, bardzo niewielu *fellows*, którzy uczestniczyli w tej ceremonii dwukrotnie”.

(1) Za: <http://www.theguardian.com/education/2001/jan/12/highereducation.donaldmaclLeod> [dostęp 13.06.2014]. (2) *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 46.

## 9–11 marca

Leszek Kołakowski bierze udział w wiedeńskiej konferencji „The Memory of the Century” (Pamięć wieku) organizowanej przez Instytut Nauk o Człowieku. Podczas sesji „Memory of Communism, Memory of Fascism” (Pamięć komunizmu, pamięć faszyzmu) ma wystąpienie *How Good was Communist Mendacity?* (Jak dobre było komunistyczne zakłamanie?). W dyskusji udział wzięli: Fritz Stern, Charles S. Maier i Alain Besançon.

Za: <http://www.iwm.at/files/nl-72.pdf> [dostęp 25.04.2013].

## Marzec

Jubileusz siedemdziesiątych piątych urodzin profesora Karola Toepplitza. Leszek Kołakowski dedykuje jubilatowi esej *Jest-że dla prawdy przyszłość jaka?* do pamiątkowej książki pod takim samym tytułem.

L.K., *Jest-że dla prawdy przyszłość jaka?*, Toruń 2001.

## Początek maja

Leszek i Tamara Kołakowscy przyjeżdżają na dwa tygodnie do Polski. 3 maja, w rocznicę uchwalenia konstytucji, Kołakowski wygłasza wykład *O prawie naturalnym* w siedzibie Trybunału Konstytucyjnego w Warszawie.

W czasie pobytu ma również wykład na Uniwersytecie Warszawskim. Ponadto zostaje zaproszony do Białegostoku na tamtejszy uniwersytet i na premierę sztuki *Rozmowy z diabłem* wystawioną w Białostockim Teatrze Lalek (1). Przybywa też do Łodzi, by odwiedzić swoje siostrzenice, Dorotę i Katarzynę Rzepczyńskie. Spotyka się też z wieloma przyjaciółmi (2), pobyt kończy się 16 maja.

(1) Informacja uzyskana w czasie telefonicznej rozmowy 20 października 2012 r. z prof. Z. Kuderowiczem. (2) List L.K. do autora z dnia 24 maja 2001 r., Archiwum W. Chudoby.

## Maj

Z Leszkiem Kołakowskim kontaktuje się Göran Rosenberg z telewizji szwedzkiej Sveriges Television (STV) i zaprasza go do udziału w telewizyjnym seminarium „Przyszłość religii”, w bloku tematycznym *The Loss of God* (Utracony Bóg) (1). Rozmowy są nagrywane w Oksfordzie w lecie, prowadzi je Rosenberg i mają tytuł *Revenge of the Sacred* (*Odwet sacrum*). Pierwsza część rozmów emitowana jest w Szwecji pod koniec roku, a część druga w 2002 roku (2).

(1) Listy Görana Rosenberga do LK z 3 i 28 maja 2001 r., Archiwum L.K. w BN. (2) Za: <http://www.axsonjohnsonfoundation.org/ForumAxess.pdf> [dostęp 05.05.2013].

## 7 czerwca

Wybory parlamentarne w Wielkiej Brytanii. Leszek Kołakowski głosuje na partię liberalno-demokratyczną (Liberal Democrats). Zapytany potem na kogo głosuje w Anglii odpowiada, iż w różnych okolicznościach mógłby „głosować na każdą z trzech wielkich partii”.

L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 2, s. 62–63.

## 30 czerwca

Dziewięćdziesiąta rocznica urodzin Czesława Miłosza. Leszek Kołakowski pisze z tej okazji dla poety wiersz *Gadka o dwóch Miłoszach na rozpoczęcie dziesiątej dziesiątki* (1). Polskiemu nobliście poświęca jeszcze dwa teksty: *Dziewięćdziesiąt lat w poszukiwaniu ojczyzny* (2) oraz *Mała glosa do epepei ducha* – komentarz do *Traktatu teologicznego* poety (3).

(1) Numer specjalny „Tygodnika Powszechnego” 2001, nr 26 (dodatek „Apokryf”, nr 16). (2) „Zeszyty Literackie” 2001, nr 75. (3) „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 50.

## 13 września

Podczas inauguracji sześćdziesiątego, jubileuszowego Zjazdu Towarzystwa Chirurgów Polskich w Warszawie Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Niepokój wieku naszego*.

L.K., *Niepokój wieku naszego*, „Gazeta Wyborcza” 2002, nr 28.

## 18–26 września

Leszek Kołakowski wraz z żoną udają się w tygodniową podróż do Petersburga. 19 września w Pałacu Biełosielskich-Biełozierskich uczestniczy w otwarciu wystawy „18 dni, które wstrząsnęły światem – «Solidarność» 1980”. W swoim przemówieniu mówi o wielkim wkładzie KSS „KOR” w zwycięstwo „Solidarności”.

„Gazeta Petersburska” 2001, nr 9.

## 21–23 września

Kołodowski bierze udział, jako panelista, w międzynarodowej konferencji „Responsibility of Intellectuals: Art, Ideology, Memory in the XX Century” (Odpowiedzialność intelektualistów: sztuka, ideologia, pamięć w XX wieku) organizowanej przez Petersburski Uniwersytet Państwowy i Bard College (USA) w Smolny College of Liberal Arts and Sciences w Sankt Petersburgu.

Program konferencji, Archiwum L.K. w BN.

## 23 września

W polskim konsulacie w Petersburgu Kołodowski oddaje głos w wyborach parlamentarnych 2001 r. W wyborach do Sejmu RP popiera Unię Wolności (jest członkiem Komitetu Honorowego Unii Wolności).

List Komitetu w sprawie wyborów w: *Głosujcie na Unię Wolności*, „Gazeta Wyborcza” 20 września 2001.

## 12–13 listopada

XXXVIII Międzynarodowe Spotkania w Genewie 2001. Temat spotkań „Les grandes mutations” (Wielkie zmiany) (1). Leszek Kołodowski na inauguracyjnej sesji „Niepokój wieku i bunt ignorantów” wygłasza wykład *Niepokój wieku naszego* (2), po wykładzie odpowiada na pytania słuchaczy, m.in. Oliviera Mongini, Lily-Marie Johnson. Kołodowski uczestniczy także w debacie *Wyzwanie historii: żądanie przebaczenia* z udziałem między innymi Philippe’a Burrina, Pierre’a Hazana i Bronisława Baczki.

(1) Informacje na stronie [http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes\\_pdf/rig38.pdf](http://www.rencontres-int-geneve.ch/volumes_pdf/rig38.pdf) [dostęp 24.04.2013]. (2) Druk referatu w: *XXVIII Rencontres internationales de Genève 2001 – Les grandes mutations*, Lausanne 2002, a po polsku L.K., *Niepokój wieku naszego*, „Gazeta Wyborcza” 2002, nr 28.

26 grudnia

Leszek Kołakowski pisze recenzję pracy habilitacyjnej Mirosława Rutkowskiego *Obowiązek moralny a motywacja* (Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego, kolokwium habilitacyjne – 22 lutego 2002 roku).

Za <http://nauka-polska.pl/dhtml/raporty/ludzieNauki?rtype=opis&dang=pl&objectId=11096> [dostęp 01.05.2014]; Oceny prac habilitacyjnych, Archiwum L.K. w BN.

2002

Leszek Kołakowski dedykuje swój tekst *Zaproszenie od Pana Boga na biesiadę* Lechowi Szczuckiemu do rocznika „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” (2002, nr 47).

21 stycznia

W związku z obchodami Światowego Dnia Walki z Rasizmem, Kołakowski pisze esej *Wymazać nienawiść* na prośbę Stowarzyszenia Instytut Tolerancji w Łodzi (1), z myślą o uczestnikach akcji „Kolorowa tolerancja” organizowanej od trzech lat w Łodzi przez „Gazetę Wyborczą” (2).

(1) L.K., *Wymazać nienawiść*, Łódź 2002. (2) Esaj wydrukowano także pod innym tytułem: *Los ludzki jest wspólny*, „Gazeta Wyborcza”, 7 listopada 2003.

28 stycznia–połowa marca

Leszek Kołakowski gości w kalifornijskim Claremont McKenna College. W tym czasie odbywa spotkania ze studentami i ma dwa wykłady: 12 lutego *On natural Law* (O prawie naturalnym) i 7 marca *On the Future of Truth* (O przyszłości prawdy). W Claremont kończy pisanie rozpoczętego jeszcze w Oksfordzie wstępu *Wiara dobra, niewiara dobra* do książki *Co nas łączy?* Udziela również wywiadu uczelnianej gazecie.

Za: <http://www.cmc.edu/milosz/timeline.php> [dostęp 27.05.2013]. *Co nas łączy: Dialog z niewierzącymi*, red. S. Obirek, Kraków 2002. R. Faggen, *Truth be Told. A Q&A with Leszek Kołakowski, Renowned Philosopher and Podlich Distinguished Visiting Fellow*, „CMC Magazine” 2002, lato.

## Marzec

Osiemdziesiąta rocznica urodzin niemieckiego politologa Iringa Fetschera. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu do książki pamiątkowej swój esej *Kann die Menschheit ihr Menschsein noch retten?* (Czy ludzkość może jeszcze ocalić swoje człowieczeństwo?).

*Der Demokratische Nationalstaat in den Zeiten der Globalisierung. Politische Leitideen für das 21. Jahrhundert Festschrift zum 80. Geburtstag von Iring Fetscher*, Berlin 2002.

## 27 marca

Leszek Kołakowski w New School of Social Research w Nowym Jorku wygłasza wykład *On Natural Law* (O prawie naturalnym), który poświęca pamięci Feliksa Grossa.

## Druga połowa maja

Leszek i Tamara Kołakowscy przyjeżdżają do Polski. W liście do autora Leszek Kołakowski pisze: „Będziemy w Polsce przez kilka dni – jeden dzień w Krakowie, resztę w Warszawie, pewnie z wypadem do Łodzi, od 17 maja” (1). To zapewne w czasie tego majowego pobytu w Polsce Kołakowscy odwiedzają w Krakowie Czesława Miłosza. Jak wspominała Agnieszka Ptak, pielęgniarka Miłosza: „ugotowałam wtedy zupę szczawiową, obaj byli zachwyceni” (2).

(1) List L.K. do autora z 5 maja 2002 r., Archiwum W. Chudoby. (2) A. Romaniuk, *Obecność. Wspomnienia o Czesławie Miłoszu*, Warszawa 2013, s. 587.

## 11 czerwca

Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Leibniz and Job: The Metaphysics of Evil and the Experience of Evil* (Leibniz i Hiob: Metafizyka zła



i doświadczenie zła) na Nexus Conferentie 2002 w Tilburgu w Holandii. Tematem konferencji jest *The Quest for Life* (Poszukiwanie sensu życia) na Uniwersytecie.

Za: <https://www.nexus-instituut.nl/nexus-activities/53-the-quest-for-life> [dostęp 27.05.2013].

## 16 czerwca

Leszek Kołakowski jest gościem Magazynu Kulturalnego TVP 2 „Autograf”; audycja nosi tytuł *Odkrywcza Królestwa Lailonii*.

## Lipiec

W miesięczniku „Znak” (nr 7) ukazuje się tekst Leszka Kołakowskiego *Uwaga o modernizmie* będący fragmentem pisanej, ale nieukończonej książki na temat modernizmu katolickiego.

## 9 października

Siedemdziesiąta piąta rocznica urodzin Leszka Kołakowskiego. Bayerische Akademie der Schönen Künste w Monachium i Polski Konsulat Generalny w Niemczech organizują wieczór rocznicowy poświęcony Kołakowskiemu. Mowę na jego cześć wygłasza niemiecki politolog i filozof Nikolaus Lobkowicz, potem zostają odczytane trzy miniwykłady Kołakowskiego z wydanej w tym roku w Lipsku książki *Neue Mini-Traktate über Maxi-Themen*. Krótkie wystąpienie ma także Jubilat.

List Niny Kozłowski do L.K. z 6 września 2002 r., Archiwum L.K. w BN.

## 11–12 października

Leszek Kołakowski uczestniczy w międzynarodowej konferencji „Polen in Europa” (Polska w Europie) zorganizowanej przez Instytut Nauk o Człowieku w Wiedniu w ramach Roku Polskiego w Austrii. Bierze udział w dyskusji na temat „Rola Polski w dzisiejszym świecie”, w której uczestniczą też austriacki polityk Erhard Busek,

Danuta Hübner, Aleksander Smolar, Irena Lipowicz, moderatorem jest Burkhard Bischof.

Za: <http://www.iwm.at/a-con204.htm> [dostęp 27.05.2013]; „Zeszyty Literackie” 2003, nr 81 (Kronika).

## 22 października

Niemiecki Bundestag składa Leszkowi Kołakowskiemu gratulacje w związku z siedemdziesiątą piątą rocznicą jego urodzin.

## 23 października

Z okazji siedemdziesiątej piątej rocznicy urodzin Leszka Kołakowskiego w krakowskiej restauracji Soplicowo spotkają się Czesław Miłosz, Barbara Skarga, Michał Komar i Jan A. Kłoczowski. Punktem wyjścia do ich filozoficznej dyskusji i sporów na temat szatana jest *Wielkie kazanie księdza Bernarda*.

*Rozmowy z diabłem*, „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 46.

## Listopad

Narastają problemy Leszka Kołakowskiego ze wzrokiem. W jednym z listów pisze: „U nas mniej więcej w porządku, poza tym wzrok mi się coraz bardziej psuje, co jest, oczywiście, niepokojące”.

List L.K. do autora z 16 listopada 2002 r., Archiwum W. Chudoby.

## 21 listopada

Leszek Kołakowski przyjeżdża na tydzień do Polski. Najpierw jest w Warszawie, potem we Wrocławiu. W Warszawie, 22 listopada, uczestniczy w nadaniu Władysławowi Bartoszewskiemu przez Uniwersytet Warszawski doktoratu *honoris causa*. Podczas uroczystości poznaje Halinę Szpilmanową, żonę Władysława Szpilmana, córkę działacza socjalistycznego z Radomia, Józefa Grzeczmarowskiego.

List L.K. do Elżbiety Dziedzickiej z 2 lutego 2003 r., archiwum domowe E. Dziedzickiej.

26 listopada

Leszek Kołakowski odbiera doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego (1). Laudację promotorską wygłasza profesor filozofii, Karol Bal. Wieczorem Kołakowski jest honorowym gościem klubu wrocławskich intelektualistów, „Salonu Profesora Dudka”<sup>\*</sup>, odpowiada na pytania rektorów wrocławskich wyższych uczelni: Zdzisława Latajki, Jana Klamuta, ks. Ignacego Deca, Romana Dudy i Bożeny Klimczak (2).

(1) Oryginał dyplomu znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Rps inw. 5.168, p. 8. (2) *W salonie Profesora Dudka*, „Odra” 2003, nr 6.

2003

Leszek Kołakowski zostaje członkiem honorowym Polskiego Towarzystwa Filozoficznego.

19 marca

Leszek Kołakowski nagrywa w Radio France rozmowy emitowane następnie 14–18 kwietnia (w godz. 17.00–17.25) w audycji *A voix nue (Samym głosem)* w cyklu „Dossier Pologne”.

Za: <http://www.radiofrance.fr/chaines/france-culture2/dossiers/pologne/emissions.php> [dostęp 01.07.2003].

1 kwietnia–15 maja

Leszek Kołakowski prowadzi seminarium dla studentów Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych UW –

---

<sup>\*</sup> Salon założony został w 1996 r. przez profesora matematyki Józefa Dudka, który zapraszał do swojego mieszkania wybitne indywidualności przebywające aktualnie we Wrocławiu, dobierając odpowiednio gości do dyskusji. Spotkania odbywały się zwykle w piątki o godz. 19.00, ale dla wyjątkowych gości łamano tę regułę (M. Urbanek, *Salon profesora Dudka*, „Polityka” 2001, nr 12).

Co złego stało się z filarami naszej cywilizacji i dziedzictwem Oświecenia? Zaplanowano dziesięć sesji, we wtorki i czwartki o godz. 15.00.

## 24 kwietnia

Spotkanie Leszka Kołakowskiego z publicznością i aktorami Teatru Ósmego Dnia w Poznaniu. Po owacji na stojąco odczytany zostaje tekst filozofa o maskach, a w dalszej części spotkania odpowiada on na pytania z sali.

E. Obrębowska-Piasecka, *Seminarium z życia. Spotkanie z profesorem Leszkiem Kołakowskim w Teatrze Ósmego Dnia*, „Gazeta Wyborcza” (Poznań), 26–27 kwietnia 2003.

## 7–10 maja

Leszek Kołakowski przebywa w Krakowie. Jako gość honorowy „Dni Tischnerowskich”. 10 maja w auli Collegium Novum UJ wygłasza wykład *O rozumie i innych rzeczach*.

L.K., *O rozumie i innych rzeczach*, „Tygodnik Powszechny” 2003, nr 41.

## 13 maja

Z okazji wydania przez Wydawnictwo Znak antologii *128 bardzo ładnych wierszy...* w wyborze Leszka Kołakowskiego, autor wyboru oraz Bronisław Maj i Antoni Libera zastanawiają się nad pytaniem Hölderlina „Po co poeci w czasie marnym?”. Spotkanie odbywa się w warszawskim Domu Literatury.

*128 bardzo ładnych wierszy stworzonych przez sześćdziesięcioro ósmioro poetek i poetów polskich*, wyb. L. Kołakowski, Kraków 2003; „Gazeta Wyborcza”, 14 maja 2003.

## 27 maja

Leszek Kołakowski wygłasza wykład *La métaphysique du mal et l'expérience du mal (Leibniz i Hiob: metafizyka zła i doświadczenie zła)* na IV Conférence François Furet w École des hautes études en sciences

sociales w Paryżu (1). W liście z Oksfordu pisze: „Byłem (z Tamarą) kilka dni w Paryżu, potem dwa dni w Berlinie” (2).

Za: <http://www.ehess.fr/centres/crpra/pages/actualites.html> [dostęp 08.07.2003].  
L.K., *La métaphysique et l'expérience du Mal. Leibniz et Job*, „Commentaire” 2006, t. 29, nr 114. (2) List L.K. do autora z 16 lipca 2002 r., Archiwum W. Chudoby.

## 7 czerwca

Leszek Kołakowski prowadzi dialog z syryjskim poetą Adonisem (Ali Ahmed Said Esber) na temat *Der Verlust des Sakralen* (Zanik sacrum) w ramach cyklu „Babylon ist überall” (Babilon jest wszędzie) na zamku w Neuhardenberg niedaleko Berlina – moderator Constantin von Barlöwen. Organizatorem spotkania jest Fundacja Schloss Neuhardenberg.

Listy Constantina von Barlöwen do L.K. (załącznik: „Babylon est partout. Adonis/Leszek Kołakowski I, *La perte du sacré*, 7 juin 2003. Thèses et thèmes”), Archiwum L.K. w BN.

## Wrzesień

Leszek Kołakowski tekstem *Raz jeszcze o sprawach najgorszych* zabiera głos w dyskusji na temat niemieckiego Centrum Przeciw Wypędzeniom (1). Polemizują z nim: Hans Joachim Hahn, Günter Rinke i Heinz Fast (2).

(1) „Gazeta Wyborcza”, 10 września 2003; niemieckie tłumaczenie, „Die Zeit” 2003, nr 39. (2) *Fatale Emotionen*, „Die Zeit” 2003, nr 41.

## Początek października

Leszek Kołakowski przyjeżdża na tydzień do Warszawy. 2 października w Polskiej Radzie Biznesu ma wykład *Po co nam prawa człowieka* w ramach cyklu „Wykłady Polskiej Rady Biznesu”. Spotyka się z przyjaciółmi i przez trzy dni nagrywa część pierwszej serii wykładów z cyklu „O co nas pytają wielcy filozofowie”. Parę lat wcześniej w jednym ze swoich tekstów zaznacza, iż jego zdaniem „wielkich filozofów” jest trzydziestu.

Druk w „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 2003. List L.K. do autora z 11 października i z 4 grudnia 2003 r., Archiwum W. Chudoby.

## 5 listopada

Leszek Kołakowski zostaje pierwszym laureatem Nagrody Klugego (Kluge Prize) przyznawanej przez Bibliotekę Kongresu Stanów Zjednoczonych za wybitne osiągnięcia w dziedzinie humanistyki (1). Nominację Kołakowskiego napisał Czesław Miłosz. Decyzje o wyborze jednego z czterestu nominowanych podjął dyrektor Biblioteki James Billington na podstawie rekomendacji pięciu zewnętrznych ekspertów: Davida Alexandra, Timothy’ego Breena, Bruce’a Cole’a, Gertrude Himmelfarb, Amartyi Sena (2). Z tej okazji Kołakowski wygłasza wykład *What the Past is For?* (Po co nam przeszłość?) i przyjmuje gratulacje od prezydenta George’a W. Busha.

(1) Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN. (2) Informacje o uroczystości i wykład w: „Dialogue and Universalism” 2004, nr 3–4.

## 2004

Kołakowski zostaje honorowym członkiem (*honorary fellow*) All Souls College w Oksfordzie.

W Stanach Zjednoczonych ukazuje się przygotowany przez Zbigniewa Janowskiego wybór prac i esejów Kołakowskiego z historii filozofii *The Two Eyes of Spinoza*.

Kołakowski wchodzi w skład komitetu redakcyjnego serii „Klasyka Filozofii” wydawanej przez Wydawnictwo IFiS PAN i PAU.

L.K., *The Two Eyes of Spinoza. And Other Essays on Philosophers*, South Bend, In 2004.

## Luty

TVP 2 rozpoczyna emisję pierwszej serii telewizyjnych wykładów Leszka Kołakowskiego pod wspólnym tytułem „O co pytają nas wielcy filozofowie”. Cykl emitowany w latach 2004–2005, składa się

z trzech serii krótkich, 15-minutowych wykładów, po dziesięć wykładów w serii. Całość otwiera wykład o Sokratesie, potem mowa jest o Parmenidesie i innych filozofach starożytnych. W drugiej serii są wykłady m.in. o Tomaszu z Akwinu, Kartezjuszu, Pascalu. W trzeciej – wykłady od Kanta do Heideggera i Jaspersa. Końcowy wykład poświęcony jest Plotynowi.

## 28–29 kwietnia

Leszek Kołakowski ma wystąpienie inauguracyjne podczas pierwszego dnia konferencji o antysemityzmie zorganizowanej w Berlinie przez Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Jak czytamy w liście ministra Adama Rotfelda: „Celem konferencji jest uświadomienie opinii publicznej w Europie zagrożeń i przeciwdziałanie wzbierającej ostatnio fali aktów o podłożu antysemickim”. Gospodarzem spotkania jest prezydent Niemiec Johannes Rau, wśród gości jest Colin Powell, udział w niej biorą m.in. Simone Veil i Eli Wiesel.

Listy Adama Rotfelda do L.K. z 10 lutego i 24 marca 2004 r., Archiwum L.K. w BN.

## Maj

Leszek Kołakowski z początkiem maja przyjeżdża do Polski na około dwóch tygodni (1). Wygłasza dwa wykłady, jeden na konferencji międzynarodowej, drugi na konferencji krajowej (tematu nie udało się ustalić). 9 maja w Warszawie, na posiedzeniu plenarnym Komisji Trójstronnej obradującej na temat „Nowa Unia Europejska”, Kołakowski wygłasza wykład *National sovereignty vs. European Constitution* (Suwerenność narodowa *versus* Konstytucja europejska). Udział w posiedzeniu komisji biorą m.in.: Shlomo Avineri, Zbigniew Brzeziński, Henry Kissinger, Aleksander Kwaśniewski, Lech Wałęsa (2). 11 maja Kołakowski udziela Polskiej Agencji Prasowej wywiadu *O Europie i filozofii*.

W czasie pobytu nagrywa także drugą serię dziesięciu wykładów „O co pytają nas wielcy filozofowie”.

(1) List L.K. do autora z 14 marca 2004 r., Archiwum W. Chudoby. (2) Za <http://www.trilateral.org/go.cfm?do=File.View&fid=153> [dostęp 30.07.2013].

## 14–18 września

Leszek Kołakowski jest gościem honorowym VII Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Szczecinie, na którym ma wykład inauguracyjny *O zawodzie filozofa*.

*Byt i sens. Księga pamiątkowa VII Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Szczecinie 14–18 września 2004 roku*, Szczecin 2005.

## Wrzesień

Leszek Kołakowski przedstawia swój „dekalog” w rozmowie z Jackiem Żakowskim zatytułowanej *Co jest w życiu ważne*.

„Polityka” 2004, nr 38 (dodatek „Niezbędnik Inteligenta”).

## Październik

Leszek Kołakowski publikuje krótki tekst będący jego aktualnym ideowym stanowiskiem *Kompletna i krótka metafizyka. Innej nie będzie, innej nie będzie*.

„Tygodnik Powszechny” 2004, nr 43.

## 17 listopada

Z Leszkiem Kołakowskim rozmawia Catherine Audard w ramach serii dialogów z najwybitniejszymi filozofami „Forum for European Philosophy” (Forum Europejskiej Filozofii) w London School of Economics. Przedmiotem rozmowy jest on sam – Leszek Kołakowski – jako filozof. Podobne spotkania mieli m.in. Ronald Dworkin, Etienne Balibar, Ian Hacking.

Za: <http://www.google.pl/url?sa=t&crct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fpersonal.lse.ac.uk%2Fglendins%2Fglendinning%2520Curriculum%2520Vitae.doc&ei=F-ihU9WGCaes0QXWuYGgCQ&usq=AFQjCNEfiXppkP0bMn8eedc-DTAcC-DRWCA> [dostęp 30.07.2014].



27 listopada

Leszek Kołakowski otrzymuje godność Wybitnej Osobistości Pracy Organicznej oraz statuetkę Złotego Hipolita od Towarzystwa im. Hipolita Cegielskiego w Poznaniu.

Materiały biograficzne, Archiwum L.K. w BN.

2005

W Stanach Zjednoczonych ukazuje się wybór esejów Leszka Kołakowskiego *My Correct Views on Everything* (Moje słuszne poglądy na wszystko).

L.K., *My Correct Views on Everything*, ed. Z. Janowski, South Bend, In. 2005.

28 kwietnia

Leszek Kołakowski uczestniczy w uroczystości odnowienia, po pięćdziesięciu latach, swojego doktoratu o Spinozie w Sali Senatu Uniwersytetu Warszawskiego. Laudację promotorską wygłasza Marek J. Siemek. W swoim wystąpieniu Kołakowski mówi: „Ten mój doktorat z końca roku 1953 nie był dobry, przyznaję”.

*Uroczystość odnowienia doktoratu Profesora Leszka Kołakowskiego, Uniwersytet Warszawski, 28 kwietnia 2005 roku*, red. M. Kluczek, Warszawa 2005, s. 39; oryginał dyplomu znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Rps inw. 5.168, p. 7.

29 kwietnia

Leszek Kołakowski otrzymuje tytuł Honorowego Obywatela Garbatki-Letniska. Po uroczystości zwiedza dorożką miejsca, gdzie mieszkał w czasie drugiej wojny światowej. W czasie pobytu kręcone są ujęcia do biograficznego filmu *Profesor* w reżyserii Marii Zmarz-Koczanowicz.

Uchwała Gminy Garbatka-Letnisko, „Moja Garbatka” 2005, nr 2, s. 48.

2–3 maja

Leszek Kołakowski przebywa w Radomiu, a następnego dnia jedzie z Warszawy do Łodzi na zdjęcia do biograficznego filmu Marii Zmarz-Koczanowicz *Profesor*.

6 maja

Na uroczystości w Belwederze minister Adam Rotfeld wręcza Leszkowi Kołakowskiemu Dyplom Specjalny Ministra Spraw Zagranicznych za wybitne zasługi dla promocji Polski w świecie. Z tej też okazji Kołakowski wygłasza wykład *Po co nam przeszłość*, w ramach cyklu „Wykłady Belwederskie Akademii Dyplomatycznej MSZ”.

Zaproszenie i program uroczystości znajdują się w listach Adama Rotfelda do L.K., Archiwum L.K. w BN.

### Początek października

Leszek i Tamara Kołakowscy przylatują do Polski. W czasie tego pobytu Kołakowski nagrywa trzecią serię telewizyjnych wykładów z cyklu „O co nas pytają wielcy filozofowie” (1). 13–15 października przebywa we Wrocławiu na Trzecim Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym „Dialog-Wrocław 2005” (2). Pierwszego dnia oglądają *Ślub* Gombrowicza (Teatr im. Horzycy, Toruń) i *Miarękę za miarękę* Szekspira (Complicite i National Theatre, Londyn). Drugiego dnia zaś *Wujaszka Wanię* Czechowa (teatr HET Het Toneelhuis, Antwerpia). „Byliśmy też na Wujaszku Wani — w jakimś teatrze belgijskim, po flamandzku [...]. Był to wygląd nie mający nic wspólnego z Czechowem, wyszliśmy po pierwszym akcie (niedawno widzieliśmy tę samą sztukę w rosyjskim teatrze Dubno, w Oxfordzie, świetna)” (3). 15 października Kołakowski uczestniczy w dyskusji panelowej „Teatr odbiciem niepokoju Europy”; dyskusję prowadzi Jacek Żakowski, a udział w niej biorą: Paul Thibaud, Wiktor Jerofiejew i Renate Klett.

(1) List L.K. do autora z 1 października 2005 r., Archiwum W. Chudoby. (2) Za: <http://www.e-teatr.pl/en/festiwale/217,edycja.html> [dostęp 30.07.2013]. (3) List

## Wrzesień

Leszek Kołakowski stawia siedem pytań o sen. Pytania i odpowiedzi drukowane są w tygodniku „Ozon”. Odpowiedzi 30 osobistości, w tym m.in. artystów, duchownych, dziennikarzy zebrane są w albumie *Sen*.

J. Papp, L.K., *Sen. Judyta Papp fotografie. Leszek Kołakowski pytania*, Warszawa 2008.

## 10 listopada

W związku z amerykańskim wydaniem *Głównych nurtów marksizmu* Leszek Kołakowski i John Gray biorą udział w panelu „Marxism: the greatest fantasy of the twentieth century?” (Marksizm: największa fantazja dwudziestego wieku?) w St Antony’s College w Oksfordzie.

L.K., *Main Currents of Marxism: Its Origins, Growth and Dissolution*, New York 2005. „Oxford University Gazette”, 3 listopada 2005 (wydanie internetowe).

## 2006

Leszek Kołakowski zostaje honorowym członkiem Rady Fundacji Centrum Twórczości Narodowej.

## Początek roku

Leszek Kołakowski z inspiracji ks. Josepha Doré pisze esej *Krótką uwaga o tak zwanym dialogu między religiami i o wiecznym milczeniu języka wiary*, który miał być wygłoszony w maju jako wykład na konferencji w Strasburgu, ale rzecz nie dochodzi do skutku.

Esaj opublikowano potem jako *Religion* w „Commentaire”, wiosna 2008, nr 121, wyd. pol. „Znak” 2008, nr 9; zob. też list L.K. do Josepha Doré z 10 grudnia 2005 r., Archiwum L.K. w BN.

## Pierwsza połowa maja

Leszek Kołakowski przyjeżdża na dziesięć dni do Warszawy i Krakowa (1). 8 maja otwiera Debatę Tischnerowską „Cóż jest prawda?” w Auditorium Maximum Uniwersytetu Warszawskiego wystąpieniem *Pytania, które nie dają się usmiercić*. W debacie głos zabierają również Krzysztof Michalski, Władysław Stróżewski i Janusz Tazbir (2).

(1) List L.K. do Elżbiety Dziedzickiej z 18 maja 2006 r., archiwum domowe E. Dziedzickiej. (2) Wstęp do Debaty Tischnerowskiej L.K. *Cóż jest prawda?* oraz wystąpienia pozostałych dyskutantów w: „Rzeczpospolita”, 20–21 maja 2006.

## 9 maja

Wykład Leszka Kołakowskiego *Charyzmatyczny nauczyciel, charyzmatyczny przywódca* na zakończenie cyklu „Osiem wykładów na Nowe Tysiąclecie” w Auditorium Maximum Uniwersytetu Warszawskiego.

## 13 maja

Dyskusja Leszka Kołakowskiego z ks. Adamem Bonieckim na temat „Czy diabeł może być zbawiony i kilka innych pytań?” w Auditorium Maximum Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach VI Dni Tischnerowskich w Krakowie.

„Tygodnik Powszechny” 2006, nr 22.

## 28 czerwca

Leszek Kołakowski zostaje zaproszony do wzięcia udziału w debacie „Czarny Czwartek ‘56 – Do człowieka przyszłości” w Teatrze Nowym im. Tadeusza Łomnickiego (Scena Verbum) w Poznaniu. Jej uczestnikami są: abp Henryk Muszyński, Norman Davies, Janos Tischler i inni. Nie uczestniczy jednak w debacie (1), udziela wywiadu w prasie na temat wydarzeń Czerwca 1956 r.

(1) List Ireny Ramlau do L.K. z 7 września 2006 r., Archiwum L.K. w BN; rozmowa D. Jaworskiego z L.K. *Czerwiec ‘56: system zadrzał*, „Gazeta Wyborcza”, 27 czerwca 2006.

## Lipiec

Leszek Kołakowski przyłącza się do sygnatariuszy listu międzynarodowych intelektualistów w obronie irańskiego filozofa Ramina Jahanbegloo.

*Open Letter to the President of Iran*, „The New York Review of Books”, 13 lipca 2006.

## Wrzesień

Leszek Kołakowski na otwarciu wystawy z okazji trzydziestej rocznicy KOR-u pisze tekst, który Mirosław Chojecki odczytuje 23 września na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego.

*Leszek Kołakowski na 30. rocznicę KOR-u*, „Gazeta Wyborcza”, 23–24 września 2006.

## 29 września

Leszek Kołakowski zostaje wyróżniony razem z aktorką Anną Dymną, Medalem Św. Jerzego przez redakcję „Tygodnika Powszechnego”. Uroczystość odbyła się w Auditorium Maximum UJ w Krakowie.

Jego wystąpienie z tej okazji *Smoka drażniłem, a on się irytował* drukuje „Gazeta Wyborcza”, 30 września–1 października 2006.

## 21 października

Leszek Kołakowski bierze udział w debacie w Audytorium Maximum UW w czterdziestą rocznicę otwartego zebrania ZMS na Wydziale Historycznym UW w 1966 roku, poświęconego dziesiątej rocznicy polskiego Października 1956 roku. W debacie udział biorą Włodzimir Borodziej, Andrzej Chojnowski, Karol Modzelewski i inni.

*Świadkowie i historycy* – wypowiedzi w dyskusji, „Przegląd Polityczny” 2007, nr 84.

## 27 października

Leszek Kołakowski otrzymuje doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Środkowoeuropejskiego w Budapeszcie.

Oryginał dyplomu znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Rps inw. 5.168, p. 8.

## Listopad

W „Rzeczpospolitej” (4–5 listopada) ukazuje się artykuł Piotra Gontarczyka *Filozof pod lupą* o inwigilacji Leszka Kołakowskiego w latach sześćdziesiątych XX wieku przez SB. W liście do redakcji Kołakowski pisze, że nie podlega lustracji i uznaje tę publikację za nieprzyzwoitą (opublikowano materiały z inwigilacji Służby Bezpieczeństwa i z nielegalnie zatrzymanych i skopiowanych prywatnych listów), choć niezakazaną prawnie. Gontarczyk zaś odpowiada filozofowi, że mógł dokumenty IPN przeczytać i poczynić zastrzeżenia (1). Kołakowski negatywnie ocenia projekt IV RP, o czym mówi w rozmowie z Kamilem Durczokiem pt. *Nie ma żadnej IV RP* (2).

(1) L.K., *Listy do redakcji: „Filozof pod lupą”, „Rzeczpospolita”, 18–19 listopada 2006.*

(2) L.K., *Nie ma żadnej IV RP*, [w:] K. Durczok, P. Mucharski, *Krótki kurs IV RP*, Kraków 2007.

## 23–25 listopada

Leszek Kołakowski bierze udział w międzynarodowej konferencji „1956, une date européenne” (1956, data europejska) odbywającej się w Paryżu pod patronatem Polski i Węgier. W konferencji biorą udział m.in. Bronisław Geremek, György Gömöri, Adam Michnik, Andrzej Paczkowski. 24 listopada uczestniczy w dyskusji okrągłego stołu „1956 i jego konsekwencje” oraz ma referat *Revisiter 1956 en Pologne* (Ponowne spojrzenie na polski rok 1956). Udział w dyskusji biorą Alain Besançon, Norman Davies, Antonin J. Liehm i inni. Jeszcze przed wyjazdem do Paryża pisze do znajomej: „Nie byłem w Paryżu co najmniej od 3 lat, a mam do tego miasta uczucie przyjaźni, choć od 50 lat (gdy byłem tam po raz pierwszy) zmieniło się bardzo”.

(1) *1956, une date européenne*, Lausanne 2010. (2) List L.K. do Elżbiety Dziedzickiej z 1 listopada 2006 r., archiwum domowe E. Dziedzickiej.

## 18 lutego

W czasie targów książki w Jerozolimie (18–23 lutego) Leszek Kołakowski zostaje uhonorowany Jerusalem Prize for the Freedom of the Individual in Society 2007. Ze względu na stan zdrowia nie może być w Jerozolimie, jego przemówienie *Patriotism and ethnic hatred* (Partiotyzm i nienawiść etniczna) odtworzono z taśmy.

Tekst przemówienia i dyplom nagrody znajduje się w Archiwum L.K. w BN; węgierskie tłumaczenie: *Patriotizmus és etnikai gyűlölet (a 23. Jeruzslemi Könyvszár alkalmára irt beszéd)*, „Múlt és Jövő” 2007, nr 1.

## Kwiecień

Leszek i Tamara Kołakowscy podpisują *Apel Antygony*. *List otwarty w sprawie Dąbrowszczaków* (z dopiskiem: „Nienawiść pewnej władzy do obywateli polskich, którzy walczyli z faszyzmem w obronie Republiki Hiszpańskiej, nie jest zdumiewająca, jest tylko nikczemna”). Apel zainicjowany został przez Barbarę Toruńczyk i dotyczył ludzi o lewicowych przekonaniach walczących w wojnie domowej w Hiszpanii, których po 1989 roku pozbawiono w Polsce honoru i czci.

*Apel Antygony. List otwarty w sprawie Dąbrowszczaków*, „Gazeta Wyborcza”, 25 kwietnia 2007. W „Zeszytach Literackich” (2007, nr 2) ukazała się broszura z *Apelem Antygony*.

## 2 maja

W Pałacu Buckingham w Londynie Leszek Kołakowski uczestniczy w dyskusji panelowej członków British Academy z okazji przyznania Charlswi Taylorowi Nagrody Templetona. W dyskusji z Taylorem prócz Kołakowskiego udział biorą: Onora O'Neill, Charles L. Harper, David Martin, Baron Parekh, sir Jonathan Sacks i lord Sutherland.

Za: [http://www.templetonprize.org/pdfs/Templeton\\_Prize\\_Chronicle\\_2007.pdf](http://www.templetonprize.org/pdfs/Templeton_Prize_Chronicle_2007.pdf) [dostęp 27.05.2013].

## Początek maja

Leszek i Tamara Kołakowscy przyjeżdżają na osiem dni do Warszawy. 10 maja w Bibliotece UW Kołakowski wypowiada się w dyskusji nad książką Krzysztofa Michalskiego *Plomień wieczności. Eseje o myślach F. Nietzschego*. W dyskusji wzięli także udział: Jan A. Kłoczowski OP i prowadząca Agata Bielik-Robson.

W czasie tego pobytu telewizja TVN nagrywa rozmowę Kołakowskiego z Barbarą Skargą *O patriotyzmie*. Jest jedną z dziesięciu audycji-rozmów z serii „Rozmowy z Mistrzem”, nagrywanych w Oksfordzie i w Warszawie i emitowanych w 2007 roku. Na serię składają się jeszcze następujące rozmowy: *O prawach człowieka* – z Wiktorem Osiatyńskim, *O potrzebie nauczania łaciny* – z Jackiem Bocheńskim, *Czy religia zmierza do zaniku?* – z Janem A. Kłoczowskim, *O pamięci (historycznej)* – z Adamem Michnikiem, *O kulcie młodości* – ze Zbigniewem Mentzlem, *O przyjaźni* – z Agnieszką Holland, *O żądzy władzy* – z Bronisławem Geremkiem, *O sprawiedliwości społecznej* – z Karolem Modzelewskim, *O 45. roku (kłęska czy zwycięstwo)* i *o wybaczeniu* – z Władysławem Bartoszewskim. *Rozmowy z mistrzem* ukazują się potem na płycie DVD.

## Lipiec

Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin o. Jana Andrzeja Kłoczowskiego. Leszek Kołakowski ofiarowuje mu esej *O szczęściu. Czy Pan Bóg jest szczęśliwy?* do księgi pamiątkowej.

*Jeśli Bóg jest... Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte urodziny Ojca Profesora Jana Andrzeja Kłoczowskiego OP, Kraków 2007.*

## Październik

W wyborach parlamentarnych do Sejmu i Senatu RP Leszek Kołakowski popiera listę PSL.

*Na kogo głosuje inteligencja*, „Dziennik”, 15 października 2007.

Ukazuje się rozmowa z Leszkiem Kołakowskim *Nie doktryny nas ucza, ale doświadczenie zła*, którą przeprowadził Zbigniew Mentzel.



Jest ona fragmentem pierwszego tomu ich rozmów *Czas ciekawy, czas niespokojny*, wydanej przez Wydawnictwo Znak.

„Tygodnik Powszechny” 2007, nr 41. Wydanie książkowe w: L.K., *Czas ciekawy...*, cz. 1.

### 19–21 października

W All Souls College w Oksfordzie odbywa się międzynarodowa konferencja zorganizowana przez John Templeton Foundation dla uczczenia osiemdziesiątych urodzin Leszka Kołakowskiego z udziałem Jubilata. W konferencji udział biorą m.in.: Alain Besançon, Grace Davie, Timothy Garton Ash, Roger Kimball, Steven M. Lukes, Krzysztof Michalski, Alan C. Montefiore, Krzysztof Pomian, Gesine Schwan, Janet Martin Soskice.

Za: <http://www.templeton.org/signature-programs/humble-approach-initiative/past-participants?page=7> [dostęp 17.05.2014].

### 23 października

Aktor Wojciech Siemion w hołdzie Leszkowi Kołakowskiemu z okazji jego osiemdziesiątej rocznicy urodzin odsłania pomnik na terenie swojego dworku w Petrykozach i wydaje pamiątkowy druk.

*W Hołdzie Profesorowi Leszkowi Kołakowskiemu...*

### 23 października

Obchody jubileuszu osiemdziesiątych urodzin Leszka Kołakowskiego w redakcji „Gazety Wyborczej” w Warszawie, gdzie licznie zaproszeni goście mianują filozofa cesarzem.

R. Sankowski, *Korona cesarza dla filozofa*, „Gazeta Wyborcza”, 24 października, 2007.

### 26 października

Obchody osiemdziesiątych urodzin Leszka Kołakowskiego w Radomiu. Po drodze z Warszawy do Radomia Kołakowski zatrzymuje

się w Petrykozach, w dworku Wojciecha Siemiona, aby obejrzyć pomnik na swoją cześć. W Radomiu Leszek Kołakowski zostaje uhoonorowany medalem Bene Merenti Civitas Radomiensis oraz tytułem Honorowego Członka Radomskiego Towarzystwa Naukowego (RTN). Uroczystości towarzyszy wystawa RTN i Resursy Obywatelskiej poświęcona jego życiu i twórczości.

*Bene Merenti Civitas Radomiensis...*

### 30 października

Obchody jubileuszu osiemdziesiątych urodzin Leszka Kołakowskiego na UW. Otrzymuje on medal Za Zasługi dla Uniwersytetu Warszawskiego. Życzenia składają Barbara Skarga i Andrzej Wirth. Redakcja „Zeszytów Literackich” odczytuje dekret przyznający Kołakowskiemu tytuły „Naszej Największej Miłości” oraz „Dobrego Króla”. Z tej okazji Jubilatowi dedykowany jest okolicznościowy tematyczny numer „Przeglądu Filozoficzno-Literackiego” (2007, nr 3–4).

## 2008

Ukazuje się drugi tom rozmów Leszka Kołakowskiego ze Zbigniewem Mentzlem *Czas ciekawy, czas niespokojny*. W związku z tą książką arcybiskup Józef Michalik mówi: „Doskonałym przykładem integralnego rozwoju jest osoba prof. Leszka Kołakowskiego. Ten marksista, agnostyk, ale jednocześnie człowiek wrażliwy na prawdę i drugiego człowieka, w pewnym momencie swojego życia musiał wyjechać z Polski. Jego wyjazd z tego środowiska kłamstwa stał się błogosławioną winą. Dla niego, ale także dla nas wszystkich, bo zobaczyliśmy proces jego poszukiwań. Wiele z jego książek, a szczególnie ostatni jego wywiad rzeka, który ukazał się w Znaku – *Czas ciekawy, czas niespokojny*, to świadectwo człowieka, który szukał. Pokazuje pokorę umysłu człowieka, który staje przed wielką tajemnicą. Każdy z nas staje przed taką tajemnicą w różnych sprawach. Kołakowski znalazł Boga jeszcze za życia – zgodnie z tym, co mó-

wił św. Augustyn: »szukając ciebie, nie wiedziałem, że już cię znalazłem«. To jest to”.

*Musimy być wierni prawom natury* – rozmowa Tomasza Krzyżaka i Michała Szudrzyńskiego z arcybiskupem Józefem Michalikiem, „Rzeczpospolita”, 29–30 maja 2013.

## Styczeń–marzec

Między 15 stycznia a 7 marca Leszek Kołakowski wygłasza wykład *Jewish and Polish relations during the Second World War* (Żydowsko-polskie stosunki podczas drugiej wojny światowej) w Oxford Chabad Society.

Za: [http://www.oxfordchabad.org/templates/articlecco\\_cdo/aid/746568/jewish/Past-Speakers.htm](http://www.oxfordchabad.org/templates/articlecco_cdo/aid/746568/jewish/Past-Speakers.htm) [dostęp 25.07.2013].

## Marzec

Na otwarcie debaty „Marzec 1968–2008” zorganizowanej przez Stowarzyszenie Otwarta Rzeczpospolita 8–9 marca w Warszawie Leszek Kołakowski nadsyła przesłanie *Mój Marzec '68*, które odczytuje Józef Duriasz.

Druk przesłania w: „Fakt”, 11 marca 2008, .

## Wiosna

Leszek Kołakowski, z pomocą córki Agnieszki, przygotowuje komentarze do najsłynniejszych zdań filozofów. Tak powstaje jego ostatnia filozoficzna książka *Ułamki filozofii. Najbardziej wystużone i najczęściej cytowane zdania filozofów z komentarzem* (Warszawa 2008).

## Maj

Leszek i Tamara Kołakowscy przyjeżdżają na tydzień do Warszawy. 15 maja są zaproszeni na imprezę wizerunkowo-promocyjną Wydawnictwa Znak. Z hotelu Victoria zostają przewiezieni sześćcio-

drzwiowym białym lincolnem do Fabryki Trzciny. Tu Kołakowski o godzinie 19.00 inauguruje imprezę, odczytując okolicznościowy wiersz na cześć wydawnictwa Znak. Potem odjeżdżają lincolnem na umówioną kolację z Alainem Besançonem (1). „W Warszawie widzieliśmy wielu dawnych przyjaciół, którzy z niewiadomych powodów się starzeją. Wyjątkiem jest Basia Skarga, która ma mieć 90 lat w przyszłym roku, jest pełna energii i aktywna. Jej widok nastraja optymistycznie” (2). Spotykają się m.in. z Julią Hartwig i Jackiem Bocheńskim.

(1) J. Illg, *Mój znak*, s. 255. (2) List L.K. do Elżbiety Dziedzickiej z 27 maja 2008 r., archiwum domowe E. Dziedzickiej.

## Druga połowa października

Leszek Kołakowski przyjeżdża na kilka dni do Warszawy, a potem do Krakowa, gdzie spędza dwa dni. 25 października jest gościem cyklu spotkań „Dorwać mistrza” organizowanego przez Wydawnictwo Znak i Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. W pełnej słuchaczy auli Auditorium Maximum rozmowę z filozofem prowadzi Jerzy Illg i Zbigniew Mentzel.

## 29 listopada

Leszek Kołakowski, a także Andrzej Wajda i abp Józef Życiński, zostają uhonorowani odznaczeniem „Adwokatura Zasłużonym” przyznawanym przez Naczelną Radę Adwokacką w Polsce. Nie pojawia się jednak na uroczystości wręczenia na Zamku Królewskim.

Za: <http://www.palestra.pl/index.php?go=artykul&cid=2970> [dostęp 15.02.2013].

2009

W wydawnictwie Muchomor ukazuje się bajka filozoficzna Leszka Kołakowskiego *Debata filozoficzna królika z dudkiem o sprawiedliwości*.

## Styczeń

W „Tygodniku Powszechnym” 2009, nr 1 ukazuje się *Hendekalog inteligenta* Kołakowskiego.

## 27 lutego

Leszek Kołakowski bierze udział w Oksfordzie, wraz z piętnastoma innymi dyskutantami, w debacie „*Wreckage of modernity or „revolution of perception”? 1968: consequences and echoes* („Wrak nowoczesności” czy „rewolucja percepcji”? 1968: konsekwencje i echa) w European Studies Centre w St Antony’s College w Oksfordzie.

„Oxford University Gazette”, 19 lutego 2009 (wydanie internetowe).

## Marzec

Leszek Kołakowski obejmuje honorowy patronat nad Pierwszym Festiwałem Filozofii OKNA organizowanym przez Resursę Obywatelską w Radomiu.

## 26 marca

Umiera Ryszard Herczyński. Leszek i Tamara Kołakowscy żegnają przyjaciela wspomnieniem w prasie *Pożegnanie: Ryszard Herczyński (1926–2009)*.

„Gazeta Wyborcza”, 28–29 marca 2009.

## Połowa maja

Tradycyjnie w maju Leszek i Tamara Kołakowscy przyjeżdżają na kilka dni do Polski. Spotykają się przyjaciółmi, w Oborach odwiedzają Julię Hartwig.

J. Hartwig, *Dziennik*, Kraków 2011, s. 221.

13 lipca

Leszek Kołakowski po przeczytaniu wywiadu Karola Doleckiego z historykiem Wojciechem Polakiem, autorem książki o podziemnym wydawnictwie Alternatywy, dowiaduje się, iż wydawnictwo to wydrukowało w 1981 roku w trzech tomach *Główne nurty marksizmu*. Píše więc do toruńskiego historyka list z podziękowaniem, w którym czytamy: „Nie miałem pojęcia, że tę książkę wydano w podziemiu. Chciałbym Pana prosić, by kolegom, którzy to zrobili, a których nie znam, przekazał Pan moją wdzięczność i podziękował im za ich pracę”.

W. Polak, *Wydawnictwo „Alternatywy”. Z dziejów gdańskiej poligrafii podziemnej*, Gdańsk 2009; *Druk bez alternatywy...* „Gazeta Wyborcza”, 10 lipca 2009; K. Dolecki, *List od prof. Kołakowskiego. Wielka wdzięczność za tomy*, „Gazeta Wyborcza”, 28 września 2009.

17 lipca

Po krótkiej chorobie Leszek Kołakowski umiera w szpitalu w Oxfordzie. Sejm RP na wieść o śmierci filozofa przerywa obrady i chwilą ciszy czci jego pamięć.

20 lipca

Publikacja ostatnich wywiadów Kołakowskiego: *Mądrzy nie staną się mądrzejszymi*. Trzy niepublikowane rozmowy Anny Bikont z Leszkiem Kołakowskim: *O nieuporządkowaniu w bibliotece, diable na salonach i konieczności czytania poezji; O mądrości, starzeniu się, zaufaniu i wątpliwych korzyściach z czytania filozofów; O przyzwyczajeniu, pobłażliwości, lojalności, cnocie w nadmiarze i naszym wspólnym losie*.

„Gazeta Wyborcza”, 20 lipca 2009 („Duży Format”).

29 lipca

Pogrzeb Leszka Kołakowskiego. W Rektoracie UW wystawiono księgę kondolencyjną. Trumna z ciałem przybywa samolotem rzą-

dowym z Londynu do Warszawy. Wyniesieniu trumny z samolotu wojskowego przez żołnierzy Pułku Reprezentacyjnego Wojska Polskiego towarzyszy dźwięk trąbki wojskowej, wszystko odbywa się z zachowaniem ceremoniału wojskowego w obecności rodziny, żony Tamary oraz córki Agnieszki z mężem. W kościele św. Marcina, o godzinie 13, zostaje odprawiona msza pośmiertna (bez trumny). Uroczystości pogrzebowe na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie mają charakter prywatny, trumna zostaje złożona w grobie w Alei Zasłużonych. Nad grobem zmarłego wspominają Jacek Bocheński, Karol Modzelewski i Henryk Samsonowicz (1).

Alain Besançon we wspomnieniach o zmarłym napisał: „Kołąkowski stale ewoluował. Był bliskim przyjacielem Jana Pawła II i często bywał w Castel Gandolfo. Ale o ile mi wiadomo, choć zbliżał się do religii, to przecież w sposób asymptotyczny, do końca zachowując krytyczny dystans. Co w niczym nie umniejsza wagi jego wypowiedzi. Życzył sobie religijnego pochówku” (2).

(1) „Gazeta Wyborcza”, 30 lipca 2009. (2) A. Besançon, *Pożegnanie Kołakowskiego*, [w:] *Leszek Kołakowski. Mądrość prawdziwa*, s. 14.

## 15 października

National Endowment for Democracy na sympozjum „Democracy, Totalitarianism, and the Culture of Freedom” (Demokracja, totalitaryzm i kultura wolności) w Waszyngtonie pośmiertnie przyznaje Leszkowi Kołakowskiemu Democracy Service Medal (Medal za służbę demokracji).

## 24 października

Spotkanie na Uniwersytecie Warszawskim „Leszek Kołakowski – myśliciel i obywatel” połączone z prezentacją Democracy Service Medal przez prezesa National Endowment for Democracy Carla Gershmana.

28 listopada

W kaplicy All Souls College w Oksfordzie odbywa się nabożeństwo żałobne w intencji Leszka Kołakowskiego.

2012

Ukazuje się *Leszek Kołakowski in Memoriam* pod redakcją Jacka Migasińskiego (Frankfurt 2012). Teksty zamieszczają: Andrzej Walicki, Andrew Targowski, Marcin Król, Zofia Rosińska, Marek Siemek, Janusz Dobieszewski, Witold Mackiewicz, Janusz Kuczyński, Karol Toeplitz, Jerzy Szacki, Józef L. Krakowiak.



# Bibliografia

Niniejsza bibliografia jest wyborem z ogromnej i czekającej jeszcze na opracowanie bibliografii prac Leszka Kołakowskiego, wyborem ograniczonym i dostosowanym do niniejszej publikacji. W bibliografii znalazły się książki, artykuły, eseje, wywiady i inne materiały. Wykorzystałem informacje z baz Biblioteki Narodowej, materiały bibliograficzne z Archiwum Leszka Kołakowskiego, informacje bibliograficzne z bazy WorldCat oraz z własnych zbiorów archiwalnych i bibliograficznych.

## ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Akademia Nauk Społecznych

Archiwum Emigracji przy UMK w Toruniu

Archiwum „Wiadomości” (korespondencja Stefanii Kossowskiej)

Archiwum Janusza Kowalewskiego (korespondencja)

Archiwum Henryka Skolimowskiego (korespondencja)

Archiwum IFiS PAN (Warszawa)

Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura” w Maisons-Laffitte

Korespondencja Jerzego Giedroycia z Leszkiem Kołakowskim

Archiwum Państwowe w Kielcach

## Archiwum Państwowe w Łodzi

Komitet Uczelniany PZPR w Uniwersytecie Łódzkim z lat [1945–1947] 1948–1989; sygn. 1185 (skrót – PZPR 1185) ZT AZWM „Życie” w Łodzi w latach 1945–1948, nr zespołu 1311 (ZT AZWM „Życie” 1311)

## Archiwum Sekretariatu PAN (Warszawa)

## Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego

Materiały studenckie oraz indeks Leszka Kołakowskiego nr albumu 284/H; Biuro Rektoratu: Teczka akt osobowych Leszka Kołakowskiego nr 1230; Sprawozdania Komisji Młodzieżowej Senatu Akademickiego UŁ

## Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego

Teczka osobowa Leszka Kołakowskiego, sygn. 1271

## Bankroft Library, University of California (Berkeley)

Alfred Tarski Papers (korespondencja Alfreda Tarskiego)

## Biblioteka Narodowa, Zakład Rękopisów (Warszawa)

Archiwum Leszka Kołakowskiego

## Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Dział rękopisów

Korespondencja Stefana Swieżawskiego  
Archiwum Wiktora Weintrauba

## Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego. Zbiory specjalne

Korespondencja Ireny Krońskiej 1947–1974, sygnatura 7342

## Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Dział rękopisów

## Hoover Institution Archives, Stanford University Libraries

Karl R. Popper Papers (korespondencja Karla Poppera)

## Instytut Badań Literackich PAN. Zbiory specjalne (Warszawa)

Korespondencja Romana Zimanda

## Instytut Pamięci Narodowej (Warszawa)

IPN 0204/503, t. 1–9. Materiały KE kryptonim „Senator” dotyczące Leszka Kołakowskiego (IPN 0204/503) oraz akta paszportowe IPN 1010/35469 i IPN 1010/2641

## Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie. Dział Rękopisów

Korespondencja Jerzego Lisowskiego  
Korespondencja Artura Międzyrzeckiego

## Ośrodek Karta (Warszawa)

Archiwum opozycji

Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu  
Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego.  
Zbiory Specjalne (Warszawa)

Archiwum Janiny i Tadeusza Kotarbińskich  
Spuścizna rękopiśmiennicza Mieczysława Wallisa

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Dział Rękopisów  
Korespondencja Andrzeja Kijowskiego

## INNE

Archiwum domowe Elżbiety Dziedzickiej  
Archiwum Wiesława Chudoby  
Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu. Gabinet  
prof. Leszka Kołakowskiego  
Zbiory prywatne Natalii Woroszyńskiej

## WSPOMNIENIA NIEPUBLIKOWANE

Bojanowska Irena, „Tak było...”

## FILMY

*Leszek Kołakowski*, reż. Mieczysław Bartłomiej Vogt, Studio Filmowe Logos, 1992.

*Profesor. O Leszku Kołakowskim*, reż. Maria Zmarz-Koczanowicz, Telewizja Polska, Studio Largo, 2005.

## CYTOWANE I PRZYWOŁANE PRACE LESZKA KOŁAKOWSKIEGO

*A breach in the wall. The lesson of Poland's resistance*, „Harper's Magazine”, lipiec 1981 (*Wylom w murze – lekcja oporu Polski*, [w:] Lavoie Don C., *Solidarność z Wolnością*, wstęp Ździsław Rurarz, Cato Institute, 1982).

*A coalition government in Poland?*, „The Wall Street Journal”, 2 grudnia 1981.

- A Leszek Kołakowski reader*, „TriQuarterly” 1971, nr 22.
- Al ha-reshut ha-netunah: Miwbar masat*, przeł. Mosche Gil, Merhavya [Izrael], Po’alin, 1964.
- A może i u nas?*, „Sztandar Młodych”, 13 grudnia 1957.
- A note of information*, [w:] *Prologue to Gdansk. A report on Human Rights by the Polish Helsinki Watch Committee*, New York, Helsinki Watch Committee, 1981.
- L’Anti-utopie utopique de Marx*, „Tijdschrift voor de Studie van Verlichting” 1974, nr 1.
- Der Appell der Schriftsteller*, „Frankfurter Rundschau”, 7 czerwca 1974.
- A propos du socialisme démocratique: L’opposition entre les idées de la démocratie et des droits de l’homme*, [w:] *Sozialismus in Theorie und Praxis. Festschrift für Richard Löwenthal*, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1978 (wyd. pol. *Przyczynek do pojęcia demokracji socjalnej: prawa człowieka przeciw demokracji*, [w:] *Czy diabeł może...*).
- À travers des ruines mouvantes*, „Commentaire” 1993, nr 62 (*Wśród ruchomych ruin*, [w:] *Moje słuszne poglądy...*).
- Acosta; Ames; Arminius; ...*, [w:] *Słownik filozofów*, t. 1, Warszawa, PWN, 1966.
- Ajdukiewicz Kazimierz; Ingarden Roman; Kotarbiński Tadeusz*, [w:] *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1995 (wyd. pol. *Encyklopedia Filozofii*, t. 1–2, Poznań, Zysk i S-ka, 1998–1999).
- Aktualne i nieaktualne pojęcie marksizmu*, „Nowa Kultura” 1957, nr 4.
- Aktualność sporu o powszechniki*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 2.
- Althusser’s Marx*, „The Socialist Register” 1971.
- An open letter on anti-armenian pogroms in the Soviet Union*, „The New York Review of Books”, 27 września 1990.
- Anti-polnische Fälschung*, „Der Spiegel” 1977, nr 16 (*Do redakcji tygodnika „Polityka”*, „Kultura” [Paryż] 1977, nr 5 – współautor listu Adam Michnik).
- Apel Antygony. List otwarty w sprawie Dąbrowszczaków*, „Gazeta Wyborcza”, 25 kwietnia 2007.
- Apel do opinii publicznej Zachodu*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 7–8 („Libération”, 26 maja 1977).
- Apel intelektualistów amerykańskich*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 7–8.

- Apel intelektualistów. Poparcie dla Jacka Kuronia*, „Gazeta Wyborcza”, 19 maja 1995.
- Apel na rzecz polskich robotników*, „Aneks” 1976, nr 13–14.
- Apel na rzecz robotników polskich (Międzynarodowy Komitet w Londynie)*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 1–2.
- Apel na rzecz zachodniej edycji „Pulsu”*, „Puls” 1978, nr 2.
- Apel Polaków do narodu niemieckiego*, „Kultura” (Paryż) 1982, nr 6.
- Apel. Do Polaków po świecie rozsianych!*, „Kultura” (Paryż) 1984, nr 1–2.
- Apokalypse. Der Christenglaube und das Weltende*, „Die Presse”, 31 grudnia 1983/1 stycznia 1984.
- The Arrest of Ryszard Herczynski*, „The Wall Street Journal”, 16 czerwca 1982.
- Baczkowski Bronisław; Walickij Andriej Michajłowicz*, [w:] Sitek Ryszard, *Bronisław Baczkowski – wizyta po latach*, „Edukacja Filozoficzna” 2003, nr 35.
- Bad H., A.B. Dobrowolski, Z. S. Dunin-Borkowski, ...*, [w:] *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Warszawa, PWN, 1971.
- Bajki różne. Opowieści biblijne. Rozmowy z diabłem*, Warszawa, Iskry, 1990.
- Bergson; Descartes; Leibniz; Spinoza*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 1–13, Warszawa, PWN, 1962–1970.
- Beyond empiricism: The need for metaphysical Foundation for Freedom*, [w:] *On Freedom. Essays from the Frankfurt Conference*, red. John A. Howard, Greenwich (Conn.), Devin-Adair, 1984.
- Bóg nam nic nie jest dłużny. Krótka uwaga o religii Pascala i duchu jansenizmu*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 1994.
- Can the devil be saved? A marxist answer*, „Encounter”, lipiec 1974, (wyd. pol. *Czy diabeł może być zbawiony?*, „Znak” 1981, nr 9).
- Charyzmatyczny przywódca, charyzmatyczny nauczyciel*, „Gazeta Wyborcza”, 13–14 maja 2006.
- Christentums in Moderne Gesellschaft*, [w:] *Der polnische Katholizismus vor und nach 1989: von der totalitären zur demokratischen Herausforderung*, Hrsg. N. Lobkowicz, L. Luks, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1998.
- Casus Eichmanna*, „Wolność i Solidarność” 2013, nr 6.
- Co jest w życiu ważne. Rozmowa z Leszkiem Kołakowskim*, rozmawiał Jacek Żakowski, „Polityka” 2004, nr 38 (Niezbędnik Inteligentna).

- Cóż jest prawda?*, „Rzeczpospolita”, 20–21 maja 2006.
- Cywilizacja na ławie oskarżonych*, [w:] *O kryzysie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Warszawa, Res Publica, 1990.
- Czas ciekawy, czas niespokojny. Z Leszkiem Kotakowskim rozmawia Zbigniew Mentzel*, cz. 1–2, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2007–2008.
- Czerwiec '56: system zadrzał*, rozmawiał Dariusz Jaworski, „Gazeta Wyborcza”, 27 czerwca 2006.
- Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Londyn, Aneks, 1982.
- Czy diabeł może być zbawiony i kilka innych pytań* – dyskusja z ks. Adamem Bonieckim, „Tygodnik Powszechny” 2006, nr 22.
- Czy jest jeszcze prawda, dla której warto umierać?*, rozmawiała Anna Bikont, „Gazeta Wyborcza”, 18–19 lipca 2009.
- Czy już w po-chrześcijańskim świecie żyjemy?*, „Tygodnik Powszechny” 2000, nr 40.
- Czy może Europa zaistnieć?*, [w:] *Let Europa arise! Niechaj powstanie Europa!*, Robert Bosch Stiftung Stuttgart, Ernst Göhner Stiftung Zürich, Schweizerische Winston Churchill Stiftung 2000.
- Czym jest socjalizm?*, [w:] *Pochwała niekonsekwencji...*, t. 2.
- Czym jest Solidarność?*, „Tygodnik Solidarność”, 25 października 1991.
- Dear Colleagues. Letters to the participants on the First European Congress of Universalism*, „Dialogue and Universalism” 1998, nr 1–2.
- The Death of Utopia Reconsidered*, „The Tanner Lectures” 1983 (wyd. pol. *Śmierć utopii na nowo rozważona*, [w:] *Moje słuszne poglądy...*).
- De illusive van de ontmythologisering*, „De Volkskrant”, 3 listopada 1984 (wyd. pol. *Iluzje demitologizacji*, „Aletheia” 1987, nr 1).
- Debata filozoficzna królika z dudkiem o sprawiedliwości*, Warszawa, Muchomor, 2009.
- Debating the State of Philosophy: Habermas, Rorty, and Kotakowski*, eds J. Niznik, J.T. Sanders, Praeger, Greenwood Publishing Group, Westport CT, 1996 (wyd. pol. *Habermas, Rorty, Kotakowski: stan filozofii współczesnej*, przeł. i oprac. J. Niznik, Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN, 1996).
- Demokracja jest przeciw naturze*, [w:] *Idee a urządzenie świata społecznego. Księga jubileuszowa dla Jerzego Szackiego*, red. Ewa Nowicka, Mirosław Chałubiński, Warszawa, WN PWN, 1999.

- Denken – oder die Nötigung zur Selbstbestimmung*, [w:] Lenz Siegfried, *Gespräche mit Manés Sperber und Leszek Kolakowski*, Hamburg, Hoffmann und Campe Verlag, 1980 (wyd. pol. *Myslenie – albo przymus samookreślenia*, „Aletheia” 1987, nr 1).
- The Detention of Sari Nusseibeh*, „The New York Review of Books”, 7 marca 1991.
- Le devoir de vigilance*, [w:] *Mémoires d'un combat: „Kultura” 1947–2000*, Sous la direction de Stefan Meller et Thierry de Montbrial, Paris, Ifri, 2001 („Les Cahiers de l’Ifri”, nr 32).
- Diavolo*, [w:] *Enciclopedia*, t. 4, Torino, Giulio Einaudi Editore, 1978.
- Dictadura, verdad y tolerancia*, [w:] *Critica de la utopia*, Mexico, Universidad Nacional Autónoma de Mexico, 1971.
- Dla Czesława Miłosza*, „Tygodnik Powszechny” 1996, nr 28 (współautor Tamara Kołakowska).
- Dlaczego cielec? Bałwochwalstwo w obliczu śmierci Boga*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1999, nr 2.
- Dlaczego ideologia ma zawsze rację?*, „Almanach Humanistyczny” 1984, nr 1–2.
- Długi Janek*, „Kultura” (Paryż) 1988, nr 11.
- Do Biura Politycznego KC PZPR*, [w:] „Szczerze mówiąc – nie”, wstęp i oprac. Barbara N. Łopieńska, „Res Publica” 1991, nr 7–8.
- Do Obywatela Prezesa PAN*, „Przegląd Kulturalny” 1957, nr 12.
- Do redakcji „Nowych Drog”*, „Nowe Drogi” 1952, nr 8.
- Dokąd idziemy*, „Pamiętnik Literacki” 1984, t. 8.
- Drei Leit motive der marxistischen Theorie*, „Kontinent” 1974, t. 2.
- Dyskusja o tragizmie*, „Nowa Kultura” 1957, nr 34.
- Dyskusja o laicyzacji*, „Nowa Kultura” 1957, nr 50.
- Dziewięćdziesiąt lat w poszukiwaniu ojczyzny*, „Zeszyty Literackie” 2001, nr 75.
- È concepibile una tolleranza cristiana?*, [w:] Bori Pier Cesare, *L'intolleranza: uguali e diversi nella storia*, Bologna, Il Mulino, 1986.
- „Ein außerordentliches Zeugnis”. Leszek Kolakowski über die erste Enzyklika von Papst Johannes Paul II*, „Der Spiegel”, 26 marca 1979.
- È un papa prorompente. Conversazione con Leszek Kolakowski*, rozmawiał Stefano De Andreis, „Panorama”, 20 lutego 1979 (wyd. pol. *Papież niepohamowany*, „Spotkania” 1979, nr 8).

- E.S., *Honorowy obywatel Radomia*, „Rzeczpospolita”, 7 marca 1994, nr 55.
- Entrevista a Leszek Kolakowski: „No considero Principales corrientes del marxismo mi obra magna”*, rozmawiała Maria Purificación Sánchez Zamorano, „Cuadernos de pensamiento político” 2009, nr 22.
- Entretiens sur les notions de Genèse et de Structure sous la direction de Maurice de Gandillac, Lucien Goldmann, Jean Piaget*, Paris–La Haye, Mouton & Co, 1965.
- Epistemologiczny sens etiologii wiedzy. Glosa do Mannheima*, (po włosku, *Il senso epistemologico della scienza. Postilla a Mannheim*, „Critica Storica” 1968, nr 4).
- Építaphe optimiste pour une révolution ratée. Le trentième anniversaire de l’ „Octobre polonais”*, „Le Monde”, 23 października 1986.
- Eresia*, [w:] *Enciclopedia*, t. 5, Torino, Giulio Einaudi Editore, 1978.
- Erziehung zum Hass, Erziehung zur Würde*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 17 października 1977 (wyd. pol. *Wychowanie do nienawiści, wychowanie do wolności*, „Kultura” [Paryż] 1977, nr 12).
- Etyka bez kodeksu*, „Twórczość” 1962, nr 7.
- Europa i co z tego wynika. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Warszawa, Res Publica, 1990.
- L’Europe et les intellectuels: enquête internationale conduite par Alison Browning pour le Centre Européen de la Culture*, Paris, Gallimard, 1984 (wyd. pol. *Gorycz Europy. Rozmowa z Leszkiem Kołakowskim*, „Podpunkt” 1988, nr 5).
- Ewolucja czy rewolucja?*, „Aletheia” 1987, nr 1.
- La Experiencia de la libertad: Mirades al futuro*, ed. O. Paz, E. Krauze, I. Turrent, Mexico, Vuelta, 1991.
- Fabula mundi et le nez de Cléopâtre*, „Revue Internationale de Philosophie” 1975, nr 111–112.
- The Fate of Marxism in Eastern Europe; – Reply*, „Slavic Review” 1970, nr 2.
- Faust*, „Puls” 1987, nr 35.
- Filozofia egzystencjalna*, wybór L. Kołakowski i K. Pomian, Warszawa, PWN, 1965.
- Filozofia nieinterwencji. Głos w dyskusji nad radykalnym konwencjonalizmem*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 2.
- Filozofia pozytywistyczna (Od Hume’a do Koła Wiedeńskiego)*, Warszawa, PWN, 1966.



- Filozofia pozytywistyczna. Od Hume'a do Koła Wiedeńskiego* – dyskusja, „Studia Filozoficzne” 1967, nr 2.
- Filozofia XVII wieku. Francja – Holandia – Niemcy*, wybór, wstęp i przypisy Leszek Kołakowski, Warszawa, PWN, 1959.
- Die Freiheit und die Freiheiten*, „Merkur” 1972, zeszyt 8 (wyd. pol. *W sprawie wolności*, „Trybuna” 1974, nr 18).
- Fundusz Pomocy Niezależnej Literaturze i Nauce Polskiej*, „Kultura” (Paryż) 1982, nr 6.
- Gadka o dwóch Miłoszach na rozpoczęcie dziesiątej dekadki*, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 26 („Apokryf”, nr 16).
- Gdzie jest miejsce dzieci w filozofii liberalnej?*, [w:] *Spółczesność liberalna. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Kraków, Znak – Warszawa, Fundacja Stefana Batorego, 1996.
- Georges Sorel – marksizm jansenistyczny*, „Kultura” (Paryż) 1974, nr 1–2.
- The ghosts of religion*, „The Listener”, 17 kwietnia 1986.
- Głos ma: Tadeusz Drewnowski, Leszek Kotakowski, Władysław Machajek, Włodzimierz Sokorski*, „Życie Literackie” 1965, nr 50.
- Głos w dyskusji o nominalizmie*, „Zeszyty Problemowe »Nauki Polskiej«” 1956, nr 12.
- Głosujcie na Unię Wolności*, „Gazeta Wyborcza”, 20 września 2001.
- Główne nurty marksizmu. Powstanie – Rozwój – Rozkład*, t. 1–3, Paryż, Instytut Literacki, 1976–1978.
- The Graft Rejected: Remarks on the Sovietization of Central Europe*, „Dialogue” 1983, nr 34.
- Hańba, która nawiedziła Europę*, „Gazeta Wyborcza”, 23 marca 2000.
- Hendekalog inteligenta*, „Tygodnik Powszechny” 2009, nr 1.
- L'Hérésie mystique et l'hérésie rationaliste dans le calvinisme néerlandais de la fin du 17<sup>e</sup> siècle*, [w:] *Hérésies et sociétés dans l'Europe pré-industrielle 11<sup>e</sup>–18<sup>e</sup> siècles*, éd. J. Le Goff, Paris–La Haye, Mouton & Co, 1968.
- Herezja*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2010.
- Het absurde socialisme: twee essays gevolgd door een polemiek met Slawomir Mrozek*, przeł. M. Korzec, M. Bömers-van Soest, D. Breur, Amsterdam, Van Gennep, 1971.
- L'Histoire et ses interprétations. Entretiens avec Arnold Toynbee sous la direction de Raymond Aron*, Paris–La Haye, Mouton & Co, 1961.

- How to be a conservative-liberal-socialist: A credo*, „Encounter” 1978, październik (wyd. pol. *Jak być konserwatywno-liberalnym socjalistą? Katechizm*, „Aneks” 1979, nr 20).
- Husserl – filozofia doświadczenia rozumiejącego*, „Argumenty” 1961, nr 49 (także [w:] *Filozofia i socjologia XX wieku*, red. B. Baczko, Warszawa, Wiedza Powszechna, 1964, 1965).
- Husserl and Search for Certitude*, New Haven–London, Yale University Press, 1975.
- Ideologia i świat współczesny*, „Argumenty” 1959, nr 44.
- Ideologie und Theorie*, [w:] *Ideologie–Wissenschaft–Gesellschaft*, red. H.-J. Lieber, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976.
- Ideology in Eastern Europe*, [w:] *East Central Europe. Yesterday–Today–Tomorrow*, ed. M. Drachkovitch, Stanford University, Stanford Cal., Hoover Institution Press, 1982.
- Immigrations et conflits: de cruelles incertitudes*, „Le Monde”, 8 czerwca 2000 (wyd. pol. *Wędrowki ludu trwają*, „Forum” 2000, nr 28).
- Informacja i utopia*, „Twórczość” 1964, nr 11.
- Informationsbarrieren in kommunistischen Ländern: Stärken oder Belastungen?*, [w:] *Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit. Die Ideen der Französischen Revolution – Was ist aus ihnen geworden*, Hg. H. Spatzenegger, Salzburg, Pustet, 1989 (*O totalnej kontroli jej wewnętrznych sprzecznościach*, [w:] *Niepewność epoki demokracji...*).
- Intelektualiści a ruch komunistyczny*, „Nowe Drogi” 1956, nr 9.
- Intelektualiści*, [w:] *Czy diabeł może ...*
- Intellectuals Against Intellect*, „Daedalus”, lato 1972.
- Intellectuals, Youth, Ideology*, Office of External Research, Department of State Washington DC, 1975.
- International books of the year and the millennium*, „The Times Literary Supplement”, 3 grudnia 1999.
- International support for Polish ‘flying university’*, „The Times”, 27 lutego 1979.
- Introduction: Need of utopia, fear of utopia*, [w:] *Radicalism in the Contemporary Age*, ed. S. Bialer, t. 2, Boulder, Colorado, Westview Press, 1977.
- Introductory remarks*, „Dialogue and Universalism” 1995, nr 1.
- Irena Krońska*, „Kultura” (Paryż) 1974, nr 4.

- Irena Sandler nie żyje. Wspomnienie profesora Leszka Kołakowskiego*, „Dziennik”, 13 marca 2008.
- Irrationality in politics*, „Dialectica” 1985, nr 4 (wyd. pol. *Irracjonalizm w polityce*, „Aletheia” 1987, nr 1).
- Is God gelukkig?*, „Nexus” 2006, nr 46 (wyd. pol. *O szczęściu. Czy Pan Bóg jest szczęśliwy?*, [w:] *Jeśli Bóg jest... Księga jubileuszowa na siedemdziesiątą urodziny Ojca Profesora Jana Andrzeja Kłoczowskiego* OP, Kraków, PAT, 2007).
- Is marxism alive and well?* – *Stuart Hampshire, Leszek Kołakowski and Charles Taylor discuss the matter*, „The Listener”, 4 maja 1972.
- Is the Soviet Empire Disintegrating?*, „The East-West Papers” 1986, nr 1.
- Ist der „historische Mensch” gestorben – und sollen wir sein Ableben betrauern?*, Stuttgart, Robert Bosch Stiftung, 1990 (wyd. pol. *Czy „człowiek historyczny” umarł i powinniśmy jego zgon oplakiwać*, [w:] *Moje słuszne poglądy...*).
- Ist der verstehende Materialismus möglich?*, [w:] *Festschrift zum achtzigsten Geburtstag von Georg Lukács*, Hrsg. Frank Benseler, Neuwied–Berlin, Luchterhand Verlag GmbH, 1965.
- Istota i istnienie w pojęciu wolności*, [w:] *Światopogląd i życie codzienne...*, s. 102–127.
- Jaka Polska? Przesłanie „Kultury”*, „Zeszyty Historyczne” 2000, nr 132.
- Jaspers: wiara filozoficzna wobec objawienia*, „Zeszyty Literackie” 1984, nr 7.
- Jednostka i nieskończoność. Wolność i antynomie wolności w filozofii Spinozy*, Warszawa, PWN, 1958.
- Jestże dla prawdy przyszłość jaka?*, [w:] *Jest-że dla prawdy przyszłość jaka?* – *Prace dedykowane Profesorowi Karolowi Toeplitzowi*, Toruń, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2001.
- Jezus Chrystus – prorok i reformator*, „Argumenty” 1965, nr 51–52.
- Jutrznia się rodzi...*, „Życie” 1945, nr 1 (także [w:] *Tranzytem przez Łódź*, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1964).
- Kann die Menschheit ihr Menschsein noch retten?*, [w:] *Der demokratische Nationalstaat in den Zeiten der Globalisierung. Festschrift zum 80. Geburtstag von Iring Fetscher*, Hg. H. Münkler, M. Llanque, C. K. Stepino, Berlin, Akademie Verlag, 2002 (wyd. pol. *Czy*

- ludzkość może jeszcze ocalić swoje człowieczeństwo?*, [w:] *Niepewność epoki demokracji...*).
- Kapłan i błazen (Rozważania o teologicznym dziedzictwie współczesnego myślenia)*, „*Twórczość*” 1959, nr 10.
- Karmel: emocje i racje [fragment]*, „*Gazeta Wyborcza*”, 19 września 1989.
- Karol Marks i klasyczna definicja prawdy*, „*Studia Filozoficzne*” 1959, nr 2.
- Killing handicapped babies as the fundamental problem of philosophy*, [w:] *Choices on Our Conscience. An International Symposium on Human Rights, Retardation and Research*, Washington 1971 (wyd. pol. *Zabijanie upośledzonych dzieci jako fundamentalny problem filozofii*, [w:] *Niepewność epoki demokracji...*).
- Klucz niebieski albo opowieści budujące z historii świętej zebrane ku pouczeniu i przestrodze*, Warszawa, PIW, 1964.
- Kolekcja pereł naszego stulecia*, „*Rzeczpospolita*”, 3–5 kwietnia 1999, („*Plus-Minus*”, nr 14).
- Kommunismen i Östeuropa är död. Interwju med Leszek Kolakowski*, rozmawiała Agneta Pleijel, „*Aftonbladet*”, 17 maja 1978.
- Kompletna i krótka metafizyka. Innej nie będzie, innej nie będzie*, „*Tygodnik Powszechny*” 2004, nr 43.
- Komunizm jako formacja kulturalna*, „*Kontakt*” 1985, nr 43.
- Kongres tomistyczny w Rzymie*, „*Myśl Filozoficzna*” 1956, nr 1.
- Koniec dyktatury kłamstwa*, „*Gazeta Wyborcza*”, 5 maja 1998.
- Kontrrewolucja w Polsce?*, „*Sztandar Młodych*” 1956, nr 259.
- Kościół w krainie wolności. O Janie Pawle II, kościele i chrześcijaństwie*, wybór i układ Z. Mentzel, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2011.
- Krótką rozprawą o teokracji*, „*Gazeta Wyborcza*”, 24–25 sierpnia 1991.
- Krótką uwagą o tak zwanym dialogu między religiami i o wiecznym milczeniu języka wiary*, „*Znak*” 2008, nr 9.
- Kto z was chciałby rozweselić pechowego nosorożca*, Kraków, Oficyna Literacka, 1986; Warszawa, Muchomor, 2005.
- Kultura i fetysze*, Warszawa, PWN, 1967.
- Kulturelle Reproduktion und Vergessenheit*, [w:] *Reproduktion des Menschen, Beiträge zu einer interdisziplinären Anthropologie*, Hg. H. Rösner, Berlin, Frankfurt am Main–Wien, Verlag Ullstein GmbH, 1981.

- Kuszenie świętego Piotra apostoła*, [w:] *Rozmowy z diabłem*, Warszawa, PIW, 1965.
- Lament krześcijaнина nad zepsuciem świata doczesnego*, „Napis” 2000, seria 6.
- Leibniz i Hiob: Metafizyka zła i doświadczenie zła*, „Zeszyty Literackie” 2002, nr 80.
- Lemowi. Szanowny Panie Redaktorze!*, „Wiedza i Życie” 1991, nr 12.
- Leszek Kołakowski: Narr und Priester: ein philosophisches Lesebuch*, przeł. H. Abusch i inni, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1987.
- Leszek Kołakowski – filozof*, „Ex Libris” 1991, nr 4 (Dodatek „Czasu Krakowskiego” i „Życia Warszawy”).
- Leszek Kołakowski na 30. rocznicę KOR-u*, „Gazeta Wyborcza”, 23–24 września 2006.
- Leszek Kołakowski na prezydenta RP? „Nie mam takich ambicji” – odpowiada znany filozof*, rozmawiał Wojciech R. Minicz, „Dziennik Związkowy” (USA) 1990, nr 103.
- Leszek Kołakowski o swojej filozofii*, „Tygodnik Powszechny” 1994, nr 52.
- Leszek Kołakowski odpowiada ks. Krąpcowi*, „Gazeta Wyborcza”, 21–2 września 1991.
- Letters to the Editor: Dissident and dissenter*, „The Times”, 5 lutego 1980.
- Letters to the Editor: Explosion in Poland*, „The Times” 23 grudnia, 1970.
- Letters to the Editor: Human rights in Polen*, „The Times”, 20 listopada 1978.
- Lettre de Varsovie: Les résistances antitotalitaires*, „Le 14 Julliet”, 25 października 1958 (pod pseudonimem Norman Babel).
- List grupy uczestników seminarium filozoficznego profesora Władysława Tatarkiewicza*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1995, nr 2.
- List otwarty [w sprawie II tury wyborów prezydenta RP]*, „Gazeta Wyborcza”, 4 grudnia 1990.
- Listy do redakcji: „Filozof pod lupą”*, „Rzeczpospolita”, 18–19 listopada 2006.
- Logika Spinozy jako doktryna moralna*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1957, t. 1.
- Mała glosa do epopei ducha*, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 50.

- Markuszewski i krasnoludki. Opera w dwóch aktach pod batutą Góralczyk Zofii*, [w:] *Wśród znajomych...*
- Marxism and Human Rights*, „Daedalus” 1983, jesień.
- Le marxisme de Marx, le marxisme d'Engels. Signification contemporaine de la controverse*, [w:] *Contemporary Philosophy. A Survey*, red. R. Klibansky, Firenze, La Nuova Italia Editrice, 1971.
- Marxist philosophy and national reality: natural communities and universal brotherhood*, „The Round Table”, styczeń 1974.
- Marxist roots of stalinism*, [w:] *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, ed. R. C. Tucker, New York, Norton, 1976 (wyd. pol. *Marksiowskie korzenie stalinizmu*, [w:] *Czy diabeł może...*).
- Matematyk i mistyk*, [w:] *Fermentum massae mundi. Jackowi Woźniakowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. N. Cieślińska, P. Rudziński, Warszawa, Agora, 1990.
- Mądrzy nie staną się mądrzejszymi: O nieuporządkowaniu w bibliotece, diable na salonach i konieczności czytania poezji; O mądrości, starzeniu się, zaufaniu i wątpliwych korzyściach z czytania filozofów; O przyzwoitości, pobłażliwości, lojalności, cnocie w nadmiarze i naszym wspólnym losie*, rozmawiała Anna Bikont, „Gazeta Wyborcza”, 20 lipca 2009 („Duży Format” – *Gazeta żegna filozofa*).
- Memoriał „59-ciu”*, „Kultura” (Paryż) 1976, nr 1–2.
- Der Mensch ohne Alternative. Von der Möglichkeit und Unmöglichkeit Marxist zu sein*, przeł. W. Brońska, München, R. Piper & Co., 1960.
- Metaphysical Horror*, Oxford, Basil Blackwell, 1988.
- Międzynarodowe spotkanie filozoficzne w Warszawie*, „Studia Filozoficzne” 1957, nr 2.
- Międzynarodowy Komitet Pomocy dla Towarzystwa Kursów Naukowych w Polsce*, „Aneks” 1979, nr 22.
- Milband's Anti-Kolakowski*, „Political Studies” 1981, nr 1.
- Mind and body: Ideology and economy in the collapse of communism*, [w:] *Constructing Capitalism. The Reemergence of Civil Society and Liberal Economy in the Post-Communist World*, ed. K. Z. Poznański, Boulder–San Francisco–Oxford, Westview Press, 1992.
- Mini-wykłady o maxi-sprawach. Trzy serie*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2009.
- Mistyka i konflikt społeczny*, „Studia Filozoficzne” 1959, nr 3.

- Modernity on Endless Trial*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1990.
- Moją ulubioną lekturą jest Biblia*, rozmawiała Irena Lewandowska, „Sztandar Młodych”, 23–24 marca 1957.
- Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 1999.
- Mot final*, [w:] *La Responsabilité – Responsibility. Entretiens de Prague. Institut International de Philosophie* 1990, ed. P. Horák, J. Zúmr, Praha, Filosofický Ústav CSAV, 1992.
- Mój Marzec '68*, „Fakt”, 11 marca 2008.
- Mówmy źle o zmarłych*, „Argumenty” 1964, nr 48.
- My Correct Views on Everything*, ed. Z. Janowski, South Bend, Indiana, Saint Augustine's Press, 2005.
- Der Mythos, das Christentum und die Realität der Bösen. Ein Gespräch mit Leszek Kolakowski*, rozmawiała Gesine Schwan, „Herder Korrespondenz” 1977, zesz. 10.
- Na grób Marii Ossowskiej*, „Kultura” (Paryż) 1974, nr 10.
- Na kogo głosuje inteligencja*, „Dziennik”, 15 października 2007.
- Nasza wesola Apokalipsa*, wyb. i układ Z. Mentzel, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2010.
- Nasza wesola Apokalipsa. Kazanie na koniec wieku*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 1997.
- NATO's future and Russian concerns*, „The Times”, 3 marca 1997.
- Nauka przed sądem Ciemnogrodu*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 2.
- Neotomizm w walce z postępem nauk i prawami człowieka*, „Nowe Drogi” 1953, nr 1.
- Neutrality and academic values*, [w:] *Neutrality and Impartiality. The University and Political Commitment*, ed. A. Montefiore, Cambridge, Cambridge University Press, 1975 (wyd. pol. *Neutralność i wartości akademickie*, [w:] *Moje słuszne poglądy...*).
- Nie ma żadnej IV RP*, rozmawiał Kamil Durczok, [w:] K. Durczok, P. Mucharski, *Krótki Kurs IV RP*, Kraków, Znak, 2007.
- Niepewność epoki demokracji*, wyb. i słowo wstępne Z. Mentzel, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2014.
- Niepokój wieku naszego*, „Gazeta Wyborcza”, 2–3 lutego 2002.
- Normy-nakazy i normy-twierdzenia*, [w:] *Moje słuszne poglądy na wszystko...*
- Notatki o współczesnej kontrreformacji*, Warszawa, KiW, 1962.



- Not bad – catastrophic*, „The Sunday Times”, 17 sierpnia 1980 (wyd. pol. *W obliczu katastrofy*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” [„Tydzień Polski”] 1980, nr 35).
- Nota o wczesnych pismach Benedykta Spinozy*, [w:] Spinoza Benedykt, *Pisma wczesne*, przeł. L. Kołakowski, Warszawa, PWN, 1969, 2009.
- Nowi członkowie KOR*, „Komunikat KOR”, 31 października 1977.
- Obecność mitu*, Paryż, Instytut Literacki, 1972 [Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 1994].
- O co pytają nas wielcy filozofowie, Seria I–III*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2008.
- Oda do Józefa*, [w:] *Zawierzyć człowiekowi. Księdzu Józefowi Tischnerowi na sześćdziesiąte urodziny*, Kraków, Znak, 1991.
- O Doktorze Faustusie*, „Gazeta Wyborcza” 2013, 8–9 czerwca (pod tytułem *Z dziennika lektury*, [w:] *Niepewność epoki demokracji...*).
- Odpowiedzialność i historia: Spisek pięknoduchów; Narkotyk wielkiego demiurga; Sumienia i postęp społeczny; Nadzieja i materia historyczna*, „Nowa Kultura” 1957, nr 35–38.
- Odpowiedzialność*, [w:] *Moje słuszne poglądy na wszystko...*
- Odpowiedź na ankietę Konstytucyjną* „Prace Komisji Konstytucyjnej Senatu” 1990, zesz. 2.
- Odwiedziny u Antoniego*, w *pamięci*, „Więź” 1994, nr 9.
- O łatwości rozstrzygnięcia problemu nominalizmu*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 4.
- O możliwości interpretacji mistycyzmu metodami materialistycznego pojmowania dziejów*, (streszczenie), „Sprawozdania Wydziału Nauk Społecznych PAN” 1959, nr 3/4.
- On exile, philosophy & tottering insecurely on the edge of an unknown abyss. Dialogue between Leszek Kolakowski & Danny Postel*, „Dae-dalus” 2005, lato.
- Open letter to the President of Iran*, „The New York Review of Books”, 13 lipca 2006.
- Opinia w sprawie pojęcia wiadomości*, „Zapis” 1978, nr 8.
- O prawie naturalnym*, „Gazeta Wyborcza”, 8–9 września 2001.
- O rozumie i innych rzeczach*, „Tygodnik Powszechny” 2003, nr 41.
- O słuszności zasady: cel uświęca środki*, „Przegląd Kulturalny” 1956, nr 18.



- Osobowość w sakralnej i ekologicznej wizji społeczeństwa*, „Kultura i Społeczeństwo” 1965, nr 2.
- O solidarności z małej litery pisanej*, [w:] *Uniwersyteckie wykłady na koniec starego i początek nowego tysiąclecia*, red. E. Kamińska, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2004.
- O sztuce osławiania liberalizmu*, rozmawiał Piotr Kostyło, „Przegląd Powszechny” 1998, nr 4.
- Oświadczenie*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 1–2 (w sprawie PPN).
- Oświadczenie*, „Komunikat”, 23 września 1981 (o rozwiązaniu KSS „KOR”).
- Oświadczenie pisarzy polskich, członków ZLP*, „Kultura” (Paryż) 1983, nr 4 (*An Appeal for Solidarity with Polish Writers*, „The New York Review of Books”, 27 października 1983).
- Oświadczenie Prof. L. Kołakowskiego i A. Michnika; Depesza z Kolonii do Pragi*, „Jutro Polski” 1977, nr 4.
- Oświadczenie*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 227.
- O tak zwanym realizmie tomistycznym*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 1.
- O tożsamości zbiorowej*, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Kraków, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak – Warszawa, Fundacja im. Stefana Bartorego, 1995.
- O zawodzie filozofa*, [w:] *Byt i sens. Księga pamiątkowa VII Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Szczecinie 14–18 września 2004 roku*, red. R. Ziemińska, I. Ziemiński, Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2005.
- Où Sont les barbares? Les illusions de l'universalisme culturel*, „Commentaire” 1980, nr 11 (*Europa und die Illusion des Kulturellen Universalismus*, [w:] *Rückblick in die Zukunft*, Hg. H. Rössner, Für Dr Peter von Siemens aus Anlass seines siebzigsten Geburtstages am 29 Januar 1981, Berlin, Siedler Verlag, 1981 (wyd. pol. *Szukanie barbarzyńcy. Złudzenia uniwersalizmu kulturalnego*, [w:] *Czy diabeł może...*).
- Pamięci nauczyciela*, „Kultura” (Paryż) 1982, nr 1–2.
- Pamięci Wiktora Erlicha (1914–2007)*, „Gazeta Wyborcza” 2008, nr 46.
- Pascal i epistemologia historyczna Goldmanna*, „Studia Filozoficzne” 1957, nr 3.

- Patriotizmus és etnikai gyölölet (a 23. Jeruzslemi Könyvtársár alkalmára irt beszéd)*, „Múlt és Jövő” 2007, nr 1.
- The Philosophy of Marxism. A Dialogue between Leszek Kolakowski & Bryan Magee*, [w:] *Marx Refuted: the Verdict of History*, ed. by Ronald N. Duncan, Colin Wilson, Bath, Ashgrove Press, 1987.
- The Persistence of the Sein-Sollen Dilemma*, „Man and World” 1977, nr 2 (*O trwałości dylematu Sein-Sollen*, „Almanach Humanistyczny” 1986, nr 3).
- Platonizm, empiryzm i opinia publiczna*, „Nowa Kultura” 1956, nr 16.
- Po co nam pojęcie sprawiedliwości społecznej?*, [w:] *Książka dla Jacka*, Warszawa, Fundacja Nowej, 1995.
- Po co nam prawa człowieka*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 2003.
- Po co nam przyszłość*, [w:] *Niepewność epoki demokracji...*
- Po co Nietzsche?*, „Gazeta Wyborcza”, 6–7 czerwca 1998.
- Po co uniwersytet?*, [w:] *Honorowy radomianin Leszek Kolakowski*, red. B. Bek, W. Chudoba, P. Tusiński, Radom, Rada Miejska i Zarząd Miasta Radomia, 1994.
- Pochwała nieposłowności*, przeł. M. Kalcov, Firenze, Edizioni Aurora, 1974 (wybór esejów w języku rosyjskim).
- Pochwała niekonsekwencji*, „Twórczość” 1958, nr 9.
- Pochwała niekonsekwencji. Pisma rozproszone z lat 1955–1968*, t. 1–3, Przedmowa, wyb. i oprac. Z. Mentzel, Londyn, Puls, 1989.
- Pochwała nudy*, [w:] *Primum Philosophari – księga pamiątkowa Stefanowi Morawskiemu ofiarowana*, red. J. Brach-Czaina, Warszawa, Oficyna Naukowa, 1993.
- Pochwała snobizmu*, „Argumenty” 1960, nr 36.
- Poezja filozoficzna Stanisława Jachowicza*, „Twórczość” 1964, nr 4.
- Poland in a cul-de-sac – again*, „Studium Papers” 1982, nr 3–4.
- Poland in the last quarter of the twentieth century: A Panel discussion*, „Slavic Review” 1975, nr 4.
- Poland: „I will be a milder hangmen”*, „The Wall Street Journal”, 31 grudnia 1981 (wyd. pol. *Ja będę łagodniejszym katem*, „Aneks” 1982, nr 27).
- Polcul Foundation. Niezależna Fundacja Popierania Kultury Polskiej*, „Aneks” 1981, nr 26.

- Polish-jewish studies. An appeal for support*, „Commentary”, styczeń-luty 1986.
- The Polish Resistance; An Appeal For Polish Workers* „The New York Review of Books”, 20 stycznia 1977, s. 61 (współautorzy Włodzimierz Brus, Adam Michnik).
- Politics and Ideology*, „Partisan Review” 1983, nr 4 (wyd. pol. *Pisarze na wygnaniu, dyskusja*, „Vacat” 1985, nr 25).
- Politics and the devil*, „Encounter” 1987, maj (wyd. pol. *Polityka i diabeł*, „Zeszyty Literackie” 1988, nr 23).
- Pomyślne prorocтва i pobożne życzenia laika na prognozę nowego pontyfikatu w wiecznej sprawie praw cesarskich i boskich*, „Kultura” (Paryż) 1978, nr 12.
- The Postrevolutionary Hangover*, „Journal of Democracy”, lato 1991.
- Povijesno shvaćanje i razumljivost povijesti*, „Praxis” 1965, nr 6 (*La compréhension historique et l’intelligibilité d’histoire*, „Praxis” 1966, nr 1–2; wyd. pol. *Rozumienie historyczne i zrozumiałość zdarzenia historycznego*, [w:] *Kultura i fetysze...*).
- Pożegnanie: Ryszard Herczyński (1926–2009)*, „Gazeta Wyborcza”, 28–29 marca 2009 (współautor Tamara Kołakowska).
- „Prawa osoby przeciw prawom człowieka”. Istotny sens personalizmu chrześcijańskiego*, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 1.
- Prawda i prawdomówność jako wartości kultury*, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 2.
- PRL – wesoły nieboszczyk?*, „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 7.
- Problematyka historii polskiej filozofii i myśli społecznej w XVI–XVII*, [w:] *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, t. I, red. L. Kołakowski, Warszawa, KiW, 1956.
- Profesor Leszek Kołakowski*, „Przekrój” 2001, nr 1.
- Professor Klemens Szaniawski*, „The Independent”, 12 marca 1990.
- Protest intelektualistów*, „Przegląd Polski” (Nowy Jork) 1981, nr 34.
- Przedmowa*, [w:] *Selsam Howard, Problemy filozofii*, Warszawa, Czytelnik, 1951.
- Przegląd prasy polskiej – czerwiec 1972*, „Kultura” (Paryż) 1970, nr 3 (pod pseudonimem Alojzy Gęgorek).
- Przemówienie na walnym nadzwyczajnym zebraniu Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich wygłoszone dnia 29 lutego 1968 r.*, [w:] *Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Londyn, Aneks, 1987.

- Przemówienie prof. Leszka Kołakowskiego*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 31 stycznia 1976 („Tydzień Polski”, nr 5).
- Przemówienie*, „Zeszyty Literackie” 1994, nr 48.
- Przygoda cybernetyczna* – dyskusja, „Nowa Kultura” 1959, nr 27.
- Psychoanalityczna teoria kultury*, [w:] *Czy diabeł może...*
- Racjonalizm jako ideologia*, „Argumenty” 1959, nr 19–20 (całość pod tytułem *Nieracjonalności racjonalizmu*, [w:] *Pochwała niekonsekwencji ...*, t. 2).
- Radom – środek świata*, [w:] *Wśród znajomych...*
- Raz jeszcze o sprawach najgorszych*, „Gazeta Wyborcza”, 10 września 2003.
- Recydywa obłędu albo o pewnych katolickich koncepcjach społecznych*, „Po Prostu” 1948, nr 3.
- Rede anlässlich der Entgegennahme des Ernst-Bloch-Preises 1991*, „Bloch-Almanach” 1992, nr 12.
- Reflections and comentary on the Solidarity Movement*, [w:] *Poland's Solidarity Movement*, ed. L. Biondi, F. Mocha, Chicago, Loyola University of Chicago, 1984.
- Refleksje niefachowe nad Grzegorzem Pawłem i nieśmiertelnością duszy*, „Twórczość” 1955, nr 9.
- Religion. If there is no God. On God, the Devil, Sin and other Worries of the so-called Philosophy of Religion*, Oxford and New York, Oxford University Press, 1982.
- The Responsibility of Intellectuals: Discussion with George Steiner, Conor Cruise O'Brien, Leszek Kołakowski & Robert Boyers*; „Salmagundi” 1986, nr 70–71.
- Resurrectio*, „Moja Garbatka” 2007/2008, nr 1–2.
- La revanche du sacré dans la culture profane*, [w:] *Les besoins religieux: textes des conférences et des entretiens...*, Nuchâtel, Editions de la Baconnière, 1974.
- Revisiter 1956 en Pologne*, [w:] *1956 [Mille neuf cent cinquante six], une date européenne*, ed. G. Mink, M. Lazar, M. J. Sielski, Lausanne, Les Éditions Noir sur Blanc, 2010.
- Richard Avenarius et le Suicide apparent de la philosophie*, [w:] *Die Welt des Menschen – die Welt der Philosophie. Festschrift für Jan Patočka*, Hg. Walter Biemel und dem Husserl-Archiv zu Löwen, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1976.
- Rozmowa pamiętna*, „Zeszyty Literackie” 2012, numer specjalny.

- Rozpad komunizmu jako wydarzenie filozoficzne*, „Etyka” 1993.
- Rzym filozoficzny – przez szybę*, „Po Prostu” 1955, nr 37.
- Sąd nad pozytywizmem*, „Argumenty” 1968, nr 3 (podpisane inicjałami ŁK).
- Das Schisma steht noch aus*, „Der Spiegel”, 2 maja 1977 (wyd. pol. *Euro-i azjatokomunizm: jedno czy dwoje?*, „Aneks” 1977, nr 16–17).
- The Search for Community*, [w:] *Experiencing the Twentieth Century*, ed. N. Hagihara, A. Iriye, G. Nivat, P. Windsor, Tokyo, University of Tokyo Press, 1985.
- Selbstgefährdung der offenen Gesellschaft*, [w:] *Liberalismus nach wie vor*, Hg. W. Linder, H. Helbling, H. Bütler, Zürich, Buchverlag der Neuen Zürcher Zeitung, 1979 (*The Self-Poisoning of the Open Society*, „Survey” 1980, nr 4, wyd. pol. *Samozatrucie otwartego społeczeństwa*, [w:] *Czy diabeł może...*).
- Sen. Judyta Papp fotografie. Leszek Kołakowski pytania*, Warszawa, RBA National Geographic, 2009.
- Sens ideowy pojęcia lewicy*, „Po Prostu” 1957, nr 8.
- Słowo wstępne do tekstów z kraju o Kościele i Polsce. O tak zwanym kryzysie chrześcijaństwa*, „Aneks” 1976, nr 12.
- Smoka drażniłem, a on się irytował*, „Gazeta Wyborcza”, 30 września–1 października 2006.
- Social democracy – the challenge*, „Socialist Affairs”, maj–czerwiec 1979 (wyd. pol. *Wyzwanie dla socjaldemokracji*, „Krytyka” 1980, nr 7).
- The Socialist Idea: A Reappraisal*, London, Weindelfeld and Nicolson, 1974 (współautor Hampshire Stuart).
- Die sogenannte Entfremdung*, „Merkur” 1977, zesz. 10.
- Spécificité de la révolution polonaise*, [w:] *Solidarité résiste et signe: actes du colloque „Pologne, août 1980 décembre 1982. Originalité et dynamisme d’une société”*, organisé par la Fondation pour une entraide intellectuelle européenne et tenu à la Bibliothèque Polonaise de Paris, les 10 et 11 décembre 1982, la séance finale ayant lieu à l’amphithéâtre Richelieu de la Sorbonne, Paris, Nouvelle Cité, 1984.
- Spinoza wśród przyjaciół i wrogów*, [w:] *Benedykt Spinoza, Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł*, przeł., wstępem i komentarzem opatrzył L. Kołakowski, Warszawa, PWN, 1961.
- Spinoza: Selbsmort oder Selbsterhaltungsmetaphysik*, [w:] *Spinoza. His Thought and Work*, eds N. Rotenstreich, N. Schneider, Jerusalem, The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1983.

- Stalin o językoznawstwie*, [w:] Józef Stalin, „*Językoznawstwo*”, Londyn, Puls, 2000.
- Stare prawdy i krokodyl*, „*Gazeta Wyborcza*”, 19–20 czerwca 1999.
- 128 bardzo ładnych wierszy stworzonych przez sześćdziesięcioro ósmioro poetek i poetów polskich*, wybrał L. Kołakowski, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2003.
- Strong symbols. The Pope and Poland: A symposium*, „*The New York Times*”, 3 lipca 1983.
- Die Suchen nach der Gewissheit*, [w:] *Information und Imagination*, ed. H.E. Holthusen, München, R. Piper & Co. Verlag, 1973.
- Symbole religijne i kultura humanistyczna*, „*Argumenty*” 1964, nr 13.
- System księdza Jensena albo Wejście i wyjście. Farsa w 2 aktach naśladowana z różnych autorów, nieoryginalna. Polemika optymistyczna z Beckettem*, „*Twórczość*” 1965, nr 6.
- Szanowny Panie Redaktorze!*, „*Współczesność*” 1966, nr 1.
- Szkice o filozofii katolickiej*, Warszawa, PWN, 1955.
- Śmierć bogów*, [w:] *Pochwała niekonsekwencji...*, t. 2.
- Świadkowie i historycy* – dyskusja, „*Przegląd Polityczny*” 2007, nr 84.
- Świadomość narodowa i rozkład komunizmu*, [w:] *1956 – w dwadzieścia lat później z myślą o przyszłości*, Londyn, Aneks, 1978.
- Świadomość religijna i więź kościelna* – dyskusja, „*Argumenty*” 1966, nr 12.
- Świadomość religijna i więź kościelna. Studia nad chrześcijaństwem bezwyznaniowym XVII wieku*, Warszawa, PWN, 1965 (*Chrétiens sans Église*, przeł. A. Posner, Paris, Gallimard, 1969; *Cristianos sin iglesia*, przeł. F. Perez Gutierrez, Madrid, Taurus, 1983).
- Światopogląd i krytyka*, „*Nowa Kultura*” 1955, nr 3.
- Światopogląd i życie codzienne*, „*Przegląd Kulturalny*” 1956, nr 37–38.
- Światopogląd i życie codzienne*, Warszawa, PIW, 1957.
- Świetlista jaskinia*, „*Tygodnik Powszechny*” 1996, nr 30 („*Kontrapunkt*”, nr 7).
- Tadeusz Kroński (W pierwszą rocznicę śmierci)*, „*Twórczość*” 1959, nr 6.
- Tendencje, perspektywy i zadania*, „*Życie Warszawy*” 1957, nr 28.
- Der Teufel ist mir lieb. Ein Gespräch mit dem Philosophen Leszek Kołakowski*, rozmawiał François Bondy, „*Die Zeit*” 1973, nr 42.
- Tezy o nadziei i beznadziejności*, „*Kultura*” (Paryż) 1971, nr 5–6.



- To the Editors*, [w:] *The Polish Crisis: Three Statements*, „The New York Review of Books”, 21 stycznia 1982.
- Toleranz und Absolutheitsansprüche*, [w:] *Christlicher Glaube in modernerer Gesellschaft*, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1981.
- Totalitaryzm i zalety kłamstwa*, „Aneks” 1984, nr 36.
- Die Traditionen des wissenschaftlichen Sozialismus und die Aufgaben der Marxistische philosophischen Historiographie*, „Deutsche Zeitschrift für Philosophie” 1954, zes. 4 (współautor Bronisław Baczko; wyd. pol. *Tradycje naukowego socjalizmu i zadania marksistowskiej historiografii filozoficznej*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 4).
- Trinkspruch*, [w:] *Für Klaus Piper zum 70. Geburtstag*, München–Zürich, R. Piper Verlag, 1981.
- Truth be Told. A Q&A with Leszek Kolakowski, Renowned Philosopher and Podlich Distinguished. Visiting Fellow*, rozmawiał Robert Fagen, „CMC Magazine” 2002, lato (wydanie internetowe).
- The Two Eyes of Spinoza and Other Essays on Philosophers*, ed. Z. Janowski, South Bend, Indiana, Saint Augustine’s Press, 2004.
- Two Prescriptions for Socialism: A Way of Hope* (review of Lech Wałęsa, *A Way of Hope*, New York 1987, „The New York Times Book Review”, 13 grudnia 1987).
- 30<sup>th</sup> Anniversary of the New Order in Europe: Victory for Common Sense!*, „Survey” 1975, nr 4 (wyd. pol. *Trzydziesta rocznica Nowego Ładu w Europie – zwycięstwo zdrowego rozsądku*, „Kultura” [Paryż] 1976, nr 5).
- 13 bajek z Królestwa Lailonii dla dużych i małych*, Warszawa, Czytelnik, 1963.
- Udręczenie*, „Dekada Literacka” 1994, nr 6.
- Ulubione łowisko diabła*, rozmawiała Elżbieta Sawicka, „Rzeczpospolita”, 19–20 marca 1994.
- Ułamki filozofii. Najbardziej wysłużone i najczęściej cytowane zdania filozofów z komentarzem*, Warszawa, Prószyński i S-ka, 2008.
- Une utopie chrétienne est-elle possible?*, „Revue européenne des sciences sociales” 1989, nr 85 (wyd. pol. *Czy możliwa jest chrześcijańska utopia? Dialog*, [w:] *Moje słuszne poglądy...*).
- Une véritable politique de détente*, „Le Monde”, 12 października 1973.
- Das Unsagbare zu sagen: Sprache und Transzendenz*, [w:] *Der Mensch und seine Sprache*, Hrsg. Anton Peisl, Armin Mohler, Frankfurt/M.–Berlin–Wien, Verlag Ullstein GmbH, 1979.

- Unsicherheit*, „Merkur” 1975, zesz. 6.
- Uwaga o modernizmie*, „Znak” 2002, nr 7.
- Uwaga o tym, co godziwe i co prawdziwe*, [w:] *Prawda moralna, dobro moralne. Księga Jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Iji Lazari-Pawłowskiej*, red. E. Nowicka-Włodarczyk, W. Sztombka, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1993.
- Uwagi o książce Brusa*, „Aneks” 1977, nr 15.
- Le Village introuvable – Das unauffindbare Dorf*, [w:] *Discours de Proclamation et hommages à Leszek Kołakowski lauréat du Prix Européen de l'Essai 1980*, Lausanne, Fondation Charles Veillon, 1981.
- Völkermord und Ideologie*, „Merkur” 1979, zesz. 3 (wyd. pol. *Ludobójstwo i ideologia*, „Aneks” 1981, nr 24–25; oryginał *Genocide and ideology; Rejoinder*, [w:] *Western Society After the Holocaust*, ed. L. H. Legters, Boulder, Colorado, Westview Press, 1983).
- W pracowniach członków Polskiego Towarzystwa Religioznawczego*, „Euhemer” 1962, nr 2.
- W salonie Profesora Dudka* – głos w dyskusji, „Odra” 2003, nr 6.
- Warum brauchen wir Kant?*, „Merkur” 1981, zesz. 9–10 (wyd. pol. *Kant i zagrożenie cywilizacji*, [w:] *Czy diabeł może...*).
- Was bedeutet Ihnen Thomas Mann? Was verdanken Sie ihm?*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 31 maja 1975.
- Werden wir noch Kant lesen?*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 20 kwietnia 1974.
- Why Do We Need Money?*, „The Critiques” 1970/71 (wyd. pol. *Dlaczego potrzeba nam pieniędzy?*, „Aneks” 1974, nr 5).
- Wiara dobra, niewiara dobra*, [w:] *Co nas łączy? Dialog z niewierzącymi*, Kraków, Wydawnictwo WAM, 2002.
- (Wieder-)Aufbau der civil society* – głos w dyskusji, „Transit” 1990, nr 1.
- Die Wiedergeburt des Abendlandes?*, „Neue Züricher Zeitung” 1983, nr 66.
- Wie ist eine Gottlose Wahrheit Möglich? Die Antwort: auf keinerlei Weise*, [w:] *Glaube und Wissen*, Hrsg. H. Huber, O. Schatz, Wien–Freiburg–Basel, Herder, 1980.
- Wielki głód*, „Gazeta Wyborcza”, 5–6 stycznia 1991.
- Wielkie kazanie księdza Bernarda*, „Twórczość” 1961, nr 10.
- Wśród znajomych. O różnych ludziach mądrych, zacnych, interesujących i o tym, jak czasy swoje urabiali*, wyb. i posłowie Z. Mentzel, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2004.



- Wyjaśnienie*, „Nowej Kultury” 1957, nr 50 (dotyczy artykułu *Aktualne i nieaktualne pojęcie...*).
- Wyjaśnienie*, „Nowej Kultury” 1960, nr 44 (dotyczy książki *Der Mensch ohne Alternative...*).
- Wykłady z filozofii średniowiecznej*, Warszawa, PWN, 1956.
- Wymazać nienawiść*, Łódź, Stowarzyszenie Instytut Tolerancji, 2002 (także pod tytułem *Los ludzki jest wspólny*, „Gazeta Wyborcza”, 7 listopada 2003).
- Wywiad z Leszkiem Kołakowskim* [fragm.], „Zeszyty Literackie” 1983, nr 2.
- Wywiad z prof. L. Kołakowskim*, „Tygodnik Polski” (Melbourne) 1982, nr 27.
- Wywiad*, „Jornal do Brasil”, 6 września 1979 ([w:] *Alternativas Políticas, Economicas e Sociais ate o Final de Seculo*, Brasilia, Editora Universidade de Brasilia, 1980).
- W związku z reorganizacją redakcji...*, „Nowa Kultura” 1958, nr 20.
- Yalta and the Fate of Poland*, „The New York Review of Books”, 29 maja 1986.
- Yalta and the Fate of Poland: An Exchange*, „The New York Review of Books”, 14 sierpnia 1986.
- Z czego żyją filozofowie?*, „Nowa Kultura” 1956, nr 3.
- Zaproszenie od Pana Boga na biesiadę*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 2002, t. 47.
- Zaraz po wojnie*, „Gazeta Wyborcza” 11–12 września 1998 („Magazyn”, nr 37).
- Znamiona szlachetności. List do Rektora UMK*, „Przegląd Artystyczno-Literacki” 2000, nr 7–8.
- Z naszych stołówek*, „Życie” 1945, nr 2.
- Z obywatelem Urzędnikiem – rozmowa*, „Trybuna Uniwersytecka” 1956, nr 8 (pod pseudonimem Rdest Pinokio).
- Zwei Briefe im Rahmen der Kontroverse um die Neubesetzung des Adorno-Lehrstuhls an der Frankfurter Universität: – Brief an die Philosophische Fachschaft der Frankfurter Universität; – Brief an Jürgen Habermas*, „Frankfurter Rundschau”, 19 marca 1970.
- Die zweierlei Arten von Humanismus*, rozmawiał Gerhard Ruis, „Die Presse”, 12–13 lutego 1983.

## CYTOWANE PRACE INNYCH AUTORÓW (wybór)

- Abe, *Paralele??*, „Twórczość” 1966, nr 6.
- Abramow-Newerly Jarosław, *Lwy STS-u*, Warszawa, Rosner i Wspólnicy, 2005.
- A Dictionary of Marxist Thought*, ed. T. Bottomore, Harvard, Harvard University Press 1983.
- After Perestroika: Democracy in the Soviet Union*, ed. B. Roberts, N. Belyaeva, Washington D.C., The Center for Strategie and International Studies, 1991.
- Ajdukiewicz Kazimierz, *Język i poznanie*, t. 1–2, Warszawa, PWN, 1960–1965.
- Akcja niepodległościowa na terenie międzynarodowym 1945–1990*, red. T. Piesakowski, Londyn, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1999.
- Andrzejewski Jerzy, Jarosław Iwaszkiewicz, *Listy*, Warszawa, Czytelnik, 1991.
- Appeals by Polish brothers turned down*, „The Times”, 23 grudnia 1972.
- A.Z., *Sprawozdanie „Myśli Filozoficznej” na Radzie Naukowej Instytutu Filozofii UW*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 1.
- Baczko Bronisław, *Rousseau: samotność i wspólnota*, Warszawa, PWN, 1964.
- Baczko Bronisław, *Jak wyjść z Terroru: Termidor a Rewolucja*, Gdańsk, Słowo/obraz/terytoria, 2005.
- Bartoszewski Władysław, *1859 dni Warszawy*, Kraków, Wydawnictwo Znak 2008.
- Bartoszewski Władysław, Michał Komar, *Wiosna jesieni. Październik '56*, Warszawa, WN PWN, 2012.
- Becker Yaron Karol, *O moim Kołakowskim i jego izraelskiej obecności*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska” (Sectio I. Philosophia-Sociologia) 2006/2007, t. 31/32.
- Bem Jakub [Barbara Majewska], *Przyjechał Leszek Kołakowski*, „Szkice” 1989, nr 9.
- Bene Merenti Civitas Radomiensis*, red. W. Chudoba, Radom, Radomskie Towarzystwo Naukowe, 2007.
- Besançon Alain, *Mémoire et oubli du communisme*, „Commentaire” 1997/1998, nr 80.

- Besançon Alain, *Pożegnanie Kołakowskiego*, „Zeszyty Literackie” 2012, nr (specjalny) 1.
- Besier Gerhard, *Socjaldemokracja niemiecka a polska opozycja 1966–1990*, [w:] *Polsko-niemieckie kontakty obywatelskie*, red. P. Madajczyk, P. Popieliński, Warszawa, ISP PAN, 2008.
- Bikont Anna, *O obrotach białych i czerwonych ciałek*, „Gazeta Wyborcza”, 11 marca 1994 („Magazyn Gazety”).
- Bikont Anna, Joanna Szczęsna, *Lawina i kamień. Pisarze wobec komunizmu*, Warszawa, Prószyński i S-ka, 2006.
- Bińko Beata, *Instytut Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR – narzędzie ofensywy ideologicznej w nauce i szkolnictwie wyższym*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 2.
- Bińko Beata, *Skąd przychodzili, dokąd zmierzali aspiranci pierwszego rocznika Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR*, [w:] *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2001.
- Bloch Alfred, *The real Poland. An anthology of National Self-Perception*, New York, Continuum, 1982.
- Bloom Allan, *Umysł zamknięty*, Poznań, Wydawnictwo Zysk i S-ka, 1997.
- Błoński Jan, *Dziennik. Wywiady*, Kraków, Znak, 2011.
- bo., *Moral ohne Religiosität*, „Aachener Volszeitung”, 30 maja 1979.
- Bocheński Innocenty M., *Der Sowjetrussische dialektische Materialismus (Diamat)*, Bern, Francke, 1953.
- Bocheński Jacek, *Moje przygody z Wiktorem, jak je pamiętam*, „Gazeta Wyborcza”, 30 listopada–1 grudnia 1996.
- Brandt Marion, *Polacy potrafią! Polski Październik i Solidarność w oczach pisarzy wschodnio-niemieckich*, Wrocław, Oficyna Wydawnicza Atut, 2010.
- Braun Andrzej, *Były we mnie dwie osobowości*, [w:] J. Trznadel, *Hańba domowa*, Lublin, Wydawnictwo Paweł Skokowski, 1993.
- Brzozowski Stanisław, *Aforyzmy*, Warszawa, PIW, 1979.
- Burdman Feferman Anita, Solomon Feferman, *Alfred Tarski. Życie i logika*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2009.
- Cenckiewicz Sławomir, *Anna Solidarność: życie i działalność Anny Walentynowicz na tle epoki (1929–2010)*, Poznań, Zysk i S-ka, 2010.

- Chałasiński Józef, *Drogi i bezdroża socjalizmu w nauce polskiej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1957, nr 1.
- Chilecki Andrzej, *Konferencja prasowa*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 4.
- Clough Patricia, *Paralleles with the Sakharov case*, „The Times”, 28 stycznia 1980.
- Condemned Pole plea*, „The Times”, 15 grudnia 1972.
- Conquest Robert, *Disturbances in Poland*, „The Times”, 23 stycznia 1971.
- Coser Levis, *The jester turned prosecutor*, „Dissent” 1978, zima.
- CPT, *Colloque sur un grand Allemand: Karl Jaspers*, „Journal de Genève”, 6 grudnia 1983.
- Cramer Sibylle, *Moral und Religiosität*, „Aachener Nachrichten”, 30 maja 1979.
- Croan Malvin, *Commentary on Leszek Kolakowski 'Intellectuals, Youth, Ideology*, Madison, Wisconsin University, 1975.
- Cywiński Bogdan, *Rodowody niepokornych*, Warszawa, Więź, 1971.
- Czarna księga cenzury PRL*, cz. 1, Londyn, Aneks, 1977.
- Czerwiński Zbigniew, *W sprawie walki z nominalizmem*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 4.
- Czerwiński Zbigniew, *Jeszcze raz o nominalizmie*, „Myśl Filozoficzna” 1957, nr 1.
- Czyżewski Andrzej, *Leszka Kolakowskiego boje o paszport*, [w:] *Naukowcy władzy, władza naukowcom*, red. P. Franaszek, Warszawa, IPN, 2010.
- Dąbrowski Witold, *Andrzej Mandalian, Wiktor Woroszyński, Antologia nowoczesnej poezji rosyjskiej 1880–1967*, t. 1, Wrocław [i in.], Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.
- Deborah G. Steward, *Philosopher exiled 20 years enthralled Polish audiences*, „The Miami Herald”, 25 grudnia 1988.
- Depsza Prez. W. Scheela do Leszka Kolakowskiego*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 12.
- Desanti Dominique, *Tito i jego agenci*, Warszawa, Czytelnik, 1950.
- Dlaczego Polska... Z odczytu prof. Leszka Kolakowskiego*, „Nowy Dziennik”, 6–7 grudnia 1980.
- Dobosz Andrzej, *Lektury*, „Tygodnik Powszechny”, 3 sierpnia 2003, nr 31 („Unia dla Ciebie”).
- Dobosz Andrzej, *Pustelnik z Krakowskiego Przedmieścia*, Londyn, Puls, 1993.

- Dobrosielski Marian, *Metamorfoza*, „Dziś” 1996, nr 10.
- Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej KOR*, wstęp i opracowanie A. Jastrzębski, Warszawa–Londyn, PWN–Aneks, 1994.
- Dolecki Karol, *List od prof. Kotakowskiego. Wielka wdzięczność za tomy*, „Gazeta Wyborcza”, 28 września 2009.
- dp, *Dichten mit Grappa. Salzburger Preis für Valerio Magrelli*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 3 marca 1997.
- Drewnowski Tadeusz, *Tyle hałasu – o nic?*, Warszawa, Czytelnik, 1983.
- Durozoi Gerard, *Histoire du mouvement surréaliste*, Paris, Hazan, 1997.
- Dyskusja I* [nad książką *Religion. If there is no God...*], „Almanach Humanistyczny” 1986, nr 5.
- Dyskusja nad pracą: Wpływ francuskiego socjalizmu utopijnego na polską myśl postępową pierwszej połowy XIX w.*, „Myśl Filozoficzna” 1952, nr 1.
- Dyskusja o filozofii katolickiej*, „Znak” 1960, nr 11.
- Dyskusja o uniwersalizmie chrześcijańskim*, „Argumenty” 1961, nr 19.
- E.S. i B.K., *XI Kongres filozofii burżuazyjnej w Brukseli*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 1.
- Eco Umberto, *Mój 1968. Po drugiej stronie muru*, Kraków, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2008.
- Eilstein Helena, *O stylu filozofowania Leszka Kotakowskiego...*, „Studia Filozoficzne” 1959, nr 6.
- Elzenberg Henryk, *Czy tak zwany sens może być życiu nadany?*, [w:] tegoż, *Z filozofii kultury*, t. 1, Kraków, Znak, 1991.
- European Philosophy Today*, ed. Georgi L. Kline, Chicago, Quadrangle Books, 1965.
- Fatale Emotionen*: Hans-Joachim Hahn; Günter Rinke; Heinz Fast, „Die Zeit” 2003, nr 41.
- Fenigsen Ryszard, *Eutanazja. Śmierć z wyboru?*, Poznań, Wydawnictwo „W Drodze”, 1994.
- Fik Marta, *Autorytecie wróć?*, Warszawa, Errata, 1997.
- Fogarty R. F., *Editorial (reprint of the TLS list of the hundred most influential books published since the Second World War)*, „The Antioch Review” 1996, t. 54, nr 1.

- Franaszek Andrzej, *Miłosz. Biografia*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2011.
- Franaszek Andrzej, Piotr Mucharski, Michał Okoński, „*Wydawca – Anioł Stróż*”. Jubileusz 40-lecia Wydawnictwa Znak, „*Tygodnik Powszechny*” 1999, nr 20.
- Fréville Jean, *Spotkania z Thorezem*, Warszawa, Czytelnik, 1950.
- Friszke Andrzej, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2010.
- Friszke Andrzej, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Kraków, Wydawnictwo Znak, INP PAN, 2011.
- Friszke Andrzej, *Nad genezą Marca 1968. Konflikt w PZPR na Uniwersytecie Warszawskim 1965–1967*, [w:] *Polskie przemiany. Uwarunkowania i spory. Refleksje z okazji jubileuszu profesora Tadeusza Kowalika*, Warszawa, Stowarzyszenie Studiów i Inicjatyw Społecznych, 2002.
- Friszke Andrzej, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn, Aneks 1994.
- Friszke Andrzej, *Początki Klubu Krzywego Koła*, „*Zeszyty Historyczne*” 2004, nr 149.
- Friszke Andrzej, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa, Biblioteka „*Więzi*”, 1999.
- Garbal Łukasz, Dorota Szczerba, *Archiwum domowe Jana Józefa Lipskiego*, Warszawa, Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską, 2009.
- Gawin Dariusz, *Wielki zwrot*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2013.
- Gawlik Marek, *Liceum Ogólnokształcące im. dra Tytusa Chałubińskiego w Radomiu. Zarys historii 1905–1995. Wspomnienia absolwentów*, Warszawa 1995.
- Giedroyc Jerzy, *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa, Czytelnik, 1994.
- Giedroyc Jerzy, Konstanty A. Jeleński, *Listy 1950–1987*, Warszawa, Czytelnik, 1995.
- Giedroyc Jerzy, Czesław Miłosz, *Listy 1964–1972*, Warszawa, Czytelnik, 2011.
- Giedroyc Jerzy, Czesław Miłosz, *Listy 1973–2000*, Warszawa, Czytelnik, 2012.
- Goldmann Lucien, *Le Dieu caché. Étude sur la vision tragique dans les „Pensées” de Pascal et dans le théâtre de Racine*, Paris, Gallimard, 1955.

- Goldmann Lucien, *La communauté humaine et l'univers chez Kant*, Paris, P.U.F., 1948.
- Goldmann Lucien, *Sciences humaines et philosophie*, Paris, P.U.F., 1953.
- Gömöry George, *O Leszku Kotakowskim, obiektywnie i subiektywnie*, „Znak” 2010, nr 2.
- Gomułka Władysław, *Przemówienia. Październik 1956–wrzesień 1957*, Warszawa, KiW, 1957.
- Gontarczyk Piotr, *Filozof po lupą*, „Rzeczpospolita”, 4–5 listopada 2006.
- Gordon Mieczysław, *Czy racjonalizm jest irracjonalizmem?*, „Argumenty” 1959, nr 34.
- Gość targów, „Gazeta Wyborcza”, 19 maja 2000.
- Goźliński Paweł, *Skąd pochodzi zło?*, „Życie Radomskie”, 1–2 października 1994.
- Grochowska Magdalena, *Jerzy Giedroyc. Do Polski ze snu*, Warszawa, Świat Książki, 2009.
- Grossman Ron, *Lectures on life in hallowed halls and Wrigley Field*, „The Chicago Tribune”, 6 maja 1986.
- Grossner Clauss, *Verfall der Philosophie*, Reinbek bei Hamburg, Vegner, 1971.
- Grynberg Henryk, *Pamiętnik*, Warszawa, Świat Książki, 2011.
- Grzegorzczak Andrzej, *Konferencja logików*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 1.
- Gyllensten Lars, *Minnen bara minnen*, Stockholm, Bonniers Förlag, 2000.
- Hartwig Julia, *Dziennik*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2011.
- Herczyński Ryszard, *Spętana nauka. Opozycja intelektualna w Polsce 1945–1970*, Warszawa, Semper, 2008.
- Herling-Grudziński Gustaw, *Druga podróż do Polski (Dziennik pisany nocą)*, „Tygodnik Powszechny” 1994, nr 40.
- Herling-Grudziński Gustaw, *Dziennik pisany nocą 1989–1992*, Warszawa, Czytelnik, 1997.
- Herling-Grudziński Gustaw, *Dziennik pisany nocą 1993–1996*, Warszawa, Czytelnik, 1998.
- Herling-Grudziński Gustaw, *Wesoły reżymek?*, „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 11.
- Hintikka Jaakko, *Eseje logiczno-filozoficzne*, Warszawa, WN PWN, 1992.



- Hitchens Christopher, *Anything Wrong?*, „New Statesman”, 20 grudnia 1975 .
- Honoris Causa. Księga pamiątkowa ku czci Leszka Kołakowskiego*, red. M. Potępa, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994.
- Honorowy Radomianin Leszek Kołakowski*, red. B. Bek [i in.], Radom, Rada Miejska i Zarząd Miasta Radomia, 1994.
- Hook Sydney, *A response to conservatism*, [w:] *The Social Democratic Challenge*, red. S. Hook, New York, Social Democrats, 1978.
- Hübner Piotr, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953: geneza systemu*, t. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, Ossolineum, 1992.
- Illg Jerzy, *Mój znak*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2009.
- Intymny portret uczonych. Korespondencja Marii i Stanisława Ossowskich*, wyb., oprac. i wprowadzenie E. Neyman, Warszawa, Sic!, 2002.
- Iwazskiewicz Jarosław, *Dziennik 1965–1968*, „Twórczość” 2005, nr 2–3.
- Iwazskiewicz Jarosław, *Dzienniki 1956–1963*, Warszawa, Czytelnik, 2010.
- Iwazskiewicz Jarosław, *Status creaturae; Principium individuationis; Interminabilis vitae possessio (Leszkowi Kołakowskiemu)*, „Twórczość” 1965, nr 9.
- Jadczak Ryszard, *Z dziejów spotkania szkoły lwowsko-warszawskiej z marksizmem*, „Edukacja Filozoficzna” 1991, nr 11.
- Jak powstaje nasze pismo, czyli cierpienia redaktorów (felieton tragiczny)*, „Życie” 1946, nr 2.
- Jaka Polska? Przestanie „Kultury”*, „Zeszyty Historyczne” 2000, nr 132.
- Jankowski Henryk, *Osobowość i socjalizm. Polsko-jugosłowiańska konferencja poświęcona problematyce osobowości, 16–19 XII 1964*, „Studia Filozoficzne” 1965, nr 2.
- Jarocki Robert, *Genetyk i historia*, Warszawa, Wydawnictwo Rosner i Wspólnicy, 2003.
- Jaroszewski Tadeusz, *Sprawozdanie z sesji IKKN przy KC PZPR, poświęcone pracy Towarzystwa Stalina „Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR”*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 2.
- Jastrun Mieczysław, *Dziennik 1955–1981*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2002.
- Jay Martin, *Stracona okazja. Kołakowski. Berkeley – lewica – dialog*, „Tygodnik Powszechny” 2007, nr 43.



- Jedlicki Witold, *Bezdroża egzystencjalizmu*, „Wies” 1948, nr 16.
- Jedlicki Witold, *Krytyka egzystencjalizmu*, „Wies” 1948, nr 5.
- Jednodniówka B.P.S. U.L.*, Łódź, 1 maja 1946.
- (jp), *Kołakowski kontra Buchanan*, „Słowo Powszechne” 1991, nr 96.
- Juchnowski Rafał, *Rowmund Piłsudaki (1903–1988)*, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009.
- Kaszyński Stanisław, *Pochwała „Pstrąga”*, „Odgłosy” 1965, nr 18.
- Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych 1962*, Warszawa–Poznań, PWN, 1963–1968.
- Katholizismus – Streitobjekt in Bayern Rundfunk*, „Süddeutsche Zeitung”, 4 października 1961.
- (K.D.), *Amicus Plato*, „Świat” 1961, nr 7.
- Kemper Peter, *Die Philosophen und der Praktiker*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 17 marca 1981.
- Kirchner Hanna, *Miron: wspomnienie o poecie*, Warszawa, Tenten, 1996.
- Klimczak Ryszard, *Niepokój elektrozasty*, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1987.
- Kłoskowska Antonina, *Antropodycea bez tragicznej wizji świata*, „Argumenty” 1959, nr 26.
- Kolakowski reflects on world of politics*, „Chicago Chronicle”, 15 maja 1986.
- Kołakowscy w Radomiu. Ojciec i syn*, red. M. Olifirowicz, Radom, ITE, 2007.
- Kołakowski idzie!*. Z Marcinem Królem i Krzysztofem Michalskim rozmawia Jarosław Makowski, „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 44.
- Kołąkowski Jerzy [Karon Jerzy], *Budowa społeczna Polski*, 1925 (odbitka z Kalendarza Spółdzielczego „Spółem”).
- Kołąkowski Jerzy [Karon Jerzy], *Działalność kulturalno-oświatowa na terenie m. Radomia*, Radom, Druk S. Nowakowski, 1930.
- Kołąkowski Jerzy [Karon Jerzy], *O kooperatywizację pracy nauczycielstwa szkół średnich*, Towarzystwo Polityki Społecznej, 1928.
- Kołąkowski Jerzy [Karon Jerzy], *Rola wychowawcy w samorządzie młodzieży*, Radom, Druk J.K. Trzebiński, 1933.
- Kołąkowski Jerzy [Karon Jerzy], *Z zagadnień kultury robotniczej*, Radom, Druk J.K. Trzebiński [b.d.].

- Komarow E. A., Michajłow S. I., *Stara śpiewka na nową nutę*, „Woprosy Filozofii” 1957, nr 4, za: „Biuletyn Specjalny PAP” nr 3751/28.09.57 r., Dział Komentarzy, s. 25–37.
- Konferencja prasowa w Londynie*, „Kultura” (Paryż) 1977, nr 1–2.
- Konkurs na prace filozoficzne*, „Myśl Filozoficzna” 1952, nr 4.
- Konstantinow Fiodor, *Prótiw sowriemiennogo rewizjonizma*, „Prawda”, 5 lutego 1958.
- Kormanowa Żanna, *Ludzie i życie*, Warszawa, Wydawnictwo KiW, 1982.
- Kotarbińska Janina [Sztejnberg Dina-Kamińska Janina], *Ewolucja Koła Wiedeńskiego (pozytywizm, empiryzm, fizykalizm)*, „Myśl Współczesna” 1947, nr 2.
- Kotarbińska Janina [Sztejnberg Dina-Kamińska Janina], *Spór o granice stosowalności metod logicznych*, „Studia Filozoficzne” 1964, nr 3.
- Kotarbiński Tadeusz, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Lwów, Ossolineum, 1929.
- Kowalczyk Andrzej S., *Giedroyc i Kultura*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999.
- Kowalska Anna, *Dzienniki 1927–1969*, Warszawa, Iskry, 2008.
- Kozielecki Józef, *Wielki świat*, Warszawa, Wydawnictwo „Alfa”, 1989.
- Krajewski Władysław, *Czy filozofia jest nauką humanistyczną?*, „Nowa Kultura” 1956, nr 7.
- Krajewski Władysław, *Krytycznie, ale jak?*, „Argumenty” 1959, nr 29.
- Krajewski Władysław, *Racjonalizm a neopozytywizm*, „Argumenty” 1959, nr 27.
- Krakowska Joanna, *Mikołajska. Teatr i PRL*, Warszawa, W.A.B., 2011.
- Krasucki Ludwik, *Rzeczywistość i kontemplacja*, „Trybuna Ludu” 1956, nr 266.
- Krąpiec Mieczysław A., *Teokracja?*, „Gazeta Wyborcza”, 14–15 września 1991.
- Kroją mi się piękne sprawy. Listy Aliny Szapocznikow do Ryszarda Stanisławskiego 1948–1971*, Kraków–Warszawa, Wydawnictwo Karakter, 2012.
- Kronika*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 2.

- Kronika, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 3.
- Kroński Tadeusz, *Antydogmatyzm i metafizyka*, „Przegląd Kulturalny”, 17–23 listopada 1955.
- Kroński Tadeusz, *Filozofia na ostrym zakręcie*, „Po Prostu” 1957, nr 18.
- Kroński Tadeusz, *Rozważania wokół Hegla*, Warszawa, PWN, 1960.
- KTT [Krzysztof Teodor Toeplitz], *Co ja tu robię?*, „Polityka” 1982, nr 45.
- Kubski Jacek, *Drugi ogólnopolski kurs kadry filozoficznej w Bierutowicach*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 4.
- Kuczyński Janusz, *Nowe dysertacje kandydackie z historii filozofii*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 1.
- L.L., *Sesja w Oxfordzie*, „Kontakt” 1984, nr 11.
- Lasky Malvin J., *On the Barricades, and Off*, New Jersey, New Brunswick, 1989.
- Lazari-Pawłowska Ija, *Etyka Gandhiego*, Warszawa, PWN, 1965.
- Lazari-Pawłowska Ija, *Mit–Utopia–Ideologia*, „Studia Filozoficzne” 1957, nr 3.
- Lefebvre Henri, *Marks a idea wolności*, Warszawa, KiW, 1949.
- Lem Stanisław, *Trzydzieści lat później*, „Wiedza i Życie” 1991, nr 6.
- Lem Stanisław, *Sex Wars*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2004.
- Lem Stanisław, Sławomir Mrozek, *Listy 1956–1978*, Kraków Wydawnictwo Literackie, 2011.
- Lem Stanisław, *Summa technologiae*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1964.
- Lem Stanisław, *Tako rzecze... Lem. Ze Stanisławem Lemem rozmawia Stanisław Bereś*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2002.
- Lenin Włodzimierz Iljicz, *Zeszyty filozoficzne*, Warszawa, KiW, 1956.
- Leslie Robert Frank, *Disturbances in Poland*, „The Times”, 30 grudnia 1970.
- Leslie Robert Frank, *Disturbances in Poland*, „The Times”, 25 stycznia 1971.
- Leszek Kotakowski – myśliciel i obywatel*, red. P. Kosiewski, Warszawa, Fundacja im. Stefana Batorego, 2010.
- Leszek Kotakowski in Memoriam*, red. J. Migasiński, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2012.

- Leśniewski Adam [Adam Zysman], *Łódzka organizacja Akademickiego Związku Walki Młodych „Życie” w latach 1945–1948*, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1963.
- Lipiński Piotr, *Nierówność Hibnera (część 3)*, „Gazeta Wyborcza”, 25 października 2001 („Magazyn Gazety”).
- Lipski Jan J., *Dzienniki 1954–1957*, Warszawa, Więź, 2010.
- Lipski Jan J., *Spotkania*, [w:] *Obecność. Leszkowi Kotakowskiemu*, s. 341–346.
- Lisiecka Alicja, *Pokolenie pryszczatych*, Warszawa, PIW, 1964.
- Lisowski Jerzy, *Antologia poezji francuskiej*, t. 2, Warszawa, Czytelnik, 1970.
- Listy z innego świata. O Polsce w Paryżu*, „KOS” 1983, nr 26.
- Lukács György, *Realizm krytyczny w społeczeństwie socjalistycznym*, „Studia Filozoficzne” 1957, nr 3.
- Łagowski Bronisław, *Tak zwane „my” i problem winy*, „Res Publica Nowa” 1993, nr 4.
- The MacArthur awardas*, [w:] *Robert Cooke, \$ 176,000 for MIT chemist ‘to do something special’*, „The Boston Glob”, 19 stycznia 1983.
- Machejko Wiesław, *„Pstrąg” Studencki Teatr Satyry*, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa, 2005.
- MacIntyre Alasdair, *Notes from the moral wilderness-I*, „The New Reasoner” 1958–1959, nr 7.
- Mandelski Tadeusz, *Jak bardzo historyczny materializm historyczny?*, „Miesięcznik Literacki”, wrzesień 1988.
- Mann Tomasz, *Doktor Faustus*, Warszawa, Czytelnik, 1960.
- Marks Karol, *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa. Wstęp*, [w:] Karol Marks, Fryderyk Engels, *Wybrane pisma filozoficzne 1844–1846*, Warszawa, KiW, 1949.
- Marks Karol, *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.*, [w:] Karol Marks, Fryderyk Engels, *Dzieła*, t. 1, Warszawa, KiW, 1960, 1962.
- Marx Karl, Friedrich Engels, *Kleine oekonomische Schriften*, Berlin, Dietz Verlag, 1955.
- Markuszewski Jerzy, *Debiut*, [w:] *Obecność. Leszkowi Kotakowskiemu...*
- Markuszewski Jerzy, Woroszyński Wiktor, *List do redaktora „Polityki” dra M.F. Rakowskiego*, „Zapis” 1978, nr 5.

- Marzec '68. *Między tragedią a podłością*, Wstęp, wybór i opracowanie Grzegorz Sołtysiak i Józef Stępień, [b.m.], PROFI 1998.
- Marzec 1968 w dokumentach MSW, t. 1, Warszawa, Wydawnictwo IPN, 2008.
- Mascolo Dionys, *Le Communisme: révolution et communication ou la dialectique des valeurs et des besoins*, Paris, Gallimard, 1953.
- Masłoń Krzysztof, *Szlachta i lud*, „Rzeczpospolita”, 20 grudnia 1999.
- Megged Matti, *Introduction*, „Social Research” 1985, lato.
- Michnik Adam, *70 urodziny Leszka Kołakowskiego*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 1997 („Magazyn”).
- Michalski Krzysztof, *Logika i czas. Próba analizy Husserłowskiej teorii sensu*, Warszawa, PIW, 1988.
- Międzyrzecki Artur, Hartwig Julia, Miłosz Czesław, *Korespondencja*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2012.
- Międzyrzecki Artur, *Ostatni toast. Wspomnienie o Władysławie Broniewskim*, „Rzeczpospolita”, 13–14 grudnia 1997.
- Miliband Ralph, *Kołakowski's Anti-Marx*, „Political Studies” 1981, nr 1.
- Miłosz Czesław, *Na brzegu rzeki*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 1994.
- Miłosz Czesław, *Państwo wyznaniowe*, „Gazeta Wyborcza”, 11 maja 1991.
- Miłosz Czesław, *Rok myśliwego*, Kraków, Znak, 1991.
- Miłosz Czesław, *Zaraz po wojnie, korespondencja z pisarzami 1945–1950*, Kraków, Znak, 1998.
- Miłosz Czesław, *Zniewolony umysł*, Paryż, Instytut Literacki, 1953.
- Miłosz Czesław, Konstanty A. Jeleński, *Korespondencja*, „Zeszyty Literackie” 2011.
- Morawski Stefan, *Kandydaci na prezydenta*, „Po Prostu” 1990, nr 18.
- Mortimer Halina, *Spotkanie naukowe w Nieborowie*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 1.
- Mrówczyński Tadeusz, *Materiały leninowskiej sesji naukowej PAN*, „Myśl Filozoficzna” 1957, nr 2.
- Muravchik Joshua, *Exporting Democracy*, Washington D.C., Aei Press, 1992.
- Musimy być wierni prawom natury. Rozmowa Tomasza Krzyżaka i Michała Szudrzyńskiego z arcybiskupem Józefem Michalikiem*, „Rzeczpospolita”, 29–30 maja 2013.

- Mycielski Zygmunt, *Niby-dziennik ostatni 1981–1987*, Warszawa, Iskry, 2012.
- Nadanie Leszkowi Kołakowskiemu tytułu doktoratu honoris causa Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1997.
- Nagroda dla Leszka Kołakowskiego, „Odra” 1991, nr 3.
- Nosko Jan, *Rewolucja i inteligencja*, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1985.
- Nowak Jeziorański Jan, Jerzy Giedroyc, *Listy 1952–1998*, Wrocław, Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2002.
- Nowicki Andrzej, *Zapiski z archiwum Andrzeja Nowickiego o Leszku Kołakowskim*, „Sofia” 2009, nr 9.
- Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Londyn, Aneks, 1987.
- Obębowska-Piasecka Ewa, *Seminarium z życia. Spotkanie z profesorem Leszkiem Kołakowskim w Teatrze Ósmego Dnia*, „Gazeta Wyborcza” (Poznań), 26–27 kwietnia 2003.
- Odczyt Leszka Kołakowskiego*, „Nowy Dziennik”, 15–16 listopada 1980.
- Ośka Piotr, *Marzec '68*, Kraków, Wydawnictwo Znak [i in.], 2008.
- Osiecka Agnieszka, *Rozmowy w tańcu*, Warszawa, Prószyński i S-ka, 1993.
- Ossowska Maria, *Moralność mieszczańska*, Wrocław, Zakład im. Ossolińskich, 1956.
- Ossowska Maria, *Podstawy nauk o moralności*, Warszawa, Czytelnik, 1947.
- Ostałowska Lidia, *Mord w oranżerii. Opowieść o Leszku Kołakowskim*, „Gazeta Wyborcza”, 20 lipca 2009 („Duży Format”).
- Ostrowska Marta, *Kolokwium 1956*, „Kultura” (Paryż) 1976, nr 11.
- Ostrowski Marek, *Wiara w dobroć człowieka*, „Polityka” 1994, nr 46.
- Oświecenie dzisiaj. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Kraków, Znak, 1999.
- (PA), *Zbyt powszechne uniwersytety*, „Gazeta Wyborcza”, 28 czerwca 1993.
- Pachter Henry, *What do we ask of eurocommunism?*, „Dissent” 1978, zima.
- Passent Daniel, *Kronika towarzyska*, „Polityka” 1988, nr 52.

- Perspektywy badań nad osobowością, „Zeszyty Argumentów” 1963, nr 5–6.
- Pietrusiewicz Mieczysława, *Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej w latach 1939–1945 w średnich szkołach ogólnokształcących w Radomiu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 3.
- Piwowarczyk Bogdan, *Nawrócenie – prawo do prawdy, prawo do błędu. Święty Paweł – Leszek Kołakowski*, Gorzów, Gorzowskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1991.
- Pleskot Patryk, *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty historyków polskich ze środowiskiem „Annales” 1945–1989*, Warszawa, IPN, 2010.
- Pławuszevska Regina, *Dyskusja nad działalnością frontu filozoficznego w Polsce*, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 1.
- Polemika wokół „Mater et Magistra”*, „Argumenty” 1961, nr 47.
- Pomian Krzysztof, *Leszek Kołakowski. Jednostka, wolność, rozum*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 lipca 2009.
- Popper Karl R., *Logik und Forschung*, Wien, Verlag Springer, 1935.
- Popper Karl R., *Quantum Mechanics without „The Observer”*, [w:] *Quantum Theory and Reality*, ed. M. Bunge, New York, Springer-Verlag, 1967.
- Potkaj Tomasz, „Rozmawiał ze mną na najważniejsze tematy”, „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 43 (Apokryf, nr 18).
- Protokół z I Naukowej Sesji Filozoficznej Studentów UW i KUL w Warszawie*, „Filozofia” 1956, nr 7.
- Przełęcki Marian, *Logiki teorii empirycznych*, Warszawa, PWN, 1988.
- Psenicki Krzysztof, *Tu mówi Londyn*, Warszawa, Rosner i Wspólnicy, 2009.
- Puchalska-Hibner Bożena, *Życie niepokorne*, Warszawa, Towarzystwo Wydawnicze i Literackie, 2000.
- R.P. i Z.P., *Konferencja Katedr Filozoficznych w Zakopanem*, „Studia Filozoficzne” 1963, nr 1.
- Raina Peter, *Bliski szpieg*, Warszawa, Wydawnictwo von Borowiecky, 2007.
- Raszewski Zbigniew, *Raptularz*, t. 1, Londyn, Puls, 2004.
- Redlich Shimon, *Na rozdrożu*, Łódź, IPN, 2012.
- Reinisch Leonhard, *Gespräche mit Leszek Kolakowski*, „Merkur” 1972, zesz. 8.



- Romaniuk Anna, *Obecność. Wspomnienia o Czesławie Miłoszu*, Warszawa, WN PWN, 2013.
- Rozmowy w *Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, W. Bonowicz, Warszawa–Kraków, Centrum Myśli Jana Pawła II – Znak, 2010.
- Rozmowy z *diabłem*, „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 46.
- Rudzki Jerzy, *Konferencja polskich i niemieckich filozofów w Warszawie*, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 5–6.
- Sandauer Artur, *Odpowiedz na list p. Kotakowskiego*, „Współczesność” 1966, nr 1.
- Sandauer Artur, *Rozprawa z kibicem*, „Współczesność” 1965, nr 25–26.
- Sartre Jean Paul, *Critique de la raison dialectique*, Paris, Gallimard, 1960.
- Sartre Jean Paul, *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, Nagel, 1946.
- Schaff Adam, *10 lat walki o zwycięstwo filozofii marksistowskiej w Polsce Ludowej*, „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 3.
- Schaff Adam, *Co to znaczy: jestem marksistą?*, „Przegląd Kulturalny” 1957, nr 12.
- Schaff Adam, *Korespondencja*, Warszawa, Wydawnictwo MAG, 2010.
- Schaff Adam, *Moje spotkania z nauką polską*, Warszawa, POW „BGW”, 1997.
- Schaff Adam, *O zacieśnieniu współpracy polskich i radzieckich filozofów*, „Trybuna Ludu” 1957, nr 152.
- Schaff Adam, *Wstęp do teorii marksizmu*, Warszawa, KiW, 1948.
- Shneiderman Szlomo L., *The Eternal Dialogue on Power and Ethics*, [w:] tegoż, *The Warsaw Heresy*, New York, Horizon Press, 1959.
- Sikorski Radek, *Debaty w Oxford Union*, „Kultura” (Paryż) 1984, nr 4.
- Sir Isaiah Berlin do Andrzeja Walickiego, „Nowa Res Publica” 1995, nr 7–8.
- Sitek Ryszard., *Warszawska szkoła historii idei. Między historią a teraźniejszością*, Warszawa, Scholar, 2000.
- Siwek Anna, *Uniwersytet Warszawski w marcu 1968*, Warszawa, Wydawnictwo Grup Oporu „Solidarni”, 1989.
- Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1947–1948*, Łódź, Uniwersytet Łódzki, 1947.



- Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1948–1949*, Łódź, Uniwersytet Łódzki, 1948.
- Skład osobowy i spis wykładów w roku akademickim 1949/1950*, Warszawa, Uniwersytet Warszawski 1950 (także lata akademickie 1950/1951; 1952/1953–1955/1956; 1959/1960–1962/1963; 1966/1967–1967/1968).
- Skolimowski Henryk, *Leszek Kołakowski – fenomen polskiego marksizmu*, [w:] tegoż, *Polski marksizm*, Londyn, Odnowa, 1969.
- Skrabek Jerzy, *Fragmety wspomnień ...*, „Moja Garbatka” 2007/2008, nr 1–2.
- Smoleński Paweł, Z „*Aneksem*” *bezpieczniej*, „Gazeta Wyborcza”, 17 grudnia 1993.
- Solidarność Podziemna 1981–1989*, red. A. Friszke, Warszawa, ISP PAN, Stowarzyszenie „Archiwum Solidarności”, 2006.
- Solidarność*, „*Zachód*” i „*Węże*”. *Służba Bezpieczeństwa wobec emigracyjnych struktur Solidarności 1981–1989*, Warszawa, IPN, 2011.
- Stalin Józef, *Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR*, Warszawa, KiW, 1952.
- Steward Deborah G., *Philosopher exiled 20 years enthralls Polish audiences*, „The Miami Herald”, 25 grudnia 1988.
- Stypułkowska Aleksandra, *O wolność myśli. Bunt marksistów*, „Na Antenie”, 29 stycznia 1967.
- Sułek Antoni, *Dwa wykłady czwartkowe*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 października 1997.
- Symposium filozoficzne*, „Argumenty” 1961, nr 40.
- Synoradzka Anna, *Andrzejewski*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1997.
- Syzdek Eleonora, *Leszek Kołakowski w „Lunie”*, „Res Humana” 1993, nr 2.
- Szacki Jerzy, *Kontrrewolucyjne paradoksy*, Warszawa, PWN, 1964.
- Szczepański Jan, *Dzienniki z lat 1945–1968*, Ustroń, Galeria na Górach, 2013.
- Szpakowska Małgorzata, *Zakopiańskie sympozjum o filozofii i literaturze*, „*Twórczość*” 1965, nr 4.
- Swieżawski Stefan, *Zagadnienie historii filozofii*, Warszawa, PWN, 1966.
- Swieżawski Stefan, *Co filozofia zawdzięcza Avicennie?*, „Tygodnik Powszechny” 1952, nr 25.

- Swieżawski Stefan, *Owoce życia 1966–1988*, Lublin, Wydawnictwo KUL, 1993.
- Thompson Edward P., *An Open Letter to Leszek Kolakowski*, „Socialist Register” 1973.
- Tkocz Zygmunt, *Klassestruktur og sociale forandringer i Osteuropa*, Odense, Odense Universitetsforlag, 1975.
- To jest konkret* – rozmowa z Andrzejem Nowakiem, „Ład” 1992, nr 5.
- Toporowski Wiesław, *O Stanisławie Brzozowskim*, „Wiadomości” (Londyn) 1973, nr 25.
- „Trzy lata pracy”. Jednodniówka Bratniej Pomocy St. UŁ, 30 kwietnia – 1 maja 1948.
- Turowicz Jerzy, *Chrześcijaństwo i Żydzi w pluralistycznym świecie*, „Tygodnik Powszechny” 1989, nr 5.
- Tuszyńska Agata, *Długie życie gorszycielki. Losy i świat Ireny Krzywickiej*, Warszawa, Iskry, 1999.
- (tw), *Pożegnanie*, „Dekada Literacka” 1991, nr 33.
- Urban Jerzy, *O swoim życiu rozmawia z Martą Stremecą*, Warszawa, Czerwone i Czarne 2013.
- Uroczystość odnowienia doktoratu Profesora Leszka Kołakowskiego, Uniwersytet Warszawski, 28 kwietnia 2005 roku*, red. M. Kluczek, Warszawa, Biuro Informacji i Promocji UW, 2005.
- Uwaga – Życiowcy!*, „Głos Robotniczy” 1947, nr 43.
- Vergani Guido, *Nonino premia la battaglia per le idee*, „La Stampa”, 26 stycznia 1997.
- Vingen K., *Tanzt die Menschheit auf dem Deck der Titanic?*, „Mannheimer Morgen”, 2 grudnia 1991.
- W jednym szeregu z całą Partią. Na marginesie obrad akademików PZPR ...*, „Głos Robotniczy” 1949, nr 22.
- W pracowniach filozofów*, „Edukacja Filozoficzna” 1989, nr 7.
- Walicki Andrzej, *W kręgu konserwatywnej utopii*, Warszawa, PWN 1964.
- Walicki Andrzej, *Marksizm i skok do królestwa wolności*, Warszawa, WN PWN, 1996.
- Walicki Andrzej, *Zniewolony umysł po latach*, Warszawa, Czytelnik, 1993.
- Walicki Andrzej, *Idee i ludzie*, Warszawa, IHN PAN, 2010.
- Wat Aleksander, *Dziennik bez samogłosek*, Warszawa 1990.

- Wenzel Uwe J., *Nicht in nachchristlicher Zeit*, „Neue Zürcher Zeitung”, 30 listopada 2000.
- WEST, *Gala z geniuszami. Jubileusz Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci*, „Gazeta Wyborcza”, 18 czerwca 1999.
- W Holdzie Profesorowi Leszkowi Kołakowskiemu. Druk pamiątkowy z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin Leszka Kołakowskiego z Radomia*, red. W. Siemion, Petrykozy, Muzeum w Petrykozach, 23 października 2007.
- Wiatr Jerzy J., *Dylematy polityki – dylematy moralności*, „Polityka” 1957, nr 31.
- Wiatr Jerzy, *Spółeczny sens racjonalizmu*, „Argumenty” 1959, nr 31.
- Wieseltier Leon, *Leszek*, „Zeszyty Literackie” 2009, nr 3.
- Wirth Andrzej, *Teatr jako teoria wszystkiego*, „Didaskalia” 2002, nr 48.
- Władysław Wiesław, *W 10 rocznicę Października '56. Usunięcie Leszka Kołakowskiego z partii*, „Mówią Wieki” 1991, nr 8.
- Wodziński Cezary, *Między anegdotą a doświadczeniem*, Gdańsk, Słowo/obraz/terytoria, 2007.
- Wojnar Irena, *Konferencja w sprawie kryterium postępowości w historii*, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 2.
- Woleński Jan, *Co mi powiedział Leszek Kołakowski?*, [w:] *Bene Merenti Civitas...*
- Wolny Maja, *Polska pachnąca kardamonem*, „Polityka” 2000, nr 34.
- Woroszyński Wiktor, *Byli goście*, „Więź” 1989, nr 5.
- Woroszyński Wiktor, *Dla kogo ten fotel?*, „Gazeta Wyborcza”, 24 maja 1990.
- Woroszyński Wiktor, *Dziennik węgierski 1956*, Warszawa, „Biblioteka Więzi”, 1990.
- Woroszyński Wiktor, *Spotkanie („Rozmowy z diabłem” Leszka Kołakowskiego w Theaterwerft w Bremie)*, „Zeszyty Literackie” 1986, nr 13.
- Wspólna obecność. Korespondencja Julii Hartwig i Artura Międzyrzeckiego z Anną i Jerzym Turowiczami*, Kraków, Wydawnictwo a5, 2012.
- Wyczański Andrzej, *Odnowienie stosunków naukowych z Francją w 1956 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 4.
- Wykłady „Wielcy Filozofowie”*, „Argumenty” 1961, nr 3, 10, 13, 16.

- Zitat, „Der Spiegel” 1958, nr 13.
- Z prac Komitetu Filozoficznego Polskiej Akademii Nauk, „Myśl Filozoficzna” 1955, nr 1.
- Z.R., *Jubileusz osiemdziesięciolecia prof. Władysława Tatarkiewicza*, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 2.
- Zabłocki Janusz, *Dzienniki 1956–1965*, t. 1, Warszawa, IPN, 2008.
- Zajcewa M.I., *Wstrecza s polskimi fitosofami*, „Woprosy fitosofii” 1953, nr 6.
- Zarząd Terenowy, *Uwaga – Życiowcy!*, „Głos Robotniczy” 1947, nr 43.
- (Z. K.), *Jubileusz osiemdziesięciolecia prof. Tadeusza Kotarbińskiego*, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 2.
- Zumr Josef, *Racjonalizm jako humanizm*, „Argumenty” 1959, nr 43.
- Zwolnieni ze stanowisk na Uniwersytecie Warszawskim*, „Trybuna Ludu”, 26 marca 1968.
- Żółkiewski Stefan, *Moralność i przewidywanie*, „Polityka” 1957, nr 31.

## Indeks nazwisk

- Abbado Claudio 406  
Abraham Brumberg 359  
Abramow-Newerly Jarosław 143  
Abramowski Edward 12, 239  
Adler Emil 73, 75, 129  
Adorno Theodor W 140, 160,  
248, 250, 297  
Ajdukiewicz Kazimierz 54, 58,  
90, 92, 97–98, 123, 129, 133,  
135, 178, 185–186, 238, 401  
Alexander David 434  
Adonis (Ali Ahmed Said Esber)  
433  
Althusser Louis 260, 266  
Amado Jorge 405  
Amalrik Andriej A. 297  
Amsterdamski Stefan 96, 115,  
213, 225, 289, 332, 340  
Anderle Otmar 155  
Anderson Perry 321  
Andrzejewski Jerzy 114, 195, 226,  
233  
Angelus Silesius 199, 239  
Anzelm św. 194, 328  
Arato Andrew 383  
Arendt Hanna 283  
Arnold Stanisław 108  
Aron Jean Paul 166  
Aron Raymond 138, 155–156,  
324–325 340, 347, 354  
Arystoteles 175  
Ash Timothy Garton 355, 406,  
409, 445  
Assorodobraj-Kula Nina 75,  
82–83, 87, 90–94, 108, 111,  
129, 179, 211, 219, 227  
Audard Catherine 436  
Augustyn, św. 116, 205, 233, 290,  
416, 447  
Austin Michel 67  
Avenarius Richard 224–225  
Avicenna 94, 116  
Avinieri Shlomo 412, 435  
Ayer Alfred J. 244, 319, 408  
**B**  
Babel Norman (pseud. Leszka  
Koźlakowskiego) 158  
Bacon Francis 98  
Baczko Bronisław 75, 82, 87,  
90–91, 93–96, 98–99, 101,  
104–107, 108, 110, 111, 113,  
115, 117, 120, 125–126, 129,  
132–133, 135, 139, 154, 156,  
159, 161, 166, 173, 175–176,

- 178–179, 183, 189, 191, 194,  
205–207, 212–213, 219, 224,  
227, 229–232, 246, 249, 263,  
270–271, 274–275, 278, 297,  
312, 319, 330, 363, 379, 426
- Bakunin Michaił 267
- Bal Karol 431
- Balcerowicz Leszek 415
- Balibar Etienne 436
- Banach Stefan 49
- Barańczak Stanisław 289, 330,  
338, 340, 342, 344, 361
- Baranowski Bohdan 50
- Bardecki Andrzej 173
- Barloewen Constantin von 433
- Barreto Vincente 321
- Bartoszewski Władysław 27, 178,  
307, 393, 415, 418, 421, 430,  
444
- Bartsch Günter 308
- Barycz Henryk 120
- Bassler Otto 401
- Batory Ryszard 343
- Baudelaire Charles 35–36
- Bauer Otto 416
- Bauman Zygmunt 129, 183, 207,  
218, 225, 229, 230, 230, 232,  
249, 316, 330
- Bąkowska Ewa 16
- Beauvoir Simone, de 158, 167,  
182
- Beauvois Daniel 417
- Beckett Samuel 146, 208
- Bejze Bohdan 169
- Bell Daniel 281, 283, 289, 296,  
299, 384
- Bellow Saul 331, 337, 359, 372
- Benitez Fernando 259
- Berg Alan 406
- Bergson Henry 92, 177, 184, 194,  
194, 348, 355, 393
- Berlin Isaiah 151, 251, 333, 354
- Bernanos Georges 111
- Bernstein Robert L. 412
- Bérulle Pierre, de 157
- Besançon Alain 297, 310, 359,  
394 411, 423, 442, 445, 448
- Bethell Nicolas 225, 294
- Beylin Paweł 84, 94, 98, 104, 117,  
125, 126, 129, 156, 166, 177,  
206, 216, 234–235, 237, 240,  
246, 263
- Beylin Wiesława 235
- Bialer Seweryn 117, 351
- Białostocki Jan 227, 362
- Białoszewski Miron 167
- Bielecki Czesław 310
- Bielik-Robson Agata 377, 444
- Bieliński Konrad 96
- Bieńkowska Flora 216
- Bieńkowski Władysław 53, 145,  
182, 185, 367
- Bikont Anna 450
- Bilikiewicz Tadeusz 239
- Birnbaum Norman 193, 313
- Bischof Burkhard 430
- Biser Eugen 349
- Black Cyril E. 251
- Blankart Franz 354
- Bloch Alfred 341
- Bloch Ernst 106, 113–114, 120,  
166, 203, 218, 230–231
- Bloch Karola 389
- Bloom Allan 283, 337, 359
- Blount Charles 422
- Blumenkranz Bernhard 180–181
- Blumsztajn Seweryn 357
- Błaszczyk Leon Tadeusz 245

- Błeszyńska Wanda 28  
 Błeszyński Kazimierz 28  
 Błoński Jan 325, 375  
 Bobbio Norberto 310, 363  
 Bocheński Jacek 8, 164, 196, 216,  
 220, 226–227, 233, 444, 448,  
 451  
 Bocheński Innocenty M. 322,  
 362, 367  
 Böckenförde Ernst Wolfgang  
 352, 362, 369, 370, 383, 398,  
 412  
 Bogdanowicz Anna 87  
 Bogusławski Piotr 16  
 Bojarska Anna 232  
 Böll Heinrich 279, 301, 307, 319  
 Bondy François 155, 275, 308,  
 372, 388, 392  
 Boniecki Adam 330, 415, 440  
 Borchardt Knut 362  
 Born Max 141  
 Bornstein Benedykt 39, 44, 47, 68  
 Borodziej Włodzimierz 441  
 Borowicz Krystyna 177  
 Bortnowska Halina 168  
 Bossuet Jaques Bénigne 231, 348  
 Bottomore Tom 150, 272  
 Bourignon Antoinette 157  
 Boyer Charles 115  
 Boyers Robert 361  
 Bradley George 292  
 Brands Maarten C. 398  
 Brandt Marion 129  
 Brandt Willy 301, 303, 305, 339  
 Brandwajn Rachmiel 245  
 Brandys Kazimierz 46, 51, 133,  
 167, 182, 195, 218, 220, 361  
 Brandys Maria 167, 220, 361  
 Brandys Marian 152, 216  
 Braudel Fernand 125, 148  
 Braun Andrzej 40, 54, 130, 197  
 Brecht Bertold 146  
 Bredenburg Jan 149, 422  
 Breen Timothy 422, 434  
 Brill Jacob 422  
 Brodski Josif 290, 338, 340  
 Brodzki Stanisław 234  
 Bromberg Adam 347  
 Bromke Adam 287  
 Broniewski Władysław 133, 147,  
 207, 209  
 Brook Peter 405  
 Broszkiewicz Jerzy 130  
 Browning Alison 326  
 Brückner Aleksander 238  
 Brumberg Abraham 359  
 Brunner Jose 370  
 Bruno Giordano 175  
 Brus Włodzimierz 67, 72, 206,  
 217, 219, 227, 229, 230, 230,  
 232, 233, 272, 278, 294, 294,  
 294, 299, 319, 330, 331, 367  
 Brzechwa Jan 21, 239  
 Brzeziński Zbigniew 169, 213,  
 215, 242, 287, 325, 340, 351,  
 351, 358, 378, 391, 435  
 Brzozowski Stanisław 205, 207,  
 209, 270, 273, 400  
 Buber-Neumann Margarete 117  
 Buchanan Patrick 387  
 Budzyk Kazimierz 108, 120  
 Bukowski Władimir 318, 340,  
 361, 378, 415  
 Burrin Philippe 426  
 Busek Erhard 429  
 Bush George W. 434  
 Bútor Martin 412  
 Bystroń Stanisław 36

- Cajzner Marek 367  
 Camphuysen Dirk 149  
 Canfeld Benedictus (właśc. Wilhelm Fitch) 422  
 Carnap Rudolf 51, 87, 187, 239  
 Carpenter Bogdana 246  
 Carvalho Jr, Manoel Joaquim de 335  
 Carver Terrell 275  
 Castoriadis Cornelius 384  
 Castro Fidel 257  
 Cat-Mackiewicz Stanisław 190  
 Cecil Robert 272  
 Cervantes Miguel 239, 274, 417  
 Chajm Ludwik 293  
 Chałasiński Józef 49, 55, 58, 61, 62, 63, 65, 67, 70, 71, 133, 165  
 Chardin Teilhard de 189  
 Châtelet François 156  
 Chenu Marie Dominique 180  
 Chesterton Gilbert K. 111  
 Chmaj Leon 238  
 Chodak Szymon 166  
 Chojecki Mirosław 340, 342–343, 357, 441  
 Chojnacka Joanna 52  
 Chojnowski Andrzej 441  
 Chopin Fryderyk 30  
 Choynowski Mieczysław 97  
 Chrapek Jan 394  
 Christie Agatha 255  
 Chruszczow Nikita 121  
 Churchill Winston 418  
 Chrzanowska Agnieszka 414  
 Chwedeńczuk Bohdan 175, 340  
 Cichowicz Stanisław 183  
 Cimiengo Manius 16  
 Cieszkowski August 86  
 Ciliga Ante 310  
 Ciołkosz Adam 298, 308–309  
 Cioran Emil M. 355, 371  
 Clough Patricia 323  
 Coccejus Johannes 422  
 Cole Bruce 434  
 Colletti Lucio 258  
 Comte August 176, 335  
 Conquest Robert 299, 319  
 Conrad Joseph 36  
 Cornford Maurice 138  
 Cornu Auguste 106  
 Coser Lewis 303  
 Costa Gustavo 156  
 Craxi Bettino 301, 305  
 Croan Melvin 291  
 Croce Benedetto 124, 134, 238  
 Cury Gilbert 166  
 Cyrankiewicz Józef 129, 227, 234  
 Cywiński Bohdan 12  
 Czapski Józef 296, 310, 313, 342  
 Czartoryski Paweł 216  
 Czechow Anton 438  
 Czechowicz Marcin 183  
 Czernyszewski Nikołaż G. 96  
 Czerwińska-Schupp Ewa 416  
 Czerwiński Jerzy 16  
 Czerwiński Marcin 70  
 Czerwiński Zbigniew 123  
 Czeżowski Tadeusz 97  
 Czyż Maria 364  
 Ćirković Sima 282  
 d'Ormesson Jean 326  
 Dahrendorf Ralf 383, 391, 394, 411  
 Daix Pierre 299  
 Daniélou Jean 275  
 Danilewicz Zielińska Maria 342



Dannhauser Werner 359  
 Dante 65  
 Davie Grace 445  
 Davies Maria 377  
 Davies Norman 401, 406, 415,  
 440, 442  
 Dąbrowska Maria 195, 200  
 Dąbrowski Witold 216  
 Dąmbska Izydora 139  
 Dec Ignacy 431  
 Decowie, rodzina 23  
 Delaruelle Etienne 180  
 Dembowski Bronisław 210  
 Demokryt 86  
 Denck Hans 422  
 Derrida Jacques 165–166  
 Desanti Dominique 70  
 D'Estaing Valéry Giscard 398  
 Descartes René 172, 177, 184,  
 194, 205, 239, 274, 284, 337,  
 342, 368, 390, 402, 435  
 Deutscher Izaak 159  
 Dewey John 134  
 Dibon Paul 155  
 Dignes Hermann 371  
 Dilthey Wilhelm 205, 238  
 Djilas Milovan 149, 351, 378  
 Dobieszewski Janusz 452  
 Dobosz Andrzej 231, 324  
 Dobrolubow Nikołaĵ A. 86, 96  
 Dobrosielski Marian 115, 121,  
 129, 145, 211, 219, 256  
 Dobrowolski Stanisław R. 226  
 Dole Robert 378  
 Dolecki Karol 450  
 Domaradzki Wiesław 285  
 Domin Hilde 315  
 Domżał Teofan 54  
 Doré Joseph 399, 439  
 Dorosz Krzysztof 327  
 Dostojewski Fiodor 320  
 Drawicz Andrzej 144  
 Drewnowski Jan F. 169  
 Drewnowski Tadeusz 63, 40, 51,  
 54, 60, 216, 220  
 Dryjski Albert 49  
 Dryzek Tadeusz 40, 50, 52, 56  
 Duby Georges 180  
 Duda Roman 431  
 Dummett Michael 319  
 Dupront Alphonse 181  
 Dür Seweryn 205  
 Duracz Anna 59  
 Duras Marguerite 158  
 Durczok Kamil 442  
 Duriasz Józef 447  
 Dürrenmatt Friedrich 307  
 Dutschke Rudi 318  
 Dworkin Ronald 391, 436  
 Dygat Stanisław 167  
 Dymna Anna 441  
 Dynenson Fania 240  
 Dziedzicka Elżbieta 32  
 Dzielski Mirosław 372  
 Dziewulska Małgorzata 197, 213  
 Dziwisz Stanisław 324  
 Dژیzyński Jan 184  
  
 Ebeling Gerhard 352  
 Eco Umberto 235, 360  
 Edelman Marek 229, 235, 312,  
 350, 418  
 Edelman Alina 235  
 Ehrenkretz Andrzej 290, 322  
 Ehrlich Stanisław 75, 156  
 Eilstein Helena 101, 123, 162,  
 213, 217, 87  
 Ekler Michał 52

Eliade Mircea 238, 337, 368  
 Elkana Jehuda 289  
 Elzenberg Henryk 124, 221  
 Emmanuel Pierre 299, 347  
 Engels Fryderyk 152, 70, 77, 266  
 Epiktet 36, 46  
 Epikur 86  
 Erazm z Rotterdamu 238  
 Erlich Izabela 329  
 Erlich Wiktor 155, 329, 343  
 Etchegaray Roger 391  
 Eucken Rudolf 36  
 Euklides 247  
 Evans Jasper 356  
 Evert-Kappesowa Halina 20  
 Eyal Jonathan 406  
  
 Fallenbuchl Zbigniew 287  
 Falski Marian 195, 227  
 Fast Heinz 433  
 Fawzia Assaad 370  
 Fehér Ferenc 384  
 Fejtő François 367  
 Fenigsen Ryszard 41, 400  
 Fénelon François 231  
 Fessard Gaston 156  
 Fetscher Iring 203, 308, 375, 428  
 Feuerbach Ludwik 175, 266, 289  
 Feyerabend Paul 251  
 Fichte Johann Gottlieb 205  
 Fiedler Franciszek 72  
 Fiedosiejew Piotr N. 136, 353  
 Fischer Ruth 158–159  
 Fiszman Samuel 343  
 Fitzgerald Frances 341  
 Flam Leopold 271  
 Flechtheim Ossip K. 308  
 Flug Henryk 41, 50  
 Foot Michael 292  
  
 Fotiade Ramona 405  
 Foucault Michel 180, 319  
 Francastel Pierre 180  
 Francke August Hermann 422  
 Franckenberg Abraham von 422  
 Frasyński Władysław 379  
 Freud Zygmunt 124, 179, 370  
 Fréville Jean 70  
 Fried Charles Gregory 398  
 Friedmann Georges 125–126  
 Fritzhand Marek 91, 102, 114,  
 120, 175  
 Fromm Erich 218  
  
 Gadamer Hans Georg 352, 362  
 Gajewski Piotr 215  
 Gajewski Wacław 28, 227  
 Gajewski Stanisław 28, 158  
 Galileusz 81  
 Galińska Anna 48  
 Galiński Tadeusz 177  
 Gałczyński Konstanty 239  
 Gandillac Maurice de 165  
 Garasse François 422  
 Garaudy Roger 120, 258  
 Gardiner Philip 134  
 Garewicz Jan 111–113, 129, 184  
 Garliński Józef 306  
 Garrigou-Lagrange Reginald 115  
 Gauss Christian 326  
 Gawartin Anna 48  
 Gawartin Marcei 48  
 Gawecki Bolesław 97, 161  
 Gąsiorowska-Grabowska Natalia  
 40, 56, 61–64, 65, 67, 81  
 Geblewicz Eugeniusz 65  
 Gella Stanisław 287  
 Gella Aleksander 251  
 Gellner Ernest 289, 321, 369–370

Genscher Hans Dietrich 413  
 George Richard T. de 245  
 Geremek Bronisław 180, 376,  
 379, 383, 398, 413, 418, 442,  
 444  
 Gershman Carl 315, 385, 451  
 Geulincx Arnold 422  
 Gęgorek Alojzy (pseudonim  
 Leszka Kołakowskiego) 252  
 Gichtel Johann Georg 422  
 Gide Charles 36  
 Giedroyc Jerzy 41, 126, 141,  
 148–149, 153, 231, 243, 247,  
 253, 258, 260–261, 283, 284,  
 288–289, 293, 298–300,  
 302, 312, 317, 323–324, 330,  
 342–343, 403  
 Gieysztor Aleksander 148,  
 155–156, 180, 352, 375, 391  
 Gillner Helmut 169  
 Gilson Etienne 141  
 Ginzburg Carlo 370  
 Glanc Mieczysław 236  
 Gleichgewicht Bolesław 364  
 Glemp Józef 391  
 Goethe Johann Wolfgang von 36  
 Gogacz Mieczysław 169  
 Goldmann Lucien 126, 129,  
 155–156, 165, 166, 180, 203,  
 223, 230, 232, 254, 292–293,  
 300  
 Gołaszewska Maria 197  
 Gombrowicz Witold 36, 195,  
 249, 380, 438  
 Gömöri György 223, 261, 442  
 Gomułka Władysław 68, 126,  
 130, 135, 144, 186, 236  
 Gomułka Stanisław 294, 374  
 Gondillac Maurice de 165–166  
 Gontarczyk Piotr 442  
 Góralczyk Zofia 422  
 Gorbaczow Michaił 368, 372  
 Gorbaniewska Natalia 297  
 Gordon Stanley 155, 169  
 Górnicka Joanna 194  
 Górska Maria 194  
 Górski Konrad 120, 198  
 Gostyńska Weronika 91  
 Grabowska Janina 26  
 Graff Piotr 175  
 Gramsci Antonio 267  
 Gray John 439  
 Greene Graham 111, 287  
 Gregorowicz Jan 40, 390  
 Greniewski Henryk 97, 115, 164  
 Griffith Bill 242  
 Grinblat Jacques 132  
 Gromczyński Wiesław T. 205  
 Gross Feliks 342, 428  
 Gross Jan 346  
 Grossman Ron 365  
 Groszkowski Janusz 210  
 Gruber Katarzyna 314  
 Grudzień Józef 213  
 Grundmann Herbert 180  
 Grynberg Henryk 232  
 Grzecznarowski Józef 182, 430  
 Grzegorzczak Andrzej 97, 169,  
 227, 240  
 Grzegorz Paweł z Brzezina 114  
 Grzeźczak Marian 216, 220  
 Grześkowiak Alicja 383  
 Grzędziński January 185  
 Grzybowski Konstanty 108, 111,  
 197  
 Guilford, Joy Paul 239  
 Gulik Tadeusz 153  
 Guranowski Jan 41, 112, 116, 130

- Gutt-Górski Józef 72, 75, 108  
 Gyllensten Lars 314
- H**abermas Jürgen 203, 250, 274,  
 281, 283, 289, 402  
 Hacking Ian 436  
 Hahn Hans Joachim 433  
 Hájek Jiří 301  
 Halbfass Wilhelm 370  
 Hampshire Stuart 272  
 Hanin Ryszarda 208  
 Hannibalsson Arnór 320  
 Harich Wolfgang 106, 113–114,  
 120, 125, 129, 136, 287  
 Harper Charles L. 443  
 Harrington Michael 272  
 Hartley Anthony 392  
 Hartwig Julia 8, 182, 364, 388,  
 448, 449  
 Hass Ludwik 185  
 Hassner Pierre 297  
 Hattem Pontiaan van 422  
 Havel Václav 384  
 Hawthorn Geoffrey 321  
 Hayek Friedrich A. 337  
 Hazan Pierre 426  
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich  
 9, 166, 231, 259, 281, 393  
 Heidanus Abraham 422  
 Heidegger Martin 180, 183, 187,  
 204, 231, 232, 311, 386, 398,  
 421, 435  
 Heine Heinrich 36  
 Hekker Regina 108  
 Heller Agnes 120, 121, 137, 218,  
 319, 384  
 Heller Clemens 155  
 Hempoliński Michał 116, 175  
 Herbert Auberon 150
- Herbst Stanisław 214, 227  
 Herbstowa Zofia 52  
 Herczyński Ryszard 40, 48, 48,  
 50–51, 54, 54, 58, 58, 70, 157,  
 206, 217, 228–229, 237, 240,  
 248, 256, 262, 267, 284–285,  
 344, 396, 449  
 Herling-Grudziński Gustaw 257,  
 260, 299, 306, 313, 330, 342,  
 343, 347, 407  
 Hernas Czesław 108  
 Hersch Jeanne 141, 353–354,  
 370, 375  
 Hertz Paweł 68, 144  
 Hessen Sergiusz 39, 44  
 Hibner Juliusz 144, 177, 203, 211,  
 235  
 Hilchmann Anton 156  
 Himmelfarb Gertrude 391, 398,  
 404, 434  
 Hinz Henryk 100, 112, 125, 145,  
 189, 190, 207, 276  
 Hirszowicz Maria 230, 230, 232,  
 272, 294, 330  
 Hitchens Christopher 256, 272  
 Hitler Adolf 288  
 Hobbes Tomasz 98, 194  
 Hobsbawm Eric 272  
 Hochfeld Julian 107, 108, 129,  
 133, 166  
 Hochfeldowa Anna zob: Anna  
 Śładkowska-Hochfeldowa  
 Hochschild Arlie Russell 411  
 Hoene-Wroński Józef Maria 86  
 Hölderlin Friedrich 432  
 Holland Agnieszka 444  
 Holland Henryk 75, 82, 86, 87,  
 90, 91, 93, 95, 99, 117, 177  
 Holzer Jerzy 219, 413

- Hołuj Tadeusz 207  
 Hook Sydney 316  
 Horacy 44  
 Horák Petr 384  
 Hryniewicz Waław 403  
 Hübner Danuta 430  
 Husserl Edmund 116, 116, 175,  
 176, 178, 183, 205, 232, 233,  
 273, 274, 277, 290, 337, 342,  
 374, 390
- Ibsen Henrik 28  
 Ignatieff Michael 364, 384  
 Illg Jerzy 448  
 Illich Ivan 363  
 Ingarden Roman 175–176, 183,  
 210, 320, 401  
 Ingarden Roman Stanisław 98  
 Ionesco Eugène 326  
 Iranek-Osmecki Kazimierz 312  
 Iribarne Louis 249  
 Isay Jane 325  
 Istner Filip 185  
 Iwaszkiewicz Jarosław 114, 141,  
 195, 201, 204, 207, 234
- Jabłoński Henryk 229–230  
 Jachowicz Stanisław 191  
 Jaczewski Tadeusz 74  
 Jahanbegloo Ramin 441  
 Jakimowicz W. 239  
 Jakuszew Aleksander 290  
 James William 194  
 Jan Paweł II 9, 19, 317, 329, 351,  
 352, 362, 404, 451  
 Jan Szkot Eriugena 231  
 Jan XXII 174  
 Jan z Głogowa 175  
 Jan z Salisbury 184
- Janion Maria 40, 64, 125  
 Jankowski Henryk 175, 190  
 Jankowski Jurek 16  
 Janowski Zbigniew 391, 402, 434  
 Jarosławska Halina 173, 220, 228,  
 245, 274  
 Jarosławski Jan 40, 50, 51, 52, 54,  
 56, 77, 173, 173, 245, 206, 228,  
 228, 270, 274, 276, 333, 373  
 Jarosz Henryk 75  
 Jaroszewski Tadeusz M. 95, 98,  
 101, 105, 108–109, 111–113,  
 145, 189, 190  
 Jaroszyński J. 239  
 Jasienica Paweł 165, 195, 233  
 Jasiński Brunon 54  
 Jasińska Aleksandra 219  
 Jaspers Karl 231, 311, 351, 354,  
 361, 368, 435  
 Jastrun Mieczysław 195  
 Jedlicki Jerzy 125, 332  
 Jedlicki Witold 51, 63, 163  
 Jedwab Jurek 19  
 Jeleński Konstanty A. 126, 143,  
 281, 283, 307, 310, 342, 344,  
 347, 388  
 Jenkins Fiona K. 402  
 Jerofiejew Wiktor 438  
 Jesienin Sergiusz 239  
 Jimenez de Barras Monica 378  
 Jingshen Wei 412  
 Johnson Lily Marie 426  
 Joll James 353  
 Jonscher Karol 239  
 Jordan Zbigniew 287  
 Jungk Robert 375  
 Jus A. 239  
 Jus K. 239  
 Juzwenko Adolf 379

- Kadler** Alicja 178  
**Kafka** Franz 186  
**Kalamali** Christa 363  
**Kalecki** Michał 170  
**Kaleda** Algis 417  
**Kalinowski** Jerzy 97  
**Kallenbach** Zygmunt 342  
**Kamenka** Eugene 344  
**Kamińska** Janina 47–49, 55,  
 57–58; zob. też Janina Kotar-  
 bińska  
**Kamiński** Stanisław 169  
**Kangrga** Milan 218  
**Kania** Stanisław 276  
**Kant** Immanuel 194, 278, 332,  
 382  
**Karon** Jerzy (pseudonim Jerze-  
 go Juliana Kołakowskiego)  
 11–13, 23–24, 27  
**Karpiński** Wojciech 51, 342, 344  
**Karst** Roman 218, 371  
**Kasia** Andrzej A. 205, 207, 416  
**Kass** Leon 337, 400  
**Katz-Suchy** Juliusz 232  
**Katznelson** Ira 398, 404  
**Kautsky** Karl 45  
**Kąkol** Kazimierz 40  
**Keller** Józef 207  
**Kelles-Krauz** Kazimierz 270, 401  
**Kende** Péter 297, 347  
**Kennedy** Edward 378  
**Kermode** Frank 319  
**Kewes** Karol (pseudonim  
 K. S. Karol) 126, 156, 159  
**Kępa** Józef 40  
**Kiedrow** Bonifacy M. 136  
**Kierkegaard** Søren 176, 196, 213,  
 229  
**Kijowski** Andrzej 226, 269  
**Kimball** Roger 445  
**Kirkland** Lane 331, 340  
**Kirkpatrick** Jean 361  
**Kisielewski** Stefan 202, 234  
**Kissinger** Henry 435  
**Kisterowa** Hanna 242  
**Kister** Marian 242  
**Kiś** Janos 378  
**Klamut** Jan 431  
**Klett** Renate 438  
**Klibansky** Raymond 9, 139, 227,  
 241, 244, 264, 380, 384  
**Klimczak** Bożena 431  
**Klimczak** Ryszard 45, 53  
**Kline** George L. 196, 261, 370,  
 387  
**Kliszko** Zenon 187, 216–217,  
 218, 234  
**Kluźniak** Halina 240  
**Kluźniak** Helena 19, 26  
**Kluźniak** Mirosław 11, 20, 23–24,  
 27, 29, 33, 240, 262, 412  
**Kluźniak** Stanisław 28  
**Kłoczowski** Jan Andrzej 399, 430,  
 444  
**Kłoczowski** Paweł 340  
**Kochański** Aleksander 54  
**Kociołek** Stanisław 219  
**Koestler** Arthur 117, 128, 140  
**Kohák** Erazim 343  
**Kokoszyńska** Maria 98, 115  
**Kolcow** Michał 280  
**Kołakowska** Agnieszka 69, 209,  
 240, 252, 268, 269, 288, 360,  
 411, 447, 451  
**Kołakowska** (z domu Dynenson)  
 Tamara, 66, 73, 147, 149, 151,  
 153, 157, 159–160, 167, 169,  
 173, 182, 193, 228–229, 237,

- 240–241, 246, 255, 269, 276,  
288, 313, 333–334, 353, 360,  
378, 385, 404, 411, 424, 428,  
433, 438, 443–444, 449, 451
- Kořakowska (z domu Pietrusiewicz)  
Lucyna Eugenia 11, 13, 14
- Kořakowska (z domu Siedlecka)  
Aniela 12
- Kořakowski Paweł 12
- Kołodziejwski Henryk 28
- Komar Michał 430
- Komarow E. A. 134
- Konarski Szymon 86
- König Franz 375
- Konopnicka Maria 21, 25, 68
- Konorski Jerzy 39, 44, 252
- Konstantinow Fiodor 149
- Konwicki Tadeusz 133, 149, 152,  
167, 216, 220
- Korczak Janusz 239
- Kordyasz Tadeusz 29–30
- Kordyasz-Bojanowska Irena  
29–30
- Kormanowa Źanna 72, 75
- Korotich Vitaliy 384
- Korzec Paweł 50, 63
- Koselleck Reinhard 362, 370
- Kosik Karel 218, 230
- Kosiński Jerzy 249, 343
- Kosiński Konstanty 13
- Kossak Jerzy 98
- Kossowska Stefania 306
- Kostryło Piotr 408
- Koćciuszko Tadeusz 68
- Kotarbińska (z domu Szejnburg)  
Janina 39, 44, 46, 61, 63, 65,  
67, 69–71, 80, 92, 97, 123,  
159, 178, 187, 213, 376; zob.  
też Kamińska Janina
- Kotarbiński Tadeusz 38–39, 44,  
46, 48, 59–61, 63–65, 68, 70,  
73–74, 80–81, 92, 97–98, 107,  
111, 115, 122, 135, 139, 165,  
173, 179, 185, 199, 204, 210,  
210, 210, 211, 216, 273, 338  
401
- Kotarska Zofia 24
- Kotarski Stefan 24
- Kott Jan 46, 111, 195, 199,  
242–43
- Kott Lidia 199, 242
- Kowalczyk Stanisław 233
- Kowalczykowie Ryszard i Jerzy  
269
- Kowalewski Zdzisław 48
- Kowalik Tadeusz 206, 217
- Kowalow Siergiej 411
- Kowalska Anna 167, 208
- Kowalski Józef 215
- Kowalski Władysław 177
- Kozłowski Nina 160
- Kozłowski Roman 194
- Kozłowski Stefan 160
- König Franz 369, 394
- Kraczkiewicz Zygmunt 227
- Krajewski Władysław 105, 107,  
119, 129, 183, 213, 219, 98
- Krakowiak Józef L. 452
- Kraśniński Zygmunt 25
- Krasnosielski Norbert 75
- Krassowska Eugenia 169
- Krasucki Ludwik 140
- Kraško Wincenty 216
- Krawczyk Andrzej 287
- Krąpiec Mieczysław 388
- Kreczmar Jerzy 44, 47, 97
- Kreisky Bruno 305, 351
- Kristol Irving 331, 361, 392

- Krockow Christian von 375
- Król Marcin 183, 205, 194, 383, 375, 452
- Krońska Irena 129, 201, 212, 244, 246, 231, 240, 248, 253, 256, 260, 268, 274, 278
- Kroński Tadeusz 9, 72, 79, 82–87, 89, 90, 92–93, 95–96, 98, 100–101, 104–107, 109, 117, 132, 120, 123, 126, 129, 159, 170, n183–184, 244, 264
- Krzemień Wiktoria 213
- Krzywicka Irena 141, 153–154, 167, 360
- Krzywicki Andrzej 153, 360
- Krzywicki Jerzy 16
- Krzywicki Ludwik 86
- Krzyżanowski Julian 195, 227
- Kubiak Zygmunt 173
- Kubicki Leszek 217
- Kubski Jacek 145
- Kuczyński Janusz 111, 112, 112, 173, 175, 190, 207, 396, 452
- Kuderowicz Zbigniew 166, 205
- Kuksewicz Zdzisław 175
- Kula Witold 111, 155–156, 206
- Küng Hans 324
- Kunicki-Goldfinger Władysław 227
- Kunisch Hermann 355
- Kurdybacha Łukasz 108
- Kurecka Maria 304
- Kuroń Jacek 202–204, 209, 214, 221, 332, 339, 372, 378, 402
- Kuryluk Karol 199
- Kuryłowicz Jerzy 252
- Kuzańczyk Mikołaj 413
- Kuźniecowa Borys 136
- Kwaśniewski Aleksander 410, 435
- Kwinto Tadeusz 128
- Laber Jeri 341
- Labriola Antonio 267
- Lachmann Peter 223
- Ladrière Jean 384
- Lafargue Paul 267
- Lange Oskar 205
- Lasch Manfred 98
- Lasky Melvin J. 329, 356, 361, 372, 392
- Lasota Irena 357
- Lasota Jan P. 357, 372, 411
- Latajka Zdzisław 431
- Lattimore Owen 156
- Lau Theodor Ludwig 231
- Laughland John 405
- Lazari-Pawłowska Ija 39, 140, 210, 390
- Le Goff Jacques 180, 347
- Le Roy Ladurie Emmanuel 324, 325, 352, 379, 405
- Lebenson Jurek 19
- Leclercq Jean 313
- Lederer Jiří 344
- Leeburn Martin 327
- Leenhof Fryderyk van 149
- Lefebvre Henri 69, 120, 138, 141, 259–260, 263,
- Leff Gordon 181
- Leggewie Claus 404
- Legowicz Jan 109, 111, 123, 129, 159, 161, 175, 178, 179, 231
- Leibniz Gottfried Wilhelm 177, 274, 369, 393, 401, 423, 428, 432
- Lem Stanisław 192–193, 213, 304, 388
- Lenczewski Alfred 49



- Lenin Włodzimierz I. 67, 77,  
 115, 123, 423  
 Leon Rygier 28  
 Lernell Leszek 219  
 Lerski Jerzy J. 290, 299, 343  
 Leszczyński Krzysztof (pseudo-  
 nim Leszka Kołakowskiego)  
 37  
 Leśniewski Adam 41, 68, 240  
 Levi Haskell 365  
 Lévinas Emmanuel 352  
 Lévi-Strauss Claude 126  
 Lewandowska Irena 134  
 Lewis Bernard 370, 391, 398, 411  
 Lhomme Jean 125–126  
 Libelt Karol 86  
 Libera Antoni 432  
 Liehm Antonin J. 442  
 Limanowski Bolesław 36  
 Linz Juan 383  
 Lipiński Edward 165, 227, 291,  
 299  
 Lipowicz Irena 430  
 Lipski Jan Józef 12, 81, 127,  
 137, 163, 167, 178, 195, 233,  
 311–312, 332, 364  
 Lisiecka Alicja 195  
 Lisowski Jerzy 156, 191, 218, 240,  
 265  
 Litwin Jakub 40, 45, 50, 51, 54,  
 63, 75, 77  
 Litwinow Paweł 284  
 Lizalde Eduardo 384  
 Lizhi Fang 387  
 Lobkowicz Nikolaus 349, 403,  
 429  
 Lofting Hugh 239  
 Loga-Sowiński Ignacy 45, 52  
 Lorenzen Paul 332  
 Löwenthal Richard 313, 319  
 Loyola Ignacy św. 231  
 Lubińska Liljana 227  
 Ludz Peter C. 272  
 Lukács György 106, 120, 137,  
 138, 160, 202, 218, 224, 226,  
 293  
 Lukes Steven M. 445  
 Lukrecjusz 86  
 Luks Leonid 403  
 Luksemburg Róża 86  
 Luter Marcin 248  
 Lutmanowa Maria 92, 97  
 Lutosławski Witold 391  
 Łabędź Leopold 150, 153–154,  
 251, 340, 347, 361  
 Łabuńska-Święcicka Krystyna  
 232  
 Ładosz Jarosław 115  
 Ładożyński Lew 284  
 Łapieniecka Anna 15  
 Łaski Kazimierz 117, 125, 206,  
 245  
 Łubnicki Narcyz 97  
 Łuczywo Helena 327  
 Łukaszewicz Ryszard 219, 276  
 Łunaczarski Anatol 267  
 Łysiowa Eugenia 62  
 MacCarthy Mary 347  
 Macek Josef 180  
 Mach Wilhelm 152  
 Machejko Wiesław 197  
 Macheta Stanisław 87, 189  
 Maciąg Włodzimierz 197  
 MacIntyre Alasdair 140, 150  
 Mackiewicz Józef 247, 343  
 Mackiewicz Witold 452

- MacLellan David 356  
 Madaule Jacques 156  
 Maeterlinck Maurice 25  
 Magee Bryan 298  
 Magris Claudio 405  
 Maier Charles S. 423  
 Maier Hans 404  
 Maimon Salomon 194  
 Maj Bronisław 432  
 Majakowski Włodzimierz 37  
 Majewska Barbara 226  
 Maksimow Władimir 280, 318,  
     325, 327  
 Makuszyński Kornel 21, 239  
 Malewska Hanna 173  
 Malia Martin 385  
 Mallarmé Stéphane 36  
 Mallowan Max 255  
 Małkiewicz Grzegorz 380  
 Manczarski Stefan 164  
 Mandalian Andrzej 181  
 Mandel Ernest 203  
 Mandrou Robert 181  
 Manea Norman 409  
 Maneli Mieczysław 86, 89–90  
 Mann Golo 274, 287, 299, 331  
 Mann Thomas 168, 287, 414  
 Manselli Raoul 180  
 Mantel Feliks 308  
 Manteuffel Leon 227  
 Manteuffel Tadeusz 180, 227  
 Mao Zedong 256  
 Marcel Gabriel 141  
 Marcuse Herbert 203, 218, 225  
 Marek Krystyna 347  
 Margueritte Bernard 234  
 Margulies Marek 321  
 Maritain Jacques 189  
 Markert Werner 160  
 Markiewicz Władysław 285  
 Marković Mihailo 196, 218, 289  
 Markowski Tadeusz 50, 52  
 Marks Karol 45, 69–70, 77, 117,  
     119, 152, 160, 162, 183, 196,  
     201, 231, 266, 271, 277, 281,  
     344  
 Markuszewski Jerzy 144, 164,  
     173, 177, 309, 404, 422  
 Marr Nikoła 76  
 Marrou Henri I. 155  
 Marshall Bruce 111, 107  
 Martel Karol 98, 105  
 Martin David 443  
 Marty Martin 365  
 Marylski Antoni 186  
 Mascolo Dionys 139, 158  
 Maślińska Halina 40, 120  
 Maśliński Czesław 50, 52, 56  
 Matejko Aleksander 294  
 Matuszewski Ryszard 133, 139,  
     177, 216, 220, 234, 377  
 Matyjaszkiewicz Jan 177, 208  
 Maurin Krzysztof 328  
 Mauro Frédéric 155  
 Mayenowa Maria R120  
 Mazewski Alojzy 351  
 Mazowiecki Tadeusz 233, 385,  
     415  
 Mazur Stanisław 49  
 Mączak Antoni 217  
 Mąkowska Barbara 31  
 Mąkowski Janusz S. 29  
 Mąkowski Tadeusz 29, 31  
 McCarthy Mary 299, 319  
 McLellan David 281  
 Mehl Roger 275  
 Mehlberg Henryk 49, 58,  
     248–249

Mehring Franciszek 267  
 Mejbaum Wacława 213  
 Malebranche Nicolas 422  
 Mentzel Zbigniew 26, 29, 127,  
     131, 444, 446, 448  
 Merleau-Ponty Maurice 342  
 Metz Johann Baptist 355  
 Michajłow S.I. 134  
 Michalik Józef 446  
 Michalski Krzysztof 328, 352,  
     375, 379, 399, 404, 409–410,  
     411, 416, 419, 440, 444–445  
 Michalski Stanisław 49, 55  
 Michelet Jules 238  
 Michnik Adam 184, 197, 214,  
     297, 299, 301, 301, 302, 312,  
     332, 339, 372, 388, 403, 442,  
     444  
 Mickiewicz Adam 25, 239  
 Mioszowski Juliusz 151, 253  
 Międzyrzeski Artur 133, 147,  
     164, 167, 182, 218, 220, 226,  
     277, 364, 388  
 Mięła Henryk 62  
 Migasiński Jacek 452  
 Mijal Kazimierz 52  
 Mikołajska Halina 311–312  
 Milani Abbas 369  
 Milewski Jerzy 343  
 Miliband Ralph 139, 150, 192,  
     222, 256, 257, 356  
 Milne Alan 239  
 Miłoś Czesław 9, 84–85, 126,  
     143, 195, 202, 243, 243, 247,  
     249, 26, 288, 299, 300, 307,  
     313–314, 317, 319, 324, 338,  
     340, 342–344, 347, 351, 358,  
     370, 384, 388, 399, 404, 417,  
     425, 428, 430, 434  
 Minc Bronisław 74  
 Mirski Michał 216, 218  
 Missalowa Gryzelda 90  
 Mitowa Katia 391  
 Mitrinović, Vera 116  
 Mlynář Zdenek 307  
 Moczar Mieczysław 52, 236  
 Modzelewska Bogna 221  
 Modzelewski Karol 136, 202–  
     204, 209, 214, 228, 404, 441,  
     444, 451  
 Modzelewski Zygmunt 79, 86  
 Molière Jean Baptiste 25  
 Mommsen Wolfgang J. 353  
 Mond Jerzy 347  
 Mongini Olivier 426  
 Montefiore Alan C. 251, 275, 445  
 Moore Richard 292  
 Morand Jean 275  
 Morandini Morando 405  
 Moravia Sergio 271  
 Morawiec Kazimierz 183  
 Morawski Dominik 324  
 Morawski Stanisław 276  
 Morawski Stefan 129, 175, 210,  
     217, 227, 229, 230, 230, 232,  
     235, 246, 330, 375, 382, 389  
 Morghen Raffaello 180  
 Morin Edgar 258  
 Mostowski Andrzej 97  
 Mościcki Ignacy 20  
 Mottu Henry 275  
 Mounier Emmanuel 185–186  
 Mrówczyński Tadeusz 95, 101,  
     108, 109, 111–113, 145, 173,  
     181, 189, 190, 207  
 Mrozek Anna 175, 213  
 Mrozek Sławomir 262, 342  
 Mullarkey John 393

- Müller-Funk Wolfgang 371  
Munk Krystyna 49  
Munk Andrzej 167–168, 173, 175  
Munkowa Joanna 186  
Murdoch Iris 300, 319  
Muszyński Henryk 375, 440  
Mycielski Zygmunt 190, 204  
Mysłek Wiesław 111–112
- Nagy Imre 149–150, 154  
Naimski Piotr 343  
Najder Zdzisław 347  
Najman Feliks 47  
Nałkowska Zofia 28  
Naszkowski Marian 215  
Naughton Leo 359  
Neubauer Johan 371  
Newerly Igor 216  
Newman Charles 261  
Nietzsche Friedrich 169, 175, 402, 410, 408, 444  
Nipperdey Thomas 327  
Nivat Georges 353  
Norwid Cyprian K. 36, 147, 239, 253  
Nowak-Jeziorański Jan 330  
Nowak Roman 209, 215  
Nowakowski Tadeusz 308, 343  
Nowicki Andrzej 95, 108, 111–112, 143, 145, 175, 207  
Nowiński Czesław 75, 98, 115, 166, 123  
Nowotny Wiktor 232, 245  
Nurkowska Wanda 360  
Nusseibeh Sari 386
- O'Brien Conor Cruise 361  
O'Neill Onora 443
- Ogonowski Zbigniew 108, 120, 142, 205, 238  
O'Hagan Timothy 303  
Oko Jan 39, 44  
Okudźawa Bułat 164, 222  
Olague Ignatio 156  
Olszewski Jan 204, 372  
Olszewski Karol 86  
Ołomucki Marcin 49  
Orwell George 117, 135  
Orłowski Aleksander 194  
Osiaacz Alina 87, 90, 107, 109  
Osiatyński Wiktor 444  
Osiecka Agnieszka 144, 255  
Ossowska Maria 39–40, 44, 47–49, 55, 58, 61–62, 63–65, 67, 100, 102–103, 123, 128, 135, 139–140, 165, 167, 178–179, 204, 211, 227, 282  
Ossowski Stanisław 52, 123–124, 140, 165, 167  
Osuchówna Eugenia 15  
Ou-fan-Lee Leo 411  
Owidiusz 36, 44  
Ożarowski Jan 112, 183, 303
- Pachter Henry 303  
Paczkowski Andrzej 442  
Paietta Giancarlo 301  
Pajączkowski (kolega szkolny Leszka Kołakowskiego) 16  
Pakulski Jan 330  
Palacz Ryszard 184  
Palmer Coxa 21  
Papini Giovanni 24, 145  
Paracelsus 231  
Parain-Vial Jeanne 156  
Parandowski Jan 165  
Parekh Bhikhu Chotalal 443

Parmenides 435  
 Parnicki Teodor 195  
 Pascal Blaise 129, 184, 232,  
 238–239, 254, 284, 292–293,  
 348, 368, 390, 422, 435  
 Passent Daniel 372  
 Patočka Jan 225, 301  
 Pawłowitch Stevan K. 295  
 Pawłow Todor 129  
 Pawłowski Andrzej 49  
 Pawłowski Leszek 62  
 Paz Octavio 364, 384  
 Pelc Jerzy 107  
 Pelikan Jaroslav 344, 411  
 Pelikán Jiří 297, 327  
 Pełczyński Zbigniew 281, 372  
 Penderecki Krzysztof 173  
 Perkowska Halina 421  
 Petrović Gajo 196, 218, 230, 272  
 Piaget Jean 166, 239  
 Picht Georg 328  
 Pick Christopher 295  
 Pierce Charles Sanders 211  
 Pieronek Tadeusz 403, 415  
 Pietrusiewicz Emilia 13–14, 17,  
 19, 23, 27, 103  
 Pietrusiewicz Janina 13, 19, 20,  
 24–25, 27, 31, 38, 240  
 Pietrusiewicz Konstanty 14  
 Pietrusiewicz Maria 20  
 Pietrusiewicz Mieczysława 27,  
 29, 33, 395  
 Pietrusiewicz Wanda 20  
 Pietrusiewicz Wiktor 16, 23–25  
 Piętek Henryk 234  
 Pigozzi Donald 247  
 Piłsudski Rowmund 265, 309  
 Piłsudski Józef 16  
 Pinno Andrzej 17, 287, 289  
 Pinno Barbara 17, 287  
 Piórkowski Jerzy 152  
 Piper Klaus 332  
 Pipes Irena 368  
 Pipes Richard 242, 368, 392  
 Pittock Murray 356  
 Pius X 25  
 Pius XII 157  
 Piwiński Tadeusz 255  
 Piwowarczyk Andrzej 218  
 Platon 36, 171, 184, 205  
 Plechanow Geоргий 267  
 Pleijel Agneta 314  
 Plotyn 224, 231, 435  
 Płudowski Jerzy 127, 145  
 Płuzański Tadeusz 145, 173,  
 189–190  
 Podgórski Tadeusz 375  
 Podhoretz Norman 331, 361, 372,  
 392  
 Podraza-Kwiatkowska Maria 399  
 Pohorille Maksymilian 215  
 Poincaré Henri 58  
 Polak Wojciech 450  
 Polewoj Borys 185  
 Poliakov Léon (Lew Polakow)  
 156  
 Polin Raymond 47  
 Pollak Seweryn 216  
 Polonsky Anthony 359, 362, 375  
 Pomian Krzysztof 123, 142, 181,  
 194, 204, 206, 213, 214, 217,  
 228, 232, 245, 278, 297, 300,  
 319, 327, 344, 347, 362, 367,  
 370, 374, 394, 404, 417, 445  
 Pomianowski Jerzy 218  
 Poniatowski Zygmunt 73, 77  
 Popielewicz Witold 32  
 Pöppel Ernst 327

- Popper Karl Raymond 51, 57, 87,  
 134, 140, 262, 266, 335  
 Posner Anna 155  
 Pott Richard 386  
 Powell Colin 435  
 Poznański Edward 249  
 Poznański Stanisław 185  
 Precan Vilem 378  
 Primor Avi 413  
 Proust Marcel 36  
 Prus Bolesław 25  
 Przełęcki Marian 39, 69, 115, 123,  
 140, 168, 178, 183, 213, 390  
 Przemski Leon 216  
 Przyboś Julian 41, 165  
 Ptak Agnieszka 428  
 Puchalska-Hibner Bożena 203,  
 208, 211, 235  
 Putnam Hilary 289  
 Pytlakowski Marian 62  
  
**Quine** Willard V.N. 319  
**Quinton** Anthony 361  
**Quist** Terry 343  
  
**Rabbe** Zdzisław 227  
**Racinowski** Tadeusz 145  
**Raczyński** Edward 292, 295, 298,  
 312  
**Raddatz** Fritz J. 272  
**Radgowski** Michał 96, 117, 276  
**Radlińska** Helena 64  
**Radomska** Alina 11  
**Raina** Peter 304, 323  
**Rajkiewicz** Antoni 40, 59, 62, 64,  
 125  
**Rakowski** Mieczysław 202  
**Ramlau** Irena (z domu Cichocka)  
 25  
  
**Rapacki** Marian 29  
**Rapaczyński** Andrzej 245, 287  
**Raszewski** Zbigniew 228  
**Rau** Johannes 435  
**Rawicz** Jerzy 143  
**Rawicz** Piotr 143  
**Reich-Ranicki** Marcel 133, 287  
**Reid** Thomas 175, 205  
**Reinisch** Leonhard 160, 319, 330,  
 368, 373, 375  
**Revah** Israel S. 180–181  
**Revel** Jean François 325, 361  
**Reykowski** Janusz 190  
**Ricoeur** Paul 156, 337, 362, 384,  
 394, 398, 404  
**Rinke** Günter 433  
**Roberts** Frank 362  
**Robinson** Joan 300, 321, 319  
**Rodinson** Maxime 156  
**Rodziński** Witold 75  
**Romanowicz** Kazimierz 372  
**Romaszewska** Zofia 364  
**Romaszewski** Zbigniew 364  
**Romein** Jan M. 156  
**Rorty** Richard 326, 337, 402  
**Rosen** Henryk 162, 193, 249, 404  
**Rosenberg** Göran 424  
**Rosińska** Zofia 452  
**Rotfeld** Adam 435, 438  
**Rougemont** Denis de 300, 326  
**Rousseau** Jean Jacques 359  
**Różewicz** Tadeusz 421  
**Rubinstein** Siergiej L. 136  
**Rudzińska** Anna 178  
**Rudzki** Jerzy 213  
**Ruis** Gerhard 375  
**Russel** Bertrand 134  
**Rüter** Adolf Johann C. 148  
**Ruth-Buczowski** Marian 199

- Rutkowski Jerzy 50  
 Rutkowski Mirosław 427  
 Rybczyńska Irena 75  
 Rzepczyńska Dorota 424  
 Rzepczyńska Katarzyna 424  
 Rzepczyńska Maria (z domu  
     Kluźniak) 24
- Sacharow Andriej 324  
 Sachs Jeffrey 383  
 Sacks Jonathan 443  
 Sadowski Jeremi 177, 205  
 Safran Alexandre 275  
 Sainte-Beuve Charles Augustin  
     239  
 Salij Jacek 340  
 Samsonowicz Henryk 334, 381,  
     451  
 Sandauer Artur 208  
 Sandler Samuel 40  
 Santayana George 194  
 Sartre Jean Paul 51, 122, 158,  
     167, 182, 196, 205, 221, 230,  
     327, 342, 351  
 Sawicki Jan 48  
 Scanlan John P. 358  
 Schabowski Zbigniew 54  
 Schaff Leon 53–54  
 Schaff Adam 9, 45, 50, 52–53,  
     56, 58–59, 73, 75, 82–84,  
     87–89, 91, 93, 95, 97–99,  
     101–102, 104, 106–107,  
     109–111, 117, 120–121, 133,  
     135, 153, 156, 162, 183, 202,  
     210, 219, 231, 266, 267; zob.  
     też Szaff Adam  
 Scharf Rafael F. 406  
 Schaufele William E. 351  
 Scheel Walter 309
- Schelling Friedrich Wilhelm  
     Joseph von 194, 405  
 Scherer Olga 342  
 Schiller Leon 52  
 Schmid Helmut 332  
 Schneider Ivo 371  
 Scholem Gershom 181, 328  
 Schopenhauer Arthur 184  
 Schöttlaender Rudolf 138  
 Schreiber Hans Ludwig 404  
 Schröder Richard 398  
 Schwan Gesine (z domu Schnei-  
     der) 223, 304, 445  
 Schwan Alexander 304  
 Schwartz Benjamin I. 353  
 Schwartz Laurent 231, 300, 319  
 Schwenckfeld Caspar 272  
 Scruton Roger 396  
 Szczaniecki Tadeusz (o. Paweł) 24  
 Sebag Lucien 155  
 Séguy Jean 180  
 Selsam Howard 83  
 Semprún Jorge 384  
 Sen Amartya 434  
 Sendlerowa Irena 26  
 Serejski Michał 69, 71  
 Servet Michał 238  
 Servin Marcel 127  
 Sève Lucien 266  
 Sherr James 355  
 Shields Philip 386  
 Shils Edward 370, 379, 392  
 Shklar Judith 368  
 Shneiderman Szlomo L. 162  
 Shragin Boris 343  
 Siekierska Jadwiga 75, 91, 129  
 Siemek Marek J. 190, 205, 437,  
     452  
 Siemianowski Andrzej 207

- Siemion Wojciech 177, 445–446  
 Sienkiewicz Henryk 25, 239  
 Sieverts Thomas 274  
 Sikora Adam 94, 104  
 Sikora Wojciech 342  
 Sikorski Radek 355  
 Silone Ignazio 300  
 Siemens Peter von 331  
 Simon Dieter 394  
 Sinyavski Andrej 359  
 Sito Aldona 151  
 Sito Jerzy S. 151, 202, 208  
 Siwek Wojciech 389  
 Skarga Barbara 212, 353, 410,  
 415, 430, 444, 446, 448  
 Skidelsky Robert 321  
 Skolimowski Henryk 116, 247,  
 252, 333, 396  
 Słonimska Hanna 258, 265, 269,  
 277, 283, 361, 364  
 Słonimska Janina 199  
 Słonimska-Prince Agnieszka 269  
 Słonimski Antoni 164, 167, 199,  
 280  
 Słonimski Piotr 190, 195, 233,  
 239, 256, 258, 265, 269, 274,  
 277, 283, 291, 300, 319, 333,  
 361, 364  
 Słowacki Juliusz 25, 36, 86, 147,  
 239  
 Słucki Arnold 75, 216  
 Słupecki Jerzy 97  
 Smolar Aleksander 219, 297–298,  
 321, 323, 339, 347, 367, 374,  
 388, 404, 417, 430  
 Smolar Eugeniusz 309, 323, 330,  
 344, 357  
 Smoluchowski Marian 86  
 Snyder Timothy D. 401  
 Sokrates 435  
 Sölle Dorothee 275  
 Sołtyk Feliks 15  
 Sontag Susan 338, 340  
 Sorel Georges 265  
 Soros George 345, 372, 383  
 Soskice Janet Martin 445  
 Sosnkowski Kazimierz 245  
 Sosnowski Leonard 98  
 Spaak Paul Henri 141  
 Spaemann Robert 352, 370, 391,  
 398, 404, 411  
 Sparrow John 300  
 Speight Allen 393  
 Sperber Manès 322  
 Spinoza Baruch de 74, 83–84, 86,  
 88, 94, 98, 101, 102, 103, 124,  
 139, 149, 153, 154, 157, 172,  
 175, 177, 194, 238, 244, 303,  
 305, 307, 353, 362, 386, 422,  
 423  
 Splett Oskar 373  
 Springborg Patricia 316  
 Stalin Józef 45, 77, 88, 98, 121,  
 147, 159, 344  
 Stanisławski Ryszard 155  
 Stankevich Sergi 387  
 Stanowski Adam 169, 173  
 Starewicz Artur 177, 216  
 Starobinski Jean 275, 319  
 Starzyński Juliusz 75  
 Staszewska Danuta 233  
 Staszewski Stefan 68, 144, 233  
 Staszic Stanisław 93  
 Stawiński Jerzy S. 168  
 Stażewski Henryk 178  
 Steiner George 361  
 Steinsbergowa Aniela 165, 204, 377  
 Stempowski Jerzy 195



- Stern Fritz 370, 423  
 Stępień Antoni 169  
 Stępień Tadeusz 176  
 Stirner Max 184  
 Stone Shepard 148, 155  
 Stosch Friedrich Wilhelm 231  
 Strawson Galen 414  
 Strelau Jan 190  
 Strinka Julius 218  
 Stroynowski Julian 218, 307  
 Stróżewski Władysław 440  
 Strykowski Julian 216  
 Strzelecki Jan 40, 57, 83, 109,  
     111, 112, 112, 125, 129, 130,  
     141, 143, 145, 167, 169, 173,  
     186, 190, 202, 206, 207, 217,  
     240, 275, 369  
 Stuckenschmidt Hans 141  
 Stuhr Jerzy 414  
 Stypułowski Andrzej 287  
 Suchodolski Bogdan 87, 108, 111,  
     133  
 Sulik Bolesław 313, 330  
 Sullivan Stefan 398  
 Supek Rudi 196, 218, 230  
 Surin Jean Joseph 157  
 Suszko Roman 90, 175, 178  
 Sutherland Alastair Charles lord  
     443  
 Swieżawski Stefan 94, 191, 232,  
     270, 280, 366 333, 391  
 Syroka Joanna 194  
 Syski Jacek 175, 207, 246  
 Syzdek Eleonora 207  
 Szabó Miklós 383  
 Szacki Jerzy 94, 96, 117, 129, 206,  
     213, 383, 452, 413  
 Szaff Adam 63, 65; zob Schaff  
     Adam  
 Szaniawski Klemens 40, 62, 64, 66,  
     130, 107, 115, 178, 331, 381,  
 Szapocznikow Alina 155  
 Szarzyńska-Rewska Hanna 165  
 Szczepański Jan 61, 63, 109, 186,  
     233, 236, 254, 282, 285  
 Szczucki Lech 120, 183, 224,  
     427  
 Szczurkiewicz Tadeusz 98  
 Szekspir William 438  
 Szemański Jan 214  
 Szewczyk Jan 175, 183  
 Szlachcic Franciszek 276  
 Szmielew Wanda 227  
 Szmyd Jan 194  
 Szpilman Władysław 430  
 Szpilmanowa Halina 430  
 Sztachelski Jerzy 215  
 Szubert Waclaw 62  
 Szwarc Renata 50, 87  
 Szydlak Jan 276  
 Szyfman Leon 87  
 Szymanowski Zygmunt 62  
 Szymańska Irena 234, 220, 377  
 Szymborska Wisława 198, 218  
 Ściborek Bolesław 42  
 Ścibor-Rylski Aleksander 139,  
     152  
 Ściegienny Andrzej 246, 272  
 Śladkowska-Hochfeldowa Anna  
     104–107, 177 109, 111, 117,  
     75, 82–83, 86, 90, 93, 96, 98  
 Świątkowski Henryk 145  
 Świącicki Jakub 330  
 Świętochowski Aleksander 86  
 Światała Kazimierz 234, 236  
 Świtoń Kazimierz 318

- Tanalski Dionizy 173  
 Tardos Marton 362  
 Targowski Andrzej (Andrew)  
     343, 452  
 Tarnowski Karol 340  
 Tarska Barbara 243  
 Tarski Alfred 243, 245, 247, 300  
 Tatarkiewicz Władysław 73, 75,  
     93, 123, 210, 238, 242–243  
 Taubes Jacob 156  
 Taylor Charles 151, 272, 283,  
     319, 352, 370, 379, 391, 398,  
     404, 411, 412  
 Taylor Jacek 364  
 Tazbir Janusz 403, 440  
 Temkin Gabriel 245  
 Temkin Hanna 245  
 Tepicht Jerzy 67  
 Thibaud Paul 297, 347, 438  
 Thom René 319, 352, 362  
 Thompson Clara 239  
 Thompson Edward P. 20, 140,  
     272, 278  
 Tigrid Pavel 297, 344, 347  
 Tischler Janos 404, 440  
 Tischner Józef 328, 352, 352,  
     367, 370, 375, 386, 388, 394,  
     403, 409  
 Tkocz Zygmunt 270  
 Todorov Tzvetan 363  
 Toeplitz Karol 396, 424, 452  
 Toeplitz Krzysztof T. 168  
 Tomasz z Akwinu św. 88, 171, 435  
 Topitsch Ernst 140  
 Toruńczyk Barbara 240, 345, 388,  
     443  
 Toulmin Stephen 337, 365  
 Tournier Michel 326  
 Toynbee Arnold 155–156  
 Tremblińska Magdalena 66  
 Trentman John 227  
 Trentowski Bronisław 86  
 Trepczyński Stanisław 40, 53  
 Trevisani Robert 359  
 Trevor-Roper Hugh 384  
 Trębicki Jerzy 184  
 Trokenheim Marek 323  
 Tucker Robert C. 288  
 Tudesq André 156  
 Turlejska Maria 367  
 Turowicz Jerzy 173, 276, 388  
 Turski Ryszard 173  
 Turski Stanisław 219, 200  
 Tusk Donald 394  
 Tuwim Julian 21, 239  
 Twardowski Kazimierz 91, 248  
 Tymowski Michał 417  
 Tyrankiewicz Maria 42  
 Ulam Adam 338, 340  
 Ulbricht Walter 129, 136  
 Ullmann Liv 340  
 Unger Leopold 374  
 Urban George 331  
 Urban Jerzy 198  
 Vargas-Llosa Mario 398  
 Vattimo Giorgio 360  
 Vázquez Adolfo Sánchez 384  
 Veil Simone 435  
 Venclova Tomas 338, 340, 384  
 Vernant Jean Pierre 166  
 Vianu Ion 354  
 Vincenz Andrzej 347  
 Vlastos Gregory 283  
 Voegelin Eric 155  
 Vogt Mieczysław Bartłomiej 390,  
     392

- Vranicki Predrag 138
- Wagner Helmut 304
- Wajda Andrzej 448
- Walden George 355
- Walentinow Mikołaj W. 136
- Walentynowicz Anna 334
- Walicki, Andrzej 84, 132, 135,  
199, 212, 333, 343–344, 452
- Wallis Mieczysław 47, 221, 227
- Waluk Janina 219
- Walzer Michael 283
- Wałęsa Lech 344, 350, 376, 383,  
385, 435
- Wańkowicz Melchior 190, 208
- Wapiński Roman 407
- Wartofski Max 365
- Wasilkowski Jan 165
- Wasilkowski Jerzy 77
- Wat Aleksander 196
- Wążyk Adam 190
- Wąsik Wiktor 47
- Weber Max 63
- Wegner Stefan 20
- Weidelfeld George 272
- Weigel Georg 385, 394
- Weinrich Harald 274
- Weintraub Wiktor 348, 342–343,  
358
- Weisberg-Cybulski Aleksander  
117
- Weitling Wilhelm 267
- Weiszäcker Carl Friedrich von  
274, 327–328, 362, 369–370
- Weiszäcker Richard von 301
- Wejner Bolesław 234
- Wellisz Stanisław 338
- Werblan Andrzej 219, 233, 276
- Werfel Roman 90
- Werner Andrzej 197
- Wesieltier Leon 384, 384
- Wesołowska-Peretz Maja 245
- Wetter Gustaw 115
- Wheatley Paul 337
- Whitehead Alfred North 213,  
238
- Wiatr Jerzy 123, 140
- Wiegner Adam 97
- Wielowiejski Andrzej 173
- Wielowiejski Jerzy 207
- Wierusz-Kowalski Jan 207
- Wiesel Eli 435
- Wieseltier Leon 292
- Wiggins David 384
- Wilkanowicz Stefan 173
- Willandowie (bracia, koledzy  
szkolni Leszka Kołakowskiego)  
16
- Windsor Philip 353
- Wirpsza Witold 133, 152, 164,  
199, 216, 233, 304, 308, 343
- Wirpsza-Kurecka Maria 304, 373
- Wirth Andrzej 243, 249, 304,  
446
- Wisenthal Simon 375
- Wiśniewska Halina 52
- Wiśniewski Andrzej 389
- Wittgenstein Ludwig 386
- Witwicki Władysław 36
- Włodarczyk Tadeusz 181
- Wnuk-Nazarowa Joanna 409
- Wodziński Cezary 136
- Wojdysławska Irena 48
- Wojnar Irena 77, 106
- Wojtasiewicz Olgierd 164
- Wojtyła Karol 317; zob. też Jan  
Paweł II
- Woleński Jan 183, 187, 207

Wolicki Krzysztof 164, 404  
Wolski Jan 12, 27, 178  
Wolski Władysław 197  
Woroszyńska Janina (z domu  
Witczak) 48, 125, 130, 147,  
220, 240, 271, 376  
Woroszyński Wiktor 37, 41, 44,  
45, 51, 57, 130, 147, 152, 167,  
177, 216, 218, 226, 246, 266,  
271, 274, 277, 296, 309, 333,  
354, 363, 376, 382, 404  
Woźniakowski Jacek 370–371,  
381, 388  
Woźnicki Andrzej 287  
Wright Georg H. 222  
Wróblewski Andrzej K. 394  
Wróblewski Zygmunt 86  
Wroczyński Ryszard 74  
Wudel Witold 194  
Wygodzki Stanisław 198, 232  
Wyka Kazimierz 86  
Wyspiański Stanisław 36  
Wyszyński Stefan 103, 186–188,  
205–206, 311  
  
Yourcenar Marguerite 354  
  
Zabłocki Janusz 181, 185–187, 191  
Zabłudowski Andrzej 175, 213,  
246  
Zajączkowski Stanisław 62, 80  
Zajdengart Włodzimierz 49  
Zakrzewska Janina 206, 228, 232,  
246, 256, 262  
Zamoyski Jan 391  
Zanussi Krzysztof 358  
Zapolska Gabriela 35  
Zawadzki Wacław 218  
Zawieyski Jerzy 163, 167, 190,  
234  
Zdybicka Zofia 175  
Zegadłowicz Emil 24  
Zenon z Kition 263  
Zevi Bruno 360  
Zieliński Tadeusz 28, 36  
Ziemecki (Landau) Stanisław 31  
Zięba Maciej 394, 415, 419  
Zimand Roman 69, 73, 76, 93,  
134, 139, 153, 154, 157, 197,  
307, 340  
Zinowiew Aleksander 313, 319  
Zitzman Jerzy 173  
Zmarz-Koczanowicz Maria  
437–438  
Zonn Włodzimierz 227  
Zumr Josef 384  
Zysman Adam 41  
  
Żakowski Jacek 409, 436, 438  
Żdanow Andriej 51  
Żenczykowski Tadeusz 298  
Żeromski Stefan 24–25, 36, 28,  
207, 209, 414  
Żmigrodzka Maria 40  
Żółkiewski Stefan 46, 130, 140,  
142, 152, 152, 164, 237  
Żukrowski Wojciech 207  
Żuławski Mirosław 199  
Żurawska Irena 112  
Życiński Józef 415, 421, 448



Tablica przy ulicy Niedziałkowskiego 26 w Radomiu.  
Fot. Wiesław Chudoba



Leszek Kołakowski i Wiesław Chudoba, Oksford, 5 sierpnia 1993.  
Fot. Wiesław Chudoba





Leszek i Tamara Kołakowski z banknotami z Lailonii, Radom, 12 czerwca 1998.  
Fot. Wiesław Chudoba



Tamara i Leszek Kołakowski w podwórku domu,  
w którym urodził się filozof, 26 października 2001. Fot. Elżbieta Chudoba



Pomnik Leszka Kołakowskiego w Petrykozach. Przed pomnikiem jego pomysłodawca i autor – Wojciech Siemion, 23 października 2007. Fot. Bogusław Bek



Napis przy pomniku Leszka Kołakowskiego w Petrykozach, 23 października 2007. Fot. Bogusław Bek



Wejście do Gabinetu Leszka Kołakowskiego w Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu. Fot. Wiesław Chudoba





Gabinet Leszka Kołakowskiego w Muzeum im. Jacka Malczewskiego  
w Radomiu. Fot. Piotr Rogólski



Gabinet Leszka Kołakowskiego w Muzeum im. Jacka Malczewskiego  
w Radomiu. Fot. Piotr Rogólski



Gabinet Leszka Kołakowskiego w Muzeum im. Jacka Malczewskiego  
w Radomiu. Fot. Piotr Rogólski



Grób Leszka Kołakowskiego na Cmentarzu Powązkowskim  
w Warszawie. Fot. Wiesław Chudoba



Tablica przy ulicy Senatorskiej 40 w Warszawie.  
Fot. Franciszek Czekierda

*Kronika...* to praca opisująca życie i dzieło mojego Profesora i przyjaciela, (...) jednego z najwybitniejszych na świecie filozofów (...), połączenie wydarzeń z życia Leszka Kołakowskiego z precyzyjnym sprawozdaniem z jego twórczości. Dzięki temu uzyskujemy obraz zarówno bohatera tej książki, jak i jego czasów. (...)

Z na pozór chłodnej prezentacji wyłania się postać Kołakowskiego z jego poczuciem humoru i błyskotliwą inteligencją. Równocześnie widzimy to, co cechowało Kołakowskiego, czyli pracowitość i rzetelność, czasami zaskakujące przy nawet błahych okazjach.

*Z recenzji  
prof. dr. hab. Marcina Króla*

Wiesław Chudoba (ur. 1956), matematyk i filozof. Zajmuje się filozofią polską, głównie życiem i filozofią Leszka Kołakowskiego. Przewodniczący Oddziału PTF w Radomiu. Publikował między innymi w „Zeszytach Literackich”, „Przeglądzie Politycznym”, „Ruchu Filozoficznym”, „Przeglądzie Filozoficzno-Literackim”. Redaktor wydania *Bene Merenti – Civitas Radomiensis. Leszkowi Kołakowskiemu w 80. rocznicę urodzin.*

ISBN 978-83-7683-076-6



9 788376 830766 >